

MAKKAI BÉLA

Magyarok temetője, Ó-Románia

A regáti magyarság a dualizmus kori nemzetpolitikában

MAGYARSÁGKUTATÓ
INTÉZET

MAKKAI BÉLA

Magyarok temetője, Ó-Románia

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 23.

MAKKAI BÉLA

MAGYAROK TEMETŐJE, Ó-ROMÁNIA

**A regáti magyarság a dualizmus kori
nemzetpolitikában**

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2021

Szakmai lektor: Seres Attila

Szerkesztő, nyelvi lektor: Miklós Péter

A borítón szereplő fotó készítője: Marossy Géza

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Pomozi Péter, Virág István

A kézirat megírását a Nemzeti Kulturális Alap
és a Nemzeti Közsolgálati Egyetem
Molnár Tamás Kutató Intézete támogatta.

A könyv megjelenését az EMMI
és az Alapítvány a Közjóért támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Makkai Béla, 2021

ISBN 978-615-6117-27-4

ISSN 2677-0261

TARTALOM

1. BEVEZETŐ	9
2. KIVÁNDORLÁS ÉS DEMOGRÁFIAI VISZONYOK	
„AZ ELHANYAGOLTSÁG ÉVTIZEDEIBEN”	15
2.1. Magyarok román földön	15
2.2. Gazdasági és megélhetési viszonyok	21
2.3. Románia mint kivándorlási célország és befogadó közeg	29
2.4. A magyar jövevények típusai a Regátban	35
2.5. Asszimilációs hatások	41
2.6. Demográfiai helyzetkép	44
3. A ROMÁNIAI AKCIÓ KEZDETEI	57
3.1. A kivándorolt magyarság előtt álló alternatívák	57
3.2. A regáti magyarok segélyezésének kezdetei	59
3.3. Új nemzetvédelmi program	61
3.4. Diplomáciai megfontolások és a csángó-kérdés	63
3.5. Az akció egyházi csatornáinak kialakítása	67
4. EGYHÁZSZERVEZÉS, EGYHÁZI ÉLET	77
4.1. A kezdetek	77
4.2. A katolikus kezdetek	81
4.3. Változások a református közösségben	91
4.4. Egyházépítés a katolikus hitfelekezetenél	97
4.5. Katolikus–református ellentétek	106
4.6. A református egyházmegye fejlődése	115

5. A REGÁTI MAGYAR KÖZOKTATÁS INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK MEGTEREMTÉSE	129
5.1. Az oktatás jogi környezete	129
5.2. Magyar iskolaszervezések	133
5.3. Román hatósági zaklatások	137
5.4. Az iskolahálózat bővülése	144
5.5. Az oktatás tartalma, szellemisége	160
5.6. Óvodák	170
5.7. Egyéb iskolatípusok: polgári-, inas- és varróiskolák	176
6. EGYESÜLETEK A DIASZPÓRÁBAN	183
6.1. A regáti magyarok önszerveződésének nehézségei	183
6.2. Egyletek a román fővárosban	192
6.3. Egyletek vidéken	211
7. GAZDASÁGI VISZONYOK ÉS INTÉZKEDÉSEK AZ AKCIÓ IDEJÉN.	223
7.1. A romániai magyarság gazdasági helyzete	223
7.2. Gazdasági tervek a kivándorlás fékezésére és a regáti magyarság támogatására	226
7.3. A magyar nyelvű gazdasági híráramlás biztosítása	236
7.4. A kedvezményes hitelnyújtás tervei	239
7.5. A kereskedelmi- (és ipar)kamara terve	248
7.6. A regáti magyarok hazatelepedésének támogatása	252
8. ÖNSZEMLELET ÉS SZOMSZÉDSÁGKÉP. A SAJTÓ SZEREPE A NEMZETGONDOZÁSI PROGRAMBAN	259
8.1. A Bukaresti Magyar Újság létrejötte és integrálása a Romániai akcióba ...	259
8.2. Szerkesztőváltás, növekvő közéleti befolyás	267
8.3. Kéretlen versenytárs: a Romániai Hírlap (1907–1910)	276
8.4. A Romániai Magyar Újság (1909–1916)	284
8.5. A Bukaresti Magyar Hírlap (1918)	292

9. A ROMÁNIAI MAGYAROK NAGY KÉPES NAPTÁRA	297
10. ÖSZTÖNDÍJAS ANYAORSZÁGI KÉPZÉSEK	319
10.1. A predeáli szórvány-internátus	320
10.2. A berecki bentlakásos iskola	326
10.3. Az ösztöndíjas „elitképzés”	332
10.4. Az anyaországi iparos(szak)képzés	348
10.5. Árvák, félárvák menhelyi befogadása az anyaországban	354
11. A VÁLASZTÁS KÉNYSZERE A VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN. AZ AKCIÓ MEGSZŰNÉSE	359
11.1. Új kihívások: menni, vagy maradni?	359
11.2. Egyleti élet a világháborúban	363
11.3. Egyházi élet a háború idején	366
11.4. Az oktatás helyzete a világháborúban	376
12. NEMZETTÖREDÉK ÉS NEMZETPOLITIKA. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS.	397
12.1. Nemzetpolitikai kihívások és a Romániai akció terve	397
12.2. A Romániai akció célkitűzései és megvalósításának eszközei.	407
12.3. Az akció és a magyar–román viszony	421
12.4. A Romániai akció mérlege	428
IRODALOMJEGYZÉK	441
Levéltári források	441
Egyéb források	441
Sajtóforrások	443
Felhasznált irodalom	443
További szakirodalom.	448

Katus László és Niederhauser Emil emlékének

1. BEVEZETŐ

„Magyarországnak érettünk áldozni erkölcsi kötelesség”.

Bukuresti Híradó, 1877. március 27./ április 8.

[Az idegenbe szakadtak támogatása]

„elvitathatatlan jogunk, sőt kötelességünk”.

Klebelsberg Kuno, 1901. szeptember 17.

„Vesse akárki a mappára szemét, és meg fogja látni, hogy azon román, ki a román nemzetet folytonos ellenségeskedésre ingerli a magyarok ellen, legnagyobb ellensége a román nemzetnek; meggyőződhetik, ha egy kis élet- és világtapasztalása van, hogy az egymás közti súrlódások csak mind a kettőnek életét rövidítik: mert ha ma elvész a magyar, holnap a román fog elveszni.”

Gozsdu Manó

A magyar és román nép konfliktusokkal terhes együttélése sajátos jelenség a soknemzetiségű Kelet-Közép-Európában. A török hódítás a magyarság középhatalmi szerepének végét jelentette; míg a demográfiai és külpolitikai erőviszonyok átrendeződésével a románság jelentős térfoglalása ment végbe, különösen Erdélyben, ahol a 18. század derekára a többi nációval szemben abszolút többségre jutott. Történelmi mércével mérve, s politikai hasznát tekintve tehát a Szent István-i magyar befogadó attitűd kevésbé szolgálta a történelem fenntartó áramába simulást, a célok és lehetőségek harmóniájának megteremtését, mint a túlélés-próbákon edződött balkáni felfogás, amely a fizikai-mentális erőnlétet mindenek elé helyezi, és sosem téveszti szem elől a politikai porond főszereplőinek „világmegváltó” rezdüléseit. Némiképp sarkított tételünket tán

az sem ingatja meg, hogy az erőviszonyok alakulását a tárgyalt korszakban a sajtócézár *Rákosi Jenő* a nemzet erőforrásait túlértékelő birodalomépítés, a földrajztudós *Havass Rezső* egy balkáni küldetés, közvetítő misszió kontextusában vizsgálta; s hogy a magyarságra nézvést kedvezőtlen, sőt, veszélyes tendencia megfordítását *Beksics Gusztáv* az úgynevezett birtokátollási elv kidolgozásával, a hitbizományoknak a nemzetiségi területekre történő „becserélésével” kívánta szolgálni.

A 19. század utolsó harmadában a két nemzet demográfiai és nemzetépítési versengésének a két dunai román fejedelemség (az egyesítést követően, 1881-től királyság), a *Regát* is színterévé vált, ahová a megélhetés gondjaitól úzve több tízezer magyar munkavállaló áramlott ki. A tömeges kivándorlás a magyar közgondolkodásban, mint a hazától való kötelességmulasztó elfordulás jelent meg. Ennek megfelelően a problémát kormányzati szinten pusztán adminisztratív intézkedésekkel kívánták kezelni. A Miniszterelnökség körében azonban a nemzet erejét megcsapoló tengerentúli migrációval szemben a szomszédos délszláv- és románlakta vidékekre történő (ki)telepedést az ország demográfiai feleslegének természetes levezető csatornájaként, a magyar befolyás hagyományos balkáni kiterjesztéseként értékelték. Ám a kivándoroltak tudatállapot-romlása, majd tömeges beolvadása kijózanító hatással volt a nemzetpolitika formálóira.

A munkaerő- és szakemberhiánnyal küszködő román társadalom a bevándorolt magyarokban erdélyi testvéreik elnyomóit látta, s ebben a (nagyrészt kivándorolt román értelmiségiek által meghonosított) meggyőződésben különös elégtételt jelentett számára, hogy a Monarchia Lajtán inneni „vezérnemzetének” tagjait, nem kizsákmányoló úrként, ellenkezőleg, a románság szolgálaként ismerhette meg. A visszas magyar törvényi szabályozás miatt állampolgárságukat záros időn belül elvesztő migránsok választott hazájuk „hazátlan” státuszú lakóivá (*bozgor, boanghen*) váltak – egyúttal a román beolvasztó törekvések természetes célpontjává.

A kivándorlási és asszimilációs veszteségekkel szembesülve, valamint a nemzetiségi mozgalmak fokozott centrifugális nyomatékát tapasztalva a magyar kormányzat nemzetpolitikai felfogásában jelentős hangsúlyváltozás következett be a 19–20. század fordulóján. A *Széll Kálmán* kormányzása idején

a fiatal Klebelsberg Kuno fektette le „Az idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása”-nak tervét, amely egy defenzív, de aktív nemzetpolitikai program részeként szakított Bánffy Dezső kormányának meddő asszimilációs politikájával, s a saját „faji erő” megóvásával próbálta erősíteni a magyar nemzet pozícióit, mindenekelőtt a nyelvhatárokon. E szemléletváltás egy másik kulcsszereplője, Darányi Ignác földművelési miniszter, aki a „hegyvidéki”, a felvidéki és székelyföldi gazdasági-szociális segélyprogramok kezdeményezőjeként az ínség – nemzetiségi ellentéteket is szító – kártékony hatásait próbálta enyhíteni, és az úgynevezett „külföldi akciók” elindításában is szerepet játszott.

Ennek a politikának a részét képezte az idegenbe szakadt magyarság távlati hazatelepítésének programja is, amely a gazdasági eltartó képesség javulásának függvényében kívánta újra integrálni az idegenbe távozott magyarok tömegeit. Átmenetileg azonban „templommal és iskolával”, hazafias jellegű sajtóorgánumokkal (és ösztöndíjakkal, gazdasági tanácsadással, stb.) támogatta a regáti magyar szórványt nemzeti azonosságtudata megtartásában.

Budapest politikai kudarca ugyanakkor, hogy sem egyházi, sem kulturális vonalon nem sikerült haladást elérni az akkora ötvenezresre tehető moldvai csángó-magyarok ügyében. Az erdélyi románság tömegére és az anyanemzete által is ösztönzött politikai aktivizálódására tekintettel az akció – a be nem avatkozás elve szerint – csak a magyar állampolgárok és a „hontalanná” lettek felkarolását biztosította, abból a román állampolgárságú csángók óhatatlanul kirekedtek.

A kötet az idegen etnikus közegbe tagolódó diaszpóra-magyarság tudaterőzióját, részben természetes, de a befogadó állam részéről politikai eszközökkel is siettetett „elfejlődésének” folyamatát, s e folyamat feltartóztatását célzó magyar kormányzati erőfeszítéseket tárja az olvasó elé.

Munkám forrásbázisát a világháború előestéjén vezetett külföldi nemzetgondozási akciók levéltári iratanyaga (a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára miniszterelnökségi állagaiból a *Romániai akció* iratai; a Református Egyház Zsinati Levéltára külügyi irataiból az „Oláh-moldvai misszió” anyaga), a kormányzati segélyakció kulcsszereplőinek memoárjai, és a regáti magyar sajtó (*Bukuresti Magyar Közlöny*, *Bukuresti Híradó*, *Bukuresti Magyar Újság*, *Romániai Hírlap*, *Romániai Magyar Újság*, stb.) orgánumai képezik.

A diaszpóra és anyaország intézményes kapcsolatának létrejöttéről kortárs publikációk – vélhetőleg a támogatások bizalmas természete és külpolitikai kockázatai miatt – nem születtek. A kevés kivételbe tartoznak Barabás Endre, Sebestyén Ede, Jancsó Benedek és Oberding József György, valamint az emlékiratokat jegyző Koós Ferenc, Veress Sándor, Bálinth János, Kertész József (és kései „tükörként” Nagy Sándor) munkái. A kötetben szándékaink szerint hasznosulnak a kérdés számos vetületét kimunkáló szerzők (Ábrahám Barna, Balaton Petra, Bárdi Nándor, Borsi-Kálmán Béla, Köpeczi Béla, Miskolczy Ambrus, Pászka Imre, s különösen Seres Attila, valamint az erdélyiek, Benkő Samu, Demény Lajos, Egyed Ákos, Nagy Botond, Pál Judit, Pozsony Ferenc, stb.) eredményei; ahogy a korabeli politikai közgondolkodás prominenseinek (Györffy István, Havass Rezső, Hegedüs Lóránt, Klebelsberg Kuno, Rákosi Jenő, Vargha Gyula, Wlassics Gyula, stb.) a kérdéssel kapcsolatos nézetei is.

A szocialista rendszerben a határon túli magyarság problémaköre a történettudomány vaskos tabujának számított, s a 2016-ban elkészült három kötetes *Székelyföld története* megjelenése ellenére a téma feldolgozása máig igen töredékesnek mondható. Elsősorban a kivándorlás részletei váltak ismertebbé, noha a román hivatalos statisztikák módszertani hiányosságai miatt igen nehéz az egyházi felmérések és a nagy szóródást mutató becslések közötti reális nagyságrendet megállapítani.

Munkám az itt jelzett hiányt igyekszik enyhíteni a tetemes – eddig döntően ismeretlen – iratanyag feltárásával, melynek bázisán a dualista korszak birodalmi átélésű, küldetéses nemzetfelfogása szembeisítható a közvetlen szomszédságismereten nyugvó, az elbocsátó- és befogadó hazával egyaránt lojális, s a nemzetközi erőviszonyokkal reálisabban számoló „kül-magyar” önszemlélettel. Reményeim szerint mindez építő hatást gyakorolhat a magyar nemzetpolitika régi-új alanyainak, a kisebbségi magyaroknak az önismeretére; jótékony ösztönzést adva a regáti magyar történeti és hungarológiai kutatásoknak. S munkám közreadásával talán differenciáltabb ismeretekre tehetünk szert a modern kori nemzettudat formálódásáról; a szórvány- és diaszpóra-gondozás elméleti megalapozásához, a jelenkori szomszédságpolitika alakításához is.

A kötetben tárgyalt időszak értelmezhető az anyaország-kisebbségi magyarság kapcsolat előtörténeteként, olyan ma is aktuális kérdésfelvetésekkel,

mint az állampolgárság elvesztésének és visszanyerésének egyéni és kormányzati felelőssége, vagy a nemzeti kötődések társadalomformáló ereje, és gazdasági haszna.

A vizsgált kérdéskör idő- és térbeli kiterjesztésével ugyanakkor óhatatlanul szembesülünk az Európai Unió egyik legégetőbb gondjával, a földrészeken átívelő migráció és a bevándorló tömegek társadalmi beilleszkedésének problematikájával. Ez egészen új megvilágításba helyezi az úgynevezett történelmi kisebbségek törekvéseit, hiszen – ellentétben más földrészek jelentős értékrend- és életmódbeli eltéréseket mutató jövevényeivel – esetükre igaz (legalábbis Nyugat-Európában), hogy az önkorlátozó gazdaállam különféle autonómia-formák megteremtésével képes integrálni az évszázados sorsközösségben határai között élő nemzeti kisebbségeit. Amelyek természetes elszántsággal ápolhatják sajátos kultúrájukat és kapcsolataikat anyaországukkal – ugyanakkor a kenyéradó haza is lojális állampolgárokként számíthat együttműködésükre.

S egy ilyen, a gyulafehérvári proklamációban ígért és a trianoni békediktátum óta magyar részről vágyott jogmegosztó, ugyanakkor egyneműsítő készítéseivel szakítani képes román demokráciában érvénytelenné válnék a kortárs demográfus, Thirring Gusztáv ítélete, aki előtt a 19–20. század fordulóján még úgy jelent meg a Balkán legsikeresebb felzárkózó állama, Románia, mint „a magyarság évszázados nagy temetője”.¹

A kötet Erdély és kapcsolt részei „elszakításának”, illetve a román törzsterületekkel való „egyesítésének” századik évfordulóján lát napvilágot. S ez a kerek évforduló alkalmas arra, hogy tükröt tartson a térségi nacionalizmusoknak: a magyar nagyhatalmi illúzióknak és szociálpolitikai szűkkeblűségnek épp úgy, miként a román idegenellenességnek és beolvasztó törekvéseknek. Ám nem azzal az elragadtatott, mégis kisszerű szándékkal, hogy perdöntő bizonyítékokkal szolgáljon az „ellenfél” mulasztásaira és „minősíthetetlen” bűneire. Sokkal inkább azért, hogy felfedje azokat az eseteket, törekvéseket, amelyek az egymásra utalt két szomszéd nép békés együttélését mérgezték és gyúanyagot szolgáltatnak meddő háborúskodásukhoz. Felvillantva a *Romániai akciónak*

1 Thirring 1904, 6.

azon jellemzőit, eredményeit, amelyek a valós és érvényes nemzeti önismeret és szomszédságismeret épülését szolgálják. A kölcsönös megértését, ebben a végletesen megosztott, s az oszmán hódítás, s különösen az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása óta nagyhatalmak vetélkedésének színterévé hanyatlott ütközőzónában.

2. KIVÁNDORLÁS ÉS DEMOGRÁFIAI VISZONYOK „AZ ELHANYAGOLTSÁG ÉVTIZEDEIBEN”²

2.1. Magyarok román földön

A székelység kivándorlásáról némi túlzással az Árpád-kortól beszélhetünk, hiszen e szívós népcsoport gyepűvédő katonai feladatokkal többször is megtelepedett (mint pl. a román állami csírák megteremtésekor) a Kárpátok vonalán túl. A későbbiekben is gyakran vállaltak részt magyar és lengyel királyok, erdélyi fejedelmek, vagy éppen román vajdák hadivállalkozásaiban; s fogtak vándorbotot a földesúri fennhatóságtól menekülve, személyi-, vagy vallásszabadságuk védelmében.

A katonáskodással szerzett kiváltságok fokozatos elvesztése után mindinkább az egzisztenciális érvényesülés, s a katonai kényszersorozások (lásd madéfalvi veszedelem) elkerülésének szándéka vezette rajaikat a hágókon túli – távolról sem ismeretlen – világba.

A Kárpátok túloldalán élő, illetve az odaszakadt magyarokkal számos utazó, nyelvész, egyháztörténész (Gegő Elek, Munkácsi Bernát, Szarvas Gábor, Rubinyi Mózes, Jerney János, Oberding József György, stb.) foglalkozott; létviszonyaikról azonban az első, (egymásnak gyakran ellentmondó) híradásokból csak közelítő képet nyerhetünk.

---

2 A kifejezés a Romániai akció egyik alap dokumentumában szerepelt: Románia 1902, 3. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz.

Az egyik figyelemre méltó munka *Auner Károly* bukaresti kanonok tollából való, aki a jászvásári (Iași) és bukaresti egyházmegyei könyvtár forrásai alapján tárta fel a keleti magyarok újkori történetét. Művében többek között a Moldvát és tatárföldet megjárt *Marco Bandini*³ Szentszékhez küldött 1668-as összeírását idézi, amely szerint a Pruton túl, a besszarábiai Akkerman közelében, Csöbör-csökön 325 magyart talált.⁴ A falut vélhetően a Huşiban és Romanban is bázissal bíró husziták alapították néhány további faluval együtt. A Moldvát 1766-ban beutazó csíkdelnei lelkész, Zöld Péter idegen ruházatú, ám a románt sajátos kiejtéssel használó csángókon kívül Csöbörccsököt is meglátogatta, ahol egy jó ideje lelkész nélküli, de mélyen vallásos gyülekezetet talált. Elmondása szerint 2500 lelket gyóntatott magyar nyelven.⁵

A török fennhatóság alatt elárvult magyar szigeteket a 18–19. század fordulóján Bocskor István vikárius, missziói prefektus karolta fel, s próbált az általa 50 ezer családra (!) becsült „etelközieknek” magyar papokat szerezni. Eredménytelenül.⁶

Bocskor adatait pontosította egy 1807-ben kelt osztrák konzuli jelentés, amely egyházi nyilvántartásokra hivatkozva a keleti magyarok 10 plébániáját említette, 4182 családban együttesen 21 307 fővel.⁷

A magyar ajkú népesség létszáma csak lassan emelkedett, s a növekmény csak kisebb részben származott bevándorlásból, noha a híradások szerint az 1811 és 1818 közötti ínséges években számosan telepedtek át a csángó-magyarok lakta Pusztina környékére.⁸

A bevándorlás fő iránya mégis mindinkább Havasalföld fővárosa lett. A „kritikus tömeg” meglétét jelzi az első magyar közösség megformálódása Bukarestben. A reformátusok a – kuruc generálisunkról elnevezett – „Berceni”

3 Bandulović Márk, bosnyák ferences szerzetes, moldvai püspökről van szó, aki sokat tett a magyar katolikusok védelmében. Domonkos 2001, 47., 49.

4 Auner 1908, 39.

5 Uo. 54.

6 Uo. 65.

7 A magyar papokat egyébként ellenző Hammer konzul 1807. május 14-ei jelentésében zömeben nyelv-vesztett csángókról beszélt. Uo. 65–66.

8 Barabás 1901, 424–452.

negyedben vetették meg a lábukat, ahol a későbbiekben (1815. május 14-én) Sükei Imre lelkész egyházközséget alapított.⁹

A katolikus magyar iskola 1824. március 21-ei megnyitása már a fanarióta korszakot követő békésebb időszakra esik. Az obszerváns ferences bázisintézményben, a *Barácián* megnyíló tanoda alapítója, *Bodor Lajos* volt. A bolgár alapítású ferences rendtartományban ekkoriban számos magyar pap szolgált. Toborzásuk sok tekintetben visszaszolgáltatást meghaladva 1826-ban Erdély és Moldva katolikus előjárói egyezsége jutottak, melynek értelmében Kolozsvárról 6 papot küldtek keleti misszióba. A támogatást a moldvaiak ugyanennyi papnövendék magyarországi iskoláztatásával kívánták ellentételezni.¹⁰

Ploiești modern kori „magyar” múltja *Nicolae Iorga* szerint 1829-ben, Turnu Severin (Szörénytornya) 1836-ban kezdődött.¹¹ Ugyancsak a neves történész révén tudjuk, hogy a kelet-európai nemzeti ébredés időszakában a moldvai vikárius, Raffelo Arduini köriratban utasította az alsópapságot, hogy az ígét a hívek többségének anyanyelvén hirdessék. A magyar éneklést – ahol ez korábban is szokásban volt – ugyancsak engedélyezte, de ennél is fontosabb, hogy a mindenkori prefektus kötelességévé tette, hogy a magyar többségű településeken gondoskodják magyar papok alkalmazásáról. *Arduini* mindezen túlmenően 1840-ben magyar ábécés- és nyelvtankönyveket adatott ki Jászvásár, Huși, Lujzikalagor, Szabófalva, és Bogdánfalva magyar tanköteleseinek, akiket magyar kántortanítók is oktattak.¹² A reményteljes együttműködés azonban 1843-ban az új vikárius kinevezésével megromlott. Paolo Sardi s az új kolozsvári ferences rendfőnök, Szabó Román nem tudott egyességre jutni a papképzésre szánt, de a moldvai magyar plébániákról csak részben befolyó költségek kérdésében. Kopácsy József hercegprímás közbelépésére és költségén mégis további két magyar pap kiküldése vált lehetővé. A kihívóan túlbuzgó, s méltatlan életvitelű magyar misszionáriusok ellen azonban a havasalföldi kormányzat kiutasító határozatot hozott, amely végül – Sardi jóvoltából – csak

9 Az alapító Sükei 33 éven át vezette gyülekezetet. Bányai 1992, 7.

10 Bodor 1827-ben Craiovába került plébánosnak. Auner 1908, 73.

11 Uo. 72.

12 Iorga, Nicolae: Studii, V. 468. Idézem: Auner 1908, 74.

az utóbbi két papot érintette. A hiányzó papneveldei költségek gyakorlatias kiegyenlítése helyett pedig Kolozsvár és Esztergom szerencsétlen egyházpolitikai vitákba keveredett moldvai partnereivel, minek mérges gyümölcse, hogy Szabó Román kolozsvári minorita rendfőnök 1848-ban a másik hat papot is hazarendelte. Ezzel anyanyelvű lelki gondozás nélkül hagyta a moldvai csángókat.¹³

A szabadságharc leverése után némi javulás következett, részben az emigráció révén, mely jótékony impulzusokkal erősítette a két Duna menti fejedelemség magyarjainak nemzeti öntudatát; másrészt annak az 1852-es egyházszervezeti reformnak köszönhetően, amely az obszerváns ferencesek bolgár–román tartományát a Kapisztrán János nevét viselő magyar rendtartománnyal egyesítette. Ennek hatása a magyar egyházi befolyás növekedésén túl közvetve megmutatkozott a magyar kivándorlás alakulásában is. A rendtartomány 1855. évi kimutatása szerint néhány vidéki városban új magyar közösségek jöttek létre, s a bukaresti magyar katolikusság már 4500 főt számolt. A Moldvai Fejedelemségben élő katolikusok lélekszáma ekkoron elérte a félszázezret. Ezek többsége – Auner szerint – kétséget kizáróan magyar anyanyelvű csángó volt.¹⁴

A református közösség nem volt ilyen népes, a szabadságharc protestáns számkivetettjeinek köszönhetően azonban sokkal szervezettebb, noha meg kellett küzdeniük az osztrák titkos ügynökök és a román adminisztrátorok ármánykodásaival. Ennek ellenére a német evangélikusoknál eltöltött vendég-évek után a létszámában, s anyagiakban is gyarapodó gyülekezet saját fatemplomot emelt. A nem csak nemzeti, de vallásos meggyőződésében is tántoríthatatlan román befogadó közeg azonban képtelen volt elfogadni, hogy egy szakrális építményről hiányozzék a kereszt-jelkép. Az idegen szokásoktól való idegenkedés akkor is nyilvánvaló, ha a csillagos toronydísz elhagyását jóhiszeműen a fejedelmi mecénások (Alexandru Suțu és Grigore Ghika)¹⁵ iránti hála megnyilvánulásának tekintjük.

13 Auner 1908, 75-76.

14 Városon 2000, vidéken 48 674 katolikust írtak össze. Uo. 77.

15 Auner 1908, 69.

A templom belső terében elhelyezett oltár, kereszt, és biblikus témájú olajfestmények¹⁶ egyértelműen utalnak a kényszerítő okok meglétére. A 19. század első felében ennek ellenére a vidéki szórványban is kiépült a reformátusság szerény intézményi háttere: Pitești-en és Ploiești-en templom, iskola, imaház és paplak, a moldvai Szászkuuton (Sascut) iskola és paplak épült, s a két nagy dunai kikötővárosban, Brăilán és Galacon is elindult az anyanyelvű oktatás.¹⁷ A gyarapodást a gyülekezet lelkészei gyűjtőkörutakon (konstantinápolyi külképviseleteken) a német (*Gusztáv Adolf Egyesület*), holland, svéd és magyar testvéregyházaktól nyert támogatással alapozták meg.¹⁸

A közösségi élet szervezésének kiemelkedő alakja volt a '48-as huszár, *Koós Ferenc* lelkész (1855–69), akinek másfél évtizedes szolgálata alatt tíz holdas temetőbirtokkal, kőtemplommal, felekezeti tanodával gyarapodott a gyülekezet.¹⁹ Nevéhez kötődik a *Hunnia* olvasóköri megalapítása, mely a romániai magyarság majdani legfontosabb társadalmi szervezetének, a *Bukaresti Magyar Társulatnak* a csírája lett. A lelkész a vallásos és hazafias szemlélet formálása céljával magyar nyelvű újságot is alapított. Az osztrák ügynökök buzgólkodása miatt megghiúsult *Magyar Kurir*²⁰ után 1860-ban a *Bukaresti Magyar Közlöny* kiadója és szerkesztője lett.²¹

Koós tiszteletes a diaszpóra gondozásában is úttörő szerepet vállalt, ám a 17 vidéki településsel való kapcsolatfelvétel nem kis nehézségekbe ütközött. Az adózási- és hadkötelezettségnek is csak vonakodva eleget tevő, nyakas kétkezi kívándoroltakat egy xenofób román államban kellett összefogni és közös munkálkodásra bírni. Ezért is fogadták szívesen a szórvány pasztorálására elhivatottságot érző *Czelder Márton* ajánlkozását.²² Az egykori losonci segédlelkész – több iskola

16 Nagy Sándor, aki egy évszázaddal később kezdte bukaresti szolgálatát a szokatlan külsőségek és a meghonosodó zavaros liturgiai gyakorlat miatt Sükei „magán eklézsiájá”-nak nevezte a létrejött református gyülekezetet. Nagy S 2000, 119., 308.

17 Bányai 1993, 7. (A román településnevek közül – kivételképpen – a nyelvünkben éppen a kívándorlásra visszavezethetően meghonosodott *Galac* magyar névalakot használok. – M. B.)

18 *BMŰ*, 1902. márc. 23.

19 Uo.

20 Oberding 1940, 37.

21 Makkai 2004, 19., 33.

22 *BMK*, 1860. nov. 17.

és egyházközség alapját megvetve – öt éven át járta a vidéki magyar kolóniákat. A *Hegedüs Lóránt* által „aszкета-kalandornak”²³ nevezett missziói lelkész tettereje azonban túlzott becsvágygal párosult,²⁴ ezért távoznia kellett a végekről.²⁵

Pitești protestánsai azonban – már Czelder alatt – elegendő erőt éreztek ahhoz, hogy templomépítésbe kezdjenek.²⁶ A vállalkozás sikerét azonban belső, és a román hatóságokkal támadt konfliktusok hátráltatták. Tomka Mihály misziói lelkész 1875-ben a gyülekezeti iskolát hazafias buzgalmban azért záratta be, mivel ott a román államnyelvet is oktatták. A kántor-tanító, Németh Gábor egy évvel később ugyan újra indította a tanodát, ezúttal azonban a román hatóságok vonták meg működési engedélyét.²⁷ Mindezek után hosszabb időre megtorpant a református missziói munka az időközben egy országgá egyesült fejedelemségek területén.

A romániai protestáns egyházszervezet végül is 1885-ben, illetve Szász Domokos erdélyi püspök 1887-es vizitációja nyomán szilárdult meg a saját romániai egyházmegye létrehozásával, s a bukaresti lelkész esperessé emelésével.²⁸ A korábban meglehetősen esetleges és hűvös kapcsolatokon sokat javított ez a szervezeti keret, amely inkább megfelelt a kivándoroltak fokozott függetlenség- és presztízsisigényeinek.

A távolságtartás, az anyaországi hatóságokkal szembeni tartózkodás nem csak a protestáns közösség tagjaira volt jellemző. A kivándoroltak művelődési és jószoigálati szervezeteinek ismeretében ezt sajnálatosan a regáti magyarság

23 Hegedüs 1902, 49.

24 1865-ben „missziói szent zsinatot” szervezett Bukarestben püspökké választatása szándékával. Oberding 1940, 37–38. és Nagy S 2000, 307.

25 1869 júniusában – Koóssal együtt – távozott a román fejedelemségből. Nagy 2000, 307. Koóst később kárpótolta az egyház, 1888-tól az Erdélyi Református Egyházkerület közgyűlésének világi tagjaként a romániai egyház képviselőtét látta el. Szinnyi 1899, 947–953.

26 Kovács Zsigmond gondnok kezdetnek két harangot vásárolt, majd hatósági jóváhagyással (100 piasztér saját adománnyal) széles körű gyűjtést kezdeményezett. *BMK*, 1860. szept. 29. 2733 piasztért gyűjtött, amit a bukarestiek 620 piasztér 32 parával toldottak meg. *BMK*, 1860. nov. 17.

27 Tette mindezt azzal a meghökkentő indoklással, hogy a külföldi (magyar) honpolgárok által fenntartott intézmény nem biztosítja a román államnyelv elsajátítását. *BH*, 1876. okt. 1.

28 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. sz.

egyik jellemző karaktervonásának tekinthetjük a 19. század második felében. Nem véletlenül, hiszen a népesség kiáramlást elsődlegesen a megélhetési viszonyok romlása idézte elő. S ebben kétségbevonhatatlan felelősség hárult a mindenkori magyar kormányzatra.

2.2. Gazdasági és megélhetési viszonyok

A dualizmus kori magyar gazdaság termelési kapacitásának jelentős bővülése ellenére a fejletlen hazai peremvidékek kétkezi munkavállalóit az elosztási viszonyok aránytalanságai, s a századvég romló megélhetési feltételei alaposan próbára tették. A szőlőskultúra jelentős részét – ahogy Franciaországban és Itáliában – a filoxéra hazánkban is tönkretette, miközben az első tőkés vállalkozás-alapítási láz (*Gründerzeit*) eredményeit az 1873-as pénzügyi válság söpörte el. A modern állam kiépülése az adóterhek növekedésével járt, s az évekig elhúzódó tagosítással tömegek szorultak ki a közföldek használatából. Mindez szerencsétlen módon egybeesett a *demográfiai robbanás* időszakával, amikor is az eltartott családtagok száma tovább növekedett.

A dualista rendszerben a magyar gazdaság makacsul őrizte feudális jegyeit. A több százezer katasztrális holdra rúgó kötött birtokok léte, szabad birtokforgalomból történt kiragadása a földtulajdonlás végletes aránytalanságainak egyik legfőbb tényezőjévé vált. Az iparosodás üteme ugyan a század utolsó harmadában felgyorsult, részaránya azonban még közel sem érte el azt a mértéket, hogy érdemi javulás következzen be a munkaerőpiacon, vagyis, hogy a mezőgazdaságban feleslegessé váló tömegek hosszabb távú megélhetését – az átmeneti infrastruktúra-teremtő közmunkák után – a városokban összpontosuló ipar biztosítsa.

A tömeges elszegényedésnek a délkeleti országrészben sajátos, kistérségi okai is voltak. Az élet- és munkakörülményeket jelentősen visszavettették a Keleti-Kárpátok mostoha természetföldrajzi adottságai. Az összterület majdnem felét erdőségek, 15%-át rétek foglalták el, s csupán egyötöde volt szántó (en-

nek azonban, közel 20%-a egész évben ugaron maradt). A gyenge termőtalaj, a meglehetősen rossz minőségű és elavult technikai eszközök és az alacsony trágyafelhasználás együttes alacsony termésátlagokat eredményezett.²⁹ Nem véletlenül támogatta állami akció a trágyatelepek létesítését. E vidéket igen alacsony vagyoni és jövedelmi szint jellemezte, a szegénység általánosnak mondható: a birtokosok közül itt a legmagasabb azoknak az aránya, akik évente 5 koronánál kevesebb földadót fizetnek (több mint kétszerese az országos átlagnak), viszont a legkevesebben vannak az 50 koronánál többet adózók és a 10–50 koronát fizetők is.³⁰

A hegyvidéki Székelyföldön az ipar nem fejlődött,³¹ s a növekedés előfeltételének tekinthető erdélyi körvasút is csak késve, 1909-ben készült el, miközben a predeáli vasúti határátkelő – különben örvendetes – 1879. évi átadása sok székely fuvarost fosztott meg a biztos megélhetésétől. Az 1886-ban kirobbanó és évekig elhúzódó *vámháború* a székely és szász kisiparosok százait vágta el biztos romániai piacától. Minek következményeként a hanyatló vállalkozások jelentős számban kényszerültek a Kárpátok túloldalára települni, ahol a szakemberhiánnyal küszködő fiatal román állam tárt karokkal fogadta a képzett munkaerőt. (Noha ez a minőség a nyugati piacon aligha lett volna versenyképes.)

A migrációs folyamatokban a „taszító okok” mellett tehát egyfajta túloldali gazdasági „szívóhatás” is érvényesült. Románia nem csak letelepedést, de vállalkozási- és adókedvezményeket is biztosított a hiányszakmák művelőinek. Így kerekedtek fel a határvidékről a posztókészítő hétfalusi csángók, székely és szász iparosok,³² akik már évtizedek óta a román piacra alapozták megél-

29 „...a székely a húglylét kiengedi az istállójából az utcára, úgy, hogy eső után egész barna lé folyik a patakokban...” Idézi: Nagy M 2015, 224.

30 Nagy M 2015, 222., 224. L. még: *Uő* 1997.

31 L. Balaton 2004.

32 A Szászföldről már az 1870-es években megindult a kivándorlás, mivel a szász falvak és parasztbirtokosok ugyanazokkal a problémákkal küzdöttek, mint az ország sok részében, egyetlen lényeges különbséggel: a szászok körében elenyésző volt a birtoktalan agrárnépesség aránya. Nagy M 2007, 101. A túlnépesedett hegyvidéki régiók fokozott megélhetési gondjai azonban távolibb megyék lakóit is a Regátba vezették, igaz, többnyire mezőgazdasági idénymunkákra. Nyitra megyéből pl. „600–1000 ember szokott leginkább Romániába kivonulni évenként a mezei munkák idején”. Idézi: Nagy M 2008, 91.

hetésüket. A befogadó ország jogszabályi környezete egy ideig még szebbik arcát mutatta, a századfordulóra azonban már piacvédő intézkedések óvták a hazai munkavállalókat a külföldiekkel szemben.³³ (A Romániát új hazának választó kivándorlók többsége hazai román volt, akik viszont élvezték a pozitív megkülönböztetés előnyeit.³⁴) A romániai munkavállalás feltételeinek drámai romlása csak a századfordulóra tudatosult a hazai közvéleményben, s tovább rontott a kivándorlás hazai kedvezőtlen megítélésén. Jelentős volt ugyanakkor a vélemények szóródása. Míg Széll Kálmán miniszterelnök a nemzetiségek magasabb kivándorlási veszteségével nyugtatta magát,³⁵ a közgazdász Hegedüs Lóránt a piac kíméletlen törvényeinek érvényesülését érzékelte, mondván: a cseléd a szomszédságban „általános fogyasztási cikk, mint a thea, vagy kávé, melynek behozatala a szükséglet szerint igazodik.”³⁶ A demográfus Thirring Gusztáv tudományos megállapítása pedig a tömeges beolvadást rögzítette azzal, hogy Romániát „a magyarság évszázados nagy temetőjének” nevezte.³⁷ Hasonló véleményen volt Poliány Zoltán bukaresti újságíró, aki szerint az amerikai célszörzágokkal és Romániával szemben a „nagyhatalmi” tekintélyt erősí-

33 A román gazdasági sovinizmusra példa, hogy a korábban nemzetközi díjakkal kitüntetett regáti magyar kocsi gyártókat 1895-ben már nem hagyták kiállítani Franciaország és Románia közlekedési és ipari vásárain. Barabás 1908, 430.

34 Az 1879. október 13-án módosított 1866-os román állampolgársági törvény szerint idegen csak 10 év helyben lakás esetén szerezhetett állampolgárságot, amennyiben igazolni tudta, hogy a társadalom hasznos polgára. A törvény 9. §-a értelmében idegen állam románjai, amennyiben igazolják, hogy eredeti állampolgárságukról lemondtak, a parlament egyszerű jóváhagyásával azonnal gyakorolhatják politikai jogaikat. Beszédes adat, hogy 1899-ben 260 772 hontalan zsidó élt az országban, miközben már az 1878-as berlini nagyhatalmi kongresszus Románia szuverenitásának elismerése fejében előfeltételül szabta állampolgárrá fogadásukat. Ezzel szemben azt csupán 4272 fő nyerte el a törvény 2. §-a értelmében, amely azon személyeknek kivételes elbánást biztosított, akik jelentős tőkével, vagy találmánnyal gazdagítják az országot, vagy vérüket hullatták a nemzet szolgálatában (pl. az 1877–78-as orosz–török háborúban). Barna 1908, 81–82.

35 Mint írta: „...bárminő ijesztő legyen az első pillanatra is önmagában a kivándorlás, ha a népesedési statisztika szemüvegén át a nemzeti államiság kiépülése szempontjából nézzük, egy mondhatni üdvös jelenséggé változik” mert a kiáramlók többsége nemzetiségi... Széll Kálmán levele Agenor Gołuchowski közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1903. márc. 6. Kemény 1964, 530.

36 Hegedüs 1902, 23.

37 Thirring 1904, 6.

tő, s a szociális bajokon is enyhíteni képes gyarmatosítás lehetősége legfeljebb Bosznia vonatkozásában merült fel.³⁸ Ezért itthon az idegen államok felvirágoztatására szegődő életerős munkavállalót legkevesebb kivándorlási ügynökök félrevezetett áldozatának tekintették. Általánosnak mondható ugyanakkor a szülőhazával szembeni hálátlanság vádja; visszavándorlók esetében „felforgató” idegen eszmék terjesztésével súlyosbítva. A honelhagyás már a miatt is szigorú erkölcsi megítélés alá esett, mivel a távozók jelentős része fiatal férfi volt, akik nem csak honvédelmi kötelezettségüknek nem tettek eleget, de hátrahagyott feleségeik is kicsinyes szóbeszéd céltábláivá váltak. Nem szólva a törvénytelen, vagy akár közönséges csonkacsaládban felnövő gyermekek nevelési és társadalmi beilleszkedési gondjairól.

A mások mellett Ugron Gábor, ellenzéki székhely politikus által kezdeményezett kivándorlási kongresszusokon jogászok, közgazdászok, demográfusok, rendészeti szakemberek, politikusok és írók közösen próbálták felmérni a kivándorlás okait, szerteágazó hatásait, s megtalálni a „kór” hatékony ellenszerét.³⁹

A szakemberek számára ekkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy a Belügyminisztérium intézkedései nem hozhatnak áttörést. A kivándorlási propaganda tiltása, az útlevélkiadások szigorítása (pl. 23 év alatti nők nem kaphattak úti okmányt) és a határőrizet megerősítése a sokágú problémának *csupán tüneti kezelését* jelentették. A helyzet súlyossága megkívánta volna, hogy a törvényi szabályozók felülvizsgálatán túl gyökeres gazdasági- és társadalmi reformintézkedések történjenek az elmaradott vidékek és leszakadó néprétegek helyzetének javítására. A kormányzati jó szándék meglétét jelezi *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter úgynevezett „hegyvidéki”, felvidéki és székhelyföldi gazdasági segélyakciói, valamint azok az állami megrendelések, amelyekkel a nehéz helyzetben lévő kisiparnak dobtak mentőövet. A szabad forgalomból százezer holdakat kiiktató hitbizományok viszont csillapíthatatlan földéhséget

38 Bosznia-Hercegovinát „gyarmati jellegű függelék”-nek nevezte, ahol a magyar népességtöbbség „természetes lefolyást találhat”. Poliány Zoltán emlékirata. 64. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t.

39 A kérdés romániai vetületét a Magyar Közgazdasági Társaság két ülése is napirendre tűzte. A leánykereskedelem égető problémáját az 1895-ös párizsi büntetőjogi kongresszus s 1897-ben a budapesti ülészak tárgyalta. Hegedüs 1902, 14., 20.

idéztek elő,⁴⁰ ám a feudális kiváltságait féltékenyen őrző politikai és gazdasági elit képtelennek bizonyult a sokak által áhított földreform végrehajtására. Tágabb értelemben az örvendetesen gyarapodó társadalmi javak igazságosabb elosztására, ami által középtávon kezelhetővé vált volna a tömegek fokozódó elégedetlensége, de vélhetően a soknemzetiségű társadalom kohéziójának gyengülése is.

Ezen az áldatlan helyzeten tehát legfeljebb is enyhíthettek azok a jó szándékú, de szerves társadalmi programmá mégsem érő kezdeményezések, amelyek a szociális kérdés megoldásához szükséges felelős magatartás létezését, ám elégtelen voltát is jelzik a századvégen. 1889-ben Hunyad vármegye főispánja *Kun Kocsárd* hozott létre *alapítványt* a belső telepítések támogatására. Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter 1894-ben egyeztetett befolyásos gyárosokkal az ipari munkaalkalmak bővítéséről (pl. a Ganz-gyár, a Rimamurányi Vasmű, vagy a Danubius gyár berkeiben). A *Marosvásárhelyi Székely Társaság* 1899-ben alakult meg a délkeleti régió gazdasági-szellemi felemelésének, s a kérdés sajtó általi napirenden tartásának programjával. Az *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egylet* – ismertebb nevén az EMKE⁴¹ – pedig munkaközvetítői szerepet vállalt székely cselédek budapesti alkalmazása érdekében.

Mindezen kezdeményezések ellenére a népesség kiáramlás üteme a 20. század elejére csak nehezen csillapodott.

A megélhetési válság kárvallottjait sokféle ok készthette szülőföldjének elhagyására: volt, aki az adóhatóság vagy a végrehajtó elől menekülve, s volt aki pusztá kalandvagyból fogott vándorbotot; mások az aszály, jégverés, vagy az állatállományt pusztító járványok miatt.⁴²

E migrációs folyamatok jellegzetes társadalomlélektani mozzanata, hogy a kollektív nemesség emlékét makacsul őrző székelyek a társadalmi rangvesztés lelki terhét nehezen tudták elhordozni. A hagyományos életforma átalakulá-

40 A kiváló közgazdász a föld- és erdőjuttatásban látta volna a legkézenfekvőbb megoldást, azonban adatokkal támasztotta alá, hogy a mérhetetlen nagyságú kötött birtok miatt mindez kivihetetlen. Csíkban 55,5%, Háromszékben 37,19%, Torda-Aranyos vármegyében 36,09%, Udvarhely vármegyében 36,95% volt a hitbizományok részaránya. Uo. 94–96.

41 L. Pákéi 1910.

42 Barabás 1901, 424.

sának vesztese, ha nem voltak is képesek korábbi, megszokott életmódjukat, szintjüket fenntartani, mégis makacsul próbáltak ragaszkodni hozzá, ami rendszerint teljes eladósodásukhoz vezetett. Ám szegénynek tartották volna rangban azonos ismerősökhöz elszegődni, ezért inkább idegenben próbáltak szerencsét. Végso soron büszkeségből, önbecsülésük megóvása érdekében.⁴³ A kortársak ennél közönségesebb, olykor rosszhiszeműbb magyarázattal is szolgáltak. Egy regáti magyar tanító szerint a hazainál (kezdetben) két-háromszor magasabb munkabér volt a Romániába költözés legfőbb mozgatója.⁴⁴

A kérdés avatott ismerője, a közgazdász *Hegedüs Lóránt* szomorú iróniával, mégis együttérzően úgy jellemezte a helyzetet, hogy a székelység – merthogy a Regátba áramló magyarok túlnyomó többsége a határőrök ivadéka volt – kénytelen a jövőjét a román vámtörvényből és az Egyesült Államok bevándorlási kvótájából kiolvasni.⁴⁵

A székelyföldi kivándorlás egyik legfőbb konkrét oka az erdőgazdálkodás hanyatlása volt. Holott az évszázados határőr-életforma átalakulásával éppen az erdő kínált lehetőséget a túlélésre. A közszékelység maradéka az elidegeníthetetlen közös erdőbirtokon makkoltatta sertéseit, s a hegyi legelők szarvasmarháit és juhait táplálták. Az állattartás révén mindennapi táplálékhoz, piacon értékesíthető áruhoz (lásd tejtermékek) jutott, s ruházkodott (pl. bőr, gyapjú). Az erdő az otthonteremtéshez építőanyaggal, a munkaeszközökhöz szerszámfával szolgált, s innen került tűzifa is télire. Amikor azonban a körvasút megépítésének tervét élelmes vállalkozók megneszelték, nyomott áron erdőjogot vásároltak. Egy gazdának általában 5–30 erdőjoga volt a közösben, ám a betelepülők

43 A Frunzenestiben élő Lakatos József – legalábbis részben – erre az „úrhatnám” életfelfogásra vezette vissza az amúgy is csekély eltartó képességű Csík lakóinak tömeges kivándorlását. *BMŰ*, 1905. okt. 1.

44 Meglehetősen elmarasztaló megfogalmazásában: „Mindnyájukat a meggazdagodás vágya űzte...”. Jakab János tanár szerint, míg egy kocsis a Regátban 15 frank (gyakorlatilag ugyanannyi korona) bért és teljes ellátást kapott, addig otthon csak 5-öt, egy szolgáló Bukarestben 10–15-öt, míg odahaza csak 5-öt. Az iparosoknak viszont a magas iparcikk árak jelentettek vonzerőt. Egy pár cipő az óhazában 5 frank, míg Romániában 10, egy magyarhoni öltöny 30, míg egy regáti 50 frankba, egy kocsis Romániában 700, míg a Kárpátok túloldalán csak 500 frankba került. Bukarest lakóai: A magyarok. *BMŰ*, 1906. aug. 12.

45 Hegedüs 1902, 23.

2–3 erdőjoggal a közös javak élvezetében egyenlő jogot szereztek. A későbbiekben aztán éppen ők, a betelepülők vitték keresztül a tagosítást. S a közföldek kisajátításával a többség számára virágzó állattartás – minden járulékos előnnyel – lehanyatlott.⁴⁶ A túlnépesedő Székelyföldön a megélhetési válság a gyorsan bekövetkező birtokaprózódással tetőzött.

Az 1880-as években a Tömösi-, a Gyimesi- és a Vöröstorony-szoroson keresztül kiépült a közúti összeköttetés Romániával,⁴⁷ ami szó szerint is kikövezte az utat a kivándorláshoz, noha a határ menti közműfejlesztés átmeneti munkalkalmat is jelentett a székelység számára. Hegedüs Lóránt romániai tanulmányútja során mindenesetre százával találkozott a Brassótól csak bakugrásra lévő román királyi nyaralóhelyen Sinaia, s a szomszédos Bușteniben vasutasokkal, cselédekkel és orosz egyenruhába bújtatott magyar, szász kocsisokkal.⁴⁸

A kiegyezés környékén még jórészt a szász és magyar kisipar látta el iparcikkkel Havasalföldet, s a román hadsereg posztószükségletének javát is Brassó elégítette ki. A hitelhiány és a nyugati tömegcikk az azonban tönkretették a virágzó üzleti kapcsolatokat,⁴⁹ s a román felvevőpiacra alapozó dél-erdélyi kisipar már nem tudta kiheverni az 1886-ban kirobbant vámháború csapásait. Minthogy az ország egyik legelmaradottabb szegletében vontatottan haladó modernizáció csak távlatilag ígért javulást, a már kialakított vásárlói ügyfélkapcsolatok és kedvező lehetőségek megtartásának egyetlen módja maradt: az üzleti értelemben is vízvázasztóvá váló határ átlépése. Azaz a termelői kapacitások Romániába telepítése. A Kárpátok túloldaláról hömpölygő emberáradat eredményeként román földön egyes szakmák esetében átmenetileg jelentős magyar befolyás alakult ki.⁵⁰

46 Barabás 1901, 426–427.

47 Kertész 1913, 56.

48 Hegedüs 1902, 8.

49 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

50 Barabás 1901, 433., 435. Ezt tükrözik Lucian Boia szemérmes statisztikai adatai is, amelyek az „osztrák–magyarok” különböző szakmákon belüli kiemelkedő arányát mutatják a korszakban. Pl. a 2681 gépészből és kovácsból 877 volt osztrák–magyar, a 775 lakatos közül 280, a 196 esztergyárosból 53, a 3206 cipész és csizmadiából 837, az 2650 szabó közül 533, az 1007 szakácsból 559, végül a 23 927 házi szolgából 12 474 osztrák–magyar honpolgár, utóbbiak 2/3-a nő (8039 fő)! Boia 2015, 16–17.

A kezdeti sikereket a xenofób román államban mind sűrűbb csalódások követték. A korábban új hazájuknak nemzetközi díjakat szerző magyar kocsigyártókat 1895-ben adminisztratív eszközökkel tartották távol a bukaresti és franciaországi nemzetközi ipari vásároktól.⁵¹ A román iparosság és a román piac védelmének általános protekcionista gyakorlatát kicsinyes, zaklató intézkedések tetézték (mint a név- és cégtáblák szigorúan megkövetelt román helyesírása).⁵² Így nem csoda, hogy a módosabb magyar iparos, vagy kereskedő üzleti érdekből németnek vagy románnak adta ki magát, portékáját a nagyobb becsben tartott francia felirattal készítette, vagy cipőit, szöveteit a már-már áruvédjegyként használt romános „Braşov” (Brassó) származási hely megjelöléssel forgalmazta.⁵³

Új jelenség a századvégen, hogy a korábban anyagi és erkölcsi megbecsülést szerzett magyar iparosok és vállalkozók visszacsúsztak a társadalmi ranglétrán: például kocsitulajdonosokból bérkocsisok, istálló-szolgák, a kisiparosból gyári munkások lettek.⁵⁴ Utóbbiakat különösen a fegyver- és vasúti gépgyárak alkalmazták szívesen. A külföldieket hátrányosan megkülönböztető gyári törvények értelmében aztán tömegével bocsátották el őket, noha kenyérféltésből számosan nemzeti hovatartozásuk „átértékelésétől” sem riadtak vissza. (Így jártak a főváros Tabaci, azaz „tímár” városnegyedének vasöntődei alkalmazottjai, a Mandrea cipőgyár több száz munkása, a dohány-, gyufa- és papírgyár alkalmazottjai.)⁵⁵ A kikötőkben, tengerparti nyaralóhelyeken magyar dokkmunkások és pincérek szolgáltak. A pincérek, akárcsak a cselédek, gyógyszerészek, kereskedők, vendéglősök, kovácsok, intézők, stb. a honfitársaktól elszigetelt életformát folytattak,⁵⁶ ami esetükben sem kedvezett a nemzeti azonosság megtartásának. A határ közeli Azugán is sok székelv vállalt munkát a sör- és üvegyárakban,

51 Uo. 430.

52 Uo. 434.

53 Uo.

54 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

55 Barabás 1901, 435.

56 Uo. 436. Hegedüs Lóránt Csernavodában a dokkmunkások között észlelt sűrű magyar beszédet. Hegedüs 1902, 9.

a kékfestő- és posztóüzem a szakmabéli hétfalusi csángók bázisintézményének számított. A munkaadók itt telekkiutalással próbálták „röghöz kötni” az idegen munkaerőt. Az eladósodás és románosodás akut veszélyét eseteként csak a munkaviszony felmondása árán lehetett elhárítani.⁵⁷

2.3. Románia mint kivándorlási célország és befogadó közeg

Az 1878-as berlini nagyhatalmi kongresszus felhatalmazásával teljes függetlenségét elnyert fiatal román állam gazdasági-társadalmi modernizációjához nagy tömegben vett igénybe külföldi munkaerőt. Az adómentességgel, szabad iparúzással, kedvező kereseti és előmeneteli feltételekkel az országba vonzott idegenek között kivételes elbánásban részesült a Kárpátokon inneni román-ság, amely a műveltség magasabb fokán állt, mint az ó-királyságbeliek, ezért a közigazgatás, az oktatás és kultúra területén fontos pozíciókat szerzett, (így értelmisége talált módot a szülőföldjéről hozott magyarellenesség felszítására is). A bevándorlók között egyedülként akadálytalanul nyerhetett állampolgárságot.

Az idegenekkel való bánásmódot nagyrészt a történelem visszas tapasztalatai határozták meg: a török kor, s annak záró akkordjaként az évszázados fanarióta uralom, az orosz területablás és gyámság évtizedei; s a magyar fennhatóság alatt élő nemzet rész sorsa, melynek megítélését sokban torzította a durva oszmán hatalomgyakorlás emléke, amellyel könnyelmű párhuzamot vontak részint tudatlanságból, részint a leválasztás mögöttes szándékoktól vezetve. Ugyanak-

⁵⁷ A Mandrea cipőgyár teljes magyar részlegekkel, magyar művezetőkkel működött másfél évtizeden át, a 600 munkavállalónak több mint fele, 3–400 fő volt magyar. Aztán a helyzet gyökeresen megváltozott. Barabás 1901, 436–437.

kor az előítéletek ellenében hatott a gazdasági észszerűség.⁵⁸ A kapitalizálódás bűnbakjának szerepét is elhordozni kénytelen bevándorló askenázi zsidóság az állampolgárokat megillető jogokból csak korlátozottan, illetve kivételes esetekben részesülhetett, noha a hiányzó polgárság pótlására gazdasági-társadalmi befolyása egyre erősödött. Az idegenellenesség azonban nem pusztán a heveny antiszemitizmusban,⁵⁹ vagy az újonnan megszerzett Észak-Dobrudda erőltetett beolvasztásában mutatkozott meg, de a történelmi alávetettség számtalan formája miatt mélyen átjárta a román társadalom gondolkodását.⁶⁰ Mindezen problémák majdan megjelennek az 1907. évi parasztfelkelésben, de jól tapinthatók a századforduló sajátos demográfiai viszonyaiban is.

Románia demográfiai növekedése – az európai átlagot jócskán meghaladóan – 54%-os volt a század utolsó négy évtizedében. A 3 864 848-ról 5 956 690-re kúszó népességszám⁶¹ a magas születési mutatók mellett jelentős mértékben a bevándorlás eredménye. Ez utóbbit tükrözi a városi népesség ugrásszerű növekedése,⁶² s a 4. számú táblázat etnikus tagozódást mutató számsorai, vagyis a tény, hogy a városi népesség mintegy harmada *idegen* eredetű volt. Mi több, a románság 13 városban (mint Bacău/Bákó, Botoșani, Dorohoi, Iași/Jászvásár, Piatra Neamț/

58 Az 1863-as januári lengyel felkelés után beáramló politikai menekültekkel szembeni attitűd hátrányosan módosult, ahogy a megélhetési kényszer szülte „mérnökök” kontár volta lepleződött. Barabás 1901, 431.

59 A *Bukaresti Híradó* cikke idézte a liberális *Romanul*t, amely szerint az idegen zsidók szokása, hogy üldöztetéseikről „jajgassanak” és „vádaskodjanak”, de ezzel megkeserítik a hazai zsidóság és a románok kapcsolatát. *BH*, 1877. febr. 20./márc. 4. Egy másik közlemény Ion Brătianu emancipációs vitában elfoglalt álláspontját idézte. A román miniszterelnök Berlinben tárgyalva az Alliance Israelite elnökével megpróbálta elérni, hogy ne vigyék a nagyhatalmak kongresszusa elé a romániai zsidóság ügyét; miközben azt állította, hogy hazájában 10 gazdasági bűncselekményből 8-at zsidók követnek el, s hogy „gyakran fel kellett hagynom a zsidó bűnös megbüntetésével, nehogy Európa azt mondja, hogy zsidó üldözők vagyunk.” *BH*, 1879. márc. 16.

60 Például oroszországi németek bojárok általi telepítését a *Romanul* című lap éles szavakkal ítélte el. Idézem a *Bukaresti Magyar Közlönyből*, 1860. okt. 6. Tény viszont, hogy az idegenek befolyása felszította a velük szemben táplált ellenséges érzelmeket. Egy regáti születésű magyar tanárember öntudatos megállapítása szerint a századvégi Romániában... Barabás 1901, 431. Ezt a tételt lényegében a történész, Lucian Boia visszaigazolta. Boia 2015, 16–17.

61 Észak-Dobruddával, de Besszarábia nélkül számítva. Barna 1908, 1.

62 Turnu Severin ez idő alatt 575%-kal, Brăila 257%-kal, Bukarest pedig 127%-kal növekedett. Uo. 2.

Karácsonkő, Sinaia vagy Sulina, stb.) egyenesen kisebbségben élt.⁶³ Az 1899-es népszámlálás a fővárosban 34,5% nem románt regisztrált, s hasonló volt a helyzet a nagyobb városokban is: Brăilán 41,1%, Galacon: 38,8%, Romanban 45,7%, Turnu-Severinben 33,6%, Focșaniban 33,0%, míg Konstancán 36,8%. Moldvában a városi népességnek csupán 55,7%-a volt ortodox vallású (amibe természetesen görögök, bolgárok, ukránok és oroszok is beletartoztak), míg izraelita 38,7%.⁶⁴

A nem román ajkú városlakók magas részarányának elsődleges oka, hogy a befogadó ország községi törvénye tiltotta az idegeneknek a falvakban való letelepedést, míg az 1866. évi, 1879. október 13-án módosított állampolgársági törvény 5. §-a lehetetlenné tette ingatlanszerzésüket.⁶⁵ E korlátozást csak az állampolgárság megszerzése oldotta fel. Ezt azonban 10 év helyben lakáshoz kötötte a törvény, illetve annak igazolásához, hogy a kérelmező hasznos tagja a román társadalomnak. A jogszabály 2. §-a mindez alól csak akkor kínált mentességet, amennyiben a bevándorló valamilyen hasznos találmányt, vagy jelentős tőkét vitt az országba, vagy vállalatot alapított, esetleg katonai szolgálata érdemesítette a kedvezményre.⁶⁶ A szabályozás kirekesztő jellege leginkább az említett törvény 5. §-ában ragadható meg. Ezzel a román kormányzat nem csak az 1878-as berlini kongresszus rendelkezéseinek nem tett eleget (azaz a független államiság elismerése fejében nem történt meg a regáti zsidóság jogi emancipációja), de különösebb aggályok nélkül magára vette a despotizmus bélyegét, amikor az egyenlő elbánás elvével szemben ország-világ előtt a homogén nemzetállam megteremtésének doktrínáját követte. Fokozatosan ennek a politikának váltak áldozataivá a Bukarest környéki ortodox bolgárkertész falvak is.⁶⁷ A vegyes lakosságú helyekre kiszolgált román katonákat telepítettek, beval-

63 Moldva fővárosában, Jászvásáron (Iași) a századfordulón a zsidóság önmagában 57,7%-ot tett ki. Pándi 1995, 82.

64 Barna 1908, 3.

65 Tételesen annak VII. paragrafusa. Hegedüs 1902, 24. Barna 1908, 81.

66 A zsidó népesség 260 772 főt számlált, s ebből csupán 4272 rendelkezett román állampolgársággal, ezek java része gazdag szefárd volt, vagy az 1877–78-as orosz–török háború askenázi veteránja. Barna 1908, 81–82. Amikor 1906-ban Alexandru A. Bădărău igazságügy-miniszter próbált megfelelni az 1878-as berlini határozatoknak és a jelentősebb számú honosításukat kezdeményezte, azonnal megbuktatták... Uo.

67 Uo. 28–29.

lottan az asszimiláció szándékával.⁶⁸ A kormányzat egyedül a frissen szerzett, török, bolgár, lipován, görög, német, örmény lakosságú Észak-Dobrudzsában tűrt meg ideig-óráig kisebbségi iskolákat.⁶⁹

Hogy a magyarellenességnek kezdetben csak mérsékelt jelei mutatkoztak,⁷⁰ azt a kedvező megélhetési viszonyok, s az 1848/49-es emigráció lojális magatartása és kimagasló szakmai teljesítményei magyarázzák. (Elegendő utalnunk Veress Sándor mérnök,⁷¹ Mátyás Ferenc és Szathmáry Pap Károly udvari festő és fotográfus, vagy dr. Fiala Lajos szemész munkásságára.⁷²) Ezt a hagyományt a kétkezi iparosok is folytatták: az 1889-es párizsi világkiállításon a Sántha András alapította Bukaresti Kerépgyártók Társulatának több tagja kitüntetéssel gyarapította választott hazája hírnevét.⁷³ Igazi sikerszakmák művelőinek számítottak a szász gyógyszerészek alkalmazásában álló laboránsok, vagy a paszományos egyenruhát viselő személyszállító fogatosok.⁷⁴ Az ehhez hasonló eredmények ismeretében az egyik budapesti sajtóorgánus önelégülten úgy jellemezte a kivándorolt honfitársak helyzetét, hogy a mozgékony székelők „teljesen értéktelenné teszik a román munkásokat”.⁷⁵

Amit a nemzetgazdasági szempontból kiemelten kezelt bevándorolt szakmunkásokkal szemben nem tett meg a bukaresti kormányzat, azt minden erkölcsi aggály nélkül érvényesítette a román állampolgárságú csángókkal szemben. A magyarság legkeletibb ága archaikus kultúrájának pusztta megtartásáért

68 Uo. 30.

69 A muzulmánok esetében a szabad vallásgyakorlást, beleértve az anyanyelvi kultúra ápolását nem feltétlenül a berlini kongresszus ez irányú rendelkezései határozták meg, hiszen a zsidóság esetében 40 évig kellett várni a pozitív fordulatra, a kedvezőbb elbánásra inkább a protektori anyaország léte és közelsége kínál magyarázatot, másfelől a nyugat-balkáni vilájetekben élő kucó-vlachokkal szembeni kedvező bánásmód elnyerésének igénye. Uo. 31.

70 Noha már az első magyar orgánus emlegeti az „anti-magyarizmus” román hírlapi megnyilvánulásait, a neves forradalmár, Cezar Bolliac a Garibaldi seregében vitézkedő magyarokat még példának állította saját ifjúsága elé. *BMK*, 1860. nov. 3.

71 L. Beke 1976.

72 A kiváló orvos magas kitüntetést kapott Milán szerb király román nagyanyjának meggyógyításáért. *BH = Gazeta de Bucuresti*, 1880. máj. 9.

73 Bálinth 1901, 130.

74 A kocsisok havi 40–120 frank fizetést (és borralalót!), teljes ellátást, különszobát kaptak, az istálló 30–40 frankot. Utóbbiakhoz hasonló keresménnyel, teljes ellátással, szállással és persze magasabb presztízzsel rendelkeztek a gyógyszerészlaboránsok. Barabás 1901, 439.

75 *Pesti Hírlap*, 1902. okt. 30.

elkeseredett küzdelmet kellett folytatson, annak ellenére, hogy az 1866. évi alkotmány 7. §-a a politikai jogegyenlőséget, 21. §-a a vallásszabadságot, 23. §-a pedig az oktatás szabadságát biztosította elvben a hon minden polgára számára.⁷⁶ A templomokban a magyar szentbeszédet a jászvásári püspök „a magyar propaganda” eszközének nyilvánította és megszüntette, csupán haldoklók anyanyelvi gyónása felett hunytak szemet. Veszely Károly, Imets Fülöp Jákó és Kovács Ferenc 1868-as moldvai körútjáról készült naplófeljegyzésből tudjuk, hogy Forrófalva iskolaépítő tervét Hohenzollern Károly fejedelem és az idősebb Ion Brătianu azért nem támogatta, mert a papjukat magyarbarátnak tartották. A miniszterelnök segély helyett katonaságot küldött a faluba (ám azok semmi törvénybe ütközött nem találtak).⁷⁷ A század derekán még használatos magyar katekizmusok helyett a csángó gyermekek az 1893. évi oktatási törvényt követően már csak román vallásos irodalmat használhattak.⁷⁸ Sokakat újrakereszteltek, természetesen ortodox rítus szerint,⁷⁹ s ezzel a románoktól való megkülönböztetés, s azonosságtudatuk legjellegzetesebb vonását veszítették el. Az egyházi és világi hatóságok nyelvváltásukért is mindent elkövettek. Barabás Endre szerint az államnyelvet nem beszélő tanulókat addig nem engedték felsőbb osztályba lépni, míg meg nem tanultak románul. Ennek érdekében még az iskolai szünetben is tiltották a magyar beszédet.⁸⁰ Az államnacionalizmus sajátos megnyilatkozása az is, hogy a súlyos írástudatlanság felszámolása érdekében nem iskolákat építettek, hanem – nyilvánvalóan az államnyelv terjesztése szándékával – óvodákat szerveztek idegen ajkú vidékeken. Ezek többsége éppen Csángóföldön létesült.⁸¹

76 Barna 1908, 32.

77 Kovács 1870, 74.

78 Barna 1908, 38.

79 Uo. 54.

80 Uo. 53.

81 A kifejezést a moldvai (döntően Roman és Băcău megyei) magyar eredetű katolikusok által lakott, önálló felekezeti és etnikus jegyekkel bíró településterületre vonatkoztatva használtam. Az 1905. szeptember 17-i 51817. sz. közoktatásügyi rendelettel 21 óvodát állítottak fel: tízet a Tulcea megyei törököknek, négyet a Bukarest környéki („szerbeknek”, valójában) *bolgároknak*, s hetet a csángóknak Luizi-Călugăra/Lujzikalagor, Gioseni/Diószén, Valea-Seacă/Bogdánfalva, Grozești/Gorzafalva, Faraoani/Forrófalva, Prăjești/Prezest és Cleja/Klézse faluban. 1911-ig 168 óvoda létesült, ebből 133 csángó-magyar, illetve bolgár településeken. Uo. 56. – Itt köszönöm meg a kötet lektorának, *Seres Attilának*, amiért rávilágított,

Az oktatás szellemét *Spiru Haret* közoktatási miniszter 1897. április 22-i körrendeletének nacionalista ízü útmutatása határozta meg, aki a tanítói kart ekképpen buzdította: „Legyenek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint más nemzetekét [...], higgyék, hogy a román nemzet a legvitézebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek...”⁸²

A faji sovinizmus azonban nem csak az egyház- és iskolapolitikát jellemezte, s nyomasztó megnyilvánulásait nem csak a legelesettebbek szenvedték el. Ezt példázza, hogy a Román Kulturális Egység Ligájának elnöke, Petre Grădișteanu szenátor Konstancában zaklatott egy magyar bárónőt, s a védelmére kelő Kuchera konzult, mert magyarul beszélt egy ottani pincérrel.⁸³

S a példák még hosszan sorolhatóak lennének, a helyzet azonban csak romlott a román agrárpiacot ellehetetlenítő tengerentúli gabona túlkínálat miatt, amit még megfejelt a több éves háborúskodást hozó „nagy keleti válság” által előidézett gazdasági recesszió. Ez – a bevándorlók növekvő számával fordított arányban – jelentős életszínvonalcsökkenés és kiélezett kenyérharc okozója lett a balkáni államban.

A romló megélhetési viszonyok láttán a bevándorolt magyarok régi, kedvezőbb feltételeket megélt nemzedéke óva intette az otthoniakat: „Ne jöjjetek!”⁸⁴ Ám mindezen riasztó esetek és a figyelmeztetés sem tartották vissza az erdélyi magyar munkavállalókat, s talán nem is nagyon voltak ilyen irányú értesüléseik. A Regátban élő, vagy munkálkodó magyarok a legtrikább esetben számoltak be az őket idegenben ért sérelmekről, vagy vállalkozásuk kudarcáról. Az újonnan érkezők viszont, ha tudtak is visszatetsző esetekről, nem tulajdonítottak ezeknek nagyobb jelentőséget, mint olyanok, akik csak önmagukért tartoznak

---

hogy Barna Endre tévesen említett szerb falvakat a főváros környékén. A korabeli Romániában ugyanis a szláv népességet még egyöntetően „sârb”-nek nevezték, ami estünkben minden bizonnyal bolgárt jelent.

82 Kádár 2013

83 Barna 1908, 102.

84 *BH*, 1882. okt. 1. A magyar egyesület tiszteletbeli elnöke, Veress Sándor írta a Kárpátokon túli honfitársainak, hogy ne jöjjenek, mert nem tudnak túltenni a hely- és nyelvismerettel, s nagy érdekérvényesítő képességgel bíró görög és zsidó versenytársaikon. *BH*, 1877. ápr. 3./15.

felelősséggel. S családos csakugyan elvétve akadt soraikban.⁸⁵ A túlnyomó többség munkaképes korú, házasulatlan személy volt, akik leginkább tőkegyűjtés céljából, átmenetileg lépték át a határt, s hosszabb távon nem kívántak letelepedni a Román Királyságban.⁸⁶

2.4. A magyar jövevények típusai a Regátban

A magyar munkavállalók vélhetően legnépesebb csoportját a mezőgazdasági idénymunkások tették ki,⁸⁷ akik jövedelem-kiegészítés céljával toborzó uradalmi ispánok hívására ideiglenesen keltek át a Kárpátokon túli világba (többnyire rövid határátlépési igazolvánnyal).⁸⁸ A hazainál két héttel korábban kezdődő mezőgazdasági idényre a családfők rendszerint falubeli ismerősökkel csoportosan indultak el, földjeiket felesbe kiadva a szomszédoknak, gyermekeiket szétosztva a rokonság között.⁸⁹

A felszerszámozott erdélyieket a vasúti tranzitállomások (Ploiești, Bukarest) magyar vendéglősei közvetítették a munkáltatóknak.⁹⁰ A tolmács szerepét is ellátó szállásadók ezért jutalékot kaptak, de további hasznot húztak a silány élelmiszer-ellátmányt kipótolni hivatott vacsorarendelésekből, és alkalmi hitel-

85 A századfordulón a Bukarestben élő pap a román főváros közel félszázezres magyarjából a családtalan cselédek és iparos segédek arányát 90%-ra becsülte. *BMŰ*, 1902. ápr. 27.

86 Bálinth 1901, 166–190.

87 Galacon, Putnik Béla konzuli tisztviselő szerint (a kiadott útlevelek alapján) a kikötőváros magyarságának mintegy 70%-a napszámos volt, míg a cselédek aránya 20%, az iparosoké 5% körül alakult. *BMŰ*, 1901. dec. 1./nov. 18.

88 Barabás 1901, 439.

89 Uo. 425.

90 Uo. 440. Kertész József, bukaresti tanító szerint „Görög, szerb, bolgár, sok esetben román vagy német korcsmárosnak, kereskedőnek többnyire mind magyar származású neje van, de erről tudni már egyik sem akar.” *BMŰ*, 1902. máj. 25.

nyújtásokból is. A munkásokat a vendéglőkből uradalmi szekeresek szállították a földekre. A 2–6 fős csoportokban elszegődő munkások „húshagyó” étek, némi pálinka, de elfogadható fizetség fejében általában két hétig tartózkodtak egy helyen. Sokan az aratást megelőzően kapálással kezdték, takarmánycsapálással (árpa, zab) folytatták, majd csépléssel gyarapították bevételeiket. De voltak, akik télire a városokba húzódva favágással tartották fenn magukat.⁹¹

A migránsok keresménye jövedelemadó-köteles volt. A nem fizetőket esetenként megveretés, vagy néhány napos hatósági elzárás figyelmeztette a hazatérés időszerűségére. Ezt a román vámosok – jövet-menet – a náluk talált tartós élelmiszerek megdézsmálásával nyomatékosították.⁹²

A moldvai logofetek (uradalmi intézők) kecsgetető ajánlatai tavaszonként a bukovinai székek⁹³ túlnépesedett falvaiból való fiatalokat is csoportos külföldi munkavállalásra bírták. Bojárok földjén, 60–150 kilométeres távolságban végeztek talajművelést és betakarító munkákat. Alkalmazásuk feltételeire jellemző, hogy a hazatérőket féregtelenítették, ruháikat kifőzték.⁹⁴ A messzire szakadt székelység azonban a puszta létfenntartás érdekében a higiénias veszélyeknél súlyosabb megpróbáltatásoknak is ki volt téve... A teljes fizikai-erkölcsi kiszolgáltatottságot jelentő „*Móduvába járás*” ügyében a józseffalvi igazgató-tanító 1910-ben az osztórák csendőrhatóságnál tett panaszt. „Az iskolás gyermekekkel való kereskedést” a fiatakorúak útlevélkérelmeinek elutasításával sikerült korlátok közé szorítani.⁹⁵

Viszont semmilyen tiltó rendelkezés nem tudta útját állni a székelőföldi cseledlányok tömeges kiáramlásának! A *Romániai Magyar Újság* cikkírója szerint

91 Uo. 440–441. A 28 kéve = 1 kalao/kalangya búza learatásáért 1 frank 20 banit fizettek. Egy jó arató 3–4 kalangyát vágott le naponta. Természetben naponta négyenként 1 liter pálinkát, kétnaponta egy cipót kaptak. Tartalmas húsetelt (rendszerint juhhúsból) azonban hetente csak két alkalommal, puliszkát viszont ötször ehettek. Napjában 11 órákor tök-, uborka-, alma- vagy szilvaleves. Délután 4-kor hagyma, kőkemény szárított, sózott oláhtúró, némi lével. Este többnyire saját pénzen kellett kipótolni a gyenge kosztot, a hiányzó kalóriát. Előfordult, hogy elküldtek maguk közül valakit vásárolni, s dolgoztak helyette is, hogy olcsóbb legyen az étel, mint a (Tódor vagy a két Gyuricza nevű) kocsmárosnál. Barabás 1901, 440–441.

92 Uo. 439.

93 L. Makkai 2000

94 Sebestyén 1989, 85–87.

95 A bukovinai hatóságok végül rendeletben tiltották meg, hogy az iskolás gyermekek útlevelet kapjanak. MNL OL K 26 ME 1210. cs. 4498/1912 XVII. t. 129. asz.

a székelyföldi kivándorlók 67%-a fiatal nő és leány volt.⁹⁶ Ez az állítás egybevág a galaci konzulátus munkatársának adataival, mely szerint a kikötővárosban a magyar kolónia közelítőleg kétharmada⁹⁷ (mintegy 1500 fő) nő volt. S közülük 1232 (81%) cselédként szolgált. (Hatvanan 15 év alattiak!)

Rajtuk kívül 46 „kéjno” szerepelt a nyilvántartásban.⁹⁸ S hogy a két „alkalmazotti” kategóriát milyen vékony határ választotta el egymástól, erről egy regáti katolikus pap tanúskodott, aki egy bräilai, szüzességét vesztett elsőáldozó gyermeklány (!) gyónásakor tudta meg, hogy sok helyen a háziúr a béralkuban feltételül szabja, hogy a cselédlány az ifjú urat boldogítsa, mert az így (egyetlen „civil” partnerrel) védett lesz a nemi betegségek ellen.⁹⁹ Minthogy azonban a cselédlányok védettsége nem volt tárgya a munkaszerződéseknek, gyakran éppen a háziak hibájából következett be a nem kívánt terhesség. A *Romániai Magyarok Nagy Képes Kalendáriuma* jórészt ezen eseteknek tulajdonította, hogy az al-dunai kikötővárosban 1863 óta anyakönyvezett magyar gyerekek fele törvénytelennek számított, azaz házasságon kívül született – ami akár végleg lejtőre juttatta a cselédek életét...¹⁰⁰ Például azzal, hogy az esett lány a gyereket 20 lejért (közel teljes havi keresményéért!)¹⁰¹ kiadhatta dajkának, hogy megőrizze eltartóképeségét.¹⁰² Ily módon adósságcsapdába kerülve viszont nem sok választása maradt: egy a korábbinál sokkal jövedelmezőbb állást, vagy emberbarát „támogatót” kellett találnia...

96 Veridicus: A kivándorlás mocsaraiból. (1.) RMŰ, 1911. júl. 27.

97 Erre a foglalkoztatási kimutatásból következtethetünk: A város magyarjai között 1 gyógyszerész, 2 gyáros, 5 folyami tisztviselő, 5 hivatalnok, 3 tanító, 11 kereskedő, 1 fényképész, 42 cipész, 18 asztalos, 9 szabó, 4 pincér, 6 betűszedő, 16 üveges, 41 háziszolga, 52 kocsis, 619 napszámos és 76 munkanélküli szerepelt a jegyzékben. Amennyiben az összes kategória munkavállalóit férfinak vesszük is, összlétszámuk alig haladja meg a 40%-ot. A galaczi magyarok száma (2.) BMŰ, 1902. szept. 21.

98 Uo.

99 A bräilai esetet álneven vélhetően Lischerong Mátyás, a gyóntató pap maga írta meg. Veridicus: A kivándorlás mocsaraiból (1.) RMŰ, 1911. júl. 27.

100 Naptár 1911, 27.

101 BMŰ, 1902. szept. 21.

102 A dajka viszont sokszor mákgubós tejjel itatta a gyermeket (mákozás), hogy az elbódított kisdéd mellé továbbiakat vállalhasson. A kalendárium cikkírója szerint a Regátban ettől is volt oly gyakori a gyermekhalál és a szellemi visszamaradottság. Naptár 1911, 27.

A helyzet súlyosságára utal, hogy *dr. Rejőd Alpár* a „húskereskedés” megfélekezése érdekében egyenesen az ország első számú vezetőjéhez, Tisza Istvánhoz fordult. Mégpedig azzal a lesújtó érveléssel, hogy a romániai magyar lányok 42% [?] feslett életű, s minden száz elszerződött cselédlánnyból 70 nyom nélkül eltűnik. Nyílt levelében keserű szavakkal ezt írta: „És soha ki nem fogy már Bukarest, Galac, Braila, Constanca és Ruszcsuk, Sofia és Belgrád fertőzött le-
bujainak száza a magyar nők tisztességének, részletben való kiméréséből. Hát nincs segítség...?”¹⁰³

A Monarchia diplomáciai képviselői azonban nemcsak Romániából, hanem az Oszmán Birodalomból, Egyiptomból, Perzsiából, de még Indiából is jelezték, hogy aggasztóan nagy a magyarországi származású prostituáltak száma. Számos esetben Galacról, Bukarestből, vagy Brăiláról hazaérkező székelyek jelentették a hatóságoknak, hogy falubeli hajadonokkal találkoztak bordélyházakban, vagy látták őket, amint az utcán árulják magukat.¹⁰⁴

Jelentős létszámban a zöldhatáron át,¹⁰⁵ emberkereskedők közvetítésével érkeztek a Budapestnél jóval közelebbi román fővárosba. A székely lányok kelendőségét – esztétikai adottságaikon túl – tiszta, dolgozós és megbízható voltak is növelte a román munkaerőpiacon. Leginkább a szakácsnők háziasszonyi érényeiket ismerték el, akiknek fizetése jóval felülmúlta a cseléd- és szobalányokét.¹⁰⁶

A cselédek a munkaadók címeit egymástól szereztek, vagy a rendőrségen nyilvántartott igénybejelentés szerint szegődtek el. A nagyobb városokban közvetítők is működtek, ahol éjjeli szállást is kaphattak az újonnan érkezők. A borsos áron kiváltott arcképes cselédigazolványt gyakorta a rendőrségen he-

103 RMŰ, 1912. máj. 12.

104 Nagy B 2010

105 Egy galaci konzulátusi tisztviselő 1898-ban feljegyezte, hogy a rossz hírű magyar kocsmában (báska) a rendőrség 30–40 szerződés nélküli cseléd lányt (több 12–14 évest is!) vett őrizetbe, s közülük csak néhánynak volt útlevele. Putnik 1901, 827.

106 Egy szakácsnő 30–80 frankot (lejt) kapott havonta, továbbá napi kenyérpénzt, 2 deci bort, s ünnepek alkalmával akár ajándékot is. Reggel 7/8-kor érkezett, reggeli után a darabonttal (konyhaszolga) a piacon vásárolt, 12-re ebédet készített, majd kis szabadidő után 6 óra vacsorát. Este 8 (legkésőbb 10) órakor térhetett haza, a családjához. A cselédek ezzel szemben csak havi 15–30 frankot kaptak, s napi 20 bani kenyérpénzt. Szabadidejük gyakorlatilag nem volt, ha nem számíttuk kéthetente pár órás kimenőjüket. Barabás 1901, 438.

lyezték letétbe (a visszaélések elkerülése végett), ahol sikertelen alku esetén új címért jelentkeztek, vagy okmányukat kikérve tovább álltak. Általában a gazda házában, külön cselédszobában laktak. Aki a helyben lakás kockázatait nem vállalta, szinte a teljes keresményét a magas lakbérre és drága ruházati cikkekre költhette.¹⁰⁷ Havi munkadíjuk 15–30 frank volt a teljes ellátáson kívül. Rendkívüli igénybevételükre jellemzően csupán kéthetente kaptak kimenőt.¹⁰⁸ A szerencsésebbek önmegtagadó szolgálati évekkal a hátuk mögött, bőséges étel- és szolgálatokkal és csekély megtakarítással tértek vissza szülőföldjükre. A szemre való fiatal nők gyakorta bojárok, zsidó, görög, vagy örmény kereskedők ágyasai lettek, életük – szervezett bűnbandák közreműködésével – reménytelen sorsszerűséggel vezetett a legsötétebb örömtanyákra, Odesszától Szalonikiig, s még tovább...¹⁰⁹ (Innen ered a környező nyelvekben meghonosodott „*hungara*”,¹¹⁰ „*vengerka*” vagy „*mađarica*”, azaz magyar nő jelentésű szavak pejoratív zöngéje.) A „székely leányok sokramenendő dámaságának” bemutatóhelyül szolgáló városi parkok és lebujok „kirakati” alanyainak sorsával társadalompolitikai síkon az 1895-ös párizsi büntetőjogi kongresszus, majd az 1897-es budapesti szakmai konferencia is foglalkozott.¹¹¹ Noha a magyar belügyminiszter a balkáni magyar prostitúció visszaszorításának érdekében már az 1869. okt. 1. 3390. r. számú körrendeletben utasította a törvényhatóságokat, s Hunyadtól Csíkgig a határ menti vármegyék alispánjait, hogy a szóban forgó nők határátlépését hiúsítsák meg. A később megszerveződő csendőrség elsődleges feladata a fiatalok és útlevél nélkül utazók kiszűrése, valamint a leánykereskedő hálózatok felderítése volt. A szigorítások kudarcát jelzi, hogy a századfordulón a bűnbandák megfékezésére nemzetközi kiadatási egyezmények megkötése vált szükségessé.¹¹²

107 A cselédkönyv kiváltása 4–5 lejbe került évente. Egy pár cipőért 20 lej (frank) kellett fizetniük. Magasak voltak a lakhatási költségek is. Putnik 1901, 832.

108 Barabás 1901, 437–438.

109 A Vallás- és Közközlésügyi Minisztérium 14 oldalas javaslata a Romániai akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. sz.

110 A Hungara. *BMŰ*, 1906. máj. 20.

111 Hegedüs 1902, 14., 20.

112 A belügyminiszter 1902. ápr. 16-ai átirata a miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1599/1902 XXII. t. 661. sz.

Az iparos szakmák művelői – az idénymunkásokhoz hasonlóan – láncszerű migrációval vettették meg a lábukat román földön. Különösen a korábban áttelepült iparosság körében az útlevílkérelmezésekben 20–50 fős, közösen útra kelő csoportok azonosíthatók. Mivel új állomáshelyükön nem szívesen alkalmaztak helyi munkásokat, az iparos mesterek, ha tehették, magukkal vitték családtagjaikat, segédjeiket, tanoncaikat, illetve az egyéb kiegészítő személyzetet (kocsis, szolga), s ezek családtagjait. Az így kialakult kis kolóniák minimálisra csökkentették az érintkezést a helyi lakossággal, a velük való találkozási alkalom jórészt a piaci beszerzésre és a késztermékek értékesítését szolgáló vásárra korlátozódott, vagyis jellemzően a környezetüktől elkülönülten működtek.¹¹³

Ha tehát migrációs szempontból van is hasonlóság az idénymunkások tömegével, a regáti tartózkodásuk hosszát és minőségét tekintve a két csoport jól elkülöníthető egymástól. Az egyéni iparosok köre ugyanis letelepedett életformát folytatott, s nagy részük biztos egzisztenciával rendelkezett. A Kereskedelemügyi Minisztérium századfordulós adatgyűjtése szerint számuk mintegy 2500 főre rúgott: 600 kovács és patkókészítő, 150 lakatos, 100 asztalos, 750 cipész, 150 tímár, 180 szabó, 50 szíjgyártó, 25 kőműves, 300 városi fuvaros, 100 kerékgyártó, s további 150-en egyéb szakmákban. A 800 háztulajdonosból azonban mindössze 300 rendelkezett tehermentes ingatlannal. Ez a megelőző évtizedekben kifejezetten jómódú réteg a századfordulóra nagyrészt eladósodott és deklasszáldott.¹¹⁴

Az említetteken kívül a román áruforgalom bonyolításában mintegy 150–200 magyar kereskedő is közreműködött,¹¹⁵ akik a jobb érvényesülés érdekében alkalmasint németnek vallották magukat.¹¹⁶ A román fogyasztókkal és szak-

113 Nagy B 2010. A román fővárosban a Calea Moșilor környékén mintegy félezer jómódú csíki székely iparos élt a 19–20. század fordulóján, ezért a környéket a helybéli magyarok „bukaresti Csíknak” nevezték. *BMŰ*, 1902. nov. 30.

114 Márffy-Mantuano Rezső 1903. márc. 31-ei jelentése Láng Lajos kereskedelemügyi miniszternek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3408/1903 XVIII. t. 406. asz. (ld. 426/1908 XX. t. 234. asz.-nál.)

115 Uo.

116 Emlékirat a Romániai akció gazdasági ágához. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

mabeliekkel való intenzív kapcsolattartás, a mindennapos román beszéd, s a magyar kolóniáktól való elszigeteltségük folytán gyorsan felszívódtak a gazdanemzet tömegébe, csakúgy, mint a szolgáltató ágazatban működő pincérek, gyógyszerészek, fényképészek, vagy akár a románul jól tudó (hétfalusi) csángó pircárusok, vendéglősök.¹¹⁷

2.5. Asszimilációs hatások

Az idegenekre a beolvadás természetes tényezőin túl az asszimiláció célzatos, kényszerítő erőhatásai is ránehezedtek. Az még elfogadhatónak tűnik, hogy a magyar cipészek és posztókészítők a minőségi tanúsítványnak számító dél-erdélyi város, Brassó nevét a vásárlói igények szerint román nyelven tüntették fel áruikon, s hogy termékeiket a nagyobb becsben tartott francia megnevezéssel és használati utasítással hozták forgalomba. A módosabb magyar iparosok, kereskedők – ugyancsak üzleti érdekből – esetenként németnek vagy románnak adták ki magukat. Az viszont már a gazdasági diszkriminációt példázza, ahogyan a szakma mestereinek számító magyar kocsigyártókat 1895-ben adminisztratív eszközökkel tartották távol a bukaresti és franciaországi nemzetközi ipari vásároktól.¹¹⁸ A román hatóságok a durva nyomásgyakorlástól sem riadtak vissza: az iparosokat a cégtábláikra rótt magyar írásjelek használatáról súlyos bírsággal „szoktatták le”.¹¹⁹

A kivándoroltak érvényesülését a gazdasági feltételek mellett a jogi környezet is jelentős mértékben meghatározta. Mint fentebb említettük, csak kivételes esetben volt reményük román állampolgárságot szerezni, az elhibázott magyar honossági törvény (1879. L. tc.) 31. §-a értelmében 10 év távollét után elvesztették állampolgárságukat, „jöttment hazátlanokká” (*haiman, bounghen, bozgor*) váltak.

117 Kertész 1913, 18.

118 Barabás 1901, 430.

119 Az ehhez fogható eseteknek köszönhetően gyorsult fel a sikeres vállalkozók elrománosodásának folyamata, mint azt a hírneves Végesi László esete is példázza. Uo. 434.

A külföldiek munkavállalását még ösztönző 1887-es gyári törvényt felülíró 1894-es protekcionista gazdasági szabályok hatására tömegesen szorultak a társadalom periferiájára, amiben az is szerepet játszott, hogy a magyar (és szász) iparosság addigra román inasaiából kinevelte saját konkurenciáját, ami több ágazatban szociális (etnikai) feszültségeket gerjesztett.¹²⁰ A század utolsó éveiben jelentkező gazdasági válság még kiélezettebbé teszi a románok és a bevándorlók közötti kenyérharcot.

Mindezek nyomán a magyarok regáti fogadtatása néhány évtized leforgása alatt alapjaiban megváltozott.¹²¹ A román főváros zsidó negyedével szomszédos, egykor magyar tulajdonú ferences bázisintézmény, a Barácia környékén tömörülő magyarokkal Hegedüs Lóránt a bádogsufnik világában szembesült, amely a szemlétől kivándoroltjaink chicagói nyomortelepeire emlékeztette. Látletétét a „jöttmentek és befogadók” társadalmi tagozódásáról és kapcsolatuk mélylélektanáról szóló megfigyeléseivel gazdagította: „A román végtelenül önérzetes a magyarral szemben, mert tudja, hogy székely cselédje néhány frankért kiállja a pofont” – írta.¹²²

Már a *Bukaresti Hírlap* 1877-es évfolyamában azt olvashatjuk, hogy a román sajtó „gyűlöletes gúnnyal” taglalja: a hunok elkorcsosult utódai, az erdélyi románság ádag „rabtartói”, mint megtűrt szolgák keresik a kenyerüket román földön.¹²³

Mindezek fényében érthető, hogy a kitaszítottság érzésével, egyszersmind erős honvágygal is küszködő kivándoroltak egy része dacosan elfordult az óhazától, s megszépítő prizmán keresztül szemlélte önnön, kényszerűségekől megszabott életét. Létbiztonságuk megrendülésével a korábbi, egészségesnek mondható kettős kötődéssel¹²⁴ szemben furcsamód erősbödik ragaszkodása,

120 Amint egy bukaresti református tanító rámutatott: „a románság nemzeti önérzete által nem csak nélkülözhetővé válik az idegen munkaerő, hanem azt egyenesen ki is zárják.” *RH*, 1907. dec. 8.

121 L. Makkai 2009

122 Hegedüs 1902, 15.

123 *BH*, 1877. márc. 15./ápr. 3.

124 A *Romániai Hírlap* beköszöntő lapszámában ezt olvashatjuk: „Szabad ország szabadon gondolkodó vendégei vagyunk” „A mi irányelvünk [...] az őszinte, nyílt és becsületes munkásság nemzeti mivoltunk ébrentartásának szolgálatában, a megengedett módon és eszközökkel, hogy úgy hasznára legyünk önmagunknak, családjunknak, annak az áldott hazának, melytől elszakadtunk, s ennek, melynek vendégjogait élvezzük.” *RH*, 1907. nov. 17.

ellentmondásos kötődése az új hazához – minthogy hazatérni számára csak emelt fővel lehet(ne). A nemzeti azonosságtudat hanyatlása a romános névhasználatban, de az államnyelv családi életbe történő „beszűrődésében”¹²⁵ is megmutatkozott.

A külföldiek fokozatosan csökkenő alkalmazási keretszámai rendet vágtak a biztos megélhetéssel bíró magyar munkavállalók soraiban. Tömeges elbocsátásuk, anyagi ellehetetlenülésük, majd erkölcsi lecsúszásuk aztán utólagosan „visszaigazolta” az előítéletes, mi több, durván elfogult magyarsággépet, amely a román közvéleményben eluralkodott az erdélyi származású újságírók módszeres lejárató hírverése nyomán. A századfordulón már nem tekinthetjük túlzónak a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének azon megállapítását, miszerint a román ó-királyságban a magyarnál csak a zsidót gyűlölik jobban.¹²⁶ Mindezt beszédesen alátámasztják azok a pénzügyi alapszabályokban fellelhető pontok, amelyek – a pénzügyi és belügyi hatóságok jóváhagyásával – tiltották zsidó és magyar egyesületi tagok felvételét.¹²⁷ A szemtanú, *Barabás Endre* hűvös tömondattá csupaszodott megfogalmazásban tárta honfitársai elé a lényegét: a bukaresti papírgyár magyar munkásai – kenyérük megtartása érdekében – románá lettek.¹²⁸

Ezzel a veszélyes tendenciával csak a századfordulón szembesült a magyar kormányzat, s akkor haladéktalanul cselekvésre szánta el magát. A kimunkálendő nemzetvédelmi terv sarkalatos kérdése volt azonban, hogy a kivándoroltak egyáltalán mekkora nagyságrendet képviselnek, milyen megoszlásban és hol érhetőek el. A választ egy alapos statisztikai adatfelmérés eredményétől várták.

125 A romániai magyar sajtó rendszeresen cikkezett az anyanyelv visszaszorulásáról. Ld. „Anyanyelv a családban” Uo. Brăila, Galac és Bukarest református temetőiben román nyelvű sírfeliratok, és a felekezeti hagyomány feladását jelző keresztek sorakoztak. Barna 1908, 34.

126 L. Románia és a magyarok, *Pesti Hírlap*, 1902. okt. 30.

127 L. a Dâmbovița Takaré- és Hitelegyesület alapszabályzatában. Hasonló kitéltet tartalmazott a Speranka Bank alapszabályának 12. pontja. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4524/1902 XXII. t.

128 Barabás 1901, 437.

2.6. Demográfiai helyzetkép

A korabeli adatkérések és -feldolgozások megbízhatatlansága miatt a regáti népességmozgások követése nem volt egyszerű feladat. A korabeli román ki-mutatások használati értékét mutatja, hogy az állampolgárságot az anyanyelv és a nemzetiségi hovatartozás adataival nem lehet finomítani, miután a népes-ség-összeírás rovataiból ezek az elemzési szempontok egyszerűen hiányoztak. Nyilvánvaló, hogy a francia példára homogén nemzetállamot építő Románi-ának nem fűződött érdeke a pontos nemzetiségi kimutatásokhoz. A Román Statisztikai Hivatal vezetője, *Leonida Colescu* a századfordulón megtartott nép-számlálás hivatalos eredményeinek 1905-ös (!) közzétételekor sajátos módon magyarázta a kirívó szakmai hiányosságokat. Leszögezte, hogy országában nem létezik nemzetiségi kérdés, mivel a lakosság döntő többsége őslakos, ezért a jelentéktelen „néhány ezer” csángó, székely, bolgár és cigány, stb. kedvéért nem indokolt a néprajzi és származási kategóriák szerinti számbevétel.¹²⁹ Colescu álláspontjának tarthatatlanságát jelzi, hogy a módszertani problémákat a nemzetközi statisztikai szervezet hivatalosan is felrótta Romániának.¹³⁰

A kérdésnek alapos tanulmányt szentelő közgazdász, *Hegedüs Lóránt* ro-mániai tanulmányútját követően bukaresti forrásokat idézve Románia teljes népességét 1899-ben 5 912 520 főben adta meg, melyből 2,89%, (171 063 fő) volt külföldi állampolgár, további 4,61% (272 421 fő) hontalan státuszú ide-gen.¹³¹ Lényegileg ezzel egybevágó értékeket használt *Barabás Endre*, azzal a különbséggel, hogy valamelyest kisebb össznépességre a hontalanok jelentő-sebb arányát vetítette.¹³²

129 Barna 1908, 3. Csupán a frissen szerzett Dobrudzsában ismerte el az idegenek „fokozott” jelenlétét, akiket viszont az állampolgársággal járó jogok megvonásával és tömeges betele-pítésekkel igyekeztek ráébreszteni a románná válás „sorsszerűségére”. Uo. 10.

130 Uo. 11.

131 Hegedüs 1902, 63–64.

132 Szerinte az ország 5 495 040 lakosából 161 056 volt idegen állampolgár, s 374 425 „hazátlan”. Barabás 1901, 431.

Jellemző, hogy a magyar népesség nyilvántartásában a román statisztikák eleve nem számoltak a magyar anyanyelvű zsidósággal, de ennél is aggályosabb volt az a gyakorlat, hogy a regáti kérdező biztosok a románul jól beszélőket – jelesül a hétfalusi csángókat – magától értetődően románnak számították.¹³³ Az így készült hivatalos kiadványokban természetesen nyomát sem találni annak a nem elhanyagolható tömegnek, amelynek nemzeti azonosságtudata az ígéretes/szorongató körülmények hatására átformálódott... Mindezen kategóriák, valamint a román állampolgárságú, de magyar ajkú csángók összességét számítva Hegedüs a regáti magyarság létszámát 200 ezer főre becsülte.¹³⁴ A bukaresti újságíró, *Vándory Lajos* a felső határt még ennél is magasabbra helyezte, amikor alapos helyismerettel ugyan, de pusztá becsléssel „közel egy negyed millió” regáti magyar szolgálatáról beszélt.¹³⁵

Ehhez képest a Colescu által jegyzett *Recensământul General al Populației României*¹³⁶ 1905-ben a népesség felmérés tudományos követelményeire nem sokat adva 65 800 „magyart” mutatott ki Romániában.¹³⁷ Ami azért kirívóan alacsony érték, mivel a magyar állampolgárságuk teljes körét jelenti, tehát magában foglalja még az erdélyi román és szász bevándorlókat is. Ugyanakkor természetesen figyelmen kívül hagyja a moldvai csángó-magyarokat.

A hazai közigazgatási hatóságok jelentései és azok a demográfiai számítások, amelyek a bevándorlási célsország kimutatásain és kikötői statisztikákon alapultak, ha nem is alkalmasak a fenti ellentmondások megnyugtató feloldására, számbavételük mégis előbbre viszi gondolatmenetünket. Ezek szerint az 1881–1891 közötti időszakban a Romániával szomszédos erdélyi vármegyék kivándorlási vesztesége elérte a 6–8%-ot, de a századfordulóig még 3–5% között mozgott.

133 Vargha Gyula KSH-igazgató 1901. május 23-i 14 oldalas jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1937/1901 XXXI. t. 811. asz. Ez részben a csángókon múltott! Kertész József tanító a hétfalusi csángókról úgy ír, hogy azok a jobb érvényesülés érdekében csaknem mindig románul beszélnek, még családi körben is. A csángók és székelek Romániában. *BMŰ*, 1902. máj. 25.

134 Hegedüs 1902, 63–64.

135 *BH*, 1877. febr. 27./márc. 11.

136 Colescu 1905, 2.

137 Emlékeztető a *Romániai akcióról*. (1912. aug.) MNL OL K 26 ME 945. cs. 4301/1912 XV. t.

Kibocsátó vármegye	1881–1891	1891–1901
Brassó	7,69%	2,7%
Nagy-Küküllő	6,95%	2,8%
Csik	5,96%	2,0%
Udvarhely	5,92%	3,7%
Fogaras	5,83%	5,1%
Háromszék	5,77%	3,8%

1. tábla¹³⁸

Az adatsorok – anyanyelvűtől függetlenül – az útlevelemmel távozókat jelölik,¹³⁹ s nem számolnak a zöld határon kiáramló népességgel. A határátlépés törvénybe ütköző módzatait pedig sokan választották, mint az adóhátralékosok, vagy azok az idénymunkások, akik egy megelőző alkalommal úti okmányuk érvényességének lejártá után tértek csak haza. Az ő útlevelekérelmeiket a községi előjáróság fel sem terjesztette a belügyi hatóságoknak. Az ilyen utazókat a politikai határokon átváló legelőváltó életformát folytató román pásztorok, vagy erdőjáró székelyek úttalan utakon kalauzolták a hegygerincen túli világba. Noha a kérdéses határszakaszt a 1880-as évek elejétől erdőirtványokkal és hatósági tereptárgyak kihelyezésével próbálták láthatóbbá, és a határvédelem számára ellenőrizhetőbbé tenni.¹⁴⁰

Putnik Béla, az anyakönyv- és útlevelegyekkel foglalkozó egykori galaci konzulátusi tisztviselő hívta fel a figyelmet arra, hogy a belügyi nyilvántartásokban nem szerepelnek a határátkelési igazolvánnyal távozó, akik – esetleg évekkel később – rövid útlevelemmel térnek haza. Megbízhatóbb helyzetképet a községi hatóságok és a határőrőrség nyilvántartási adatainak összesítéséből remélt.¹⁴¹

138 Thirring 1904, 18., 42.

139 Turisztikai céllal ekkoriban – igen kis számban – főként Budapestről utaztak külföldre. A Romániába távozó 9/10-e viszont erdélyi volt. Uo. 59.

140 Nagy B 2010.

141 Putnik 1901, 826–827.

Az adatkezelés hiányosságaira a demográfus *Thirring Gusztáv* is utalt, aki egyik munkájában tarthatatlan állapotnak nevezte, hogy még mindig nem áll rendelkezésre az állandó lakhely, vagy illetőségi jog szerinti népesség-nyilvántartás.¹⁴²

A századforduló kivándorlási veszteségeinek nemzetiségi arányait a Központi Statisztikai Hivatal számsorai jelenítik meg.

A kivándorlás éve	Összes kivándorló	magyar	%	román	%	egyéb	%
1899	7285	2195	31,30	4042	55,48	1048	14,38
1900	4946	1192	24,10	2914	58,91	840	16,98
1901	7788	1865	23,94	4658	59,81	1265	16,24
Átlagban	6673	1751	26,24	3871	58,06	1051	15,75

2. tábla¹⁴³

A vizsgált rövid időszakaszról természetesen csak a tendencia látszik. A Kárpátokon túlra irányuló kivándorlás adatait összevetve az 1860 és 1900 közötti évtizedek romániai bevándorlási átlagával (ami évi 8239 fő)¹⁴⁴ viszont azt a meghökkenítő eredményt kapjuk, hogy a román államot új hazának választó bevándorlók több mint 80%-a Magyarországról, zömében Erdély határ menti megyéiből származott; s a részarányok figyelembevételével közülük minden negyedik – magyar lehetett. (Ez a kombináció számszerűsítve mintegy 60 ezer nyilvántartott magyart

142 Thirring 1904, 59. A helyzet csakugyan tarthatatlan lehetett, ha a századfordulón azért indult fegyelmi eljárás a romániai református esperes ellen, mert az egyházi nyilvántartókönyvekben hiányosan és következtetlenül vezették a családfők születési és állampolgársági adatait. A konzulátusi anyakönyvek állapotát hasonló kifogások érthették. Bartók György püspök 1904. márc. 17-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 631. cs. 1274. 1904 XVIII. t. 110. asz.

143 Románia, 1902. 3. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz.; valamint Vargha Gyula KSH-igazgató 1901. máj. 23-i jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1937/1901 XXXI. t. 811. asz.

144 Románia bevándorlási növekménye a kérdéses 40 év alatt 329 356 főt tett ki. Barna 1908, 2.

jelent.) S ettől az értéktől nem esik túlságosan messze, ha rámutatunk, hogy az 1899-es román népszámlálás által jelzett 188 834 idegen állampolgárból 145 874 fő volt osztrák–magyar illetőségű, ami 77,25%-ot jelent. Igaz, Auner ennek harmadát az örökös tartományokból származónak becsülte.¹⁴⁵

felekezet	román honos	osztrák–magyar városi	osztrák–magyar falusi	hazátlan
Ortodox	5355470	34175	19375	9785
Zsidó	4272	4177	702	256588
Római (és görög)katolikus	70408	57621	15538	5753
Protestáns	4540	12125	1950	1703
Mohamedán	38656	4	2	1665
Örmény	3496	88	31	505
Lipován	12422	45	41	2561
Összesen	5489264	108235	37639	278560

3. tábla¹⁴⁶

Ha azonban figyelembe vesszük azt a gyakorlatot, hogy a román hivatalosság soron kívül állampolgárrá fogadta a román ajkú bevándorlókat, akkor megkockáztathatjuk, hogy a magyar állampolgárságú kivándorlók között néhány év távlatában is radikálisan csökkenhetett a hazai románság aránya, míg a magyaroké, szászoké – ezzel fordított arányban – emelkedett. Vagyis az osztrák–magyar bevándorlóknak *a román nyilvántartásokban* jótét homályban hagyott nemzetiségi megoszlásában a magyarok részaránya nem egynegyed, hanem akár egyharmad, esetleg még több is lehetett. Annak ellenére, hogy *a KSH adatai szerint* a magyar anyanyelvű kivándorlók részaránya fokozatosan csökkent, míg a románoké valamelyest nőtt.

¹⁴⁵ Auner 1908, 84.

¹⁴⁶ Barna 1908, 7.

Az eddig elmondottakból következik, hogy Hegedüs Lóránt létszámbecslését számos adatkezelési szempont, és szakmódszertani megfontolás erősíti. Mégsem tekinthetünk el a mértéktartóbb számítási eredmények számbavételétől, mint Auner Károlyé, már a miatt is, hogy a létszám-vitában forgó szélső értékeket – mint a leginkább valószínűsíthető magyarázat kierlelésének viszonyítási pontjait – rögzíthessük.

Noha a bukaresti kanonok kalkulációja jórészt becsléseken alapult, az öntörvényű román adatközléshez képest módszertanilag mégis elfogadhatóbb megoldásokat alkalmazott. A felekezeti és foglalkozási-megélhetési adatok összevetésével Moldvában 64 ezer főnyi katolikus csángó parasztnépességgel számolt. A katolikus és protestáns osztrák–magyar állampolgárok 69 752 főss tömegéből pedig kivont 24 ezer görögkatolikus hazai román,¹⁴⁷ s a Lajtán túli tartományokból érkezettek kiszűrésére használt 1/3-os szorzó alkalmazásával a magyarok létszámát a román állampolgárságúakkal együtt 95 ezer főre kerekítette. Vagyis a korabeli regáti magyarságot kétharmad részben csángónak tekintette.¹⁴⁸ Álláspontjával szöges ellentétben áll *Poliány Zoltán* bukaresti újságíró véleménye, aki viszont a regáti magyar népesség jó kétharmadát az állampolgárságát veszített kategóriába sorolta,¹⁴⁹ s ez a moldvai csángók figyelmen kívül hagyásával is további 50–60 ezer magyar jelenlétét feltételezi a korabeli Romániában. Az így kapott százötvenezer lélekszám pedig éppen a Hegedüs Lóránt és Auner Károly által kalkulált adatok középértékének tekinthető.

Ugyanakkor nincsen semmilyen támpontunk annak eldöntésére, hogy az osztrák–magyar illetőségű bevándorlók között milyen arányban voltak Lajtán túliak; mint ahogy arra sem, hogy a nagy szóródással számított „hazátlanok” között mekkora tömeget képviselt a magyarság (noha a túlnyomó többség bizonyosan állampolgárságot el nem nyert askenázi zsidó lehetett).

147 Minthogy a görögkatolikus, azaz unitus felekezet tagjait a Habsburg Monarchiában rendszerint a katolikussághoz sorolták, míg a regáti román adminisztráció automatikusan ortodox vallásúként számolt velük.

148 Auner 908, 83–84.

149 Az újságíró becslése (70–80%) túlzottnak tűnik, mégis okkal feltételezhető, hogy ez a „bújtatott” kategória tízezres nagyságrendet takart. Poliány Zoltán emlékirata, 63. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t.

A román kimutatásokból sajnálatosan nem követhetjük nyomon a magyarság asszimilációs veszteségeit, noha ezt a tételt nem csak Thirring baljós megállapítása szerint kell komolyan számításba vennünk.¹⁵⁰ (S itt nem pusztán a román házastársat választó, ezért magyar állampolgárságáról lemondani kénytelen magyar nők 2%-ot kitevő csoportjáról van szó.¹⁵¹) A nem kis nehézségek árán kalkulált adatok időtállóságát a századforduló új jelensége, a *továbbvándorlás* is megkérdőjelezi. (Itt kell számításba vennünk az emberkereskedelem és prostitúció¹⁵² – sajnálatosan százakra tehető – áldozatait, akiket balsorsuk huzamos időre, vagy véglegesen messzire sodort a hazájuktól.) A nemzetiségi-nyelvi hovatarozás hiányzó romániai paraméterei miatt szinte lehetetlen megbecsülni, hogy ily módon mennyivel apadt a regáti magyar ajkú népesség.

A Miniszterelnökség égisze alatt szerveződő romániai segélyakció teendőinek megállapítása és ütemezése szempontjából azonban a lehető legmegbízhatóbb létszámadatokra volt szükség. Egy a közös külügyminiszternek szóló átirat¹⁵³ szerint az akció előkészítéséhez elengedhetetlen adatkiegészítést a regáti egyházi hatóságokkal elvégzettettek ugyan, ám szakszerű útmutatás nélkül. Az így kapott kimutatás érvényét erősen megkérdőjelezte, hogy a számláló biztosok sok esetben hontalan státuszú alanyokat is szerepeltettek listáikon. A külképviseltek konzuli apparátusának bevonásával ezeket a felméréseket később pontosították, de jobbára becsléssel. Az így letisztuló hetvenezres létszámban azonban bizonyosan szerepelt mintegy 13 ezer román állampolgár is (honosságot cserélt kivándoroltak, de akár moldvai csángók is). A *Romániai akció* munkacsoportja ezért határozott arról, hogy minden kolóniára kiterjedő népszámlálást kell elvégezni, a létszámadatokon túl lehetőség szerint a vallási

150 Még az „elnemzetlenítő” politikájáért sűrűn kárhoztatott Magyarországon is 309 magyar, 42 német és 11 szerb község románosodott el 1850 és 1900 között. A román falvakból eközben 42 lett magyarrá, 13 németté és 6 szerbbé, 4 mássá. Barna 1908, 136–137.

151 Putnik 1901, 827.

152 A kettő nem azonos, hiszen a korszak sajtójában a gyermekkereskedelem eseteiről is olvashatunk, amelyet vélhetően nem (csak) a ferdült szexuális „szükségletek”, mint inkább a tehetős gyermektelen házaspárok érzelmi igényei hívtak életre.

153 MNL OL K 26 ME 604. cs. 1701/1904 XVIII. t. 144. asz.

hovatartozás és vagyoni helyzet felmérésével. Erre a kényes feladatra legfeljebb a katolikus és protestáns felekezet megbízottjai tehettek kísérletet, „vallási összeírás” címén. A Miniszterelnökség azonban rugalmasan úgy rendelkezett, hogy az adatgyűjtést erőltetni nem szabad!¹⁵⁴ Minden bizonnyal az akciónak ebben a szakaszában készült az alábbi kimutatás:

4. tábla:¹⁵⁵ Kimutatás a Romániában élő római katolikus és protestáns lakosságról (lásd a következő két oldalon)

---

154 Uo.

155 MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XVIII. t. 144. asz.

Folyószám	A helység neve	A magyar katholikusok száma	A magyar reformátusok száma	A magyarok összes száma	Összes lélekszám	A katolikus és protestán- sok (ref és ág.) összes száma	A nem román állampolgárok száma		
							idegen állam polgárai	semmi állam polgárai	összesen
	A. Városok:								
	<i>a) Megyék (départementok) székhelyei</i>								
1	Bucuresti (Bukarest)	24160	5000	29160	282071	36827	53056	43318	96374
2	Galati (Galac)	2630	500	3130	62678	4918	11053	12812	23865
3	Crabova (Krajova)	2200	35	2235	45438	4136	5756	3187	8943
4	Braila	1300	894	2194	58392	3821	12524	11095	23619
5	Turnu-Severin	2000	40	2040	18626	3981	6085	272	6357
6	Ploesti (Ploest)	845	500	1345	42687	2062	3025	1516	4541
7	Pitesti (Pitest)	109	210	319	15570	1152	1585	1006	2591
8	Targovistea (Tirgovist)	220	60	280	9398	530	694	357	1051
9	Giurgiu (Gyurgyevo)	115	32	147	13977	269	908	441	1349
10	Buzau	70	40	110	21561	716	1339	1477	2816
11	Tirgu-Jiu	71	–	71	6634	616	1151	79	1230
12	Slatina	70	–	70	8028	183	632	267	899
13	Turnu-Magurele	60	–	60	8668	312	1294	269	1563
14	Rimnik-Valcea	59	–	59	7317	745	1409	204	1613
15	Caracal	48	–	48	12035	204	722	209	931
16	Calarasi (Kalarás)	31	16	47	11024	200	532	306	838
17	Tulcea	42	–	42	18880	393	1321	220	1541
18	Campulung	20	15	35	13033	227	320	53	373
19	Focsani (Foksán)	–	33	33	23783	1176	1438	6353	7791
20	Constanta	26	–	26	12725	1230	5259	189	5448
21	Tecuci (Tekucs)	–	24	24	13405	336	522	1660	2182
	Együtt	34076	7399	41475	705930	64064	110625	85290	195915
23-32	(Melyekből a magyarság számáról nincs adatunk)	–	–	–	242327	9767	8583	106385	114968
	Összesen	–	–	–	948257	73801	119208	191675	310883

b) Egyéb városok									
1	Tirgu-Ocna	-	183	183	8033	903	412	1741	2153
2	Corabia	130	-	130	5979	217	1061	125	1186
3	Calafat	80	-	80	7113	391	1231	368	1599
4	Sinaiia	50	30	80	2210	727	1279	59	1338
5	Zimnicea	52	-	52	6060	229	61	628	689
6	Alexandria	40	-	40	13675	170	639	45	684
7	Rosi de Vede	-	-	-	8492	132	354	81	435
8	Cimpina	25	-	25	3703	397	485	263	748
9	Oltenita	20	-	20	5801	57	268	140	408
10	Mizil	-	14	14	5320	27	188	23	211
11	Sulina	8	-	8	5611	581	3577	224	3801
Együtt		405	227	632	71997	3831	9555	3697	13252
12-39	(Melyekből a magyarság számáról nincs adatunk)	.	.	.	94254	1326	3568	16972	20540
Összesen		-	-	-	166251	5157	13123	20669	33792
B. Falusi községek:									
1	Azuga	80	-	80	-	-	-	-	-
2	Szászkút	-	75	75	-	-	-	-	-
3	Busteni	40	-	40	-	-	-	-	-
4	Cioplea	32	-	32	-	-	-	-	-
5	Arges és Cortesci	18	-	18	-	-	-	-	-
6	Predeal	15	-	15	-	-	-	-	-
7	Adjud	.	10	10	-	-	-	-	-
8	Popesci-Condurat	10	-	10	-	-	-	-	-
9	Petrosani	8	-	8	-	-	-	-	-
10	Tretești	6	-	6	-	-	-	-	-
Együtt		209	85	294	4798012				
Egyéb községek (melyekből a magyarságszámáról nincs adatunk)									
Mindössze		34690	7711	42401	5912520	89318	38732	60077	98809
						168276	171063	272421	443484

* Consuli összeírás szerint

Mint a táblázatból kitűnik, a közel háromezres Bukarestnek a századfordulón minden tizedik lakója – magyar volt.¹⁵⁶ Ez a megállapítás ugyan ellentmond a közvélekedésben megszilárdult arányoknak, viszont lényegileg megfelel a bukaresti diaszpóra két jeles képviselője által becsült értékeknek.¹⁵⁷

A határ menti levéltárak iratanyagából az olvasható ki, hogy magyarok kivándorló útlevelemmel csak kisebb számban távoztak az országból.¹⁵⁸ Az időjárás- és munkaerő-piaci feltételek változásainak kitett idénymunkások, alkalmi munkavállalók hektikusan változó hullámmása a kivándorlási statisztikákban legkevésbé tetten érhető folyamat. Az asszimilációs, és a tovább vándorlással keletkező veszteségek ugyancsak nehezen felmérhető tartományát jelentik a magyar népesség áramlásának. S talán ezen bizonytalansági tényezők figyelembe vételével hidalható át leginkább az az ellentmondás, hogy miért feszül ekkora távolság a becsült létszámadatok és a hivatalos statisztikák eredményei között.

A létszámadatok pontatlanságától függetlenül az illetékesek számára az bizonyosnak tűnt, hogy itt egy százezres nagyságrendű tömegről van szó, amely kiszolgáltatott, sőt veszélyeztetett állapotban próbál úszni az árral a Kárpátok túloldalán.

A Mi a teendő? kérdésre évtizedeken át csupán lelkiismeretes értelmiségiek, a fajtájukért aggódó székely előljárók és hivatalnokok próbáltak megfelelő válaszokat adni. S nem minden eredmény nélkül, hiszen e javaslatok és fellelések híján a kormányzat bizonyosan még évekig erőltette volna a nemzetiségi tömbök hű állampolgárrá formálásának kényszeres programját. S vélhetően nem ismerte volna fel „idejekorán” a kivándorlásnak a nemzetiségi arányokon

156 Ez egybevág Kertész József bukaresti tanító véleményével is. Kertész 1913, 18.

157 Mindmáig makacsul tartotta magát az a nézet, hogy Budapest után a román fővárosban élt a második legnagyobb magyar közösség. A dualizmus korában bizonyosan nem így volt. Az idénymunkások tömegét is figyelembe véve a századfordulón Bálinth János katolikus pap nagyon is jó közelítéssel mérte be 30–40 ezer főben Bukarest magyar népességét. Bálinth 1901, 17. Néhány évvel később kollégája, Nemes Tóth Zsigmond egyik újságcikkében ugyancsak 40 ezer bukaresti magyar képviseléséről beszélt. *RH*, 1908. máj. 10.

158 Nagy B. 2010.

voltaképpen javító hatásai mögött a nemzetépítés valódi tartalékát jelentő emberanyag elvesztésének végzetes nemzetstratégiai következményeit.

A tények ismeretében azonban már a magyar kormányzat sem maradhatott tétlen!

3. A ROMÁNIAI AKCIÓ KEZDETEI

3.1. A kivándorolt magyarság előtt álló alternatívák

A kivándorolt magyarság évtizedekig nélkülözni volt kénytelen az anyaország következetes óvó-védő gesztusait, noha támogatásukra történt néhány alkalmi kísérlet. A gazdaság látványos fejlődésével párhuzamosan a középrétegek társadalmi aktivitása s a nemzeti problémák iránti érdeklődése is jelentősen megnőtt. Gomba módra szaporodtak a hazafias célokat szolgáló nyelvművelő-, olvasó és kulturális egyesületek, mint a (katolikus főpapság által alapított) *Szent László Társulat*, a *Csángó-Magyar Egyesület*, vagy az *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület*. Jókai Mór közreműködésével a bukovinai székelyek is bekerültek a nemzeti közgondolkodás áramába, mi több, a '80-as években hazatelepítésükre is történt néhány elhibázott kísérlet.¹⁵⁹ Az ukrán–román nyelvterületnek számító Bukovina magyarságának segítézésével a hivatalos politika látóterébe kerültek a Román Királyságban élő magyarok, s az őshonos csángók is.

Az itt élők támogatása azonban számos nehezen megválaszolható kérdést vetett fel. A bukovinai székelyek gyakorlatilag homogén katolikus tömbjével szemben az Al-Duna vidékén megtelepedett magyarok többféle felekezethez tartoztak. A csángók esetében az erős vallásos, ám megfakult magyar nemzeti azonosságtudat jelentett problémát. Ráadásul román állampolgárságúak

---

159 L. Makkai 2000.

lévén Budapest pártfogó magatartása a román hivatalosságban heves ellenkezést váltott ki, ami veszélyeztette a kivándorolt magyar állampolgárokkal kapcsolatos teendők elvégzését. A különböző egyházi és civil szervezeteken keresztül megvalósuló segélyezés jogalapot teremthetett a fiatal román állam számára, hogy a kölcsönösség diplomáciai elve alapján politikai befolyást szerezzen az erdélyi, partiumi és bánági románság tömegei felett. S Budapest félszázezer magyar ajkú csángó s néhány tízezer „hontalanná” váló magyar miatt nem kívánt Bukarest kezére játszani csaknem három millió hazai román elszakításában.¹⁶⁰ Ráadásul a külképviseletek szász és román tisztviselői nem tanúsítottak kellő megértést a magyarok panaszos ügyeiben (sem nyelvi, sem erkölcsi értelemben). A távozottakat az „elhagyatottság évtizedeiben” mégis valamelyest kárpótolhatták a hazainál kedvezőbb kereseti és megélhetési feltételek.

A századfordulóra azonban a regáti magyarságot a gazdasági visszaesés,¹⁶¹ a diszkriminatív munkajogi változások, s általában az idegengyűlölet visszatetsző megnyilvánulásai komoly döntés elé állították. Kézenfekvő megoldásnak tűnt ugyan a visszatérés az óhazába, csak hogy Magyarországon az ipari munkaalkalmak bővülése továbbra sem tartott lépést a demográfiai növekedéssel. A visszailleszkedésnek jogi akadályai is voltak, hiszen ekkor már sokan magyar állampolgárságukat is elvesztették a huzamos távollét miatt. A fiatal férfiak – a hadkötelesség mulasztóiként – egyébként is törvényi szankciókra számíthattak. S nem elhanyagolható a mentális „fékek” jelentősége sem. A közmondásosan büszke székelyekre ugyanis a legkevésbé volt jellemző, hogy kudarcaikat, lecsúszásukat beismervé kitegyék magukat az otthon maradtak elmarasztaló ítélkezésének.

A másik kínálókozó lehetőség: eleget tenni a sovinszta gazdaállam velük szemben támasztott erőszakolt elvárásainak, ami végső soron egyet jelentett nemzeti azonosságuk gyors, és cseppet sem fájdalommentes feladásával, a beolvadással. A kortársak közül többen is figyelmeztettek ezen eshetőség fenyegetően valós voltára. (Putnik Béla honfitársait úgy jellemezte, hogy a kenyéradó

160 Makkai 2002, 4.

161 Hegedüs 1902, 10.

országgal túlságosan megalkuvók, miközben az elbocsátó hazával szembeni tiszteletük látványosan megcsappant.¹⁶²⁾

A harmadik lehetőségnek a továbbvándorlás kínálkozott, a kérdés elnapolása azonban az Újvilág kecsegtető viszonyai között is pusztán a beolvadás vagy hazatérés választását hagyta nyitva az idegenbe szakadtak számára.

Egyházi és diplomáciai csatornákon keresztül mindezekről az anyaország kormányzata is értesült, s civil kezdeményezésre a 19. század végén eseti alkalmakkal és szerény keretek között kezdetét vette a regáti magyarság segélyezése.¹⁶³

3.2. A regáti magyarok segélyezésének kezdetei

A Millennium évében a közös külügyminiszter, Kálnoky Gusztáv hívta fel a magyar kormány figyelmét a craiovai katolikus magyar iskola javára kezdeményezett anyaországi gyűjtési akcióra. Jellemző azonban, hogy a Román Posta a craiovai katolikus papnak küldött segélyeket csak azzal a feltétellel volt hajlandó kézbesíteni, ha azok utalását az osztrák–magyar konzul ellenjegyzí. A Külügyminisztériumnak nem lehettek kétségei a felől, hogy mindez felsőbb utasításra történt. A román hatóságok ily módon kívánják bizonyítani a dualista

162 Putnik 1901, 827. Barabás Endre ebben semmi kivetnivalót nem talált. Úgy ítélte meg, hogy az óhaza a nemzetiségek megbékítésével bajlódik, miközben nem biztosít megélhetést anyanyelvű polgárainak. Románia viszont legalább munkát ad a kivándorló magyaroknak. Barabás 1901, 427.

163 A bukaresti főkonzul jelentéséből tudjuk, hogy az Osztrák–Magyar Segélyegylet 1889 óta évi 200 frank segélyben részesült. MNL OL K 26 ME 744. cs. 7966/1896 X. t. Míg a craiovai alkonzul 1896-ban 41 forintot kapott a *Pester Lloyd*tól a katolikus plébános és az általa vezetett iskola segélyezésére. MNL OL K 26 ME 548. cs. 23351/1896 XXVI. t. Szmrecsányi Pál szepesi püspök a Szent László Társulat útján éveken át – évi 500 korona és eseti segélyek erejéig – anyagi támogatásban részesítette Ploiești, valamint Bukarest, Brăila, Turnu-Severin, és Craiova katolikus papjait és egyes tanítóit. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4196/1901 XXXI. t. 811. asz.

Monarchia „jogellenes” közreműködését a kivándoroltak egyházközségeinek és tanintézeiteinek fenntartásában.¹⁶⁴ S az erdélyi román iskolák bukaresti segélyezésének betiltása után ez a gyakorlat csakugyan diplomáciai bonyodalmak okozója lehetett.¹⁶⁵ Kálnoky javaslatára így a gyűjtést – csakúgy, mint a bráilai református iskola esetében – haladéktalanul leállították, s törölték a Turnu Severin-i (Szörénytornya) katolikus iskolának a Katolikus Vallásalapból utalt éves támogatását is.¹⁶⁶

A kapcsolatfelvétel a kivándoroltak és az anyaország között mindenesetre megtörtént, bizonyos értelemben intézményesült is. Kiterjedt kormányzati szintű támogatásról azonban még nem beszélhetünk, jóllehet ezt a romániai diaszpóra egyesületei nemcsak remélték, de lépéseket is tettek az anyaország kormányának megnyerésére. Mégpedig meglehetősen zavaros viszonyok között történt az első hivatalos megkeresés 1900-ban: az egyesületi életben dúló ellentétek kezelhetetlenné válása miatt. (A századfordulón kirobbant felekezeti viszály a román főváros legpatinásabb egyesületének, a *Bukaresti Magyar Társulat*nak a kettészakadását eredményezte, amit a román sajtó kárörvendőn kiaknázott az „idegenek” lejáratására.)¹⁶⁷ Három bukaresti magyar szervezet közös folyamodványában arra kérte a magyar kormányfőt, hogy fékezze meg a „hazaárulók” tettelegességig, és a román igazságszolgáltatás bevonásáig jutó ármánykodását.¹⁶⁸

164 Pro memoria. A Külügyminisztérium közölte a craiovai alkonzul jelentését. MNL OL K 26 ME 548. cs. 24466/1896 XXVI. t.

165 MNL OL K 26 ME 548. cs. 23351/1896 XXVI. t.

166 Az indoklásban ez állt: „minthogy [...] az erdélyi román iskoláknak Romániából történő segélyezése ellen a leghatározottabban tiltakoztunk, sőt nincs kizárva, hogy annak meggátolására a legerélyesebb rendszabályokat fog kelleni alkalmazásba vennünk...”. Bánffy Dezső miniszterelnök 1897. szept. 15-i levele Wlassics Gyula kultuszminiszterhez, ill. Wlassics 1897. nov. 6., 16. és nov. 27-ei átiratai Bánffyhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 690. ill. 8069/1897res XXXI. t.

167 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

168 MNL OL K 26 ME 548. cs. 4280/1900 XXXI. t. A Bukaresti Magyar Társulat, a Bukaresti Kocsijárártók Társulata és a Bukaresti Betegsegélyező Egylet 1900. nov. 30-ai levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz, ill. fogalmazvány a közös külügyminiszterhez. Uo. A beszámolóból az is kiderül, hogy jogorvoslatra nem számíthattak. A román esküdtszék élet- és vagyonbiztonságuk védelmére vonatkozó kérelmüket többször is elutasította, ezért – magyar állampolgárokként – magyar bíróságtól kértek igazságtételt a folyamodvány szerkesztői.

A református esperes által is aláírt levél külügyi beavatkozást kért a kormányfőtől; míg a másik érintett egyház vezetője, a (svájci német) katolikus érsek együttműködése fejében anyagi támogatást kívánt, a hazai mellett immár a budapesti kormánytól is. S igényét több tízezer regáti magyar katolikus kulturális és vallási szükségleteivel tudta nyomatékosítani.¹⁶⁹

Ebben a bonyodalmas helyzetben érkezett az elbocsájto haza régtől remélt, és joggal elvárt segítsége. A Széll-kormány idején elindított titkos nemzetvédelmi programot a történeti emlékezet *Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása*¹⁷⁰ néven tartja számon, s ennek a programnak az amerikai segélyakció mellett az első vállalkozása éppen az *Romániai akció*¹⁷¹ lett, amely 1901-ben indult útjára.

3.3. Új nemzetvédelmi program

A nemzetgondozási program szellemi atyja a fiatal Klebelsberg Kuno volt, aki miniszterelnökségi segédtitkárként a nemzeti-nemzetiségi kérdés referenseként kezdte hivatali pályafutását, s vált már a Trianon előtti korszaknak is fajsúlyos szereplőjévé.

Klebelsberg az erőfecsérlő közjogi küzdelmeket éppúgy elítélte, mint a Bánffy-éra meddő magyarosító törekvéseit. Álláspontja szerint az asszimiláció lényegileg a nyelvhatárokon (döntően a városokban) és a szórványvidékeken végbemenő, hosszú, akár évszázados folyamat.¹⁷² Abból a célból, hogy ezt a küzdelmet az előnyös demográfiai jellemzőkkel bíró magyarság megnyerje, vázolta

169 Wlassics Gyula kultuszminiszter 1900. szept. 22-i levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3387/1900 XXXI. t. A Szent László Társulat útján ekkor már évek óta anyagi támogatásban részesítette a bukaresti érseket és katolikus intézményeket. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4196/1901 XXXI. t. 811. asz.

170 L. Makkai 2003

171 Az akciók történetéhez l. Makkai 2004/b

172 Huszti 1942, 35. Klebelsberg nemzetfelfogására l. Kovács 2012

fel a később törvényjavaslatként is előterjesztett nyelvhatár-akció tervét. Ennek lényege, hogy a magyar nyelvterületnek a kivándorlással megfoszló szövetét az amerikások perspektivikus hazatelepítésével¹⁷³ sűrűbbre szőjék, különösen a peremvidékeken. Elképzelése szerint e tervszerű telepítéspolitikát – gazdasági és kulturális eszközökkel is alátámasztva – a szórványok szigetekké formálásával, s majdan a nyelvhatárhoz kapcsolásával¹⁷⁴ kiteljesíthette volna Darányi Ignác gazdaság- és szociálpolitikai törekvéseit.

A Regátára vonatkozó terv rövidtávon a székely munkaerő megóvását szolgálta a beolvasztó hatásoktól, de távlatilag – a nemzetiségi problémák orvoslásának „köttöanyagául” – hazatelepítésüket is.

A kormány elképzeléseinek komolyságát mutatja, hogy a szűkös pénzügyi lehetőségek ellenére a kivándorlást immár intézményesült formában, s nem közönséges rendészeti kérdésként kívánta kezelni. A különböző szakmai fórumok (pl. kivándorlási kongresszusok) ajánlásainak figyelembe vételével egy felkészült szakapparátus¹⁷⁵ látott hozzá a külpolitikai vonatkozásai miatt különösen összetett feladat megoldásához.

173 Igaz, 1910-ben ezzel kapcsolatosan taktikusan arról ír, hogy az USA-ból történő hazatelepítést úgy kell kivitelezni, „hogy a magyarság a lehetőleg és minél nagyobb számban térjen vissza, ellenben a nem magyar ajkúak, s főleg a szlávok, ha egyszer kimentek, maradjanak is kint, illetve olvadjanak bele az amerikai angolszász fajba.” Idézi: Nagy M 2017, 139–159.

174 Ebben az összefüggésben kárhoztatta a századvégen több részletben hazahozott bukovinai székelyek szétszórását a nemzetiségi vidékeken. L. Makkai 2012, 10–13.

175 A vezetői-szakértői gárda felállítása hosszabb időt igényelt, így csupán az 1904. márc. 24-én megtartott tanácskozássra meghívottak listájából következtethetünk a közreműködők közös munkájának jellegére. A kultuszminisztérium Várady L. Árpád, Halász Ferenc és dr. Neményi Imre osztálytanácsosokat küldte. A kereskedelmi, illetve a földművelési tárca delegáltjai Balogh Vilmos miniszteri tanácsos, székelyföldi megbízott, és dr. Gaál Gyula gazdasági szaktudósító, illetve dr. Koós Mihály székelyföldi kirendeltség-vezetőségi titkár volt. Megjelent még Láng Lajos volt kereskedelemügyi miniszter, és utódja, Hieronymi Károly, valamint Szterényi József (későbbi miniszter), Szűry (?) János osztálytanácsos, és dr. Márffy-Mantuano Rezső, a minisztérium bukaresti szaktudósítója, Vizaknay Antal a KSH igazgatóhelyettese, végül a regáti származású, Sándor József országgyűlési képviselő, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) főtitkára. MNL OL K 26 ME 604. cs. 1259/1904 XVIII. t. 1087. asz.

3.4. Diplomáciai megfontolások és a csángó-kérdés

A Széll-kormány figyelmét hivatalosan *Pallavicini János* örgróf, bukaresti követ hívta fel a székelység szakadatlan kiáramlására és asszimilációs fenyegetettségére.¹⁷⁶ A miniszterelnök ezek után már egy külön pénzügyi alap létrehozásának, s annak révén a romániai magyar iskolák segélyezésének tervével fordult Wlassics Gyula kultuszminiszterhez, egyúttal közreműködését kérte egy magyar nyelvű hetilap elindításához.¹⁷⁷ A kormányfő természetesen tisztában volt azzal, hogy „...egy hetilap alapítása és iskolák fenntartása által a Balkánon élő magyarságot megmenteni nem lehet...”, ezért arra kérte a tárcavezetőt, hogy találja meg a hatékony módját a kivándoroltak nemzeti kultúrájakkal való ellátásának. Ezzel párhuzamosan részletes jelentést kért a Balkánon élő magyarság etnikai, gazdasági, kulturális és erkölcsi (!) állapotáról.¹⁷⁸

A Statisztikai Hivatal 1901. májusi jelentése¹⁷⁹ elemezte az 1899. évi román népszámlálás számsorait, de kitért a moldvai magyarság helyzetére is, ismertetve a Magyar Tudományos Akadémia ez irányban végzett kutatásainak eredményeit. A jelentés a *csángóság* testi, erkölcsi és kulturális elmaradottságának megállapítása mellett rohamos beolvadásuk két fő okaként a Szentszék elhibázott egyházpolitikáját (az anyanyelvű hitélet hiányát) és a román nyelvű állami oktatási rendszert nevezte meg. A nyelvszigetekbe tömörült moldvai magyarság jövőjét mégis mérsékelt bizakodással ítélte meg. Hogy ezt mire alapozta, azt egy másik, jóval terjedelmesebb háttéranyagból olvashatjuk ki. Az *Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában* címet viselő 40 oldalas doku-

176 MNL OL K 26 ME 548. cs. 811/1901 XXXI. t.

177 Fogalmazvány Wlassics Gyula kultuszminiszternek. (1901. máj. 8-án kelt iraton Klebelsberg szignója.) MNL OL K 26 ME 548. cs. 1713/1901 XXXI. t. 811. asz.

178 Uo.

179 Vargha Gyula KSH-igazgató 1901. máj. 23-i 14 oldalas jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1937/1901 XXXI. t. 811. asz.

mentum egyfelől megismétli azt a tételt, hogy a román állampolgárságú csángókért a magyar kormány „semmit nem tehet”, minthogy a nemzetközi jogban ez illetéktelen beavatkozásnak minősül egy idegen állam belügyeibe. Ugyanakkor rámutat, hogy a megmentésükre szolgáló orvosság a gyors beolvadásukat is okozó egyházi viszonyokban keresendő. A híveikkel románul érintkező olasz [valamint lengyel és német – M. B.] papok működését az emlékirat szerzője, ahogy a múltban, minorita szerzetesek kiküldésével kívánta ellensúlyozni. Ennek érdekében az esztergomi érsek közvetítését sürgette a Szentszéknél,¹⁸⁰ minthogy a Bánffy-kormány kísérlete 1897-ben kudarcot vallott, amikor kölcsönös támogatási szerződést kötött Dominique Jaquet, jászvásári püspökkel a csángók gondozásáról.¹⁸¹ (A pápai Kúria politikája azonban a csángó-kérdésben mit sem változott!¹⁸²)

A külpolitikai megfontolásokból végül is elvetett csángó-gondozáshoz képest merőben más elbírálás alá estek a magyar állampolgárságú kivándoroltak. Az ő támogatásukról szólva Klebelsberg Kuno azt a határozott álláspontot képviselte, hogy: „elvitathatatlan jogunk, sőt kötelességünk”. De a miniszteri titkár nem kívánt lemondani a huzamos távollétük miatt állampolgárságukat elvesztett „hazátlanak” felkarolásáról sem. Indoklása a mai szemlélőnek kissé szokatlan, ám tagadhatatlanul okszerű: „...nagyhatalom vagyunk, s e [...] státus érdekében jelentékeny erkölcsi és anyagi áldozatot hozunk, természetes tehát, hogy e nagyhatalmi állás előnyeit is élvezni kívánjuk, minek meg kell nyilvánulni abban is, hogy a nemzetközi [...] érintkezésben megengedünk magunknak olyat is, mit magunkkal szemben nem lennénk hajlandók eltérni.”¹⁸³

180 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz. A kérdésről bővebben I. Seres 2002, 17–47.

181 Ám a közös külügyminisztérium a belügyekbe történő beavatkozás esetleges vádja miatt az egyezség felmondását kívánta. Klebelsberg szerint a kormány már akkor kénytelen volt lemondani a csángók segélyezéséről. Klebelsberg Kuno 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

182 Egy a közös külügyminiszterhez intézett átiratban Tisza István úgy fogalmazott, hogy Szatira, ahogy a Kúria a püspöki székek betöltésénél a *regula di idiomate* elvét hangoztatja „... midőn a csángóknál ezen elvet kirívó következetlenséggel mellőzi.” 1904. ápr. 6-i titkos levél tisztázata. MNL OL K 26 ME 631. cs. 852/1904 XVIII. t. 337. asz.

183 Klebelsberg 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

A kormányzat tehát körütekintőnek, egyszersmind elszántnak mutatkozott az akció kedvező diplomáciai hátterének megteremtésében. A kivándorlást előidéző vaskos gazdasági-társadalmi okok kezelésében azonban nem jutott el a programadásig. A földéhség és munkanélküliség alapkérdéseinek e jó szándékú és nemzetpolitikai szempontból fordulatot sejtető akció sem szentelt elegendő figyelmet. Az ifjú Klebelsberg által ekkor még parancsoló szükségképpen emlegetett földosztás¹⁸⁴ a politikai közbeszédben jámbor óhajként, vagy legfeljebb a baloldal osztályharcos agitációjában jelent meg; még ha e felvetéshez társult is Hegedüs Lóránt, majdani pénzügyminiszter szakértői véleménye, aki egy mélyreható föld- és erdőreformot kívánt, s az ipari nagytőke fokozott munkahelyteremtő aktivitásában bízott.¹⁸⁵

Így a *Romániai akció*, akárcsak a későbbi társ-akciók (az 1904-ben elindított *Szlavóniai*,¹⁸⁶ az 1905-ben elkezdett *Bukovinai*,¹⁸⁷ s végül az 1909-ben induló *Boszniai akció*¹⁸⁸) megfelelő szociálpolitikai program híján, a kivándorolt magyarságot pusztán az állampolgári jogok, az anyanyelvű hitélet és iskolarendszer biztosításával próbálta a nemzetpolitika alanyaiként összefogni és megtartani. Igaz, a későbbiekben differenciáltabb eszközök és módszerek is megjelentek kínálatában.

A kormány romániai titkos akciója 1901 júniusában vette kezdetét. Az 1902-es költségvetési évre 50 ezer koronás keretet különítettek el a romániai (és párhuzamosan az amerikai akció céljaira).¹⁸⁹ A kétségtelenül szerény összegben túl

184 Huszti József, Klebelsberg életrajzírója talált rá a gróf kéziratai között az *Emlékirat a magyar nemzeti birtokpolitikáról* címet viselő dolgozatra. Huszti 1942, 32. L. még: Makkai 2012, ill. Kovács 2017, 95–96. Neményi Bertalan? [Imre? M. B.], aki 1911-ben egy MTA-pályázatra foglalta össze elképzeléseit a földéhség miatt, ugyancsak a parcellázást, belső gyarmatosítást és telepítést jelölte meg elsődleges teendőnek. Puskás 1982, 46.

185 „Miért nem találunk hát egymásra ők ketten: a tőke és a kivándorló?” – tette fel a költői kérdést. A kötött birtokok fojtogató nagyságát kárhóztatva a Székelyföldön föld- és erdőosztást sürgetett, amit nézete szerint a kisparaszti parcellákra osztott állami birtokokra való telepítés sem válthat ki. De az olcsó hitelnyújtásra vonatkozó igényeket sem látta kielégíthetőnek pusztán az örvendetesen szaporodó hitelszövetkezetek által. Hegedüs 1902, 73., 94–96.

186 L. Makkai 2003.

187 L. Makkai 2000.

188 L. Makkai 1996.

189 Mégpedig 60–40%-os arányban. A craiovai katolikus iskola 500 koronás támogatását a Külügyminisztérium ill. a követség álláspontjától tették függővé. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1713/1901 XXXI. t. 811. asz.

természetesen a kormányfői tartalékból is volt lehetőség átcsoportosításokra. A segélyezés lebonyolításában azonban a kormányzat meglehetősen óvatosságnak mutatkozott, s főként a magyar állampolgárok célcsoportjára összpontosított.

A román és magyar sajtó által egyaránt túlexponált bukaresti és craiovai iskolák „kivételes” támogatását¹⁹⁰ leszámítva a Miniszterelnökség a további kötelezettségvállalást el kívánta kerülni.¹⁹¹ Felfogásuk szerint ugyanis a román hatóságok felesleges ingerlése csak árthatott az akció kibontakozásának. Nem szólva arról, hogy egy túlhajtottan nacionalistának tetsző programhoz bajos lett volna elnyerni a király, I. Ferenc József támogatását. Hasonlóképpen a külügyi szakapparátusét, amely ugyan leginkább a dinasztia és a dualista monarchia össz-érdekeit látszott képviselni, de amelynek helyismerete és széles manőverezési lehetőségei nélkül egy külföldi akciónak aligha volt esélye. Márpedig a kormány nem kevesebbet várt a közös Külügyminisztériumtól, mint hogy „...a romániai kormánynak netalán akadékoskodása esetén... teljes eréllyel és nyomatékkel fedezze a magyar kormány actióját.”¹⁹² Ehhez azonban – legalábbis kezdetben – számos feltétel hiányzott. Mindenekelőtt, hogy az akció minden közreműködője, beleértve a külképviselők személyi állományát, magáévá tegye ezt a hitvallást: „A romániai magyarok dolgait erős faji szeretet és igazán önfeláldozó hazafiúi buzgóság nélkül intézni nem lehet.”¹⁹³

Hogy a romániai szakhatóságokkal és politikai szereplőkkel kielégítő viszonyt teremtsenek, óhatatlanul szükséges volt a bukaresti követség tisztviselőinek megnyerése. Az erdélyi románságra tekintettel általános magyarfóbiában szenvedő román politikai elit rokonszenvének kivívására természetesen gondolni sem lehetett. Az ortodox államegyház nyomasztó túlsúlyától szabadulni igyekvő katolikus főpappal azonban a siker reményében építhettek ki kölcsönös előnyöket kínáló szövetséget.

190 Pro domo. A közös külügyminiszter tájékoztatása a craiovai katolikus iskoláról. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1888/1901 XXXI. t. 811. asz. és MNL OL K 26 ME 548. cs. 2104/1901 XXXI. t. 811. asz.

191 MNL OL K 26 ME 548. cs. 2609/1901 XXXI. t. 811. asz.

192 Uo.

193 Természetesen átmenetileg az is elfogadható volt, hogy a kötelességszerű ügykezelésre nyomatékos utasítást kapjanak hivatali előjáróiktól. Emlékirat a romániai magyar kivándoroltak szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

3.5. Az akció egyházi csatornáinak kialakítása

A kapcsolatok alapjait már évekkel az akciót megelőzően lefektették. A magyar kormány diplomáciai közvetítéssel történő ez irányú tapogatózásai így kedvező fogadtatásra találtak. Joseph-Xavier Hornstein bukaresti érseket erre ösztönözte egyháza végletes mellőzöttsége, valamint az a körülmény, hogy a Regátban élő katolikusság többségét magyar ajkú hívek alkották, akiknek anyanyelvi lelki gondozásától nem zárkozhatott el. A kölcsönös érdekelttség alapján a kapcsolatok hamarosan szorosabbra fonódtak, noha az érsek együttműködéséhez igyekezett magas árat szabni. A magyar hívek vallási szükségleteire utalva nagyarányú építkezések tervével állt elő, amelyek a magyar papok alkalmazásának költségeit irreális magasságokba emelték. A közvetítő tárgyalásokkal megbízott Dessewffy Sándor csanádi püspök a 400 ezer frankos fejlesztési terv „időszerűségét” megkérdőjelezve ismertette Budapest feltételeit. A támogatást kizárólag magyar iskolák létesítésére, lelkészi állások szervezésére ajánlották fel, azzal a kikötéssel, hogy a pénzek folyósítását Budapest minden megkötés, sőt indoklás nélkül felmondhatja. Az egyezés létrejöttéhez az érseknek hitet kellett tennie az anyanyelvű ünnepi szolgálatok és a magyar papképzés elindítása mellett.¹⁹⁴

Az időközben jelentősen lefaragott támogatásról szóló tárgyalások magyar szempontból azzal kecsegtettek, hogy a külhoni magyarság segélyezése „kifelé merőben társadalmi támogatás jellegét” ölti.¹⁹⁵ Ezért az érsek taktikázása miatt türelmetlenné váló Dessewffy püspököt a kormányfőnek kellett csitítania, mondván „...a jelen akciót, nehogy rövid életű elődeinek sorsára jusson [...]

194 Dessewffy Sándor, csanádi püspök 1901. júl. 31-i levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3102/1901 XXXI. t. 811. asz.

195 A Miniszterelnökség azonban körültekintően kikérte a Külügyminisztérium irattárából a hajdani jászvásári alkonzul 1893-as tanulmányát, illetve a bukaresti követség véleményét az érsekkel kötendő együttműködésről. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

alaposan elő kell készíteni...” A tapintatos eljárás példajaképpen a csanádi püspököt kérték meg a katolikus klérus által dotált és útmutatásai szerint működő *Szent László Társulat* megkeresésére,¹⁹⁶ hogy általa a magyar állam nemzetpolitikai akciója egy hiteles „civil” fedőszervezetet nyerjen.

A bukovinai és moldvai magyarság támogatásában már komoly tapasztalatokra szert tett Társulat élén ekkor Szmrecsányi Pál állt. A szepesi püspök az akció tervéről értesülve készséges együttműködéséről biztosította a kormányfőt, hozzátéve, hogy rossz néven is vette volna mellőzésüket. Elkötelezettségét egy terjedelmes emlékirat rögzíti, amelyben a püspök a Szent László Társulat céljait s a romániai magyarság érdekében tett négy évtizedes intézkedéseit foglalta össze. Útmutatásul megállapítva, hogy a kitűzött célok elérésének a kulcsa – a templom és az iskola; s hogy a kivándoroltak lelki életének és nemzeti azonosságtudatának gondozásában a Szent László Társulat által támogatott intézmények, illetve papok és tanítók tehetik a legtöbbet. Maga a szervezet pedig diszkrét működésével foglalkozhatja keretbe az elindított programot, hiszen saját bizalmas természetű külhoni tevékenysége részleteibe is csupán az elnökség van beavatva.¹⁹⁷

A püspök által kiemelt erények, mindenekelőtt a Társulat „civil” arculata és helyismerete – úgy tűnik – nagy súllyal estek a latba az akció szervezeti kereteinek véglegesítésében. Egy időközben lefuttatott kiegészítő adatgyűjtés után a teendők összehangolására 1901. november 20-ára katolikus munkaértekezletet hívtak össze a Miniszterelnökségen. Az elnöklő Dessewffy Sándor és Várady Lipót Árpád apát-kanonok, a Kultuszminisztérium osztálytanácsosa mellett a bizalmas fórum résztvevője volt Szmrecsányi püspök, s maga a bukaresti érsek is. Hornstein az ismertetett létszám- és költségadatok fényében javaslatokat tett magyar lelkészi-, segédlelkészi posztok kialakítására, magyarul (is) oktató katolikus intézmények támogatására a román fővárosban, Brăilán, Ploieșten, Craiován és Buzăuban [Bodzavásár]. Vázolta továbbá elképzeléseit a magyar nyelv pozícióinak erősítésére a gyülekezeti életben és a papképzésben. A javaslatokat tovább gondolva végül

196 Uo.

197 MNL OL K 26 ME 548. cs. 4196/1901 XXXI. t. 811. asz. Ez idő tájt a Társulat az akció indulásakor 8–10 ezer frankkal támogatta a regáti magyarságot. Szmrecsányi 1901. novemberi levele a miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4258/1901 XXXI. t. 811. asz.

megfogalmazódott a ferences intézményi központ, a Barácia magyar intézménnyé alakításának terve, tekintettel a többséget képező magyar hívek tömegére, a több mint félezer magyar ajkú diákra, s a szolgálatukban álló magyar, vagy legalább magyarul tudó lelkészekre, tanítókra és kántorra. Az e célra megállapított 60 ezer koronás költségfedezet természetesen csak az első ez irányban megtett lépésekre volt elegendő. Elvi döntés született azonban arról is, hogy hosszútávon a templomok és iskolaépületek bérlésénél gazdaságosabb saját épületek emelése, amelyek jogi szempontból is inkább szavatolják az intézmények háborítatlan működését.¹⁹⁸

A bukaresti magyarságnak hozzávetőleg negyedrésze volt református, illetve evangélikus, s elenyésző számban unitárius. A protestáns hívek gondozásáról párhuzamos tárgyalások zajlottak a Miniszterelnökség szakági munkacsoportjában. Bartók György, az erdélyi református egyházkerület püspöke 1901 nyarán kapott felkérést arra, hogy az autonóm egyházszervezet előnyével bíró regáti reformátusság javára – a kormány által biztosított pénzeszközök terhére – iskolákat alapítson, s gondoskodjék a szórványok pasztorálásáról.¹⁹⁹ S ez nem is volt egészen magától értetődő egyezség. Legalábbis ez olvasható ki a felekezeti béke fenntartásáért aggódó Wlassics Gyula kultuszminiszternek a kormányfőhöz intézett leveléből, amelyben az egészséges felekezeti arányok megtartására inti az akció vezetését a segélypolitika minden területén.²⁰⁰

A mintegy hatezer főnyi bukaresti magyar protestáns szükségleteire végül az a megállapodás született, hogy egy lelkészi, egy segédlelkészi, egy kántor-tanítói és három tanítónői állást hoznak létre. A több mint félezer nyilvántartott protestáns tanköteles oktatási igényei azonban – a tanterem- és pedagógushiany miatt – ekkor még csak részben teljesültek.²⁰¹

A magas költséggel és hosszabb beruházási idővel tervezhető intézményi háttér kialakításánál gyorsabban „megtérülő” intézkedésnek számítottak azok

198 MNL OL K 26 ME 548. cs. 4524/1901 XXXI. t. 811. asz.

199 MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

200 Mint Széll Kálmán miniszterelnökhöz címzett levelében írta: „...nagyon kell vigyáznunk arra, miszerint a katolikus érdekek egyoldalúlag ne állíttassanak ezen actióban túlzott mérvben előtérbe...” MNL OL K 26 ME 548. cs. 3899/1901 XXXI. t. 811. asz.

201 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

a jogszabályi változtatások, amelyek mégis jótékonyan formálták a kivándoroltak viszonyulását az anyaországhoz, netán látványos közérzeti javulást eredményezhettek. Ilyen kiemelt, s jó eredménnyel kecsegtető kezdeményezés volt az elhibázott 1879. évi állampolgársági törvény (L. tc.) módosítása. A jogszabály értelmében a külföldön tartózkodó magyaroknak ötévenként hivatalosan is meg kellett erősíteni igényüket a honosságuk megtartására, ellenkező esetben tíz éves távollét után végleg elveszítették állampolgárságukat.²⁰² Ez a katona-köteles férfiak esetében a bevonultatás kockázatával, vagy annak elmulasztása esetén törvényi retorziókkal járt; s az ügyintézésre szabadnap- vagy munkabérekieséssel. A vidéken élőket ráadásul az utazás költsége is terhelte. Az érintettek csakugyan tömegesen elmulasztottak időben intézkedni állampolgárságuk védelmében. E mögött nem kevés távolságtartó dac is érzékelhető, a „gondoskodó állam” szerepében kudarcot vallott anyaországgal, s az azt megtestesítő külügyi apparátus idegen ajkú és ellenséges magatartású tagjaival szemben. A belügyminiszter mindenesetre sürgősen intézkedett a törvény átdolgozásáról,²⁰³ s kezdeményezte az inkriminált 31. §. azonnali hatályon kívül helyezését.²⁰⁴

A konzulátusok személyi összetétele azonban nehezebben változott, noha az idegen ajkú hivatalnokok elfoglult viselkedését több fórumon is kifogásolták.²⁰⁵ Pallavicini János bukaresti követ a panaszok hatására legalább egy magyarul tudó tisztviselőt kért a román fővárosba. A kormányfő átiratában arra kérte a közös külügyminisztert, hogy a Monarchia állampolgárai között a legnagyobb létszámban jelen lévő magyarság arányos képviselőt „Tegye jóakarátú megfontolás tárgyává...”²⁰⁶ Ez teljesült ugyan, ám a Miniszterelnökség az egyházi

202 A kultuszminisztérium javaslatai a *Romániai akcióhoz*. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

203 MNL OL K 26 ME 659. cs. 995. 1902/XXII. t. 661. asz.

204 MNL OL K 26 ME 659. cs. ad 2544/1902 XXII. t. 676/2544. asz.

205 Hegedüs Lóránt az osztrák–magyar iskolával is rendelkező Ploiești-en éppen a konzulátus viszonyulására vezette vissza a magyar közösség sorvadását. Hegedüs 1902, 55. Könyvének egy másik részében azt nehezményezi, hogy a diplomáciai kirendeltségek munkatársai a német diaszpórát következetesen végiglátogatták és pártfogolták – nem így a magyarokat. Uo. 62.

206 Fogalmazvány a közös külügyminiszternek. MNL OL K 26 ME 659. cs. 661/1902 XXII. t. 676. asz.

csatornákon bekért kiegészítő létszámfelméréstől tette függővé, hogy a vidéki nagyvárosokban ugyancsak kérjen-e magyarul tudó konzulátusi munkatársat, akitől a nyelvtudáson túl jogosan várták el, hogy magyar érzésű is legyen.²⁰⁷ A közös Külügyminisztérium, azonban a létszamarányos képviselő kérdésében időközben megkötötte magát. Erre feltételezésünk szerint az a konfliktus szolgáltat magyarázatul, amely a magyar kormányzat paritásos külügyi képviselőre irányuló törekvéseiből fakadt. S ilyen volt az Egyesült Államokba kivándorolt görögkatolikusságra vonatkozó javaslata is, miszerint ezen idegen ajkú népesség nemzeti gondozását osztrák és magyar állampolgárság szerint, elkülönülten végezzék. Ebből az osztrák fél arra következtethetett, hogy a magyar kormány a konzulátusi hatásköröket is „Lajtán inneni” és „túli” megosztásban kívánná kijelölni.²⁰⁸ A régtől melengetett magyar sérelem kiküszöbölésére Tisza István miniszterelnök személyes megbeszélésre hívta Agenor Gołuchowskit, a diplomácia vezetőjét.²⁰⁹ A magyar, vagy magyarul tudó alkalmazottak létszamarányos növelése így is csak fokozatosan, évek alatt valósult meg (amit a regáti magyarság kitörő örömmel fogadott).²¹⁰

A *Romániai akció* óvatos-körülményes előkészítése arra is alkalmat kínált, hogy a Miniszterelnökség szondázza a magyar közvélemény²¹¹ és a román gaz-

207 Pro domo, 1902. márc. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1176/1902 XXII. t. 661. asz.

208 Minthogy az *Amerikai akció*ban komoly esély mutatkozott a külön befolyási övezetek kijelölésére, a Miniszterelnökségen az a döntés született, hogy a konzulátusügyet csupán a delegációk összehívása előtt vessék fel ismét, amikor nagyobb a magyar fél zsarolási potenciálja. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1821/1903 XVIII. t. 1462. asz.

209 Tisztázat a külügyminiszternek, 1904. ápr. 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

210 A *Magyar nyelv a konzulátuson* című közleményben ez áll: „Mintegy varázsütésre megváltozott az eddigi nemzetelázó rendszer.” *RH*, 1908. júl. 19.

211 Lukács Gyula képviselő elmarasztalta a kormányt mulasztásáért, mondván Szerbia és Bulgária többet költ a határon kívül élő honfitársaira, mint Magyarország. Indoklásában az erkölcsileg kudarcot valló nők esetére utalt, akik gyalázatára vannak a magyar névnek külföldön, ami megengedhetetlen egy nagyhatalom önbecsülése szempontjából. MNL OL K 26 ME 548. cs. 944/1902 XXII. t. 672. asz. 1902 nyarán a kormányfő meglelégedéssel számolt be a kultuszminiszternek arról, hogy a külügynek sokat köszönhetnek: „...diplomataink által annyi buzgalommal és szakértelemmel kezdett romániai és amerikai akció, ha politikusainkkal bizalmasan közöltetik, mint azt a múlt évben a pénzügyi bizottságban tettem, pártkülönbség nélkül a legjobb benyomást kelti. Addig, hogyha a magyarság külföldön el van hanyagolva, úgy ezt bizonyos politikai körök s az ellenzéki sajtó arra használták ki,

daállam politikai reakcióit. A fokozatos és tapintatos építkezés azonban minden vonalon kiállta a próbát. A szinte előzmények nélküli nemzetpolitikai vállalkozás forgatókönyvét immár a külföldön, ellenséges közegben zajló akció „szalonképes” voltát igazoló visszacsatolásokkal terjeszthették az uralkodó elé, jóváhagyásra. A királynak megküldött 22 oldalas dokumentum²¹² vázolta a kivándorlás folyamatát, aláhúзва, hogy az ötven- és kétszázezer fő közé taksált regáti magyar migránsok második-harmadik nemzedéke rohamosan románosodik, „holott nemzetiségük és honosságuk megtartása esetén a monarchiának a Balkánon erős támaszát képezhetnék.” A dokumentum kiemeli, hogy a Kárpátok túloldalán letelepedett magyarság megbízható munkaerő és adóalany, szemben az Amerikába vándorolt ruszin és szlovák honfitársaikkal, akik tömegével „fertőződnek” a pánszláv propaganda tanaival. A király megnyugtatóra az irat leszögezi, hogy mindezek mellett a magyar kormány Románia tiltakozása esetén kész elállni támogatási programjától, még ha azt a nemzetközi jog az anyaország részéről méltányolható törekvésnek ismeri is el. Hasonló okokra tekintettel – a „belügyekbe való beavatkozás” esetleges vádjá miatt – a magyar kormány meghozta már ezt a fájdalmas, önkorlátozó döntést a csángók esetében, nem kívánva kiélezni az ellentéteket az 1883 óta szövetséges Romániával. Végezetül utalt a segítő kezet nyújtó s az államot leplező társadalmi szervezet, a Szent László Társulat lehetséges konfliktusokat tompító, kivédő szerepvállalására.

A taktikusan előterjesztett nemzetpolitikai vállalkozásnak a király 1902. január 18-ai leiratában zöld utat adott.²¹³ A kultuszminister pedig vállalta, hogy a program anyagi hátterének biztosítására közbenjár az uralkodónál a Vallásalap pénzügyi forrásainak bevonása érdekében.²¹⁴ A király jóváhagyását követően az amerikai és *Romániai akció* további anyagi forráshoz jutott. A pénzeszközöket

---

hogy felmelegítsék azt az annyiszor elcsépeelt vádjukat, hogy a külügyi képviselőt a speciálisan magyar érdekeket nem ápolja, a mi pedig a valóságnak egyáltalán nem felel meg.” Fogalmazvány a kultuszministernek, 1902. augusztus. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3050/1902 XXII. t

212 MNL OL K 26 ME 548. cs. 305/1902 XXII. t.

213 Uo.

214 MNL OL K 26 ME 548. cs. 716/1902 XXII. t. 540. asz.

a követség helyett Szmrecsányi Pálnak utalták,²¹⁵ egyszerűen azért, nehogy a püspök a „mellőzés” miatt megbántódjék.²¹⁶

Az eddig elmondottakból is következik, hogy az akció elindítása minde-
nekelőtt a közös Külügyminisztérium állásfoglalásán múltott, ezért a magyar
kormány mindent megtett, hogy jóindulatú együttműködésüket elnyerje.²¹⁷
Széll Kálmán miniszterelnök a diplomaták akcióban játszott szerepét oly nagy-
ra értékelte, hogy a kivándorlási törvény vitáján határozottan visszautasította a
külügyi tárcát ért hazai bírálatokat.²¹⁸ Ennek a gesztusnak lehetett bizonyos de-
monstratív jellege, hiszen a király folyamatos tájékoztatása alkalmával, s hoz-
zájárulása érdekében igazolni kellett, hogy a magyar kormány támogatási prog-
ramja nem a túltengő nacionalizmusból fakad, s végképpen nem tekinti olyan
presztízs-ügynek, ami törvényszerűen kezelhetetlenné váló feszültségeket ger-
jeszt a szomszédsági kapcsolatokban. A Külügyminisztériummal kialakított
harmonikus kapcsolat ennek az ellenkezőjéről tanúskodott.²¹⁹ A kormányfő az
első teljes éves költségvetési tervről szóló beszámolóban biztosította az uralko-
dót, hogy „Az actiót a külügyi követelményeknek mindenben megfelelően és
diplomataink tanácsai szerint akarom intézni.”²²⁰

215 Összesen 25 700 korona állt rendelkezésére ebből a forrásból a kivándoroltak támogatására. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1131/1902 XXII. t. 540. asz.

216 MNL OL K 26 ME 548. cs. ad 917/1902 XXII. t. 540. asz.

217 Gyakorlatias okokból a miniszterelnökségi tanácskozásra Pallavicini János őrgróf bukaresti követet is meghívták. Széll Kálmán átirata Gołuchowski Agenor külügyminiszternek. (Fogalmazvány.) MNL OL K 26 ME 575. cs. 333/1903 XVIII. t. 80. asz.

218 1903. jan. 7-ei tisztaát a királynak az 1903. évi tervekről és költségvetéséről. MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t. 80. asz.

219 A király külpolitikai aggodalmainak elosztatásához a közvetett, de biztosabb út a külügy-
miniszter meggyőzése volt, ezért az akció indítékairól Széll Kálmán az alábbiakat közölte
Gołuchowskival: „a magyar kormány nem akar elsietett és a célon túllövő actiót, de viszont
készülnie kell a jövőre, mert a szóban levő actio teljes novumot képez. Ez kelthette azt a
benyomást, mintha exorbitáns tervek elsietett fogamatba vétele szándékoltatné.” Minisz-
terelnöki átirat a külügyminiszternek. Tisztaát, 1903. ápr. 8. MNL OL K 26 ME 744. cs.
1547/1903 XVIII. t. 406. asz.

220 MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t. 80. asz. Természetesen a magyarokkal előzé-
keny lengyel tárcavezető is számíthatott elismerő gesztusokra: a kormányfő ugyanis tolmá-
csolta az uralkodó elégedettségét, amiért „...a külügyi kormányzat a magyar közvélemény
érdeklődésének egyik legnépszerűbb tárgyát, ti. a keleti magyarság helyzetét kiváló figyel-
mére méltatván, az a komoly magyar politikai körökben a legjobb benyomást kelti.” S külön

Ugyanebben a királyhoz intézett iratban olvasható, hogy a magyar kormány a szellemi színvonal emelése érdekében lapot alapít a román fővárosban, s hogy a nemzeti azonosság megtartást szolgáló eddigi intézkedéseket megkísérlik az égető gazdasági bajok részleges orvoslásával hatékonyabbá tenni.²²¹

S ez a mozzanat egy jelentős szemléleti változásra utal az akció történetében! A tüneti jellegű intézkedések után itt legalábbis megmutatkozik a szándék, hogy a bajok megélhetési hátterével is érdemben foglalkozzanak. Ezt az irányt jelzi, hogy 1902 márciusában a Pénzügyminisztériumot is bevonták a tervezésbe,²²² míg a Belügyminisztérium együttműködését elsősorban a honossági törvény megújításában és a leánykereskedelem megfékezésében kérték.²²³ Hasonlóképpen a kivándorolt magyarság erkölcsi hanyatlására tekintettel, a vadházasságok kiküszöbölése érdekében fordultak az igazságügy-miniszterhez,²²⁴ s hamarosan a mezőgazdasági tárca kiküldöttjének a kint élők életviszonyairól készített emlékirata is vitaanyag lett a Miniszterelnökség éves stratégiai értekezletén.²²⁵

---

megköszönte, „...hogy a bukaresti [református] magyar iskola ügyében igazunkat határozott fellépésével a román kormánnyal szemben sikeresen megvédte.” Széll Kálmán átirata a külügyminiszternek, fogalmazvány. MNL OL K 26 ME 575. cs. 333/1903 XVIII. t. 80. asz.

221 Széll ez ügyben ekként fogalmazott: „...a romániai magyar kolóniák gazdasági consolidálása jelentékeny érdek, ezért úgy a consulusok, mint Felsőkereskedelmiügyi miniszterének bukaresti szaktudósítója által beható tanulmány tárgyává tettük a szóban levő telepek gazdasági helyzetét, s azon eszközöket, melyekkel rajtuk segíteni lehetne.” 1903. jan. 7-ei tiszttát a királynak az 1903. évi tervekről és költségvetéséről. MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t. 80. asz.

222 MNL OL K 26 ME 548. cs. 944/1902 XXII. t. 672. asz.

223 A miniszterelnök felkérő levelében ez áll: „...a határon állítólag üzletszerűen folytatott leány-csempészetet minden lehető eszközzel meg kell gátolni.” MNL OL K 26 ME 659. cs. 661/1902 XXII. t.

224 Az 1894 : XXXIII. tc. módosításával az 1904. évi XXXVI. törvény anyakönyvezési jogkört adtak az alacsonyabb rangú külképviseleti állomások vezetőinek, al- és tiszteletbeli konzuloknak is. Pallavicini javaslata Ploiești, Craiova, Turnu Severin, Giurgiu alkonzuljaira és Focșani, Bârlad, Tulcea ügyvivőségére (tisztetbeli konzuljára) vonatkozott. A külügyminiszterhez küldött átiratban a kormányfő azt is kérte, hogy a zökkenőmentes ügyintézés érdekében lehetőleg mentesítsék őket a házasságkötések „alakiságainak nyújtól”. MNL OL K 26 ME 659. cs. 4283/1904 XVIII. t. 411. asz.

225 Igaz, a kormány a beszámolólt Pallavicini álláspontja által finomítva, a javasolt intézkedéseket pedig fokozatosan, lehetőleg alacsony költséggel kívánta megvalósítani. Átirat a külügyminiszternek, 1904 ápr. 14-ei tiszttát. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

A „határon túli” segélyprogram tehát egyre szervezettebb formát öltött. Gondosan kiérlelt stratégiával, központi pénzügyi alapokkal, helyismerettel bíró civil fedőszervezettel és diplomáciai támogatással. Éppen csak a támogatás kedvezményezett alanyainak a partneri közreműködésével nem számolhattak...

A különböző adatgyűjtésnek és háttér tanulmánynak egybehangzó megállapítása ugyanis az volt, hogy a kivándoroltak öntevékeny- és érdekvédelmi szervezetei nem elég erősek és megbízhatóak ahhoz, hogy a bizalmas jellegű program rájuk épüljön. A kormány ezért az amerikai segélyakcióhoz hasonlóan végül a kipróbált egyházi csatornák mellett döntött.²²⁶

---

226 Uo.

4. EGYHÁZSZERVEZÉS, EGYHÁZI ÉLET

4.1. A kezdetek

A Miniszterelnökség szakértői a támogatáspolitikai legmegfelelőbb csatornájának az egyházi kereteket ítélték, hasonlóan az amerikai társakcióhoz. A mélyen vallásos román társadalomban egy idegen etnikum számára ez a megjelenési forma biztosította a legnagyobb tiszteletet, s ez által a legnagyobb védeltséget is. Amint ezt az őshonos csángók sok évszázados és lényegében sikeres identitásküzdeme is igazolta.

A 19–20. század fordulójáig a regáti magyarság életében a református egyház döntő befolyása érvényesült, noha a híveknek legfeljebb negyede tartozott valamely protestáns felekezethez. Ezt a vezető szerepet az önfenntartó közösségek szervezésében nyert évszázados tapasztalat és a következetes nemzeti elkötelezettség hitelesítették. A diaszpóralétben felnőtt Barabás Endre megállapítása szerint a bukaresti reformátusság a nemzeti azonosságtudat megőrzésének valóságos bástyája, amely még a hazai román emigránsok egy részét is képes az elbocsátó haza hivatalos nyelvének és kultúrájának bűvkörében tartani!²²⁷ A regáti magyar közösség egy másik aktív szereplője szerint mindez a gyülekezetben hallható szép magyar igehirdetés, és az egyházfiak részéről gyakorlattá tett közvetlen, népbarát érintkezés eredményének tulajdonítható.²²⁸

---

227 Barabás 1901, 443.

228 Bálinth János páter megállapítása. MNL OL K 26 ME 548. cs. (4511.) 4694/1901 XXXI. t. 811. asz.

Az említett okok miatt a kezdetektől a mindenkori református lelkész volt a bukaresti magyarság első számú vezetője. Így tekintett rá a román hivatalosság is. Csakhogy gyülekezeti tagok fokozatos elszegényedése, a befolyó egyházi adóbevétel megcsappanását, s általa a választott tisztségviselők (lelkész, tanító, kántor) anyagi ellehetetlenülését eredményezte. A romló fizetési viszonyokkal együtt járó kontraszelekció viszont a pályázó személyek kínálatában mind kevésbé alkalmas jelölteket emelt a vezető posztokra.²²⁹ A századfordulóra a gyülekezeti lelkész, tanító tekintélye a mélyponton volt. Tanulatlan, gyakran a betűvetésben is járatlan, ám módos presbiterek váltak hangadóvá, akiknek minden tekintélyt megkérdőjelező, szabados felfogása nagyban közrejátszott az egyházi keretek átformálásában. A külön romániai egyházmegye 1885. évi létrehozása a korábban az Erdélyi Egyházkerület Brassói Egyházmegyéjének kötelékébe tartozó regáti presbitériumok²³⁰ – mindenekelőtt a bukaresti – fokozott rangigényét volt hivatott kielégíteni. Másrészt viszont a függelmi viszonyok módosulása – szándékaik ellenére – ellenőrizhetőbbé is tette működésüket. Ez a kettős hatás érvényesült a bukaresti lelkész esperesi kinevezésével, illetve azzal, hogy az esperesi kerület főgondnoka az erdélyi egyházkerület közgyűlésének is tagjává vált.²³¹ A kiegyensúlyozottabb hitélet kialakítására irányuló lépések mégsem hoztak tartós eredményt. A bukaresti magyarság legnagyobb civil szervezetében, a Bartalus János református esperes²³² által elnökölt Bukaresti Magyar Társulatban a korábbi nézeteltérések ádáz viszályá fajultak. A főváros egyetlen katolikus magyar papja, Bálinth János a felekezeti erőarányok egyesületen belüli érvényesítését hirdetve a Társulat jelentős részét maga mellé állította. Az erőfecserlő belharc „eredménye”, hogy 1900-ban a bukaresti magyar közösség

229 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

230 BK, 1885. jún. 2/14. Hencz 2009, 24. BH, 1885. jún. 7. és BH. 1885. jún. 21. Bányai László nem szól az önálló egyházmegye létrejöttéről, csupán a megelőző állapotot rögzíti, azaz, hogy a regáti protestánsokat a brassói egyházmegye kebelén találjuk a korszakban. Bányai 1992, 7.

231 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

232 Bartalus János esperes 1882-től 1901-ig szolgált Bukarestben. Nagy B. 2000, 308.

véglegesen kettészakadt.²³³ Cseppet sem kulturált körülmények között, hiszen a viták végül a román bíróságra vezettek.²³⁴ Az esperes a történetek után kénytelen volt tiszteről leköszönni. Ám így a Miniszterelnökségen megítélt, s az erdélyi püspök által közvetített támogatást nem volt kinek utalni.²³⁵ Utódja csak 1901 őszétől foglalta el állomáshelyét.²³⁶ Németh Sándor azonban nem tudta megszí-
lárdítani a református egyház tekintélyét Bukarestben, „a rend és béke fenntar-
tására... képtelen”²³⁷ lelkeszt majdan három év múltán leváltják posztjáról.²³⁸
Az elmozdítás egyik indoka a protestáns szórványok elhanyagolása volt.²³⁹

- 233 A Szent István Király Egyesület megalakítása kétes dicsőséget szerzett Bálinthnak, aki a magyar kormány támogatását is élvező *Bukaresti Magyar Újság* alapító-szerkesztője volt, de személyi ellentétei és aggályos pénzügyei miatt a Miniszterelnökség Targoviste-re helyeztette át. MNL OL K 26 ME 575. cs. 1958/1903 XVIII. t. 407. asz. és Fogalmazvány Szmrecsányi Pál püspöknek 1903. febr. 8(9?). MNL OL K 26 ME 575. cs. 2798/1903 XVIII. t. 407. asz.
- 234 A tettlegességgel zajló tárgyaláson Bartalust marasztalták el. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 23-24. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.
- 235 A 3000 koronás támogatást a 400-500 református tanköteles oktatására szánta a Miniszterelnökség. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.
- 236 MNL OL K 26 ME 548. cs. 3199/1901 XXXI. t. 811. asz.
- 237 Bartók püspök Tisza Istvánhoz írt 1904. márc. 17-ei levele. MNL OL K 26 ME 631. cs. 1274/1904 XVIII. t. 110. asz.
- 238 Némethet alkoholizmussal és ferdült nemi kapcsolattal is vádolták. Tekintélyt mindenesetre nem tudott kivívni magának, hiszen a presbitériumi gyűléseken nem ő, hanem a gondnok elnökölt. Poliány Zoltán újságíró jelentése, 1904. ápr. 14. 25. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.
- 239 Vidéken a legszervezettebb gyülekezet a ploiești-i volt, amely már a század közepén saját iskolát tartott fenn. A tanodát ugyan 1857-ben Pongrácz Bódog katolikus pap szervezte, teendőit azonban – a templomépítés gondjai miatt – átengedte Cseh Sámuel levita-tanítónak, aki református fiúiskolaként vezette az iskolát. *BMK*, 1860. okt. 6. A vasárnapi istentiszteletek megtartására is alkalmas iskolába 14 római- és 3 görögkatolikus diák járt, az ő hitoktatásukat ellátó Pongrácznak így továbbra is volt beleszólása az iskola életébe. *BMK*, 1860. aug. 11. Galacon pedig a református lelkész, Molnár László kezdeményezésére magyar kaszinó alakult. *BMK*, 1860. nov. 3. Galac anyaegyháza Brăila volt. Itt, a második legnagyobb román városban temetkezési társulat és nőegylet is alakult, ám ezekről bővebb ismereteink csak a századfordulótól vannak. *RH*, 1908. nov. 29. *RZsL*, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 1213/1903, és MNL OL K 26 ME 703. cs. 1717/1904 XVIII. t. 1703. asz. A korábban osztrák–magyar alkonzulátussal rendelkező Pitești protestánsai – Czelder Márton vezetésével – már a század közepén elegendő erőt éreztek ahhoz is, hogy saját templom felépítésébe kezdjenek. Kovács Zsigmond gondnok kezdetnek két harangot vásárolt, majd hatósági jóváhagyással és 100 piaster saját adománnyal gyűjtést kezdeményezett. *BMK*, 1860. szept. 29. *BMK*, 1860. nov. 17. Sajnálatos, hogy a szórványgyülekezetek ígéretes fejlődése másfél évtizeddel később – ugyancsak személyi ellentétek miatt – megtört.

A Keleti-Kárpátok vonalán – Brăilával közösen – a Nagy Sándor lelkész gondozta Galac 500 fős leányegyházát, melynek fiókegyházai az 150 fős aknavásári (Târgu Ocna), a 65 fős szászkúti, a 20 fős focșani-i, és az 5 fős adju-di „gyülekezetek” voltak. A Déli-Kárpátok szomszédságában Pitești fiókegyházaként, Kabai Gábor lelkész-tanító gondozta Craiova 40 fős, Turnu Severin 40 fős, és Câmpulung 10 fős protestáns közösségeit. Kőváry Zoltán ploiești-i lelkész Sinaia 34, Târgoviște 50, Buzău 30, és Mizil 10 reformátusát pasztorálta.²⁴⁰ A folyamatos kivándorlás időközben jelentékenyen megnövelte az egyházi kereteken kívül rekedő magyarok számát, ezért hitéleti és nemzeti szempontból egyaránt fontossá vált telepeik bejárása, és a tankötelesek anyanyelvű oktatásának megszervezése.

Az 1903-ban megtartott esperesi egyházlátogatás Moldva és a Duna-delta szórványainak számbavételét is szolgálta. Az esperes a rossz közlekedésre hivatkozva Jászvásár, Konstanca, Bârlad és Tulcea településekre el sem jutott. A szétszórtság és a nagy távolságok miatt végül három városka magyar tanköteleseinek beiskolázása merült fel komolyan, minthogy Tulcea és Sulina hajó-, Tecuci pedig vasúti összeköttetéssel rendelkezett. Az 5–10 órás, illetve 70–300 km-es távolságok miatt az illetékesek mégis elálltak az iskolaalapítástól.²⁴¹ Utóbb a Miniszterelnökség elejtette a moldvai Aknavásáron, vagy az egykor virágzó Szászkúton tervezett missziói állomás gazdaságtalannak ítélt tervét is.²⁴²

A századfordulón átmenetileg lecsengő felekezeti viszály fontos tanulságokkal szolgált a nemzetvédelmi program elindítóira számára. Világossá vált, hogy nagyobb jelentőségű ügyekben nem lehet felelősséggel építeni a meglévő civil szervezetekre, mivel a tagság az ellenőrizetlen viszonyok között nehezen

240 MNL OL K 26 ME 743. cs. a 3499. számnál/1907 XVIII. t. 598. asz. A romániai missziói egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, Bukarest, 1902. (szept. 25.) okt. 8. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 512/1902. A jegyzőkönyv Szászkúton 500 [?] protestánst jelöl, s a telek, imaház, iskola és a levita-tanító, Teleki Mózes szolgálati lakásának értékét 72 000 lejben adja meg. Az iskolának 1902-ben 26 fiú és 4 leánytanulója volt.

241 A szóban forgó települések (többségében katolikus) magyarsága azonban összességében az ezer főt sem érte el. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 1213/1903.

242 Pedig – kifejezetten a szórványgondozás céljaira – jóváhagyták a brăilai segédlelkési állás pénzügyi tervét is. MNL OL K 26 ME 703. cs. 1717/1904 XVIII. t. 1703. asz.

ismer el bármilyen tekintélyt maga felett. Noha a biblikus szemléletű egyházfiak a szellemi-erkölcsi minőség kívánalmainak nagyobb eséllyel felelhettek meg, a példamutató helytállás sajnálatosan az ő köreikben sem vált mindennapi gyakorlattá.²⁴³ Ennek okát az akció egyik „bizalmi férfi” abban jelölte meg, hogy a külföldi misszióba bevont papi személyeket eddig mindkét egyház *büntetésből* helyezte a Regátba.²⁴⁴

4.2. A katolikus kezdetek

Az egyházi vezetők alkalmatlansága az akció katolikus ágának is az egyik legfőbb tehertétele volt.²⁴⁵ Az elégtelen jövedelmi viszonyok mellett ennek hátterében a katolikus egyház alacsony társadalmi megbecsültsége állt abban a Romániában, amely az ortodox egyházat különleges, államegyházi rangra emelte. S a Rómával szemben táplált ellenséges érzelmekre elegendő magyarázatul szolgál, hogy az erdélyi románság jelentős részét sikeresen „elhódította” és integrálta a görögkatolikus egyház égisze alatt.²⁴⁶

243 Sajnálatosan még a Csángóföldre kiküldött papok egy része sem felelt meg minden tekintetben a szakmai és erkölcsi követelményeknek. Molnár Ferencet Nagypatakról magatartási gondok miatt egyszerűen hazaküldték. *BMK*, 1860. júl. 21. A „másik oldalon” Tomka Mihály [Károly?] református lelkész megosztó személyére és szerepére kell utalnunk. L. *BH*, 1877. márc. 20./ápr.1.

244 Poliány Zoltán jelentése, 1904. ápr. 14. 62. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

245 Auner 1908, 72. Pl. Giurgiu és környéke több száz katolikusának Bára Mihály szolgált, ám olyan erkölcstelen életet élt, hogy a szaktárca nem javasolta bevonását az akcióba. A kultuszminisztérium javaslatai az akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

246 Noha minden román alattvaló fizetett egyházi adót, állami dotációban csupán az ortodox egyház részesült. Barna 1908, 34. Ez az állítás Barna művének megírásakor már igaz lehetett, az viszont tény, hogy a katolikus egyház évi 25 000 frankos román állami támogatást kapott, amit 1902-ben megvont a bukaresti kormány. Szmrecsányi Pál püspök 1902. dec. 7-ei levele Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4687/1902 XXII. t. 540. asz.

A gondokat tovább szaporította a katolikus egyház nyelvi-nemzeti sokszínűsége, illetve az a körülmény, hogy a zömében magyar anyanyelvű hívek lelki igényeinek a nagyrészt idegen ajkú papság és egyházvezetés csak részben tudott/kívánt megfelelni. Már amiatt is, mivel a felekezeteknek „szabad” működést biztosító egyházi törvény értelmében az istentiszteletek nyelve – közérdekből – kizárólagosan román lehetett.²⁴⁷

Amikor Bodor Lajos hitoktató 1824. március 21-én 80 tanulóval megalapította Bukarestben a katolikus magyar iskolát,²⁴⁸ akkor még az obszerváns ferencesek bolgár–oláh provinciájában számos magyar pap szolgált. A 1826-ban egyezés született lelkészi utánpótlás biztosítására, melynek értelmében Moldva katolikus előjárói 6 magyar papot fogadtak Kolozsvárról, míg az esztergomi érsek ugyanennyi moldvai papnövendék iskoláztatásáról gondoskodott.²⁴⁹ Nicolae Iorgától tudjuk, hogy az olasz származású moldvai vikárius számos engedményt tett a csángók anyanyelvi hitgyakorlásának biztosítására.²⁵⁰ A reményteljes együttműködés azonban 1843-ban – jórészt a magyar fél merevsége miatt – megromlott, s így a moldvai csángók anyanyelvű lelki gondozás nélkül maradtak.²⁵¹

247 Barna 1908, 34.

248 Auner 1908, 73. Bodor Lajost három évvel később Craiovára helyezték át plébánosnak.

249 Auner 1908, 69. A századfordulón viszont a moldvai csángók között mindössze két magyar pap szolgált, noha magyar kántort még 68 község fizetett. Az 1893-as oktatási törvény hozott fordulatot a csángók anyanyelvi oktatásában, ugyanis a jászvásári (Iași-i) püspök ekkortól csak román katekizmust engedett számukra. Uo. 88. Noha 1841-ben még magyar olvasókönyvet jelentettek meg Jászvásáron, s 1866-ban magyar–román vegyes nyelven folyt a hittanoktatás Csángóföld eleme iskoláiban. Barna 1908, 38.

250 Mint azt már fentebb említettük, Raffello Arduini köriratban utasította az alsópapságot, hogy a hívek többségének anyanyelvén hirdessék az igét. Engedélyezte a magyar éneklést is, ahol ez volt a korábbi gyakorlat, s utasította a prefektusokat, hogy magyar többségű településeken magyar papokat alkalmazzanak. 1840-ben magyar ábécés- és nyelvtankönyveket adatott ki 5 település magyar iskoláisi számára. Auner 1908, 74.

251 Paolo Sardi s az új kolozsvári ferences rendfőnök, Szabó Román nem tudott megegyezni a papképzésre szánt, de a moldvai magyar plébániákról csak részben befolyó költségek kérdésében. Kopácsy József hercegprímás közbelépésére és költségén mégis további két magyar pap kiküldése vált lehetővé. A kihívóan túlbuzgó, s méltatlan életvitelű magyar misszionáriusok ellen azonban a havasalföldi kormányzat kiutasító határozatot hozott (amely végül – Sardi jóvoltából – csak az utóbbi két papot érintette). A döntést a hiányzó papneveldei költségek gyakorlatias kiegyenlítése helyett egyházpolitikai vitába bocsátkozó Szabó 1848-ban azzal tetézte, hogy a kiküldött másik hat papot is hazarendelte. Auner 1908, 75–76.

A fővárosban mindeközben a zsidó negyed mellett fekvő Barácián, a várkapu formájú, vörös falú katolikus bázisintézményben már csak egy magyar pap működött. Bálinth János a Szent László Társulat anyagi támogatásával heti egy alkalommal magyar istentiszteletet tartott a mintegy 20 ezer magyar hívó számára.²⁵² A Keresztény Iskolatestvérek által ugyanitt fenntartott iskolában a több száz magyar diákra tekintettel magyar nyelvű oktatás is folyt, azonban az iskola segélyezéséért Budapesthez forduló érseknek a magyar kormány 1900-ban még kosarat adott.²⁵³

Az ok ugyanaz, amiért 1897-ben a Bánffy-kormány leállította a regáti magyar felekezeti iskolák segélyezését.²⁵⁴ A magyar kormány abban a meggyőződésben döntött így, hogy a *viszonosság elvére* hivatkozó román diplomácia manővereit csak ekképpen tudja kivédeni.

Ehhez képest 1901 tavaszán maga a közös külügyminiszter intézett levelet a Széll-kabinethez, hogy vegyék pártfogásba Craiova háromezer katolikus lakóját, akiknek jó kétharmada magyar állampolgár.²⁵⁵ A *Romániai akció* kezdetén Budapest már nem zárkózott el a kérés teljesítésétől, csupán fokozott diszkréciót kért a segély közvetítőitől, tekintettel az állampolgárságukat veszített magyarokra.²⁵⁶ A tapintatos eljárást a bukaresti követség, Joseph-Xavier Hornstein, bukaresti érsek pártfogása s az operatív feladatok javát ellátó Szent László Társulat sok évtizedes segélyezési tapasztalata együttesen szavatolták. A Társulat elnöke, *Szmrecsányi Pál* szepesi püspök a kormányfői megkeresés után vázolta a regáti katolikus magyarokkal kapcsolatos működésüket.²⁵⁷

252 Heti egy alkalommal (hétköznapi!) délelőtt 9-kor. Barabás 1901, 443.

253 Wlassics Gyula kultuszminiszter 1900. szept. 22-ei levele Széll Kálmán miniszterelnöknek, s dec. 30-ai viszontválasz, tisztázat. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3387/1900 XXXI. t.

254 Többek között a Turnu Severin-i katolikus iskoláét is. Bánffy Dezső miniszterelnök 1907. szept. 15-i levele Wlassics Gyula kultuszminiszterhez ill. Wlassics 1897. nov. 6., 16. és nov. 27-i átiratai Bánffyhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 690. és 8069/1897res XXXI. t.

255 Páskó János lelkész 1901. máj. 2-i levelében a gazdasági válságra hivatkozva 500 korona államsegélyért folyamodott a budapesti kormányhoz. Az összeget a külügyminisztérium 300 koronás támogatásával együtt a 2 tanterem bővítésére kívánta fordítani. A város katolikus papja a támogatás fejében ígéretet tett a magyar nyelv kötelező tanítására. Kivonat a külügyminiszter német nyelvű leveléből. MNL OL K 26 ME 548. cs. 1888/1901 XXXI. t. 811. asz.

256 MNL OL K 26 ME 548. cs. 2104/1901 XXXI. t. 811. asz.

257 MNL OL K 26 ME 548. cs. 4196/1901 XXXI. t. 811. asz.

Az egyesület évtizedeken át anyagi támogatásban részesítette az angolkisasszonyok leányiskoláját, csakúgy, mint a Keresztény Iskolatestvérek intézetét Bukarestben, valamint Brăila, Ploiești, Turnu Severin és Craiova tanodáit, s fedezetet nyújtott a papok, tanítók bérére, és magyar nyelvű istentiszteletek megtartására. A századfordulón anyagi lehetőségeik beszűkülése mellett is ötezer koronával támogatták Hornstein érseket, a bukaresti és brăilai iskolát, előbbi kántorát, s a dunai kikötőváros templomát. A püspök ugyanakkor rámutatott, hogy a Romániában élő százezernyi katolikus 9/10-e a Monarchia alattvalója, s a „magyar Barácián” mégis csak egyetlen magyar lelkész működik. Javasolta, hogy a Miniszterelnökséggel közösen egy papot küldjenek a helyszínre a további igények felmérésére.²⁵⁸

Az adatgyűjtés eredményeinek és a beérkező javaslatok birtokában került sor az aktuális teendők meghatározására. A katolikus akció-ág 1901. november 20-i budapesti értekezletén,²⁵⁹ számos főpap jelenlétében Hornstein érsek hozzájárulását adta, hogy a magyarul értő plébános és Bálinth János mellé a Barácián egy második magyar papot is alkalmazzanak. Hajlandóságot mutatott arra is, hogy a papnevelésben oktathassák a magyar nyelvet, s a székesegyházban (ismét) legyen magyar szentbeszéd, sőt, vasárnapi iskola is. A lelkész utánpótlás biztosítása érdekében – kiegészítő jelleggel – sürgette a magyarországi ösztöndíjas papnevelést. A távlatok kapuit szélesre tárva az érsek a 300–400 fős befogadású baráciai ferences templom helyett egy 2000 főre tervezett új templom építését is felvetette, s az együttesen csaknem tízezer magyar(országi) katolikus lakhelyeül szolgáló Brăila, Craiova, Ploiești és Buzău egyházi és oktatási személyzetének és infrastruktúrájának bővítését is. A tervezgetésekben esett az angolkisasszonyok bukaresti leányiskolájának megvásárlásáról, amitől a tanácskozás résztvevői a teljes Barácia magyarrá tételét remélték.²⁶⁰

258 Adományt küldtek továbbá Turnu Severin Mária-intézetének építéséhez, a bulgáriai Vidin [Bodony] katolikus templomának és iskolájának. A többségében magyar giurgiui katolikusokat és magyar lelkészét viszont az érsek támogatta évi 500 frankkal, ahogy a nélkülöző Târgoviște-i ekléziát is. Uo.

259 A katolikus akció-ág 1901. nov. 20-i értekezletének jegyzőkönyve. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4524/1901 XXXI. t. 811. asz.

260 Uo.

A kormányfő a tervek kapcsán kikérte a kultuszminisztérium véleményét. A tárca szakértői a regáti katolikusság támogatásáról eltérő hangúlyokkal nyilatkoztak. Mindenekelőtt emlékeztettek a 10–15 évvel korábbi viszonyokra, amikor is a székesegyházban még magyar nyelvű prédikációk voltak. A ferencesek heti egy magyar igehirdetését elégtelennek ítélték, s megfogalmazták egy vasárnapokon és ünnepi alkalmakkor magyar misét celebráló, hitoktató káplán, s egy magyar vikárius munkába állításának igényét. Ugyanakkor felemlítve Hornstein érseknek egy önálló magyar plébánia megalapítására vonatkozó ötletét, fenntartásuknak adtak hangot, mondván, „a kozmopolita Barácián” mindez inkább felszítaná az ellentéteket.²⁶¹

Az etnikus kevertség, s az anyanyelvű hitélet hiánya, ahogy a fővárosban, vidéken is nehézségeket okozott.²⁶² Az univerzalista katolikus egyházban mondhatni természetes állapotnak számított, hogy a nemzeti szempontokat zárójelenesen kezelik, amit a csángók rendezetlen egyházi viszonyai is nyilvánvalóvá tettek. A Bukaresti Szent István Király Egyesület emlékkönyvében a baráciai papok működéséről visszafogottan ekként emlékeztek meg: „a lelkek s nem nemzetiségek szolgálai az úr e szőlőjében...”²⁶³

A bukaresti magyar híveknek a német származású érsekhez, s lengyel vikáriusához, Kuczka Ágosthoz fűződő viszonyát is ez a nem előzmények nél-

261 A kultuszminisztérium 16 gépelt oldalas javaslati az akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

262 A szülők nemtetszésére a bukaresti leányiskola tanítónője csak törve beszélte a magyart, míg a fiúiskola kántor-tanítóját, Vizi Dénest – aki képes volt német ajkú diákjaiból is elkötelezett magyar papokat nevelni – 30 évi szolgálat után nyugdíj nélkül elbocsájtották. Az ország második legnépesebb városában, Brăilán egy Kecskeméthy nevű minorita szolgált, ám a 3000 magyar katolikus alig hallhatott magyar istentiszteletet, mert a magyarellenes Ion Karosella plébános megalázó bérezéssel sikeresen elűldözte a magyar káplánokat. Craiován hasonló létszámú magyar szolgálatában Páskó János plébános (talán a századfordulón befagyasztott támogatások miatt) motiválatlanná vált, míg Turnu Severinben ugyancsak 3000 magyarnak nem jutott magyar pap. Ploiești-en a közel kétezer katolikus harmada volt magyar, akiknek lelki gondozását a dunántúli születésű Julius Hering végezte, elfogadható magyar tudással. Giurgiu és környéke több száz katolikusának ugyan magyar lelkész, Bára Mihály szolgált, de erkölcsi kifogások miatt nem számíthattak rá. A moldvai Galac 3000 magyar katolikusa két olasz minoritával, iskola nélkül tengődött. A kultuszminisztérium javaslati az akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

263 Bálinth 1901, 160. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4650/1901 XXXI. t. 811. asz.

küli bizalmatlanság jellemezte. A pusztá nyelvi korlátok miatti idegenkedést az önjelölt magyar egyházi és egyesületi előjárók – az előítéletek talaján – már a „magyarellenes” egyházpolitika következményének tulajdoníthatták.²⁶⁴ Hornstein helyzetét valóban megnehezítette, hogy a bencés rend távozásával saját forrásból kellett biztosítania a megüresedett állások betöltését. Ehhez nem rendelkezett elégséges anyagi erővel, s ezért próbált a Szent László Társulat által dotált magyar papok illetményéből elvonni,²⁶⁵ illetve kérni a Széll-kabinet anyagi hozzájárulását. Hornstein a magyar pénzügyi támogatás növelését taktikus érveléssel próbálta elérni. Állítása szerint ugyanis az évi 25 ezer frankos román állami dotáció megvonásának végső oka az volt, hogy ő „magyar propagandát csinál”. Állítását azonban Szmrecsányi püspök könnyedén cáfolta azzal, hogy a román állam már korábban felmondta a katolikus egyháznak szánt pénzek folyósítását.²⁶⁶

Ilyen előzmények után természetesnek mondható, hogy Budapest részéről megfogalmazódott egy magyar püspök kinevezésének igénye,²⁶⁷ amihez mintául szolgált a reformátusok önálló egyházmegyéjének megalakítása. A kormányfő viszont kénytelen volt kozmetikázni a valós helyzetet. A királyhoz intézett levelében a határon átívelő együttműködést úgy jellemezte, hogy Hornstein a magyar hívek meghatározó tömegére, no, és a jelentős dotációra tekintettel a hazai püspöki kar részének tekinti magát.²⁶⁸ Az érsek lojalitásának valós mértékéről bizonyosat nem mondhatunk, az azonban tény, hogy a magyar hívek tízezreit tömörítő Barácia ekkor a kisebbségben lévő németek papjainak befolyása alatt állt.²⁶⁹

264 Ugyan ellentétek voltak a külön temető, s a Haynald-alap pénzkezelése miatt is. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 33. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

265 Például Vizi Dénes kántor-tanító nem kapott fizetést az érsektől az iskolatestvéreknél tartott óráiért. Szmrecsányi Pál püspök 1902. dec. 7-ei levele Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4687/1902 XXII. t. 540. asz.

266 Uo.

267 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 34. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

268 Az érsek a Szent László Társulat évi 5000 frank támogatásán túl érdemeiért 1902-ben 10 000 frankot kapott, amit a magyar kormány további 2000-rel kívánt emelni. Kormányfői felterjesztés a királyhoz, 1903. jan. 7. MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t. 80. asz.

269 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése. 36. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII.

Négy némettel szemben – kétszer több hívőre – mindössze két magyar pap jutott. A második (Holló János) érkezésével ugyan már vasárnaponként is tarthattak magyar misét és litániát,²⁷⁰ mégis, a hívek elkeseredésükben a református hitre téréssel fenyegetve követelték a saját, magyar eklézsia megalapítását.²⁷¹ Ez 1903 novemberében meg is történt,²⁷² ám nem teljesült a Miniszterelnökség azon várákozása, hogy ezzel a ferences intézményközpont a korábbi gyakorlatnak megfelelően ismét magyar jellegűvé váljon. Ezt Khuen-Héderváry Károly kormányfő külön átiratban rótta fel Gólurowski külügyminiszternek,²⁷³ rámutatva, hogy a pallérozatlan magyar kisiparosokra és cselédekre a módos és iskolázott német kisebbség ugyan rákényszerítheti akaratát, ám ez esetben „satyra” volna, ha a magyarságtól elvett²⁷⁴ Baráciát magyar pénzen fejlesztenék. A magyar kormány csak abban az esetben volt hajlandó folyósítani az érsek által igényelt 20-25 ezer koronás beruházási támogatást, amennyiben (a fiúiskola kivételével) visszaadnak mindent, továbbá az érsek kötelezi magát, hogy

t. 636. asz. A kérdés nemzetiségpolitikai vetülete, hogy az Erdélyből kiáramlott százszok felett mindinkább Németország vette át a felügyeletet. Ahogy a helyszínen járt Hegedüs Lóránt fogalmazott: „...átengedtük őket egy másik állam egyházi és nemzeti munkájának.” A román főváros mintegy tizenötezer németajkú lakossága a berlini Oberkirchenrat és a Gusztáv Adolf Egyesület szoros ellenőrzése alatt állt. Hegedüs 1902, 57.

270 A hétvégi istentiszteletek fél 9-kor kezdődtek. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése. 39. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

271 Uo. 30.

272 Rácz Pál Dániel hitoktató bukaresti pap szerint az erről szóló felhívást 1902. május 11-én tették közzé, amit Hornstein érsek is megerősített. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2277/1902 XXII. t. 540. asz. Az önálló hitközség létrejöttét Hencz Hilda 1903. nov. 15-ben adja meg, Poliány Zoltán vezetésével. Hencz 2009, 37. *Ez úton mondok köszönetet Hencz Hildának a hitközség megalakulásáról szóló újságcikk megküldéséért!* BMŰ, 1903. nov. 22. Tiszta István kormányfő átirata Agenor Gólurowski külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. jan. 8/13. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5338/1903 XVIII. t. 405. asz. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata. 5. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. MOL K 26 ME 858. cs. 1871. 1903 XVIII. t. 405. asz.

273 Tisztázata a közös külügyminiszternek, 1903. szept. 17. MNL OL K 26 ME 575. cs. 3845/1903 XVIII t. 407. asz.

274 „A bukaresti Barátia, melyet a magyarországi ferences rendűek könnyelműen eladtak, szintén idegen kézre került. Ilyen körülmények között mindent újonnan kellett megalkotni.” Miniszterelnökségi belső emlékeztető az ingatlanátírásokról. MNL OL K 26 ME 743. cs. 4540/1905 XVII. t. 194. asz.

a plébánosi posztot minden esetben magyar személlyel tölti be.²⁷⁵ A magyar kormány erőfeszítéseit azonban további alkudozás után sem koronázta siker.²⁷⁶

A kudarc hátterét, s a Barácia valós gazdasági erőviszonyait jól megvilágítja, hogy az önálló magyar hitközség alakulásának – német gáncsoskodástól kísért²⁷⁷ – folyamatában mindössze 100 katolikus magyar tudta vállalni az egyházi hozzájárulás terhét.²⁷⁸

A regáti magyar katolikusok háza táján azonban nem csak az aránytalanul csekély tehervállalás jelentett gondot, de nem történt komoly előrelépés a magyar(ul tudó) lelkészek alkalmazásában és a vezetői szerepkörök arányos elosztásában sem. A katolikus akció-ág 1902. december 15-ei értekezletének határozataiból tudjuk, hogy az érsek dotációjának megemlése után a kormányzat határozottabban képviselte azt az elvet, hogy magyar, vagy magyar többségű egyházközségek élére magyar papokat állítsanak. Különös nyomatékkal kérték ezt Brăilán, ahol sikerült is elérni a magyarellenese Ion Karossella plébános távozását.²⁷⁹ Az akció vezetése változtatást sürgetett a bukaresti fiúiskola tanítói állományában is. Az itt szolgáló tanerők között nagy számban voltak idegenek. Az Iskolatestvérek rendjének Magyarországon nem is volt felettes hatósága, ahol kijárhatták volna további magyar ajkú oktatók alkalmazását. A vegyes ösz-

275 Tisztázata a közös külügyminiszternek, 1903. szept. 17. MNL OL K 26 ME 575. cs. 3845/1903 XVIII t. 407. asz.

276 Ez abból is kiviláglik, hogy Bukarestből külügyi csatornákon az a felpuhító javaslat érkezett, hogy a plébános „magyarul tökéletesen tudó”, akár erdélyi szász, vagy román személy legyen; s hogy a kormányfő a magyar jogigények igazolásául csatolta Auner Károly volt bukaresti kanonok röpiratát a Barácia múltjáról. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek. MNL OL K 26 ME 742. cs. 2805/1904 XVIII. t. 1702. asz.

277 Szmrecsányi püspök írta a kormányfőnek, hogy „...a németek nagy része nem jó szemmel nézi a magyarok szervezkedését...”. Szmrecsányi Pál püspök 1902. dec. 7-ei levele Széll Kálmán miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4687/1902 XXII. t. 540. asz.

278 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése. 30. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. A kivándoroltak anyagi viszonyaira jellemző, hogy hasonló, vagy még rosszabb volt a helyzet az egyházi adó befizetése körül a református gyülekezetek némelyikében. Esperesi kérdőpontok a brailai ev. ref. egyház részére, 1903. szept. 30. és Esperesi kérdőpontok a galaczi ev. ref. egyház részére, 1903. okt. 3. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 1213/1903.

279 Miniszterelnökségi fogalmazvány Szmrecsányi Pálnak (1903. febr. 8.) ill. Hivatalból: az akció 1902. dec. 15-i értekezletének határozatai. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz.

szetételből fakadóan kérdéses volt az is, hogy a magyar nemzeti szempontok mennyire jutnak érvényre az oktatásban? Végül tartani lehetett attól, hogy a bizalmas mederben tartott akció szempontjából nem okoz-e helyrehozhatatlan károkat a később esetleg megromló együttműködés? Odaadó, a magyar ügynek elkötelezett oktatók kiválasztását emelt összegű bérezéssel és nyugdíjjogosultság biztosításával kívánták elérni,²⁸⁰ ám a megfelelő képesítésű és hitelű lelkész alkalmazotti kör kiválasztása és megbízása ennél fogósabb feladatnak bizonyult.

Galacon például 2600 magyar katolikus lakott az anyanyelvű hitélet minden előnyét nélkülözve, Brăilán 2150. Az akció munkaértekezlete mindkét kikötővárosban egy-egy magyar segédlelkész kinevezéséhez elegendő fedezetet szavazott meg. A vegyes gyülekezetek esetében (Craiova, Turnu Severin, Giurgiu) csak a papok juttatásainak kiegészítését tartották kifizetődőnek, amennyiben a hitoktatást magyarul végzik. Ploiești, Pitești, Buzău szórványába pedig missziói lelkészek kiküldését hagyták jóvá hasonló feltételekkel. Idegen származású papokat csak kivételes esetekben támogattak.²⁸¹

A Barácián szolgálatot teljesítő egyházi személyek munkája is egyre több fejtörést okozott. Szmrecsányi püspök Bálinth Jánost 1902-ben még jó papként jellemezte, akiben munkál némi türelmetlenség a protestánsokkal szemben. Holló János másodlelkészt viszont hanyag és fegyelmezetlen jelzőkkel illette,²⁸² s alig fél év elmúltával – mint sok egyenetlenség okozóját – elbocsájtását kérte az érsektől.²⁸³ A végül hazarendelt Holló azonban – az egész akciót veszélyez-

280 Levél fogalmazvány Szmrecsányi Pál püspöknek, 1903. febr. 8. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407. 1903 XVIII t. 407. asz.

281 Târgovișten Bianconi, Ploiesti-en Tremmel kapott 200-300 frankos segélyt elismerést érdemlő munkájáért. Az egész akció-ágra viszont már évi 112 158 frankot terveztek, amit a Vallásalap 30 000 koronával egészített ki. Uo. Hivatalból: az akció 1902. dec. 15-i értekezletének határozatai. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz.

282 Szmrecsányi püspök 1902. dec. 7-ei levele Széll Kálmán kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4687/1902 XXII. t. 540. asz.

283 A papi szeminárium hitoktatója, Rácz Pál [Dániel] viszont védelmébe vette Hollót, mondván, hogy csak a németek aknamunkája lehet a magyaros kiállású lelkész eltávolítása mögött, s a „féltékeny”, „hazug” és „korrupt” Bálinthé. Menesztését azonban az a 120 fős küldöttség sem tudta megakadályozni, amelyik a Baráciáról az érseket is felkereste Holló érdekében 1903. májusi dátummal áthúzott tisztázat Szmrecsányi püspöknek. MNL OL K 26 ME 575. cs. 1757/1903 XVIII. t. 407. asz.

tette – két leleplező röpiratot tett közzé, amelyekben súlyos vádakkal illette nem csak kollégáját, de az érsekig felmenően az akció több tisztségviselőjét is. Szmrecsányi vizsgálatot rendelt el,²⁸⁴ ami a vádak nagy részét igazolta. Ezért a Szent István Király Egyesület megalapításával kétes dicsőséget szerzett Bálint-hot, aki egy személyben a *Bukaresti Magyar Újság* alapító-szerkesztője is volt, összeférhetetlenség és hanyag pénzkezelés miatt vidékre helyezték át.²⁸⁵

1903 folyamán egy másik sajtóbotrány is kipattant. Sebestyén Ede újságíró, aki – sikertelenül – pályázott Bálinth lapszerkesztői posztjára, bizalmas értesüléseket osztott meg Jancsó Benedekkel. A korszak ismert nemzetiségi szakértője ezek birtokában kellemetlen cikket írt a *Budapesti Hírlapban* a giurgiu-i lelkész helyzetről. Írásának végkicsengése az volt, hogy egy idegen plébános kinevezése súlyos térvessztést hoz a magyarságnak. Még ha Budapest elérné is, hogy magyar segédlelkészek szolgáljanak a vidéki város – többségében magyar ajkú – gyülekezetében, a hatalmi széljárástól függően ezek bármikor elbocsáthatóak, ami a magyar érdekeket kiszolgáltatná a román egyházi és politikai hatóságoknak.²⁸⁶ Csaknem bizonyos, hogy ennek a bírálatnak is szerepe volt abban, hogy a Barácián szolgált, jó szervező és rátermett lapszerkesztő (noha nem kifogástalan jellemű) Bálint-hot hamarosan éppen ide küldték lelkész-tanítónak.²⁸⁷

Az akció vezetése azonban az egyházi alkalmazottak kiválasztásában épp olyan szorult helyzetben volt, mint az amerikai társ-akció estében. Széll Kálmán egyik átiratában panaszkolt a külügyi tárca vezetőjének, hogy a megfelelő papi személyek alkalmazása „tömérdek nehézséggel jár”.²⁸⁸

284 Az iraton Klebelsberg hitetlenkedve teszi fel a kérdést, hogy Holló pap létre miként vete-medhetett arra, hogy az egész akciót veszélyeztesse. MNL OL K 26 ME 575. cs. 2798/1903 XVIII. t. 407. asz.

285 Először Targoviste-re, majd hamarosan Giurgiura. MNL OL K 26 ME 575. cs. 1958/1903 XVIII. t. 407. asz. és MNL OL K 26 ME 575. cs. 2798/1903 XVIII. t. 407. asz. Bálinth búcsúztatása is botrányba fulladt. Holló provokatív módon részvételét jelezte, azonban az el-lentábor a rendőrséggel fogatta le, azzal a váddal, hogy egy románellenes politikai gyűlésre igyekszik. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 32. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

286 MNL OL K 26 ME 575. cs. 2005/1903 XVIII. t. 407. asz.

287 MNL OL K 26 ME 742. cs. 3480/1904 XVIII. t. 1702. asz.

288 Fogalmazvány Gołuchowski Agenor közös külügyminiszternek, 1903. ápr. 8. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1547/1903 XVIII. t. 406. asz.

Márpedig a regáti magyar katolikusok anyanyelvi pasztorálását csak jól képzett, románul is tudó, megbízható munkatársak (kántor-tanítók, káplánok, vikárius) biztosíthatták. Abban a kívánatos formában, amit a kultuszminisztérium referense az akció elején a reformátusok esetében még megvalósulni látott, vagyis, hogy „...dicséretes kitartással buzgólkodnak a magyarság faji öntudatának és nemzetiségének fenntartása, megvédése körül.”²⁸⁹

4.3. Változások a református közösségben

Ám a történelem mintha ismételné önmagát! 1903 februárjában Széll Kálmán diplomáciai támogatást kért a külügyminisztertől a kiutasítással fenyegetett Kertész István református lelkész ügyében, aki – Bálinth és Holló példájára – kétes értékű publicisztikai tevékenységével vonta magára a román hatóságok figyelmét. Ám a bukaresti követ közvetítésével orvosolni tudták a bajt.²⁹⁰ Az akció vezetése nem lehetett elégedett a bukaresti lelkész, Németh Sándor működésével sem, aki elhamarkodott és sikertelen telekvásárlási próbálkozásával átmenetileg meghiúsította a református leányiskola felépítését. A miniszterelnök arra kérte Bartók György erdélyi püspököt, hogy dorgálja meg beosztottját az idővesztésért és jelentős anyagi kárt okozó hanyagságáért. Egyúttal ismertette az 1902. december 15-i miniszterelnökségi munkaértekezleten született döntést, miszerint egy németül és franciául tudó alkalmasabb személyt ötezer frankos kiemelt fizetéssel szívesen látnának Németh esperesi posztján.²⁹¹ Bar-

289 A kultuszminisztérium javaslatai az akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

290 Levelében a kormányfő Pallavicini követ útján figyelmeztetni kívánta az érintettet, mint írta: „a további irkálástól elriasztandó.” Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1903 febr. MNL OL K 26 ME 631. cs. 408/1903 XVIII. t. 408. asz. Egy évvel később Kertész látványos megjavulásáról érkezett jelentés, teljesen elhagyta a „tendentiózus” cikkek írását. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 29. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

291 MNL OL K 26 ME 631. cs. 408/1902 XVIII. t. 408. asz.

tók püspök azonban nem talált megfelelő jelöltet, ezért úgy próbálta a csorbát kiköszörölni, hogy az adminisztrációs fegyelem szigorítása és a felsőbbség pontosabb tájékoztatása érdekében egy segédlelkészt választott ki Németh mellé, akire az egyházmegyei jegyző szerepkörét is rábízták.²⁹² A külügyminiszternek szóló tájékoztatóban a kormányfő bizakodva írta, hogy a püspökhöz közel álló Tóth Gyula munkába állásával tovább épül az a „...kis kör, amely hivatva lesz a mostani selejtesebb vezetőket kiszorítani s a romániai magyarság irányítását magához ragadni.”²⁹³ Németh viszont nem jelentette a kormánytámogatás időközi kamatait, s engedélyezetlen kiadásai is voltak,²⁹⁴ ezért 1904 tavaszán vizsgálat indult ellene. Az egyházlátogató az anyakönyvi kivonatok gondatlan kezelésében elmarasztalta az esperest.²⁹⁵ (Ez főben járó mulasztásnak számított az akció történetében, hiszen a születési hely és állampolgárság hivatalos igazolása perdöntő jelentőségű volt a román hatóságokkal szemben a kivándoroltak gyermekeinek beiskolázásában, s a hadkötelezettség anyaországi teljesítésében egyaránt.)

Ekkor már lázas keresés folyt Németh utódjának megtalálására. A szakértői háttéranyagok készítői az akció vezetését arra intették, hogy az új esperes ne tekintélytelen ifjú legyen, hanem rátermett, lelkes, mégis tapasztalt személyiség. S lehetőleg családos, hogy ezzel is követendő mintát nyújtson a szabados erkölcöskhöz szokott gyülekezetnek.²⁹⁶ 1904 nyarán a Torda-Aranyos vármegyei főispántól érkezett káderlap szerint Újváry István harasztosi lelkész alkalmas-

292 A miniszterelnök elfogadta a püspök javaslatát azzal, hogy a katolikus segédlelkészeknek utalt fizetést ajánlotta fel az állás fedezetéül, azaz 2000 frankot és 400 frank úti átalányt. Fogalmazvány Bartók püspökhöz. MNL OL K 26 ME 631. cs. 3159/1903 XVIII. t. 408. asz.

293 MNL OL K 26 ME 604. cs. 3488/1903 XVIII. t. 408. asz. Csakhogy Tóth Gyula azt terjesztette, hogy őt ellenőrnek rendelték a Regátba, amit a gyülekezet úgy „fordított le” a maga nyelvére, hogy a segédlelkészt az erdélyi püspök a templom és iskola elvételére küldte ki. Így egy csapásra megtört emberré lett. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése. 26–27. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

294 Bartók György 1904. jan. 20-ai levele Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 631. cs. 434/1904 XVIII. t. 110. asz.

295 Az említett adatok ráadásul a konzulátusi anyakönyvekből is hiányoztak, ami rendkívül megnehezítette a kivándorolt magyarok számontartását. Bartók püspök Tisza Istvánhoz írt 1904. márc. 17-ei levele. MNL OL K 26 ME 631. cs. 1274/1904 XVIII. t. 110. asz.

296 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 61. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

nak tűnt arra, hogy a romániai reformátusság szellemi vezetője legyen.²⁹⁷ Az új esperes azonban posztját szigorú utasításokkal a tarsolyában foglalhatta el. Az egyházi hatóságokon túl engedelmességgel tartozott a Miniszterelnökségnek és a bukaresti követnek, de kínosan ügyelnie kellett a román törvények és szokások tiszteletben tartására is. Magas fizetése biztosítékul szolgált arra, hogy az egyházmegye pénzügyeit – tiszta kézzel – rendbe tegye. Elsődleges feladatai közé tartozott még a szórványok évi kétszeri meglátogatása, a szociális munka fellendítése, és tanfelügyelőként, hogy vigyázza, s lehetőleg emelje is a református iskolák színvonalát. A kormány törekvéseinek megfelelően arra is utasítást kapott, hogy a sajtónyilvánosság kerülésével tegyen lépéseket a megbízhatatlan, vagy méltatlannak bizonyult egyesületi vezetők kiszorítására, ugyanakkor segítse az előjárói ellen áskálódó tagság erkölcsi megújulását.²⁹⁸ A későbbiekben Újváry épp ez utóbbi terén vall kudarcot. Tagadhatatlan viszont, hogy a több nyelven beszélő esperes rátermetten, és nagy tetterővel próbált eleget tenni sokféle megbízatásának, s alig egy év elteltével Fejérváry Géza miniszterelnök már a legnagyobb elismeréssel szólt missziói működéséről.²⁹⁹

Újváry következetes munkája eredményeként elkezdődött és jó ütemben haladt az egyházi ingatlanok birtokhatárainak és tulajdonjogának okiratba foglaltatása. Különleges tapintatot igényelt a formailag az erdélyi püspök, valójában a miniszterelnök tulajdonában lévő ingatlanok számba vétele, így a vagyoni jogi kérdéseket a bukaresti konzulátus ügyvédjének közreműködésével tisztázták. A tulajdoni lapokat, tervrajzokat és más, a szervezeti működéshez szükséges iratokat (mint lelkészek, tanítók lakáshasználatának iratai, iskola-engedélyek,

297 Bethlen Géza főispán 1904. aug. 8-ai jelentése. MNL OL K 26 ME 703. cs. 3791/1904 XVIII. t. 1703. asz.

298 Lelkeszi fizetése 4000, az esperesi pótlék 2000 frank volt, lakhatási támogatásul további 1200, útiköltségre 1000 frankot kapott. (100 frank alatt a postaköltséget ő fedezte, az e feletti összeget a Miniszterelnökség térítette.) Az esperes köteles volt a református leányiskola közelében lakni. Miniszterelnökségi fogalmazvány Bartók György püspöknek, 1904. aug. 11/15. Uo.

299 A miniszterelnök Újváry szept. 6-ai missziói jelentése kézhez vétele után levelében becsületes, rátermett, érdemes vezetőnek nevezte az esperest, továbbá higgadtnak és körültekintőnek is. Fejérváry Géza 1905. okt. 7-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1299/1905.

tankönyv használatba vételi engedélyek, tanítói oklevelek, stb.) az esperesi hivatal okmánytárában helyezték el, minthogy az egyházmegyét a román állammal és szakigazgatási szerveivel, valamint a közvéleménnyel szemben Újváry képviselte. A bukaresti egyházközség a román törvények szerint nem minősült közjogi személynek, sőt még magánjogi személynek sem, így az általa alapított és működtetett felekezeti iskolák fenntartója sem a gyülekezet, hanem csak az igazgató-tanító lehetett. Ez tulajdonjogi szempontból igen bizonytalan helyzetet teremtett. A Miniszterelnökség ezért azt javasolta, hogy tanácsos – a még oly megbízható – román állampolgárságú gyülekezeti tagok nevén szereplő ingatlanokat is a magyar állampolgárságú esperes nevére íratni.³⁰⁰ S hogy ez nem volt holmi okatlan aggályoskodás, igazolást nyert a világháború zaklatott időszakában, de indokoltá tették a regáti magyarság mindennapos perlekedései is.³⁰¹ Újváry a kérdésről egy későbbi jelentésében úgy vélekedett, hogy a kormányzati támogatásról, s az általa megépült iskolák tulajdonviszonyairól – „melyekhez voltaképpen az egyháznak semmi köze sincs” – a gyülekezeteknek nincsen tudomása. Nem is volna jó, ha lenne – írta – hiszen az összegek nagyságrendje sokakat elragadtatna.³⁰² S egy alulról építkező közösség, ahol a pénzfelhasználást közösségi döntéshozatal szabályozta, aligha fogadta volna osztatlan egyetértéssel a központi program céltámogatásait, amelyeket a távoli Budapesten számos feltételhez kötöttek.

A szervezeti szabályzóknak a román jogi környezetben még az egyesületi alapszabályokhoz mérhető – legalább a magánjogban számító – jelentősége sem volt. Újváry mégis helyesen rendelte el a szervezeti és működési szabályzatok elkészítését, a vidéki gyülekezetek és református civil szervezetek átláthatóbb működése érdekében.³⁰³ A kormányzat ezt a szervezeti-erkölcsi megújulást, a

300 Uo.

301 Czelder Márton özvegye és gyermekei a misszionárius által alapított, de jórészt a külföldi testvéregyházak adományaiból megépült ingatlanok után őket „megillető” kártérítést követeltek. Újváry István 1910. máj. 25-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 4051/1910.

302 Újváry 1911. dec. 23-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

303 Fejérváry Géza kormányfő 1905. okt. 7-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1299/1905.

konszolidáció részének tekintette, miután az intézményhálózati fejlesztésekről – a gazdasági nehézségek miatt – átmenetileg kénytelen volt lemondani, s hosszabb távon amúgy is a gyülekezetek önfenntartó áldozatvállalására kívánt építeni.³⁰⁴

Újváry első egyházvizsgálati körútján szerzett tapasztalatai keresztnetszetét adják az orvoslást igénylő társadalmi bajoknak, amelyek megoldásában személyének oly fontos szerepet szántak. Megütközéssel szemlélte a román társadalmi érintkezést átszövő baksisrendszert, amely a hatóságokkal való kapcsolattartás komoly gátjának bizonyult. A gyülekezet életében nehezen orvosolható gondot jelentett – alkalmas vállalkozó híján – az egyházmegyei főgondnoki tisztség huzamos betöltetlensége,³⁰⁵ valamint a segédlelkész választás körüli heves viták. Tóth Gyula helyettes lelkészt ugyanis „költekező hajlamai” miatt a Miniszterelnökség nyomására elmozdították állásából.³⁰⁶ Utódját, Soós Adolfot azonban, ismét csak Bartók püspök ajánlotta és nevezte ki, a presbitérium szándékai ellenére,³⁰⁷ s nem is tudott sokáig megmaradni Bukarestben. A békétlenségnek csak Márton Árpád 1906. szeptemberi beiktatása vetett véget, egy ugyancsak küzdelmes lelkészválasztás után.³⁰⁸

A korábbi – mondhatni családias – kapcsolatrendszer gyökeresen átforgató új szabályzók (vagyonleltárak és működési szabályzatok) elfogadtatása, a szigorodó számadási fegyelem nem aratott osztatlan tetszést a gyülekezet tagjai körében. Az esperes és a presbitérium kapcsolata egy idő után érzékelhető-

304 Uo.

305 Újváry Hajdú András pótltása ügyében írt 1905. szept. 6-ai levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905. és MNL OL K 26 ME 702. cs. 4425/1906 XVII. t. 120. asz.

306 Miniszterelnökségi tisztázat Bartók György püspöknek, 1905. okt. 29. MNL OL K 26 ME 703. cs. 4620/1905 XVII. t. 87. asz. Újváry is elfordult beosztottjától, noha a nőegyletben kitört viszály lecsendesedését éppen Tóth érte el, tartalmas felovasó estjeivel. Az esperes egyik levelében írta róla: a „különben oly sok szép tehetséggel bíró h. lelkész úrbán oly szomorúan kellett csalódnom.” Újváry 1905. szept. 6-ai levele Bartók püspökhöz egyházellenőrző körútjáról. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905.

307 Fejérváry Géza kormányfő 1905. okt. 7-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1299/1905.

308 Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspöknek. 5 csatolt jegyzőkönyvvel. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

en megromlott. Nézeteltérésük ráadásul sajtónyilvánosságot kapott.³⁰⁹ Bartók György erdélyi püspök azonban egyházlátogató körútja után már a botrányok megszűntéről, s a viszonyok öröndetes rendeződéséről számolt be.³¹⁰ A rendeződést segítette, hogy Bartók püspök halálát követően a református zsinat 1904. november 10-i törvényének 1907. évi szentesítése után (VIII. tc.) a külföldi református hívek és egyházközségek gondozása az egyházkerületől az Egyetemes Konvent hatáskörébe került.³¹¹ A nagyobb áttekintéssel, s jelentős politikai befolyással rendelkező új döntéshozók (mint az exkormányfő, Bánffy Dezső) eredményesebben képviselhették a reformátusság sajátos érdekeit a *Romániai akcióban* is.

A romániai reformátusság egészének állapotrajzát az 1908. szeptember 21-i egyházmegyei értekezlet jegyzőkönyve tárja elénk. Az irat a csaknem évszázados múltra visszatekintve bizakodással rögzíti a belső ellentétek elültét, az oktatási feltételek javulását, (különösen a nyelvi asszimiláció útjára lépett kisgyermek korosztály magyar identitását megalapozó óvodák megnyitását); a ploiești templomalap öröndetes gyarapodását, a bukaresti temetőkápolna építésének tervét. Ám a román iskolapolitika mind durvább beavatkozásának veszélyeire, s a diáklétszám stagnálására vonatkozó utalás a jövő feladatait is felvillantotta, amiként az a megállapítás, hogy a hazai egyházi törvények tisztelete még mindig nem éri el a kívánt mértéket.³¹²

A bukaresti egyházközség 1908. évi értesítője a képet tovább árnyalja. Innen tudhatjuk, hogy az évek óta húzóódó kántorkérdés³¹³ – mely „már végveszéllyel

309 BMŰ, 1907. máj. 30.

310 MNL OL K 26 ME 702. cs. 3773/1907 XIX. t. 242. asz.

311 Bánffy Dezső koventi világi elnök 1907. dec. 27-ei levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 702. cs. 6015/1907 XIX. t. 242. asz.

312 RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 320/1908.

313 Kertész József 1906-ban lemondott posztjáról. Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906. A presbitérium Vincze István kántortanítót hívta és választotta meg egyhangúlag a posztra, ám Bartók püspök kötelességmulasztási eljárással megghiúsította állása betöltését. Vincze *Nyílt levél az emberszerető magyar társadalomhoz és a sajtóhoz* című 1907. április havi pamfletje. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 108 [ad 95]/1907. A kántorválasztás okozta békétlenség csak 1908-ban csillapodott, Szász István tanító megbízásával. A bukaresti ev. ref. egyházközség 1908. évi értesítője. Bukarest 1909. A presbitérium kiadása. 3. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 58.

fenyegette” a gyülekezetet – lecsengőben van; hogy a fővárosban 80 temetésre 83 születés jutott (ebből 21 törvénytelen!). Viszonylag magas volt az átkeresztelkedők száma (17 fő). A költségvetés viszont a bérbe adott épületek jóvoltából többletet mutatott.³¹⁴ A *Benedek Zsolt* konventi fogalmazó 1909 májusában tett egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv ezen felül kiemelte Újváry elkötelezett munkáját, amely erkölcsi megújulást hozott az egyházmegyében.³¹⁵ Noha erről többek egészen másképpen vélekedtek,³¹⁶ az esperes működése kétségtelenül rendezettebb viszonyokat teremtett és jótékonyan befolyásolta a misszióegyházak és az egyházi főhatóság viszonyának alakulását.

4.4. Egyházépítés a katolikus hitfelekezetenél

Az önálló katolikus magyar eklézsia megalakulása után az elsődleges feladat ugyancsak a szervezeti és működési keretek megszilárdítása, a személyi feltételek biztosítása volt. Az akció 1904. márciusi konferenciája ezért arra az álláspontra jutott, hogy az érsek által javasolt új templom felépítésével a Barácia

---

d. szám nélk./1909. A főgondnoki posztra is csak ekkor akadt jelentkező Köpe F. István személyében. Az a pár tanult ember, aki 1906-ban már szóba jött (György Mózes, Veress István, Lakatos József és Mester Lajos) nem vállalták a tisztelet román családi és társadalmi kapcsolataikra hivatkozva. Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

314 RZsL, 2. f. Külügyi ir. 58. d. szám nélk./1909.

315 Benedek Zsolt, konventi fogalmazó egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv, 1909. máj. 31. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909.

316 Vincze István kántortanító bizantinistának nevezte. Vincze: *Nyílt levél az emberszerető magyar társadalomhoz és a sajtóhoz*, 1907. április. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 108 [ad 95]/1907. A főgondnok Hajdú András is a kántortanító mellé állt az esperessel szemben. Újváry 1907. júl. 5-ei egyházvizsgálati jelentése Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 190/1907. Az eset után a megüresedett főgondnoki állást csak két év múltán tudták betölteni.

ügysem válna egy csapásra magyarrá, viszont szétforgácsolná a bukaresti katolikus közösség erőit. A Miniszterelnökség külügyi csatornákon arra utasította Poliány Zoltán újságíró, az egyházköztség elnökét, hogy győzze meg a híveket a vállalkozás időszerűtlen voltáról.³¹⁷ Tisza a külügyminiszternek címzett átiratában leszögezte, hogy csak abban az esetben vállal szerepet a templomépítésben, ha született magyar (s nem csupán magyarul értő) plébánosa lesz a ferences barátokról elnevezett komplexumnak, s a második magyar pap bentlakásos elhelyezést kap az intézményben. Ezekkel a feltételekkel a miniszterelnök hajlandónak mutatkozott megfontolni a már sikeresen felépített leányiskolán túl egy óvoda, valamint egy közétkeztetést biztosító napközi otthon anyagi támogatását is – az érsek kezesség vállalásával.³¹⁸

A 400 ezer korona építési költséggel tervezett magyar templom pénzügyi háttere valójában nagyon bizonytalan volt. A *Banca Marmarosch & Blank & Co.* magyar igazgatója ugyan kisebb adományával lendületet adott a fedezet előteremtésének,³¹⁹ és a Szent László Társulat vezetése is hozzájárult a templomépítési alap gyarapításához, s egy országos gyűjtés lebonyolításához,³²⁰ a kultuszértárcától remélt 200 ezer koronás beruházási támogatás azonban egyelőre nem teljesült.³²¹ Ebben bizonyára közrejátszott a Hornstein érsek leköszönéséről terjedő szóbeszéd és az azt övező bizonytalanság is.

A kialakult helyzetről Pallavicini János tárgyalt az érsekkel, aki beszámolt róla, hogy Rómában súlyos szemrehányásokat kapott a magyar iskolák támo-

317 Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1904. ápr. 18. MNL OL K 26 ME 742. cs. 1714/1904 XVIII. t. 1702. asz.

318 Tisza kezdetnek évi 8000 frank hozzájárulást helyezett kilátásba. Uo.

319 Söpkéz Károly 500 lejt adományozott a célra azzal a feltétellel, hogy a terv 1907. okt. 17-ig teljesüljön, ellenkező esetben felekezeti különbség nélkül a magyar iskolák javára kívánta átutalni az összeget. A követség a határidő meghosszabbítását javasolta. Tisztázata Szmrecsányi Pál püspöknek, 1905. szept. 18. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3978/1905 XVII. t. 194. asz.

320 Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1905. okt. 25. MNL OL K 26 ME 743. cs. 4577/1905 XVII. t. 194. asz.

321 Tisza levelében engedékenyen 150 000 koronára szállította le igényét, aminek jóváhagyásáért a Romániai akció egészének összköltségére utalva érvelt, mondván, hogy az „tulajdonképpen eminens kath. érdekeket szolgál.” Miniszterelnökségi átirat Apponyi Albert kultuszminiszternek, fogalmazvány, 1906. jún. 9. MNL OL K 26 ME 743. cs. 3497/1906 XVII. t. 121. (l. az 1907. 598. alapszámnál).

gatása miatt. A Kúriánál ugyanis az a meggyőződés alakult ki, hogy ez áll a háttérben annak, hogy az érsek viszonya megromlott a román kormánnyal, s különösen Spiru Haret vallás- és közoktatásügyi miniszterrel.³²² A bukaresti követ azonban találkozott Dimitrie A. Sturdza miniszterelnökkel, aki – a *divide et impera* jegyében – kijelentette, hogy Brăilán az érseknek soha nem engedélyezi katolikus iskola megnyitását, egy magyar igazgatónak azonban igen. Pallavicini azt az álláspontot képviselte, hogy az akció szempontjából észszerű lenne elfogadni a román fél ajánlatát. Egyúttal elérkezettnek látta az időt arra is, hogy Ferenc József uralkodói befolyását is latba vessék egy megfelelő új katolikus egyházi vezető megválasztása érdekében.³²³ Ezeket az értesítéseket Szmrecsányi Pál püspök magánlevelében osztotta meg Tisza István kormányfővel, aki tájékoztatta arról, hogy várományos utódként a bukaresti papnevelde bencés vezetőjét emlegetik. Az „inkább német érzésű”-nek nevezett Raymund Netzhammer évekkel korábban vitába keveredett Hornsteinnel, ugyanakkor intézményében kiállt a papnövendékek magyar nyelvi képzése mellett, noha kétségesnek tartotta a regáti magyarság megtartására tett ebbéli erőfeszítéseket. (S ez szakértői véleménynek számított, hiszen a jelölt több tanulmányt írt a romániai katolikusság helyzetéről.)³²⁴

Hornstein helyzetének megrendülése egy szélesebb konfliktus keretében ágyazódott. Tisza egyik külügyminiszterhez intézett levelében írta: „...a román állam a katolikus egyházzal jelenleg kisebbszerű kultúrharcot folytat”, aminek az érsek ellenében bizonyos személyes motívumai is vannak.³²⁵ A szembenállás ugyanakkor a katolikus magyar iskolákat is közvetlenül érintette. Az új tanodák megnyitása elé ugyanis a román hatóságok egyre több akadályt gördítettek. A liberális Sturdza-kormány ugyan jelezte, hogy a magániskolák működésének új szabályozásával lehetővé válik, hogy a tanintézet fenntartója a

322 Pallavicini 1904. okt. 21-ei magánlevele Szmrecsányi Pál püspökhöz. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5477/1904 XVIII. t. 1702. asz.

323 Uo.

324 Szmrecsányi Pál (ekkor már nagyváradi) püspök 1904. nov. 18-ai levele Tisza Istvánhoz. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5477/1904 XVIII. t. 1702. asz.

325 Tisza István levele a közös külügyminiszterhez. Tisztázat, 1904. nov. 7. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5136/1904 XVIII. t. 1702. asz.

működési engedélyért folyamodó katolikus iskola igazgatója (vagy akár a hitközség) legyen. Ez azt a lehetőséget kínálta, hogy a magyar iskolák – szakítva az érsekkal – mentesülnek az ellenükben is folytatott „Kulturkampf” negatív hatásaitól. Mindezt mérlegelve Tisza említett levelében úgy nyilatkozott: „...nem kívánatos, hogy az akciónak katolikus ága kizárólag az érsekség kezében legyen...”. Másfelől viszont, kormányának az akcióban tanúsított mértéktartó, lojális viszonyulására utalva, erélyes fellépést sürgetett Gołuchowskitól a román túlkapásokkal szemben, mondván, a válaszlépések elmaradása a bukaresti vezetést csak bátorítaná.³²⁶

A kormányfő mindenesetre éberén követte az érsek-ügy fordulatait és folyamatosan egyeztetett a diplomácia vezetőjével. Többek között arról is, hogy a Hornsteint ért bírálatban „a magyar kormány ágense” kitétel teljesen alaptalan, hiszen Hornsteinnel az eltelt évek alatt szó sem esett politikáról. Nehezményezte, hogy a *Kúria* nem nézi jó szemmel, hogy nemzetiségi vidéken a helyi nyelvet beszélő papok működjenek, s visszautasította a *kettős mérce* alkalmazását. A pásztorlás lehetőleg a hívek anyanyelvén történjen elvét „...a jövőben kellő értékére fogjuk leszállítani – mondotta –, mint olyan követelést, mely velünk szemben mindig, érdekünkben azonban sohasem érvényesíttetik”.³²⁷ A miniszterelnök összességében kecsegtetőnek találta a román kormányfő ajánlatát, hiszen a „saját jogon” engedélyezett iskolák egyszemélyi felelősei, az igazgató-tanítók révén a titkos nemzetvédelmi program sokkal inkább bizalmas mederben

326 Tisza Pallavicinire hivatkozott, aki szerint a magyar kormány tapintatosan és a nemzetközi jog szerint vezeti az akciót, hiszen a csángókat mellőzve, csak a magyar állampolgárokat karolta fel. A hazai sajtó Károly királyt a legnagyobb tisztelettel emlegeti, s a regáti magyarok szellemi orientációját célzó romániai képes kalendárium is számos, a gazdaállamot kedvező színben feltűntető cikket közöl. Éppen ezért meg kell követelni, hogy Románia se akadályozza jogos működésüket. (Ez utóbbi fordulat az iraton áthúzva, s helyette az szerepel, hogy Románia túlkapásai nem arányosak belső erejével és a Monarchia nagyhatalmi voltával.) Tisza István levele a közös külügyminiszterhez. Tisztázat, 1904. nov. 7. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5136/1904 XVIII. t. 1702. asz.

327 A kormányzat a „magyar ügynök”-vádak széles körben utána járt. Egyházi és diplomáciai körökből Marry de Val bíboros és Hodobay pápai vizitátor személyéhez jutottak el, megállapítva, hogy a címkézés egy forrásból való, valószínűsíthetően a bécsi nunciatúráról. Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztázat, 1904. dec. 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz.

volt tartható.³²⁸ S ez csak aláhúzta, hogy a romániai katolikus egyházzal ápoltnak kapcsolaton lazítani kell, (amennyiben ez nem ütközik kardinális külpolitikai érdekekkel). A diplomáciai iránymódosításnak közvetlen politikai haszna is kínálkozott, hiszen a román sajtó „az érsek fenntartotta” magyar iskolákat azzal támadta, hogy „katolikus propagandát” szolgálnak. A román kultuszminiszter által is újólag felkínált – érsektől függetlenített – engedélyezési eljárás viszont kivédhetővé tette a szerepek effajta összemosását.

A szerepek és funkciók demonstratív szétválasztása egy további fontos kérdést is felvetett, nevezetesen az akció egyházi ingatlanjaihoz fűződő jogosultságokét.³²⁹ Felszabadító nyilatkozatok ellenében Hornstein kész volt a telekkönyvileg a nevére bejegyzett bukaresti és Târgoviște-i iskolát visszaadni, illetve Szmrecsányi püspök nevére átíratni. „Iskolaalapításairól” azonban korábban már jelentést tett Rómában, elhallgatva, hogy azok a Szent László Társulaton keresztül, magyarországi forrásból valósultak meg, ezért – a kellemetlen jogvitát megelőzendő – haladéktalanul lépni kellett az ügyben.³³⁰

Az új érsek kiválasztásának bizonytalansága egyházdiplomáciai lépéseket is szükségessé tett. Az ugyancsak esélyes jelöltként emlegetett bukaresti kanonok, Joseph Baud nem számított a magyarok kifejezett pártfogójának. Tisza a (Pallavicini követ megfogalmazásában) „közönséges cselszövő” eltávolítását, de legalább érseki kinevezésének megghiúsítását kérte a közös külügyminisztertől; egyúttal *a romániai katolikusságon belül 2/3-os többséget képező magyarság*

328 Uo. A Miniszterelnökségen az igazgató-tanítók fenntartói besorolását előnyösebbnek tartották, hiszen a Szent László Társulaton keresztül utalt fizetésük révén az akció vezetése működésükre sokkal nagyobb befolyást gyakorolhatott. Tisza István levele a közös külügyminiszterhez. Tisztázat, 1904. nov. 7. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5136/1904 XVIII. t. 1702. asz.

329 Az akció református ágán Czelder Márton református missziói lelkész özvegye hasonló jellegű követelésekkel állt elő, azt állítva, hogy férje elszámolt 1861–1865-ös regáti működéséről, mégis missziói adósságát kellett törlesztenie, noha saját pénzét is költötte ott. A pitești-i templomra adott 687 aranyat, a tanítónak 42-t, Ploiești-re adott 1015 aranyat, szászkút templomára és iskolájára 48 aranyat, Galacra 83 aranyat. Méltányosnak mondott igényeiben egyházától a protestáns országok nagykövetségeinek és hazai országos gyűjtésnek a (köz)pénzeit kérte számon sajátként. Újváry István 1910. máj. 25-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 4051/1910.

330 Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztázat, 1904. dec. 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz.

súlyára utalva egy magyar érseki jelölt állítását, és közvetett eszközökkel megválasztásának szorgalmazását is üdvös célként ajánlotta Gołuchowski figyelmébe.³³¹ Az esélylatolgatások közepette arra is fel kellett készülni, hogy a szóban forgó nevekkal szemben egy súlytalannak tartott jelölt lesz végül az érsek. A miniszterelnök ezért utasította Szmrecsányi Pált, hogy az átmeneti helyzetben rangidősnek számító Camilli jászvásári püspököt, és Baud kanonokot – Rómából hazatérőben – lássa vendégül, s puhatolja ki szándékaikat. A püspök felhatalmazást nyert arra is, hogy közeledésük esetén támogatást ajánljon fel a magyarok pártfogásáért. A titkos expressz levél ugyanakkor felhívja Szmrecsányi figyelmét: a román kormányhoz közel álló „jassy-i püspökkel is óvatosnak kell lennünk”.³³² Baud betegsége miatt végül csak Camilli járt Nagyváradon, akitől Szmrecsányi megtudta, hogy három jelölt neve forog: Netzhammeré, a görög akadémia igazgatójéé, s a harmadik feltehetően Baud, (aki utóbb elismerő kijelentést tett a magyar iskolákról). Camilli ugyanakkor a csángók támogatását aggályosnak nevezte, mondván, a román kormányzat nem enged beleszólást alattvalói lelki gondozásába egy idegen hatalomnak.³³³ E téren legfeljebb a közelgő választásokon esélyes konzervatív Take Ionescu kormányra kerülése ígért némi változást. A magániskolák működésének újraszabályozásában mindenképpen.

A kivárási taktika szerint viszont a bukaresti katolikus egyházvezetéstől való távolodást is ésszerűnek tűnt késleltetni. Nem úgy a bukott embernek számító Hornstein 12 000 frankos támogatásának befagyasztását! Annál is inkább, mivel a magyar iskolák körüli teendőket már Kuczka Ágost érseki helynök vette át.³³⁴ Az az ember, akit éppen az érintett ügyekben való jártassága és befolyása

331 Uo.

332 Titkos expressz levél Szmrecsányi Pál püspökhöz. Tisztázat, 1904. dec. 9. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5788/1904 XVIII. t. 1702. asz.

333 Szmrecsányi Pál 1905. jan. 7-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 743. cs. 194/1905 XVII. t.

334 Miniszterelnöki átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1905. márc. 1. MNL OL K 26 ME 743. cs. 910/1905 XVII. t. 194. asz. Óvatosságból, az ingatlan átíratások lezárultáig, egy leszállított összeget, 4000 koronát mégis folyósítottak az érseknek. A kormányfő levele Szmrecsányi Pálhoz. Fogalmazvány, 1905. ápr. 19. MNL OL K 26 ME 743. cs. 1801. 1905 XVII. t. 194. asz.

miatt az akcióban „bizalmi személynek” szemeltek ki,³³⁵ hasonló középvezetői hatáskörrel, mint a református Újváry esperesé.

Gróf Széchenyi Antal vatikáni követ időközben újabb értesüléseket szerzett a Hornstein-ügyben. Feletteseit arról tájékoztatta, hogy Joseph Baud ellen egyházi vizsgálat zajlott le, ami az érsekre terhelő adatokkal szolgált.³³⁶ Hornsteint 1905 májusára meg is fosztották hivatalától,³³⁷ s helyébe Raymund Netzhhammer lépett. A Miniszterelnökségen pedig felmerült a kérdés „...az érseket miként lehetne – aránylag nem nagy áldozatokkal – ügyünk iránt oly jóindulatra hangolni...”³³⁸ Pallavicini követ úgy nyilatkozott, hogy erre a célra elegendő kevesebbet szánni, hiszen a magyar katolikus tanodák már nem részei az érseki intézményrendszernek. Fejérváry Géza miniszterelnök végül megbízást adott Szmrecsányi püspöknek, hogy ajánlja fel a Szent László Társulat eddigi dotációját „a romániai katolikus magyarság érdekeinek jóindulatú figyelemmel kíséréseért”. A kormányzat részéről ezt a tételt – a gazdasági nehézségek ellenére – hajlandó volt kiegészíteni.³³⁹

A következő lépésben Pallavicini János bukaresti követ találkozót kért az új egyházfőtől, a magyar iskolákkal való ismerkedés ürügyén. Az érsek azonban már ez ügyben jelentést kért Kuczkától, aki viszont „egész helyesen” Budapesthez fordult a megfelelő válaszáért. A kényes helyzetben a kormányfő Szmrecsányinak ezt az eligazítást adta: „Nehogy azonban Netzhhammerben azt a gyanút keltsük, hogy előtte titkolódzunk, kijelentheti neki a követ úr azt is, hogy az anyagiakat tekintve az iskolákat tulajdonképpen a Szent László Társulat tartja fenn...” s pusztán jogi megfontolásból tüntetik fel fenntartóként az

335 Kuczka azonban – tán idegen volta miatt – kezdetben csak évi 2.400 frank honoráriumot kapott, plusz útiköltséget a vidéki iskolák szemlészésére. Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Fogalmazvány, 1904. dec. 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz.

336 A kanonokot viszont felmentették a vádak alól. Tisza István kormányfő titkos levele Szmrecsányi Pál püspökhöz. Tisztázat, 1905. ápr. 15. MNL OL K 26 ME 743. cs. 1772/1905 XVII. t. 194. asz.

337 Tarkovich Józsefnek, a Julián Egyesület alelnökének 1905. máj. 24-ei levele a miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 631. cs. 2352/1905 XVII. t.

338 Fejérváry Géza miniszterelnök levele Szmrecsányi Pál püspökhöz. Fogalmazvány, 1905. nov. 9. MNL OL K 26 ME 743. cs. 4734/1905 XVII. t. 194. asz.

339 Uo.

iskolaigazgatókat.³⁴⁰ Ezzel ugyan Kuczkát kellemetlen helyzetbe sodorták, de fontosabb szempontnak számított az érsek bizalmának elnyerése. Pallavicini találkozója sikeres volt,³⁴¹ s meglehetett a maga bizalomerősítő hatása a Szent László Társulat „szeretetadomány”-ának is.³⁴² Azt azonban első lépésben nem sikerült tisztázni az új érsekkel, hogy „...iskoláinknak nem csak katolikus, de magyar jellegét is megőrizni és respectáltatni kívánjuk.”³⁴³

Ez elsőrendű kérdés volt a két fél együttműködésében, s ezen a ponton az ígéretesen alakuló kapcsolatok átmenetileg hűvösebbé váltak.³⁴⁴ Az érseket bizonyára rosszul érintette, hogy a katolikus iskolák egy része felett – tulajdonjogi szempontból is – egy „civil” szervezet rendelkezik, amelyre ráadásul nem alkalmazhatóak a román törvények. Ezért a tárgyalások során világossá tette, hogy a magyar iskolákban a vallásoktatásra a legnagyobb befolyást kívánja gyakorolni, s hatáskörét egy „érseki szabályzatban” rögzíti.³⁴⁵

340 Miniszterelnöki átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1906. jan. 25. MNL OL K 26 ME 743. cs. 326/1906 XVII. t. 121. asz.

341 Fejérváry Géza levele a közös külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1906. febr. 20. MNL OL K 26 ME 743. cs. 633/1906 XVII. t. 121. asz.

342 Az érseknek ellenjegyzés nélkül 2500 koronát utalt a Társulat pénztárosa. Várady L. Árpád levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek, 1906. jún. 22. MNL OL K 26 ME 743. cs. 3203/1906 XVII. t. (L. a 121. asz. helyett 1907. évi 598-as alapszámmal.)

343 Wekerle Sándor miniszterelnök levele Várady L. Árpádnak. Fogalmazvány, 1906. júl. 10. MNL OL K 26 ME 743. cs. 3203/1906 XVII. t. (L. az 1907. évi 598-as alapszámmal.)

344 Pallavicini távoztával a bukaresti követség nevében eljáró Szapáry Lőrinc még barátságosnak értékelte az érsek viszonyulását. A Szent László Társulat vezetése azonban ezzel ellentétes fordulatról számolt be. Várady L. Árpád levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, 1906. aug. 23. MNL OL K 26 ME 743. cs. 4078/1906 XVII. t. (L. a 121. asz. helyett az 1907. évi 598. alapszámmal.) Az új érsek azzal az igénnyel állt elő, hogy a Szent László Társulat vállaljon garanciát a jövőre az iskolák katolikus jellegére nézve, s ugyanígy a tanítók katolikus voltára és magatartására, s hogy a tanintézetek mellőzik az egyházellenes könyveket. Kikötötte végül azt is, hogy a hitoktatást az érsekség végzi, s ebben teljes felügyeletet gyakorol. A Miniszterelnökség referense azonban megjegyezte: „e kívánságok csak részben teljesíthetők.” A válaszlevélben – Várady nevében – azzal kívántak érvelni, hogy a Szent László Társulat katolikus volta miatt természetes, hogy katolikus tanítókat alkalmaznak, s nem használnak egyházellenes tankönyveket. A hitoktatásban való felügyelet viszont elfogadható. Az intézkedést azonban a Társulat elnökségére bízták. Miniszterelnökségi belső feljegyzés Kuczka jelentése alapján. MNL OL K 26 ME 743. cs. 2012/1906 XVII. t. 121. asz. (L. az 1907. évi 598. alapszámmal.)

345 Miniszterelnöki levél fogalmazvány Várady L. Árpádhoz, 1906. nov. 7. MNL OL K 26 ME 743. cs. 5290/1906 XVII. t. (L. az 1907. évi 598. asz-nál).

A betegeskedő Szmrecsányi helyébe lépő Várady L. Árpád ezt a bizalmatlanság olyan jeleként fogadta, amelyre meggyőződése szerint a Szent László Társulat nem szolgált rá.³⁴⁶ Az új érsek barátságtalan lépése hátterében azonban a hatáskörök kénytelen megosztásán kívül anyagi természetű okok is sejthetők. Nagyon is valószínű, hogy a budapesti támogatáspolitikai „titkaiba” részlegesen beavatott főpap – a tisztánlátás kedvéért – Kuczka vikáriustól további részleteket igyekezett megtudni. S még ha nem is értesült elődjének tekintélyes összegré rúgó támogatásáról, s csupán arra derült fény, hogy Kuczka iskolafelügyelői megbízatásáért ugyanannyi támogatást húz Budapesttől, mint amennyi dotációt ő kapott a Szent László Társulattól, jogosultnak érezhette, hogy „méltóságához illő”, emelt összeget kapjon. Amit talán éppen azzal próbált kialkudni, hogy új szabályok közé kívánta szorítani a katolikus tanintézetek oktatóinak működését. Ezt nevezte ugyanis az egyedüli biztosítéknak arra, hogy a katolikus iskolák feletti befolyása ne csorbuljon.³⁴⁷ Váradyék kénytelenek voltak telefonon felvilágosítást kérni Kuczkától a készülő tervezetről. Minthogy azonban az érseki helynök érdemi részletekkel nem tudott szolgálni, megállapodtak abban, hogy a szabályzat kizárólag a magyar miniszterelnök jóváhagyásával, de névleg a Társulat ellenjegyzésével léphet érvénybe.³⁴⁸ A hatásköri viták hullámai ezzel elültek (legalábbis a kérdés a levéltári iratokban nem merül fel többé).

A két fél viszonyában azonban a későbbiekben is adódtak kisebb nézeteltérések. Ilyen volt a katolikus magyar iskolák falai közötti misézés engedélyezése. A lehetőséget a Szent László Társulat kérte arra hivatkozva, hogy a tanulók zöme az iskolák közelében él, és télvíz idején csak nagy nehézségek árán jutnak el a távoli Baráciára. Az érsek attól tartva, hogy magyar diákok, s esetleg szüleik is elmaradnak a plébániáról – ellenállt a kérésnek. Végül egy budapesti látogatáson tudták meggyőzni arról, hogy az egyházi alkalmak szaporítása csak javítja a tanulók valláserkölcsei nevelését.³⁴⁹

346 Várady L. Árpád 1906. nov. 22-ei levele a kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 743. cs. 5819/1906 XVII. t. 121. asz.

347 Uo.

348 Uo.

349 Kuczka értesítette Váradyt, hogy az érsek elrendelte a bukaresti magyar iskolák nagytermében a misézést. Várady L. Árpád 1906. nov. 22[4]-ei levele Wekerle Sándor miniszter-

Nem volt egyetértés esetenként személyi kérdésekben sem. (Az Egerben tanult Hegyesi nevű papnövendék a magyar hívek legnagyobb sajnálatára eltávozott Bukarestből, mert személye nem nyerte el a főpap tetszését.)³⁵⁰ Alig fél éves együttműködés után összességében mégis kiegyensúlyozott kapcsolat jött létre az érsekkel. Netzhammer 1907. januári egyházmegyei látogatásáról szóló jelentésében Várady már arról írt, hogy az érsek figyelmes és rokonszenves a magyar akció eredményeit illetően.³⁵¹ A főpap jóindulatának elnyerése természetesen nem volt elhanyagolható körülmény, még ha a román kormány és sajtó katolikusellenes támadásaiból a magyar iskoláknak is kijutott. A román kormánnyal egyébként is elődjénél jobb viszonyban álló érsek befolyása bizonyos védőernyőt vont a katolikus iskolák fölé, s hallgatólagos támogatása nélkül Kuczka Ágost sem láthatta volna el eredményesen katolikus iskolafelügyelői teendőit az akcióban.

Az érsek személyével kapcsolatos diplomáciai huzavona, majd a Netzhammerrel folytatott kezdeti alkudozások után sokkal nehezebben kezelhető bajokkal kellett megküzdeni az akció vezetésének. A két akció-ág közötti versengésben testet öltő *felekezeti viszálykodás* a kezdetektől jelen volt a *Romániai akció* konfliktus-leltárában. S ez a belső viszonyokból fakadó ellentét búvópatakszerűen újra és újra felszínre tört.

4.5. Katolikus–református ellentétek

A felekezeti ellentétek – mint láttuk – nem voltak újkeletűek a regáti diaszpóra életében. Vándory Lajos már egy emberöltővel az akció megindulása előtt azt írta lapjában: „Itt örökös súrlódás, [...] gyűlölség uralkodik, és fájdalom, e

---

elnöknek. MNL OL K 26 ME 743. cs. 5818/1906 XVII. t. (l. a 121. helyett az 1907. évi 598. asz-nál).

350 Uo.

351 Fogalmazvány Várady L. Árpád címzetes püspöknek, 1907. febr. 2/7. MNL OL K 26 ME 702. cs. 113/1907 XVIII. t. külön sz.

gyűlölség vallási türelmetlenségen alapszik, ez öldöklő fekély a legborzasztóbb módon dühöng itt, Bukarestben...”³⁵²

A Miniszterelnökség azonban nem hagyott kétséget a felől, hogy a „tisztán nemzeti célokat szolgáló romániai actio”-ban *nem* a felekezeti szempontok élveznek elsőbbséget.³⁵³ A századfordulón történt szakítás óta lappangó felekezeti ellenérzéseket ugyanakkor igyekezett kiegyensúlyozó távolságtartással csillapítani.³⁵⁴

A kölcsönös neheztelés mégis „újratermelődött” azon egyszerű okból, hogy a meghatározott felekezeti jelleggel működő iskolákba eltérő vallású tanulókat is felvettek. A fővárosban erre természetes igény volt, amikor egy diák lakhelyétől csak nagy távolságban talált hitbéli hovatartozásának megfelelő tanodát; illetve a vidéki szórványban, ahol már az is különös szerencsének számított, ha az anyaországi társegyház magyar tannyelvű iskolát működtetett. Ez utóbbi esetben az akció vezetése egyenesen utasította helyi megbízottjait, hogy a kisebbségben lévő felekezet tanulóit „tereljék be” az egyetlen létező magyar iskolába, amiként ez Ploiești református szórványában, vagy Târgoviște-en történt 1904-ben.³⁵⁵ A magasabb szempontokat érvényesítő döntéssel szemben a szülők nem kis ellenérzéssel viseltettek, ám az vitathatatlan, hogy másképpen a Târgoviște-i református gyerekek csakhamar végérvényesen elvesztek volna a magyarság számára.

A regáti magyar iskolák felekezeti szempontból tehát egyáltalán nem voltak egyneműek. Az eltérő felekezethez tartozó diákok aránya az iskolai kimutatók szerint meghaladta a tíz százalékot, s az életképesebb, vagy könnyebben

352 BH, 1877. jan. 30./febr.11.

353 Miniszterelnökségi feljegyzés, pro domo. MNL OL K 26 ME 792. cs. 3048/1905 XV. t. 1215. asz.

354 Wlassics Gyula kultuszminiszter még a kezdetekkor arra figyelmeztetett: „...nagyon kell vigyáznunk arra, miszerint a katolikus érdekek egyoldalúlag ne állíttassanak ezen actióban túlzott mérvben előtérbe...”. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3899/1901 XXXI. t. 811. asz.

355 RZsL, 2. f. Külügyi ir. 49. d. 453/1904. A Miniszterelnökség már 1903-ban a kölcsönös-ség jegyében azt az utasítást adta az akció alkalmazottainak, hogy kölcsönösen kínálják fel tanintézeteiket a felekezetükhöz tartozó, de attól eltérő jelleggel működő tanintézetben tanuló gyermekek számára. Fogalmazvány Szmracsányi Pál püspöknek 1903. febr. 8. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz.

elérhető tanodák esetében e feletti értéket is. Ez a nem elhanyagolható létszám tette szükségessé, hogy a tanulók vallásos meggyőződésének megóvása, ápolása érdekében külön hitoktatásukra is megoldást találjanak. Ez a természetes törekvés azonban egy igen érzékeny és hosszan tartó felekezeti küzdelem táptalajává vált.

Palavicini János 1905-ben azzal a javaslattal élt, hogy a vallási kisebbséget alkotó tanulókat kölcsönösen vigyék át a saját intézményeikben zajló hitoktatásra.³⁵⁶ A követ bizonyára tisztában volt azzal, hogy a felekezeti iskolákban az idegen hitoktatók nem szívesen látott vendégek lennének. S ez csakugyan így is volt. Kuczka Ágost, a katolikus iskolák tanfelügyelője a katolikus tanszemélyzetnek kereken megtiltotta, hogy református kollégáikkal érintkezzenek.³⁵⁷ Nem sokkal volt kedvezőbb a helyzet a református oldalon. Benedek Zsolt konventi fogalmazó egyházlátogatási jegyzőkönyve azt rögzítette, hogy a katolikusok a reformátusokkal egyáltalán nem állnak kapcsolatban, csupán Márton Árpád lelkész érintkezik velük.³⁵⁸ De milyen viszony lehetett ez, ha Tóth Zsigmond katolikus pap már azt is kikérte magának, hogy Tóth Gyula református segédlelkész őt „lekollégázza”?³⁵⁹ A szembenállást érzékelve Fejérváry Géza miniszterelnök a Külügyminisztérium közvetítését kérte. A kormányfő úgy ítélte meg, nem szabad a két tanfelügyelőre, Újváryra és Kuczkára bízni a megoldást. Döntsön a követ, s bármiként is, a szabályozás legyen mindkét félre egyaránt kötelező.³⁶⁰ Pallavicini 1906 tavaszán a felekezeti béke megóvásának üdvöztető

356 Pro domo. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2202/1913 XX. t. 1062. asz.

357 Tarkovich József Julián egyesületi alelnök 1905. máj. 24-ei levele Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 631. cs. 2352/1905 XVII. t.

358 Benedek Zsolt konventi fogalmazó 1909 májusában tett egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyve. 23-24. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909.

359 Tarkovich József Julián egyesületi alelnök 1905. máj. 24-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 631. cs. 2352/1905 XVII. t. Tóth Zsigmond hasznosan szolgált Bukarestben, ám szegény rokonai támogatása címén [?] 6000 koronás adósságot halmozott fel, ezért állását sem tarthatta meg a román fővárosban. Hazahozták, s végül Újbarson kapott állást. Tisza István levele Csernoch János hercegprímásnak. Fogalmazvány, 1915. márc. 17. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 843/1915 XVIII. t.

360 Levelében többek között ez állt: „Miután a két felekezet között úgy látszik, némi féltékenykedés mutatkozik, s különösen protestáns részről versengés észlelhető.” Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1906. jan. 29. MNL OL K 26 ME 745. cs. 428/1906 XVII. t. 92. asz.

módját abban látta, ha a diákok járnak át saját felekezeti iskolájukba, (mintsem a hitoktatók az idegen tanintézetekbe). Ezt a kibocsátó iskolák órarendjében is rögzíteni kellett.³⁶¹ Az elképzelés gyakorlati megvalósítása mégsem lehetett zökkenőmentes, 1908 őszén ugyanis a Miniszterelnökség új szabályozást kívánt bevezetni – a hitoktatók átjárásával – vélhetően Bánffy Dezső ösztönzésére.³⁶²

Még ha nincsenek is birtokunkban a korábbi eljárásrenddel szembeni tiltakozást rögzítő dokumentumok, nagyon valószínű, hogy az egymástól csökönyösen elzárkózó partnerek nem tudtak megfelelni a kihívásoknak. (Gondot jelentett e célra üres tantermet biztosítani, s a tanítók óratervi beosztását is felboríthatta a hittanórák befogadása). Az akció szakreferensei a fokozódó ellentétek oldása szándékával javasolták ezt az egyszerűbbnek tűnő gyakorlatot, a diákok mozgatása helyett.

A reakciók azonban önmagukért beszélnek! Tóth Zsigmond katolikus pap Kuczka Ágosthoz címzett levélben a fordulatot hozó döntésről kijelentette, hogy székelly hívei „...a legnagyobb megbotránkozással vennék tudomásul”, hogy egy katolikus iskolában református tanokat hirdessenek. „Igen mély itt az árok, mely a kath. és ref. vallású magyarokat elválasztja.” – összegezte végül a mindenki által nyomasztó tényként elkönyvelt lényegét.³⁶³ Várady L. Árpád, a katolikus akció-ág új vezetője – mellékelve Lischerong Mátyás katolikus hitoktató éles hangú tiltakozó levelét³⁶⁴ – hasonló szellemben győzködte Wekerle Sándor mi-

361 A Külügyminisztérium német nyelvű értesítése alapján fogalmazvány Várady L. Árpádnak, 1906. ápr. 12. MNL OL K 26 ME 745. cs. 1934/1906 XVII. t. 92. asz. Ugyanezt az értesítést kapta a református akcióág vezetése. A kormányfő 1906. ápr. 16-ai levele Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 76/1906.

362 Legalábbis ez olvasható ki Várady L. Árpádnak Wekerle Sándorhoz intézett leveléből, amelyben határozottan ellenezte az új szabályozást, ugyanakkor sajnálkozott a miatt, hogy ily módon a kormányfő Bánffyval feszült viszonyba kerül. Jó szándéka jeléül kijelentette, hogy az általa nagyra becsült Bánffynak kész „az Excellentiád által kívánt bármely elégtételt megadni”. Várady L. Árpád 1908. nov. 10-ei levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 745. cs. 5053/1908 XX. t. 917. asz.

363 Tóth Zsigmond 1908. okt. 19-ei levele Kuczka Ágostnak. MNL OL K 26 ME 857. cs. 644/1910 XX. t. 221. asz.

364 Lischerong szerint az anyaországban is a reformátusok szítják a felekezeti harcot. Mint írta: „...úgy látszik, Tóth János református államtitkárnak szavai a mi reformátusainkra is ráillenek. Azzal vádolta ugyanis a református lelkészeket, hogy Magyarországon éppen ők a legtüreletlenebbek. Egyetlenegy felekezet köréből sem érkezik a kultuszminisztériumba

niszterelnököt. Sajnálkozva állapította meg, ha idejében értesül a készülő változtatásról, bizonyosan nem fájulnak idáig az ellentétek. Álláspontja szerint a rendelet felfüggesztése nélkül nem állítható helyre a felekezeti béke Bukarestben.³⁶⁵ A kormányfő azonban kitartott elképzelései mellett,³⁶⁶ s ezzel lehetőséget kínált Bánffyknak arra, hogy az új szabályozást ellenző katolikusok renitens voltát felekezeti túlkapásaik egy csokorra való példájával bizonygassa.³⁶⁷

A református fél érvelését kétségtelenül erősítette az a fajta közvélekedés, hogy esetükben „...a felekezet és faj fogalma egy és ugyanaz.”³⁶⁸ Ezzel szemben – amiként Újváry esperes fogalmazott – a másik oldalon „magyarul zsinórozott internacionális talárral járnak-kelnek a mi népünk közt...” és szemfényvesztő módon elcsábítják a gyengéket. (Nem meglepő tehát, ha küldeteses meggyőződéssel „a harcba küldött katonákhoz” hasonlította a jelenlévőket.)³⁶⁹

---

annyi alaptalan vád, annyi kicsinyes panasz s annyi törvényellenes követelés, mint éppen a reformátusok köréből.” A jogegyenlőséget (?) látta veszélyben azzal, ha a református lelkész szabad bejárást kap a katolikus iskolába, ami hivatkozást teremt más egyházak képviselőinek is. Levelét e szavakkal zárta: „Én tehát a reformátusok ezen – amily méltatlan éppen oly jogtalan – kívánságát a legnagyobb megütközéssel utasítom csak vissza. Legyen béke!” Lischerong Mátyás katolikus hitoktató 1908. okt. 20-ai levele Váradyhoz. (Másolat.) MNL OL K 26 ME 857. cs. 644/1910 XX. t. 221. asz.

365 A püspök kereken megmondta: „...bukaresti közegeink a legsúlyosabb lelkiismereti konfliktus elé állítatnak, a katolikus közönség érzékenysége a legerősebb megpróbáltatásoknak lesz kitéve, de a felekezeti béke megzavarásától is lehet tartani, ha a szóban forgó rendelet végrehajtását erőszakolnám.” Várady L. Árpád 1908. nov. 10-ei levele Wekerle Sándornak. MNL OL K 26 ME 745. cs. 5053/1908 XX. t. 917. asz.

366 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek. MNL OL K 26 ME 857. cs. 6090/1909 XX. t. 20. asz.

367 Újváry 1909. szept. 27-ei jelentése alapján felrótta, hogy református tanulóikat olykor katolikusként könyvelik a katolikus iskolák, s rózsafüzért, szentképeket osztanak nekik. A katolikus oktatók jelenlétükben olyan kiszólásokra ragadtatják magukat mint, hogy „református szag” van, vagy hogy egy református „nem tudja bűneit levezekelni, csak ha katolizál”. Ehhez képest a reformátusok által a katolikus hittanra felajánlott 2 tantermet, nem ellentételezték. Bánffy Dezső református főgondnok 1909. dec. 7-ei levele Wekerle Sándornak. MNL OL K 26 ME 857. cs. 6090/1909 XX. t. 20. asz.

368 Jegyzőkönyv a romániai református egyházmegye 1909. nov. 27-i értekezletéről. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. (A romániai egyházmegye iratjegyzékében: ad 412/1909 számon, a miniszterelnökségiben 6093/1909.)

369 Az esperes szavai az 1909. évi egyházmegyei értekezleten hangzottak el. Uo. Újváry a katolikus „lélekhalászat” miatt óvoda szervezését javasolta, mert a katolikus óvodát a fiúiskolájukhoz túl közelinek, a sajátjukat túl távolinak ítélte. Az elemi első két osztályának alacsony létszámát is arra vezette vissza, hogy a katolikus óvodá(k)ba 50 protestáns gyermek

A katolikus iskolákba beiratkozott tanulók „visszahódítására” elszánt kampányt indító³⁷⁰ reformátusok „lélekvásárlása” ellen azonban éppen olyan jó okkal emelhetette fel szavát Várady L. Árpád is, a Szent László Társulat első embere.³⁷¹ A veszélyt nem is az „elhalászott lelkek” számában látta a püspök, hanem a felszított felekezeti ellentétben, amely „két egymással ellenséges táborra osztja a magyarságot”. Ezért a követségtől szigorú vizsgálatot sürgetett.³⁷²

Az egyszerű hazafias érzésű, istenfélő emberek magatartása nem mindig igazodott a barikád két oldalán kínált mintákhoz. Újváry szórványban tett látogatásain többször tapasztalta, hogy katolikus magyarok, csángók nem csak szívesen segédkeznek a helyi református családok felkutatásában,³⁷³ de gyakran – a felekezeti vízválasztón átlépve – maguk is részt vesznek a református rítusú, de a szívüknek oly becses magyar nyelvű istentiszteleteken.³⁷⁴

---

járt. A távozó félben lévő Wodianer Rudolf főkonzultól tudta meg, hogy a túlterhelt katolikus óvoda kiváltására egy újabb szervezését tervezik, amelyet éppen a két iskola között félúton akarnak „beékelni”. Ezt a katolizálás egyértelmű jeleként értékelte. Újváry 1911. jún. 2-ai levele a konventi elnökséghez RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 4025/1911. Egy másik levelében azt panaszkolta el, hogy tanítók rendszeresen összemérik eredményeiket a katolikusokkal, s így derült fény arra, hogy a tőlük katolikus iskolába átjelentkező gyengébb diákok „odaát” jobb osztályzatokat kapnak, amit az átcsábítások egyik körmonfont eszközének nevezett. Az esperes szerint csábító hatású az is, hogy a katolikus iskolák felszereltsége és általános színvonala szemmel láthatólag jobb, mint az övék. Újváry 1913. okt. 4-ei levele a konventi elnökséghez, a tanítógyűlés jegyzőkönyvével. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 5826/1913.

370 „Előbb a pásztor legyen jó protestáns, hívő, hogy visszaterelhesse iskoláiba a sok protestáns gyermeket, kiket szinte ellen nevelnek amott...” – érvelt az esperes. Jegyzőkönyv a romániai református egyházmegye 1909. nov. 27-i értekezletéről. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. (A romániai egyházmegye iratjegyzékében: ad 412/1909 sz., a miniszterelnökségben 6093/1909.)

371 Várady Koncz Ferenc református lelkészt azzal vádolta, hogy ajándékokkal és ígéretésekkel környékezi meg a katolikus szülők gyermekeit. Várady L. Árpád 1909. ápr. 20-ai levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 856. cs. 2208/1909 XVIII. t. 649. asz.

372 Uo. A miniszterelnök az ügy kivizsgálását kérte Alois Lexa von Aehrenthal külügyministertől. Fogalmazvány, 1909. ápr. 29./máj. 14. MNL OL K 26 ME 856. cs. 2208/1909 XVIII. t. 649. asz.

373 Újváry 1905-ben Focsaniban a konzulátuson nem kapott felvilágosítást az itteni reformátuskiról. A katolikus Barica Lajos viszont elkalauzolta a magyarokhoz, akik között csupán két vegyes hitű házaspár akadt, a többiek katolikusok. Innen egy Blasek nevű óras vitte el Incze György kocsigyártóhoz, kinek neje református volt. Újváry 1905. szept. 6-ai levele egyházellenőrző körútról Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905.

374 Benedek Zsolt, konventi fogalmazó egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv. 1909. máj. 31.

Ez a fajta természetes emberség és nyelvi-nemzeti közösségvállalás alapozta meg, hogy a parázs viták és konok szembenállás ellenére a két felekezet közös megoldást találjon két vidéki „örhely” iskolájának megmentésére. Igaz, a személyes meggyőződéseken felülemelkedni kész gyakorlatias megoldást mindkét fél nehezen fogadta el. A református egyház vezetése első szándékából rendkívüli erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy galaci törpeiskoláját a katolikusok segítségével nélkül megtarthassa. Abban a meggyőződésben, hogy a pitești-i és galaci református tanodák foghíjas padsoraiért a katolikusokat terheli a felelősség, akik – felfogásuk szerint – nem a nemzetmentés szándékával kínáltak csábító engedményeket (pl. tandíjmentességet) a protestáns diákoknak, hanem felekezeti hódításvágyból.³⁷⁵

A galaci gyülekezet végső elkeseredésében a Konventi Elnökséghez fordult. A közel száz aláírással hitelesített panaszlevél legsúlyosabb tétele az volt, hogy „így [a felszámolással – M. B.] hazánk és vallásunk magától eltaszít”.³⁷⁶ Bánffy Dezső, konventi világi elnök ennek felelősségét nem kívánta magára venni. Wekerle Sándorhoz írt levelében ugyan szabadkozott, amiért a galaci kétkezi kivándoroltak nem fogadják el a nemzeti szempontok elsődlegességét, s nem hajlandók tanodájukat a takarékoság és hatékonyság jegyében a katolikus iskolába olvasztani, ám nyomatékosan leszögezte: „Az erdélyi egyházkerület ilyen intézkedésekkel jutott el Romániában a teljes népszerűtlenséghez...”, s a Bartók püspök feladatkörét átvevő Konvent „csak saját reputá-

15. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909. 1906-ban a moldvai Szászúton, a vert falú imaházban félszáz résztvevővel tartott igehirdetést Dobay György, akik közül csak 16-an voltak reformátusok, a többség katolikus csángó. Giurgiun az osztrák–magyar konzul járt közben, hogy a katolikus iskolában legyen az istentisztelet, de Újváryt indulása előtt értesítették, hogy mégsem adnak helyet, mert Kuczka megtiltotta. A végül mégis megtartott istentiszteleten 40–50 fő vett részt, reformátusok és katolikusok vegyesen. Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906. 1908-ban Aknáváson, Moldvában magánháznál 46 fő hallgatta Újváry igehirdetését, 1/3 részt katolikusok. Újváry 1908. dec. 31-ei egyházlátogatási beszámolója Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 51/1909.

375 Pitești-en 14, Galacon 11 református diák járt a katolikus iskolába. Benedek Zsolt, konventi fogalmazó egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv. 1909. máj. 31. 16–17. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909.

376 A gyülekezet 1908. aug. 1-ei levele. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 4330/1908.

ciójának csorbulásával léphetne az engedékenység útjára.”³⁷⁷ Bánffy politikai súlyának köszönhetően az iskola egy év haladékot nyert, a bajok azonban nem szűntek meg. A sokak számára nyilvánvalóan „erőszakolt” döntés szóbeszédre adott okot. A „próbaévben” ráadásul a tanítás színvonala semmit sem javult, annak ellenére, hogy a tanulólétszám az eddigi mélypontra jutva, 11 főre csökkent. Eközben Kuczka Ágost kéretlenül, de nem illetéktelenül „gazdaságtalannak” nevezte a református iskola további fenntartását, amit az újabb év elteltével 7 főre olvadó tanulólétszám beszédesen igazolt. (Ezzel szemben 43 katolikus tanköteles állt a másik oldalon).³⁷⁸ A vita az 1910-es költségvetés tárgyalásakor is folytatódott, s részben új irányt vett azáltal, hogy a katolikus akcióág vezetése ellentételezésül felkínálta az ugyancsak pangó pitești-i katolikus iskola beolvasztását az ottani református tanintézetbe. Ám csakis abban az esetben, amennyiben a reformátusok elfogadják a galaci törpeiskola felszámolását, (a saját hitoktatás fenntartásával).³⁷⁹ A feltartóztathatatlannak tűnő sorvadást látva végül a konventi elnökség is meghátrált.³⁸⁰ A katolikus fél viszont – az összeolvadással kezelhetetlen viszonyok kialakulásától tartva – kikötötte, hogy végső esetben a katolikus tanulók internátusi elhelyezést nyerhessenek az anyaországban.³⁸¹

377 MNL OL K 26 ME 796. cs. 3740/1908 XIX. t. 36. asz.

378 Wekerle Sándor 1910. febr. 23-ai levele Bánffy Dezsőnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1788/1910.

379 Újváry István 1910. ápr. 29-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 3572/1910. A hitoktatást a református iskolaépület bérbeadásából származó bevételek terhére a bráilai lelkész kiszállásaival látták megoldhatónak. Újváry István 1910. máj. 25-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 4051/1910 és MNL OL K 26 ME 856. cs. 698/1910. XVIII. t. 129. asz.

380 Pro domo. MNL OL K 26 ME 856. cs. 698/1910. XVIII. t. 129. asz. Bánffy Dezső főgondnok hosszasan érvelt Újvárynak az egyesség elfogadása mellett, mondván 1908-ban megszüntette a galaci iskolát, de mert a helyiek két kérvényt is küldtek neki, személyes okokból mégis a fenntartás mellett döntött, noha „tárgyilag okot” erre nem talált. Reményeik azonban nem teljesültek, sőt további hanyatlás volt tapasztalható. „Ha csak kissé felülemelkedünk a felekezeti szempont fölé” – írta a volt kormányfő – a paritásos megoldás előnyei nyilvánvalóak. Ezért kérte az esperest, hogy fogadja el a Szent László Társulat ajánlatát. Bánffy Dezső konventi világi elnök 1910. febr. 12-ei levele Újváryhoz. (Másolat.) RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. ad 1788/1910. A történet mégis drámai véget ért a galaci református gyülekezet könnyhullató megszűnésével. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 3572/1910.

381 Pro domo. MNL OL K 26 ME 856. cs. 698. 1910. XVIII. t. 129. asz.

Ez alatt egy újabb év telt el, de a kölcsönös hitoktatás ügyében nem született hasonló megegyezés. Várady püspök immár Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek ismételte el, hogy az új rendszer megbukott (amit a követtség is tanúsított), mondván a lelkészek jelenléte az idegen iskolákban „folytonos és állandó alkalmat nyújt az intézetek belső életébe való beavatkozásra, hírhordásokra.” Ugyanakkor a felekezeti jogok abszolutizálása teret nyithat a román hatóságoknak, hogy a görögkatolikus, vagy ortodox tanulók sajátos igényeire hivatkozva beférkőzzön a magyar iskolákba.³⁸² A román kulturális kormányzat azonban erre egyéb ürügyet is talált – a nemzetközi jog megsértésével. A katolikus és református egyház háborítatlan működését ugyanis az 1878-as berlini nagyhatalmi kongresszus szavatolta az új, függetlenségét elnyert országban.³⁸³

A hittankönyvek előzetes engedélyeztetését előíró, s így azok szabad használatát semmibe vevő román gyakorlatot – mely mindkét felekezetet egyaránt sújtotta – Várady zaklatásnak minősítette, mely „...azt a látszatot ébreszti, hogy mesterségesen kieszelt eszközökkel akarja a magyar iskolákat károsítani, avagy hivatalnokainak jogosulatlan mellékkeresetet szerezni hivatali díjak alakjában.” A követelés az 1903/4-as tanévtől fennállt. Az evangélikus egyházzal történt egyeztetéskor kiderült, hogy ők automatikusan fizetnek. Végül az az álláspont kerekedett felül, hogy az egész nem ér annyit, hogy további kétes kimenetelű súrlódásaik legyenek a román hatóságokkal.³⁸⁴

382 Természetesen Várady is megragadta az alkalmat, hogy a reformátusok „üzelmeire” (jelesül Márton Árpád református lelkész negatív ténykedésére) rávilágítson. Várady 1910. okt. 31-ei levele Khuen-Héderváry miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 857. cs. 6351/1910 XX. t. 221. asz.

383 Várady L. Árpád győri püspök 1912. márc. 9-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4768/1912 XVIII. t. 29. asz.

384 Pro domo. Uo.

4.6. A református egyházmegye fejlődése

A romániai misszió vezetését Bartók püspök 1907 decemberében bekövetkezett halála után az Erdélyi Egyházkerulettől a Református Konvent elnöksége vette át. Az irányítás magasabb szintje több rálátást és nagyobb befolyást biztosított az akció-ág ügyeinek intézésében. Az elnökség, Bánffy Dezső főgondnokkal az élen, nem késlekedett új távlatokat és csatornákat kijelölni a külföldi missziói munkához. A Konvent 1908. április 24-ei 86. határozatával kiadott Szabályrendelete³⁸⁵ megerősítette, hogy a regáti egyházközségek és szórványaik a Romániai Egyházmegye alkotói, de immár a Konvent fennhatósága alatt. (4–5.). A külmisszió sajátossága, hogy a szabályozás egyházmegyei közgyűlést nem, csupán egy évente összehívott lelkészi és tanítói értekezlet megalakulását teszi lehetővé, pusztán tanácskozási jogkörrel. A missziói közegben szokásos korlátozott kollektív vezetés gyakorlata szerint az egyházmegye ügyintézési jogkörét a dokumentum az esperes-tanfelügyelőre ruházta. A korábban meghonosodott szokásoktól eltérően a lelkészi és kántori megbízásokat kizárólagosan a konventi elnökség hatáskörébe utalta; kivételt csupán a bukaresti presbitérium jelölési jogkörének megtartásával tett (bizonyára a korábbi nehezen csillapodó személyi viták miatt). A missziói alkalmazottak választását ugyan a jövőben is biztosította, ám azzal a kikötéssel, hogy a konventi elnökség bárkit visszahívhat hazai szolgálatra (10). Fegyelmi ügyekben háromfokozatú fellebbviteli rendszer lépett érvénybe: a sepsi egyházmegyei, az erdélyi egyházkerületi és a konventi fegyelmi fórum kijelölésével. A 11. pont a misszió alkalmazottjait a lelkészi nyugdíj- és gyámintézet, a tanítókat az országos nyugdíjintézet tagjaiként ismerte el. A 14. pont rendelkezett az egyházközségi, iskolai ingatlanokat illető tulajdonjogról, amit a konventi elnökség által kijelölt természetes vagy jogi személy gyakorol. (16.) Az egyházmegye ügymenetének ellenőrzésére a

385 A Konvent 1908. ápr. 24-ei ülésén kiadott szabályrendelet *A Romániában lévő magyar református hívek és egyházközségek gondozása tárgyában*. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 1195/1908., illetve Uo. 54. d. 2386/1908.

dokumentum eseti megbízott kiküldését helyezte kilátásba, aki jogosult bármikor visszavonni az esperes megbízását. Az utolsó pont pedig a román törvények érvényességére és tiszteletben tartására figyelmeztetett.

A Szabályrendelet 3. pontja egy új operatív testület, az öttagú Külmissziói Bizottság megalakulását rögzíti, amelynek referense és jegyzője dr. Benedek Zsolt konventi előadó lett. Ezzel a Konvent a maga részéről feloldott egy dilemmát. Amit Újváry esperes ekképpen fogalmazott meg: „...mélyen átérzem azon fontos faji, és felekezeti érdekeket, amelyek az actiót az idegen mezőben szétosztó csoportok összeszedésére és felélesztésére lételre hívták, mégis szerte-széjjel jártomban nem egyszer tettem fel magamban azt a kérdést, hogy amíg a 99 igazat elhagyom az elveszett egy juhnak keresésére, idegen mezőben járunk-ke-lünk, hány jut veszendőbe az otthon hagyottak közül?”³⁸⁶ Hogy a regáti szórvány figyelmes, rendszeres és hatékony gondoskodást igényel, az nem lehetett kérdés, ám ezt a református egyház vezetése üdvös célnak és hosszabb távon is tarthatónak gondolta a hatáskörök összevonásával, s a kihágásra hajló missziói alkalmazottaknak a korábbinál szorosabb ellenőrzésével.

1909 tavaszán az eredményes munka személyi feltételei is megfelelőnek tűntek. A pártoskodást kiváltó kántorválasztás Szász István 1908. évi megbízásával lecsengőben volt, s az egyházmegye gondnoki posztját az iparos, de „igen értelmes” Köpe F. Bálint foglalta el.³⁸⁷ A kifogásolható modorú,³⁸⁸ de „páratlan ügybuzgalommal” működő Újváry István esperes a Ferenc József-rend tiszti keresztjének tulajdonosa lett. A református iskolákban 476 diák tanult (ebből 234 református), a bukaresti református közösségbe hozzávetőleg hatezer számon tartott protestáns hívő tartozott. Az akció-ág tisztikarát ekkor 1 esperes, 2 lelkész, 3 levita, 5 tanító, 4 tanítónő és 1 óvónő alkotta.³⁸⁹ A hitéletet a buzgó

386 Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

387 A bukaresti ev. ref. egyházköztség 1908. évi értesítője. Bukarest, 1909. A presbitérium kiadása. 3. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 58. d. sz. n./1909.

388 A román óraszám-emelésekkel szembeni kifogások megfogalmazását Kuczka Ágostra bízta Budapest, Bánffy Dezső aggályai ellenére, mondván, a vikárius modora megfelelőbb. Pro domo. MNL OL K 26 ME 796. cs. 344/1909 XIX. t. 17. asz.

389 Bánffy Dezső és Antal Gábor püspök 1909. ápr. 19-ei levele az Egyetemes Konventnek. MNL OL K 26 ME 796. cs. 3117/1909 XIX. t. 17. asz. Brăilán Koncz Ferenc lelkész, Galacon

templomba járás és adakozás jellemezte, ám a házasságon kívül születettek aránya még mindig igen magas volt (92-ből 34).³⁹⁰

A Konvent által létrehozott új fórum, az egyházmegyei értekezlet határozati jogosítványok nélkül könnyen kirakatintézménnyé válhatott volna. Az érdeklődésekkel járó döntési helyzetek mellőzése azonban ebben a sajátos karakterű regáti közegben inkább egy zaklatott korszak lezárását segítette, a belső építkezést, a hitközösség összetartásának erősödését szolgálta. Az 1911 őszen megtartott gyűlésen az igehirdetést, és a pedagógiai-módszertani tapasztalatok átadását szolgáló mintatanítást követően a tanítók közgazdasági, ifjúságpolitikai és társadalmi teendőiről és aktivitásáról értekeztek.³⁹¹ A reformátusság – itt megcélzott – fokozottabb társadalmi jelenlétének szándékával vetette fel Újváry a református „egyház-társadalmi lap”, *A jó pásztor* újraindításának gondolatát.³⁹² A kezdeményezést azonban a Miniszterelnökség nem támogatta, a korábbi súlyos sajtóviták fényében, attól tartva, hogy a katolikus többség igényeire tervezett egyházi lap (*Magyarok Vasárnapja*) küszöbön álló elindulásával a meglévő felekezeti ellentétek tovább éleződhetnek.³⁹³

Varga Lajos levita, Pitești-en Túróczy László levita. Ploiești-en Kővári Zoltán levita szolgált (aki 1908-ban Kertész József Kolozsvárra helyezésével Bukarestbe került). Kővári helyére Bereczky János bräilai tanító lépett, akinek helyét Bornemisza József marosgezei tanító foglalta el. Bukarestben Márton Árpád lelkész szolgált, a fiúiskolában Ferenczy Sándor, Kövesdy István és Szász István, a leányiskolában Kovács Róza igazgató-tanítónő, Makkai Irma, Vadas Anna, és Mikó Etelka tanítottak. Az óvodát Simó Ágnes vezette. Kivonat az Egyetemes Konvent 1909. ápr. 23-ai ülése jegyzőkönyvéből, 294. sz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 3594/1909.

390 Az istentiszteletek alkalmával már az udvaron sem fértek el! A bukaresti ev. ref. egyházközség 1910. évi értesítője. Bukarest, 1910. Kiadja a presbitérium. 4-5. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 67. d. sz. n./1910.

391 Az 1911. november 20-i egyházmegyei értekezlet jegyzőkönyve. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 359/1911.

392 Újváry 1912. febr. 3-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 1023/1912. A lap *Protestáns családi újság* alcímmel, Márton Árpád szerkesztésében (főmunkatárs, dr. Szörnyű Béla), igényes kivitelben kéthetente gördült le Brozer Vilmos nyomdagépéről, azonban mindössze 15 számot élt meg (1910. okt. 31. – 1911. máj. 28.).

393 A Konventi Elnökség egy református lap megindításáról. Miniszterelnökségi belső feljegyzés (1912. márc. 15.) MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1684/1912 XX. t. 392. asz. Nem lehet véletlen, hogy a Nemes Tóth Zsigmond által jegyzett és Lischerong Mátyás közreműködésével megjelent *Szent István Király. Katolikus heti néplap* ugyanebben az időszakban jelent meg (1910. okt. 16. – 1911. szept. 24.). Tény viszont, hogy a legalább háromszor nagyobb magyar

Ez az aggodalom nem volt alaptalan, hiszen az említett egyházmegyei gyűlés esperesi megnyitója is aláhúzta, hogy a jelenlévőknek a vallásos hagyomány külsőségein túllépve az elmélyültebb hiten nyugvó felekezeti öntudatra kell eljutnia. Elfogadva, hogy a felekezeti különbség – Isten akarata.³⁹⁴

Ez a felfogás az evangélikusokkal, unitáriusokkal szemben református többségű, de háromágú egyházmegye békésebb belviszonyainak megteremtésében egy elfogadóbb hitéleti magatartásnak adott teret. A katolikusságra vonatkozóan viszont kétségtelenül volt némi összeütközést sejtető felszólító jellege. Ám az időnként felbukkanó vitás kérdések folytán a protestáns együvé tartozás érzésének fenntartása is szüntelen gondozást kívánt. A hitvalló életgyakorlat és gazdasági erő tekintetében fölényben lévő evangélikussággal olykor nyíltan versengő reformátusság³⁹⁵ igyekezett ugyan megőrizni a vezető szerepét, de megfontoltan került a viszony kiéleződésének alakalmait.³⁹⁶ Ezért kérte Újváry a konventi elnökséget, hogy a véleményezésre elé tárt esperesi kérdőpontok nyomtatványtervéből ejtse ki a református liturgiát természetes kiindulásnak jelölő hetediket, mondván, hogy az evangélikusok elidegenítését a gyülekezet teherbíró képessége sínnyelne meg. A Brassó-vidéki Lutheránus Egyházmegye már így is felvetette a kettős tagsággal bíró regáti híveik külön szervezésének igényét.³⁹⁷

A bensőségebb viszony ápolására is akadt azonban példa, amikor 1912-ben leégett az evangélikus templom belsője, a reformátusok felajánlották a

---

katolikus tömeg számára a későbbiekben megjelenhetett és 34 számot megért a *Magyarok Vasárnapja*. Alcíme szerint: *Katholikus társadalmi hetilap*. (1913. dec. 25. – 1914. aug. 2.) Kún László hitoktató közreműködésével, Nemes Tóth Zsigmond felelős szerkesztő irányításával.

394 Az 1911. november 20-i egyházmegyei értekezlet jegyzőkönyve. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 359/1911.

395 Jellemzően már az is számított, hogy a régi gyülekezeti pénztáros lemondása után soraikból került ki az utód személye, miáltal a lutheránusok megerősödtek. Újváry 1911. jan. 21-ei levele konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911.

396 A Miniszterelnökség már az akció kezdetén figyelmeztetett, hogy a módos, de együttműködő evangélikusokat nem szabad külön kezelni, különben leválhatnak a reformátusokról. Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

397 Újváry 1911. dec. 23-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

sajátjukat, amit számos ünnepi istentisztelet alkalmával igénybe is vett a testvérgyülekezet. (Az evangélikusok viszonzásul régi orgonájukat adományozták a reformátusoknak.)³⁹⁸ Az evangélikus elszakadási törekvésekről szóló újabb értesülés hatására az esperes elrendelte a bukaresti gyülekezeten belüli áranyuk megállapítását. A közszájon forgó túlzó becslésekkel szemben létszámuk 180–200 családra és még 300–400 cselédre korlátozódott (ez hozzávetőleg a protestáns hívek ötödét jelentette), noha az önkéntes egyházfenntartói teherviselésben „példás készséggel” csakugyan élen jártak. Cserében viszont követhették „háborgatás nélkül saját hitelveiket és rituális szokásaikat”, s részt vállaltak az egyház igazgatásában is.³⁹⁹ Budapesten esetleges elszakadásuk lehetőségét már évekkel korábban komolyan mérlegelték. A magyar kormány aggodalmait a kivándorolt magyarországi szászok és svábok birodalmi német egyházi intézményekbe olvasztása táplálta.⁴⁰⁰

A hitélet minőségi mutatójának számított, hogy a különféle szekták, ellenérzésektől övezett kiségyházak, mennyire képesek teret nyerni a bevett felekezetekkel zajló versenyben. Nos, a református egyház háza táján kiütköztek a baptisták előretörésének figyelmeztető jelei. Újváry 1913-as első félévi egyházlátogatásáról szóló beszámolójában az örvendetes hitbuzgalmi jellemzők között szűkszavúan jegyezte meg, hogy sokan a baptizmus hálójába kerültek.⁴⁰¹

398 Az orgona végül a ploiești-i gyülekezet birtokába került. A bukaresti evangélikus református egyházközség 1912. évi értesítője. Bukarest, 1913. A presbitérium kiadása. 4. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 61. d. sz. n./1913.

399 A bukaresti magyar protestánsokból hozzávetőleg 1000 főt számlált össze Sára János. Az iskolai részarányuk összesítve: 202 református és 132 evangélikus diák volt, vagyis a családok körében aránylag magas volt a létszámuk. Újváry 1911. okt. 19-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 6921/1912. A stólaris szolgáltatásoknál természetesen keresztet és gyertyát használtak és ostyát vettek.

400 MNL OL K 26 ME 604. cs. 529/1904 XVIII. t. 130. sz. A közös külügyminiszternek címzett fogalmazványban (febr. 1.) Tisza István rámutatott, hogy a balkáni német diaszpóra lelkészeit és tanítóit nem választják, hanem a berlini Oberkirchenrat nevezi ki, Németország támogatását legalábbis csak így nyerhetik el. Ennél is fontosabb azonban, hogy állampolgárságtól függetlenül osztrák/magyar alattvalókat is találni a támogatottak között. Magyarországnak nem célja idegen állam polgárainak beolvasztása – hangsúlyozta a miniszterelnök –, ám ez nem állítható a felekezet feletti nemzeti politikát folytató Németországról, amelynek balkáni akcióiról külön tájékoztatást kért levelében.

401 Újváry 1913. júl. 3-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4121/1913.

Felekezeti szempontból kisebb horderejű, mégis kényes kérdésnek számított a romániai antiszemitizmus, ami a kormánytámogatást élvező bukaresti magyar sajtóélet szereplői között aggályossá tette zsidó származású szerkesztők alkalmazását, de megkérdőjelezte a kikeresztelkedett Kővári Zoltán lelkész-tanító Ploiești-ből Bukarestbe helyezését is.⁴⁰²

A legnagyobb veszélyt azonban a román hivatalosság által favorizált ortodoxia térhódítása,⁴⁰³ s az akció vezetése szempontjából továbbra is a katolikus-református ellentétek jelentették.

A kölcsönös hitoktatás-vitában ugyan 1911-ben már a kifáradás jelei mutatkoztak. Újváry – talán a Budapestről és a követségről kapott bírálatok hatására – egyik jelentésében békülékenyen arról írt, hogy katolikus részről nem a köznép tolja előtérbe a felekezeti szempontokat, hanem a fanatikus olasz, lengyel és belga papság.⁴⁰⁴ S a konventi elnökség korábbi bizalomerősítő szándékkal hozott döntésének is eleget tett, amikor megküldte a Miniszterelnökségnek az iskoláikban tanuló katolikus diákok névsorát, megkönnyítve ezzel hitoktatásuk megszervezését. Katolikus részről azonban nem viszonzták a gesztust, így erre a Miniszterelnökség szólította fel Várady L. Árpádot, a Szent László Társulat alelnökét.⁴⁰⁵ Ezúttal azonban Várady nem tárgított. Arra hivatkozva, hogy

402 A püspök felhívta a kormány figyelmét arra, hogy Kővári „a zsidó vallásból tért át, a minnek Bukarestben köztudomásul való jutása az akcióra könnyen rossz hatású lehetne”. Bartók György püspök 1907. jún. 10-ei levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 702. cs. 3248/1907 XIX. t. 242. asz.

403 A beavatkozás lehetőségét a hazai görögkatolikus román diákok beiskolázása jelentette. Kuczka 1914. május 11-i levelében Váradynak arról írt, hogy megnőtt az ideiglenesen Romániában munkát vállaló hazai románok száma, akiknek gyermekeit felveszik, tekintettel arra, hogy a szülők a hazatérés szándékával az államnyelven akarják taníttatni csemetéiket. MNL OL K 26 ME 945. cs. 6930/1912 XVIII. t. 29. asz. A román tanfelügyelet viszont éppen rájuk hivatkozva saját hatáskörben akarta megszervezni a magyar állampolgárságú tanulók ortodox hitoktatását, ami diplomáciailag a belügyekbe való beavatkozásnak számított. Erre részben a hazai magyar görögkatolikus egyházmegye megalapítása tüzelte fel a romániai egyházi-iskolai hatóságot. A református fiúiskolában a követség javaslatára a helyzetet úgy kezelték, hogy a kevés román diákot elbocsátották, noha magyar alattvalók voltak. Később azonban a román szabályzók a kötelező ortodox vallásoktatás igényét a román alattvalókra szűkítették, így ismét felvettek hazai román tanulókat is. Újváry 1912. okt. 19-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 44. d. 6923/1912.

404 Újváry 1911. jan. 21-ei levele konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911.

405 Ezen kimért mondatok kíséretében: „Mivel a romániai iskolákat tulajdonképpen a magyar

a saját felekezeti hitoktatásra rendelt tanulóik ódzkodnak az átkíséréstől, vagy egyszerűen elszélednek az utcán, elrendelte, hogy csakis olyan reformátusok iratkozhatnak a(z esetleg közelebb fekvő) katolikus iskolákba, akik nem igényelnek református hitoktatást.⁴⁰⁶ Az akció vezetése a véget nem érő huzakodások láttán már azt fontolgatta, hogy homogén felekezeti iskolákat teremtenek, ám a két egyház megrendszabályozását is célzó elképzelésnek az akcióra nézve is súlyos hátulütői lettek volna. (Például, hogy a reformátusokkal megromlott viszonyban lévő evangélikusok nem járhatnak katolikus iskolákba, s hogy a vidéki szórványban – elegendő tanuló hiányában – vegyes iskolák zárják be kapuikat). Ezért egy új eljárást dolgoztak ki: hogy az elkövetkezőkben a hittan oktatást tekintsék magánügynek, s a családfők iskolán kívüli foglalkozás keretében gondoskodjanak róla. Ezt a felfogást azonban a református fél nem tudta elfogadni, mondván, hogy a valláserkölcsei nevelés a magyar törvények szerint nem tekinthető magánügynek.⁴⁰⁷ A diplomáciai csatornákon „bizalmas” jelzettel továbbított latolgtatás illetéktelenül Újváry esperes kezébe került, aki „...az ő ismert gyűlölködő és türelmetlen modorában tette meg arra megjegyzéseit...” A tervezet szellemi gazdája, Bornemissza Gyula konzul, elégtételt követelt, rámutatva, hogy a hazai törvények a román viszonyok között nem érvényesíthetők.⁴⁰⁸ Továbbá furcsállotta azt is, hogy a konventi elnökség „sötétben úzótt

---

állam tartja fenn, s így azok mintegy állami iskolának tekintendők, meg nem engedhető, hogy ezen iskolák vallási propagandára, illetőleg egyik vagy másik felekezet növéndékeinek vallásuktól való eltérítésére használtassanak fel.” Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkár 1912. okt. 22-ei levele Várady L. Árpádhoz. MNL OL K 26 ME 1082. cs. ad 1517/1912 [1062/1913]. XX. t.

406 Pro domo. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2202/1913 XX. t. 1062. asz.

407 Romy Béla miniszterelnökségi államtitkár ragaszkodott a korábbi eljáráshoz. A követség azonban éppen ezt tartotta a legrosszabb megoldásnak. A református álláspont alakításának kérésével mindezt megírták Leopold von Berchtold közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1913. ápr. 8. Uo.

408 Magyarországon az 1868:LIII. tc. és az 1894:XXXII. tc. lehetővé teszi egy tanuló tetszés szerinti tanintézetbe történő beiratását, felekezeti hovatartozásának megtartásával. Eltérő felekezeti jellegű iskola választása esetén gyámja a hitében való neveltetésről iskolán kívül köteles gondoskodni, az illetékes lelkész egyetértésével. Amennyiben ezt elmulasztja, akkor a tanuló osztályismétlésre kötelezhető. Ez a gyakorlat azonban Romániában nyilvánvalóan nem volt érvényesíthető. Miniszterelnökségi átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1913. aug. 20. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 5228/1913 XX. t. 1062. asz.

lélekhalászt” emleget a túloldalon, ám nem említi, hogy a református iskolák katolikus diákjai református hittant tanulnak, sőt, e tárgyból vizsgáznuk is kell.⁴⁰⁹ Az eset miatt Fürstenberg herceg, bukaresti követ is tiltakozott, felvilágosítva annak lehetőségét, hogy a saját iskoláikból vallási okból elutasított magyar gyerekeket tömegével íratják be német, vagy román iskolákba, ami súlyos csapás volna az akcióra nézve is. Végül követelte a vallásbéke fő akadályának mutatkozó Újváry mielőbbi eltávolítását Bukarestből.⁴¹⁰ S ezután hiába születt meg az egyezés arról, hogy adott felekezet hittanóráját eltérő vallású diák nem látogathatja, s hogy a hitoktatók keresik fel saját hitsorosaikat az eltérő felekezeti iskolákban, (ajánlottan az első, vagy utolsó tanórában, a „belügyekbe való beavatkozás” mellőzésével).⁴¹¹ S még ha a két felekezet tanfelügyelője végül átjáró diáklístát és órarendet is cserélt egymással,⁴¹² áldatlan csaták után bekövetkezett az, amittől Budapest mindig óvva intette a feleket: egy idegen nemzet szorításában a regáti magyarság – jórészt „exportált”, felelőtlen értelmisége⁴¹³ miatt – ismét két szemben álló világnézeti táborra szakadt.

A katolikusokkal évek óta húzódó viták és a követségről kapott bírálatok hatására a konventi elnökség vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, hogy iskoláikban valójában miért csökken a diáklétszám. Ez azt a kérdést is magában hordozta, hogy mennyiben tehető felelőssé az ellenlábás felekezet „lélekhalásza” a kialakult viszonyokért. Túl a romló gazdasági helyzet miatti visszavándor-

409 Pro domo: Konzuli jelentés a másvallásúak hitoktatásáról. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 5228/1913 XX. t. 1062. asz.

410 Uo.

411 Tisza István [ME 7342/ I.b.] 1913. nov. 13-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 6750/1913.

412 Újváry István 1913. dec. 22-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 7771/1913. Végül nem lehetett sem az órarendek, sem a hitoktatók beosztása miatt az első, vagy utolsó órát e célra használni, ezért a többség hazamenetele utánra tették, a reformátusoknál kora, a katolikusoknál késő délutánra. Nota bene. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 25/1914 XX. t.

413 Az egyszerű emberek – nem törődve az ideológiai törésvonalakkal – békésen megfértek az Isten házában Aknavásáron, ahol 1906 nyarán Újváry tartott istentiszteletet. 38 résztvevő jelent meg, reformátusok és katolikusok vegyesen. Újváry 1906. aug. 22-ei levele Bartók püspökhöz. Egyházlátogatási beszámoló, 5 csatolt jegyzőkönyvvel. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

lason.⁴¹⁴ A konventi küldött, Benedek Zsolt által lefolytatott vizsgálat tárgyilagosságon túl mélyült, amikor dolga végeztével a következőket jelentette megbízóinak. „Míg a katolikus tanítói kar igyekszik közel jutni a romániai katolikus magyarság szívéhez, [...] részt véve bajában-örömében, addig a mi tanítói karunk csaknem kivétel nélkül megelégszik azzal, hogy szorosan vett iskolai tanítási kötelességének immel-ámmal, a fegyelmi szabályok kényszere alatt eleget tesz, de a romániai magyar társadalommal, annak gyermekeivel az iskolán kívül édes-keveset törődik.” Majd hozzátette, aktivitásuk (az öngazolás szándékával) leginkább „...abban merült ki, hogy tanítóink a másik magyar iskola tanulóit akarták[k] elhódítani.”⁴¹⁵

A társadalmi életben ugyanakkor történt bizonyos előrelépés. 1909-re a protestáns közösség összehangolt erőfeszítéseinek eredményeként megépült a temetőkápolna.⁴¹⁶ Ennél általánosabb hatása volt azonban a Protestáns Nőegylet jótékonyági akciónak (ünnepi ajándékozások, szegény tanulók felruházása, stb.), amelyek széles körben kedvező visszhangot keltettek; s a Bukaresti Protestáns Ifjúsági Egylet 1912. évi megalakulása is a nyitás jeleként értelmezhető.⁴¹⁷

A református egyházi infrastruktúra megújulását viszont természeti károk és hatósági rendeletek tették szükségessé. A pitești-i templom 1913-ban földrengés miatt megrepedezett, s a szószék is megbillent (ezért az istentiszteleteket az iskolában kellett megtartani), de nagy terhet rótt a gyülekezetre az egyházi ingatlanok kötelező csatornázása is. A bukaresti régi templom tetőzetét villámcsapás rongálta meg. A jelentékeny összegre rúgó teljes felújítást az épület közelgő centenáriuma (1915) is sürgette.⁴¹⁸

414 A konventi elnökség 1913-as évről szóló beszámolójában ez áll: „Egyházközségeink [...] a lassú elnéptelenedés processzusát mutatják.” Bukarestben kb. 500, Ploiești-en 100, Brăilán 20 fő volt az apadás, ami a házasságkötések és születések számában is megmutatkozott. Degenfeld József és Baksa György 1914. máj. 12-ei levele a konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.

415 Benedek Zsolt konventi fogalmazó 1912. januári levele az elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 458/1912.

416 A ravatalozóként is használható kápolna 24 000 lejbe került. *RMŰ*, 1909. máj. 19. Az épületet dr. Kenessey Béla erdélyi püspök szentelte fel. A református püspök Romániában. *RMŰ*, 1909. okt. 21.

417 Egyházközségi értesítő, 1913. 6. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 4769/1914.

418 Újváry István 1913. nov. 22-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d.

Az egyházmegye 1913. évi működését az alábbi táblázat adatai szemléltetik:

	Bukarest	Brăila	Pitești	Ploiești	Galac	Összesen
létszám	7000	200	138	300	120	7758
egyháztagek száma	325	12	29	22	3	391
születések	124	4	3	2	–	133
elhunytak	94	5	1	5	1	103
házasságok	34	2	1	–	–	37
komfirmáltak	62	–	8	14	–	84

5. tábla⁴¹⁹

Az apadó vidéki szórványok évi kétszeri bejárása is hozott szerény gyümölcsöket, noha az esperes sok esetben hiába fáradt el egy-egy hajdan pezsgő életű magyar közösségbe. Az egyeztetett időpontban volt, hogy senkit sem talált, mert az istentiszteletnek helyt adó (evangélikus vagy katolikus) felekezet, intézmény, vagy az igazoltató román hatóság mondta fel a tervezett programot. Míg az évtizedekkel korábban virágzó szász-küti gyülekezetéről Újváry kénytelen volt megállapítani, hogy a feloszlás küszöbére jutott, ahol az omladozó imaházban összehajló hét román honosságú protestáns miatt már nem, legfeljebb a makacs ragaszkodással magyar szóra hozzájuk csapódó csángók miatt éri meg újól fog felkeresni őket.⁴²⁰

A demográfiai apállyal szemben a lokális gazdasági fellendülés révén összeverődő új szórványok esetében viszont az intézményi feltételek kialakítása jelentett nehézséget. A szebeni havasok alján, a határ közeli Brezoiu-n, a fűrészgyár munkakínálatának vonzásában új magyar gócpont alakult ki a '10-es évekre. A Bukarest felől nehezen elérhető városkába egy volt református ösztöndíjas növendékük hívására látogatott el az esperes. A gyár új magyar tulajdonosa által

6946/1913. Noha a temető rendezése, bekerítése éppen befejeződött, a költségek (20 000 lej) egy részét csak a temető telek egy hányadának értékesítéséből lehetett fedezni.

419 Degenfeld József és Baksay Sándor Gy. 1914. máj. 12-ei beszámolója az 1913-as évről a konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.

420 Újváry 1912. jún. 28-ai egyházlátogatási jelentése a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4508/1912.

évek óta alkalmazott magyar munkások közül mintegy 200-an vettek részt – felekezeti hovatartozástól függetlenül – az Újváry által tartott istentiszteleten. Ez nem kis részben a körükben szétszórott magyar ima- és énekeskönyveknek, s még inkább a gyári iskola katolikus magyar tanítójának köszönhető, aki példás módon segítette az esperes kiszállásait.⁴²¹ Az igehirdető azonban hiába emelt szót érdekükben, hogy szervezzék meg a pitești-i egyház leánygyülekezeteként a közösséget, a magyar alkalmazottak létszáma egy évvel később már látványosan visszaesett.⁴²² Ahogy a megélhetés ígérete egybegyűjtötte rajjaikat, ugyanazzal a hirtelenséggel szóródtak szét a gazdasági apály, vagy tulajdonosváltás miatt a szélrózsa minden irányába.

Ha Németh Sándor esperest annak idején a szórványok elhanyagolása miatt mentették fel tisztségéből, Újváry István elmozdításának ez semmiképpen nem lehetett az oka. Eltávolítását esetében a sokak által kifogásolt összeférhetlensége⁴²³ és a román hatóságokkal való tapintatlan ügykezelése miatt kezdeményezte a bukaresti követség.⁴²⁴ Az utóbbi vád jogossága azonban vitatható. A román igények szerinti folytonos megalkuvások, s a megfelelési kényszer elutasítása, s karakteres hazafias érdekvédő habitusa bizonyosan szálka volt a kompromisszumokra hajló diplomaták szemében, ám az engedékenységek politikájának látványos kudarca (Dél-Erdély 1916-os lerohanása) bizonyos értelemben mégis Újváryt igazolta.

421 Az igei alkalmon a jelenlévők harmada (76 fő) vett úrvacsorát és 16-an konfirmáltak. Uo.

422 Az istentiszteleten már „csak” 60 fő volt jelen, s 27 fő úrvacsorázott. De a maradék továbbra is igen hálásak voltak a katolikus tanító közvetítéséért és az ingyen tankönyvekért. Az apadás oka a szállítási gondok miatti termelés visszafogás, minek következtében a munkások java hazaköltözött, noha a gyár kezdeményezte visszatérésüket. Újváry 1913. nov. 22-ei egyházlátogatási jelentése a konventi elnökségnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 6946/1913.

423 Kuczka Ágost 1912. nov. 5-i emlékirata Várady L. Árpádhoz. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1062/1913 XX. t. [l. 6847/1912 számmál]

424 A közös külügyminiszter a bukaresti követ, Fürstenberg herceg jelentése alapján eképpen indokolta felvetését: „...a Romániával való mostani viszonyunk fázisára való tekintettel a romániai magyar iskolaakció keresztülvitele is különös óvatosságot és elővigyázatosságot igényel, miért is úgy politikai szempontból, valamint magának az ügynek érdekében is kívánatos lenne, hogy a helyzet nehézségei még személyes ellentétek által is ki ne élecsítkessenek.” Berchtold Lipót külügyminiszter 1913. jún. 20-ai, Újváry elmozdítására tett (szigorúan bizalmas) javaslata Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 3951/1913 XIX. t. külön sz.

A végül kegydíjjal menesztett,⁴²⁵ vitathatatlanul elkötelezett és tevékeny es-
peres ugyanakkor eredményes tíz esztendő telt el maga mögött. Szolgálatá-
idején Bukarestben és a vidéki nagyvárosokban a magyar kormány támogatá-
sával kiépült a református intézményhálózat (egy az óvodától a varróiskoláig
terjedő „iskolarendszer”), amely hosszas küzdelmek után pénzügyi kezelésében is
átlátható lett és anyagi hátterét tekintve is megszilárdult; a korábbi visszasságok
megszüntetésével, ügykezelése rendszeressé és rendezetté vált. Végül szorosabb
kapcsolat jött létre a külhoni egyházmegye és egyházi főhatósága között.

Küldetésének nem lebecsülendő eredményeit ugyanakkor beárnyékolja, hogy a román baksisrendszer közegében, a Magyar Társulatban torzszalkodó tanulatlan és úrhatnám ellenfeleinek, hanyag és korrupt kollégáinak megrendszabályozása, s a hivatali és számviteli fegyelem megteremtése közben kiütköztek becsvágyó, hatalmaskodásra hajló természetének torzulásai.⁴²⁶ Távozása után mégis nagy űr keletkezett, amit nem is volt egyszerű megfelelő emberrel kitölteni. A konvenci elnökség Tisza Istvánhoz intézett levelének indoklása szerint a lent szolgáló lelkészek „egyikét sem tarthatom sem alkalmasnak, se eléggé megbízhatónak...” az esperes helyének betöltésére.⁴²⁷ A kormányfő a főkonzulátus tájékoztatása szerint is hanyag és tapintatlan, adósságokkal küszködő⁴²⁸ Márton Árpádnak még

425 2960 korona nyugdíj helyett 4000 korona kegydíjat kapott. MNL OL K 26 ME 1185. cs.
6230/1913 XIX. t. 3951 asz.

426 Az akció-ág bukaresti vezetőit is érintő erkölcsi bajok mértékéről a református többségnek nem voltak pontos ismeretei, hiszen személyi ügyekben döntően Újváry tolmácsolásában kaptak híreket. A miniszterelnökségi levél hosszú vádjegyzékét (mely az alkoholizmus, frivol szerelmi kapcsolatok és a sápszedés változatos formáit sorolta, Újváryt is súlyosan elmarasztalva korrupciós ügyei miatt) ezért megütőkéssel fogadták. A szűkszavú vádak helyett bővebb tájékoztatást és bizonyítékokat vártak. A Külügyminisztérium viszont azt a választ adta, hogy az esetek Bukarestben közismertek (a magyar és a román sajtó is foglalkozott velük) és azokat a követségi és konzulátusi alkalmazottak is igazoltnak tartják. A miniszterelnökségi referens feljegyzése szerint ügyüket a nyilvánosságra kerülés miatt már eltusolni nem lehet, csak fegyelmivel mozdíthatóak el. Tárgy: konventi elnökség az akció református vezetőivel szemben emelt vádakról, ill. fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1914. jún. 18/21. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4446/1914 XIX. t. 27. asz. (Az alapszámon dr. Szécs Béni és dr. Kurz Márton [álnevek! – M. B.] emlékirata.)

427 Degenfeld József világi és Antal Gábor lelkési konventi elnök Tisza István kormányfőhöz
intézett 1913. okt. 7-ei levele. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 6748/1913 XIX. t. 3951. asz.

428 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1914. jún. 18/21. MNL OL
K 26 ME 1081. cs. 4446/1914 XIX. t. 27. asz. A levélben az áll, hogy a lelkész nem tartja meg

ideiglenes kinevezésétől is elzárkózott. Ugyanebben a levelében ellenezte Újváry lakásának bérbeadását is, mivel az az iskolaépületek végleges adómentesítését veszélyeztette volna.⁴²⁹ Az esperes nagyméretű lakását végül a Bukaresti Protestáns Nőegylet és a Bukaresti Protestáns Ifjúsági Egylet helyiségül engedték át.⁴³⁰

A sajnálatos személyi természetű gondok az akció katolikus ágát is érintették, gondoljunk csak a tanító iskolatestvérek korábbi erkölcsi és szakmai elmarasztalására, vagy a társtalan tanítónők kifogásolt párkapcsolatainak, s az általuk megfogalmazott bírálatoknak Budapestig ható visszhangjára.⁴³¹ 1915-ben a felekezeti küzdelmekben karakteres álláspontot képviselő „bizalmi férfiú”, páter Nemes Tóth Zsigmond is megválni kényszerült állásától, miután „szegény rokonainak támogatása örvén” hatezer koronás adósságot halmozott fel Bukarestben.⁴³² Noha elmozdítását a Miniszterelnökség kezdeményezte, – amúgy hasznos szolgálatára tekintettel – mégis közbenjárt a hercegprímásnál hazai munkáltatása érdekében.⁴³³

A külföldi alkalmaztatás személyes próbáinak méltó elhordozását lényegében a magasabb javadalmazás sem tudta biztosítani. Igaz, a hazai szolgálatban természetes korpótléket a papi személyek, s a családi pótlékot a református lel-

---

őráit, italozik és 1000 lejfel tartozik a gyülekezetnek.

429 Tisza István 1913. dec. 20-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 7758/1913. [ME 8398 I.b.]. A telekadó-mentesség feltétele volt ugyanis, hogy a kulturális célt szolgáló ingatlan után semmilyen hasznot ne húzzon a tulajdonos. Az esperes 8 szobás otthona természetbeni tanítói lakásokként hasznosítva viszont csökkenthette a lakbértámogatási kiadásokat.

430 Degenfeld József és Baksay Sándor Gy. 1914. máj. 12-ei levele a konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914

431 Ebben az ügyben főszerep jutott a hat évig jól teljesítő katolikus tanítónőnek, Fáy Róának, akinek Márton Árpád református lelkésszel volt viszonya (s későbbi házastársa kedvéért „hitehagyottá” is vált). Vélhetőleg a két egyház eltérő életfelfogásával és intézményi gyakorlatával szembesülve az akcióban többedmagával a felekezeti kapcsolatokban „zavart keltő”, „alaptalan vádaskodások” alanya és áldozata lett. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. (N. B.) MNL OL K 26 ME 1121. cs. 6624/1914 XX. t. 28. asz.

432 A bukaresti sajtóban mégis az a kegyes hír terjedt el, hogy lakását kirabolták. (?) Az íróasztalából elmondása szerint 3650 lej tűnt el, ami adósságának több mint felét tette ki. *RMŰ*, 1910. aug. 10.

433 Miniszterelnökségi fogalmazvány Csernoch János hercegprímásnak, 1915. márc. 17. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 843/1915 XVIII. t. A pap végül Újbarson kapott állást.

készek és a tanítóság a regáti szolgálatban csak 1913-ban nyerték el.⁴³⁴ Általános adó- és fizetésrendezés 1914-ben történt, ám a nyugdíjjogosultság kiterjesztése 1915-re tolódott, s ekkor az akció minden alkalmazottja és családtagjaik számára vasúton kedvezményes utazást biztosítottak.⁴³⁵ A takarékos gazdálkodásnak (és bizonyára a kormányzat jóindulatának is) eredménye, hogy 1914-ben elkezdődött a megrongálódott bukaresti református templom- és a parókiaépület felújítása.⁴³⁶ S tízesztendei reményteljes várakozás után a Szent István Király Egyesület kezdeményezésére megindultak egy önálló magyar katolikus templom megépítésének munkálatai is⁴³⁷ a Cuza Vodă utcai iskola melletti telken.⁴³⁸

Éppen akkor, amikor az ipari méreteket öltő pusztítás ideje elkövetkezett...

434 Emlékeztető a konventi elnökség 1913. évi jelentéséből. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 4448/1914 XIX. t.

435 Degenfeld József világi és Baksay Sándor lelkészi elnökök 1915. máj. 22-ei levele a konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2382/1915.

436 Degenfeld József konventi elnök levele Tisza István miniszterelnökhöz, 1915. júl. 8. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2422/1915 XIX. t.

437 A templomépítés terve Hornstein érsek leváltásának idején merült fel először komolyabban, a *Marmarosch & Blanc* bank igazgatójának felajánlásával. Az 1908 decemberében közzétett felhívásában a Szent István Király Egyesület azzal érvelt a saját templom mellett, hogy ne kelljen imáikat befejezetlenül hagyni, mert helyet kell adjanak más nemzetek (olaszok, németek, franciák) fiainak szertartásaihoz. A katolikus magyarok temploma. *RMŰ*, 1908. dec. 19. Néhány hónappal később küldöttséget menesztettek az érsekhez, hogy az egyházfő támogatását kérjék. (A delegáció egyúttal kezdeményezte, hogy az érsek Nemes Tóth Zsigmondot nevezze ki plébánosnak a Barácián, de azt később Hering Gyula nyerte el. *RMŰ*, 1911. szept. 28.) *RMŰ*, 1909. máj. 8. Küldetésüket azonban nem koronázta siker, mivel a tervnek a politikai légkör cseppet sem kedvezett. A bukaresti román sajtó a csángók vallási fanatizmusát bírálta és az anabaptisták és adventisták előretöréséről cikkezett, miközben egy már elkezdett görögkatolikus templomépítés örvében az érsek megfékezését követelte. Vallásos propagandák Romániában. *RMŰ*, 1909. jún. 5. Később sem szűntek a támadások Joseph Baud kanonok és Ion Bălan görögkatolikus lelkész ellen. Mint a cikkíró megállapította, azért mert „A román közvélemény még mindig veszedelmet lát a katolikus vallásban...” *RMŰ*, 1910. ápr. 21. Netzhammer tehát nem volt abban a helyzetben, hogy látványosan elkötelezze el magát a terv mellett. Annál kevésbé, mivel a magyar katolikus egyházközség erre a célra mindössze négyezer koronával (*RMŰ*, 1910. ápr. 21.), s a Szent István Király Egyesület is csak 60 ezer koronás pénzalappal rendelkezett, s átmenetileg nem számíthattak a budapesti kultusztarca támogatására sem. (Noha a kezdeményezés egybevágott a magyar kormány szándékaival.) Huszti János elnök 1909. júniusi – ad acta tett – levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 856. cs. 3107/1909 XVIII. t. 649. asz.

438 Seres–Dömötörfi 2010, 206.

5. A REGÁTI MAGYAR KÖZOKTATÁS INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK MEGTEREMTÉSE

5.1. Az oktatás jogi környezete

Míg a templom és a közösségi hitélet a felnőttek nemzeti identitásának megtartásához kínált semmivel sem pótolható anyanyelvű impulzusokat, az iskolák révén az akció vezetése a kisgyermek korosztályt igyekezett a nemzeti kultúra alapjaival felvértezni, s megóvni az idegen nyelvi és szellemi hatásoktól.⁴³⁹

Ez természetesen csak akkor volt lehetséges, ha a szülő vállalta a magyar iskola választásával járó többlet terheket, mint az esetlegesen nagyobb távolság, az állami iskolákban nem szedett tandíj megfizetése, és a továbbtanulás esetén megkövetelt különbözeti vizsgák (anyagi ráfordítást is igénylő) teljesítése.⁴⁴⁰ A magániskolák körébe tartozó magyar felekezeti iskolák ugyanis nyilvánossági jog nélkül nem állíthattak ki hivatalosan elfogadott képesítő oklevelet. Ezt Budapest nem is szorgalmazta, egyrészt, mivel ennek az ára erősen román szel-

---

439 Az akció vezetése a két területet 1902-ben külön is választotta. Minthogy az önfenntartó református gyülekezetekben az iskolára fordítandó anyagiakról a presbitérium döntött, az elkülönített pénzkezeléssel a kormányzati támogatásokat diszkréten kezelhették. Újváry 1911. dec. 23-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

440 Az „olcsóbb” román iskolába iratott, így anyanyelvi impulzusokat nélkülöző magyar kiskis-
kolások kedvéért maguk a szülők voltak kénytelenek otthon az államnyelvre váltani... Erre
Galacon bőségesen akadt példa. Putnik 1901, 829.

lemű tananyag elfogadása lett volna,⁴⁴¹ másrészt abban a reményben, hogy az idegenben használhatatlan iskolai bizonyítvány egy újabb ok lesz arra, hogy a kivándorolt magyar családok visszatelepedjenek az anyaországba, ahol viszont érvényes, az előmenetelhez (pl. a választójogi cenzus eléréséhez) szükséges dokumentumnak számított.

A magyar iskolák alapítása elemi érdeke lett volna a fiatal román államnak is, hiszen a török-fanarióta kor, valamint az orosz gyámság terhes kulturális örökséget hagyott hátra. A századfordulón a felnőtt korosztálynak csupán ötöde ismerte a betűvetés tudományát,⁴⁴² s a tanköteles korosztálynak mindössze 39,9%-a járt iskolába.⁴⁴³ Ezen a helyzeten a magániskolák is sokat javíthattak, ám a többször említett idegenellenesség miatt a hatóságok számos nehézséget gördítettek a magyar iskolák útjába. Ami annál meglepőbb, mivel a magyar pénzen alapított és fenntartott tanintézetekben a román törvények tiszteletét a két felekezet tanfelügyelője (Kuczka és Újváry) a budapesti kormányzati utasításoknak megfelelően nyomatékosan megkövetelte. Éppen a zavartalan működés érdekében. E várakozásukban azonban csalódniuk kellett. A román tanügyi hatóságok kifogyhatatlan leleménnyel emeltek újabb és újabb kifogásokat, amelyek megalapozták a román nyelv és szellemiség fokozatos térhódítását a magyar iskolák falai között, de alkalmasak voltak a magyar intézmények ellehetetlenítésére is. Itt – összevetésül – fontos megjegyezni, hogy a hazai romáság tetszése szerint tarthatott fenn több ezer anyanyelvi felekezeti iskolát anélkül, hogy annak igazgatásába, tantervi követelményeibe a magyar hivatalosság beleszólt volna. A liberális magyar állam keretei között kulturális autonómiát élvező román kisebbségnél azonban a kivándorolt magyarok hátrányosabb helyzetben voltak, annak ellenére, hogy még csak nem is voltak a román állam alattvalói. Noha a berlini kongresszus ajánlásai szerint – külföldiként – ennél nagyobb tanszabadságra tarthattak volna igényt.

441 A Szmrecsányi Pál püspöknek szóló fogalmazványban ez állt: „nem áll érdekünkben, hogy az iskola román képesítést adó bizonyítványok kiállítására jogot nyerjen”. 1903. febr. 8. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz.

442 A 15 éven felüli népességen belül 19,7%, de ha levonjuk a külföldieket (53,0%-os írássmerettel), és hontalanokat (44,4%-os írássmerettel), akkor csupán 17,1%. Barna 1908, 74.

443 Uo. 77.

Az első és lényegi követelmény a magyar felekezeti magániskolákkal szemben az volt, hogy kizárólag magyar honosságú tanköteleseket fogadhatnak falaik közé. S ezzel a magyar kultúrájuk elsajátításának lehetőségétől egy csapásra elszigetelték az időközben román állampolgárságot szerzett magyar szülők, de a magyar állampolgárságukat elvesztett „hontalan” jogi helyzetű családok gyermekeit is. (Utóbbiakra tandíjat is terhelve, miközben a román elemi oktatás ingyenes volt.)⁴⁴⁴

Túlzás volna azt állítani, hogy ezek az intézkedések valamiféle hungarofóbiából táplálkoztak, noha a nagyszámú hazai román bevándorló értelmiségi nem hagyta kihunyni, sőt szította is a meglévő ellentéteket. A román sovinizmus egyetemes jellegét mutatják az al-dunai görögöknél tartott, kiutasításokkal záruló házkutatások és iskolabezárások, valamint a zsidó tanintézetek vallásos szokásrendjén erőszakot tevő intézkedések,⁴⁴⁵ vagy a már említett óvodaépítések a bolgár, csángó és török nemzetiségű falvakban.⁴⁴⁶

Az 1896. április 29-i, 1901. július 12-én módosított közoktatási törvény a „hasznos állampolgár” kinevelését jelölte meg az oktatás végső céljaként.⁴⁴⁷ Hogy ez alatt pontosan mit kell érteni, azt érzékletesen megvilágítják a vegyes lakosságú Konstanca gimnáziumi igazgatójának szavai, aki az idegen ajkúak „integrálásáról” leplezetlen nyíltsággal vetette papírra a következőket: „Ezen iskolának az oktatáson és nevelésen kívül az ország többi iskoláival együtt az is célja, hogy románokká változtassa át a gyermekeket, akik közül legtöbben ott-hon a szülőiknél csak görögül, bolgáru, örményül stb. beszélnek.”⁴⁴⁸ Az oktatás

444 Uo. 71.

445 Mindez 1906 júliusában történt. Uo. 112. Az 1905. dec. 9-ei 63790. számú miniszteri rendelettel bezárták a tulceai fiúiskolát, mert a faliképek nem román, hanem görög hősokeket ábrázoltak, s mert az iratkezelés nem román nyelvű volt. A konstancai fiú- és leányiskola 1905. dec. 2-ai bezáratásánál az indoklás az volt, hogy a román érdekek ellenére tanítják a történelmet és a földrajzot; s a sulinai felső leányiskola 1905. dec. 13-ai bezáratásánál, hogy iratkezelés és a szemléltető képek mindegyike görög, s a tanulók egy része úgy hitte, hogy Sulina Görögországban van. A zsidó iskolák a számos ortodox iskolai ünnep miatt lépték túl a lehető mulasztás mértékét, ezért a heti pihenőnapnak számító szombaton fél napi tanításra kötelezték őket, s korlátozták kalapviseletüket. Uo. 62–65.

446 Uo. 56.

447 Uo. 47.

448 Kádár 2013

szellemét Spiru Haret közoktatási miniszter 1897. április 22-i körrendeletének útmutatása is jellemzi, amely a tanítói kart eképpen buzdította: „Legyenek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint más nemzetekét [...], higgyék, hogy a román nemzet a legvitézebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek...”⁴⁴⁹

Nos, efféle „túlzásokból” jócskán kijutott a magániskolák külállamok által alapított és fenntartott típusának is, hiszen kizárólag román tanterv szerint működhetek, s kötelező volt a román nyelv, történelem és földrajz tanítása. Az államnyelv tanára csak román állampolgárságú, képesített szakember lehetett, aki azonban nem az állam, hanem a fenntartó terhére volt alkalmazásban. A román nyelvnek – legalább párhuzamosan – érvényesülnie kellett a nyilvántartási könyvekben, az osztálynapló vezetésében, s még ha az ilyen tanintézetben kiállított bizonyítvány nem is számított érvényes okiratnak a gazdaállamban, az osztályzást román rendszer szerint követelték meg.⁴⁵⁰ A tanítók munkáltatásához személyenként a román kultuszminisztérium jóváhagyása volt szükséges, s a tanintézetek igazgatóit román nyelvvizsga letételére kötelezték. A tananyag tartalmi és szemléleti elemeit hordozó tankönyvek használatát is kicsinyes, olykor túlcsondulóan nacionalista szabályzók közé szorították.⁴⁵¹ Az ortodox ünnepek kötelező megülvése korlátozta a saját jeles nemzeti napok ünneplését. S az előírásokon túlmutató szünnapok beiktatását az 1897. november 17-én kelt 72232/18425. B. számú miniszteri körrendelet tiltotta meg a magániskolákban.⁴⁵² A királyi pár arcképe, a román történelmi faliképek és dalok használatát viszont éppen a román szellemű nevelés érdekében megkövetelték! Egy 1902-es miniszteri rendelet szabályozta a nemzeti zászló és a királyi himnusz tiszteletét, s utóbbit – mely egyébként is minden magyar egyleti vagy iskolai

449 Uo.

450 Barna 1908, 48. Romául (is) kellett vezetni az iktató-, felvételi- és anyakönyveket, hiányzási naplót. Még az értesítő füzeteket is előre láttamoztatni kellett a román tanfelügyelövel. Uo. 61–62.

451 Az 1898. szeptember 1-jén kiadott 39529. számú kultuszminiszteri rendelettel érvénybe lépő tankönyvjegyzék tartalmazta a nem engedélyezett és tiltott tankönyvek címeit. Uo. 59.

452 Például a román királyság megalapítása (május 10.), vagy Nagy Constantin napja (május 21.) Uo. 66–67.

ünnep elengedhetetlen műsorszám volt – az 1903. augusztus 8-ai 7104. számú közoktatási miniszteri körrendelet a magániskolákra is kiterjesztette.⁴⁵³

A század elején nem ok nélkül jegyezte le a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztője, hogy a kivándoroltaknak magyar iskolára van szükségük, mert a románban csak gyűlölni tanulják meg saját fajtájukat.⁴⁵⁴

5.2. Magyar iskolaszervezések

Az anyanyelven folyó tanítás előnyeit csak a magyar gyerekek töredéke élvezhette a 19. század végi Romániában. Az első bukaresti felekezeti iskolaalapítások után a század derekán jött létre több magyar tanintézet, jórészt a vidéki nagyvárosokban. 1859-ben Ploiești-ben Cseh Sámuel alapított vegyes felekezetű iskolát.⁴⁵⁵

A legjelentősebb iskolaszervezések azonban Czelder Márton református missziói lelkész nevéhez fűződnek, aki saját elmondása szerint 1863-ban Gala-

453 Az 1902. szeptember 27-i 11270. számú rendelet ellen vétőknek büntetést helyezett kilátásba. Uo. 68., 67.

454 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 78. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

455 Hencz 2009, 19. Az akció elindulásakor a dunántúli származású Julius Hering segítségével működött az iskola, minek fejében a papnak magyar nyelven és szellemben kellett ellátnia oktatói teendőit. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz. A lelkész-iskolaigazgató azonban az elvárásoknak nem tudott megfelelni, magyar nyelvtudásának hiányossága miatt. 1903 végén a Turnu-Severin-i kolóniához helyezték át. Utódja Páskó János pitești-i pap lett. MNL OL K 26 ME 742. cs. 1719/1904 XVIII. t. 1702. asz. A református iskolát a romániai szolgálatban megöszült Teleki Mózes levita-tanító vezette. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909. 1876-tól 1877-ig és 1900-tól 1904-ig terjedő ploiești szolgálatát Tisza István miniszterelnök, és a román sajtó is méltatta. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. d. 1450/1904. Halála után a Miniszterelnökség – hogy szabad kezet kapjon a protestáns közösség legfőbb vezetőjének kiválasztásában – hajlandó volt fedezni a gyülekezeti „saját-részt” is. MNL OL K 26 ME 631. cs. 989/1904 XVIII. t. 110. asz. Megfelelő utódot azonban így sem volt könnyű találni. A Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkár által „telhetetlen”-nek nevezett Kőváry Zoltán csak emelt fizetés ellenében volt hajlandó felmondani fővárosi állását, s az iparvárosba költözni. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 49. d. 575/1904.

con, 1864-ben Ploiești-en, 1865-ben Pitești-en, 1866-ban Szászkuuton és Focșaniban vetette meg a magyar nyelvű oktatás alapjait.⁴⁵⁶ Mint az egy helyen történt többszöri intézményalapítás jelzi, ezeknek az iskoláknak a többsége néhány év működés után elsorvadt, a magyar családok elvándorlása, vagy az oktatás megfelelő személyi, vagy/és dologi feltételeinek hiányában.

Bukarestben – Ferenc József 100 aranyas támogatásával – 1875-ben épült meg a két tantermes református iskola, benne tanítói és lelkészi lakással. A másik emeletes tanodát a Filipescu hercegtől vásárolt telken 1889-ben emelték 3 tanteremmel és tanítói lakásokkal. Az 5 tanterem azonban kevésnek bizonyult a mintegy félezer protestáns iskolaköteles befogadására.⁴⁵⁷ Bartalus János esperes ezért 1901 májusában azzal kereste meg a bukaresti osztrák–magyar követet, és kérte támogatását, hogy nem románná, hanem jó magyarnak akarják nevelni tanulóikat, de ehhez további két osztály megnyitására lenne szükség a román fővárosban.⁴⁵⁸

A katolikus leányoknak a századfordulón nem volt saját iskolájuk Bukarestben. A műveltség alapjait a Notre Dame apácák magyar nyelven is oktató leányintézetében kaphatták meg.⁴⁵⁹ A csupán ideiglenes működési engedély kiadásával sakkban tartott magyar katolikus iskola szűk volt és rosszul felszerelt, s a tandíj fizetése nagy terhet jelentett a zömében szegény sorsú magyar családoknak, ezért is választották legtöbbször a Barácián működő érseki iskolát,

456 Idézem: Hencz 2009, 22.

457 Uo. 24. A koedukált iskola ekkor 171 tanulót tudott befogadni. Statisztikai táblázat[ok] az 1902–1903. évre beíratott növendékekről. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 762/1903.

458 MNL OL K 26 ME 548. cs. 2104/1901 XXII. t. 676. asz.

459 Gépelt iskolai kimutatás az 1904 végi (?) viszonyokról. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 492/1905 (Másolat ME 1600 I. tételhez) Hencz Hilda az intézményt az Angolkisasszonyok Szent Mária Intézeteként említi. Hencz 2009, 19. A bukaresti leánynevelésben N. Dicke Kunigunda apácáfőnök évkedvetkor 42, majd további 8–12 magyar leányt tanított magyar–német–román nyelven. A magyar nyelvű tárgyakra 4 osztályban 24 óra jutott, ami osztályonként napi 1 órát jelent a hittanon kívül. Sajnálatosan magyar történelmet és földrajzot nem tanultak, mert „meg nem engedett” tárgynak kezelték ezeket azon tankönyvek miatt, amelyeket pusztá félreértésből tiltott be a szakhatóság. Michaela apáca szerencsére tetszés szerinti anyagot adott le, s tanítványai igen jó kiejtéssel beszéltek anyanyelvüket, és a tananyagból is felkészültek voltak, miután a gyengébb tanulókat pótórákon zárkóztatta fel. Baynovics Anna bukaresti igazgató-tanítónő 1905. márc. 14-ei levele Szmrecsányi püspökhöz. MNL OL K 26 ME 745. cs. 1600/1905 XVII. t. 356. asz.

ahol heti 8 órában vallástant, földrajzot, történelmet és nyelvtant tanulhattak magyarul,⁴⁶⁰ de a tananyagátadás lényegileg román és német nyelven folyt.⁴⁶¹

A vegyes iskola pedagógiai hatékonyságának Ploiești-en is határt szabott a diákság vegyes összetétele.⁴⁶² Noha 1903-ban az 53 beíratott gyermeknek csaknem kétharmada magyar (állampolgár?) volt, a soknyelvű gyermekcsereg a mindenkivel megkövetelt román nyelvet használta a napi kapcsolattartásban.⁴⁶³ Így, mondhatni, az iskolában románra szokott gyermekük kedvéért, a szülők közül nem kevesen a „közös nyelvre”, a románra váltottak a családi életben is. Az „önfenntartó” folyamatban aztán gyermek és szülő elindult a nyelvi asszimiláció útján.

A helyzet a magyarság fokozatos „elolvadását” vetítette előre, s mondhatni, szerencsés véletlen, hogy a leromlott állagú és minőségi szempontból is joggal elmarasztalt iskolát a román tanügyi hatóság bezáratta.⁴⁶⁴ Az akció vezetése ezért úgy határozott, hogy a főegyházmegye katolikus iskolájának magyar diákjaiból mielőbb külön magyar iskolát szervez. Pallavicini János követ intelmére azonban a terv kivitelezése mértéktartó ütemezéssel valósult meg.⁴⁶⁵ A külügyminiszterrel egyetértésben Hornstein érseket is értesítették, hogy 1903-ban már nem léphetnek a ploiești-i katolikus iskola ügyében, annak ellenére, hogy az érsek időközben kijárta a román tanügyi szervek engedélyét.⁴⁶⁶

460 Miniszterelnökségi feljegyzés: Wlassics Gyula kultuszminiszter küldi Beke József katolikus tanító tanszerekérvényét. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4549. 1901 XXXI. t. 811. asz.

461 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

462 A kántortanító 1903. márciusi jelentése szerint az 53 tanulóból 42 volt osztrák–magyar állampolgár, 5 olasz, 3 görög és 3 román. 34 fő volt magyar anyanyelvű. A felekezetek között a katolikuság volt abszolút túlsúlyban (római és görögkatolikus együtt: 42 fő), 6 reformátussal, 2 evangélikussal és 3 ortodoxszal szemben. A 3 román honos felvétele is azt mutatja, hogy voltaképpen román tannyelvű- és szellemiségű iskoláról van szó, hiszen a külföldi iskolákba tilos volt román állampolgárokat beiskolázni. MNL OL K 26 ME 575. cs. 1588/1903 XVIII. t. 407. asz.

463 Az iskolában 12 magyar diák mellett ugyancsak tucatnyi német és 4 olasz anyanyelvű diák tanult. Hegedüs 1902, 12.

464 MNL OL K 26 ME 742. cs. 2528/1904 XVIII. t. 1702. asz.

465 Miniszterelnökségi átirat Agenor Gołuchowski közös külügyminiszternek, 1904. nov. 7. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5136/1904 XVIII. t. 1702. asz.

466 Leszámítva Joseph Tremmel tanító szerény segélyezését. Egyébként óvatosságból Brăilán és Galacon sem szerveztek újabb tanítói állást. MNL OL K 26 ME 575. cs. 3999/1903 XVIII. t. 407. asz.

A katolikus főpap mellett az iskolát igénylő családokat is meg kellett győzni a halasztás szükségességéről. Érdeemes megemlíteni, hogy a miniszterelnökségi referens „elhibázott”-nak és „veszélyes”-nek nevezte azt a törekvést, hogy az akár teljességgel magyar pénzen szervezett iskolába a renegátszerzés szándékával német vagy olasz katolikus tanulókat is felvegyenek, mondván, ez esetben a tanintézet „keverék lenne, amelytől nemzeti szempontból semmit sem várhatunk.”⁴⁶⁷ Az iskolát végül is dr. Ott Mihály katolikus páter közreműködésével 1904-ben szervezték meg egy bérelt épületben 2 fiú- és 2 leányosztállyal, próbaidős tanítókkal, s – az érvényes tanügyi előírásoknak megfelelően – román óraadóval.⁴⁶⁸

Az intézmények alapításában nagyobb múlttal rendelkező református egyház (amely természetes módon épített az önfenntartó gyülekezetek áldozatvállalására) az iskolák szervezése terén fölényben volt a népesebb katolikus közösséggel szemben. Az 1902/03-as tanévben a bukaresti vegyes (koedukált) iskolában 171 diák, Brăilán 83, Galacon 39, Ploiești-en 24, Pitești-en 14 diák tanulhatott anyanyelvén.⁴⁶⁹ Ezen az intézményi kereten azonban a mintegy 8000 főre becsülhető regáti protestáns magyarok szükségletei,⁴⁷⁰ s még inkább a népesebb katolikus közösség jócskán túlmutattak. A tanintézetek befogadó képességét azonban a *Romániai akció* 1901-es elindulásával is csak fokozatosan lehetett növelni, hiszen a már létező iskolák működése sem volt zavartalan.

467 Uo.

468 A költségek meglehetősen magasra rúgtak: Csak az épület éves bérleti díja 3000 frank volt. A két tanító együtt 3200, a két tanítónő évi 2600 frankot kapott, ehhez jött még az iskolai felszerelés 4600 frankos költsége, valamint Paskó János 500 frankos „bérkiegészítése”. MNL OL K 26 ME 742. cs. 1719/1904 XVIII. t. 1702. asz.

469 Statisztikai táblázat[ok] az 1902–1903. évre beíratott növendékekről. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 762/1903.

470 Újváry István egyházlátogatása 1903-ban a moldvai szórvány számbavételét is szolgálta. Az esperes több városba el sem jutott, a bejárt öt település közül – szétszórtság és a nagy távolságok miatt. Végül csak három város magyar tanköteleseinek beiskolázása merült fel komolyan Galacon, minthogy Tulcea és Sulina hajó-, Tekuci pedig vasúti összeköttetéssel rendelkezett. Iskolaalapításra viszont csak Aknáváson gondoltak, ahová a közeli Szászskút tankötelesei is bejárhattak volna. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 1213/1903.

5.3. Román hatósági zaklatások

A református intézményi központ, a Kálvineum koedukált református iskoláját 1902-ben azért kellett szétválasztani, mert ellenkező esetben a román tanügyi hatóságok az intézmény bezárását helyezték kilátásba.⁴⁷¹ A leányiskolai részleget ideiglenesen a Știrbei Vodă utca 36. szám alatti bérépületben szervezték meg.⁴⁷² A katolikus iskola említett gondjainak enyhítésére is hiába vásároltak (120 ezer frankért) egy telket, az építkezést csak 1903-ban kezdték el, nehogy a magyar oktatási intézmények látványos bővülése kiváltsa a román hivatalosság rosszszallását.⁴⁷³ A hátráltató tényezők egyike a Kárpátok mindkét oldalán igen aktív sajtó fokozott érdeklődése volt. A budapesti *Magyar Szó* által felröppentett hír, miszerint a vásárolt telken magyar lyceum épül élénk visszhangot keltett a román fővárosban. A téves és felelőtlen közlemény aztán kiváló muníciót szolgáltatott az *Epoca* és az *Universul* című újságoknak a román hazafias kedélyek felkorbácsolására.⁴⁷⁴ Ami – nem is oktanul – diplomáciai aggodalmakat keltett a Kárpátok túloldalán. 1902 késő őszen ugyanis az ultranacionalista *Román Kulturális Egység Ligája* lankadatlan hevességgel követelte a bukaresti református iskola megrendszabályozását. Széll Kálmán miniszterelnök Agenor Gołuchowski külügyminisztert arra kérte, hogy védje meg a magyar iskolákat, mondván, immár „...a monarchia tekintélyéről is szó van.”⁴⁷⁵ Azonban a Liga elnökének, Petre

471 A Spiru Haret miniszter utasítására lefolytatott vizsgálat kifogásolta, hogy a tanítók nem tudnak románul, s kizárólag magyar nyelvű az iskola adminisztrációja, hogy hatósági engedély nélkül szerveztek leányiskolát, s az 1898. máj. 28-i miniszteri rendelettel ellentétes tankönyveket használnak, s végül hogy egyik tanítójuk (Kertész József) a sajtóban támadja Romániát. Az iskola vezetése a kifogásolt hibák sürgős orvoslása, vagy az iskola bezárása között választhatott. A Gołuchowski külügyminiszternek címzett 1902. dec. 10-ei levél melléklete. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4675/1902 XXII. t. 676. asz.

472 Hencz 2009, 36.

473 Miniszterelnöki felterjesztés az uralkodóhoz, 1903. jan. 7. MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t. 80. asz.

474 L. BMÚ, 1902. máj. 25.

475 „És nagyon helytelen és káros következményekkel járó politika volna, ha elnéznők, hogy Románia velünk szemben túlkapásokat enged meg.” Miniszterelnökségi fogalmazvány

Grădișteanunak a parlamenti interpellációja és a liberális Sturdza-kormány felhivatalosa, a *Scînteia Națională* további támadásai jelzik e diplomáciai közvetítés sikertelenségét. A magyar iskolák engedélyezése további halasztást szenvedett.⁴⁷⁶

Időközben Pallavicini követ aggályait mégis sikerült, legalább részben, eloszlatni azzal, hogy a magyar iskolák elleni támadások nem az akció alkalmazzottjaitól kiszivárgó, a sajtó által megszéllőztetett értesülések miatt történtek, hanem azok a katolikus egyház ellen zajló összehangolt támadás lecsapódásai.⁴⁷⁷ Ez azonban csak részben volt igaz, hiszen Kertész József református tanító újságcikkei⁴⁷⁸ csakúgy, mint Exner Margit katolikus tanítónő felelőtlen kijelentései a regáti magyar tanintézetek kormánytámogatásáról⁴⁷⁹ igen kellemetlenül érintették az osztrák–magyar követséget. Mindezekon túl, a katolikus iskola televásárlására utalt összeg éppúgy felkeltette a román postahivatal (és a belügyi szervek!) figyelmét, mint a koedukált református iskolából kiváló leányiskola elindítására utalt összeg érkezése. Miközben a magyar diplomáciai érdek azt kívánta volna, hogy a román közvéleményben az a meggyőződés alakuljon ki, mintha a magyar magániskolákat „a magyar kolónia önerejéből létesítette vol-

---

Gołuchowski külügyminiszternek, 1902. dec. 10. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4675/1902 XXII. t. 676. asz.

476 Petre Grădișteanu reciprocitás-vádját a miniszterelnök azzal utasította vissza, hogy a hazai román kisebbség esete a regáti kivándoroltakkal nem, legfeljebb is a moldvai csángókkal mutat párhuzamot, azzal a különbséggel, hogy a hazai románságnak két nagy egyháza és érseksége, több püspöksége van, saját iskolarendszere, mely a magyar állam támogatását élvezi. Románia ezzel szemben a csángókkal „a legnagyobb nemzeti türelmetlenséget tanúsítja, s e népelemnek egyetlen magyar iskolája sincs.” Félreértés az is – hangsúlyozta a kormányfő – a hogy a magyar állam a román belügyekbe avatkozva akciójával a csángókat kívánja támogatni, noha a nyugati sajtóban már meggyökeresedett magyarsovinizmus-vád efféle érveket is felhoz. A jószomszédi viszony fenntartása azonban nem lehet akadálya annak, hogy ilyen kirívó esetekben a Monarchia megfelelő diplomáciai választ adjon a Sturdza-kormánynak. Miniszterelnökségi levél-fogalmazvány a közös külügyminiszterének, 1904. jan. 3. MNL OL K 26 ME 631. cs. 5337/1903 XVIII. t. 5737. asz.

477 A kormányfő ugyanakkor teljes diszkréciót ígért és a sajtó mellőzését. Miniszterelnöki beszámoló a közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1902. jún. 28. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2418/1902 XXII. t. 672. asz.

478 A pedagógust, „ki meggondolatlan közlékenységével a romániai aciónak sokat ártott”, Pallavicini javaslatára eltávolították Bukarestből. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2695/1902 XXII. t. 672. asz.

479 A pikáns hír a kocsmai közbeszédben is megjelent. Poliány Zoltán jelentése a miniszterelnöknek, 1904. ápr. 14. 37. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

na.”⁴⁸⁰ Budapest ezt a látszatot kívánta erősíteni azzal, hogy a katolikus iskola engedélyokiratának elnyerését egy helyi előljáróra, Hornstein érsekre bízta.⁴⁸¹ Az akcióban a számos előfeltételhez kötött működési engedélyek megszerzését természetesen megpróbálták valami úton-módon kiváltani. A koedukált református iskola esetében azzal érveltek a román tanfelügyeletnek, hogy egyazon iskola két tagozatáról van szó, amely még fél esztendő időhosszra rendelkezik a román kultuszminisztérium működési engedélyével, s minthogy a leányrészleg elhelyezésére az új iskola építése időközben elkezdődött, a szervezeti keretek is fokozatosan széttagolódnak.⁴⁸² 1903-ban Târgoviște-n az olasz Bianconi plébános áldozatos iskolaszervező munkájára tekintettel egy új iskola építését tervezték, számolva a református vallású tanulók befogadásával is, ami számukra az engedélyeztetés kiváltását is jelentette. Pitești-en fordítva, a katolikus magyar tanköteleseket irányították a református tanodába (a katolikus törpeiskola 1903-ban történt megszervezése⁴⁸³ azonban felekezeti súrlódásokra, s a két tanoda – kölcsönösen hátrított – összeolvasztására vezetett).⁴⁸⁴

Az elkerülő manőverek azonban nem mindig voltak célravezetőek; illetve a zaklatás módozataiban s az elmarasztalások indoklásában a román közoktatási hatóságok igen találatkonynak bizonyultak. 1904 novemberében a református leányiskolában szemlélő tanfelügyelőnő kifogásolta, hogy a román oktatási rendelvek nincsenek az igazgatónál lefűzve, a tanulók anyakönyveit és az osztálynaplót csak magyarul vezetik, a termék falain nem látható a román királyi pár fényképe, a diákok nem ismerik a román himnuszot, s végül elképedve fogadta, hogy a törté-

480 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3278/1902 XXII. t. 540. asz.

481 Fogalmazvány Szmrecsányi Pál püspöknek, 1903. febr. 8/9. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz. és MNL OL K 26 ME 548. cs. 3278/1902 XXII. t. 540. asz.

482 Újváry István tanfelügyelő 1904. dec. 15-ei levele Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. d. 1750/1904. A telekvásárlás Németh esperes könnyelműsége miatt elsőre kudarcba fulladt. Végül Pallavicini követ és Hartmann építész vásárolta meg Papadopol ezredes telkét 75 000 frankért, a Marmarosch & Blanc Co. pénztintézet közreműködésével. Az iskola végső kialakításában 5 tantermet, 2 óvodai termet, 1 tanítói lakást és egy szolgálatot foglalt magában. Titkos átirat a közös külügyminiszternek. MNL OL K 26 ME 703. cs. 1715/1904 XVIII. t. 1703. asz.

483 Hencz 2009, 38.

484 Hivatalból: az akció 1902. dec. 15-i értekezletének határozatai. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz.

nelmet jóváhagyott tankönyv híján diktálással tanítják.⁴⁸⁵ Újváry István, a református iskolák tanfelügyelője Pallavicini János bukaresti követ útmutatását kérte, aki a hiányok pótlására intette az esperest, s általában arra, hogy: „alkalmazkodni kell.” Erre azonban nem sok időt hagyott az újabb tanfelügyelői szemle.⁴⁸⁶

Párhuzamosan mindkét felekezet fiúiskolájában lefolyt egy vizsgálat,⁴⁸⁷ általánosságban pozitív eredménnyel, ám a református iskolában a tanfelügyelő az V. osztályban talált két diákot, akik nem tudtak románul. Sürgős felzárkóztatásukat követelve Banu inspector azzal fenyegetőzött, hogy ellenkező esetben visszautalja őket a második osztályba.⁴⁸⁸ (Tette mindezt egy magyar fenntartású intézményben, magyar állampolgárokkal szemben egy román tisztviselő – miközben a hazai románságnak csak tizede beszélt az államnyelvet, holott ők nem egy idegen ország polgárai voltak!)⁴⁸⁹

Az ellenőrzések hírére felkapta a bukaresti magyar⁴⁹⁰ és román sajtó is. A *Țara* 1904. november 27-ei (december 10-ei) száma „tűrhetetlen állapotok”-ról számolt be a magyar iskolákban, amihez – álláspontja szerint – vétkes módon asszisztál a román iskolai hatóság.⁴⁹¹ Néhány nappal később a lap gazdája a ro-

485 Újváry István esperes 1904. dec. 15-ei levele Bartók püspökhöz RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. d. 1750/1904.

486 Concicau tanfelügyelő előbb november 16/29-én, majd december 5/22-én járt az iskolában. A Kultúrliga interpellációs szándékáról is értesülve a követ haladéktalanul kihallgatást kért Spiru Haret kultuszminiszternél. Uo.

487 A Miniszterelnökség a Cantacuzino utcai katolikus fiúiskola igazgatóját a követségen keresztül arra utasította, hogy a látogatás eredményét az iskola haladéktalanul közölje a külképviselettel, ne kezdjen önálló akcióba, bármilyen fordulatot hozzon is a látogatás. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1904. dec. 26. MNL OL K 26 ME 742. cs. 6035/1904 XVIII. t. 1702. asz.

488 Banu inspektor november 30-án (dec. 13.) szállt ki a fiúiskolába, s kifogásolta, hogy nincsen képezett igazgató-tanítója az intézménynek, ezért úgy rendelkezett, hogy ideiglenesen a lelkész töltsön be ezt a szerepkört. Újváry István esperes 1904. dec. 15-ei levele Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. d. 1750/1904.

489 Lassú növekedést mutatva ez az érték 1910-ben esetükben 12,1% volt, miközben a németiség háromszor, a horvátok kétszer ilyen arányban rendelkeztek magyar nyelvismerettel. MSK, 64. 164.

490 BMŰ, 1904. dec. 18.

491 A cikkből Újváry idéz levelében. A lap a demokráciával való „visszaélés”-nek nevezte, hogy a lányiskolában még Károly király fényképe sincs kifüggesztve. Újváry István esperes 1904. dec. 15-ei levele Bartók püspökhöz RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. d. 1750/1904.

mán szenátusban interpellálta a kultuszminisztert a magyarországi törvényjavaslat miatt, amely az államnyelv órakeretének növelését célozta a nem magyar oktatási nyelvű iskolákban. Petre Grădişteanu hevülten ostromozta a magyar diáklányokat is oktató bukaresti Notre Dame apácák „katolizáló” működését, és aggasztónak nevezte a regáti magyarok iskolafejlesztéseit. A szaktárca vezetője válaszában a bajok gyökerét a magániskolák szabályozásának hiányosságaiban jelölte meg.⁴⁹² Spiru Haret miniszter azonnali hatállyal beterjesztett [!] új törvényjavaslata egyfelől a katolikus egyház befolyásának visszaszorítását célozta, másfelől a Berzeviczy-féle magyar iskolai törvényjavaslatra *válaszul* a román állami befolyás növelését a regáti magyar magániskolákban. Mindez természetesen a nacionalista közvélemény megnyugtatótatását is szolgálta.

A tervezet passzusait vizsgálva az új követelések kivédésének, teljesítésének lehetőségeiről sűrű egyeztetések folytak.⁴⁹³ Csak remélni lehetett, hogy azt a feltételt, hogy a koedukált tanintézetek élén kizárólag női igazgatók állhatnak, legfeljebb a középiskolákra alkalmazzák majd. A román nyelv szerepének növelésére irányuló szándék (egyelőre!) az iskolaigazgatók román nyelvtudásának megkövetelésében mutatkozott meg, s ez is a szigorítások sorába tartozott, hiszen a korábbi szabályozás – korlátozott óraszámban – csak egy román illetőségű óraadó alkalmazását követelte meg. Ugyancsak új és kényelmetlen követelménynek számított, hogy felekezeti jellegű iskolába idegen vallású tanuló nem vehető fel. Ez a feltétel szempillantás alatt működésképtelenné tehetette az összevonással életképessé tett vidéki „vegyes” iskolákat. A kisebbségben lévő felekezet(ek) tankötelesei így módon elestek volna az anyanyelvi oktatás lehetőségétől Piteşti-en, Buzăuban, Târgovişten, Turnu-Severinben, vagy a későbbiekben Brezoiun. Ezért is javasolta Pallavicini követ a nemzetiségi jelleg hangsúlyozását, ám ebben az esetben a képviselői bizottságok felállítása okozott volna nehézségeket.

A törvényjavaslat XXIII. §-a 1. és 3. bekezdése diákonként „állami felügyeleti díjat” határozott meg, az ingyenes tanulóknak 1-1, a tandíjasoknak 4-4 lej

492 A Kulturliga elnöke, Grădişteanu nov. 30-án [dec. 13.] szólalt fel a szenátusban. Uo.

493 Szmrecsányi püspök 1904. jan. 30-i levelének kivonata és az arra adandó válasz – miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 743. cs. 621/1905 XVII. t. 194. asz.

értékben. A magániskolákból állami iskolába átlépőkre 5–15 lej felvételi vizsgadíjat (illetve bizonyítvány-térítési díjat) szabott ki. Ez annál inkább hátrányos megkülönböztetésnek számított, mivel a jogszabály más intézménytípusból jöttekre ezt a terhet nem róta ki. A XXV. § a rendelkezéseknek ellentmondó állapotokért elmarasztalt iskolák bezárását is lehetővé tette, a nélkül, hogy alkalmat kínált volna a hiányok pótlására.

A szabályzók szigorítása ellenében Budapest a diplomáciai testület támogatását kérte, felvetve annak lehetőségét, hogy a törvényjavaslattal szemben az ugyancsak érintett németekkel és olaszokkal – úgy is, mint egy szövetségi rendszer tagjaival – közösen lépjenek fel.⁴⁹⁴ Mint emlékeztetés, a brüli vegyes nemzetiségű katolikus iskola esetében jelezte a Sturdza-kormány, hogy a katolikus érsek hatáskörében nem, egy képesített magyar igazgató-tanító, mint fenntartó előterjesztésében azonban hajlandó a működési engedélyt megadni.⁴⁹⁵ Ezek után az akció vezetése a magyar fenntartású, de formálisan érseki hatáskörben lévő tárgyviszti és bukaresti iskola átvételét fontolgatta, s kérdéssé vált a pitești és craiovai egyházközségi [valójában érseki] vegyesiskola Szent László Társulat általi segélyezése is, illetve – taktikailag – felmerült a szétválás lehetősége.⁴⁹⁶

Sajátos, hogy a külhoni magyarok támogatása közvetve a hazai törvényalkotáshoz is befolyással volt. A miniszterelnök ugyanis titkos levelében arra hívta fel Berzeviczy Albert kultuszminisztert, hogy a készülő népoktatási törvényjavaslatba vegyenek fel egy olyan paragrafust, amely lehetővé teszi, hogy külföldiek – kizárólag saját gyermekeiknek – iskolát állítsanak, bármely tannyelvvel, s amely tanintézetekben a magyar nyelv, mint tantárgy nem kötelező.⁴⁹⁷

494 Miniszterelnökségi átirat Agenor Gołuchowski külügyminiszternek, 1904. dec. 30. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5711/1904 XVIII. t. 1702. asz.

495 Tisza István 1904. dec. 2-ai levele Agenor Gołuchowskihoz, tisztázat. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz.

496 Uo.

497 Az indoklás szerint: „...egy ilyen liberális záradék a magyar nemzeti állam kiépítésének akadályát nem tekinthető, addig másfelől a külföldön élő magyar állampolgárok nemzeti gondozására irányuló törekvéseinket az egyes idegen államokkal szemben felette megkönnyítene.” Tisztázat a kultuszminiszternek „titkos, kizárólag saját kezébe” megjelöléssel, 1905. jan. 6. MNL OL K 26 ME 631. cs. 127/1905 XVII. t. 127. asz.

A Berzeviczy-féle törvényjavaslatot a hazai románság a „tanszabadság megsértése”-ként értékelte,⁴⁹⁸ a zágrábi száborban interpellációt nyújtottak be ellene, s külföldön is igen kedvezőtlen visszhangot váltott ki, ezért a kormány jobbnak látta visszavonni. Ám a Miniszterelnökség nem tett le arról, hogy csekély módosításával hivatkozási alapot teremtsen a készülő román szabályzók elutasítására.⁴⁹⁹

A nemzetközi tiltakozást kiváltó két „kisebbségi” törvényjavaslat kapcsán a budapesti lapok is csatarendbe álltak a magyar nemzeti érdekek védelmében. A maguk heves és tapintatlan módján. A *Pesti Hírlap* 1905 márciusában csaknem teljes oldalas írást szentelt a témának. A cikk a református iskolákat elmarasztaló két tanfelügyelői jelentést hűen idézve a történetekért lényegileg egyformán felelőssé tette a bukaresti és budapesti kormányzatot, mondván a román kormány retorzív módon azért tudott visszaélni hatalmával, mert a Kárpátok túloldalán a nemzeti érdekeket nem képviseli senki. Míg a francia és német követ a szakminiszter leváltását követeli a Károly királynál tett kihallgatáson, a Monarchia „meghunyáskodik a kicsiny, de vakmerő Románia előtt.” A cikk felháborodott végkicsengése, hogy a válogatott kegyetlenkedéseiről elhíresült Vlad Țepeșhez (Drakula) hasonló román „hősök kell, hogy lógjanak magyar pénzen magyar iskolák falán”?⁵⁰⁰ A Miniszterelnökség haladéktalanul helyreigazítást tett közzé, hogy az ügy ne dagadjon nemzetközi botrányná, egyúttal elégtételt szolgáltatasson az érdemtelenül bírált Pallavicininnek.⁵⁰¹ A *Budapesti Hírlapban* megjelent „bukaresti levél” a polémiát kerülve határozottan cáfolta a magyar iskolák elhanyagoltságának tételét, kiemelve a bukaresti kö-

498 Berzeviczy Albert törvényjavaslata heti 6 órában akarta bevezetni az államnyelv tanítását a nem magyar tannyelvű iskolákban. A román klérus tiltakozott a tanszabadság elvére és a tanítók várható elbocsátására hivatkozva. Barna 1908, 48.

499 Klebelsberg ekkor a további támadások kivédésére azt javasolta, hogy a készülő közoktatási törvény ne legyen hatályos a külföldiek magániskoláira, amelyek magyar tanköteleseket különben sem vehetnének fel, ezzel az ellenzék aggodalmai eloszthatóak. A kultuszminisztérium felügyeleti joga további biztosíték. Az autonóm belső működés viszont hivatkozási alap lehet az osztrák–magyar diplomáciának. Így külföldi magyarellenes erők nem játszhatnak ki a budapesti kormányt a külföldi iskolái ellenében. Tisztázta a kultuszminiszternek „titkos, kizárólag saját kezébe” megjelöléssel, 1905. jan. 6. MNL OL K 26 ME 631. cs. 127/1905 XVII. t. 127. asz.

500 Magyar iskolák elrománosítása. *Pesti Hírlap*, 1905. márc. 12.

501 Nota bene. (Miniszterelnökségi emlékeztető.) MNL OL K 26 ME 631. cs. 1542/1905 XVII. t.

vetség érdemeit a most már kiterjedt magyar oktatási intézményhálózat létrejöttében. Poliány Zoltán cikkében megkérdőjelezte az iskolabezárásról szóló híresztelés helytállóságát, egyúttal figyelmeztette a hazai újságírókat, hogy e fontos ügynek csak akkor használnak, ha a romániai viszonyokról valósághű képet festenek, mert az eddigi mérleg negatív: a legtöbb cikk „cél-téveszt, s nekünk inkább árt, mint használ.”⁵⁰² A további vitáknak a Sturdza-kormány megkönnyebbülést hozó bukása vetett véget. A liberálisok politikai befolyásának ismeretében azonban nem volt kétséges, hogy hiú ábránd a törvényjavaslat végleges visszavonásával számolni. Így arról további aggodalmas levélváltások történtek.⁵⁰³

A mindkét felekezet iskoláját egyaránt érintő román zaklatásoknak ugyanakkor tagadhatatlanul volt bizonyos, a sorsközösség érzését erősítő hatása is a regáti magyarok körében.

5.4. Az iskolahálózat bővülése

A Románia akció 1901-es megindulásával, mint utaltunk rá, nem következett be az intézményrendszer azonnali felduzzasztása, noha telekvásárlással, az építési tervrajzok elkészíttetésével és költségvetési tartalékképzéssel az iskolaalapításokat előkészítették. A kivitelezést azonban az általában hosszas alkudozások árán kicsikart engedélyokiratok kézhez vételéig kénytelenek voltak függőben tartani. A halasztott idejű építkezések, illetve iskola-alapítások döntő többsége 1904-ben valósult meg. A bővülés a vidéki nagyvárosokban volt erőteljesebb. Katolikus részről Pitești-en 1903-ban, Târgoviște-n, Brăilán, Craiován, Giurgiu-n és Ploiești-en 1904-ben nyílt iskola.⁵⁰⁴

502 A romániai magyar iskolák ügye. Levél a szerkesztőhöz. Budapesti Hírlap, 1905. ápr. 21.

503 Szmrecsányi püspök 1904. jan. 30-i levelének kivonata és az arra adandó válasz – miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 743. cs. 621/1905 XVII. t. 194. asz.

504 Táblázatos kimutatás a katolikus magyar iskolákba beiratkozottakról. (1903/4. – 1914/15.) MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t. A târgoviște-i katolikus iskola alapítását

Utóbbi esetében a bukaresti főegyházmegye álláspontjának tisztázatlansága miatt kezdetben nem volt világos, hogy a nemzeti szempontból igen kevert iskolát a kiépülő magyar iskolarendszer részének tekintik-e.⁵⁰⁵ Egy 1905. februári jelentésből azonban kiviláglik, hogy az iskola 60 magyar tanulója két koedukált osztályban tanult a német kántor-tanító keze alatt. A harmadik tanteremben pedig a lelkész oktatta az idegen gyermekeket. Ekkor már számukra is kötelező volt a magyar nyelv, ami egyértelműen a tanoda magyar jellegére utal.⁵⁰⁶ Baynovics Anna 1905 márciusában tartott szemlét a tanintézetben. Az igazgató-tanítónő *két párhuzamos iskolaként* említi az intézményt. A jelentéstevő súlyos tanszerhiányról számolt be,⁵⁰⁷ ami a román tanfelügyelet részéről ismételt zaklatásokra adhatott okot, akárcsak a tanulók kifogásolható elhelyezése. Kuczka tanfelügyelő ezért hosszabb távon egy *saját* épület emelését javasolta, s engedélyt kért a bezárt régi iskola épületének árverezésére, hogy az építés fedezetét legalább részben előteremtse. A Miniszterelnökség mindenestre 40 ezer frank összeghatárig kötelezettséget vállalt az új iskolaépület felépítésére.⁵⁰⁸ (Ám erre csak évekkel később került sor).

A nagyobb vidéki enklávékon kívül élő tankötelesek román nyelvű és szellemű (!) oktatását elkerülendő, 1903-ban az akció keretében egy 50 fős bentlakásos intézet is létesült Predealon (majd Berecken)⁵⁰⁹ a szörványban élő gyerme-

---

Hencz Hilda idézett műve 38. oldalán 1903-ra teszi, de ez a tanintézet a miniszterelnökségi statisztikában csak az 1904/05-ös tanévben jelenik meg.

505 A vegyes iskola 90 tanulója közül 52 volt magyar honpolgár. MNL OL K 26 ME 745. cs. 5664/1904 XVIII. t. 1706. asz.

506 MNL OL K 26 ME 745. cs. 1043/1905 XVII. t. 356. asz.

507 A hatosztályos magyar iskolai tanterv adaptált változata szerint folyt az oktatás. Az összevont alsó osztályokban Jaklovsky Ilona, a III-IV-ben férje, Csiky Gyula oktatta a szegényes ruházatú gyerekeket, akiknek java a tandíjfizetés alól is mentességet nyert. A hittant Paskó János plébános-igazgató magyarul tanította, s a kötelező román nyelvórákat a régi iskola kántor-tanítója tartotta. MNL OL K 26 ME 745. cs. 1600/1905 XVII. t. 356. asz.

508 MNL OL K 26 ME 743. cs. 1602/1905 XVII. t. 194. asz.

509 Az a feltételezés téves, hogy az intézményt „...a román állam létesített[e] 1903-ban a környékről jött gyári munkások gyerekei számára.” Hencz 2009, 39. Az állítás második fele azonban helytálló, minthogy főként Predeal, Bușteni, Sinaia magyar gyári munkásainak gyermekeit iskoláztak be ide. A moldvaiaknak Berecken nyílt hasonló intézmény. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 931/1908.

kek (évekig csak fiúk⁵¹⁰) befogadására. Itt a felekezeti arányoknak megfelelően a tanulók nagyobbik hányada katolikus vallású volt.⁵¹¹

A főváros katolikus intézményei ugyanez időben részben megújultak, de a régen várt fejlesztések is megvalósultak. 1903 szeptemberében a „vegyes” iskola elavult bérleményéből a Cantacuzino utca 50-es szám alatti öt tantermes épületbe költözött.⁵¹² Pontosabban a fiúiskolává átalakult részlege, hiszen a leányosztályokból a korabeli statisztikák szerint még 1903-ban – bérépületben – külön iskolát szerveztek.⁵¹³ Pallavicini követ a tanügyi előírásoknak csak a legnagyobb jóhiszeműséggel megfelelő tanintézetben tett látogatása után egy majdani iskolacentrum céljára alkalmas szomszédos telek megvásárlására tett javaslatot, amire a Miniszterelnökség – az építési tervek bekérésével – táviratban azonnal igent mondott, hogy a kedvező alkalmat el ne szalasszák. A Tisza István kormányfő által is „kivételesnek” nevezett eljárásból arra következtethetünk, hogy a beruházás rekordidő alatt elkészült.⁵¹⁴ Így helytálló Hencz Hilda azon megállapítása, hogy a leányiskola már 1904-ben a Scaune utca 10. szám alatti új épületben működött. A díszteremmel és óvodával kiegészülő építmény az 1905-től végrehajtott további fejlesztéseknek köszönhetően betegellátóval, tanítónői lakásokkal és diák étkezdével bővült. Illetve itt kapott elhelyezést a magyar katolikus iskolák tanfelügyelősége is.⁵¹⁵

A reformátusok fővárosi koedukált iskolájából némileg hosszabb átfutással tudták biztosítani a leányiskola saját, külön épületben való elhelyezését. 1902-

510 Az intézetbe az 1905/6-os tanévben 47 fiúgyermek járt. Kézzel írt táblázatos kimutatás a regáti magyar iskolákról az 1905/06-os tanévben. RZsL 2. f. Külügyi ir. 52. d. 121/1906.

511 Az 1905/06-os tanévben a határinternátusban tanulók közül 28 volt katolikus, 18 protestáns és 1 fő egyéb vallású. Uo.

512 A Cantacuzino utcába költöző 311 diák 3 fiú és 2 leányosztályban tanult. Hencz 2009, 37. Az 1903/04-es tanévben a Cantacuzino utcai fiúiskolába 201 tanuló járt. A katolikus iskolákba beiratkozottak statisztikája az 1903/4-es tanévtől az 1914/15-ös tanévig. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

513 Az 1903/04-es tanévben a leányiskolába 115 tanuló járt. Uo.

514 Az új iskolát eredetileg a templom telkére gondolták felépíteni, de a működő iskola melletti telek ára igazán kedvező volt ahhoz, hogy azonnal lépéseket tegyenek a megvételére. Ez 17 000 frank készpénzzel és 53 000 frank hitel felvételével történt a Crédit Foncier Urbain-tól. A tervet Hornstein érsek is támogatta. Tisza István levele Szmrecsányi György püspöknek. Tisztázat, 1904. jan. 26. MNL OL K 26 ME 604. cs. 430/1904 XVIII. t. 130. asz.

515 Az étkezdét (kantint) csak 1909. febr. 16-án adták át. Hencz 2009, 37.

től 3 évig a Știrbei Vodă utca 36-os számú bérépületben működött, s csak 1905 májusában (vagyis egy évvel a Sf. Stefan utca 34. szám alatti 6 tantermes fiúiskola megnyitása előtt) költözött át a Sf. Voievozi utca 50. szám alatti modern épületbe. Hencz Hilda (bizonyára Kertész József nyomán) 5 tantermesnek említi az emeletes épületet,⁵¹⁶ a fejlesztés azonban ekkor még nem teljesen valósult meg.⁵¹⁷ Az 1905-ben még csak 3 tantermes intézmény csupán egy leány osztály befogadására volt alkalmas, hiszen 2 tantermét az óvodai csoport és játszószooba céljaira alakították ki. (A leányiskolai teljes toldalaképület használatba vételét a román tanfelügyelet csak évekkel később hagyta jóvá.) Ezért, s a termek szűkös létszám-határértékeire tekintettel szorgalmazta Újváry az iskola mielőbbi bővítését,⁵¹⁸ amit a beiskolázási adatok későbbi örvendetes megugrása is visszaigazolt.⁵¹⁹

A tanintézeti befogadóképesség növelésére vonatkozó református tanfelügyelői javaslatban a szakszerű megfontolásokon túl némiképp kifejezésre jutott a katolikus iskolákkal folytatott versengés is. Tény, hogy Várady L. Árpád

516 Kertész 1913, 47. Hencz 2009, 36. A külvárosi fiúiskolában 2 tanítói lakás is helyet kapott.

517 Az 1906-os költségelőirányzatból is törölték a leányiskolai beruházás bővítményéül tervezett óvoda és esperesi – azaz, esetünkben tanfelügyelői – lak építésére szánt összeget. Fejérváry Géza miniszterelnök 1906. febr. 22-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 89/1906.

518 Melléklet: a Román Kultuszminisztérium Magán és Szakiskolák Igazgatóságának A. osztálya, 83017 sz. 1909. nov. 30./dec. 13. engedélyokirata (G sorozat). Simionescu tanfelügyelő jelentése szerint a Sf. Voievozi 50. alatti épület alkalmas iskolának, s az irat engedélyezi az 51. szám alatti óvoda ide költözését. Az óvoda befogadói kapacitását 48 főben határozták meg, miközben a beiratkozott óvodások száma 70 fő volt, s ezt Bratila főtanfelügyelő, és Costin osztályvezető Újváryhoz intézett levelükben kifogásolták is. Hasonlóképpen gondot jelentett, hogy a leányiskolai osztályt legfeljebb 55 fő befogadására hitelesítették. Újváry 1909. dec. 16-ai levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 10493/1909., valamint: A bukaresti református óvoda és esperesi hivatal új otthona. RMŰ, 1909. nov. 21. A fővárosi magyar iskolák általában magas osztálylétszámmal működtek. A fiúiskola III-IV. osztályában Bornemisza József 60 fő feletti csoportokban dolgozott. Szerencsére, a román tanfelügyelői óralátogatásokkor egyik csoportnak mindig külön román órája volt, így a hatósági előírások szerint nem kellett kettéválasztani az osztályokat. Újváry 1910. júl. 2-ai beszámolója az 1909/10-es tanévről Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 5259/1910. Újváry új tanfelügyelői lakása is csak 1909-re készült el. A bukaresti református óvoda és esperesi hivatal új otthona. RMŰ, 1909. nov. 21. és Hencz 2009, 36.

519 1910-ben a leányiskolának 2 tanteremben 140 növendéke volt. Naptár 1914, 24.

már 1907-ben felvetette, hogy a nagy kiterjedésű főváros peremvidékein iskolátlanul kallódó, vagy éppen román tanodákba iratkozó⁵²⁰ katolikus tankötelesek összefogására egy új, külvárosi iskolát kellene szervezni, két évfolyammal.⁵²¹ Ennek működését kezdetben Kuczka Ágost tanfelügyelő egy kijáró tanítóval (bérépületben) képzelte el, mégpedig úgy, mintha a belvárosi iskola kihelyezett osztályai lennének. A tanfelügyelő az engedélyokirat beszerzését – jó okkal – halogatni próbálta, hiszen Take Ionescu konzervatívjai után ismét kormányra kerülő liberálisok a kultusztárca élére újólag Spiru Haretet állították, akinek a korábban elfektetett, de soha vissza nem vont törvényjavaslatával továbbra is revolverzeshették a külföldi magániskolákat.⁵²² Ennek a veszélyét növelte az is, hogy Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter éppen ez évben terjesztette a magyar országgyűlés elé törvényjavaslatát (Lex Apponyi). A jogszabálytervezet ugyan elsősorban az államnyelv meghökkenetően alacsony ismeretén kívánt javítani a hazai nemzetiségi tanintézetekben, azonban a vele szemben kibontakozó politikai hírverésnek köszönhetően csakhamar a jogtiprás „iskolapéldájává”, s a nemzetiségek elnyomásának botránykövévé vált, még az európai közbeszédben is. A nemzetközi összehasonlításban is kifejezetten engedékeny, a nemzetiségek anyanyelvén folyó oktatás visszaszorulása miatt mégis okkal kárhoztatott magyar nemzetiségpolitikai gyakorlat tökéletesítését azonban aligha segítette az a féktelen lejárató kampány, amellyel az államnyelv kiterjesztését próbálták meggátolni. (Míg azt a nyugat-európai államok is minden idegen ajkú honpolgárunktól magától értetődő természetességgel megkövetelték.) Ennek az államjogi szempontból indokolt, de taktikailag hatásosan támadható törekvésnek a visszacsapásaként a román politikai sajtó is élesen magyarelles kirohanásokat tett. Egyes ro-

520 A Grand környéke és a vele összenőtt elmaradott, közművek nélküli Militar község magyar tankötelesei is fizikailag képtelenek voltak naponta eljutni valamely magyar iskolába. Ezért román iskolába iratkoztak, ahol anyanyelvük gyors romlása hamarosan nyelvváltást eredményezett... A Grand magyarjai. RMŰ, 1911. júl. 13.

521 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 702. cs. 2790/1907 XVIII. t.

522 Wekerle kormányfő okkal aggódott, hogy a miniszter magyar iskolákkal szembeni ellen-szenve a törvényjavaslat ismételt benyújtását eredményezheti. Wekerle kérése Alois Lexa von Aehrenthalhoz ennek megakadályozására, 1907. nov. 19. MNL OL K 26 ME 745. cs. 5336/1907 XX. t. 225. asz.

mán lapok egyenesen a bevándorolt *magyarok kiutasítását követelték*,⁵²³ ezért a tervezett iskola elindítását kezdetben csak mint a belvárosi iskola kihelyezett osztályait igyekeztek elfogadtatni a román tanügyi szervekkel. A 30–40 ezresre becsült fővárosi magyarság középtávú igényei alapján azonban számolni kellett további iskolaalapításokkal, ezért az engedélyek beszerzésének módját és alkalmát a legilletékesebbnek tartott Johann Schönbürg-Hartens-tein herceg, bukaresti követre bízta.⁵²⁴ A közös külügyminiszterhez intézett átiratban az óvatos késlekedésre a szlavóniai társakcióban elszenvedett fiasco szolgált magyarázatul.⁵²⁵

Miközben 1908 őszén a galaci katolikus plébánia két termében fiúiskola nyílt,⁵²⁶ a pitești-i katolikus és a galaci református törpeiskola fenntartása gazdaságtalanná vált, s hosszú és heves egyházügyi vitákat követően, 1910-ben kölcsönösen beolvadtak a másik felekezet népesebb iskolájába.⁵²⁷ 1909-ben folytatódtak a református leányiskola beruházásai: elkészültek az óvoda és a tanítónői lakások tervrajzai és költségvetése, s a miniszterelnökségi hitelkeret

523 Hencz 2009, 40.

524 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 702. cs. 2790/1907 XVIII. t.

525 Wekerle Sándor átirata Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszternek, 1907. ápr. 27. Uo. Az új „vasúti pragmatica” (szolgálati szabályzat) törvényjavaslatként való beterjesztése éles tiltakozást váltott ki Horvátországban, minthogy az 1868-as kiegyezési törvényben foglaltak ellenére a magyar nyelv ismeretét próbálták megkövetelni a vasúti alkalmazottak egy részétől. A javaslattal szembeni tiltakozáshullám alkalmat adott az autonóm báni kormánynak, hogy már engedélyezett magyar iskolát zárjon be, illetve hogy a már megígért engedélyek kiadását megtagadja. L. Makkai 2003

526 Táblázatos kimutatás a katolikus magyar iskolákba beiratkozottakról (1903/04 – 1914/15). MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t. és MNL OL K 26 ME 856. cs. 3929/1910. XVIII. t. 129. asz. Az akció kezdetén a magyar katolikusok aránya Galacon ötszörösen meghaladta a reformátusokét. Ez szám szerint 2.630 katolikust jelentett. Románia – 1902. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz. Az összességében csaknem négyezer katolikusnak (3.171 osztrák–magyar, 306 német, 341 olasz, 127 pedig francia állampolgár volt) évekig mégsem volt saját iskolája. Barna 1908, 6. Csupán a két olasz minorita egyike szervezett anyanyelvű olvasás-tanfolyamot a magyar többségnek. Hegedűs 1902, 19.

527 Az 1910-es költségvetés januári tárgyalásán Pitești, mint a legkisebb katolikus tanoda megszüntetéséről döntöttek, azzal a feltétellel, hogy a reformátusok galaci iskolája is beolvad az ottani katolikus magyar iskolába. Várady L. Árpád 1910. febr. 11-ei levele Khuen-Héderváry kormányfőhöz, MNL OL K 26 ME 856. cs. 698/1910 XVIII. t. 129. asz. és Khuen-Héderváry Károly 1910. febr. 23-ai levele Bánffy Dezső főgondnokhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1788/1910.

kimerülése ellenére⁵²⁸ az objektumok egy része (az óvoda) az év végére megépült. Némi nehézséggel ugyan, de lassacskán bejáratódtak a napközi otthonok szolgáltatásai is, amelyek a szegény sorsú diákok jutányos étkeztetésén⁵²⁹ túl a délutáni felügyelet gondját is levették a dolgozó asszonyok válláról. Egyúttal csökkentették az ártalmatlannak tűnő utcai közös játékokban rejlő nyelvvromlás és fokozatos nyelvváltás lehetőségét.

Az alkalmi beolvasztó hatások mellett azonban léteztek nagyon is szándékolt törekvések a bevándorolt magyarok gyermekeinek románosítására. Újváry István 1909. évi egyházlátogató körútjáról készített beszámolójának hangsúlyos megállapítása, hogy a főváros és a vidék intézményeiben egyaránt megsűrűsödtek a tanfelügyeleti zaklatások: Brăilán a koedukáció tiltása miatt külön leányiskolát kellett szervezni,⁵³⁰ a bukaresti varróiskola hosszú hónapok alatt (katolikus intézményi párja 3 év alatt!) sem kapott működési engedélyt; Galacon 3 magyar nevű, de nemzeti hovatartozást igazolni nem tudó tanuló kitiltását igyekeztek kivédeni, s Pitești-en is hasonló vitákat folytattak a román felügyeleti szervekkel;⁵³¹ míg

528 Az óvoda eredetileg 50–60 ezer lejes költsége 93 ezer lejre szökkent fel, míg a lakások, a telekátaszabás, a csatorna, a vízvezeték és a kerítés költségét 20 ezer lejre becsülték. Wekerle Sándor 1909. márc. 14-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 2375/1909.

529 Újváry István 1910. febr. 12-ei levele Bánffy Dezsőhöz az 1909. második félévi egyházlátogatásáról. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 1308/1910. A napközis étkezdjét rész-időben a tornatermekben alakították ki. Újváry István 1910. ápr. 29-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 3571/1910. A fiú-iskolában egy tál étel átlagosan 6,75 baniba, míg a leányiskolában 5,95 baniba került, minthogy 15, 10, 5 banis és ingyenes adagokat is osztottak – rászorultság szerint. Újváry István 1910. márc. 16-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 5260/1910. 1910-ben (55 ezer adagos forgalommal) mindkettő dicséretesen működött. Ez mégis megérte az osztott idejű tanítás áldozatát (hogy még az étkeztetés után is tanórákat kellett tartani). Antal Gábor és Degenfeld József konventi elnökök 1911. jún. 20-ei levele Khuen-Héderváry kormányfőnek, mellékelve ápr. 24-ei jelentésüket a romániai egyházmegye 1910. évi működéséről. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3672/1911 XIX. t. 138. asz.

530 Az iskola szétválasztását Brăila és Galac esetében kényszerítették ki a román hatóságok, noha utóbbi felső osztályaiba nem is jártak leány tanulók. A Külügyminisztérium azonban az aktuális viszonyokat nem tartotta alkalmasnak a diplomáciai tiltakozásra. Wekerle Sándor kormányfő 1909. febr. 15-ei levele Bánffy Dezső konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1635/1909.

531 Újváry István esperes 1910. febr. 12-ei levele Bánffy Dezsőhöz az 1909. második félévi egyházlátogatásáról. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 1308/1910.

Ploiești-en a mondvacsinált érvekkel kifogásolt férőhelygondok⁵³² miatt kellett az imaházat tanteremmé átalakítani. A felekezeti vegyes iskolává átszervezett craiovai intézményben viszont a katolikus iskolatestvér tanító rúgta fel a békés együttélés megállapodásos és íratlan szabályait. Buzăuban, ahol csupán katolikus iskola működött, viszont a protestáns szülők mutattak mind nagyobb hajlandóságot a kitérésre, ami az akció szempontjából bocsánatos elhajlásnak számított, hiszen a szülők csak így látták biztosítva gyermekeik magyar iskolába járatását.⁵³³

1910 őszére a bukaresti református leányiskola régi épületének átalakítása (az L alakú hozzátoldás) is elkészült 2 új tanteremmel,⁵³⁴ a két tanító- és a pedelluslakással együtt,⁵³⁵ az év végére azonban csak ideiglenes átvételük történt meg⁵³⁶ a még zajló utómunkálatok – mint az ünnepségek alkalmára (elbontható) iskolai színpad építése, vagy a városi hatóságok által utólagosan megkövetelt ereszek felszerelése – miatt.⁵³⁷ Időközben a két református iskolai objektum adómentesítésére vonatkozó kérelmet a bukaresti adóhatóság elutasította, ráadásul kellemetlen pénzügyi faggatózások után, noha az új épületekre vonatkozó hároméves mentesség a leányiskolát mindenképpen megillette volna.

532 A román kormány 79.722 : 20.402/1897 sz. rendeletében 40 főre hitelesítette az iskolát, az okirat azonban az idős Teleki Mózes működése alatt elkallódott. Noha a létszám mindig e körül mozgott, a beiratkozási könyveket eddig gond nélkül hitelesítették. Az új tanévben 34 beiratkozott anyakönyvét terjesztették fel, de az időközben beiratkozott 6 gyermek anyakönyvei nem voltak bevezetve, ám ezt is pótolták. Egy román orvos helyszíni szemléje után a szaktárca 1909. dec. 17/30-ai, 87923. ügyiratszámú válaszában az iskola köbtartalmára hivatkozva azonban már csak 32 növendék tanítását engedélyezte, noha az érvényben lévő szabályzó (4 m³/gyermek) szerint a 7,06 × 6 × 3,45 m-es (146.537 m³) terem 36 gyermekre volt elegendő. Az esperes fellebezett. Újváry István 1910. jan. 27-ei levele Bánffy Dezső főgondnokhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 695/1910.

533 Újváry István esperes 1910. febr. 12-ei levele Bánffy Dezsőhöz az 1909. második félévi egyházlátogatásáról. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 1308/1910.

534 Antal Gábor és Degenfeld József 1911. jún. 20-ai levele Khuen-Héderváry Károlyhoz. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3672/1911 XIX. t. 138. asz.

535 Újváry István 1910. szept. 1-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 5996/1910.

536 Újváry 1910. dec. 9-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 7667/1910.

537 Ezen kívül lámpahorgok, sárvédő rostélyok, az óvodai redőnyök felszerelésére, a nyirkos óvoda szárítására, a tanítónői lakások bebútorozására, valamint a varrótanfolyam és oktatói lakás közti fal elbontására, és az udvar fásítására kellett költeni. Újváry István 1910. ápr. 29-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 3571/1910.

A szokásos, de kétes kimenetelű fellebbezés helyett, Újváry javaslatára ezúttal a diplomáciai beavatkozás eszközéhez nyúltak – eredményesen.⁵³⁸

Az 1911-es év a liberális kormány bukásával kedvezőbb elbánást hozott a magyar fenntartású magániskolák számára, noha a visszavándorlás érzékelhetően apasztani kezdte az iskolák padsoraiban ülők számát, különösen Craiova, Giurgiu, Turnu-Severin, Târgoviște és Galac esetében.⁵³⁹ A vészharangot mégis a buzău-i magyarok kongathatták meg, ahol az alacsony diáklétszám miatt 1911 szeptemberétől a katolikus iskolát fel kellett számolni.⁵⁴⁰

A migrációs folyamatok sajátos hullámvázának köszönhetően azonban a regáti magyarságra általában mind jellemzőbb sorvadás mellett volt, ahol a közösségképződés és gyarapodás ment végbe. Ilyennek látszott a Galac melletti Sardaru, ahol a Koralek és Müller gyár munkásai 1909-ben katolikus magyar iskolát kérvényeztek a bukaresti követségen, „elég tekintélyes” számú tankötelesre hivatkozva. Az iskola fenntartását és a tanító ellátmányát a gyár magára vállalta. Khuen-Héderváry Károly kormányfő helyesnek ítélte, hogy Kuczka Ágost és a külképviseletek felkarolják ezeket a kezdeményezéseket, egyúttal arról biztosította Alois Lexa von Aerenthal külügyminisztert, hogy az iskola létrejötte esetén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az iskola tanítóját felveszi a nyugdíj- és gyámintézetébe.⁵⁴¹ Fél év sem telt el azonban, amikor a főkonzul azt jelentette a miniszterelnöknek, hogy a város magyarjainak jelentős része a kendergyár munkafeltételeinek romlása miatt időközben hazaköltözött. A sardarui magyar iskola ügye így végleg elintézetlen maradt.⁵⁴²

538 Noha a román fél szóban jelezte, hogy csak az aktuális kivetett adó alól mentesülnek. Újváry 1910. márc. 16-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2163/1910. Az irat mellékleteként csatolva Popescu adótárnok fizetési felszólítása, amely szerint a fiúiskola adójának elmulasztása esetén a tanintézet működését felfüggesztik. Magyar fordításban ugyancsak csatolva a román oktatási minisztérium jan. 29-ei felmentő határozata.

539 Újváry István református tanfelügyelő 1911. jan. 21-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911.

540 Várady L. Árpád – kárpótlásul – az eddig iskolafenntartásra fordított összegből egy kápolnát akart építtetni a helyi magyar katolikusoknak. MNL OL K 26 ME 945. cs. 2235/1912 XVIII. t. 29. asz.

541 Miniszterelnökségi átirat Aerenthal külügyminiszternek, 1910. jan. 11. MNL OL K 26 ME 856. cs. 5965/1909 XVIII. t. 649. asz.

542 A Külügyminisztérium magyar nyelvű levele Khuen-Héderváry Károlynak, 1910. máj. 21. MNL OL K 26 ME 856. cs. 2490/1910 XVIII. t. 129. asz.

Más volt a helyzet a Szebentől 50 kilométerre, délre fekvő Brezoiu esetében, ahol a határhoz való közelség miatt már a század elején sok magyar munkavállaló megfordult. Csupán a Lotru erdőipari részvénytársaság alkalmazásában mintegy háromezren lehettek. Még 1903 őszén az ő gyermekeik iskoláztatási igényeire hivatkozva érkezett megkeresés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba egy magyar tanoda létrehozására.⁵⁴³ Az iskola szerencsésen megvalósult, s egy ideig eredményesen is működött. A craiovai alkonzul 1910-ben azonban azt jelentette, hogy Pap Károly tanítót időközben elbocsájtották.⁵⁴⁴ Az iskola mégsem szűnt meg, mert a részvénytársaság a következő évben egy másik magyar tanítót szerződtetett.⁵⁴⁵ Újváry esperes 1911 októberében, szórványgondozó körútján került kapcsolatba a cég magyar állampolgárságú igazgatójával és a magyar osztályban tanító Klinger Károllyal, aki egy ideig az akció katolikus ágának tanítója volt Brăilán és Craiován. Az iskolában a magyar diákok létszáma ötven és harminc fő között ingadozott, akiket a román hatóságok által jóváhagyott tanterv szerint, a magyar magániskolákban engedélyezett tankönyvekből oktattak. Ez utóbbiak beszerzése azonban egyre nehezebbé vált. Ezért és a gyakori hatósági zaklatások kivédése érdekében kérték az esperest, hogy legalább a pedagógiai szakfelügyelet révén a regáti református tanintézetek kötelékébe tartozhassanak. A református jelleget a tanító a református tanulók szerény felekezeti többségével indokolta, s két éves craiovai szolgálatának komor tapasztalataival (ami alatt az idegen ve-

543 A kérvényt Pap László székelyi községi tanító fogalmazta, aki csatolta a céggel kötött ideiglenes megbízásának fordítását. Ez rögzíti, hogy milyen bérézési és ellátási feltételekkel kell a mintegy ötven, zömében magyar tanuló oktatását magyar, román és német nyelven elvégeznie úgy, hogy tanítványai mindnyájan vizsgaképessé váljanak. Miniszterelnökségi átirat Agenor Gołuchowski külügyminiszternek, 1903. nov. 16. MNL OL K 26 ME 856. cs. 858/1903 XVIII. t. 402. asz. A craiovai alkonzulnak megküldték az iskola és a brezoiu-i kaszinó számára Ferenc József magyar király huszártábornoki képmását magyar képaláírással. Miniszterelnökségi átirat a közös külügyminiszternek, 1904. márc. 17. MNL OL K 26 ME 604. cs. 5339/1903 XVIII. t. 5339. asz.

544 Alois Lexa von Aerenthal külügyminiszter 1910. okt. 27-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 856. cs. 6216/1910 XX. t. 421. asz. Eredményes működése jutalmaképpen a kormányfő közbenjárta Pap nyugdíjjogosultsága érdekében. Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 856. cs. 6524/1910 XX. t. 421. asz.

545 A miniszterelnökségi belső feljegyzés a bukaresti követ jelentése alapján rögzítette, hogy a magyarul tanító üzemi iskola nem szűnt meg, sőt, új fejlemények vannak. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 521/1911 XX. t.

zetesű katolikus egyházzal való nemzeti jellegű súrlódások emléke értendő).⁵⁴⁶ Egy év múltával mindenesetre a Miniszterelnökség a tanító nyugdíjintézeti tagságát – elődjéhez hasonlóan – rendezte.⁵⁴⁷ 1913 áprilisában azonban Újváry István a helyszínen arról értesült, hogy a magyar tanítót hazafias munkája miatt román felettese bepanaszolta, amiért a részvénytársaság fegyelmeivel június 30-ai hatállyal elbocsátotta.⁵⁴⁸ Az iskola azonban vélhetően tovább működött, legalábbis erre következtethetünk abból a tényből, hogy a Miniszterelnökség 1913 őszén az intézmény javára még ingyen tankönyveket küldött.⁵⁴⁹

Ploiești-en 1912-ben egy új katolikus iskola (és tanítói lakások) megépítésével zárult a nemzetiségi vegyes iskola magyar jellegű tanintézeté formálásának éveken át húzódoó folyamata. Az épület maga 54 ezer koronás hosszú lejáratú hitel felvételét igényelte,⁵⁵⁰ amihez hasonló nagyságrendű tételként járult a bútorzat és az oktatási

546 Újváry István 1911. okt. 30-ai levele a konventi elnökséghez. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 6787/1912 XX. t. 32. asz. ill. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 7141/1912. Újváry október 26–27-én járt a városban, ahol több mint százan hallgatták az iskolában tartott igemagyarázatát, s 62-en úrvacsoráztak. Az esperest azonnali szakfelügyeleti vizsgálatra is felkérték, de ő csak a közvetítésre tett ígéretet. Az iskolafenntartó, báró Groedel és a tanító viszont vállalták a magyar nyugdíjintézeti tagság terheit. A Konventi Elnökség nov. 12-ei felterjesztésében elfogadhatónak tartotta a dévai tanítóképezdei oklevéllel rendelkező tanító kérését, aki a craiovai magyar egyesület megalakításában vállalt kulcsszerepével bizonyította hazafias elkötelezettségét. A Miniszterelnökség dec. 30-ai válaszában jelezte, hogy nincs kifogása a szakmai kapcsolat ellen. Érdekes, hogy évekkel korábban Kuczka Ágost javaslatára – magatartásbeli gondok miatt – a Miniszterelnökség még „szabadulni” kívánt Klinger Károlytól. Miniszterelnökségi tisztázat Váradynak L. Árpádnak, 1907. jan. 29. MNL OL K 26 ME 743. cs. 6338/1906 XVII. t. 121. asz. (L. az 1907. évi 598-as alapszámmal.) Feltételezhető azonban, hogy hazafias magatartása felülírta Kuczkának a szűkebb katolikus érdekeket tükröző véleményét.

547 Miniszterelnökségi tisztázat Leopold von Berchtold külügyminiszternek, 1912. nov. 25. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 6882/1912 XX. t. 32. asz.

548 Érdekes, hogy Újváry csak ekkor tolmácsolta a Konvent feltételeit az intézménynek a református tanintézetek családjába történő „befogadásához”; mint ahogy az is, hogy a tanító nevét Pap J. vagy Lászlóként rögzítette, vagyis a korábbi tanító nevét használta. Újváry 1913. ápr. 26-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 2636/1913. A Miniszterelnökség két hónappal később mégis arról értesítette a craiovai alkonzulátust, hogy befizette Klinger javára a nyugdíjjárulékot. Miniszterelnökségi átirat a külügyminiszternek, 1913. júl. 1. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 4031/1913 XX. t. 385. asz.

549 Tisza István kormányfő 1913. okt. 14-ei levele a Konventi Elnökségnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 6108/1913.

550 MNL OL K 26 ME 945. cs. 6930/1912 XVIII. t. 29. asz.

segédletek beszerzése.⁵⁵¹ A Szent László Társulat égisze alatt megvalósuló fejlesztésnek köszönhetően az iskola tanulói létszáma az 1904-es megnyitástól a világháborúig több mint 50%-kal növekedett.⁵⁵² Eközben az iskolát a román hatóságok további költséges beruházásokra szorították. Ezek egy része a modern higiénias követelményekkel összhangban állt ugyan, ám ha számításba vesszük, hogy a Román Királyság sok száz településén ekkoriban egyáltalán nem volt iskola, s hogy a létezők között ugyancsak százával akadtak, amelyek hasonló okok miatt szintúgy elmaraszthalhatóak lettek volna, akkor nyilvánvalóvá válik ezen intézkedések zaklató jellege. A Miniszterelnökség ugyanakkor elfogadta a vízöblítéses mellékhelyiségek kialakítására vonatkozó román igények indokoltságát, s utasítást adott a munkálatok elvégzésére, s az „előre nem látható kiadások” kiegyenlítésére.⁵⁵³

A Református Egyetemes Konvent elnöksége még 1911 júliusában azzal a javaslattal fordult a kormányzathoz, hogy a bukaresti köztemető környéki, peremvidéki protestáns magyarság számára is indokolt volna iskolát alapítani.⁵⁵⁴ Az előzetes igényfelmérések talán nem valószínűsítettek elegendő létszámú gyermekanyagot, mert a javaslat lekerült a napirendről. A katolikus akció-ág azonban – nagyobb méritéssel – jelentősen bővíteni tudta a főváros Tabacari nevű külvárosi negyedében, a Cuza Vodă 100. szám alatti intézményét. A Szent László Társulat új elnöke, Várady L. Árpád fejlesztési elképzeléseit 1912 tavaszán éppen a fiúiskola magas tanulólétszámával indokolta. A Miniszterelnökség azonban a visszavándorlás fokozódó ütemére hivatkozva az új tanév beiratkozási adataitól tette függővé jóváhagyását.⁵⁵⁵ A

551 Az építkezés finanszírozója a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank volt bukaresti képviselőnek, a Marmarosch & Blanc Részvénytársaságnak a közvetítésével. MNL OL K 26 ME 945. cs. 6500/1912 XVIII. t. 29. sz. A bútorzat és az oktatási segédletek előteremtése további 20 000 frankba került. MNL OL K 26 ME 743. cs. 1593/1906 XVII. t. 121. sz. Ehhez kell hozzászámítanunk a lelkes mintegy 500 franknyi segélyét, az iskola 5000 frank körüli éves fenntartási költségét. MNL OL K 26 ME 743. cs. 38/1907 XVIII. t. 598. sz.

552 Az 1904/05-ös tanévben 60, 1907/08-ban 71, 1910/11-ben 80, 1913/14-ben pedig már 91 tanuló járt az iskolába. Az 1915/16-os tanévben azonban számuk 42 főre csökkent. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

553 2000 frankot. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 5183/1911.

554 Degenfeld József és Antal Gábor konventi elnökök 1911. júl. 4-ei előterjesztése Khuen-Héderváry Károly kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3979/1911 XIX. t. 138. sz.

555 Miniszterelnökségi fogalmazvány Várady L. Árpádnak, 1912. márc. 21/27. MNL OL K 26 ME 945. cs. 1004/1912 XVIII. t. 29. sz.

szomszédos Leon Vodă utca 22. szám alatti koedukált iskola és óvoda bérletének bizonytalanná válásával⁵⁵⁶ a kultuszminisztérium főmérnöke, Török Gyula még 1912 nyarán megvizsgálta annak lehetőségét, hogy a bérelt épület telkének a fiúiskolai telekkel történő egyesítésével megfelelő építési terület nyerhető-e a bővítéshez.⁵⁵⁷

A telekárak rohamos emelkedése miatt az ingatlanvásárlás gyorsított ütemben zajlott, s az akció vezetése a tanév végén kész építési tervekkel is rendelkezett.⁵⁵⁸ Az 1913/14-es tanévről szóló beszámoló pedig már meglelégedéssel nyugtázhatta, hogy a Leon Vodă utca 22-es számig átnyúló, 4 tantermesre bővített, betegszobával, tanítólakásokkal ellátott, s az óvodát is befogadó emeletes külvárosi intézménykomplexumban⁵⁵⁹ a diáklétszám szép emelkedést mutat.⁵⁶⁰ Az 1913 őszére megújult, egyesített külvárosi katolikus vegyesiskola fejlesztése 300 ezer lejt (frankot) emésztett fel.⁵⁶¹

Ám ilyen nagyságrendű beruházások csupán a fővárosban kecsegtettek látványos eredménnyel. A vidéki tanintézetek esetében a szinten tartás is komoly nehézségekbe ütközött. Szörénytornyán (Turnu Severin) ugyan átmeneti lét-

556 Az építés irányába hatott nem csak a vegyes iskola elhelyezésének alkalmatlansága, de a zsúfoltság is a szomszédos fiúiskolában (amit a román hatóság is erősen kifogásolt). Kuczka Ágost 1912. nov. 30-ai levele Várady L. Árpád kalocsai érsekhez. MNL OL K 26 ME 945. cs. 7296/1912 XVIII. t. 29. asz.

557 Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök átirata Leopold von Berchtold közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1912. aug. MNL OL K 26 ME 945. cs. 1004/1912 XVIII. t. 29. asz.

558 Miniszterelnökségi emlékeztető a katolikus akcióág 1912/13-as fejlődéséről. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4302/1913 XVIII. t. A Szent László Társulat által előterjesztett javaslatot a Miniszterelnökség a beíratottak száma és előmenetele alapján megvizsgálta, s mérlegelték a telekvétel és árkalkuláció helyességét is. A telket szemlélő építész, Török Gyula azonban a telekárak növekedése miatt gyors döntést sürgetett. Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1912. aug. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4870/1912 XVIII. t. 29. asz.

559 Hencz 2009, 38.

560 Miniszterelnökségi emlékeztető a katolikus akció-ág 1913/14-es tanévi fejlődéséről. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 5408/1914 XVIII. t. Míg az 1911/12-es induláskor az iskola I. osztályának 38 tanulója volt, 1912/13-ban a két évfolyamra 72 fő iratkozott, az új épület elkészültevel az 1913/14-től négy évfolyamos intézménynek már 199 diákja volt (ami egy év múlva 212-re nőtt). Táblázatos kimutatás a katolikus magyar iskolákba beíratkozottakról. (1903/4. – 1914/15.) MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

561 Várady L. Árpád kalocsai érsek 1916. máj. 17-ei levele Tisza Istvánhoz. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1721/1916 XX. t. Naptár 1914, 37–38.

számnövekedésnek örülhetett a helyi magyarság, a buzăui inasiskola azonban elegendő fiatal hiányában megszűnt.⁵⁶²

Bizonyos, hogy az 1912-ben a magyar iskolákban is bevezetett *tandíjmentesség*, az esetleges ingyen tanszer és írószer sem jelentett már akkora vonzerőt,⁵⁶³ hogy ellensúlyozhatta volna a létszámapadást, hiszen az első Balkán-háború kitörésével a hazatérések tömegessé váltak. 1912-ben az iskolaudvarok kavicsozása, míg Brăilán a kolerajárvány okozott közegészségügyi többletkiadásokat, a târgoviștei iskola építményén pedig halaszthatatlan javításokat kellett elvégezni.⁵⁶⁴

Románia akkori második legnagyobb városában, Brăilán ráadásul a beiratkozók számának meredek csökkenése miatt Újváry István református tanfelügyelő kérvényezni volt kénytelen, hogy hatósági felmentést kapjon azon rendelet hatálya alól, amely a vidéki elemi iskolákban 3. osztálytól előírta a nemek elkülönítését.⁵⁶⁵ Ellenkező esetben a leány- és a fiúiskolát is a bezáratás fenyegette. Az összevonással viszont halaszthatatlanná vált a leromlott állapotú iskola tatarozása. Mi több, újjáépítése, ugyanis a statikai vizsgálat azt állapította meg, hogy máskülönben az életveszélyessé váló épületet 2-3 éven belül le kell bontani. Az 1911-ben elhatározott újjáépítési tervet azonban a román hatósági előírások szerint át kellett dolgozni.⁵⁶⁶ Az új iskolát 54 000 lej költséggel kívánták mielőbb megépíteni, hogy a veszélyes állványzat eltűnhessen

562 Gyarapodnak a romániai iskolák. RMŰ, 1911. nov. 2.

563 Egyházközségi értesítő 1912. 6. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 61. d. sz. n.

564 Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelő 1912. nov. 30-ai levele Várady L. Árpádhoz. MNL OL K 26 ME 945. cs. 7296/1912 XVIII. t. 29. asz. 1913-ban a román kultuszminisztérium az egész országra koleraszünetet rendelt el, a tanévkezdést november 7-ére halasztva. Antal Gábor és Degenfeld József levele Tisza István miniszterelnökhöz, 1913. okt. 14. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 6954/1913 XX. t. 1062. asz.

565 A román tanügyi szervek azonban hosszasan firtatták a tanítói kar nemi összetételét és az oktatók képzését. Újváry István 1913. márc. 18-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 44. d. 1488/1913. és MNL OL K 26 ME 1185. cs. 3516/1913 XIX. t. külön sz.

566 Előírás volt, hogy az óvoda legalább 2 helyiségből álljon (játékra és foglalkozásra), az iskoláknál pedig egy kisebb irodát kellett kialakítani. A terv módosítását az étkezde és napközi működtetése is indokolta, hiszen ezek a funkciók csak egy bent lakó tanítóval voltak biztosíthatóak, tehát az intézményben tanítói lakást is ki kellett alakítani. Kuczka Ágostot felhatalmazták a régi épület elbontására. A vállalkozónak, a munkát a hazai gyakorlat szerint a bontási anyag fejében ingyen kellett elvégeznie. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. Pro domo, 1909. júl. 9. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4105/1912 XVIII. t. 29. asz.

az iskolából.⁵⁶⁷ A nyár folyamán az iskola főfala megrepedt, a tulajdonos perrel, a román tanügyi hatóságok az intézmény bezárásával fenyegetőztek, ezért a miniszterelnök szeptember derekán diplomáciai úton utasította Kuczkát az újjáépítés azonnali elkezdésére.⁵⁶⁸ További termódosítások után egy megbízható vállalkozót kellett találni, aki magas költséggel, de a romániai viszonyokra jellemző kivitelezési gondok nélkül felelősséget vállal az elvégzett munkák minőségéért. Mégpedig nagyon szoros, október végi átadási határidővel!⁵⁶⁹ A példás gyorsasággal elkészült új iskolát azonban a tanügyi hatóság – a koedukáció ürügyén – tovább zaklatta,⁵⁷⁰ ami annál kevésbé volt jogos, mivel a román kormány 1912. február 1-jén kelt 89844. sz. irata arról értesítette a Monarchia bukaresti követségét, hogy a magyar iskolákban 25 leány alatt nem kell külön leányosztályt nyitni, márpedig 22 beiratkozó leánnyal a bräilai vegyes iskola nem haladta túl ezt a határértéket.⁵⁷¹

A másik dunai kikötővárosban, a moldvai Galacon, mint ismeretes, a református törpeiskola 1910-ben beolvadt a katolikus fiúiskolába, amely a felekezeti-

567 Miniszterelnökségi belső emlékeztető a bräilai beruházásról. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4868/1912 XVIII. t. 29. asz. A bräilai iskola átépítésére a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank leánybankjánál, a Marmorosch & Blank-nál felvett, de a háborús viszonyok között tévesen könyvelt hitel végül több mint 10%-kal meghaladta a tervezett összeget. Miniszterelnökségi átirat a pénzügyminiszterhez, 1916. szept. 15. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2746/1916 XVIII. t. 20. asz.

568 Miniszterelnökségi belső emlékeztető és miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1912. szept. 18-19. MNL OL K 26 ME 945. cs. 5551/1912 XVIII. t. 29. asz.

569 A földszinten a tanterem mellett, iroda, ebédlő és szoba-konyha-kamrás házmesteri lakás, az emeleten 60 négyzetméteres nagy tanterem és igazgató lakás, az alagsorban pedig az óvoda konyhája és kamrája épült meg, illetve egy szén- és faraktár a pincében. Török Gyula főépítész 1912. aug. 10-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 945. cs. 6500/1912 XVIII. t. 29. asz. Grünbaum Ernő mérnök-vállalkozótól azonban egy további módosítás teljesítését is várták: a szuterénbe tervezett konyhával az ételnek az ebédlőbe szállítása igen körülményes vált volna, ezért az alagsorba terveztek egy 6×4,3 m-es ebédlőt. Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 6267/1913 XVIII. t. 259. asz. Az építkezés végösszege így 64.611 korona 27 fillér lett. Miniszterelnökségi átirat a pénzügyminiszternek, 1916. szept. 15. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2746/1916 XVIII. t. 20. asz.

570 A református iskola vegyes jellegének korlátozására 2 felszólítás is érkezett a román hatóságoktól. Miniszterelnökségi fogalmazvány Leopold von Berchtold közös külügyminiszternek, 1914. máj. 11/14. MNL OL K 26 ME 992. cs. 3469/1914 XX. t. 26. asz.

571 Tisza István miniszterelnök levele a Konventi Elnökséghez. Fogalmazvány, 1914. júl. 23./aug. 29. MNL OL K 26 ME 992. cs. 5429/1914 XX. t. 26. asz.

közi „vérátömlesztésnek” is köszönhetően⁵⁷² a továbbiakban kiegyensúlyozottan működött Szarka Gyula osztálytanító vezetésével.⁵⁷³ A tanodát értelemszerűen igénybe venni nem tudó magyar leányok viszont csak a Sion-apácáknál tanulhattak, saját költségen. Az ő nemzeti szellemű nevelésük érdekében az akció vezetése egy magyar tanítónőt kívánt szerződtetni a Notre Dame kolostorban, majd (a pitești-i katolikus iskola elsorvadásával és felszámolásával keletkező megtakarítások terhére) tervbe vették egy leányosztály megnyitását is.⁵⁷⁴

Ennek feltételeit a kultusztárca építészmérnökének kellett felmérnie, akit a bräilai iskolaépítés megkezdése után arra utasítottak, hogy vizsgálja meg a szomszédos Galacon újonnan épített plébániai iskolát, hogy az esetleg alkalmas-e egy leánytagozattal bővülő magyar iskola céljaira.⁵⁷⁵ Török Gyula lesújtó jelentésében az állt, hogy az építményt egy laikus tervei szerint, gondatlanul kiviteleztek. A bejárás során talált hibák és hiányosságok láttán azt javasolta, hogy a plébánián inkább béreljenek további két tantermet, s kis költséggel növeljék a régi iskola komfortját, mintsem az új, és drágábban bérelhető épületbe költöznének. Az igények nehezen belátható bővülése esetére azonban nyitva hagyta egy saját iskola építésének lehetőségét is.⁵⁷⁶ Az 1913. évi költségvetési előirányzat tanúsága szerint mindenesetre a költségtakarékos plébániai elhelyezést részesítették előnyben.⁵⁷⁷

572 Az 1909/10-ben 45, egy évvel később 55, majd két esztendeig 56 fő volt a létszám, az utolsó békeévben már 62. Táblázatos kimutatás a katolikus magyar iskolákba beiratkozottakról. (1903/4. – 1914/15.) MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

573 MNL OL K 26 ME 856. cs. 2441/1909 XVIII. t. 649. asz.

574 MNL OL K 26 ME 856. cs. 3929/1910 XVIII. t. 129. asz.

575 MNL OL K 26 ME 945. cs. 4105/1912 XVIII. t. 29. asz.

576 Az egy főre jutó légköbméter arányát és a termék természetes megvilágítását a mérnök rendben találta. Az ajtók azonban közvetlenül a szabadba nyíltak, s nem volt fedett öszszeköttetés a mellékhelyiségekkel, ami a téli kemény hidegben komoly gondot jelenthetett, akárcsak a szakszerű tervezés teljes hiányát mutató fűtési rendszer és az emeleti tanítólakásokhoz vezető lépcső. Az épülethez nem tartozott játszótér sem. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4768/1912 XVIII. t. 29. asz. Kuczka tanfelügyelő Orlandi plébános támogatásának radikális emelésére tett javaslatot, hogy a kedvezményes bérleti feltételeket elfogadják. A bérleti díj 1600, a fűtés és takarítás 400-400, a román nyelvtanár 600, és Surányi Ferenc káplán hitoktatói tiszteletdíja 1000 lejt tett ki. A plébániának tehát e költségek fejében évi 4000 lej támogatást kívántak fizetni. Uo.

577 Miniszterelnökségi belső emlékeztető az 1913-as katolikus költségvetési előirányzatról. MNL OL K 26 ME 945. cs. 6930/1912 XVIII. t. 29. asz.

5.5. Az oktatás tartalma, szellemisége

Amennyire fontos volt idegenben a saját iskolarendszer kiépítése, épp olyan meghatározó jelentőségű volt a tanterv, a tankönyvek és a tanítók által képviselt értékek és értékrend a magyar tanulók értelmi és erkölcsi formálásában. Az oktatás tartalmi elemeinek jelentőségével természetesen a román fél is tisztában volt. Talán éppen ennek volt betudható a megannyi mesterkélt próbálkozás, hogy belefolyjanak a magyar tanodák mindennapjaiba, s ily módon a magyar tanköteles korosztály tudatába férközzenek. Mindenekelőtt a román nyelv kötelező oktatása révén. Ami önmagában természetes törekvésnek mondható, noha a szóban forgó intézmények egy idegen ország pénzén létesültek saját állampolgáraik kulturális igényei szerint.

S ezeket az intézményeket a helyi hatóságok a román közoktatás részeként igyekeztek kezelni. A román tanügyigazgatás cseppet sem szégyellősen azt várta a külföldi magániskolák magyar tanulóitól, hogy a román nyelv és kultúra minél nagyobb szerepet töltsön be iskolai és civil életükben egyaránt. Ám ha meggondoljuk, ez a túlzott ambíció nem volt alaptalan, s még kevésbé veszélytelen, hiszen esetünkben olyan diákokról van szó, akik évek óta román nyelvterületen éltek, mit több, túlnyomó többségük már a román állam területén született, s szüleik révén egyre inkább csupán az állampolgársági kötelék fűzte őket az anyaországhoz. A román hatóságok tisztában voltak azzal, hogy a szülők huzamosabb kinntartózkodás után „törvényszerűen” kiszorulnak ebből a jogállapotból, s hazátlanná válnak: vagyis a román gazdaállam beolvasztó törekvéseinek csaknem védtelen alanyaivá.⁵⁷⁸

578 A román hatóságok általában nem is várták passzívan ennek bekövetkeztét. Újváry egyik jelentéséből tudjuk, hogy olykor az adatközlő állítása dacára ortodox vallás, vagy román nemzetiség került az igazolványba. Különösen az útlevéllel nem rendelkezők esetében az anyakönyvi hivatalokban gyakran romános írásmóddal jegyezték be a magyar neveket, s innen már csak egy lépés volt a román állampolgárrá könyvelés, s ekkor már törvényesen ki is tilthatták a magyar diákokat a magyar iskolákból. Újváry István 1910. okt. 29-ei levele Bánffy Dezső főgondnokhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 6809/1910.

Ez a fenyegető távlat tette oly kiélezetté a tanköteles korosztályokért vívott küzdelmet, amelyben a különféle kedvezmények kínálatának is megvolt a maguk tagadhatatlan szerepe. Wekerle Sándor kormányfő 1909-ben arra hívta fel a református akció vezetőit, figyelmeztessék a regáti tanítói kar tagjait, hogy a gyerekek beiskolázását elsődrendű teendőjüknek tekintsék. A hatékonyság növelése érdekében ugyanakkor engedélyezett évi 2500-3000 frankot kedvezményes (sokaknak ingyenes) ebédosztásra szánni.⁵⁷⁹ Szász István református tanító egy tantestületi értekezleten nyilatkozta, hogy a szülők meggyőzését szolgáló anyagi előnyök (ingyen tanszer, tankönyv, tandíjmentesség) és a jobb boldogulással kecsegtető lehetőségek (mint az anyaországi ösztöndíjas továbbtanulás) nyíltan vállalhatók, hiszen köztudomású, hogy ezeknek meghatározó jelentősége van a beiratkozásról hozott döntésekben.⁵⁸⁰ És fordítva. A szülők a román közoktatási gyakorlattal eltérően 1912-ig megkövetelt tandíjat, vagy az iskolának a tanszerekre, oktatási anyagokra vonatkozó térítési felhívásait, akár eltanácsolásként is értelmezhették, szerény anyagi helyzetük miatt, ami a kisebb költségterhet jelentő megoldás (azaz a tandíjmentes román iskola) választására ösztönözte őket.⁵⁸¹ Elgondolkodtató, hogy a nemzeti kötődések mellett egyáltalán melyek azok a „többlet” értékek, amelyek a tanköteles gyermekek magyar iskolába íratása mellett szóltak? Itt ismét idézhetjük Wekerle Sándor levelét, amelyben világossá tette, hogy „...nemzeti nevelésről csak az esetben lehet szó, ha a tan-személyzet nem csak a tanórákban tanítja a növendékeket, hanem az órákon kívül is igyekszik a gyermekek kedélyére és szellemére hatni.” A déli szünetben, ebédosztásnál, kötetlen játékkal, énekléssel, s az ügyeleti időben, hogy a gyermek és szülője érezze, hogy törődésben és képességfejlesztésben többet várhat az anyanyelvű magániskoláktól, mint a román állami intézményektől.⁵⁸²

579 A kormányfő így fogalmazott: „minden lehető kövessenek el, mert különben kénytelenek volnánk az akció ezen ágát szűkebb keretek közé szorítani.” Kivonatos másolat Wekerle Sándor 1909. márc. 14-ei leveléből. (1909. ápr. 6.) RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2759/1909.

580 Újváry István 1910. júl. 2-ai beszámolója az 1909/10-es tanévről Bánffy Dezső főgondnoknak. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 5259/1910.

581 Degenfeld József, a konvent világi és Antal Gábor lelkeszi elnök 1911. júl. 4-ei felterjesztése Khuen-Héderváry Károly kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3979/1911 XIX. t. 138. asz.

582 Kivonatos másolat Wekerle Sándor kormányfő 1909. márc. 14-ei leveléből. (1909. ápr. 6.) RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2759/1909.

Ez az anyaországi vezetéstől is elvart,⁵⁸³ elkötelezett és odaadó magatartás azonban nem mindig, és végképpen nem minden pedagógus munkájára volt jellemző a külföldi misszióban. A tanintézeti hálózat megteremtése előtt a sajtó elismerő híradásaihoz még az is elegendő volt, hogy az érseki fiúiskolában, a Barácián működő 3 magyar iskolatestvér karban tartja, s némiképp fejleszteni is tudja az oda járó 150 magyar diák anyanyelvi készségeit. Ez a dicséret azonban jobbára a német befolyás veszélyei miatt illette meg a külhoni tanítórend szolgálatában álló iskolatestvéreket.⁵⁸⁴ A bräilai Szent Mária apácázárdában Michela nővér egymaga igyekezett feltartóztatni félszáz magyar leánytanuló nyelvi asszimilációját.⁵⁸⁵ Magyar és román (!) állami kitüntetések birtokosa volt a bukaresti katolikus leányiskolai komplexum igazgatónője, aki a közmegebecsülést nem példás adminisztrációval érdemelte ki, hanem, hogy „cifrálkodás helyett” tanítványaira, s gyakran (ügyes-bajos dolgaikban eligazítást adva) azok családjaira fordította minden idejét és energiáját. Baynovics Anna önmegtagadó, minőségi nevelőmunkájának értékét csak emeli, hogy kolléganőii közül többeket a magány és a teljes élet természetes igénye szó szerint az iskolatestvér férfi kollégák karjaiba űzött. S ez a kor szigorú erkölcsi megítélése szerint csoportos hazarendelésükhöz vezetett.⁵⁸⁶ A tanítóság példás életvitelével kapcsolatos társadalmi elvárásokkal összeegyeztethetetlen „erkölcsi tévelygés” – a külképviselet indítványára – 1910 nyarán az iskolatestvérek sokéves regáti szolgálatának is véget vetett.⁵⁸⁷ A Szent László Társulat (s a Miniszterelnökség) személyzeti politikájára jellemző, hogy az „ügyet” a sajtóban pellengérező Félix Endrét, a magyarság jó hírnevét csorbító magatartása miatt ugyancsak hazarendelték.⁵⁸⁸

583 Sztérényi József kereskedelemügyi államtitkár és Muzsa Gyula országgyűlési képviselő bukaresti látogatása alkalmával ugyan a könnyekig meghatódott a hazától távoli magyar iskola tanulóitól látottakon (RMÚ, 1909. ápr. 28.), de az efféle reprezentatív alkalmak nem feltétlenül voltak alkalmasak az iskolák oktatási-nevelési színvonalának valós értékelésére.

584 A cikkíró a kedélyek megnyugtatósára fellengzősen úgy fogalmazott, hogy a nevezett tanítók nem germanizálnak, sokkal inkább „magyarosítanak”. RMN, 1900. júl. 15.

585 Az 1906/7-es tanévben 54 főt tanított magyarul. Naptár 1908, 140.

586 RH, 1910. szept. 25.

587 RMÚ, 1910. aug. 7.

588 RH, 1910. okt. 16.

A tanév kezdetén a helyükre lépő új tanerőknek Wodianer Rudolf főkonzul adott eligazítást. A fogadáson külföldi missziójuk elsődleges célját a felekezeti és nemzeti elkötelezettségben és a kivándorolt magyarok minden rétegének szellemi-erkölcsi felemelésében jelölték meg a szónokok, mégpedig a távozottaknál magasabb színvonalon...⁵⁸⁹

Minőségi kifogások ugyanakkor a református tanítóság működésével, emberi hozzáállásával kapcsolatosan is megfogalmazódtak. Sőt, a bukaresti katolikus iskolák szinte teljes oktatói személyzetének lecserélése után bő egy évvel a bajok és mulasztások kiküszöbölésére egyházkerületi vizsgálat indult. Az eljárásnak érdekes hangsúlyt ad, hogy a konventi küldött jelentésében az újonnan munkába állt katolikus oktatók elhivatottságát és áldozatos „társadalmi” munkáját állította példának saját tanítói kara elé.⁵⁹⁰ Ami ismét csak bizonyosság arra, hogy a tanítóság személyi kvalitásainak, erkölcsi tartásának meghatározó jelentőséget tulajdonítottak az oktatás-nevelés színvonalának alakulásában. (S meglétének jótékony hatásait a kivándorolt magyar közösség társadalmi közérzetében is érzékelni lehetett.)

A tanítók személyi adottságain, példaadásán túl a nemzeti szellemű nevelés minőségi garanciáját a szakszerű és építő impulzusokban gazdag tanterv és tankönyvi kínálat jelentették. Ám mindkettő (ahogy a tanítók kinevezése is) a román kultuszminisztérium jóváhagyásától függött. Ennek jogszerűségét a Miniszterelnökség kezdettől vitatta, s utasítást adott annak tisztázására, hogy mindez összeegyeztethető-e a nemzetközi joggal. A vizsgálódást egyúttal arra is kiterjesztették, hogy a regáti német magániskolákban milyen mértékű a román befolyás. A román szakhatóság azonban különösebb indoklás nélkül (illetve kicsinyes kifogások alapján) tiltott be számos tankönyvet, s az újak használatba vételét szempontok egész sorának teljesítéséhez kívánta kötni.⁵⁹¹ Ezért szinte teljesíthetetlennek tűnik Tarkovich József, miniszterelnökségi államtitkár elvi útmutatása, amelyet az akció elején Bartók György erdélyi püspökkel

589 Tanítók és tanítónők a konzulátuson. RMŰ, 1910. okt. 5.

590 Benedek Zsolt konventi fogalmazó 1912. januári levele az elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 458/1912

591 Románia, 1902. 11–12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672.

közölt. Azaz, hogy a regáti magyar iskolák tanterve feleljen meg a romániai törvényi előírásoknak, ám úgy, „hogy a romániai magyarság lényegében ép[p] olyan szellemi nevelésben részesüljön, mint az itthon élő”, miközben képes ki-
 küszöbölni az aktuális idegen és elidegenítő eszmei hatásokat.⁵⁹² A következő
 évek szívós küzdelmei rácsafoltak e jámbor várakozásokra. Mint említettük, a
 bráilai magyar leányok az apácák keze alatt azért nem tanulhatták a nemzeti
 történelmet, mert a vonatkozó szakkönyvek használatát a román szaktárca nem
 hagyta jóvá. Ezt a Mária Intézet apácafőnöke úgy értelmezte, hogy Bukarest a
 magyar történelmet „meg nem engedett” tárgynak tekinti.⁵⁹³ A román oktatási
 minisztérium csakugyan igen következetes hozzáállással próbálta kilúgozni a
 magyar iskolák tananyagából mindazt, ami alkalmas a nemzeti meggyőződés
 és az óhazához való kötődés érzését meggyökereztetni és táplálni. 1905-ben
 például egy földrajzkönyvet azért tiltottak be, mert Romániát Balkán-államnak
 merészelte nevezni,⁵⁹⁴ míg egy évvel később egy számtan példatár használatáról
 kellett lemondania a magyar iskoláknak csak azért, mert lapjain nagy magya-
 rok születési évszámadatai, s a Pozsony–Budapest táv útidejének kiszámítása,
 mint az egészséges tudat formálására „alkalmatlan” példák szerepeltek.⁵⁹⁵

A cseppet sem megnyugtató helyzet azonban fokozatosan tovább romlott. 1908 tavaszán Wekerle Sándor miniszterelnök szigorú hangú levélben vonta
 kérdőre Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelőt, amiért az a reformátusokkal
 szembeni ellenérzései miatt megghiúsította a magyar iskolákra kényszerített
 tantervi szigorítással szembeni közös fellépést.⁵⁹⁶ A román kultuszminiszté-
 rium 1907. december 13/26-ai 66712. számú rendelete ugyanis úgy emelte a
 kötelező román tanórák számát, hogy a magyar iskoláknak már jóváhagyott
 tanterve és órarendje volt, másfelől az érintett iskolák oktatásügyi szakértőinek

592 Tarkovich József 1903. jún. 8-ai levele Bartók Györgynek. RZsL, 2. f. külügyi ir. 48. d. 568/1903.

593 Baynovics Anna igazgató-tanítónő 1905. márc. 14-ei levele Szmrecsányi Pál püspöknek. MNL OL K 26 ME 745. cs. 1600/1905 XVII. t. 356. asz.

594 A könyvet a román oktatási minisztériumi 1905. szept. 30-ai 39588. számú rendelete érvénytelenítette. Barna 1908, 61.

595 Uo.

596 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1908. márc. 26. MNL OL K 26 ME 745. cs. 1220/1908 XX. t. 917. asz.

véleményét sem kérték ki. Újváry esperes ugyan dacosan elzárkózott a rendelet végrehajtásától, a követség határozott tiltakozását sürgetve, a katolikusok által késve beadott és visszadobott tantervi javaslat után a román szaktárca még további követelésekkel állt elő. Az osztrák–magyar követség vezető hivatalnokai ugyan rosszallással fogadták a román lépéseket, diplomáciai megfontolásokból mégis várakozó álláspontra helyezkedtek. Emiatt Bánffy Dezső a Református Egyetemes Konvent világi elnöke keserűen jegyezte meg Wekerle Sándor miniszterelnöknek, hogy ott tart az ügy, hogy Magyarország a román hivatalosság 1907-es álláspontját képviseli, „s kegykép[p]en kérjük azt, ami ellen nem régen még tiltakozni s nyomatékosan közbenjárni kívántunk”. A volt kormányfő ezt elfogadhatatlannak ítélte és Wekerlét határozottabb érdekérvényesítésre intette, mondván: „...itt egy a romániai magyar iskolák lehetetlenné tételére irányuló rendszeres akcióról van szó, mely akció annál veszedelmesebben fogja nemzeti érdekeink ezen előretolt váracskaít ostromolni, minél nagyobb lanyhaságot tanúsítunk azok megvédelmezésében”.⁵⁹⁷ Állítását a román közoktatási főhatóság eljárása ékesen igazolta, minthogy a magyar iskolákban használt 22 tankönyv közül 6 engedélyét megvonta.⁵⁹⁸ A kétségtelenül megtorló jellegű román intézkedések kapcsolatban voltak a Lex Apponyi körüli nemzetiségi tiltakozásokkal, legalábbis erre utalnak az országban elszaporodó Monarchia- és magyarellenos tüntetések, bojkott-mozgalmak, amelyek Újváry szórványban tervezett szolgálatának némelyikét is megghiúsították.⁵⁹⁹ A felfokozott politikai légkörben már-már színvallásszerűen jelentette be a román szakhatóság, hogy új – irredata szellemiséget hordozó – román tankönyveket vett fel a magyar iskolák által kötelezően (!) használandó tankönyvek jegyzékébe.⁶⁰⁰ A magyar kormány

597 Gr. Szapáry Lőrinc követségi tanácsos, Wodianer Rudolf főkonzul, Kuczka és Újváry arra a közös álláspontra jutott, hogy a román rendelkezés teljesíthetetlen! Bánffy Dezső 1908. nov. 24-ei levele Wekerle Sándor kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 745. cs. 5295/1908 XX. t. 917. asz.

598 Újváry István jelentése a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Kül. ir. 74. d. 7863/1911.

599 Az esperest a román rendőrség Craiován igazoltatta, aminek visszatartó hatása lehetett az istentiszteleten részt venni szándékozókra. Újváry 1908. dec. 31-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 51/1909 1908.

600 A követség német nyelvű jelentései között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kivonatos részletekkel szolgált egy 1906-os, IV. osztályosoknak szóló földrajzkból, vala-

még 1908 tavaszán diplomáciai csatornákon keresztül tiltakozott a sérelmezett tananyag ellen,⁶⁰¹ de az ügy csak a liberális kormány bukása után ígérkezett kedvező fordulatot venni.⁶⁰² A várakozások ellenére a román Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium azonban már használatban lévő könyveket is betiltott. Egy olvasókönyv és két történelemkönyv ideiglenes engedélyét nemhogy meghosszabbította volna, de arra hivatkozva, hogy az átíratásra hagyott haladékokat a fenntartók könnyelműen veszni hagyták, határozatba foglalta, hogy a kérdéses könyveket „nem tűrheti meg az 1911/12. tanévre is.”⁶⁰³ A bukaresti magyar diplomaták és szakpedagógusok a kérdéses könyvek meghosszabbítását mindvégig valószínűsítették. A határozat kézhez vétele után viszont az átdolgozás szempontjainak mielőbbi kitudakolását látták a legsürgetőbb lépésnek, ahhoz, hogy a külügy hatékony tiltakozása mellett legalább egy éves hosszabbítást nyerjenek.⁶⁰⁴ Noha az új közoktatásügyi miniszter, Arion a kipattanó sajtó-háború közepette nem kockáztatta meg a magániskolákban előírt román órák számának megkétszerezését, ragaszkodott a vidéki iskolák osztályainak nemek szerinti elkülönítéséhez, továbbá újólág megtagadta az egészen egyedi román történelem-értelmezési szempontok szerint átdolgozott tankönyvek engedélyezését.⁶⁰⁵ Itt érdemes rávilágítani, hogy Halița tanfelügyelő értékelő jelentése a magyar tankönyvről milyen bírálati szempontokat és indoklást tartalmazott. A Gáspár

---

mint egy harmadikos földrajzi és egy negyedikeseknek szóló román földrajzi kézikönyvből. Tóth Lajos kultuszminisztériumi államtitkár 1909. jan. 6-ai levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 919. cs. 285/1909 XX. t. 126. asz.

601 Klebelsberg ápr. 26-ai dátummal a belső emlékeztető iraton kézzel feljegyezte, hogy milyen örömteli, hogy a külképviseletek mind Szerbia, mind Románia sérelmes magatartásával szemben derekasan fellépnek. Wekerle Sándor levele Apponyi Albert kultuszminiszternek. Tisztázat, 1908. aug. 21. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3436. 1908 XX. t.

602 Schönburg herceg, bukaresti követ febr. 17-ei német nyelvű jelentései Alois Lexa von Aerenthal külügyminiszternek. MNL OL K 26 ME 919. cs. 1242/1911 XX. t.

603 A Gáspár féle V–VI. osztályosoknak szóló olvasókönyv és a Farkas féle V. és VI. osztályos történelemkönyv sorsáról a román szakminisztérium Szak- és Magánoktatás Igazgatósága, G. osztálya d. irodája jún. 22-ei 33553. számú határozatával döntött. Melléklet: fordítás románból. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 4091/1911 XX. t. 605. asz.

604 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. Uo.

605 A Külügyminisztérium magyar nyelvű, 1911. dec. 15-ei átíratra Khuen-Héderváry Károly kormányfőhöz és miniszterelnökségi átírat Alois Lexa von Aerenthal külügyminiszterhez, 1912. jan. 31. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 7276/1911 XX. t. 605. asz.

János V. és VI. osztályosoknak szóló olvasókönyve 4. oldalán szereplő Himnuszról ezt írta: „...a magyar faj... aspirációit kiterjeszti tengerek és országok felett való uralomra.” Megelégedéssel nyugtázta ugyanakkor, hogy Petőfi *Honfidal*-a és a *Szeresd a hazát* című olvasmány kimaradt az új változatból; valamint, hogy a *Hazánk múltja* című olvasmány *Magyarország múltja* címre változott. Hiszen, amint teljes meggyőződéssel leszögezte: „...a román polgárok hazája Románia, nem pedig Magyarország, még akkor is, ha anyanyelvük magyar.” A tanfelügyelő hiányolta a román klasszikusok, illetve történelmi sorsfordulók és hősök – például a nyilvánvaló etnikai tisztogatásokat végrehajtó Horea „forradalmának” – szerepeltetését a tankönyvben, és a Hunyadiak román voltának megállapítását, stb. „Az említett [olvasó]könyv nem annyira azzal vétekezik, ami benne van, hanem főként azzal, ami hiányzik belőle” – állapította meg a román szakértő, majd összegezte álláspontját: „Egyszóval a magyarok számára nem léteznek a románok.”

S mert a – román – igazságot a tanfelügyelő „minden lapon felpofozva” látta, a megvizsgált tankönyveket nem találta alkalmasnak a magyar gyerekek nevelésére, mondván, hogy „...némelyek örökbefogadó hazájukhoz tapadtak és közülük a legtöbbnek egyedüli és igazi hazája ez, kik kivüle mást nem ismernek és nem is fognak ismerni.”⁶⁰⁶ Nos, éppen ez utóbbi megállapítás fájdalmas helytállósága miatt kellett a tapintatos mérlegelés politikája helyett a határozott érdekvédelem alapjára helyezkedni, hiszen az elfoszló idő nyilvánvalóan a román beolvasztási törekvéseknek kedvezett.

Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök, aki egykori horvát banként a túltengő nacionalizmusok természetrajzában avatott ismerője volt, éppen ezért azt kérte a közös Külügyminisztériumtól, hogy a szaktudományos nézetkülönbségekre tekintet nélkül a követség tegyen határozott lépéseket a 3 tankönyv engedélyeztetéséért.⁶⁰⁷ A román szakhatóság azonban a diplomáciai nyomásgyakorlás ellenére a Gáspár-féle olvasókönyv használatát csak további módosítások

606 Halița tanfelügyelő 44537/1910 számra vonatkozó jelentése Újváry fordításában. RZsL, 2. f. Kül. ir. 74. d. 7863/1911.

607 Miniszterelnökségi átirat Alois Lexa von Aerenthal külügyminiszterhez, 1912. jan. 31. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 7276/1911 XX. t. 605. asz.

után volt hajlandó engedélyezni.⁶⁰⁸ Újváry István, aki nem ok nélkül, s következetesen bírálta a külképviseletek megalkuvó és lagymatag ügykezelését, már 1911-ben csalódottan állapította meg, hogy a regáti magyar iskolákban olyan helyzet alakult ki, hogy „a túltengő román intencziókat” alig képesek ellensúlyozni.⁶⁰⁹ Ez a megállapítás főként a román nyelvórák feltartóztathatatlan (s a magyar tárgyakat visszaszorító) növelésére vonatkozott, ám a tananyag fokozatos tartalmi és szemléleti átformálását is jelentette, hiszen a román oktatási felügyelet a későbbiekben sem hagyott fel a magániskolai tantervi és tankönyvi követelmények módosításával. Az 1914/15-ös református tanévzáró vizsgák után Simionescu tanfelügyelő jelezte, hogy a román tananyag ilyen struktúrával a továbbiakban nem engedélyezhető, mivel az elemi iskolai tananyag nagyon hasonlít a varrőiskoláéra. Az általa szorgalmazott átszervezések közös jellemzője az volt, hogy hátrányosan érintették a magyar iskola tanulóit:

1. Amennyiben a varrőiskolát a továbbiakban szakirányú továbbképzést nyújtó iskolaként működtetik, akkor a tantervet ennek megfelelően át kell alakítani, vagyis ebben az iskolatípusban is növelni kell a kötelező román nyelvórák számát.
2. Ha viszont az elemi V. és VI. osztálya úgynevezett ismétlőiskolaként működik, akkor a román szakfelügyelet engedélyezi IV. osztály után a varrőiskolába átlépést.

Ez esetben ugyanakkor a varrőiskolai leány tanulók egyáltalán nem tanulhattak volna magyar történelmet (amit a fővárosi iskolákban az V. osztály tananyagába építettek be). Ezzel szemben a román történelem alapjait a magyar iskolások – az előírásoknak megfelelően – már III. osztályban elsajátították.⁶¹⁰

608 Amennyiben pl. a honfoglaláskor itt talált különféle népek között a szerző a románokat és szlávokat is megnevezi (3.), illetve ha törli (142.) a '48-as szabadságharc történetéből az alábbi mondatot: „s a félrevezetett és felbujtatott nemzetiségek rabolták, öldökölték a magyart és a székelyt.” Miniszterelnökségi belső emlékeztető a bukaresti követség tankönyv engedélyezéséről szóló jelentéséről. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 3182/1913 XX. t. 1062. asz.

609 Újváry Istvánnak az 1911-es évről szóló jelentése a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Kül. ir. 74. d. 7863/1911.

610 Degenfeld József konventi világi elnök 1915. júl. 16-ai levele Tisza István miniszterelnöknek, amelyben csatoltan küldi Vadas Anna igazgató-tanítónő júl. 1-i jelentését. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2552/1915 XIX. t.

A kérdés tehát úgy merült fel: vagy a kötelező román órák emelését fogadják el, vagy a magyar múltat mellőzve beletörődnek, hogy egy magyar szakiskola tanulói kizárólag román történelmet tanuljanak...

Mindezek mellett 1915-ben a Farkas-féle történelemkönyvre sem adott ki használatba vételi engedélyt a román szakminisztérium,⁶¹¹ míg a Nagy-Úrhegyi-féle közkedvelt ABC-s könyvön a magyar fél önszántából végzett el módosításokat, hogy a tankönyv engedélyezését ezen az áron megkönnyítse.⁶¹² Kölcsönösségről természetesen szó sem lehetett egy olyan országban, ahol a román nép múltját és földrajzát az 1899. január 15-ei tanterv, és az 1908. március 3-án kelt oktatási minisztériumi rendelet alapján a Dnyesztertől a Tiszáig, a Kárpátoktól a Pindosz hegységig terjedő történeti térben tanították, a térképeken „A jelenkori Dácia” felirattal.⁶¹³ Ahol a szomszédok rovására eljelentéktelenítő jelzéseket, és románosra módosított neveket használtak; ahol 1906-ban a király védnökségével 5000 lejes megbízást adtak a Román Földrajzi Társaságnak „*A leigázott románok országai földrajzi szótára*”-nak megalkotására.⁶¹⁴

A magyar magániskolákban fokozatosan emelt román óraszámok mellett a magyar igazgatóktól, később a tanítóktól is román nyelvvizsgát követeltek, s a tanulók honosságára vonatkozó igazolásokat mind szigorúbban ellenőrizték. A termék befogadóképessége ürügyén a bezáratás rémével igyekeztek eltántorítani a gyerekeket anyanyelvű iskoláiktól, s a mind több román ünnep megülésével és román énekek mértéken felüli tanításával.⁶¹⁵ A bukaresti utca embere tán el sem hitte volna, hogy a magyar nemzetiségi politika sokasodó hangsúlytévésztései, s az ezekről folytatott módszeres politikai rémhírterjesztés ellenére mennyire másképp van mindez a Kárpátok másik oldalán, magyar állampolgárságú román testvéreik egyházi iskoláiban.

611 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2426/1915 XX. t.

612 Több hazafias verset lecseréltek a 108. és 109. oldalon. Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 4077/1915 XX. t. 2426. asz.

613 Barna 1908, 86–88.

614 Uo. 89–90., 71.

615 Antal Gábor és Degenfeld József konventi egyházi és világi elnökök 1911. jún. 20-ai levele Khuen-Héderváry Károly kormányfőnek, csatolva ápr. 24-ei jelentésük a romániai egyház-megye 1910. évi működéséről. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3672/1911 XIX. t. 138. asz.

5.6. Óvodák

Az iskolahálózat bővülése mellett egyre sürgetőbb igény volt egy elsősorban nyelvi előkészítést szolgáló intézménytípusra, hiszen az iskolai statisztikák szerint a magyar tankötelesek döntő többsége már román földön látta meg a napvilágot, s – lakóhelyüktől függően – az utca a román nyelv használatára szoktatta az idegen származású gyermeket is. Ennek káros következményeit a szakértők óvodák szervezésével tanácsolták elhárítani. Ezt a véleményt erősítette a román államhatalom már említett óvodaépítési programja a különféle nemzetiségű falvakban.⁶¹⁶ Az óvodák homogenizációs célok szolgálatába állítását a pusztaszámok is igazolják, hiszen az 1911-ig létrehozott 168 ilyen intézményből 133 nemzetiségi településeken működött.⁶¹⁷

Az első kisdédóvó 44 gyermekkel az 1904/05-ös tanévben nyitotta meg kapuját a katolikus leányiskola épületében.⁶¹⁸ A református óvoda 1905 második felében Sf. Voievozi utcában felépített emeletes épületben kezdte meg működését.⁶¹⁹ A katolikus intézmény értékét a bukaresti magyarok előtt az is emelte, hogy a gyermekeknek napjában egyszer ingyen meleg tejet és kenyeret osztottak, s ezt a népszerű gyakorlatot a református intézményben is meghonosították.⁶²⁰

616 1905-ben 21 óvodát állítottak fel a kultuszminiszter 1905. szept. 17-i 51817. sz. rendelete alapján. Ebből 4 bolgár, 7 csángó és 10 török faluban működött. Ám míg a török és német tanintézetekben anyanyelvet és anyanyelvű hittant taníthattak, a csángóktól ezt megtagadták. Barna 1908, 56.

617 Kádár 2013

618 A katolikus iskolák táblázatos kimutatása a beiratkozottak létszámaival. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

619 A miniszterelnök Újváry korábbi terveivel szemben kikötötte, hogy az új épületben ne legyenek a gazdaságos működtetést szolgáló bérlemények, mert az pedagógiai szempontból összeegyeztethetetlen az iskola/óvoda céljával. Azt javasolta, hogy az óvodát is egy beruházás keretében egészítsék ki óvónőlakással, hogy toldozgatással ne zavarják a tanintézet szokásos működési rendjét. S megfontolásra javasolt egy 5. tanterem kialakítását. Végül arra kérte Bartók püspököt, hogy utasítsa az esperest és a tanítókat, hogy érjék el minél több gyermek beíratását az intézménybe, másképpen minden erőfeszítés hiábavaló. Tisza István 1905. máj. 10-ei levele Bartók Györgyhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 519/1905.

620 Romy Béla osztálytanácsos 1907. aug. 26-ai levele Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir.

A kétségtelenül hasznos, a szülők válláról is terhet levenni képes intézmények száma fokozatosan emelkedett. 1907 őszén Brăilán, 1910 őszén a másik nagy dunai kikötővárosban, Galacon, az 1911/12-es tanévben pedig a Bukarest külvárosi iskolatelepen nyílt katolikus óvoda.⁶²¹ (A galaci intézmény léte azonban a kivándorló magyarok ár-apály szerű hullámozása és a költségvetési források szűkülése miatt már két év után kérdésessé vált.⁶²²)

A református akció-ág ugyan megpróbált lépést tartani ezzel a fejlődéssel, de a kisebb gyermeklétszám, és a gazdasági-pénzügyi fejlesztésekre kevésbé alkalmas periódusok visszavető hatásai miatt a bővítés mérsékeltebb ütemben zajlott. Igaz, Újváry – értesülve a katolikus fejlesztési tervekről – már 1907-ben egyeztetett a fiúiskola mellé telepítendő második óvoda megalapításának lehetőségeiről. A felvetést a Miniszterelnökségen megértéssel fogadták, ám a tényleges igények felmérése miatt is egyelőre bérépületben látták megvalósíthatónak, mégpedig a hatósági engedélyek kiváltása érdekében oly módon, mintha pusztán a fiúiskola előkészítő tanfolyamáról lenne szó.⁶²³ Az óvoda – a várakozásokkal szemben másfél éves csúszással –, vélhetően 1909 januárjában szerveződött meg,⁶²⁴ de ekkor már a miniszterelnök asztalán feküdtek egy saját épület megvalósításának konkrét tervei és költségvetése.⁶²⁵ Wekerle kormányfő azonban az akció éves pénzügyi tartalékainak kimerülésére hivatkozva egy takarékosabb megoldást ajánlott az óvoda elhelyezésére, tekintettel arra, hogy

---

53. d. 227/1907.

621 Létszám szerint 34, 28, illetve a Cuza Vodă-i telepen 70 fővel. A katolikus iskolák táblázatos kimutatása a beiratkozottak létszámadataival. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

622 Az egyaránt 35 diákkal működő târgoviștei és giurgiu-i iskola megszüntetése is szóba került, de a tanfelügyelő a leginkább nélkülözhető intézménynek a 20 gyerekekkel működő galaci óvodát tartotta. Noha az óvodás korú magyar gyermekek száma a városban ezt jócskán meghaladta, de a nagy távolságok és a forgalmas útvonalak miatt a szülők nem tudták az intézménybe járni gyermekeiket. Kuczka Ágost 1914. május 11-ei levele Várady L. Árpádhoz. MNL OL K 26 ME 945. cs. 6930/1912 XVIII. t. 29. asz.

623 Romy Béla osztálytanácsos 1907. aug. 26-ai levele Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 227/1907.

624 Az akció intézményeinek 1908/09-es tanévi létszámadatairól készült kézzel írt táblázatos kimutatásban még nem szerepelt ez az óvoda. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 74. d. 5954/1909.

625 Wekerle Sándor 1909. márc. 14-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 2375/1909.

az óvodások aktuális létszáma mintegy harmadával alacsonyabb volt az előre jelzettnél, s ez szöges ellentétben állt a korábban tervezett költségek radikális emelkedésével.⁶²⁶

A református egyházmegye 1909. második félévi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből viszont az derül ki, hogy a leányiskola bővítésével igyekeztek tehermentesíteni az első óvodát, ám az intézmény birtokbavétele útjában még számos adminisztratív (pénzügyi és hatósági) akadály tornyosult.⁶²⁷ A leányiskola régi épületének átalakítása (az L alakú hozzátoldás) elkészült, amelyben két tanítói és egy szolgálatok kapott helyet. A bővítés ellenére az első osztályt megint az óvoda nagytermében voltak kénytelenek elhelyezni. S a két épület közötti udvaron is osztoznia kellett a két intézménynek.⁶²⁸

A második óvoda kialakítására a miniszterelnökségi költségvetéskészítő javaslat szerint került sor: a fiúiskola tornatermének megépültével és óvodai célra való ideiglenes igénybevételével hidalták át a bérépületben lévő kisdudor elhelyezését.⁶²⁹ A református konvenci elnökség azonban nem mondott le a saját épületben történő elhelyezésről. Ezt a megoldást a két iskola egymástól számított nagy távolsága is indokolta. A déli (egy óra alatt lezajló) étkeztetés után a tornaterem délután sportfoglalkozásokra is minden nehézség nélkül rendelkez-

626 Az óvoda 93 000 lejbe, a tanítónői lakások, a telekátaszabás, a csatorna- és vízvezeték-építés, valamint a kerítés együttes költsége kb. 20 000 lejbe került volna. A kormányfőt mindez meglepte, hiszen az eredeti tervek az óvoda esetében még csak 50-60 ezer lejről szóltak. S a hitel törlesztését részben az addigra már elkészülő lakásokkal nyert lakpénz-megtakarítással tervezték fedezni. Kifogásolta továbbá azt is, hogy a tervek 84 óvodás igényeire készültek, miközben az óvodát csak 54 gyermek veszi igénybe, s ez a visszaesés aligha indokolja a költségek radikális emelkedését. Ezért átmeneti megoldásként a fiú-, vagy a lányiskola 5. tantermének és egy tanítólakásnak az átalakítását javasolta az óvoda kialakítására (a kiköltöztetett tanító kárpótlásával, 600 korona lakásbérleti támogatással). Ez a megoldás az iskolai statisztikákkal is egybevágott, hiszen a IV–VI. osztályok kis létszámmal működtek, így összevonásukkal egy tanterem könnyen felszabadíthatónak látszott. A valós helyszíni lehetőségek felmérésére a miniszterelnök dr. Benedek Zsolt konvenci előadót javasolta, azaz a megjegyzéssel, hogy a hitelkeretek kimerülése miatt csak egy 10 000 koronás póthitelt tud megajánlani. Uo.

627 Újváry István 1910. febr. 12-ei levele Bánffy Dezső konvenci világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 1308/1910.

628 Újváry 1910. szept. 1-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 5996/1910.

629 Újváry István 1910. okt. 21-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 6698/1910.

zésre állt. Szerény többletköltséget pusztán az óvónő és a dajka bére, a kevés dologi költség és az ingyen tej jelentett.⁶³⁰

A létszamarányos intézményfejlesztés igénye az óvodák kérdésében is adott okot bizonyos vitákra. Újváry esperes álláspontja szerint ugyanis a katolikusok első óvodájának túlszűfoaltságát, így a második megnyitásának esélyét is az oda járó református gyerekek „többlete” okozta, ami a másik oldalon törvényszerűen további igénycsökkenést idézett elő az anyaegyház kezelésében lévő óvodákban.⁶³¹ A Miniszterelnökség ugyan ígéretet tett, hogy arra fogja inteni a Szent László Társulatot, hogy protestáns gyerekeket lehetőleg ne vegyenek fel, csak abban az esetben, ha másképpen román óvodát választanának. Ugyanakkor csalódottan jelezték, hogy az új leányiskolai óvoda elkészültével mindössze 14 fővel bővült a felvett gyermekek száma, miközben a katolikusok második óvodája esetében a beiskolázottak száma látványosan emelkedett. Ismételten megfogalmazódott az az igény, hogy a pedagógusoknak kötelező feladatukra, hogy az évkezdés előtti napokban a magyar gyermekek szüleit arra biztassák, hogy ne habozzanak gyermekeiket anyanyelvű oktatási intézményekbe íratni.⁶³²

A református fiúiskolai óvoda végül is 1911 őszén indult 57 fővel,⁶³³ ám a tornateremmel kombinált elhelyezése mégsem valósult meg. Mire ugyanis Újváry engedélyt kapott a 4000 lejes terembérlet kifizetésére, az addigra már

630 Pro domo, miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3636/1911 XIX. t. 138. asz.

631 Újváry jelentésének Degenfeld József világi és Antal Gábor lekeszi konventi elnökök általi felterjesztése a miniszterelnöknek, 1911. júl. 4. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3979/1911 XIX. t. 138. asz. A második bukaresti református óvoda csökkentett költségvetése: az óvónő bére 1000, működési pótléka 400, lakbértámogatása 600 frank volt. A dajka bére 600 frank, a 8 hónapra számított tej és kenyéradagok 1500, a dologi kiadás 400 frankra rúgott évente (összesen 4500 frank, amihez az óvónői- és dajkalakás bebútorozása, a szemléltető eszközök, edények ára és szállítási- és vámköltségei járultak még, kb. 1200 frank értékben. MNL OL K 26 ME 919. cs. 4643/1911 XIX. t. 138. asz.

632 Jeszenszky Sándor államtitkár 1911. nov. 24-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 8605/1911. Az új református óvoda megépülésével a felvett gyerekszám csupán 14 fővel gyarapodott. A miniszterelnökségi államtitkár úgy tartotta helyesnek, hogy az a pedagógus, aki a beiskolázási kampányban hanyagnak mutatkozik, vagy a felvenni kívánt gyerekkel-szülővel nem elég tapintatos, kapjon fegyelmit.

633 1912. ápr. 23-ai elnökségi jelentés a Református Egyetemes Konventnek az 1911-es évről. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 3473/1912 XIX. t. 154. asz.

elkelt. Másik megfelelő ingatlant csupán 50%-kal drágábban kapott volna, s további átalakítási költségekkel is számolni kellett. Ekkor merült fel komolyabban az akció vezetésében, hogy megnyugtató és végleges megoldást a kisebb szomszédos telken történő építés jelentene. Ez a megoldás a román tanügyi hatóságok tetszésével is találkozott, ugyanis a bérépületben elhelyezett (iskolák és) óvodák működési engedélyét is szívesebben hosszabbították meg, amennyiben az intézmény kész építési tervekkel rendelkezett.⁶³⁴ Az igényfelmérés és költségkalkuláció elkészültéig utasították Újváryt egy megfelelő új bérépület felkutatására.⁶³⁵ Minthogy a román tanfelügyelet csak 1912 decemberéig engedélyezte a református óvoda működését, az esperes a követséggel egyeztetve egy 100 négyzetméteres, emeletes épület felépítését javasolta (óvónői lakással) a fiúiskolai udvar utcafrontján.⁶³⁶ A Miniszterelnökség a tervet elvben elfogadhatónak ítélte, ám válaszában azt hangsúlyozta, hogy az 1916. április 23-ig érvényes bérleti szerződés biztosítja az óvoda zavartalan működését, amennyiben a fiúiskola tornatermét használják játéktérnek (a hatósági előírás szerint gyermekenként 4 köbmétert számítva). A második református óvoda felépítése Bukarestben így lekerült a napirendről.⁶³⁷

Ezzel párhuzamosan a katolikusok külvárosi (Leon Vodă utcai) vegyes iskolájának és óvodájának bérleti elhelyezése bizonytalanná vált.⁶³⁸ A Szent László

634 A 350 négyzetméteres kis telken egy éven belül kivitelezhetőnek tartották az építést, természetesen megfelelő számú igénylő esetén. Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 945. cs. 3242/1912 XIX. t. 154. asz.

635 A követség javaslatát a Miniszterelnökség 1912. okt. 8-ai tisztázatában foglalta össze Újvárynak. MNL OL K 26 ME 945. cs. 5742/1912 XIX. t. 154. asz.

636 A várható 30 000 frankos építési költséget a 4000 frankos éves bérleti díj és az óvónő 600 frankos albérleti támogatása fedezetéből kívánták törleszteni (minthogy az épületben „természetben” kívánták megoldani az óvónő lakhatását). A konventi elnökség 1912. okt. 21-ei levele Lukács László miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 4604/1913 XIX. t. 3245. asz.

637 Miniszterelnökségi fogalmazvány a konventi elnökségnek, 1913. júl. 18/25. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 4604/1913 XIX. t. 3245. asz. A bukaresti református óvoda és étkезде céljára felvett 62 000 korona névértékű kölcsön 15. részletéről ugyan 1916-ból van adatunk, de a féléves törlesztési szokások ismeretében ez a tétel inkább a leányiskolai óvoda hitelével azonosítható. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4546/1916 XIX. t. 1990. asz.

638 A Várady L. Árpád által előterjesztett 1913-as katolikus költségvetési tervben a tanintézet dologi költségeinek tételét törölték, mivel a szóban forgó címről költözniük kellett, és másik

Társulat vezetése a szomszédos telek felmérése után ugyancsak egy saját tulajdonú tanintézet megépítésére tett javaslatot. A Miniszterelnökség, ahogy mindig, tisztázni kívánta, hogy a gyermekanyag-utánpótlás folyamatos-e, avagy csupán egy átmeneti népesedési változással előállt helyzetet kell orvosolni. A követség álláspontjától tették függővé, hogy a beíratottak száma és előmenete egyáltalán indokolja-e a beruházást? Szigorúan mérlegelték a helyválasztás és árbecslés helyességét is,⁶³⁹ ám – különösen az óvodában jelentősen bővülő gyermekszám miatt⁶⁴⁰ – 1913 őszére felépült az étteremmel, orvosi rendelővel, tanítói szolgálati lakással felszerelt oktatási komplexum, amelyben az óvoda is helyet kapott, külön foglalkoztató teremmel.⁶⁴¹

Még a Tabaci negyedben tervezett katolikus iskola és óvoda felépítése előtt a kormányfő a követség tanácsát kérte egy kényes kérdésben. Mégpedig abban, hogy jóváhagyó döntése nem teremt-e hivatkozási alapot a reformátusok kevesebb nyomós indokkal képviselt kérésének „magától értetődő” teljesítéséhez, azaz második óvodájuk megépítéséhez?⁶⁴² A református óvoda-igény elbírálását főként az tette kérdésessé, hogy a világháború előestéjén a tanintézeteikbe beíratottak létszáma a legritkább esetben mutatott növekedést. A kormányzat végül az építkezés terheit a világháború második évében mégis magára vállalta.⁶⁴³

---

megfelelő bérletet nem találtak. Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 945. cs. 6930/1912 XVIII. t. 29. asz.

639 Várady püspök a kérdéses telket szemlélő Török Gyula építész álláspontját képviselve gyors intézkedést javasolt a naponként feljebb szökő ingatlanárak miatt. Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1912. aug. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4870/1912 XVIII. t. 29. asz.

640 A két katolikus óvoda növekedési átlaga 21,05%-os volt. Miniszterelnökségi belső emlékeztető az akció katolikus ágának 1912/13-as állapotáról. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4302/1913 XVIII. t. Az 1912/13-as tanévben a katolikus óvodákba 342 gyermek iratkozott. Az akció katolikus ágának 1912/13-as mutatói. Melléklet. Uo.

641 Az intézmény 4, egyenként 60–60 főt befogadó tanteremmel épült meg. Még egy magyar iskola. RMŰ, 1913. aug. 31.

642 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1912. aug. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4870/1912 XVIII. t. 29. asz.

643 Teleszky János pénzügyminiszter 1915. okt. 29-ei átirata Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 3940/1915 XVIII. t. 31. asz. Az iskola és óvoda építése együttesen 128.312 lejbe került. Miniszterelnökségi belső feljegyzés, 1915. dec. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 4463/1915 XVIII. t. 31. asz.

5.7. Egyéb iskolatípusok: polgári-, inas- és varróiskolák

Az akció kezdetétől az egyik legfontosabb célkitűzésnek számított, hogy a kivándorolt magyarok gazdasági értelemben önfenntartó, erős közösséggé váljanak. Ennek egyik útja az ösztöndíjas értelmiségképzés volt (amiről a későbbiekben szólunk majd). A másik, kevesebb befektetést igénylő eszköznek pedig a szakoktatás megszervezése kínálkozott. Utóbbival a bukaresti iparos társadalom Koós Ferenc tiszteletes szerteágazó munkássága idején már sikerrel próbálkozott, ám a vezetőváltás és a kedvezőtlenre fordult megélhetési viszonyok miatt az inasiskola elsorvadt. Az iparos képzés újraindítását hivatalosan Poliány Zoltán kezdeményezte 1904-ben kelt terjedelmes emlékiratában, aki újságíróként jól ismerte a bukaresti magyar iparosok régóta dédelgetett elképzeléseit. A terv megvalósulásához a lapszerkesztő a Magyar Társulat impozáns székházában megfelelő elhelyezést remélt.⁶⁴⁴

Az intézmény „feltámasztását” az akció vezetése készséggel támogatta. Bevallottan azért is, hogy a helyi magyar egyesületek vezetőségébe a korábbi írástudatlan hangadók helyett sikeres és köztiszteletben álló személyeket állíthasson. Az elemi iskolák kínálatát ugyanakkor egyéb okokból is szükséges volt bővíteni. A nyilvánossági joggal nem rendelkező tanodákból ugyanis csak körülményes és költséges ügymenettel lehetett a román oktatási rendszer magasabb iskolatípusába átlépni. Vagyis létező állapotában a magyar oktatási hálózat egy zsákutcás rendszernek számított, amelyet éppen a továbbtanulás korlátai miatt sok magyar szülő mellőzött, s inkább választott a román tanintézeti kínálatból. Míg a predeáli és berecki határinternátusban tanulók iskoláztatása nem csak a magyar államnak, de az elbocsájtó családoknak is több gondot jelentett. Az iskolatípusok helyi kínálatának bővítéséhez a magyar kormány takarékosági okokból is ragaszkodott, hiszen Bukarestben a szakképzés fajlagos költségei

⁶⁴⁴ Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata. 80-81. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

jóval alacsonyabbak voltak, mint az erdélyi városok szakmunkásképző intézeteibe beiskolázott ifjak esetében.

A Miniszterelnökség 1906 novemberében a közös külügyminiszter támogatását kérte a regáti magyarság gazdasági megerősítéséhez, amelynek egyik lehetséges módját a szakoktatásban jelölte meg. A már tanrendi szinten kész elképzelés szerint az iparostanonc fiatalok esti iskolai képzésével a magyar iparosság versenyképességét kívánták növelni, megállapítva, hogy a magyar intézményi közeg szorosabbra fűzné a honfitársak egymás közötti kapcsolattartását is. Werkerle miniszterelnök azt az álláspontot képviselte, hogy a Bukarestben működő ismétlő-iskolai osztályok tananyaga korábban is döntően iparos szakismereteken alapult; s amennyiben ez mégsem jelentene elegendő vonzerőt a magyar fiatalok számára, akkor a külön szakiskola létrehozása nem halogatható.⁶⁴⁵

Az új képzési formák bevezetéséhez azonban a leánysiskoláknál voltak kedvezőbbek a feltételek, az elhelyezés, a képesített oktatók jelenléte, s a szükséges eszközök és nyersanyagok előteremtése szempontjából egyaránt. Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelő egy 1907-ben írt jelentésében említette, hogy a leánytanulók számára varró-, illetve polgári iskolát kívánnak felállítani, s ily módon az ösztöndíjasok száma némileg csökkenthető. Ez a mérsékelt igény összhangban volt a bukaresti magyarság társadalmi összetételével, hiszen a tanulók mintegy 60-70%-a iparos csemete, s harmada cselédek és napszámosok gyermeke volt.⁶⁴⁶

Az új iskolatípusok megszervezéséről a szűkszavú források miatt csak töredékes ismereteink vannak. Annyi bizonyos, hogy a polgári iskolát a katolikus

645 A kormányfő a kereskedelmi tárca szaktudósítójának tantervjavaslata ügyében Schönburg herceg, bukaresti követ intézkedését kérte. Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1906. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063/1906 XVII. t. 4042. asz. A református iskolák tanfelügyelője viszont nemzeti szempontból az anyaországi szakképzést pártolta, mondván, a regáti magyar iparosság várakozásait úgyis sikerrel keresztezni fogja „a román állam és közfelfogás ezen szívós és következetes irányzatával, mely az állam nyelvét és azzal együtt a román jelleget minden vonalon, tehát ipari életében is, minden áron érvényesíteni törekszik...” Újváry István 1907. febr. 6-ai levele a bukaresti követnek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1609/1907 XX. t.

646 Kuczka Ágost tájékoztatója a katolikus akció-ág 1908. évi költségvetési tervéről. MNL OL K 26 ME 743. cs. 5853/1907 XVIII. t. 598. asz. A cseléd és napszámos munkavállalók körében sokkal ritkább volt a házasság, mint az iparosok esetében.

leányiskola keretei között szervezték meg, s 1907 szeptemberétől már működött.⁶⁴⁷ Nem zökkenőmentesen. Első tanárnőjük ugyanis nem tudott megbékelni a helyi viszonyokkal, utódját viszont a román szakhatóság nem akarta megerősíteni posztján, ezért rugalmasan arra is vállalkozott, hogy kitanulja a kézimunka oktatást az – időközben ugyancsak létrehívott – leány szakiskolai osztályban.⁶⁴⁸ A Cantacuzino 10. szám alatti leányiskolában az 1905/06-os tanévtől 25 jelentkezővel megszervezett kézimunka-tanfolyamon fehérnemű-készítést és hímzést tanítottak.⁶⁴⁹ Az 1907. november 4-től elinduló ipari szakiskolában pedig 3 éves képzési időben a felsőruha készítés és a díszhímzés fortélyait sajátíthatták el a növendékek, akik közismereti tárgyakat is tanultak.⁶⁵⁰ Noha a 4 lejes tandíj a családok egy részének megterhelő lehetett, az 59 fős induló létszám mégis arra utal, hogy sokak továbbtanulási igényeire megoldást jelentett ez a biztos megélhetést kínáló újfajta képzés, amelyet a bukaresti magyar sajtó is lelkesen üdvözölt.⁶⁵¹

Két évvel később a református leányiskola bővítése felvetette annak lehetőségét, hogy a protestáns gyermekek számára is indítsanak varróiskolai osztályt. Az alacsony beiskolázási mutató (12 fő) úgy tűnt, hogy inkább a kezdeti nehézségekkel magyarázható,⁶⁵² hiszen az e célra kialakított tantermet már egy év működés után bővíteni kellett.⁶⁵³ Egy későbbi miniszterelnökségi feljegyzésből viszont az derül ki, hogy a református szülők egy része nem tartotta elég érettnek gyermekét erre a nagyobb fizikai igénybevételt jelentő

647 Naptár 1908, 139.

648 Fay Júlia Róza kiváló oklevéllel érkezett Bukarestbe, de munkába állásának útjába a román hatóságok akadályokat gördítettek, ami nem volt egyedi eset az akció történetében. Miniszterelnökségi fogalmazvány Várady L. Árpádnak, 1908. jan. 10. MNL OL K 26 ME 743. cs. 6193/1907 XVIII. t. 598. asz.

649 Naptár 1908, 139.

650 Uo. A varróiskolát (ahogy a katolikus leányiskolát is) Baynovics Anna igazgatónő irányította. RH, 1907. nov. 17. RMÜ, 1911. jún. 6. Az oktatás délután fél 2-től kezdődött.

651 RH, 1907. nov. 17.

652 Gondot jelentett például egy megfelelő varróasztal beszerzése is. Újváry István 1910. szept. 1-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 5996/1910. Katolikus megfelelőjébe 74 leányt vettek fel az 1908/09-es tanévre. A Romániai akció kéziratok iskolastatisztikája az 1908/9. tanévről. RZsL, 2. f. 74. d. 5954/1909.

653 Újváry István esperes 1910. okt. 21-ei levele Bánffy Dezső főgondnoknak. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 45. d. 6698/1910.

képzésre. Ezért a református Konventi Elnökség [inkább] a leányiskola V., „ismétlő” osztályának beindíthatását kérte, amely korábban éppen a varróiskola miatt szűnt meg.⁶⁵⁴

A fiúk vasárnapi inasiskolája még több nehézséggel szerveződött meg. A Romániai Magyarok Nagy Képes Naptárának híradása szerint két év eredménytelen próbálkozás előzte meg az alapítást, ugyanis a mesterek nem szívesen engedték elméleti foglalkozásra dolgozó tanoncaikat. Illetve, aki szívén viselte az ifjúság szakmai továbbfejlődését, az a Magyar Védő Egyesület közvetítésével Budapestre irányította képzésre az inasfiúkat.⁶⁵⁵ Miközben az anyaországban törvény kötelezte az iparosokat, hogy tanoncaikat heti három alkalommal inasiskolába küldjék, a Regátban ezzel szemben csak 1911-ben teremtdőtek meg az inasiskola feltételei, amelyet hangsúlyozottan semleges felekezeti jelleggel indítottak el a Cantacuzino utca 25. szám alatti katolikus fiúiskolában.⁶⁵⁶ Ezután a Balkánra hosszú háborús évek köszöntöttek (1912–1918). Ennek ellenére az inasiskola tanonclétszáma látványos növekedést mutatott.⁶⁵⁷ Az intézmény vezetését Kiss Károly tanító látta el, aki Vizi Jánossal együtt próbált a háború viszontagságai között is 56 rájuk bízott fiúnak megélhetést jelentő szakismerteket átadni. 1916-ban azonban a tanulók negyede már K. und K. mundérban szolgált a hazát.⁶⁵⁸ Feltehetően ekkor hosszabb szünet következett az oktatásban, hiszen 1918 szeptemberében az iskola újraindításával megbízott Kiss Károly sajtóban közzétett felhívással próbálta a megszokott helyszínre toborozni az inasokat, hivatkozva a mesterek józan belátására és hazafias érzéseire, valamint az anyanyelvi közösségápolás járulékos haszára. S nem utolsó sorban arra, hogy a Székelyföldet megidéző vallásos-erkölcsös tanítások védelmet jelentenek a „céltalan utcai ácsorgásokban” a román nyelv intenzív befolyásával,

654 Miniszterelnökségi belső emlékeztető a református ismétlő osztályok (V–VI.) újraindításáról. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 6257/1914 XIX. t.

655 Naptár 1911, 26–27.

656 Megnyílt a magyar inasiskola. RMÜ, 1911. nov. 2.

657 1912/13-as tanévben elért 96,42%-os növekedést a jó tanári munkával magyarázta az adatközlő. Miniszterelnökségi belső emlékeztető a katolikus akció-ág 1912/13-as fejlődéséről. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4302/1913 XVIII. t.

658 A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 18 oldalas gépelt levele, 1916. júl. 3. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

s a köztéri „performanszok” és mozgókép-vetítések erkölcsromboló hatásaival szemben.⁶⁵⁹

A katolikus fiúiskolában nem csak nem hiányoztak az ismétlő osztályok (V., VI.), ellenkezőleg, a túlszűfolttság okozott gondot, amit Kuczka Ágost 1912-ben a román szakhatóság javaslatára egy fiú polgári iskola alapításával kívánt áthidalni.⁶⁶⁰ A Miniszterelnökség azonban nem támogatta előterjesztését, mondván, hogy a román földrajz és történelem tárgyak tantervbe iktatása – a román államnyelv tanításán túl – már megkérdőjelezné az iskolatípus magyar jellegét. Másfelől tartottak attól is, hogy az új intézmény konkurenciát jelenthet a hazatérő ösztöndíjasok számára, akik kénytelenek volnának saját kulturális közegük helyett a többségi társadalomba vegyülve keresni boldogulásukat. Ami szöges ellentétben állt az akció eredeti célkitűzéseivel.

A leány polgári beiskolázási számai a Balkán-háborúk idején némi visszaesést mutattak,⁶⁶¹ ami esetükben éppen a varróiskola látványos felfutásával volt összefüggésben. Köszönhetően annak, hogy a végzősök gyakorlatias útravalóul munkakönyvet és iparos vállalkozói igazolványt is kaptak.⁶⁶²

Időközben a református leányiskolában zöld utat kapott az ismétlő iskolai osztályok visszaállítása, ami hivatkozási alapot teremtett a varróiskolai román óraszámok várható emelésével szemben. A Miniszterelnökségen legalábbis úgy kalkuláltak, hogy az alsó szakiskola elméleti anyagát az ismétlőiskolai évfolyamokon adnák át a növendékeknek, ami után egy év szakmai gyakorlattal (két évfolyamos közismereti elméleti oktatást követően) kibocsájtathatóvá válna a végzős évfolyam. Ennek elsődleges haszna a mérsékelt pedagógusigény és az ezzel járó megtakarítások, de még inkább az volt, hogy a román tanügyi hatóság ez esetben nem követelhet további román nyelvórákat a szakiskolák felsőbb

659 Kiss Károly: A magyar inasokért. BMH, 1918. szept. 22.

660 A tanfelügyelő azzal érvelt, hogy a zsűfolttság mindenképp a tanítólétszám növelését kívánna, de ha a polgári iskola beindulna, az jelentősen csökkentené az anyaországi ösztöndíjasok számát és költségeit. Várady L. Árpád levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek, 1912. ápr. 18. MNL OL K 26 ME 945. cs. 2557/1912 XVIII. t. 29. asz.

661 Miniszterelnökségi fogalmazvány Várady L. Árpádnak. 1912. máj. 30/jún. 3. Uo.

662 Miniszterelnökségi belső emlékeztető a katolikus akció-ág 1912/13-as fejlődéséről. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4302/1913 XVIII. t.

osztályaiba járóktól.⁶⁶³ Ekkor már javában dúlt a világháború, amelynek első évében a polgári leányiskola első igazgatónője, Baynovics Anna két magas kitüntetést is elnyert eredményes munkásságáért. Míg a román király I. osztályú érdemrenddel tüntette ki; az akció vezetése a koronás arany érdemkeresztre terjesztette fel azzal az indoklással, hogy a leányiskolai komplexum általa lett „a bukaresti magyarság képző intézetévé s összetartó kapcsává.”⁶⁶⁴

Magyar szakiskolai intézmény azonban nem csak Bukarestben működött. Az 1908/09-es tanévben (25 fővel) már Brăilán is katolikus tanonciskola nyílt,⁶⁶⁵ amelyet, talán éppen a katonai készülődés miatt, az 1913/14-es tanévtől már varróiskolaként, azaz leány alsó szakiskolaként emlegetnek a tanügyi kimutatók.⁶⁶⁶ Ám a háború utolsó évében éppen Brăilán volt a legnagyobb arányú a diáklétszám-csökkenés, így a varróiskolai képzés is megszűnt a Duna-parti városban.⁶⁶⁷

663 Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 3655/1915 XVIII. t. 2552. asz.

664 A Külügyminisztérium támogatásával előterjesztés a király személye körüli miniszternek. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 2662/1915 XVIII. t. 1205. asz. Az igazgatónő ezt a kitüntetést már nem érthette meg. Emlékeztető a kultuszminisztérium telefonos értesítéséről, csatolmány a 2262. számú irathoz. Halála után a polgári leányiskola igazgatója Puchó Paula lett. Az intézményben heti 23 órában folyt a tanítás, amiből 2 magyar történelem volt az alsó ipariskolában Pátz Erzsébet tolmácsolásában. Gherzmann Emília munka-mesternő 17 órát tanított, míg Bálint Róza román óraadó 6 órát hetente. Később a tanári karhoz csatlakozott Albert Vilma, ki az alsó ipariskolában is vállalt órákat. Az alsófokú ipariskolában a világháború idején textilhiány jelentkezett, ami többek lemorzsolódását eredményezte. A szakiskolát Hegedüs Gizella igazgatta, a fehérnemű részleg szakelőadója Kovács Irén, majd annak (beteg)szabadságolása után Bacsó Viktória lett. A II. évfolyamon a könnyű felsőruha szakelőadója Szotyori Nagy Irén, harmadikban a nehezebb felsőruhái Stefkó Júlia volt. Az elméletet az iskolacentrum elemi- és polgári iskolai tanítónői adták elő. A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 18 oldalas gépelt levele, 1916. júl. 3. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

665 Ploiești-en pedig (6 fiúval és 8 leánnyal) ismétlőiskola működött. A Romániai akció kéziratok iskolastatisztikája az 1908/9. tanévről. RZsL, 2. f. 74. d. 5954/1909.

666 A katolikus iskolák statisztikája a beiratkozottak létszáma szerint. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

667 A 30,6%-os visszaesés kiugróan magas a többi magyar intézményhez viszonyítva. Katolikus iskolastatisztikák az 1918. év végén. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 3517/1918 XVIII. t.

6. EGYESÜLETEK A DIASZPÓRÁBAN

6.1. A regáti magyarok önszerveződésének nehézségei

A romániai támogatáspolitikai akció nem lehetett sikeres a program kedvezményezettjeinek, s az általuk fenntartott karitatív-, szakmai- és öntevékeny szervezeteknek az együttműködése nélkül. Egy, a regáti helyzetfelmérés eredményeit összefoglaló miniszterelnökségi emlékirat azonban nem csak a csángók megmaradási esélyeit ítélte meg borúlátóan, de a kivándoroltak egzisztenciális és mentális állapotáról is drámai képet festett. Kiemelve tömeges elszegényedésüket és lecsúszásukat, s azt is, hogy a bevándoroltakra a befogadó társadalom, mint a pusztta túlélésért idegenbe szegődött páriákra tekint.⁶⁶⁸

Másképpen volt mindez az egyesületalapítások kezdetén, a 19. század derekán, amikor az 1848/49-es magyar szabadságharc menekült tisztikara kiemelkedő szellemi vezetőket adott a regáti kivándorolt közösségeknek, amelyek tagsága akkoron jobbára hiányszakmákban működő, keresett iparosokból állt. A mérnökök, lelkészek, orvosok és művészek alkotta politikai emigráció biztató távlatokat jelölt ki a közösségépítés mindennapos munkájához. Magyar intézmények egész sora sarjadt ki a kezük nyomán. Mint a Mikó Imre gróf támogatásával Koós Ferenc lelkész és Nagy István által alapított *Hunnia Bukaresti Magyar Olvasóegylet*,⁶⁶⁹ vagy a református gyülekezet áldozatkészsé-

668 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

669 Barabás 1901, 446.

géből létesített első magyar tannyelvű iskola. De ide sorolhatjuk az első regáti hírharangot, a *Bukuresti Magyar Közlönyt*, amelyet Koós tiszteletes mellett dr. Oroszhegyi Józsa szerkesztett, s megfontolt, építő írásaival rendszeresen jelentkezett benne az első romániai vasútvonalat megtervező, s az udvari körökben is elismert mérnök, Veress Sándor. Bizonyosan az általuk képviselt értékrendnek és színvonalnak köszönhető, hogy az anyaország és a befogadó haza ellentéteinek enyhítésén igyekvő, mégis mélyen hazafias szellemű lap a kívül élő magyarság összetartásának legfőbb tényezőjévé vált.⁶⁷⁰ Miközben az önkényuralom két évtizedében a gúzsba kötött anyaország gondviselése helyett csak az osztrák ügynökök ármánykodására számíhattak, s az idegenben élő „rebellis” magyarok boldogulásának buktatóiról, köznapai gondjaikról a külképviseletek idegen tisztviselői hallani sem akartak. Sajnálatos módon ez a terhes örökség a későbbi évtizedekre is rányomta bélyegét.

A Kárpátok túloldalán felcseperedő Barabás Endre szerint a bukaresti követség csak egyszer, 1894-ben állt ki mellettük, amikor a Tei ligetben majálisozó *Magyar Dal- és Műkedvelő Társulatra* román diákok támadtak. Az egyesület tagjait helyben hagyták, ronggyá szaggatott zászlajukat pedig a Vitéz Mihály szobornál elégették, végül horát táncolva a követség ablakait is bedobálták. A rendőrség és katonaság csak ekkor avatkozott be. Mindazonáltal az egyesület – a követség közbenjárására – a megsemmisült zászlóért kártérítést kapott. Az eset után a konzulátustól tartózkodási igazolványt igénylő magyarok száma látványosan megnövekedett...⁶⁷¹ A külképviseletek és a kivándoroltak kölcsönösen távolságtartó viszonya ugyan a megtorlás és az önkényuralom hosszú

670 Makkai 2004, 19–36.

671 A borús időben a nemzeti színű egyleti zászlót hazaküldték, hogy ne ázzon meg, de a támadók kikövetelték az elnöktől az „eldugott” zászlót, amit – a lakását feltörve – elragadtak. A pénztáros az egyesület értékőrző páncelládikáját a park tavába „menekítette.” Így csak a zászló veszett oda, amiért 700 frank kártérítést kaptak. Ha a magyar honpolgárok testi épsége nem is kívánt magyarázatot, a követség ablakai már igen! Barabás 1901, 448–449. Poliány az egyesületet nem Társulatlak, hanem Körnek nevezi. Poliány Zoltán újságíró 1904. ápr. 14-én kelt emlékirata, 54. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. Bálinth János viszont úgy emlékezett a május 27-én történetekre, hogy valamiféle belső „árulás” után az egyesületi székház előtt vették el és égették el a zászlót, ami után a megrettent tagság ki akarta mondani az önfelosztatást. Végül két évvel később, 1896. szept. 20-án a kártérítésből vettek új zászlót. Bálinth 1901, 126.

éveire nyúlik vissza, ám az eltaszító ó-haza politikai megítélése a kiegyezés után is alig változott, hiszen a székelység – a jórészt nemzetiségi szavazatok jóvoltából kormányzó Szabadelvű Párt ellenében – a függetlenségi eszme tántoríthatatlan hívének számított.⁶⁷² A külképviseletek idegen ajkú tisztviselői kara tehát már világnézeti alapon is ellenségesen viszonyult hozzájuk, amit még bizonyos szociális és nemzeti előítéletek is átszíneztek.

A magyar bevándorlók a választott hazában sem remélhettek azonos elbírálást erdélyi román sorstársaikkal, minthogy beilleszkedésükhöz magasabb követelményeknek kellett megfelelniük. Így egyfajta köztes állapotba kerültek, ahol az ember értékét nem a „hivatalos” mérték, hanem a saját szubkultúrában megnyilatkozó egyéni törekvések, az elért – általában a közösség elismerését leginkább kivívó anyagi – sikerek adják. Ezáltal egy zárt és versengő közeg épült ki az otthonról hozott és az idegenben talált értékek és fékek, vágyak és lehetőségek elemeiből. Ahogy a kortárs krónikás honfitársairól megállapította, a nagyvárosban mindenfajta kontroll nélkül létező nép „féktelenül független”, még adót sem fizet, ha csak haragosa fel nem jelenti.⁶⁷³

S minthogy a maroknyi sikeres vállalkozó, szakértelmiségi, művész és diplomata elfoglaltsága, presztízs- vagy karrierokok miatt távol maradt az övéivel való kapcsolattartás alkalmaitól,⁶⁷⁴ ezért a szűk vezetői kör kiválasztódása is belterjessé vált. A gazdasági nehézségek a korábban jól működő gyülekezetek, közösségek belső életére is bomlasztó hatással voltak. A romló létfeltételek, s a szerény díjazás miatt a vezető posztokra sok alkalmatlan ember, írástudat-

672 A kereskedelemügyi miniszter bukaresti tudósítója azt jelentette a Miniszterelnökségnek, hogy a Magyar Társulat kaszinójába csak pár ellenzéki lap jár, ezért el kellene érni, hogy „megfelelő” budapesti újságok cserepéldányokat küldjenek a bukaresti lapnak, amelyek a kaszinóba kerülve bővítenék a politikai sajtó kínálatot. dr. Márffy-Mantuano Rezső 1902. márc. 28-ai jelentése a Bukaresti Magyar Újságról. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496/1902 XXII. t.

673 Poliány Zoltán újságíró 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 20. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

674 Barabás Endre gyermekként Bukarestben sokáig azt gondolta, hogy a magyarok mind szegény emberek. Csak Károly király születésnapján a református templomban látott először „urakat” (követségi tisztviselőket) díszmagyarban. Elmondása szerint öröme határtalan volt, noha a Magyar Társulatban már nem volt alkalma hasonlókkal találkozni. Barabás 1901, 434.

lan iparos, vagy összeférhetetlen, erkölcsi példaadásra képtelen lelkész, tanító került, akik egyre kevésbé voltak képesek a közösségek összefogására, érdekük védelmére, s kivívott társadalmi rangjuk megóvására. Törvényszerű tehát, hogy az iskolázatlan személyek által vezetett magyar egyesületek működését belső ellentétek, kicsinyes versengések jellemezték. Egy köreikben forgó újságíró megfogalmazása szerint „...az egyesületeket nem közszükség, a közérdek hozta létre, hanem az egyéni hiúság, kapzsiság, vagy felekezetiesség.”⁶⁷⁵

A protestáns közösség vezetőjének és az erkölcsi megújulás erjesztőjének ide küldött Újváry István esperes hasonló véleményen volt az idegenbe elbítangolt „nyájról”, amelyet az „önfejjű”, „megfékezhetetlen” és „megbízhatatlan” jelzőkkel illetett. Ha mentséget nem is, de az előállt helyzetre magyarázatot talált a kivándorolt népesség állandó és gyors cserélődésében, és az idegen társadalmi környezet züllesztő hatásaiban (amelyet egy miniszterelnökségi fogalmazó a „könnyelmű keleti életmód” vonzásának nevezett.)⁶⁷⁶ A lelkész különösen az élet „természetes” napi gyakorlataként elfogadott baksisrendszert kárhoztatta.⁶⁷⁷

A magyar törvények és íratlan erkölcsi szabályok kötelékéből kiszakadó, a román társadalmi- és jogviszonyokba viszont csak részlegesen és felszínesen betagozódó magyarok erkölcsi fékei óhatatlanul meglazultak. Társadalmi és morális hanyatlásuk annyira szembeszökő volt, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium egyik háttér tanulmányának szerzője regáti honfitársait egyszerűen „söpredéknek” nevezte.⁶⁷⁸

675 Polányi Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 6. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

676 Miniszterelnökségi emlékeztető. A közös külügyminiszter támogatólag küldi a ploiești magyarok 1912. dec. 12-én kelt kérelmét. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 441/1913 XX. t.

677 Újváry István 1905. szept. 6-ai levele Bartók György erdélyi püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905.

678 A kultuszminisztérium 16 oldalas javaslata a Romániai akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz. A kifejezést később a Miniszterelnökség fogalmazói is átvették. L. fogalmazvány Fejérváry Géza ideiglenes kereskedelemügyi miniszternek, 1905. nov. 27. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5139/1905 XV. t. 1215. asz. Bálinth János ezt a megbélyegző minősítést önérzetesen visszautasította: „Tény tehát, hogy nem áll a különösen újabb időben annyiszor hangoztatott ráfogás, a röpiratokban a magyar név gyaláztatára híresztelt rágalmazás; mintha Romániában csak söpredéke élne a magyarságnak...” Bálinth 1901, IV.

Ez a valós helyzetismeretből és némi osztálygőgből fakadó sarkos minősítés azonban felülvizsgálatra szorul. Noha saját sorsával, tisztességével minden migráns belátása szerint maga sáfárkodott, azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy ennek az összetett problémának mindenekelőtt vaskos megélhetési és társadalompolitikai gyökerei voltak. Ám ez aligha változtat azon a szomorú tényen, amit a helyszínen tájékozódó közgazdász, Hegedüs Lóránt is rögzíteni volt kénytelen: „...a civakodásban, az önfeledt egymásba gázolásban itt értük el a legszebb rekordot.” Példaként Czelder Márton „aszkéta-kalandor” működését hozta fel, aki az autonómia megőrzése reményében az anyaországi egyházszervezettel szemben a román belügyminisztériumot hívta segítségül.⁶⁷⁹ Ugyanakkor a missziói lelkész az idegenben való létezés fatális hősiességét is példázza. Egyetlen magyar vezető sem hozott létre annyi hitközséget, nem alapított annyi iskolát és építtetett annyi parókiát és templomot, mint éppen ő. S ez a tetterős áldozatvállalás nem vitatható el a kivándoroltak közösségeitől sem, hiszen minden állami és hivatalos anyaországi támogatás nélkül is évtizedeken át működtettek kulturális- népiéleti és szakági szervezeteket, s jól-rosszul megőrizték, fenntartották nyelvüket és nemzeti azonosságtudatukat. S nem csak a fővárosban, de néhány vidéki csomópontban is. (Focșaniban és Turnu Severinben már a '60-as évek elején magyar olvasóegylet működött,⁶⁸⁰ Galacon pedig a református lelkész kezdeményezésére magyar kaszinó alakult.⁶⁸¹) Ahhoz azonban nem fért kétség, hogy az egyesületek a századfordulón megérették a megújulásra. Különösen a fővárosban, ahol a két emberöltőnyi múlta visszatekintő Bukaresti Magyar Társulatban a katolikus többség szembefordult a hagyományosan református vezetéssel, s ezzel a régóta lappangó vallási ellentétek ismét felszínre kerültek. A botrányos közjátékokkal tarkított küzdelem csúcspontján három fővárosi egyesület összefogott, s az anyaország kormányához fordult, a válság elsimítását kérve.

679 Hegedüs 1902, 49.

680 BMK, 1860. nov. 17.

681 Az alapító Molnár László lelkész volt. BMK, 1860. nov. 3.

A Bukaresti Magyar Társulat, a Bukaresti Kocsigyártók Társulata⁶⁸² és a Betegsegélyező és Temetkezési Egylet 1900 novemberében elküldött folyamodványával⁶⁸³ megtörtént a hivatalos kapcsolatfelvétel a budapesti kormány és a regáti magyar „civil társadalom” között. A kérdés azonban nyitva maradt, hogy van-e alkalmas kivándorolt szervezet a romániai közélet palettáján, amelyre szilárd partnerként tekinthet a magyar kormány, és a bukaresti követség is együttműködésre alkalmas félnek fogadja el?

Tisza István kormányfő erről Agenor Gołuchowski külügyminiszternek úgy nyilatkozott, hogy a kinti szervezetek sem elég erősek, sem elég megbízhatóak ahhoz, hogy rájuk építsék az akciót.⁶⁸⁴ Az *Osztrák–Magyar Segélyegylet* szóba sem jöhetett, hiszen rangos, jórészt idegen származású tagsága miatt a kivándoroltak kétkezi tömegeitől kimérten elkülönülő szervezet nem élvezte az egyszerű bukaresti magyarok bizalmát. A kellemetlen civódások ellenére a legesélyesebb partner-szervezetnek továbbra is a *Bukaresti Magyar Társulat* látszott, hiszen százezres vagyona, emeletes székháza (díszteremmel, könyvtárral, étteremmel és szórakozási lehetőségekkel) nagy vonzerőt gyakorolt a bukaresti magyarokra. Társadalmi beágyazottságát jelzi, hogy szorosan kapcsolódott az összmagyar jellegű, tőkeerős Betegsegélyező- és Temetkezési Egylet⁶⁸⁵ A felekezeti viszály csillapítására a Miniszterelnökség referense a katolikus vikárius társelnökké választását javasolta, illetve azt, hogy jól képzett és fizetett, nyelveket beszélő egyházi és tanügyi vezetők kinevezésével frissítsék az egyesületek

682 A szervezetet a kocsigyártó Sántha András alapította 1891-ben a Magyar Társulat helyiségében, hogy kedvező (5–10%-os kamatú) hitelekkel támogassa a szakma ambiciózus vállalkozásait. Alelnökei: a szász Johann Remmer és Ábrahám István, jegyző: Kóródi András, pénztárnok: Grósz Mihály, ellenőrök: Sándor János és Bándi Ignác, választmányi tagok: Kosz István, Ambrus István, Bors Miklós, Fánta Elek, Riber Johann, Kovács András, Rebecsik József, Bodoli János, Kovács Imre és Glasz Friedrich. A tagok között kovácsok, fényezők és kocsikárpitozók voltak, közülük többen az 1889-es és 1900-as párizsi világkiállításon érmekeket nyertek. Bálinth 1901, 129–133.

683 A három egyesület 1900. nov. 30-ai levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4280/1900 XXXI. t.

684 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1904. ápr. 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

685 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

működését, olyanokkal, akiket szakértelmük és példás magatartásuk majd képessé tesz kivívni a román hivatalosság tiszteletét is.⁶⁸⁶

Úgy tűnik azonban, hogy az akció vezetése a gyökértelen, törvényen kívüli ösztönélet pusztító hatásaival nem számolt eléggé. Néhány apróbb siker után Budapesten úgy hitték, hogy hamarosan látványos minőségi megújulás várható. A bukaresti követ egyik jelentésében a magyar katolikus hitközség megalakulása kapcsán elismerően szólt Poliány Zoltán újságíróról, mondván, örömteli, hogy az akció bizalmas kiküldöttjei lassan kézbe veszik a bukaresti kolóniát, s egy olyan egyesület megalapítása is megvalósulhat, amely kényes civil ügyekben is a kormány útmutatása szerint tud eljárni.⁶⁸⁷ A terv legalábbis az volt, hogy támogatnak egy magyar orvost, vagy gyógyszerészt, amennyiben vállalja a bukaresti kiküldetést, s a betagozódást az ottani társas életbe. Aki a támogatás fejében szakavatott tanácsadója lehet a betegsegélyező és gyermekvédő egyesületeknek, s ellenszolgáltatás nélkül gyógyítaná a szegényeket.⁶⁸⁸

Az effajta elképzelések megvalósítása azonban jó ideig megtört az egyesületi tagság ellenkezésén. Bartalus János esperes már korábban javasolta, hogy a lelkészek és tanítók alanyi jogon lehessenek tagjai a Társulatnak. Ám erre azt a barátságtalan választ kapta, hogy eddig is jól megvoltak az urak tanácsai nélkül... Poliány néhány hónapi kint tartózkodás után gyakorlatilag ugyanazt szűrte le: hogy az iskolázatlan tömeg „...mint minden tudatlan ember, gyűlöli az urat, s azt hiszi, hogy az fölötte uralkodni akar.”⁶⁸⁹ E megállapítást húzza alá egy Párizst megjárt regáti magyar iparos nyilatkozata, aki lelkesülten számolt be arról, hogy a francia főváros magyarságát a követség titkára, gróf Esterházy Miklós vezeti, aki még a szocialista, sőt anarchista magyar munkást is saját la-

686 Uo.

687 A bukaresti követ 1903. dec. 22-ei jelentését idézi Tisza István kormányfő átirata Agenor Gołuchowski külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. jan. 8/13. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5338/1903 XVIII. t. 405. asz.

688 A kormányfő Pallavicini véleményét kérte arról, hogy milyen feltételekkel működhetne az általuk megbízott orvos Bukarestben, jelezve, hogy a következő értekezlet tárgya a szociális kérdés lesz. Végül megnyugtatóan leszögezte, hogy a tervezett egyesület „a nyilvánosság és reklám szigorú kerülésével, folytonos felügyeletem alatt fog működni...” Uo.

689 Poliány Zoltán újságíró 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 15. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

kásán látja vendégül – mert magyar.⁶⁹⁰ S mi más hitelesítené jobban az összetartozás sokat idézett, de gyakran hamisnak bizonyuló jelszavát?...

A regáti helyzet mindenestre gyökeresen eltért a párizsitól. Mindkét fél hibájából. A követségi alkalmazottak leereszkedő gögje, és a földönfutóvá lett székelyek konok tekintélyrombolása ugyanabból a feudális örökséggel terhes történelmi-politikai talajból tenyészett ki, amelynek egyik vadhajtása éppen a tömeges kivándorlás volt. Így hát rövidtávon nem sok remény mutatkozott arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenségből fakadó baljós előítéletek a román világban varázsütésre meghaladottá válnak.

E sajnálatosan torzult kelet-európai viszonyok tünete az is, hogy az egyesületek vezérkarában a bennfentesség látszata kedvéért az akcióval kapcsolatos titkok, és légből kapott pletykák is közszájon forogtak. Szélsőséges esetben, a személyi ellentétek elfajulásával bizalmas értesülések a *Romániai akcióról* is kiszivároghattak, s akár a román bíróságok tudomására juthattak, diplomáciai „üggyé” kerekedve.

A nemzetközi bonyodalmak elkerülésének igénye a civil kapcsolatok agyályos (ön)korlátozását eredményezte, amire példa, hogy a Kárpátokon túli magyarság felkarolásában korábban fontos szerepet játszó EMKE – nyilván felsőbb kérésre – az akció megkezdése után felhagyott a regáti magyar intézmények nyílt támogatásával. 1902. május 25-én tartott közgyűlésük talán emiatt mondott nemet egy bukaresti egylet segélyezésére, azzal a kitételrel, hogy velük „közvetlenül semmi esetre nem érintkezhetik.”⁶⁹¹

Ez a taktikus, visszafogott magatartás közel sem volt a regáti magyar közösségek eljáróinak sajátja.⁶⁹² A Budapestet megjárta vezetők az anyaországi kormányzati főméltóságok szívélyes viselkedését esetenként úgy értelmezték, hogy

690 Barabás 1901, 446–447.

691 Míg a Magyar Protestáns Nőegylet visszautasították (RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 96/1903.) a galaci magyarokat még évi 400 koronával támogatták. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 765/1903.

692 Előszóval emlegették például, hogy Bálinth János újságját budapesti forrásokból tartja fenn; vagy, hogy Haynald Lajos volt kalocsai érsek 200 ezer koronás alapítványát Hornstein érsek és a követség munkatársai felelőtlenül elherdálták. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 19. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

azok „kezes” magatartását az ő kemény érdekérvényesítő fellépésük kényszerítette ki. Ezt az önhitt meggyőződést táplálta az önálló református egyházmege „kiharcolásának” alig fakuló emléke is. Az óhaza méltóságainak bizonyos fokú leértékelése a kitaszítottak revánsvágyából, az önismeret hiányából és a lappangó kisebbségi érzésből fakadt ugyan, de fontos kelléke volt a mesterséges ön-felmagasztalásnak, amire a koronát a gyakran anyagi előnyökkel lekötelezett „hívek” kara helyezte fel.⁶⁹³ E miatt követelte a katolikus eklészia élére kerülő „bizalmi férfiú” az egyesületek megrendszabályozását, sőt, akár felosztatását, pénzkezelésük és alapszabályaik felülvizsgálatát, a vezetők „átvilágítását”.⁶⁹⁴ Közben óvatosan rögzítette az elbocsájtó haza felelősségét is,⁶⁹⁵ természetesnek tartva, hogy az elkövetkezőkben az egyesületi közgyűléseken a konzuli tisztviselők jelenlétükkel erősítsék az összetartozás érzését.

Polány Zoltán, akit a magyarság világnézeti orientálását szolgáló lap, a *Bukaresti Magyar Újság* élére állítottak, az egyesületek század eleji zűrzavaros viszonyairól 1904 tavaszán egy karcsúbb kötetre rúgó jelentést állított össze, minthogy ellentételezésül rendszeres jelentést vártak tőle a kinti magyarságról. Ezek anyagát a mindenkori bukaresti követtel kellett egyeztetnie. A szerkesztő négyhavi regáti tartózkodás után a bukaresti magyarság ellentmondásos világát éles szemmel és komor kontúrokkal ábrázolta. Állapotrajzából számos mozzanat visszaköszön a *Romániai akció* továbbágazó-finomodó programjából, minthogy irattárba helyezése előtt a Miniszterelnökség szakreferensei a 118 oldalnyi anyagot módszeresen feldolgozták.

Az újságíró idegenbe szakadt honfitársainak közösségi életét egy torzult, erkölcstelen és irigy világként ábrázolta, ahol – mint megállapította – nem a román, „Nem más: a magyar itt a magyarnak legnagyobb ellensége.”⁶⁹⁶ Ebben bizonyosan a sajátos jogi viszonyok is közrejátszottak, hiszen a külföldi állam-

693 Uo. 16.

694 Uo. 69–71.

695 Amikor megállapította, hogy a rendezetlen jogi helyzetű, a román hatósági zaklatásoknak kitett kivándoroltak még a bajban sem lépik át a konzulátusok küszöbét, mert ott meg sem hallgatják; s mert attól tartanak, hogy szűkös jövedelmükből illetéket fizettetnek velük. Uo. 12., 22.

696 Uo. 5.

polgárok egyesületei kívül estek a román közigazgatás hatáskörén, alapításukhoz nem volt előírás sem a hivatali bejegyzés, sem előírt számú tagság, sem a tagdíjakból befolyó saját pénzforrás.⁶⁹⁷ A szereplési váagnak és személyes hiúságnak így alig szabott határt a magyar közösség korlátozott lélekszáma (a közéleti-kulturális eseményekhez túlságosan elfoglalt és pénztelen cselédek sokaságának távolmaradása). A század elején így több-kevesebb eredménnyel már fölös számban működtek egyesületek Bukarestben, és néhány vidéki városban is.

6.2. Egyletek a román fővárosban

A *Bukaresti Magyar Társulat* elődjét, a *Hunniát* Nagy István kezdeményezésére Koós Ferenc lelkész vezetésével alapították 1857-ben az iparos társadalom összefogására. Az egylet pénzügyi hátterét zenés-táncos mulatságok rendezésével teremtették meg. Ám a lelkész 11 év után – Czelder Márton missziói lelkésszel kipattanó vitája miatt – kénytelen volt leköszönni hivataláról és hazaköltözni (noha évekkel később tiszteleti taggá választották). Az elnökségben rövid időre Nagy István, majd 1869. december 28-tól Kántor Lajos evangélikus-református lelkész követte. Az 1864-ben alakult, s csaknem azonos vezetésű *Bukaresti Keresztény Halotti-Társulattal*, és az iparos egyesülettel összefogva 1873-ban egysült a három szervezet *Bukaresti Magyar Társulat* néven, amelyet 1877-ig Nagy István vezetett. Elnöksége alatt 31 185 török piasztér, azaz mintegy 1000 aranyforintért telket vásároltak, míg a székházvásárlás további 500 aranyba került.⁶⁹⁸ Vizi Dénes szerint súlyos gondok szakadtak az egyesület vezetésére, mi-

⁶⁹⁷ Uo. 41.

⁶⁹⁸ A kezdőtőke 1858 piasztér volt. Koós a Magyar Tudós Társasághoz folyamodott ingyen újságokért és könyvekért, amelyekkel az olvasóköri részleg is megerősödött. Kántor Lajos lelkész elnöksége alatt szószékkel gyarapodott a református templom, és adományt gyűjtöttek a bodrogi árvíz károsultjai javára. Ekkoriban költözött Bukarestbe Vándori (Beer) Lajos, a Bukaresti Híradó szerkesztője, az irodalmi-kulturális élet „motorja”. Gyárfás Albert

után szakavatott mérnök közreműködése nélkül, elégtelen alapokkal építették fel (1885-ben) az emeletes társulati székházat, amely vizes és sötét volt, s hamarosan igen leromlott állapotba került.⁶⁹⁹ Szabó Albert egyeztetendő elnöksége után 1878-ban Veress Sándor mérnök, majd Kovács Mihály katolikus lelkész vette át az egylet vezetését, de utóbbi súlyos betegsége miatt szinte azonnal leköszönt posztjáról. 1880 januárjában Salamon János két hétig ügyvezetőként működött, de Gyárfás Albert evangélikus-református lelkész is csupán egy év vezetését vállalt, s 1881-ben hazatért az anyaországba. 1883. január 14-ig tartott Salamon János második elnöksége, akit Bartalus János református lelkész követte. A negyedszázados fennállást a *Díszterem* kialakításával ünnepelték, amely 25 ezer frankot emésztett fel. 1893-ban Vizi Dénes kántor-tanító lett az elnök, de őt betegsége miatt Ábrahám István kovácmester váltotta tisztségében. Szörnyű Mihály építész elnöksége idején (1899. április 4. – 1901. február 25.) már súlyos adósságteherrel küszködött a Társulat, s az őt követő Debreczi József alatt a törlesztés olyan bizonytalanná vált, hogy a hitelezők 25%-kal (10%-ra) megemelték a kamatot. Az egyleti tagok hazafias buzgalmát jelzi, hogy az anyagi nehézségek ellenére jelentős adományokat küldtek az ó-hazába, legyen szó árvízi károkról, az MTA székház építéséről, avagy a boszniai okkupáció sérülteinek támogatásáról. De a regáti székelyek pénzén épült meg a *Nyerges-tető* honvéd-emlékműve is, javarészt a Társulat tagjainak felajánlásaiból. Az egyleti tagok áldozatkészségére azonban a befogadó haza éppúgy számíthatott, hiszen az 1877/78-as orosz–román/török háború sebesültjeit ugyancsak jelentős ösz-

---

alatt, 1881-ben a Társulat a király koronázásának is részese volt. Fáklyás zászlós-lampionos felvonulásukon egy díszkocsin Árpád fejedelem alakja utazott. A díszelnök, Veress Sándor és Gyárfás is ekkor vehette át a román Korona-rendet. A 25. évébe lépett egyesület az Orfeumban tartott emlékülést, amelyen Rudolf trónörökös (és neje) is részt vett, s 500 koronát adományozott az egyesületnek. A Habsburgoknál nagyobb népszerűségnek örvendett Kossuth, akinek tiszteletére neve napján minden évben bankettet rendeztek. A Dísztermet az 1887. január 16-ai közgyűlés vette birtokba. Ekkor alakult a Műkedvelő osztály Gönczi István református lelkész, Németh Gábor és mások kezdeményezésére, hogy az általuk havonta előadott műsor bevételeiből törlesszék a hitelt. Ám 1893-ig csak 4000 frank adósságot tudtak jóváírni. Ekkor szervezték meg a titkári állást, de az később személyes ellentétek okozója lett. A király uralkodásának 25. évfordulójára, 1891-től nemzetiszín egyleti zászlóra is szert tett az egylet. Naptár 1908, 124–129.

699 Bálinth 1901, 117.

szeggel segítették. Miközben ösztöndíjjal támogatták regáti fiatalok anyaországi képzését is.⁷⁰⁰

A szorító pénzügyi bajok törvényszerűen személyi ellentétekhez vezettek. A tiszteleti elnök, Bartalus János esperes megosztó személyiség volt, és évekig tartó viszályba keveredett az ugyancsak nehéz természetű Vándori Lajos újságíróval; majd a virág-nagykereskedő Scheier Németh Ignáccal, aki szívós lejárato hadjáratot indított a Társulat vezetése ellen.⁷⁰¹ Poliány viszont Debreczi József elnök felelősségét hangsúlyozta, akinek vagyonát és befolyását jórészt az általa fenntartott kétes hírű ház bevételei alapozták meg; de az újságíró bűnrészesnek nevezte az iparos elnököt a Bartók püspöktől és az EMKÉ-től a Bukaresti Magyar Újságra nyert pénzügyi támogatásnak és betűkészetnek az eltűnésében is. A gyanút csak fokozta, hogy a Társulat vezetése hosszan dacolt a magyar kormány elszámoltató szándékaival, holott a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium évi 300 frankos támogatása is indokoltá tette a rendszeres mérleg-jelentést. Az elnök Budapestről is szorgalmazott letételét lekötelezettjei mégis évekig meg tudták akadályozni.⁷⁰²

A békétlenkedés azonban idővel csillapodott. Részben a megválasztott, de az elnökséget mégsem vállaló Bálinth János⁷⁰³ és híveinek távozása okán; részben pedig, mivel a pénztáros, Ferencz Antal cipész a társegyletektől kamatmentes hitelt szerzett az uzsorakölcsön kiváltására. A frissen parkettázott nagyterem bérleti díjának emelése is gyarapította bevételeiket.⁷⁰⁴

700 Vizi Dénes szerint az említett célokra 10–10 frankot fordítottak (az 1908-as kalendárium azt is rögzíti, hogy az 1879-es nagy szegedi árvízre 2914 frankkal adakoztak), miközben csak 1900-ban 10 411 frankos bevételükből az egyesület tíz gyászoló tagja kapott temetési segélyt, 2400 frank értékben. Még a kezdetekkor 4000 forintos (azaz 8000 koronás) tőkével 4 szegény gyermek taníttatására alapítványt hoztak létre. Nagy István elnök pedig 2000 aranyforintot ajánlott fel egy magyar iskola megépítésére (ám mivel az egyesület a református egyház telkére szavazta meg az intézményt – visszavonta felajánlását). Bálinth 1901, 117. és Naptár 1908, 126

701 Az esperes a Társulat borának hűtlen kezelésével vádolta a későbbi laptulajdonost. BK, 1899. szept. 18. [30.]

702 Poliány Zoltán újságíró emlékirata, 1904. ápr. 14. 43–51. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

703 BK, 1899. szept. 18/30.

704 A 25 000 franknyi adósság után számított – kis híján 12%-ra felszökő – kamatot így 7%-ra sikerült mérsékelni. A bevételek sorában megtartották a ruhatári díjat is. Naptár 1908, 130.

Bálinth János és sok katolikus egyleti tag kiválásával a szervezet ugyanakkor jelentősen meggyengült. A Bartalus János tiszteletbeli, Debreczi József ügyvivő elnök és Vajda Mihály építész, alelnök, vezette,⁷⁰⁵ korábban négyezer fős taglétszámú egyesületnek⁷⁰⁶ 1904-ben hozzávetőleg hétszáz tagdíjat fizető tagja maradt; noha az évente megtartott mintegy harminc nyereséges vigalmi rendezvény jelzi, hogy a Cișmigiú-kert keleti bejáratánál, a város szívében fekvő székházát kötetlen mulatozásra jóval szélesebb kör vette igénybe.⁷⁰⁷

Hogy a Társulat székháza idővel mégsem vált minden bukaresti magyar egyesület, s az egész magyar diaszpóra központjává, az a versengésből fakadó vitákkal, a minduntalan felszínre törő felekezeti ellentétekkel magyarázható, s a viszonylag magas bérleti- és tagdíjakkal, amelyek a kispénzű embereket távol tartották a társas alkalmaktól. Holott a bukaresti diaszpóra képes lett volna a Társulat éttermi forgalmának megtöbbszörözésével üzleti vállalkozásként is jövedelmezővé tenni a legrégebbi magyar egyesületet, amely – a követség támogatásával – a társasági élet tekintélyes szereplőjévé válhatott volna a román fővárosban. Így azonban a bukaresti diaszpórának a 20. század elején talán még a tizede sem tartozhatott valamilyen magyar alapítású civil szervezethez.⁷⁰⁸ Noha az összefogásnak kiváló alkalmat kínált a Millennium, vagy a Társulat 50 éves évfordulója. Hasonlóképpen a Károly király 40 éves uralkodói jubileumára szervezett országos kiállítás, amelyre Poliány vezetésével a regáti magyarság 9 egyesülete⁷⁰⁹ külön pavilont rendezett be. A megszokott viták közepette. A fegyelmezett és hajlíthatatlanul hazafias Újváry esperes ellenezte a vállalkozást, s a részvételi szándékot a „szereplési viszketegséggel”, és az „üres külsőségeket hajhászó” „felületességgel” magyarázta. Hivatkozott a várható kiadásokra, s arra, hogy a többi külföldi kolónia is kimarad belőle, s nincs is nagyon mit felmutatniuk a román nagyközönségnek. A bukaresti egyesületek azonban Poliány hívására 1906. május elsején a részvétel mellett szavaztak, még pedig úgy,

705 Bálinth 1901, 120.

706 A Bukaresti Magyar Újság szerkesztője a közszájon forgó adatot 650 főre pontosította. BMŰ, 1902. ápr. 20.

707 Kertész József visszaemlékezésében 700-800 fős tagságot említ. Kertész 1913, 10.

708 BMŰ, 1902. ápr. 20.

709 8 fővárosi és egy ploiești-i. BMŰ, 1906. máj. 3.

hogy az esperes csak utólag értesült az általános megbékéléssel felérő közös elhatározásról.⁷¹⁰

Poliány viszont az általa szerkesztett *Bukaresti Magyar Újságban* önelégült írást jelentetett meg *A mi pavillonunk* címmel, melyben bírálta az ellenzőket: „ezt az eszmét titkos kezek meg akarták dönteni” – írta. Majd így folytatta: „...ágens provokateurok voltak, a magyar ügy ellenségei...”⁷¹¹ A vitába a tanítótöbbség is bekapcsolódott – Újváry ellenében. Ekkor az esperes Wodianer Rudolfhoz fordult, hogy békítse meg a feleket. A főkonzul számon is kérte a szerkesztőt, hogy a sajtószabadság nevében a szembenállást élezi, holott a Miniszterelnökségtől éppen az ellenkezőjére kapott utasítást.⁷¹² Poliány viszont bíráló megjegyzéseit a Kuczka Ágost tanfelügyelő elleni katolikus tanítói mozgalomra vonatkoztatta, s helyreigazító nyilatkozatra nem lehetett rávenni. Újváry mögül még saját hitsorosai is kihátráltak, amikor a május 23-án megtartott presbiteri gyűlésen Soós Adolf segédlelkész kiállítás-párti javaslatát támogatták. Az esperes azonban Poliány gazdasági érintettségét (a szervezés látszata mögötti üzleti tevékenységet) hangoztatva önvédelmi harcot hirdetett. Bartók György erdélyi püspöknek írta: „Különben is e rossz hírű külföldi küldetésre nem azért vállalkoztam, hogy [...] kimerítő munkám, becsületes, hazafias, hit-hű törekvéseim [...] beszennyeztetni [...] engedjem...”⁷¹³

A tulipános pavilonba is ellátogató román királyi párt 200 magyar fogadta a román himnusszal, s azzal a lojalitásukat hirdető felirattal: „*Légy hű honpolgára hazádnak, de kérd Isten áldását erre az országra, ahol kenyered keresed.*”⁷¹⁴ A fél órás, kétségtelenül sikeres vizit, s az elnyert díjak végül Poliányt igazolták. De ennél is fontosabb, hogy az ünnepi alkalom megmutatta, hogy összefogással sokkal kedvezőbben alakíthatják a magyarság romániai megítélését. (Noha az

710 Illyés Istvánnétól, a protestáns nőegylet elnökétől. Újváry István 1906. jún. 26-ai levele Bartók György püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 148/1906.

711 Egy másik magyar társulást (a Kuczka tanfelügyelő ellen lázadó katolikus tanítókat?) pedig a „régidő hydrafeje” jelzővel emlegetett. BMÚ, 1906. máj. 14.

712 Újváry István 1906. jún. 26-ai levele Bartók György püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 148/1906.

713 Levelét keserű szavakkal zárta: „itt az egyenes útnak, a törvénytiszteletnek nincs hazája...”, ami számít, úgymond, az a „látszat”, a „kényelem” és a „tetszelgés”. Uo.

714 BMÚ, 1906. jún. 28.

egyik román lap előzőleg még a magyar pavilon felgyújtására biztatta hazafias polgártársait, hogy így torolják meg erdélyi testvéreik magyar „elnyomását”).⁷¹⁵

S ami Poliáynak dicsőség, az Újvárynak a teljes kudarcot jelentette. Az elszigetelődött esperes azonban továbbra is fenntartotta azon véleményét, hogy a Társulat olyan szervezet, amely mindinkább közönséges piaci vállalkozássá silányodik, miközben közművelődési hivatását nem teljesíti.⁷¹⁶ Az egyenetlenkedések tehát nem szűntek,⁷¹⁷ annak ellenére, hogy küszöbön állt az alapítás fél-évszázados évfordulója, s a bukaresti magyar közélet józanabb szereplőinek az volt törekvése, hogy az alkalom a magyar egyesületek közös ünnepévé váljon. A Társulat jubileumi rendező bizottságot állított fel Poliány elnökletével, akit Szapáry Lőrinc követségi tanácsossal és Wodianer Rudolf főkonzullal együtt tiszteleti taggá választottak.⁷¹⁸ Az évfordulós ünnepséget azonban mindezek ellenére 1908-ra kellett halasztani,⁷¹⁹ noha ünnepi gyűlésekben és veretes szónoklatokban addig sem volt hiány...⁷²⁰

Az időközben lepergett félszáz esztendő alatt a Társulathoz több mint félezer olyan tagja volt, akik halála után igen jelentős támogatást fizettek ki a gyászoló családoknak.⁷²¹ Ez az elismerésre méltó hagyomány, s a szociális biztonság erős

715 Naptár 1908, 131. A magyarság kedvező(bb) megítélése ugyanakkor nem volt egyöntetű, végképpen nem hosszú életű. Már a kiállítás ideje alatt a Romänischer Lloyd tettelegességre uszította olvasóit. Hasonlóképpen a Grossösterreich című lap. L. Izgatás a bukaresti magyar kiállítás ellen. BMÜ, 1906. ápr. 22.

716 Újváry István 1906. aug. 22-ei levele Bartók püspökhöz. (5 csatolt egyházlátogatási jegyzőkönyvvel.) RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

717 Az esperes és Poliány párharcát a Miniszterelnökségen csak 1908-ban elégtelték meg, az újságíró eszéki áthelyezésével. L. Makkai 2003, 291–304.

718 1906/7-ben az egyesületnek Nemes Tóth Zsigmond katolikus pap volt a tiszteleti elnöke, elnök – id. Vizi Dénes, alelnökök – Váncsa Mihály, Szabó Gyula és Páldeák Samu, pénztáros – Ferencz Antal, ellenőr – Botos József, Brezula Antal, gazda – Hajdú András, a jegyző és könyvtáros – Veress János volt. Naptár 1908, 132.

719 A dalkörök azonban közmegelegedésre muzsikáltak, és sikeres volt az Ocskay brigadérosról szóló színelőadás is, amelyen jelen volt Wodianer Rudolfné zászlóánya, az osztrák-magyar követ, Schönburg herceg és Szapáry Lőrinc tanácsos vezetésével a teljes bukaresti magyar „intelligencia”. A Buk. Magy. Társulat 51-ik évi jelentése. RMÜ, 1909. febr. 6. A jubileum alkalmából id. Vizi Dénest a magyar király arany érdemkereszttel tüntette ki. BMÜ, 1907. nov. 17.

720 RMÜ, 1909. febr. 6.

721 A 645 elhunyt után a segélyösszeg 104.841 frank volt. Naptár 1908, 132.

igénye hívta életre a kerek évfordulót övező egyeztető tárgyalásokat követően a Társulat betegsegélyező osztályát.⁷²² S döntés született a Közművelődési Osztály visszaállításáról is. Igaz, a biztató fejlemények ellenére a Társulat háza táján továbbra is adódtak nehézségek, ugyanis, a szorosabb együttműködésre felkért tanítók és lelkészek némelyike, s a választmány egyes tagjai felekezeti alapon, vagy pusztán érdektelenségből mégsem támogatták a kezdeményezést...⁷²³

Hogy a Magyar Társulat szakági szervezete lett volna az 1887-ben Ősz Sándor asztalos által alapított *Bukaresti Magyar Dal- és Műkedvelő Kör*, az elnevezésből vélelmezhető,⁷²⁴ Az ugyancsak asztalos Tóth Jenő által elnökölt *Dal- és Műkedvelő Kör* azonban bizonyosan az volt. A két alapítás feltehetőleg egyazon, megszakításokkal létező szervezet két működési korszakát jelzi. Amennyiben egy szervezetről, illetve újjáalakult jogutódjáról lenne szó, ez esetben a Kör alig emberöltőnyi fennállása alatt nem csak dísz-zászlaját veszítette el,⁷²⁵ de pénzvagyont is, amelyet a jegyző, Varga Gyula elsikkasztott.⁷²⁶ Az egyesület nevéhez azonban ennél emelkedettebb tevékenység is fűződik. 1903 nyarán Balás Árpád, az Országos Nemzeti Szövetség választmányi elnöke levélben kérte a magyar kormányfő és a belügyminiszter segítségét a regáti magyar nők védelmében, akik közül oly sokan elzüllöttek, s szegényteljes sorsuk a kinti egyesületekre is árnyékot vetett. A kezdeményezés eredményeképpen a Műkedvelő Kör két iskolázott asszonyt küldött Székelyföldre, hogy a kivándorlás ellen agitáljon,

722 1909. február 1-től 600 taggal. (Évi 10 frank tagdíjért heti 20 frank betegségi támogatást, valamint orvosi ellátást s 200-250 frank temetési segélyt biztosított a tagságnak.) RMŰ, 1909. febr. 6. Ez vélhetően a Betegsegélyező- és Temetkezési Egylettel való összeolvadást jelentette, ám az egyesület csak az 1910. decemberi alapszabály-módosítással vette fel a Bukaresti Első Magyar Betegsegélyező-, Temetkezési és Közművelődési Egyesület nevet, ami arra utal, hogy a Társulat kebelében működött korábbi segélyegyletek jogutódjának tekintette magát. RMŰ, 1910. dec. 29.

723 RMŰ, 1909. febr. 6.

724 1889-es alapszabálya szerint az egyesület célja a magyar nyelv ápolása és a szegény gyermekek támogatása volt. A belső ellentétek miatt ebből 1900/01-től csupán két gyermek taníttatására futotta (Bálinth 1901, 124., 126.), ami a gyér taglétszám mellett nem meglepő. 1902-ben a Körnek 50 bejegyzett tagja volt. BMŰ, 1902. ápr. 20.

725 Bálinth 1901, 125. és Poliány Zoltán újságíró emlékirata, 1904. ápr. 14. 54. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

726 Uo.

s kifejtse érveit a tusnádi székely kongresszus közönsége előtt is.⁷²⁷ 1906-ban az egyesületet Páldeák Samu elnökölte, aki egy személyben a Magyar Társulat alelnöke is volt.⁷²⁸ Feltehetőleg a Társulat 50 éves jubileumának lelkesült légkörében született az elhatározás, hogy a művelődési fiókszervezetet egy nagyszabású kulturális egyesületté fejlesszék. Annyi bizonyos, hogy 1907-ben zászlót bontott a *Bukaresti Magyar Színjátszók Egyesülete*.⁷²⁹

1900 tavaszán Bálinth János már olyan tarthatatlan viszonyban volt a Társulat tiszteleti elnökével, Bartalus esperessel, hogy lázasan szervezni kezdte a többséget alkotó katolikus egyleti tagokat. Az új egyesület ekkor még a *Szent István király gyermekei* nevet használta, s csupán alkalmi „lelki hadsereg”-ként emlegették, amelyet a csíksomlyói kegyhely évenkénti meglátogatására és a keresztény hagyományok ápolására szerveznek meg, és (ugyan tisztségviselési jog nélkül) nyitva áll más felekezetek tagjai előtt is.⁷³⁰ Hivatalos egyesületként – immár *Szent István Király Egyesület* néven – 1900. március 16-án alakult meg. Alapszabálya 3. §-a szerint célja általánosságban: „Vallás- és nemzetiségünk ápolása”, illetve a közműveltség emelése, katolikus fiú- és leányiskola alapítása, az iparostanonc képzés megszervezése, valamint szociális és kegyeleti szolgáltatások ellátása. Ahogy az elnök, Boga Tamás kocsigyártó, a tagok zöme is iparosember (cipész, kovács, szíjgyártó, stb.) volt. Az alapító, Bálinth János igazgató, tiszteletbeli elnök, a csizmadia Meskó János alelnök, a kántortanító, Vizi Dénes jegyző mindahányan csíki székelyek voltak. Következésképpen ápták is a szülőföldi hagyományokat.⁷³¹

727 Meskó Gizella és Kellman Julianna júliustól szeptemberig szóló MÁV-szabadjegy igénye kapcsán a kormányfő a döntése előtt tájékoztatást kért a bukaresti követségtől az érintettek erkölcsi megbízhatóságáról. Balás Árpád királyi tanácsos 1903. jún. 28-ai levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 604. cs. 2818/1903 XVIII. t. 227. asz.

728 Naptár 1908, 132.

729 Ugyanekkor alakult meg (a Társulat kebelében?) az Összhang Dalárda, mely bevételének 10%-át egy zeneiskola felállítására ajánlotta fel. Naptár 1908, 136.

730 A szervezet választmányában többek között Meskó János, a rézműves Ferencz Antal, és id. Vizi Dénes nyugalmazott kántortanító nevei szerepeltek. RMN, 1900. ápr. 8.

731 90 fős küldöttségük zászlóval, kereszttel, koszorúval indult a csíksomlyói zárandokhelyre, hogy megtekintse, többek között az 1520-ban a török elől odamenekített bákói (Bacău) ferences kegytárgyakat. A helyszínen Majláth Gusztáv Károly püspök megáldotta őket, zászlajukat felszentelte. Bálinth 1901, 41–47. Az egyesületnek 1900. dec. 9-én Târgoviște-ben

A magalakulás utáni egy-két év az erőgyűjtés időszaka volt az egyesület életében, amely hamarosan már mintegy 1200 tagot számlált. Köztük 300-an román nemzetiségűek (feltehetően görögkatolikusok) voltak! Az alapító Bálinth János katolikus papot azonban pénzügyi visszaélések miatt a Miniszterelnökség hamarosan vidékre helyeztette. Az elnöki székbe ekkor az iskolázatlan, de közkedvelt Huszti János mészáros ült, míg az egyesület korábban sikkasztásért elmarasztalt jegyzője helyébe Tóth Béla lépett.⁷³² Eközben a taglétszám örvendetesen gyarapodott: 1902-ben a târgoviște-i fiókszervezettel együtt már 1700 fő volt.⁷³³

Az egyesület *dalárdája*, amelynek élén az írástudatlan Meskó János állt, 1903-ban felségfolyamodványban kért támogatást egy nemzeti zászlóra. A Kabinetiroda a kérést a Miniszterelnökségnek továbbította, amely a külügyminiszter útján kért és kapott tájékoztatást arról, hogy a hazafias gyűjtéssel egybevágó-e a szervezet működése. S hogy a támogatásnak nincs-e külpolitikai kockázata? Az illetékesek hangsúlyt helyeztek arra, hogy a követség javaslatára végül megítélt 300 koronát feltűnés nélkül juttassák el a dalárda vezetőségének.⁷³⁴

Az anyaország támogatását a szervezet más alkalommal is igénybe vette. Az *Országos Nemzeti Szövetség* patronálásával székelyföldi búcsújárásukhoz (amit az anyaországban hazafias kötődésük jeleként értékelték) is elnyerték a kormányzat támogatását, azzal az érveléssel, hogy a nagy nemzetek példájára fontos szétszóródott honfitársaik összefogása. S minthogy az utazók egy része még sosem járt az óhazában, a kereskedelemügyi minisztertől a dalárda 30 tagjának félárú jegyet, Kertész István karnagynak szabadjegyet igényeltek.⁷³⁵ A székelyföldi körutazás mindenesetre érzelmes ünnepségek sorozatával megvalósult.

---

18 fővel fiókegyesülete is alakult, Gáspár Dénes, gazdag református (!) tímár, egyben elnök-pénztáros vezetésével (akinek jelenlétében a gyerekek is csak magyarul beszélhettek). Egy hónap múltán már 100 tagja volt az egyesületnek, felekezeti különbség nélkül. Uo. 50., 64. 83–86.

732 A sikkasztó tagtárs az óhazába menekült. Poliány Zoltán újságíró 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 49. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

733 Közülük mintegy ötszázan nem magyar ajkúak voltak. BMÜ, 1902. ápr. 20. Az egyesület székháza a Celea Călărași 11. szám alatt volt. RMÜ, 1916. márc. 29.

734 MNL OL K 26 ME 604. cs. 227/1903 XVIII. t. és MNL OL K 26 ME 604. cs. 3140/1903 XVIII. t. 227. asz.

735 Miniszterelnökségi fogalmazvány a kereskedelemügyi miniszternek. MNL OL K 26 ME 604. cs. 3190/1903 XVIII. t. 227. asz.

A Miniszterelnökség ugyanakkor okkal tarthatott attól, hogy a kormánytámogatás tényeit a kedvezményezettek – talán jóhiszeműen – illetéktelenek tudomására hozzák, kiszivároztatják. Már korábban is megesett, hogy a *Romániai akció* részesei magas méltóságban lévőkkel ápolt kapcsolatukkal kérkedtek. Ezúttal a főtisztviselőkkel, ismert politikusokkal is találkozó küldöttséggel utazó Meskó Jánosról derült ki, hogy a körútjuk során szerzett bizalmas értesítéseket előszeretettel osztja meg különböző asztaltársaságok közönségével...⁷³⁶ A jámbor Meskó által vezetett dalárda ugyanakkor az összefogás mellett tett hitet, amikor fellépést vállalt a Magyar Társulat 50 éves jubileumán, félretéve a régi keletű ellentéteket.⁷³⁷

A református vezetésű Társulathoz való közeledéstől függetlenül a Szent István Király Egyesület saját hitelvei szerint folytatta működését, és a tagság áldozatkészsége lehetővé tette, hogy 500 lejes alapítványt tegyen a bukaresti vakok intézete javára, amivel kivívta a királyné elismerését.⁷³⁸ Az önzetlen adakozáson túl az egylet gazdasági ereje reális távlatot biztosított egy új katolikus templom megépítésének tervéhez is. (Erre a célra 1909-ben már 60 ezer lej megtakarítással rendelkeztek,⁷³⁹ az építkezés azonban – az anyaország támogatásával – csak a világháború kitörése előtti napokban kezdődött meg.)

736 Polányi Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 50. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

737 RMÚ, 1909. febr. 3.

738 Erzsébet királyné jutalmul oklevelet és saját dedikált fényképét adományozta a tagságnak. Ebben az évben 142 új tag jelentkezett az egyletbe, amely – a cikk szerzője szerint – 27 ezer lej alaptőkével rendelkezett. RMÚ, 1909. jan. 13. A Szent István Király Egyesületben is támadt bizonyos pénzügyi vita abból, hogy a segélyezetteknek csupán név- és címsorát lehetett megtudni az érintett családtagoktól, halotti igazolvány számokat azonban nem. A korrekt nyilvántartás hiányát többen kifogásolták a tagságban, Nagy József pedig a román sajtó és a röpirat eszközeit is kilátásba helyezte, hogy igénybe veszi a sikkasztás gyanújának eloszlatása (avagy megerősítése) érdekében. Nyilatkozat-háború a Szent István Egylet dolgai miatt. RMÚ, 1913. ápr. 27.

739 Ez természetesen egy méltó építmény költségeit nem fedezte, s a Szent László társulat anyagi lehetőségei is beszűkültek. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 856. cs. 3107/1909 XVIII. t. 649. asz. Az építés azonban elképzelhetetlen lett volna a budapesti kormányzat támogatása nélkül, amit a Szent László Társulaton keresztül, Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelő közvetítésével nyújtott a regáti katolikusoknak. Bizonyára az épülő templom vonzerejének is köszönhető, hogy 1915-ben az egyesületnek 106 új tagja támadt, bevétele 30.270, kiadása 25.279 lej volt. RMÚ, 1916. febr. 18.

Az élet gyakorlatias szükségletei hívták életre a kiegyezés előtt 3 évvel az első magyar temetkezési egyletet a román fővárosban.⁷⁴⁰

A *Bukaresti Magyar Betegsegélyző-, Temetkezési- és Közművelődési Egylet* ugyancsak a Magyar Társulat kebeléből indult el az önálló szervezetté válás útján Deák Gusztáv, Ferencz Lajos és Márk Dénes adakozásából és vezetésével. Az ideiglenes választmányt Novoselszky Alajos vezette, s kezdetekkor heti (?) 10 lej betegségi; és 100 lej temetkezési segélyt tudtak fizetni a tagságnak.⁷⁴¹ Az újdonsült társulás úgynevezett „Fillér-estély”-eket szervezve gyarapította támogatási alapját, kihasználva Ranzinger Ferdinánd német vendéglős magyar konyhájának vonzerejét is. Az árukapcsolás sikerét jelzi, hogy az egylet törzshelye a Dalkör, a Transsylvania és a Cseh Egyesület találkozóhelyévé is vált.⁷⁴² Ranzinger sikeres elnöksége alatt egyleti zászlóra is szert tett az egyesület. 1901-ben Blum Eduárd lett az elnök, akinek felvirágzást hozó tevékenységét dicséri a 4027 lej/frank egyleti vagyon, és tükrözik az 50%-kal megemelt segélyezési tételek.⁷⁴³ A jóléti szolgáltatások látványos javulása, s a taglétszám öröndetes bővülése⁷⁴⁴ komoly vonzerőt gyakorolt a román ajkú honfitársakra is.⁷⁴⁵ 1902-ben Vajda Mihályt választották meg az egyesület élére, míg 1903-tól 3 éven át Ferencz Lajost, kinek működése alatt előadták a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* című színdarabot, s a temetési támogatást a kezdeti tétel kétszeresére, a támogatott betegségi időszakot pedig évi 6 hétről 10 hétre emelték. 1905-ben dr. Aurián személyében saját orvosuk lett, s az egyleti vagyon meghaladta a tízezer lejt. 1906-ban, Murka Gyula elnökké választásával heti 20 lej lett a betegsegély, s a temetési elő-takarékosságot tíz éve gyakorló tagok haláleset alkalmával már

740 Naptár 1908, 126.

741 Naptár 1908, 132.

742 Bálinth 1901, 134.

743 Heti 15 lej betegségi és 150 lej temetési támogatás. Naptár 1908, 132. Bálinth 1901, 65., 70–72.

744 Egyetlen év alatt 114-ről 180 főre növekedett a tagság. Bálinth 1901, 134. BMŰ, 1902. ápr. 20.

745 Polány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 53. Az újságíró 1898-ra teszi az egylet alakulását. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. Évekkel később Újváry már *Bukaresti Magyar Betegsegélyező-, Temetkezési-, Kiházasítási- és Közművelődési Egylet*-ként említi. Újváry István 1913. szept. 20-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 5559/1913.

250 lej támogatásra számíthattak. Időközben az egyeslet társadalmi aktivitása is jelentősen megnövekedett: szereplői voltak az 1906-os országos kiállításnak, s képviseltették magukat Rákóczi fejedelem hamvainak orsovai fogadásán is. 1907-ben – továbbra is Murka Gyula elnöksége alatt – az egyesleti orvos már ingyen gyógyította a tagságot.⁷⁴⁶

Minthogy az Egyesület megalakításának tíz éves évfordulója egybeesett a Társulat fél évszázados jubileumával, magától értetődőnek tűnt a közös ünnepelés. Az Oppler-kertben 120 fő részvételével megrendezett megemlékezésen leleplezték az alapító elnök, Deák Gusztáv arcképét.⁷⁴⁷ A kettős évforduló nem csak a szorosabb együttműködés, de a két egyeslet összeolvadásának alkalmát is kínálta.⁷⁴⁸ A (közös?) egyesület élére idősebb Vizi Dénes egykori kántor-tanítót jelölték.⁷⁴⁹ Nem minden izgalom nélkül. A betegsegélyező egyeslet rendkívüli gyűlése ugyanis néhány héttel később azzal szembesült, hogy a jelentőségteljes fejleményekről a tagok egy részének nem volt tudomása. Az utólagos jóváhagyás mégis megszületett.⁷⁵⁰ 1909 tavaszán azonban a bukaresti magyar sajtó még mindig csak az egyesülésre (be/visszaolvadásra) legesélyesebb szervezetenként emlegette a Temetkezési Egyesületet.⁷⁵¹ Az elnök személyében 1910 végéig nem is történt változás, az önelnevezésben azonban igen! Minden bizonnyal a régen szorgalmazott összeolvadással. 1910 decemberétől a hangzatos *Bukaresti Első Magyar Betegsegélyező-, Temetkezési és Közművelődési Egyesület*⁷⁵² név felvételével az egyesület hivatalosan is az 1864-ben alakult, s a Magyar Társulat épü-

746 Az egyeslet vezetése 1907-ben: Murka Gyula – elnök, Fónagy József – pénztáros, Molnár János – segédpénztáros, Szalay Nándor – titkár, Jáni Lajos – segédtitkár és Nagy L. János a színjatszókör rendezője. Naptár 1908, 132–135.

747 Az ünnepséget a Tóth Zsigmond által celebrált mise előzte meg, amelyen a Magyar Társulattól részt vett id. Vizi Dénes, a Szent István Király Egyesülettől Huszti János, valamint a Gyermeksegélyező Egyesülettől Ferenc Antal elnökök. Ünnepi beszédet mondott Poliány Zoltán. BMÜ, 1907. aug. 15.

748 A bukaresti magyar sajtó szerint az egyesülésre a Társulatnak és a Betegsegélyező Egyesületnek voltak a legkedvezőbb kilátásai. BMÜ, 1907. nov. 17.

749 RH, 1907. nov. 24.

750 Azzal a kikötéssel, hogy a tagdíj nem emelkedhet. RH, 1908. jan. 1.

751 Egyesüljenek a magyar társulatok. RMÜ, 1909. márc. 17.

752 Továbbra is Murka Gyula vezetésével. RMÜ, 1910. dec. 29.

letében működött *Bukaresti Keresztény Halotti-Társulat*⁷⁵³ jogutódjává vált. További működésében az 1912-es esztendő hozott nagyobb fordulatot, amikor is fennállásának 15. évfordulóját ünnepelte.⁷⁵⁴ Ekkor már az újságíró Székely Béla az elnök, míg szerkesztőtársai, dr. Rejőd Alpár és dr. Szőcs Géza tiszteletbeli elnökök. A választmányi ülést követően az új orvost – a rendszeres jövedelem feltételeként – már kötelezték, hogy ellenszolgáltatás nélkül gyógykezelje az egyleti tagokat és családjaikat. Az egyesület ingyen népnevelő füzetek terjesztéséről is döntött.⁷⁵⁵ A hétfalusi származású államtitkár, Molnár Viktor a jubileum alkalmából személyes adományt küldött,⁷⁵⁶ míg Krassó-Szörény vármegye főispánja, Medve Zoltán az egylet védnöke lett.⁷⁵⁷

A karitatív egyesületek között szintén a régebbi alapításúak közé tartozott a *Magyar Római Katolikus Gyermeksegély Egyesület*,⁷⁵⁸ amelyet 1887. január 28-án a brailai születésű páter György István (a Magyar Társulat alelnöke) és Vizi Dénes kántortanító alapítottak. A Magyar Társulat alaptőkéjéből, és jó módú reformátusok hozzájárulásával. Másfél évtized alatt mintegy 6-7 ezer lej adományt osztottak ki a pásztorjátékokkal egybekötött karácsonyi ünnepségeken.⁷⁵⁹ 1904-ben a Ferenc Antal vezette Egyletnek csupán 20–22 tagja volt, de számottevő jótékonykodásával mégis fontos szerepet játszott a magyar katolikuság életében, amit némiképp beárnyékol az a könnyelmű gyakorlat, hogy a tisztségviselők az adományokból származó egyesületi vagyont – ellenőrizetlenül – maguknál tartották.⁷⁶⁰

753 A temetkezési egylet a közös székház ellenére 1873-ig független szervezetként működött, de tevékenyen hozzájárultak a Magyar Társulat ingatlanjainak megvásárlásához. Naptár 1908, 126.

754 Tizenöt éves jubileum. RMÚ, 1912. aug. 25.

755 Rejőd 50 lejt adományozott a könyvtár fejlesztésére, s 3000 kötetes könyvtárát is felajánlotta az egyletnek. Az orvos 500 lej fizetségben részesült szolgálataiért. RMÚ, 1912. máj. 12.

756 20 lejt. RMÚ, 1912. jún. 16.

757 RMÚ, 1912. máj. 5.

758 Másutt: Bukaresti Magyar Római Katolikus Segélyező Egyesület. Bálinth 1901, 103.

759 Uo. 103., 109.

760 Poliány Zoltán újságíró 1904. ápr. 14-i emlékirata, 53. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. 1907-ben még Ferenc Antal volt az elnök. BMÚ, 1907. aug. 15. L. még – Székely B[éla]: Huszonöt év. RMÚ, 1912. máj. 5.

A bukaresti *Magyar Római Katolikus Nők Mária-Egyesületét*, más néven a *Rózsafüzér Társulatot* a „hit és hon” jelszavával ugyancsak György István katolikus lelkész alapította 1900-ban.⁷⁶¹

Az *Bukaresti Magyar Protestáns Nőegylet*⁷⁶² 1900-ban jött létre Bartalus János esperes kezdeményezésére.⁷⁶³ Ám belső viták⁷⁶⁴ után a felekezeti jelleg feladásával az egyesület a karitatív munkára kívánt szorítkozni. E szándékukról később letettek, és sikeres közhasznú közéleti munkát végeztek a román fővárosban.⁷⁶⁵ 1910-re a tíz éves jubileumát ünneplő Nőegylet a református tanintézetek igazi patrónusává vált. Fennállása alatt csak ruhákra 6000 lejt gyűjtött, amiből 434 gyermeket támogatott, de jutott tőlük tandíjmentesítésre, s karácsonyi ajándékokra minden iskolásnak. Támogatták a napköziotthont, s 4000 lejjel, s több száz órányi társadalmi munkával a templom és a temetői kápolna építését. Működésüket – a varrótanfolyam szakmai segítségét is igénybe véve – sok esetben összehangolták a Wodianer Rudolf vezette *Osztrák–Magyar Segélyegylet* munkájával.⁷⁶⁶

A kóros széttagoltság, s az erőt forgácsoló ellentétek feloldása érdekében Scheier Németh Ignác még 1908 februárjában egy közös egyesület megalakítását javasolta. A virág-nagykereskedő és lapszerkesztő a vállalkozások gyakorlatias szellemében olyan csúcsszervezet megalakítását vázolta, amely a párhu-

761 Fél ezres taglétszámmal. Bálinth 1901, 88–89. A magyar újság szerkesztője a taglétszámot 400 főben jelölte meg, ennek ellenére, az egyik legnépesebb magyar társadalmi tömörülés volt Romániában. BMÜ, 1902. ápr. 20.

762 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-én kelt emlékirata, 55. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

763 Bálinth 1901, 88. Az egyesület két évvel később kb. 120 tagot számlált. BMÜ, 1902. ápr. 20.

764 Újváry István 1906. aug. 22-ei levele Bartók püspökhöz. (5 csatolt egyházlátogatási jegyzőkönyvvel.) RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906. és Újváry 1910. júl. 2-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 5259/1910.

765 A nőegylet 10 éves működése alatt 12 000 lej értékben jótékonykodott. Antal Gábor és Degenfeld József konventi elnökök 1911. jún. 20-ai levelének április 24-én kelt melléklete a romániai egyházmegye 1910. évi működéséről. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3672/1911 XIX. t. 138. asz.

766 Alaptőkékjük 4500 lej volt 1910 végén. Újváry István 1911. jan. 12-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 383/1911. Wodianerék 1910 karácsonyán 24 teljes leányruhát ajándékoztak a rászorultaknak, míg a Nőegylet 21 köntös, 18 kötény, 17 téli kabát kiosztásával örvendeztette meg a gyermekeket.

zamos funkciók kiváltásával, egy tekintélyes követségi főtisztviselő vezetésével szakági tagozatokban fejti ki költséghatékony tevékenységét.⁷⁶⁷ Sokkal könnyebb volt azonban közös ünneplésre bírni az egyletek egyenetlenkedő-versengő vezetését,⁷⁶⁸ mint egy közös szervezetben presztízsvesztes árán teret engedni más érdekcsoportok képviselőinek... A belterjes érdekeket sértő javaslatnak így alig volt visszhangja, leszámítva azt az „olvasói levelet”, amely éppen Németh Ignác lapjában jelent meg *Magyar betegségek* címmel. A kórképnek is kiváló társadalomlélektani elemzés feltehetően Nemes Tóth Zsigmond tollából származott, aki kíméletlen gúnnyal bírálta a közérdeket figyelmen kívül hagyó önjelölt egyleti előjárókat. Meglátása szerint a fennhéjázó vezetők az építő kritikát lesöprik, miközben hízelkedő vazallusokkal veszik körül magukat. A magyar érdekek szószólóiként valójában saját tekintélyüket és dicsőségüket építgetik.⁷⁶⁹ A kép teljessége kedvéért egy névtelenségbe burkolózó szerző ellenben az iskolázatlan egyesületi tagok visszaszabadságigényét ostromozta. A „nem akarunk az urakkal lenni”⁷⁷⁰ felfogás csakugyan jellemzője volt az egyletekben uralkodó közhangulatnak. Ékes bizonyítás erre, hogy a Magyar Társulat kétkezi iparosai az 1908 tavaszán megtartott közgyűlésen túlnyomó szavazati aránnyal elmozdították tiszteletbeli elnöki posztjukról Márton Árpád református és Nemes Tóth Zsigmond katolikus lelkészeket. Utóbbi az eseményt az alapítók szándékával ütköző botránynak minősítette, s a követség beavatkozását sürgette, hogy a regáti magyarság életében a(z újabb) hitelrontás elkerülhető legyen.⁷⁷¹ A tarthatatlanná váló helyzetet – néhány hónappal később – már az

767 RH, 1908. febr. 23.

768 1909 elején a Magyar Társulat bizottságot hozott létre, hogy március 15-én minden magyar szervezet együtt ünnepeljen. Először is mindhárom dalárdát felkérték az együttműködésre. RMÚ, 1909. jan. 30. A sikeres együttműködés eredménye, hogy megállapodás született arról is, hogy Szent István király Egyesület okt. 6-ára, a Magyar Társulat pedig március 15-ére gyűjti egybe a bukaresti magyarokat. RMÚ, 1909. márc. 31. Az 1909. évi márciusi ünnepségek ruhatári díjaiból 200 lej gyűlt össze, amit a résztvevők az aradi vesztőhely-megváltásra ajánlottak fel, s küldtek meg Barabás Béla képviselőnek. Uo.

769 A szerző a „Pásztor” álcanevet használta. RH, 1908. márc. 29.

770 RH, 1908. ápr. 5.

771 Ezen szavakkal: „holmi haszonleső, semmiházi fráterek nem lehetnek a Bukarestben élő 40 ezer [sic!] magyarság képviselői...”. RH, 1908. máj. 10. A kialakult helyzetet úgy értékelte, hogy bebizonyosodott, a papokra csak a bajban kívánnak számítani, de ő, mindezek után,

ellenlábás újság is békítő hangvételi írásokkal próbálta orvosolni, rámutatva, hogy a kocsmázásnál többet nyerhet a regáti magyarság az egyesületek összefogásával megvalósuló közös ünnepléssel, amire a bukaresti németek szolgáltak jó példával.⁷⁷² Egy másik írás éppen a széthúzást nevezte a regáti magyar egyleti élet legnagyobb rákfenéjének.⁷⁷³ A Bräilában kelt olvasói levél pedig – rögzítve a szociális ellentétek és a műveltségi különbségek tényét – a kialakult helyzetért a szellemi vezetésre képes személyiségek felelősségét vetette fel; s az üdvös „társadalmi kiegyezés” érdekében a távolságtartó, avagy leereszkedő értelmiségi magatartás levetkőzését sürgette.⁷⁷⁴ Ez a megállapítás akár Újváry esperesre is vonatkozhatott, aki a pavilon-vitával, és igényes, ám csökönyösen kritikus magatartásával a Magyar Társulatban is elérte, hogy kizárását fontolgatták. Amit ő 1909 tavaszán (?) önkéntes távozásával önérzetesen megelőzött.⁷⁷⁵ Időközben azonban ellenlábasa, Poliány is távozott nemcsak a Társulattól, de Bukarestből is, így a közélet első számú hangadói nélkül az egyesület berkeiben is új szelek kezdtek fújdogni. Mint azt a Református Egyetemes Konvent romániai referense írta, „a régi korrupt vezetők helyét jobb elemek foglalták el...”, s a Társulat új vezetése a meghurcolt Újváry visszahívását tervezte.⁷⁷⁶ E kiengesztelő gesztussal kapcsolatban azonban Benedek Zsolt sem táplált hiú reményeket. Mint írta, (még) a tanítók tagsága is inkább formális, mert féltékenyek rájuk az iparosok...⁷⁷⁷ Pedig mások – nem ok nélkül – éppen az ő tevékeny(ebb) részvételüktől reméltek megújulást az egyesületek ellentmondásos működésében.⁷⁷⁸ A

csak szigorú feltételekkel vállal szerepet a Társulatban. Uo.

772 Legyen szó akár egy szilveszteri mulatságról. Estek, melyekből okulást meríthetünk. RMÜ, 1909. jan. 2.

773 A magyar faj veszedelme. RMÜ, 1909. jún. 15. Egy januári vezércikk ugyancsak a torzsalakodás lezárására és az öncélú multságok mellett „fajunk érdekeinek szolgálatára” intette honfitársait. A mi közművelődésünk. RMÜ, 1909. jan. 13.

774 Új felfogások a magyarság társadalmában. RMÜ, 1909. júl. 3. Hasonló hurokat pendített meg a Hol marad az értelmiség? című írás szerzője. RMÜ, 1910. jún. 12.

775 Az esperes az állandó összetűzések miatt visszahúzódott, írta Benedek Zsolt, konventi fogalmazó 1909. máj. 31-ei romániai egyházlátogatásról készített jelentésében. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 5631/1909. 23.

776 Uo.

777 Uo.

778 RMÜ, 1910. okt. 16.

Romániai Magyar Újság szerkesztői a nemzeti összekovácsolódás külföldi példáival (pl. a szláv népeknél elterjedt Sokol-mozgalomról szóló hosszú írással)⁷⁷⁹ ugyancsak az egyesületek együttműködését kívánták munkálni.

S az ifjúság összefogására történtek is kísérletek. A betegsegélyező egyesület egyik alapítója, Blum Ede talán éppen a Sokol mintájára látott hozzá a bukaresti magyar *Tornaegylet* megalakításához, ám már a kezdetekkor nehézségekbe ütközött.⁷⁸⁰ A legfőbb gondot éppen a vallási különbségekből fakadó megosztottság jelenthette (hiszen nem sokkal Blum próbálkozása előtt 1908 februárjában jött létre a *Bukaresti Római Katolikus Magyar Legényegylet* Nemes Tóth Zsigmond, a vezetésével).⁷⁸¹ Az egyesület csakhamar ismeretterjesztő előadás-sorozatot szervezett,⁷⁸² és erkölcsi megfontolásokból csatlakozott a Scheir Németh Ignác és lapja elleni bojkotthoz.⁷⁸³ Később vetítógépre is szert tettek, és az új elnök, Lischerong Mátyás német nyelvű előadásokat is kilátásba helyezett.⁷⁸⁴ A hitoktató lelkész azonban 1913 őszén távozott az időközben tekintélyes testületté lett egyesület éléről, s a román fővárosból is.⁷⁸⁵

Az eddig elmondottakból kitűnik, hogy az ifjúság összefogása is csak töredékesen valósult meg, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy még 1908 decemberében zászlót bontott a Magyar Társulat kebelében egy másik egyesület, a bukaresti *Ifjúsági Kör*,⁷⁸⁶ amelynek tiszteleti elnöke a református lelkész, Már-

779 A tömegsportnak közösségformáló, nevelő hatásai mellett – ahol ez elterjedt – mindenütt szerepet szántak az ifjúság nemzeti célokért való mozgósításában, akár háborúban is. RMÚ, 1909. jan. 6.

780 RMÚ, 1910. júl. 17. Ugyan az egyesület elnökségét Újváry esperes elvállalta. RMÚ, 1910. aug. 25.

781 Helyettese Rottár Emil hitoktató lelkész, míg Rancz József alelnök, Katona Albert titkár, Péter Balázs pénztáros lett. RMÚ, 1909. febr. 17.

782 RMÚ, 1910. jan. 23.

783 A „közveszélyessé váló” „erkölcsbíró” Németh elleni fellépés közvetlen oka Bocskor Irma katolikus tanítónő rágalmazása volt. A tiltakozó nyilatkozatot aláírta Péter Balázs első dékán, valamint Váncsa Mihály második dékán és Katona Albert titkár. Felhívás a Romániai Magyarorsághoz! RMÚ, 1910. márc. 31.

784 RMÚ, 1912. okt. 6.

785 A tagság a Társulatban a Szent István Egyesülettel közösen díszvacsorával búcsúztatta „példaképpé vált” vezetőjét. RMÚ, 1913. szept. 11.

786 RMÚ, 1908. dec. 26.

ton Árpád lett.⁷⁸⁷ 1912 telén ugyancsak az ő kezdeményezésére és Kocsis János segédlelkész közreműködésével protestáns ifjúsági egyesület szerveződött.⁷⁸⁸

Hogy az összefogásnak pénzügyi előnyei is lehetnek, az talán világos volt a legtöbb regádi magyar számára. Könnyen belátható, hogy a taglétszám növekedésével a betegsegélyezők tagdíja is meredeken csökkenhetett. Hasonlóan ésszerű megfontolások szóltak egy önálló magyar *kölcsönös* állatbiztosító megszervezése mellett, amelyet a magyar bérkocsisok javára próbáltak megszervezni Szász István református tanító útmutatásával.⁷⁸⁹ Némely esetben azonban a nyilvánvaló gazdasági előnyöket is felülírta a büszke önértzet, amint történt ez a jelentős felújítási-bővítési munkálatokba kezdő Magyar Társulat,⁷⁹⁰ és a Szent István Király Egyesület vezetőségének vitájában. A rivális egyesület ugyanis a Társulat anyagi gondjainak enyhítésére kamatmentes hitelt ajánlott fel, ám igen szigorú feltételekkel. (A 30 000 lej visszafizetéséig a Társulatot a Szent István Király Egyesület gyámsága alá kívánták vonni.)⁷⁹¹ A több mint tapintatlan ajánlatról a Társulat választmánya úgy határozott, hogy a Szent István Király Egyesülettel, míg a „sértéséért a Magyar Társulatnak elégtételt szolgáltat, vele mindennemű érintkezést megszakít”.⁷⁹² Mindezek megkoronázásaképpen a Magyar

787 Közgyűlésük elnökké Izsák Jenőt, alelnökké Petykó Károlyt választotta, díszelnökül Veress Jánost, a Magyar Társulat volt elnökét és Székely Béla újságírórt kérte fel, s hivatalos sajtóforrásnak az ő lapját, a Romániai Magyar Újságot rendelték meg. RMÚ, 1909. febr. 6. Az ifjak egyik első ténykedése volt, hogy támogatták a jeles költő, Mihai Eminescu szobrának felállításáért indított gyűjtési kezdeményezést. RMÚ, 1909. máj. 22.

788 Újváry István 1913. szept. 20-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 5559/1913.

789 A tagdíjakat illetően még a kecsegtető félár elérése is valószínűnek látszott, ám a szervezet további működéséről nincsen értesülésünk. Új magyar egyesület Bukaresten. RMÚ 1909. jan. 23.

790 A tervekben renoválás, kerthelyiség kialakítása és a nagy terembe egy másik feljáró építése szerepelt. Épít a Magyar Társulat. RMÚ, 1909. júl. 3. Alapkövetétel a bukaresti Magyar Társulatban. RMÚ, 1909. okt. 7. A költségeket jelentősen növelte a hét vezért ábrázoló, nem túl jól sikerült olajfestmény újra készíttetése. Monumentális kép a Magyar Társulatban. RMÚ, 1910. jún. 9.

791 Válasz egy nyilatkozatra. RMÚ, 1909. júl. 28. A vezetést az átmeneti időre két 9 fős bizottság összeolvasztásával, a közgyűlések kölcsönös jóváhagyásával, ám az Egyesület irányításával kívánták biztosítani. Nyílt tér. RMÚ, 1909. aug. 7.

792 A rendkívüli gyűlés elutasította a felkínált hitelt. Indoklásuk szerint, mert úgy beszéltek róluk „mint kegyúr az alamizsnakérővel”. A válaszban az is megfogalmazódott, hogy a leg-

Társulat hónapok óta hűtlen kezeléssel vádolt elnökét,⁷⁹³ Veress Jánost saját fel-tüzelt tagsága kérte számon, viharos körülmények között.⁷⁹⁴ Wodianer Rudolf főkonzul azonban felszólította a román főváros magyar közösségét, hogy a mé-telyező(k)től végre pártoljanak el,⁷⁹⁵ minthogy a külképviselet által lefolytatott vizsgálat tisztázta Verest.⁷⁹⁶

Az áhított összefogásnak nem csak a kicsinyes pártoskodás, a megosztó pártpolitizálás is útjában állt. A *Romániai Magyar Újság* azonban erre a vesze-delmes tünetre is élesen rávilágított.⁷⁹⁷ Ahogyan útmutatást adott a sok egye-netlenkedés okául szolgáló pénzügyi gazdálkodás ésszerű módozatairól is.⁷⁹⁸

Az erők egyesítését hirdető józan hangok⁷⁹⁹ már korábban is hoztak alig érzé-kelhető javulást a regáti magyarság közösségi életében. (Ilyen volt a két bukaresti dalkör egyesülése).⁸⁰⁰ Azt azonban nem tudjuk, hogy a közös felelősségvállalás érzése már elég erősnek bizonyult-e ahhoz, hogy az eladósodott Összhang nevű fúvószenekart megmentse a hitelezők karmaiból s az enyészettől...⁸⁰¹

---

nagyobb vagyonnal bíró 52 éves egyesület „az őt arculütő ember segítségét el nem fogadja s vele társulni nem hajlandó.” Választmányi ülés a Magyar Társulatban. RMÚ, 1909. júl. 24. A tökeerősebb egyesület jegyzője viszont azt kifogásolta, hogy a Társulat miért kérkedik „igazabb” magyarságával. Válasz egy nyilatkozatra. RMÚ, 1909. júl. 28.

793 A Romániai Hírlap szerkesztője (akit évekkel korábban kizártak a Társulattól) a közélet megtisztításának jelszavával támadta a Bukaresti Magyar Társulat vezetését. Az „ügyne-vezett újság”, „ún. szerkesztője”, azaz Németh Ignác vádjaira válaszul Veress János tételes cáfolatot tett közzé az ellenlábás lapban. RMÚ, 1909. febr. 27.

794 A vita időközben annyira elfajult, hogy Veress Jánost egy év végi közgyűlés alkalmával tag-társai botot ragadva körülvették, s menekülése után rendőrségi feljelentést is tettek ellene. Viharos gyűlés a Bukaresti Magyar Társulatban. RMÚ, 1909. dec. 23.

795 Befejezték a vizsgálatot! RMÚ, 1909. márc. 31.

796 A Magyar Társulat közgyűlése. RMÚ, 1910. máj. 22.

797 Hazatanácsolva azokat, akik ebbe a hibába esnének. Pártpolitika a romániai magyarok kö-zött. RMÚ, 1912. jún. 13.

798 A lap az anyagi felelősség fogalmáról, a hatáskörök és személyes felelősség kérdéseiről adott tájékoztatást közérthető nyelven. Tanácsok magyar egyesületek számára. RMÚ, 1909. dec. 19. és Uo. 1910. jún. 9.

799 A bukaresti magyarokat 1909. márc. 15-ére a Magyar Társulat dísztermébe „Testvérek” megszólítással hívta közös ünneplésre a magyar újság. RMÚ, 1909. márc. 13. Az együtt ünneplés után pedig szervezeti egyesülésre szólította fel honfitársait. RMÚ, 1909. márc. 17.

800 1911 márciusában legalábbis a Társulat dalárdája és a Magyar Dal- és Műkedvelő Kör ösz-szeolvasásáról szóltak a hírek. RMÚ, 1911. márc. 26.

801 A cikk írója arra figyelmeztetett, hogy a kivándoroltaknak két kötelessége van: családjakkal szemben és „hogy megbecsüljük egymásnak mindazon igyekezetét, mellyel tradíciónk és

6.3. Egyletek vidéken

Az ellenségeskedés, akár a felekezeti szembenállás luxusát a vidéki közösségek még kevésbé engedhették meg maguknak. Az iskolák gyakran vegyes, vagy egy idő után azzá váló jellege is mutatta, hogy összefogás nélkül a helyi magyarság könnyen elvesztheti egyetlen saját intézményét, amely a diákoknak az otthonosság érzetét adta az idegen környezetben. A református iskolafelügyelő szórványgondozó körútjai során – mint szóltunk róla – nem ritkán alkalmi ökumenikus istentiszteleteket tartott a magyar szóra összegyűlt hallgatóságnak. Igaz, előfordult, hogy ha nem a román hatóságok, de az idegen nemzeti-ségű plébános vezette katolikus többség szűkkeblűsége meghiúsította szolgálatát.⁸⁰²

Újváry 1905-ös szemleútjáról szóló jelentésében írt a târgoviștei magyarokról, akik katolikus iskolájukon kívül saját temetővel is rendelkeztek. A *Szent Istvánról elnevezett temetkezési társulatnak* azonban mintegy 4/5-e román nemzetiségű volt.⁸⁰³ A sajátos adottságok miatt esetükben magyar egyesületről csak jelképesen beszélhetünk. Egy miniszterelnökségi támogatási lista 1913-ból viszont egy új szervezet, a *Târgoviștei Jókai Kör* létezését rögzíti az utókor számára,⁸⁰⁴ amelyről azonban Jeszenszky Sándor államtit-

---

faji szokásaink épségben tartásán munkálkodunk.” Márpedig a három éves, 40 tagú egylet 1500 frank értékű hangszereinek tárolása kiadásokkal járt. A 400 frank adósság kifizetése azonban meghaladta erejét. A cikkíró a többi társulás együttérzésére hivatkozva, meglehetősen kételkedően így fogalmazott: „Igen ám, de a magyar fajban nagyon is ki van fejlődve az az érzék, hogy mindent föl kell karolni, ami idegen s mindent mellőzni kell, ami magyar.” RMÜ, 1909. márc. 10.

802 Az esperes 1904. dec. 24/5-én járt Târgovișteben, ám a Szent István Magyar Társulat eddig használt terméből „a kath. agitatio által kiszorítottván” magánháznál kellett istentiszteletet tartania 40 résztvevőnek. A kapcsolat azóta romlott meg a katolikus és román többséggel, amióta az iskola világi tanítóját egy idegen iskolatestvér váltotta posztján. Újváry István 1905. szept. 6-ai levele Bartók püspökhöz. (Beszámoló egyházellenőrző körútjáról.) RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 1085/1905.

803 A temetői telket Ábrahám Mihály adományozta. Az egyesületnek 467 tagjából mintegy 400 volt román. Uo.

804 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 3663/1913 XX. t. 441. asz.

kár már egy év múltán úgy nyilatkozott, hogy 12 tagjával aligha töltheti be feladatát.⁸⁰⁵

Pillanatnyi fellángolásnak nevezhető a *Giurgiui Magyar Társulat és Dalárda* megalakulása Elek Ferenc kántortanító (a királyné verseinek kiváló fordítója) kezdeményezésére. Az 1906. november 12-én megtartott alakuló ülésen mindenestre jelen volt a regáti magyar múlt neves búvárlója, Auner Károly kanonok is.⁸⁰⁶

Pitești-en 1905-ben alakult meg a *Magyar Dal- és Olvasókör*. A működésük-ről szóló jelentést László Gyula katolikus tanító írta, de Péter Árpád titkár olvasta fel 1905. április 20-án tartotta második rendes közgyűlésükön. A fórumon jelen volt Újváry István esperes és Poliány Zoltán, akit díszelnökké választottak; Fodor Károly leköszönő elnököt pedig örökös tiszteletbeli elnökké. A bevételekből zászló- és harmónium-alapot is képeztek. A konzulátus 50 frankos támogatása jóvoltából az egylet megfelelőbb helyiségbe költözhetett, amelyet bútoradományokból rendeztek be.⁸⁰⁷ A továbbiakban hőiesen viselték az egyesületi helyiség fenntartásának és felújításának nyomasztó terheit.⁸⁰⁸ Példájukon felbuzdulva a város karitatív nőegyesülete is zászlót bontott. 1906. december 9-én és 16-án alakult meg a *Pitești Magyar Segélyező Nőegylet*,⁸⁰⁹ amely évente megrendezett karácsonyi

805 Jeszenszky Sándor államtitkár 1914. jan. 28-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 591/1914. Noha felolvasó estjeik népes közönség előtt zajlottak. Naptár 1915, 23.

806 A választmány tagjai: Elek Ferenc vezérelnök, jegyző és karvezető, Farkas Mihály elnök, Kellán Sándor alelnök, Nagy Albert pénztáros és segédje, Schoppel János, valamint az ellenőrök, Mamu István és Dézsi Mihály, illetve a titkár és könyvtáros Pál János, végül Hegyi János színi rendező. BMŰ, 1906. nov. 29.

807 A beszámoló hangsúlyozta a dal- és színi előadások, az ünnepségek méltó megtartásának, s a hazafias szellemiségű könyvek és lapok beszerzésének fontosságát. A tagok a téli időszakban átlag 7 könyvet olvastak. Gyűjteményük adományokból 300 könyvvel gyarapodott. Az új vezetőség: elnök – ifj. Kövér Sándor, alelnök – Keresztény Péter, titkár és jegyző – Turóczi László, pénztáros – Koppándi Albert, könyvtáros – Németh Károly, gazda – Péter Árpád, ellenőr – Nagy Sándor és László Gyula (utóbbi egyben karvezető is). BMŰ, 1905. ápr. 30.

808 A három volt tanterem egybenyitásának és a tetőszerkezet javításának költsége meghaladta az éves terembér (320 frank) 60%-át; s mindezt a havi két alkalommal megtartott dal- és felolvasó estek ruhatári díjaiból igyekeztek fedezni. RH, 1908. nov. 1. 1906. június 6-án tartott közgyűlésükön megválasztott vezetőségben Lázár Albert alelnök személye jelent változást, aki Keresztény Péter helyét foglalta el. RH, 1908. jún. 24.

809 Tisztségviselői: özv. Pfeifer Sándorné korelnök, M[e]rskosch Károlyné elnök, Sztojka Mik-

jótekonysági estjeivel növelte a magyar közösség megbecsültségét.⁸¹⁰ S míg a Kör az utolsó békeév végére – 11 tagdíjfizető taggal és 260 lej tartozással – életképtelenné vált, a 45 tagú Nőegylet viszont a betegsegélyezésen túl 14 gyereket ruházott fel és temetési segílyt is tudott fizetni a rászorultaknak.⁸¹¹

Némiképp hasonló viszonyok körvonalazódnak Craiován, ahol 1906 novemberében alakult meg a *Craiovai Magyar Társulat* Klinger Károly tanító kezdeményezésére.⁸¹² A regáti magyarok körében egyedülálló módon kereskedőkből és iparosokból álló egyesület⁸¹³ ügyvezető alelnöke Jakoby Miklós, a Nicolae Fehér és Co. vezetője lett.⁸¹⁴ A hamarosan átalakuló választmány saját egyleti helyiség berendezéséről döntött, s bizottságot választott az új konzul köszöntésére, akitől pártfogást reméltek.⁸¹⁵ A Társulatról szóló újabb híradás 1908 nyarán kelt, amikor is az egyesület termében református istentiszteletre gyűltek össze a helybéli magyarok,⁸¹⁶ noha a *Romániai Magyar Újság* közleményéből ismertetes, hogy a Társulat tisztújító közgyűlésén megválasztott teljes vezetőség zsidó származású volt.⁸¹⁷ A vidéki diaszpórát viszont éppen ez a felekezeti különbség

lósne alelnök, László Gyuláné titkár, jegyző, ifj. Kövér Sándorné pénztáros. BMŰ, 1906. dec. 25. Az 1908-as romániai kalendárium szerint az egyesület a Pitesti Magyar Nők Segélyegylete nevet viselte. Naptár 1908, 136.

810 A program egyik kezdeményezője Erős Gyula katolikus tanító, egyleti titkár volt. RH, 1908. nov. 15.

811 Igaz, utóbbit csupán 4 gyászoló családnak. Jeszenszky Sándor államtitkár 1914. jan. 28-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 591/1914.

812 Az alakuló ülésen megválasztották a tisztségviselőket: korelnök – Vejczy Gábor, alelnök – Jakoby Miklós, alelnök – Joós Zsigmond, korjegyző – Horváth Lajos és Braun Károly, karvezető és titkár – Klinger Károly. BMŰ, 1906. nov. 11.

813 Jeszenszky Sándor államtitkár 1914. jan. 28-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 591/1914.

814 Naptár 1908, 136.

815 Jakoby Miklós ügyvezető alelnök, Horváth Lajos pénztáros, Szitárics Mihály és Vejczy Gábor ellenőr, Klinger Károly titkár és karvezető, Braun Károly jegyző és könyvtáros lett. A fórum tagsági igazolvány és pecsét beszerzéséről is döntött. BMŰ, 1906. nov. 18. Az egyesület székhelye az ún. Stravolca-házban volt. RH, 1908. okt. 25.

816 Újváry István 1908. júl. 9-ei egyházlátogatási jelentése Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. 3805/1908.

817 Egy vidéki magyar egyesület közgyűlése. Kraiovai honfitársaink életéből. RMŰ, 1910. nov. 24. A megválasztott vezetőség: Róth Zsigmond elnök, Katalán Mór alelnök, Kohn Lipót háznagy, Spuller József titkár, Ábrahám Árpád tanító, jegyző, és a póttagok Klein József, Deutsch Henrik, Hatvani István.

geken felülemelkedni képes együttműködés, s a román többséggel kialakított jó viszony menthette meg a gyors enyészettől. Utóbbit példázza, hogy gyümölcsöző kapcsolat alakult ki a Lotru Társasággal, amely közérdekű karitatív tevékenységükhöz⁸¹⁸ anyagi támogatást nyújtott.⁸¹⁹ A társas összejöveteleik szervezése ugyanakkor az önfenntartást is szolgálta. A saját székház működtetésével jelentős bérhátralékot felhalmozott egyesület csak az osztrák–magyar konzul és a „magyar” katolikus tanfelügyelő részvételével megrendezett műsoros estek jelentékeny bevételeiből tudta egyleti termét megtartani.⁸²⁰ Az 1909 áprilisában megtartott közgyűléséről szóló sajtóközlemény már példaként állította az egyletet a társ-szervezetek tagsága elé, mint olyat, ahová nem mulatni, hanem zenét hallgatni, csevegni, együtt ünnepelni jár a 60 fős tagság. Mégpedig ingyen – s ennek ellenére, s az évi 1200 lejes terembér dacára a költségvetésük (immár) mégis kiegyensúlyozottá vált.⁸²¹ A kispolgárinak nevezhető, apadó számú közösséget a továbbiakban kisebb sűrűlódások, de szilárd hazafias felfogás és adakozó hajlandóság jellemezte az alkonzul, mint tiszteletbeli elnök vezérletével.⁸²²

A *Ploiești Magyarok Otthona* ugyancsak a külképviselet tekintélyt adó támogatásával alakult meg 1905-ben. Az egyesület elnökségét Posfay Virgil volt alkonzul vállalta el, örökös tiszteletbeli elnöke pedig Kriván György főkonzul lett. Dalárdáját Csiky Gyula tanító, alelnök vezette. A támogatók között találjuk továbbá a Páskó János papot és Kővári Zoltán tanítót, valamint Faragó doktort és egy Czigler nevű gyógyszerészt is. A széles társadalmi támogatottságnak is köszönhetően az egylet a régi katolikus magyar iskola emeletén kapott ingyen közösségi termet.⁸²³ A későbbiekben a közösség kovásza a minden szempontból

818 A Lotru cég közreműködésével megtartott október 12/25-ei zártkörű műsoros est bevételeit jótékonykodásra fordították. RH, 1908. okt. 25.

819 RH, 1908. nov. 1.

820 A karácsony másnapjára szervezett esten elsőként a román és a magyar himnusz csendült fel, majd egy közönségikert arató bohózat bemutatása következett. A Kuczka Ágost tanfelügyelő és gróf Firmián Ferenc konzul jelenlétében, utóbbi védnökségével lezajlott ünnepi alkalom 850 frank tiszta bevételt hozott. RH, 1909. jan. 17. RMŰ, 1908. dec. 26.

821 RMŰ, 1909. ápr. 28.

822 Jeszenszky Sándor államtitkár 1914. jan. 28-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 591/1914.

823 RH, 1908. jan. 26.

kifogástalan Bereczki János református kántortanító lett, aki 1912 végén, mint az egyesület jegyzője Németh József elnökkel a külképviselet útján a budapesti kormányzathoz fordult. A Balkán-háború időszakában lerongyolódott tanulóik felruházására és a *Ploiești Magyarok Otthona* illő bebútorozására kértek támogatást. Utóbbit azzal a sajátos, de helytálló érveléssel, hogy másképpen a külsőségekre sokat adó Romániában szinte lehetetlen a kocsmákból kiemelni s az egyletbe csábítani a kétkezi embereket.⁸²⁴

Az egyesület a későbbiekben Budapestről kapott lakbértámogatást a saját egyesületi helyiség fenntartásához, ám a világháború előestéjén felgyorsuló pénzromlás felemésztette tartalékait. Lukács László miniszterelnök Leopold von Bertholdhoz írt válaszában elhárította az éves előirányzat túllépését, ugyanakkor megkérte a külügyminisztert, hogy a bukaresti követség járjon utána, indokolt-e a ploieștieknak szánt átalány felemelése? A kormányfő ugyanakkor arról is intézkedett, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium küldjön könyvtámogatást az olajváros magyarjainak.⁸²⁵ Papírforma szerint úgy tűnt, hogy bonyodalmas levélváltások után a budapesti bürokraták az ügyet a kultuszminisztérium könyvadományával – mint valami fájdalomdíjjal – lezártnak tekintik majd. Alig két hónap múltán azonban a Külügyminisztérium magyar nyelvű átiratában arról értesítette a kormányfőt, hogy a Bukaresti Magyar Társulat dalárdája feloszlott. Az általuk addig élvezett 150 lejes kormányzati támogatást a követség akként javasolta felhasználni, hogy a többi segélyezett magyar egyesület egyenlő, 10-10 lejes részletekhez jusson, míg a ploieștieknak évi 50 lej emelést javasoltak.⁸²⁶ A rendelkezésre álló maradvány-összeg egyharmadának odaítélése nem csak a külképviseltek elismerését fejezte ki, amellyel a ploiești-i magyarság hazafias erőfeszítéseit szemlélte, de teljes összhangban állt a református egyházvezetés véleményével is. A világháború előestéjén a csekély számú ploiești-i katolikust, a magyarul nem tudó sziléziai német pap vezette, aki ritkán fordult meg a *Magyarok Otthonában*. A tanító kezdetben fontos szerepet

824 Miniszterelnökségi emlékeztető. A közös külügyminiszter támogatólag küldi a ploiești-i magyarok 1912. dec. 12-én kelt kérelmét. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 441/1913 XX. t.

825 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1913. jan. 30. Uo.

826 A Külügyminisztérium 1913. márc. 27-i magyar nyelvű átirata Lukács László miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2113/1913 XX. t. 441.

játszott, de személyes ellentétek miatt elszokott a közösségi alkalmaktól, Szedlaczek konzul azonban sikeresen visszaédesgette. A konzul adományai, az általa szerzett új bérhelyiség és 250 kötetes könyvtár, valamint személyes jelenléte a szegény, de hazafias érzésű tagságból álló Otthon életét felpezsdítették. A sűrű találkozók lelke azonban a református Bereczki János iskolaigazgató volt, aki felekezeti előítéletektől mentesen szervezte a sokszínű tagságot.⁸²⁷

Annak ellenére, hogy a moldvai Aknavásáron korábban népes református gyülekezet működött, valóságos csodának számított, hogy 1909 végén ismét magyar közösség alakult a gorzafalvi Kurkó Imre kezdeményezésére.⁸²⁸ Noha esetünkben elsőre nem egy lelki közösség megformálódásáról, csupán egy kaszinó alapítás kísérletéről van szó. A *Romániai Magyar Újság* értesülése szerint azonban a katolikus kántor kezdeményezése jótékony ösztönzést jelentett Karsai József vendéglősnek egy *Magyar Olvasó Kör* alapítására, tekintettel az ott élő magyar iparosok kulturális igényeire. A hosszabb ideje sem magyar iskolával, sem magyar szellemi vezetővel nem rendelkező településen a felhíváshoz számosan csatlakoztak;⁸²⁹ azonban (az egyesületről szóló további híradások hiánya legalábbis erre enged következtetni) nem elegendő...

Az ugyancsak moldvai Galacon a századfordulón mintegy 4000 (kétharmad részt katolikus) magyar állampolgár élt, ebből egy konzulátusi tisztviselő szerint 3130 volt magyar anyanyelvű.⁸³⁰ Ám ha ehhez az adathoz hozzátesszük az állampolgárságukat elvesztetteket, akkor egy jelentékenyebb számot kapunk.⁸³¹ Nem véletlen, hogy a romániai magyar kalendárium 1907-ben hozzávetőleg 7000 főre becsülte a városban (akár átmenő idénymunkásként) élő magyarok számát. Ez a népes magyar közösség, amely nemzeti viseletét is hűen őrizte, az

827 Jeszenszky Sándor államtitkár 1914. jan. 28-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 591/1914.

828 RMŰ, 1909. dec. 2.

829 Karsai, a Grădina Carpaților vendéglőse Ozsvárt Vendel, Sipos József, Muzsnai Domokos, Porkoláb János és Luka Mihály együttműködésére számíthatott. Egy új magyar kör Romániában. RMŰ, 1909. dec. 12.

830 A kimutató a 3666 főből 512 reformátust és 406 görögkatolikust jelzett. Putnik Béla: A galaczi magyarok száma. BMŰ, 1902. szept. 14.

831 Putnik szerint a 10 év huzamos távollét miatt 138 kivándorolt itteni „magyar” veszítette el állampolgárságát (az 1901-es esztendőben?). BMŰ, 1902. szept. 14.

öntevékeny társulások megalakításának reményteljes közegét jelentette. 1907-ben a *Szent István Egyesület*,⁸³² 1910-ben Varga Lajos református tanító kezdeményezésére a *református dalegylet* megalakulásáról érkezett híradás. A dalkör szervezői az ismert kocsigyárost, Maksay Györgyöt kérték fel díszelnöknek, s a kezdeményezőkézség élénkítésére március idusára nemzetközi kabaré-est előadásával készültek.⁸³³ A március 15-ei ünnepi műsort végül a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság hajóján tartották meg mindösszesen 40 résztvevő jelenlétében.⁸³⁴ Egy évvel később ugyancsak egy magyar hajón tartotta 27. (!) éves közgyűlését a *Galaci Osztrák és Magyar Egyesület*.⁸³⁵ A tőkeerős magyar cég és a népes magyar munkavállalói kör jelenléte ellenére az itteni magyarok civil szerveződéseiről nincs további értesülésünk, azon szomorú változást leszámítva, hogy 1913-ban Varga Lajos református levita Bukarestbe távozásával az általa szervezett *dal- és olvasóköri* beszűntette működését.⁸³⁶

Brailán ennél kedvezőbben alakult a magyar civil társadalom szervezése. Az 1880-as években a dunai kikötővárosban még 4500 magyar lakott. Számuk a századfordulóra 3000-re, 1911-re 2000 katolikusra és 300 reformátusra csökkent.⁸³⁷ Az itt élő magyarok fele cseléd, továbbá sok napszámos, favágó, cementgyári munkás volt, akiknek legfeljebb egytized része járt templomba. A hatvanezres városban már 1890-től működött egy katolikus temetkezési egyesület 19 ezer lej tőkével és félezres vegyes nemzetiségű tagsággal.⁸³⁸

Az első magyar anyanyelvű tömörülés talán a *Brailai ev. ref. Bocskai Dal- és Műkedvelő Kör* lehetett, amely 1906 novemberében már tisztújító közgyűlését

832 Naptár 1908, 151.

833 Molnár Antal: Galatzi levél. RMÚ, 1910. márc. 13.

834 A programot a Deák Ferenc nevű hajóra szervező Stern József és Deutsch Oszkár szavaltak, Havas Béla, a bécsi Unio Faipari Rt. galaci igazgatója pedig beszédében 1848 emlékét idézte meg. RMÚ, 1910. márc. 20.

835 A Széchenyi István postahajón jelen volt az elnök: Borhek Viktor konzul, az egyesület elnöke, Auzsni, Veiszberg, Kumbát Dániel, valamint Glázer Károly, az Első Szabadalmazott Dunagőzhajózási Társulat felügyelője, akit ismét ügyvezetővé választottak, míg Veszprémy Vilmos bankigazgatót az egyesület titkárává. RMÚ, 1911. ápr. 2.

836 Miniszterelnökségi belső feljegyzés a Református Konvinti Elnökségnek a társulatokról szóló jelentése alapján. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 6413/1913 XX. t. 441. asz.

837 Naptár 1911, 25.

838 Uo. 25–28.

tartotta. A díszelnökséget öröndetes módon egy tanult ember, Faltis János gyógyszerész vállalta el. Az elnöki tisztséget Koncz Ferenc református lelkész töltötte be.⁸³⁹ Másfél év elmúltával egy újabb protestáns magyar egylet jelent meg a palettán, a brăilai *Calvin Temetkezési Társulat*. Az egyesület közgyűlése ugyancsak Koncz Ferencet választotta díszelnökké.⁸⁴⁰

Kevéssé észszerű, ám nagyon is szokványos módon a városban a többséget alkotó magyar katolikusok is megteremtették a maguk külön egyleteit. 1905-ben alakult a Magyar Dalárda, amely 1906-ban beolvadt a *Brailai Szent László Katolikus Magyar Önművelődési Egylet*be.⁸⁴¹ Ez utóbbi befolyásos férfiakat mondhatott díszelnökeinek Pohl Vilmos konzul és Kuczka Ágoston vikárius, tanfelügyelő személyében.⁸⁴²

Az 1908 novemberében már Páskó János páter vezette egyesület⁸⁴³ térzenével és felvonulással egybekötött zászlóavató ünnepséget tartott, román meghívottakkal.⁸⁴⁴ Az év utolsó napjaiban a közeli Galacon tervezett műkedvelő színi előadásuk terve azonban balszerencsésen alakult.⁸⁴⁵ Noha a hatósági engedély, a terembérlés és a zenészek szerződésének is rendben volt, az estet a vendéglátó Má-

839 Az 1906. november 13-án megtartott közgyűlés alelnökké Jancsó Ivánt, karmester- és színi rendezővé Bereczki János református tanítót, jegyzővé Kovács Jánost, gazda- és levéltárossá Somai Domokost választotta; egyúttal olvasóköri alapításáról is határozott. BMŰ, 1906. nov. 25.

840 Kovács György elnököt újra választották, míg Reind Mihály és Kaksay József alelnök, a református levita, Bereczki János titkár és jegyző, Somai Domokos pénztáros lett. A szervezet vagyona 1908 kora tavaszán 6371 lej volt, az éves kiadás ezzel szemben 689 lejt tett ki. BMŰ, 1908. márc. 8. Miniszterelnökségi belső feljegyzés a Református Konventi Elnökség jelentése alapján a társulatok működéséről. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 6413/1913 XX. t. 441. asz. Az egylet nevét a Romániai Hírlap ekként rögzíti: Brăila Magyar Kálvin Temetkezési Társulata. RH, 1908. ápr. 19.

841 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. A követség német nyelvű jelentése a magyar egyesületekről. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 85/1914 XX. t.

842 Az 1906. november 26-án megtartott fórumon Balog Lajos elnök és Vadász Zoltán tanító, könyvtáros lemondtak tisztjukról. Az új elnök Szőcs József, a könyvtáros – nomen est omen – Biblinger Zsigmond lett. BMŰ, 1906. dec. 6.

843 RH, 1908. ápr. 19. Ploiesti-ből helyezték át ide.

844 RH, 1908. nov. 29. A zászlórúdba a kor szokása szerint aranyszöveget vert Pohl Vilmos konzul, Koncz Ferenc református lelkész, Kovács György egyesületi elnök, Reindt Mihály alelnök és Bereczki János jegyző. Az adakozók névsorában asszimiláns magyarokat, románokat, de görögöket és németeket is találunk.

845 A 32 brăilai műkedvelő elszántan készült a színelőadása. RH, 1909. jan. 17.

ria Egyesület programütközés miatt végül mégis lemondta.⁸⁴⁶ A „felültetett” bräilaiaktól a galaciak később bocsánatot kértek, pedig, mint kiderült, a színjátszók a programmódosítás *ellenére* utaztak Galacra előadást tartani.⁸⁴⁷ (A moldvai kikötőváros magyarjai mégis helyesen jártak el, hogy a megbántódás kockázatával is a vendéglőadás elhalasztásáról döntöttek, ugyanis saját pászorjátékuk december 28-án fényes sikert aratott. Olyannyira, hogy közkívánatra második bemutatót is tartottak, immár számos – időközben megbékélt – bräilai jelenlétében.)⁸⁴⁸

1912-ben a város magyar önművelő egyesülete mindössze 119 tagot számolt, mégis a fegyelmezetten lerótt tagdíjakból, adományokból és a kulturális rendezvények bevételeiből a választmány minden tagjának tiszteletdíjat fizetett.⁸⁴⁹ Ez a regáti gyakorlatban különös, sőt „haszonlesőnek”⁸⁵⁰ tartott szokás ugyan ellenkezett a polgári önszerveződés önkéntességi elvével, hosszú távon azonban a szilárdabb szervezeti formák kialakulásának egy lehetséges útját kínálta. A piaci logikát azonban a diaszpóralét bármikor felülírhatta. Az 1912-ben *Brailai Magyar Betegsegélyző Egylet* néven ismert magyar civil tömörülés Horváth Árpád katolikus pap megújulást hozó erőfeszítései dacára a világháború küszöbén a teljes széthullás állapotába került,⁸⁵¹ 1916-ban aztán *Bräilai Önművelődési Egylet* néven mégis újjáéledt.⁸⁵²

846 RH, 1909. jan. 31.

847 Mint kiderült a galaci Mária Egyesület elnöke, Gáll József és Báritz György titkár átküldték a bräilaiakhoz Szarka Gyula tanítót, hogy értesítse a színjátszókat az előadás idejének alkalmatlanságáról. A helybéli tanító, Vadász Zoltán ezt tudomásul is vette, ám a „társulat” dec. 28-án a kockázatok ismeretében – persze hiába – mégis átrándult Galacra. RH, 1909. febr. 7.

848 RH, 1909. jan. 31. Ekkor mutatkozott be a város frissen alakult magyar dalárdája is.

849 Az éves tagdíjbevétel 1980 lej, az összbevétel 7.436 lej volt. Ebből az elnök tiszteletdíja 200, az alelnöké 100, az ellenőröké 80 lej volt. A pénztáros a kamatokból 262 lej értékben részesült. A jegyző, Mezey Károly 104, a választmányi tagok 190 lej fizetséget kaptak. – Ahol minden tisztviselőt fizetnek. RMŰ, 1912. márc. 28.

850 A Brailai Magyar Betegsegélyző Egylet panaszos levelekben tiltakozott a Romániai Magyar Újság szerkesztőségénél, amiért haszonleső híreket keltette. A 9 akkori bukaresti egyletben csupán a jegyző és pénztáros kapott fizetséget munkájáért. RMŰ, 1912. ápr. 21.

851 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. A követség német nyelvű jelentése a magyar egyesületekről. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 85/1914 XX. t. Az 1915-ös regáti kalendárium adta hírül, hogy Bräilán újra van Szent László Önművelődési Egylet. Naptár 1915, 23.

852 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2637/1916 XX. t.

A kormányzat részéről a különböző kulturális- és segélyszervezeteknek nyújtott – nem túl jelentős – támogatásból kitűnik, hogy a korábbi rossz tapasztalatok miatt nem volt törekvés arra, hogy a civil szerveződések fokozottan bevonják a *Romániai akció* programjába; illetve a távlati elképzelés – önfenntartó működésük elérése volt.⁸⁵³ Bizonyos értelemben azonban érvényesült a Poliány- emlékiratban rögzített elv, vagyis, hogy elismerés és segély csak együttműködés esetén, a konstruktivitás mértéke szerint jusson a kérelmezőknek.⁸⁵⁴ A Miniszterelnökség már a támogatáspolitikai akció korai szakaszában arra utasította az egyházi előjárókat, hogy szorítsák ki az egyesületekből a megbízhatatlan „elemeket”. Ennek eredményéről érdemben nem érkeztek hírek, így feltételezhető volt, hogy lényegi változás nem is történt. Annak ellenére, hogy a tanítók és papok a nemzeti tudat ápolására és a hazavándorlás elősegítésére kaptak megbízatást, amit személyes példaadásukkal s az egyletekben-gyűleletekben vállalt aktív szerepükkel munkálhattak. S hasonló felhívást kapott – miként az Egyesült Államokban – a külképviseltek tisztviselői kara is, hogy legyenek szoros kapcsolatban a kivándoroltakkal, s „igyekezzenek az egyleti tagokban a trónhoz, hazához ragaszkodást ápolni és erősíteni.”⁸⁵⁵ A leköszönő miniszterelnök Lukács Lászlónak az akció célkitűzéseiről szóló körlevelét⁸⁵⁶ a második kormányát megalakító Tisza István szinte szóról szóra megismételte.⁸⁵⁷ Ezzel szemben a felhívásra adott egyik helyzetjelentés meglehetősen szerény eredményekről számolt be.⁸⁵⁸

853 RMŰ. 1913. márc. 2.

854 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata, 69. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

855 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 3663/1913 XX. t. 441. asz.

856 Miniszterelnökségi fogalmazvány, 1913. jún. 18. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 3663/1913 XX. t. 441. asz.

857 „Fontos volna [...] ha akciónk alkalmazottai tulajdonképpeni célunk elérése, t. i. a kint élő magyarságnak nemzetünk részére való megtartása s bennök a visszavándorlási vágy ébrentartása érdekében ezen egyesületekben is fejtenének ki munkásságot.” Tisza István 1913. júl. 28-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4143/1913.

858 Küldetéséről Újváry a háború kitörése előtt sommásan így vélekedett: „ez egy szép célra törő, de eredményekkel vajmi kevésbé kecsegtető feladat.” Újváry István 1913. szept. 20-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 5559/1913.

Újváry István az egyleteket illetően következetesen kitartott korábbi véleménye mellett, miszerint azok „minden valódi kultúrcél nélkül, általában a vezetésre jutni vágyó, egyleti célokat keresők hiúságának, vagy pedig már létező egyletben felmerült rút civakodások szüleményei...”. Meglátása szerint a vegyes, idegen ajkú tagsággal bíró szervezetek működése nemzeti szempontból csak korlátozottan hasznos. A sűrűn átalakuló dalegyleteket pedig leginkább a mulatozás eszközeinek tekintette. Nehezményezte továbbá, hogy a közösségi gazdálkodásba csak a fizető tagoknak van beleszólása, s hogy a tagság gondolkodásmódja általában igen anyagi. Az esperes-tanfelügyelő beosztottjai társadalmi munkáját is szigorúan ítélte meg, (ezért is történhetett meg, hogy az egyik általa gyakran megintett tanító kollégája, Szász István, mint jegyző, később ellene hangolta a Magyar Társulat tagságát).⁸⁵⁹ Márton Árpád lelkész ünnepi szónoklatait, s a Társulatban vállalt gazdasági tanácsadását az esperes sikeresnek nevezte (utóbbi eredményeként sikerült elhárítani a Társulatot három évig fenyegető csődhelyzetet). Márton a Nőegyletbe is belépett, de ott – szerinte – értékelhető tevékenységet nem fejtett ki. Vezetése alatt az alapító atya, Sükei Imre emlékét ápolni hivatott sikeres vallásos estek lassan elsorvadtak, helyettük ismeretterjesztő felolvasóesteket tartottak. A Márton által szerkesztett felekezesi lap, *A Jó Pásztor* megszűnt, ahogy a konfirmált fiatalok egylete is.⁸⁶⁰

Kővári Zoltán református igazgató-tanító a Magyar Társulatban aktív volt, vezette dalárdájukat, s a Protestáns Nőegylet ügyvezető titkári feladatkörét is betöltötte. Ezt megelőzően Ploiești-en végzett kiemelkedő munkát. Szász István több dalkört is vezetett, de a személyi torzskodások elkedvetlenítették. Bornemisza József a Nőegylet jegyzőjeként működött, de más társadalmi feladatot nem vállalt. Kőváriné Kovács Róza hét évig a Nőegylet jegyzője volt, házasságkötése után azonban visszahúzódó lett, helyét Simó Ágnes óvónő vette át. Vadas Anna, Makkai Irma és Erzsébet, Harkay Margit, Jung Irma tanítónők is a protestáns nőegylet munkájában vettek részt.⁸⁶¹

859 Uo.

860 1912-ben Kocsis János segédlelkész közreműködésével protestáns ifjúsági egyletet szervezett. Uo.

861 Uo.

A katolikus oldalon, mint szoltunk róla, ugyancsak akadtak aktívabb és kötelességmulasztó, hanyag munkatársak is. S tehetséges férfiak, akiknek nem volt érzékük az egyszerű embereket bevonni a kulturális közéletbe. Az iskolatestvérek és a katolikus tanítónők között kialakult gyengéd kapcsolatnak is rossz visszhangja támadt, s nem használt a magyar intézmények általános megítélésének sem. Az egyházi közvetítés összességében mégis a várakozásoknak megfelelően eredményes volt. A Miniszterelnökség pénzügyi támogatását ezért kapta döntő részben a Szent László Társulat és a Református Egyetemes Konvent. A civil szervezetek szerény mértékű segélyezése, s a nekik juttatott egyszeri (könyv)adományok egy miniszterelnökségi feljegyzés szerint is inkább csak a kormányzat jóindulatát voltak hivatottak kifejezni.⁸⁶²

Míg korábban a két legnagyobb egyesület dalárdája is kapott támogatást, az 1913-as költségvetésben már csak 6 egyházi és 5 kulturális jellegű szervezetnek jutott a kormányzat segélyalapjából (mindösszesen évi 1000 lej).⁸⁶³

A kormányzat támogatási listáján ugyan tizenegy társadalmi szervezet neve szerepelt, a bukaresti követség azonban a világháború kirobbanásának évében Bukaresten kívül már csak három vidéki várost nevezett meg, ahol valóban működött valamilyen magyar egyesület, Ploiești-en, Craiován és Pitești-en.⁸⁶⁴

862 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 3663/1913 XX. t. 441. asz.

863 A Bukaresti Protestáns Nőegylet 170 lej, a Katolikus Gyermek Segélyező Egyesület 40, a Katolikus Mária Egyesület 170, a Bukaresti Katolikus Magyar Legényegyesület 60, a Craiovai Magyar Társulat 60, a Pitești Magyar Dal- és Olvasókör 60, a Ploiești Magyarok Otthona 100, a Târgoviștei Jókai Kör 60, a Giurgiovi Mária Egylet 60, a Brâilai Szent László Társulat 60, a Pitești Magyar Segélyező Nőegylet 60 lei támogatást kapott. Uo.

864 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. A követség német nyelvű jelentése a magyar egyesületekről. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 85/1914 XX. t.

7. GAZDASÁGI VISZONYOK ÉS INTÉZKEDÉSEK AZ AKCIÓ IDEJÉN

7.1. A romániai magyarság gazdasági helyzete

Az 1886-ban kirobbant vámháború vízvázasztónak bizonyult nem csak a magyar–román gazdasági kapcsolatok alakulásában, de a századvégen jelentkező és évekig elhúzódó gazdasági válsággal⁸⁶⁵ tetézve fordulatot hozott Romániában a kivándoroltak munkaerő-piaci helyzetében is. Emberöltőnyi idővel korábban a székely munkavállalónak általánosságban kedvező volt a megítélése Romániában. Mondhatni, ellenséges közegben is elismerést vívott ki magának szakértelmével, szívósságával és megbízhatóságával. Egy másik segélyakció (a ruszinföldi) kulcsfigurája, Egán Ede gazdasági szakértő vetette papírra, hogy „Tekintélyes romániai gazdák nyilatkozata szerint egy [székely] magyar férfi munkája ér annyit, mint két bolgáré, vagy 2 ½ románé, és egy magyar női személy munkája bőven felér egy román férfiéval.”⁸⁶⁶ Míg a *Pesti Hírlap* cikkírója azzal kérkedett, hogy a kivándorolt székelyek „teljesen értéktelenné teszik a

865 A miniszterelnökségi belső feljegyzés szerint a gazdasági visszaesés 1898-ban jelentkezett Romániában. MNL OL K 26 ME 744. cs. 2531/1900 XXXI. t. A bukaresti alkonzul 1902. szept. 18-ai, Széll Kálmánhoz intézett levelében említi, hogy a válság még mindig tart. Az MNL OL K 26 ME 744. cs. 3641/1902 XXII. t.

866 Majd így folytatja: „Tehát az értékének viszonya 4:10 és 5:10. Míg egy-egy cséplőgép kiszolgálásához alkalmaznak 38-40 bolgárt, vagy 56-60 oláhot, vagy 70-80 cigányt, addig ugyanazon munkát 30 székely végzi. Négyes fogatnál 2 oláh béres van alkalmazva, addig egy magyar béres maga elhajtja 4 ökrét.” Egán 1886, 67.

román munkásokat”.⁸⁶⁷ A székelyföldi kirendeltség vezetője, dr. Koós Mihály *Gazdasági munkáskérdés Erdélyben* című írásában viszont azt a meglepő állítást fogalmazta meg, hogy Erdélyben, ahol a megélhetési és nemzetiségi gondok együttesen jelentkeznek, igen alacsonyak a munkabérek (30-50 krajcár a napszám), s mégis itt a legdrágább a munkáltatás. Míg az Alföldön 3 arató jut egy hold búzára, Erdélyben 7-8. „Az erdélyi munkás hihetetlenül keveset dolgozik.”⁸⁶⁸ A hazai munkakultúra kistérségi és nemzetiségi eltéréseinek empirikus vizsgálatát nélkülöző értékelése mellett is nyilvánvaló, hogy a szomszédos román munkaerőpiac évtizedekig keveset lehetőségeket kínált a székely kivándorlók számára, mint az anyaország, így az elvégzett munkájuk minőségével anyagi megbecsültségük arányosnak mondható. Ezt a vonzó adottságot tükrözi – némi erkölcsi elmarasztalással – az a vélekedés, is hogy „Mindnyájukat [a kivándorlókat – M. B.] a meggazdagodás vágya űzte...” idegenbe.⁸⁶⁹

Az anyaország gazdaság- és szociálpolitikáját módszeres bírálatokkal illető, de hazafias felhangoktól sem mentes 1910. évi gyergyószentmiklósi székely kongresszuson a bukaresti meghívott, Nemes Tóth Zsigmond a megélhetés nyers tényeit vizsgálta. A határ két oldalán tapasztalható viszonyokat összevetve megállapította, hogy a tömeges hazatelepedés igényéről nem tud beszámolni, mivel az anyaországi gyilkos gazdasági versenytől mentesen a regáti magyar iparos kedvezőbb anyagi körülmények között él. Mi több, ezt a költői kérdést tette fel hallgatóságának: „A romániai 20, 30, 40 és 60 leies hónapos cselédbérek vajon ki

867 Pesti Hírlap, 1902. okt. 30.

868 Közgazdaság rovat. BMŰ, 1907. máj 23. S ez utóbbi megállapítás akkor is igen elgondolkodtató, ha a szerző által egyébként jogosnak elismert bérigényekre, s főképp a munkásmozgalom osztályharcos követeléseire adott válasznak tekintjük. A teljesítmények tájegységek szerinti jelentős szóródásának etnikai háttéréről igen kevés értesüléssel bírunk. A munka hatékonyságvizsgálata nemzetközi összehasonlításban ezért még nagyobb körületekintést kíván. Az elemzés nem vizsgálja azt a kérdést sem, hogy az alacsonyabb munkaintenzitással jellemzett vidékeken az egységnyi munkára jutó magasabb alkalmazási létszámokban éppen a munkaerő-felesleg mutatkozik meg.

869 Jakab János tanár szerint, míg egy kocsis a Regátban 15 frank (azaz ugyanannyi korona) bért és teljes ellátást kapott, addig otthon csak 5-öt, egy szolgáló Bukarestben 10-15-öt, míg odahaza csak 5-öt. Az iparosoknak viszont a magas iparcikk árak jelentettek vonzerőt. Egy pár cipő az óhazában 5 frank, míg Romániában 10, egy magyarhoni öltöny 30, míg egy regáti 50 frank. Egy kocsi Romániában 700, míg a Kárpátok túloldalán csak 500 frankba/koronába került. Bukarest lakóai: A magyarok. BMŰ, 1906. aug. 12.

cserélné föl a magyarországi 10, 15, 20 koronás fizetéssel?⁸⁷⁰ A katolikus pap által vázolt kép azonban csupán a mérleg egyik serpenyőjét mutatta. Noha a kivándorló munkavállalók számára a romániai kereseti viszonyok évtizedekig kedvezőbben alakultak a hazainál, ami egyáltalán nem jelentett hibátlan munkakörülményeket, még kevésbé a munkavállalóval szembeni rokonszenvet. S 1910-re a munkalehetőségek és kereseti viszonyok is jelentősen megváltoztak. A Regátban felnőtt Barabás Endre szerint a székely cseléd lányokat és szakácsnőket tiszta és megbízható munkájuk igen keresetté tette Bukarestben, akiket ugyan nem szeretnek, mégis szívesebben alkalmaznak, mint a született románokat.⁸⁷¹ A gazdasági visszaesés hatására azonban a bevándorlók és az állampolgárságukat vesztett hontalanok lesznek a kiélezetté váló kenyérharc elsődleges vesztesei, amit a román állam honpolgárait védő gazdasági diszkriminációval tetéztet.⁸⁷² A „jó idők” végét jelzi, hogy az erdélyi iparosság kiáramlása megtorpan (az egykor jómódú kint lévők java része is eladósodik),⁸⁷³ s a román nagyvárosok piacain megjelenik az elbocsájtott s állást kereső magyar munkavállalók sokasága.⁸⁷⁴ A román köztudatban pedig lassan eluralkodik a vélekedés, hogy az idegenek „eleszik előlük a kenyeret”. S az eddig megtúrt magyarság a túltengő nemzeti szólamok hatására a megélhetési válság okozta kollektív harag egyik céltáblájává válik.⁸⁷⁵

870 Érdekes tanulságok. RMŰ, 1910. júl. 10.

871 Barabás 1901, 433.

872 A Láczy Leó hitelszövetkezeti tervezetéről szóló iratban olvasható, hogy a kivándorlókat sújtó mostoha törvények segítenek abban, hogy a szülőföld emléke ne halványuljon az idegenben töltött évek alatt... MNL OL K 26 ME 744. cs. 3673/1903 XVIII. t. 862. asz. (ld. 426/1908 XX. t. 234. asz.-nál.). A Romániai Magyar Újság szerkesztője is hasonlóan nyilatkozott: „...tapasztalhatta mindenki azt is, hogy az idegen iparosokra nagyobb terhet rónak, mint a bennszülött románokra. Ugyanazon terhekből többet kell elviselniük, mint a román iparos társainknak.” RMŰ, 1910. aug. 7.

873 Márffy-Mantuano Rezső 1903. márc. 31-ei jelentése Láng Lajos kereskedelemügyi miniszternek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3408/1903 XVIII. t. 406. asz. (ld. 426/1908 XX. t. 234. asz.-nál.)

874 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-én kelt emlékirata, 8. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

875 Egy budapesti lap 1902-ben már arról tudósít, hogy a Kárpátok túlsó oldalán a magyarnál csak a zsidót gyűlölik jobban. Románia és a magyarok. Pesti Hírlap, 1902. okt. 30. S hogy ez esetben nem újságírói túlzásról van szó, igazolja a Dâmbovița Takaré- és Hitelegyesület alapszabálya, amely kimondottan megtiltja zsidó, vagy magyar származású tag felvételét. L. még a Speranka Bank alapszabályainak 12. pontját. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4524/1902 XXII. t.

Az önfenntartás kudarca, pontosabban a kisiklott életpálya miatti szegénység, a hivatalos iratok hiánya, s férfiaknál a honvédelmi kötelezettség elmulasztásáért járó retorziók a székelyek számára a hazavezető utat is eltorlaszolták. Ebben a kilátástalan léthelyzetben válik érvényessé a kortárs megállapítása, hogy miközben az amerikai magyar szívós munkával anyagilag és mentálisan is megerősödik, tovább fejlődik, addig a regáti kivándorló a keleties életfelfogás közegében dologtalan, élvhajász életet él, s elveszti önbecsülését, lezüllik.⁸⁷⁶ Az erkölcsi erózió egyik biztos előjele az elbocsájtó hazával szemben feltámadó ellenérzés. Az érzelmi leszakadás abban a – részint jogos – tételben mutatkozik meg, mely szerint nem érdemes olyan hazához tartozni, amelyik még kenyeret sem tud biztosítani polgárai számára...⁸⁷⁷ S innen már csak egy lépésre vagyunk attól a cinikus állásponttól, amely a csapszék, társasági összejövetelek, családi beszélgetések gyakran használt fordulata lett: „Ahol a kenyér, ott a haza.”⁸⁷⁸ Akárhogyan forgatjuk is ezt a mondást, ott van benne a szakítás, az átpártolás hűtlensége, ami talán nem visszafordíthatatlan, de mindenképpen magában hordozza az „elfejlődés” készségét, a többségi társadalomba olvadás hajlandóságát.

7.2. Gazdasági tervek a kivándorlás fékezésére és a regáti magyarság támogatására

A természetes és erőszakos asszimiláció veszélye sarkallta azokat a szakírókat és politikusokat, akik a századfordulón valamilyen módon kapcsolatba kerültek a regáti magyarsággal, hogy segítő kezet nyújtsanak honfitársaiknak a nemzeti

876 Barabás 1901, 432.

877 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-én kelt emlékirata, 11. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

878 Uo. 7.

azonosságtudatuk megtartásához. Ezekben a tervezetekben természetes módon tolakodik előtérbe a megélhetés alapkérdése.

Már a *Romániai akció* kezdeti teendőit összegző terjedelmes miniszterelnökségi emlékirat rögzíti, hogy a korábbi évtizedek társadalmi szerkezete jelentősen módosult: a kivándoroltak között egyre kevesebb a szaktudással bíró, jómódú iparos, aki a kivándoroltak természetes vezetője lehetne (minthogy a mozgékony kereskedők, gyógyszerészek, vagy fényképészek az anyanyelvi környezettől elkülönülten működve gyorsan beolvadnak a román többségbe). S az utánpótlás hiánya miatt a helyzet még súlyosabb, hiszen a tanműhelyek munkapadjainál alig találni magyar iparostanoncokat. Hogy ez az egészségtelen állapot megváltozzon, az irat a tanítók által összeírt jelentkezőknek helyben szervezett esti tanfolyamokat, vagy anyaországi szakképzést javasol. Utóbbit azzal a feltétellel, ha a kedvezményezett visszatér övéihez, s megszerzett tudását javukra kamatoztatja. Az anyaország szerepvállalását a tervezet azzal indokolja, hogy amennyiben Budapest közvetítő szerepet szán a regáti magyar iparosoknak, akkor közgazdasági felkarolásukat sem tagadhatja meg.⁸⁷⁹

Az emlékirat születésével egy időben egy gazdasági szaklapban adta közre tanulmányát *Barabás Endre*, aki gyors és hatékony lépéseket sürgetett regáti honfitársai megélhetési viszonyainak javítása érdekében. A kivándorolt családban született szakíró cikkében nagy hangsúlyt helyezett a megelőzésre. Többek között azt javasolta, hogy a székely vármegye-központokban állítsanak fel munkaközvetítő irodákat, amelyek a román helyett a Magyar Alföldre terelnék a székely munkavállalót.⁸⁸⁰ A szerző fontosnak tartotta, hogy a regáti iparosok a magyar termékek piacosításába is bekapcsolódjanak. A lehetőségektől jelentősen elmaradó árukivitel növelését – egy szomszédos országról lévén szó – a legtermészetesebb igénynek nevezte, amit azonban reménytelennek látott a névleges „magyar” konzulok közreműködésével. A konzulátusok magyar érdekek melletti kiállását abban jelölte meg, hogy vezessenek pontos kimutatásokat

879 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

880 Ahogy ezt a cselédlányokkal való szegyenletes üzérkedés ellenében a László Gyula kereskedelmi kamarai titkár és Kis Jenő-féle mozgalom sikerei megmutatták. Barabás 1901, 450.

a kivándorlás mértékéről és irányairól, a magyar munkavállalók számára kínálkozó munkalehetőségekről; s a beolvadással bekövetkező vérveszteségekről is. A gazdasági viták és nemzeti(ségi) ellentétek időszakában nem szokványos megállapítás részéről, hogy a déli szomszédval ápolott jó viszony – kölcsönös érdek. Noha az könnyen belátható volt, hogy a kapcsolatok jobbra fordulásának elsődleges haszonélvezője éppen a határ menti népesség lehet.⁸⁸¹

A romániai viszonyokkal hosszabb tanulmányúton megismerkedő közgazdász, *Hegedüs Lóránt* elégtelennek nevezte a már-már csodaszernek tartott hitelszövetkezetek alapítását, de az állami támogatással tervezett telepítések esélyét is, mondván, hogy a székely megyékben 36–55% közötti a kötött birtokok aránya. Ezért föld- és erdőbirtok juttatás nélkül a felvett hitelek törlesztése a többség erejét meghaladná, holott csak tulajdonszerzéssel, gyarapodással biztosítható megtartásuk a szülőföldjükön.⁸⁸² Ez utóbbi érdekében szorgalmazta a székelyföldi vasút további fejlesztését, az intenzív havasi gazdálkodás elsajátítását, s az Olt és mellékfolyóinak szabályozását, ami nemcsak közmunka-alkalmakat eredményez, de termőföldbővülést is.⁸⁸³

Az újságíró *Poliány Zoltán* tervezetében azt javasolta, hogy a kormányzat és a hazai munkaadók a közmunkák szervezésénél legyenek tekintettel a kivándoroltakra.⁸⁸⁴ Beszerzési szövetkezetek alapításával kívánta előmozdítani az iparpártolást, amelyek nem csak a közvetítők kikapcsolását biztosítják, de a fogyasztói keresletnövekedést is; egyúttal kifejezésre juttatják az anyaország gondoskodó szándékait.⁸⁸⁵ A hitelszövetkezetek alapítását is főként a hazavándorlás jutányos fedezetének biztosítása végett szorgalmazta, természetesen állami hozzájárulással, s – a MÁV jóvoltából – utazási kedvezménnyel és ingyenes teherszállítással.⁸⁸⁶

881 Uo. 450–451.

882 Csíkban 55,5%, Háromszékben 37,19%, Torda-Aranyos vármegyében 36,09%, Udvarhely megyében 36,95% volt a kötött birtokok aránya a századfordulón. Hegedüs 1902, 94–96.

883 Uo. 97–98.

884 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-én kelt emlékirata, 74. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

885 Uo. 75–76.

886 Uo. 71–73.

A *Gyáriparosok Országos Szövetségének* 1907. évi tanácskozása ugyan elsősorban az anyaországi megélhetési válság megoldásának lehetőségeit vette számba, ám a kivándorlás mérséklésének szándékával a kínálkozó gyógymódok több változatát is formába öntötte. Így ezek az elképzelések szorosan érintették a regáti magyarság fő kirajzási területének, a Székelyföldnek a gazdasági viszonyait, s tovább gyűrűző hatásaiban a regáti magyarok gazdasági-szociális gondjait is. Az Adria Rt. vezértitkára, *dr. Kovács József* a fórumon azt a szikár megállapítást tette, hogy Magyarországon a nagytőke és a nagybirtok lefölözi a gazdasági hasznót, a politikai képmutatás mégsem engedi néven nevezni a bajokat. A valódi kihívásokról ezért nincsen szó a politikai pártok programjaiban. S hiábavaló a Cunard-hajókon idegenbe özőnlőkre irányuló kormányzati figyelem – az erőfeszítéseket az itthon tartásukra kellene összpontosítani. *Dr. Pap Dávid* a kivándorlás okai között az alacsony béreket, a hátrányos cseléd-törvényt, és az életidegen közigazgatást kárhoztatta, s egyeztetést sürgetett az érintett szakszervezetekkel. Mások mindezekén túl a *földosztás* halaszthatatlanságára hívták fel a figyelmet.⁸⁸⁷ *Vargha Gyula*, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója az egészségtelen földbirtok-viszonyokat taglalva rámutatott, hogy a fojtogató nagybirtokrendszeren belül a kötött birtokok mintegy 10%-a lelkési és tanítói kisbirtok, ezért inkább a hitbizományok nemzetiségi peremvidékekre „cserélését” javasolta, Beksics Gusztáv elképzelései szerint. Azaz a nemzeti politika és a szociálpolitika taktikus összekapcsolását.⁸⁸⁸

A kivándorlás szociális okainak perdöntő jelentőségét vitatva *Székács Antal* azzal érvelt, hogy az Egyesült Államok bérszínvonalától a német bérek is jócskán elmaradnak, mégis nagyságrenddel kisebb népesség ragad vándorbotot. Felfogása szerint a kivándorlás a gyengülő hazaszeretet erősítésével, lélektani eszközökkel is mérsékelhető, (noha megfékezésében nem vitatta a politikai érdekképviselőt, a nyugdíjbiztosítás, vagy a kislakásépítés fontosságát).⁸⁸⁹

887 A kivándorlás. (III.) BMŰ, 1907. júl. 1.

888 A kivándorlás (IV.) BMŰ, 1907. júl. 7. Helyettese, dr. Vizaknai Antal a kivándorlás legfájdalmasabb vonatkozásának a magyar nők prostituálódását nevezte idegenben. Uo.

889 A kivándorlás (II.) BMŰ, 1907. jún. 30. Az Iparkamara képviselője a szegény rétegek rovasára megvalósult „progresszív” adóztatást kárhoztatta, ezért az alapvető élelmiszerek ÁFA-csökkentését és a létminimumot sújtó adó eltörlését javasolta. Matlekovits Sándor,

Az akció vezetése a fenti vélemények ismeretében egyetértésre jutott abban, hogy a több évtizedes magárahagyatottság után szétzilálódott, és a romániai gazdasági válság terheit is viselni kénytelen magyar kolóniákat⁸⁹⁰ gazdaságilag is szervezni kell. A megélhetés mindennapi gondjai mellett nem várható el, hogy az állami segédlettel létrehozott, vagy megerősített magyar intézményekre, egyesületekre bárki szabadideje jelentős részét odaszánja, még kevésbé, hogy ezek érdekében anyagi áldozatokat hozzon. Márpedig az akció távlati célkitűzése éppen az volt, hogy az egzisztenciális bajaiból is kisegített magyarság majdan intézményeinek hosszabb távon önerős fenntartója legyen.⁸⁹¹ Ám a román gazdasági és politikai környezet ennek a törekvésnek egyre kevésbé kedvezett. Egyfelől azért, mert a románság frissen szerzett függetlensége dacára hatalmas koloncként hordozta a török, majd orosz, (1854–1856 között osztrák) gyámság örökségét; illetve a modern állam megteremtéséhez halaszthatatlan infrastrukturális beruházások megvalósulása érdekében a nemzeti jövedelem igen jelentős részét volt kénytelen az életminőség rovására felhasználni. S a gabonakonjunktúra nem csak extra bevételt hozott a bojároknak és az államkincstárnak, de a monokultúras szemtermelő mezőgazdaság vetésterületének erőltetett kiterjesztésével, s a közlegelők használatának eltiltásával a legeltető állattenyésztés jelentős visszaesését is.⁸⁹² Ami a húsfogyasztás, s a házi gyapjúipar visszaszorulását okozva jelentősen rontott a tömegek életminőségén. Beszédes adat, hogy a berlini kongresszus után a katonaköteles férfiak 1/3-a nem érte el az 1,54 méteres testmagasságot.⁸⁹³ Mindezek mellett a '60-as, '70-es években tetőzött a tengerentúli olcsó kenyérgabona és kukorica Európába áramlása miatti piaci verseny, ami érzékeny veszteséget okozott a román költségvetésnek. A vasutak, kikötők megépítésével párhuzamosan megjelenő külföldi beruházók is

---

országgyűlési képviselő, az Országos Iparegyesület elnöke a közterhek csökkentésére és fogyasztási szövetkezetek alapítására, Rákosi Jenő a népbárát törvényhozói munka fontosságára hívta fel a figyelmet. Uo.

890 Hegedűs 1902, 10.

891 Románia, 1902. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz.

892 Durandin 1998, 156. A kiegyezés táján 3 millió hektárnyi legelőből a századfordulón már csak 1 millió maradt. Noha az állattartásban továbbra is a világ élmezőnyében maradt. L. még: Hory 1913.

893 Durandin 1998, 156.

tetemes hasznot vittek ki az országból, míg a nemzetközi pénzpiacokon szerzett államkölcsönök jelentős része nem fejlesztésekre, hanem „fogyasztásra” folyt el.⁸⁹⁴ Igaz, a nyugati példákat követő „nagyzási hóbortból” a Balkánon a román politikai vezetés gyógyult ki a legkorábban, s tért át a piacvédő vám- és iparpolitika – igen sikeres – alkalmazására. Ezen túlmenően a Monarchia két déli szomszédja bizonyos balkáni sorsközösség alapján igyekezett összehangolni gazdaságpolitikáját az ötvenmilliós osztrák–magyar birodalom ellenében.⁸⁹⁵

A nemzeti érdekek érvényesítésének igyekezete tükröződik azokban az intézkedésekben is, amelyekről a Kereskedelemügyi Minisztérium bukaresti tudósítója számolt be közvetlenül az akció megindulása előtti hónapokban. Márffy-Mantuano Rezső a román hajópark eladása ügyében jelentette, hogy a konzervatív kormányfő, Petre Carp ellenfelei, a liberálisok és a király ellenzi a nemzeti vagyon kiárusítását, s ha lehetségesnek is tartja, szívesebben kínálja távolabbi partnereknek, mintsem a szomszédos Monarchiának. Ezért a Duna-gőzhajózási Részvénytársaság vételi esélyei is kedvezőtlenül alakultak, amiben bizonyára a magyarokkal szembeni politikai ellenszenv is szerepet játszott.⁸⁹⁶ A román piacon „belső” tényezők is hátráltatták a magyar gazdasági érdekek érvényesülését. A Monarchia kettős intézményi szerkezete, a „birodalmi” és „magyar” érdekek gyakran egymást keresztező szándékai is a sikeres érdekérvényesítés ellenében hatottak. Márffy egy másik jelentésében arról panaszkodott, hogy „A követségek és konzulátusok elejétől fogva féltékeny szemmel nézik a fiatal szaktudósítói intézményt”, noha inkább a külképviseletek szorulnak a magyar szakminisztériumok delegáltjainak értesüléseire, mint-

894 Pl. az államvasutak jövedelmeit is nemzetközi hitelnyújtók kapták zálogba kihelyezett tőkéjük fedezetéül. Barabás 1901, 431.

895 A szerbek és románok egymás kül- és pénzügyminiszterét nagykeresztel tüntették ki afeletti örömeikben, hogy a kölcsönös sószállítási egyezményt – a Monarchia kikapcsolásával – sikerült megkötni. Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter küldi Márffy-Mantuano Rezső 1901. febr. 22-ei jelentését Széll Kálmán kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz.

896 A magyar szállítási és exportédekeket a délnémet versenytársakkal szemben kellett érvényesíteni, még pedig úgy, hogy a vételi a szándékát kizárólag egy magántársaság jelezhetette. Ami természetesen nem jelentette azt, hogy az állam ne nyújthasson titkon banki fedezetet ehhez a vállalkozáshoz. Végül arra is ügyelni kellett, hogy a külképviseletekről ne szivároghon ki olyan hír, hogy ez az üzlet kiemelten fontos a Monarchia számára. Uo.

sem fordítva. Ettől függetlenül megvolt annak az esélye, hogy, a „külön utas” magyar kezdeményezés a szaktudósítóknak a követségi állományba olvasztásával gyorsan elvetél (amiként ez más országok esetében már megtörtént).⁸⁹⁷ Ezzel azonban – érvelt Márffy – a magyar állam elesnék attól, hogy megbízottja MÁV-szabadjeggyel végig utazza a külföldi magyar kolóniákat, amit annál is inkább indokoltnak vélt, mivel a román *iparban* a helyi kimutatások szerint is *az idegen munkavállalók aránya elérte a 30%-ot*, s közülük minden 3. magyar nemzetiségű volt. Az esetleges átszervezés a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. regáti befektetéseit is hátráltathatta, pedig a cég éppen ekkoriban vásárolt épületet magának a voltaképpen tengeri kikötőnek számító Galacon. Az orosz versenytárs és az új liberális kormány packázása azonban igyekezett semmisé tenni ennek előnyeit,⁸⁹⁸ amibe beleértendő az is, hogy a kikötővárosban élő nagyszámú magyar munkavállaló általuk jut munkalehetőséghez.

A *Romániai akciónak* az uralkodó jóváhagyására felterjesztett programja is „jelentékeny érdek”-ként említi a regáti magyar diaszpóra gazdasági konszolidálását. Ennek első lépéseként a Kereskedelemügyi Minisztérium szaktudósítója alapos adatgyűjtésbe kezdett⁸⁹⁹ az igények és a célzott támogatás mindazon módoszatainak és eszközének felmérésére „melyekkel rajtuk segíteni lehetne.”⁹⁰⁰ A Miniszterelnökség az akció nemzetpolitikai megalapozottságát jónak látta gazdasági érvekkel még meggyőzőbbé tenni a király számára. A segélypolitika

897 Pedig a román élőállat-behozatal magyar korlátozására válaszul a román diplomácia szerződésességgel vádolta a Monarchiát. Bécs azonban nem vállalta a magyar érdekek védelmét és nem cáfolta ezt a vádat, ami az osztrák fél ellenérdekeltségét mutatta. Márffy-Mantuano Rezső 1901. máj. 27-ei jelentésének másolata. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz.

898 S előrehaladott tárgyalásban voltak iroda, raktárak és pontonhíd közös használatáról, ám az orosz versenytárs a szállítási megtakarításaik láttán megvesztegetéssel elintézte, hogy a pontont ne használhassák a magyarok. Márffy-Mantuano Rezső 1901. máj. 27-ei jelentésének másolata. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz.

899 A kereskedelemügyi miniszter a gazdasági adatgyűjtéssel dr. Márffy-Mantuano Rezső miniszteri segédtitkárt bízta meg, akinek munkáját a nemzetközi jog, a román jogrend s a józan külpolitikai megfontolások szerint, a tapintat és óvatosság jegyében kellett végeznie. Láng Lajos levele Széll Kálmán kormányfőnek, 1903. márc. 4. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1009/1903 XVIII. t. 406. asz.

900 Széll Kálmán miniszterelnök felirata a királyhoz, I. Ferenc Józsefhez. Fogalmazvány, 1903. jan. 7. MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t. 80. asz.

gazdasági hasznának emlegetése mégsem arra szolgált, hogy egy nacionalista érzelmektől sugalltnak tűnő program „mögöttes szándékait” az észszerűség és szakszerűség látszatával elkendőzze. Bizonyosság erre egy magyar külügyi főtisztviselő dél-amerikai tanulmányútjáról készített, széles körben megvitatott jelentése. Ebben a szubkontinens német kolóniai, mint helyismerettel bíró hasznos gazdasági közvetítők jelennek meg, amelyek jelentős keresletet támasztanak az anyaországi iparcikkek importjára is. A szerző párhuzamot vonva a harminc/ negyvenezres bukaresti magyar diaszpórával, általuk biztató távlatokat körvonalazott a magyar külkereskedelmi forgalom balkáni bővüléséhez.⁹⁰¹ A román gazdaság pangását és a magyar iparosság eladósodását figyelembe véve azonban a jelentés javaslatot tett a kivándorolt vállalkozók olcsó hitelhez juttatására, s hogy a regáti magyarság tömegeit fokozatosan a magyar exportáruk, iparcikkek használatára szoktassák.⁹⁰² Hogy a megélhetési és öntudati szempontból is meglehetősen erőtlén, demoralizálódott romániai magyarság az anyaország exportstratégiájának számottevő tényezője lehessen, még váratott magára a kivándoroltak önerős szervezeteinek megszilárdítása, ahogy a magyar iparosság versenyképességének javítása is.

A regáti magyarság gazdasági pozícióinak erősítésére az agrártárca bukaresti szaktudósítója is részletes programot terjesztett elő.⁹⁰³ Gaál Gyula a vidéken szét-szóródott idénymunkások támogatására konzuli megbízott kinevezését javasolta (külön az erdélyieknek és a bukovinaiaknak), továbbá a marosvásárhelyi szolgabírói hivatalban az ideiglenes külföldi munkavállalók adatbázisának felállítását, valamint regáti fiatalok ösztöndíjas szakképzését a tordai kertmunkás iskolában. Az állampolgárságukat és önazonosságukat is leggyorsabban elveszítő cselédlányok védelmében *cselédotthon* alapítását szorgalmazta, egy a román munkajogban jár-

901 Miniszterelnökségi bizalmas átirat Láng Lajos kereskedelemügyi miniszternek az 1902. dec. 15-ei értekeztet gazdasági határozatairól. Fogalmazvány, 1903. febr. MNL OL K 26 ME 744. cs. 406/1903 XVIII. t. 406. asz.

902 A Romániai akció 1902. dec. 15-i értekeztetének gazdasági határozatai, Rakovszky, követési tanácsos jelentésével; valamint az ebből készült 1903. februári bizalmas átirat a Kereskedelemügyi Minisztériumnak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 406/1903 XVIII. t. 406. asz.

903 Gaál Gyula, a Földművelésügyi Minisztérium szaktudósítója 1904. márc. 21-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411 asz.

tas ügyvéd szaktanácsadásával.⁹⁰⁴ Végül – utalva a szolgáltató jellegű szakmákban (kovácsok, kocsisok, gépészek stb.) mutatkozó gyors beolvadásra – az iparcentrumok és kikötővárosi dokkok magyar alkalmazottjait *munkásotthonokba* kívánta gyűjteni. Ezen intézményeknek szerepet szánt a munkaközvetítés és identitásépítés terén, de a kivándoroltak majdani haza-közvetítésében is. Az emlékirat szerzője végül arra figyelmeztetett, hogy a munkavállalók csoportosan elszegődve a béralkuban eredményesebbek lehetnek, s védettebbé válnak a beolvasztó hatásokkal szemben is.⁹⁰⁵ Tisza István Gaál felvetéseiről tájékoztatta a közös külügyminisztert, azonban több ponton finomításokat látott szükségesnek. A miniszterelnök levélének fontos kitétele, hogy a kormányzat a vázolt gazdasági lépéseket fokozatosan, lehetőleg kis költséggel kívánja megtenni.⁹⁰⁶ A kitűzött célok eléréséhez rendelt anyagi eszközöknek a belpolitikai válsággal küszködő „darabont-kormány” még inkább szűkében volt.⁹⁰⁷ Extenzív növekedésről tehát szó sem lehetett, ám a kormányzati szándék változatlan maradt. A ploiești-i leányiskola építése kapcsán Szmrecsányi Pál püspök azt a kormányfői instrukciót kapta, hogy a regáti magyarok gazdasági megerősítésükért „...minden lehető és megengedett eszközt meg kell ragadnunk.”⁹⁰⁸ Ez esetünkben azt jelentette, hogy „az iskola kiépítése körül felmerülő összes munkák magyar ajkú iparosoknak adassanak...”⁹⁰⁹

904 Uo. A cselédotthon vezetője – a szerző szerint – segítséget nyújthatna az ügyintézésben. Az intézmény olyan helyé válna, ahol a hasonló helyzetű munkavállalók összejárnak, s érdekvédelmük is biztosított. Mindez építő hatást gyakorolna a folytonosan román közegben mozgó cselédányokra. Gaál megfontolásra érdemesnek tartott egy közvetítő (dragoman) alkalmazását, aki egy nyugdíjas hivatalnok, vagy ingatlanvásárló alkusz is lehetne, de helyismeretével segíthetné az olajozott és olcsó ügyintézés, természetesen követségi felügyelettel, hogy a baksisrendszer tönkre ne tegye ezt a szolgáltatót is.

905 Uo.

906 De jelezte azt is, hogy a konzulátusokon a magyar képviseltről külön, szóban kíván egyeztetni. Tisza István levele Agenor Gołuchowski külügyminiszterhez. Tisztázat, 1904. ápr. 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

907 A kormányfő az 1906. évi költségvetés tervezésekor a következőket írta a katolikus akció-ág vezetőjének: „...a mostani politikai helyzet felment engem annak szükségé alól, hogy a tatarékosság szempontját hangsúlyozzam.” Fejérváry Géza levele Várady L. Árpádnak. Tisztázat, 1905. okt. 1. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4385/1905 XVII. t. 194. asz.

908 Miniszterelnökségi fogalmazvány Szmrecsányi Pál püspökhöz. MNL OL K 26 ME 575. cs. 2005/1903 XVIII. t. 407. asz.

909 Uo.

Márffy-Mantuano és Gaál javaslataiból természetesen jó néhány zöld utat kapott, s tovább bővült az alkalmazott eszközök és módszerek kínálata is. A több ezer példányban közreadott *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára* az alkalmazási feltételek, az üzleti környezet ismertetésével, érdekvédelmi felvilágosítással szolgálta a diaszpóra-magyarság gazdasági felemelkedését. Hasonló céllal számolt be az aktuális munkaalkalmakról, s közölt gazdasági versenyfelhívásokat és magyar vállalkozói hirdetéseket a Budapestről dotált regáti magyar sajtó.⁹¹⁰ Ezen felül 1906 őszén Wekerle Sándor kormányfő már arról kérte ki a Külügyminisztérium (pontosabban a bukaresti követség) véleményét, hogy a serdülő ifjak tervezett továbbképzését kiegészítsék-e az iskolán kívüli népművelés keretei között létesítendő gazdasági szakkönyvtárral, amely a mezőgazdasági- és ipari termelés, a számviteli és kereskedelmi levelezés szakismereteiben, adózási és munkajogi kérdésekben kínálna eligazodást a bukaresti magyarság számára.⁹¹¹ Meglehet, hogy az öntevékeny szakképzési formákra még nem volt érett a regáti magyar közösség, azt azonban okkal szögezte le a miniszterelnök Aloys Lexa von Aehrenthal külügyminiszternek, hogy az akció kulturális részét „ügyszólván befejeztük”, s immár a színvonal emelése következik, ami alatt kézenfekvően a gazdasági-szociális szféra fejlesztése értendő. Ennek sürgető szükségét a magyar munkavállalók tömeges elbocsájtása is aláhúzta. Kiszolgáltatott helyzetükben a kormányfő a szakképzés növelésétől s olcsó hitellehetőségek biztosításától várt javulást. Ellenkező esetben számolni kellett a román főváros lehetőségeihez szokott székelyek *tovább-vándorlásával*. Az viszont könnyen belátható volt, hogy a tengerentúlon a kulturális és nemzeti identitásuk megtartása hatványozott nehézségekbe ütközik. Mindezt figyelembe véve a kormányfő a gazdasági támogatással kapcsolatos távlati célokat eképpen foglalta össze a diplomácia vezetőjének: „...arra kell törekednünk, hogy ezen népelem Romániában a gazdasági versenyben mindaddig el ne bukják,

910 L. Makkai 2016

911 Wekerle Sándor kormányfő levele Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1906. nov. 22. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6062/1906 XVII. t. (ld. XX. t. 1907 864. asz-nál). Romy Béla osztálytanácsos az irathoz fűzött megjegyzésében a felvetést korainak ítélte, s a valós igényeket inkább kifejező civil kezdeményezéseknek javasolt nagyobb teret szentelni. Uo.

míg a hazai gazdasági viszonyok kedvezőbb alakulása folytán Erdélybe hazatérhet.”⁹¹² A több oldalas átirat egy tételes gazdasági programot tartalmazott a hitelnyújtás, a gazdasági ismeretek szaksajtó általi terjesztése, a felnőttoktatás, a helyi és anyaországi szakmunkásképzés, s végül a hazatelepítés kérdéseivel. A felsorolásból kitűnik, hogy a magyar kormány nem osztotta (a diplomaták még kevésbé) a bukaresti kereskedelmi tudósító azon javaslatát, hogy a diszkriminatív román intézkedéseket a Monarchia politikai és gazdasági nyomásgyakorlással torolja meg.⁹¹³ A román irredenta veszély mérséklése, s a szomszéd állam politikai szövetsége megőrzésének „magasabb szempontjai” miatt a dualista állam diplomáciája általában szemet hunyt a román fél sérelmezett magatartása felett. Így természetesen a magyar kormány még kevésbé mondhatott le a saját erejéből megvalósítható fejlesztésekről. Ezek között a gazdasági jellegű hírek, értesülések áramoltatása volt az egyik legkönnyebben megvalósítható s nem csekély hasznot ígérő feladat.

7.3. A magyar nyelvű gazdasági híráramlás biztosítása

Márffy-Mantuano Rezső már az akció előkészítő szakaszában felhívta az illetékesek figyelmét arra, hogy a román sajtó hamis képet fest a magyar valóságról, s még kivételképpen sem találni tárgyilagos hangvételű hírforrásokat a Kárpátok túloldalán. A kivándoroltak viszont kénytelenek a meglévő kínálatból válasz-

912 Wekerle Sándor miniszterelnök levele Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1906. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063/1906 XVII. t. 4042. asz.

913 Márffy-Mantuano Rezső 1901. máj. 27-ei jelentésének másolata. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz. Márffy azon az állásponton volt, hogy a galaci kikötőhasználat kérdésében elszenvedett zaklatásokra erélyes választ adhatna az osztrák–magyar diplomácia, pl. hogy a román hajósok hasonló elbánásban részesüljenek a Monarchia hatóságai részéről.

tani, s így fordulhat elő, hogy a százezernyi bevándorolt magyar egy gyenge és ellenszenves haza képpel szembesül, amit saját hányattatásai, sanyarú sorsuk is „visszaigazol”, s ez jelentősen gyengíti az óhazához való kötődésüket. Ezen káros hatások kiküszöbölésére egy anyanyelvű orgánum megalapítását indítványozta.⁹¹⁴ A lapot a szegény rétegek tájékoztatására szánta, alacsony előfizetési díjjal, különös hangsúllyal a kivándorlás elleni felvilágosításra, s gazdasági rovatában a magyar ipar fejlődésének, eredményeinek bemutatására.⁹¹⁵ Szakmai várakozásainak az 1902. január 1-től kormánysegéllyel induló *Bukaresti Magyar Újság* sem felelt meg, így kénytelen volt megállapítani a Barácián szolgáló Bálinth János szerkesztői alkalmatlanságát. A katolikus lelkészt elmarasztalta többek között a kivándoroltak gazdasági orientálásának elmulasztásáért, amit a magyar kormány a 2000 koronás támogatás fejében joggal elvárhatott.⁹¹⁶ Meglátása szerint az ellenzékies, illetve sérelmi hangütés helyett egy bizakodó szemléletű, a hazai fejlődés eredményeiből jobban építkező hírforrásra volna igény. A gazdasági információk szakavatott tolmácsolására Kálmán Oszkár kereskedelmi szakírót kívánta felkérni, aki tiszteletdíj nélkül vállalkozott a feladatra. Hírforrásként a kereskedelmi tárca *Központi Értesítőjét*, a *Földművelésügyi Értesítőt*, s az agrártárca *Néplapját* ajánlotta, de igényt formált a nagy budapesti – s nem csak ellenzéki! – lapok cserepéldányaira is. A Magyar Államvasutak és a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság támogatásával számolva a lap hasábjain helyet kívánt biztosítani a két nagyvállalat hirdetményeinek.⁹¹⁷

Az újság élére időközben megfelelő szakember került Poliány Zoltán személyében, azonban a gazdasági felvilágosító munka hatékonysága ettől még nem sokat javult. A szerkesztő ennek okát abban jelölte meg, hogy a gazdasági szak-

914 Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter küldi Márffy-Mantuano Rezső 1901. febr. 22-i jelentését Széll Kálmán kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékiratában úgy fogalmaz, hogy a román sajtón nevelkedett magyarok megtanulják gyűlölni saját hazájukat. 20. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636. 1904 XVIII. t. 636. asz.

915 Márffy-Mantuano Rezső 1901. máj. 27-ei jelentésének másolata. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz.

916 Márffy-Mantuano Rezső 1902. márc. 28-ai jelentése a Bukaresti Magyar Újságról. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496/1902 XXII. t.

917 Uo.

tudósítók elzárkóztak az együttműködéstől, mondván, nem lehetnek egy lap alkalmazottjai; s bizalmas értesüléseiket nem osztották meg vele. Márffy – Hauser konzul közvetítésére – végül a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság alkalmazottját ajánlotta a gazdasági rovat vezetésére. Fehér Miklós azonban csak tiszteletdíj fejében vállalta a megbízatást. A közös munka így is kimerült a felvidéki magyar kaszák jó minőségét, a lipcsei vásárt, s a Kereskedelmi Múzeumot méltató cikkek közlésében. A gazdasági szakírók hazatérésével pedig a szerkesztő és orgánuma szaktanács nélkül maradt. Így egyedül Poliányra hárult a lap „hasznos tudnivalók” rovatának szerkesztése (a főkonzul lektorálásával), ám elmaradt a remélt útmutatás a Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára gazdasági anyagának összeállításához.⁹¹⁸ A szerkesztő mégis igyekezett eleget tenni e téren is az elvárásoknak. A Wekerle Sándor kormányfőhöz intézett előterjesztésében vállalást tett a kivándorolt magyarok gazdasági helyzetéről szóló híradásokra, s arra, hogy fogékonnyá teszi honfitársait a megélhetésükre is befolyással bíró hírek követésére. Ígérte, hogy tájékoztatást ad a köz- és idénymunkákról, az anyaországi szakiskolák képzéseiről, a munkavállalás jogi feltételeiről, hogy lehetőleg ezzel is óvja olvasóit a visszaélésektől. A honfitársakat azonban nem csak a munkaadók kizsákmányolásától próbálta védelmezni, de a szocialista eszmék „felforgató” hatásaitól is. Ebben számítani kívánt a követség munkatársainak „hazafias” támogatására, akár a román munkügyi bíróságok színe előtt is... Hogy bizonyos eredményeket e téren is elért, megannyi olvasói levél igazolta, amelyekben köszönetet mondtak neki a Naptárban talált hasznos információkért.

Amikor 1908-ban Poliány távozott Bukarestből, a *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára* már több ezer példányban hirdette a megélhetést kínáló munkahelyek alkalmazási feltételeit, ismertette az üzleti környezetet, és érdekvédelmi felvilágosítással is szolgált. A Budapestről dotált új címen elinduló regáti magyar újság hasonlóképpen hirdette az aktuális munkaalkalmakat, gazdasági versenyfelhívásokat közölt, s növekvő gyakorisággal a magyar vállalkozók hirdetésait.⁹¹⁹

918 Poliány Zoltán 1907. februári levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1609/1907 XX. t.

919 L. Makkai 2016, 77–99.

7.4. A kedvezményes hitelnyújtás tervei

A gazdasági terveket megfogalmazó szakértők kivétel nélkül kiemelt fontosságot tulajdonítottak a hitelviszonyoknak. Ezt a kérdést az akció 1901-es cselekvési terve is a kivándorolt magyarok gazdasági felemelkedésének kulcskérdéseként tárgyalta. Hangsúlyozva, hogy a magyar iparosok, vállalkozók csak akkor élnek túl a külföldi gyáripár importtermékeinek versenyét, s tudnak talpon maradni a protekcionista gazdasági-jogi környezetben, ha függetleníteni tudják magukat a számukra szinte egyedül kínálkozó 15–20%-os uzsorakölcsönöktől. A megoldás egy hitelszövetkezet megalapítása kínálta (kiegészítve beszerző- és értékesítő szövetkezetekkel), de szóba került magyar bankok esetleges bukaresti fiókalapítása is. Az emlékirat a tőkehiány kiküszöbölésében rejlő egyéb kedvező lehetőségekre is kitér, mint a honpolgári lojalitás erősítése a nem magyar ajkú kivándoroltak körében. Minek jóvoltából aztán (a Szlavóniai akció svábjaihoz hasonlóan) „a német [szász] származású magyar hazafiak”-ra is fokozottan támaszkodhatnának, amennyiben a kedvező hitellehetőségek számukra is elérhetővé válnak.⁹²⁰ A hitelnyújtás hasonló ösztönző hatásaira Széll Kálmán is utalt a kereskedelmi tárca vezetőjéhez intézett levelében: „a magyar iparosokat e jótétemény által jobban a hazához csatolhatnók, s őket fokozatosan magyar nyerstermények és ipari cikkek használatára és Romániába leendő bevitelére képesekké tehetnők” – írta.⁹²¹ A megfelelőbb szolgáltatás érdekében ugyanakkor a miniszterelnök helyzetjelentést kért a magyar honos romániai vállalkozók köréről, a kölcsönügyletek törvényi feltételeiről,

920 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz. Az a várakozás azonban, hogy a gazdasági érdekszálak olyan nemzeti kötődéseket alakíthatnak ki, hogy idővel a magyarság integráns részévé válhjanak, a Szlavóniai akcióban is csak igen csekély mértékben teljesült. A magyarsághoz a sváboknál egyébként is kevésbé kötődő erdélyi szászokra sokkal inkább a német birodalmi propaganda volt hatással, ami jelentős egyházi és oktatási támogatásokkal élesztette a kivándoroltak szunnyadó német (!) hazafiságát.

921 „Igen bizalmas” jelzetű miniszterelnökségi fogalmazvány Láng Lajos kereskedelemügyi miniszternek, 1903. febr. MNL OL K 26 ME 744. cs. 406/1903 XVIII. t. 406. asz.

s az érintett iparosok, vállalkozók hiteligényeiről.⁹²² A bukaresti kereskedelmi tudósítónak a kényes diplomáciai viszonyokra tekintettel nagy körültekintéssel elvégzett adatgyűjtése viszonylag szerény eredményt hozott. Amint jelentette: „bukaresti alattvalóinknak gazdasági helyzetével és hiteligényével ezek önmaguk se törődtek s tanulmányozására senki se adta magát.”⁹²³ A kevés, de szavahihető embertől nyert tájékoztatás szerint: a cselédek széles tömege ritkán folyamodik hitelért, takarékoságuk miatt,⁹²⁴ azonban betétesként, illetve a hazaküldött keresményük átutalóiként mégis leendő pénzügyi ügyfélként jönnek számításba. A 150-200 magyar kereskedő eleve áruhitellel tartotta fenn vállalkozását, ami általában ki is elégítette igényeiket. Aki mégis kölcsönfelvételre szorult (a vagyonukat felélők, vagy kis forgalmú vállalkozások) azok – a jelentéstevő szerint – banki ügyfélként is fokozott kockázatot jelentenének. A mintegy 2500 önálló iparos viszont csakugyan tőkehiányban szenvedett. A hozzávetőleg 250–500 lej hitelt forgató vállalkozások közül minden második adóssággal küszködött. A regáti magyarság vagyoni helyzetéről Márffy megállapította, hogy a román törvények a külföldieket kizárták a szántóföldi birtokszerzésből. A hagyatéki tárgyalásokon – amelyek a bukaresti konzulátuson folytak, évi 800 esetből mindössze százban volt szétosztható vagyon. A 800 magyar háztulajdonos ingatlanjából pedig csupán 300 volt tehermentes, a többire átlagban 8000 lej jelzálogjog volt bejegyezve, így azok hitelfedezetként nem jöhettek számításba. A Jelzálogbank 87%-os árfolyamon 5%-os kamatra kínált kölcsönt, amit tehát a regáti magyaroknak csak a töredéke tudott igénybe venni. Másfajta banki hitelre pedig kapcsolatok, vagy jómódú kezes híján alig volt esélyük. A hitelkamatok átlagos szintje 7-8%-on mozgott, azonban az állampolgárság nélküli magyar kisember személyi hitelre szorult, 14% körüli kamattal. Romániában nem lévén uzoratorvény, semmilyen jogszabály nem szabott határt az e feletti kamatértékeknek sem.

922 Uo.

923 Márffy-Mantuano Rezső 1903. márc. 31-ei jelentése Láng Lajosnak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3408/1903 XVIII. t. 406. asz. (L. 426/1908 XX. t. 234. asz.-nál.)

924 Ezzel az agrártárca szaktudósítója is egyetértett, megtoldva azzal, hogy a takarékos cselédek a hitelügyletekhez kezeset sem tudnának találni. Gaál Gyula szaktudósító 1904. márc. 23-ai emlékirata. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

Az aszályos évek utáni mezőgazdasági válság hatásai az iparba is begyűrűztek. Főként olyan ágazatokba, amelyek sok szállal kötődtek az agráriumhoz, mint a kerékgyártás, fuvarozás, kovácmesterség, amelyekben a magyarok meghatározó szerepet játszottak.⁹²⁵ A mezőgazdasági termelés várható felfutásával azonban számítani lehetett az itt működők hiteligényének bővülésével is. Ennek kielégítésére a bukaresti tudósító több megoldást ajánlott:

1. Betéti vagy akár részvénytársasági alapon szervezett önálló bank alapítását – ám a magyarellenes légkörben ennek vajmi kevés realitása volt. Az idegenek egyesületei, de még a református egyház sem számítottak jogi személynek. A bank ellen szólt a kivándorolt magyarok kulturális és erkölcsi állapota is. A kevés iskolázott ember távol maradt az egyesületektől, amelyek vezetői nem voltak alkalmasak arra, hogy az alapítás részesei legyenek. A felelősségérzet alacsony fokán szinte reménytelennek tűnt egymás hitelképességének megállapítása és ellenőrzése. Ráadásul a kereskedelmi törvény rendelkezése szerint bankalapítás csak román állampolgárok bevonásával volt lehetséges. A törvény 114. és 122. §-a szerint a betéti vagy részvénytársasági igazgató, vagy az igazgató tanács 1/3-a román kellett legyen. A 124. §. az igazgatókat 0,01 százaléknyi letét lefizetésére kötelezte, ami legkevesebb 8000 lejt jelentett. Az alapítás maga igen tőkeigényes műveletnek számított. A 132. és 134. §. az alapítás előtt az alaptőke 30%-ának befizetését írta elő az államkincstárba, (amit ugyan később visszaszármaztatott a tulajdonosnak). A 185. §. előírta, hogy a felügyelő bizottsági tagok 1/3-a ugyancsak román (állampolgár) legyen.⁹²⁶ Még a fiókalapítást is nehezen teljesíthető előírások szabályozták. A 237. §. úgy rendelkezett, hogy a reciprocitást is igazolni kell, vagyis hogy az igénylők hazájában a román kereskedelmi társaságok hasonlóképpen alapít(h)a(t)nak fiókokat. A 245. §. legkevesebb 100 000 lej, de akár az alaptőke ¼-ét kitevő összeg biztosítékként való lefizetését írta elő a román részvényesek és

925 Márffy-Mantuano Rezső 1903. márc. 31-ei jelentése Láng Lajosnak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3408/1903 XVIII. t. 406. asz. (L. 426/1908 XX. t. 234. asz.-nál.)

926 Uo.

hitelezők javára, román állampapírba fektetve. Végül a 240. §-ra utalva a szaktudósító megállapította, hogy a törvényben az idegenekre más szabályok érvényesek, amelyek megnehezítik talpon maradásukat a román pénzpiacon.⁹²⁷

2. A másik – esélyesebbnek tűnő – megoldásnak a hitelszövetkezet alapítása látszott. Minthogy fejleszthető, később egy termelőszövetkezet is kisarjadhat belőle, ami hazai nyersanyagbeszerzéssel javíthatja a magyarok versenyképességét. Az igazgatóságba bevonhatóak a helyi vezetők, s olyan mértékadó személyiségek is, akik korábban nem törődtek a magyar diaszpórával. Effajta megbízatással pedig ennek a körnek a közösség vállalásában is bizonyos javulás volt remélhető.

Az ügyintézt Márffy – kezdetben legalább – a magyar *Országos Központi Hitelszövetkezet* egy alkalmazottjára kívánta bízni, aki jártas a hivatali levelezésben, könyvelésben és pénztárkezelésben. A tőkét egy nagyobb banktól várta, szövetkezeti váltó ellenében. A kormányra viszont az a feladat hárult, hogy gondoskodjék arról, hogy a kölcsönügyletek bonyolításával megbízott bank kedvező feltételekkel hitelezzen. Kárpótlásul ez a pénzügyintézet kezelhetné a cselédek megtakarításait és haza utalásait. Természetesen ez esetben is számolni kellett a román törvények által támasztott nehézségekkel. Az alacsony kezdőtőke (legfeljebb 200 000 lej) a kereskedelmi törvény 224. §-a szerint évente azonos összeggel emelhető volt. A 223. §. ugyancsak előírta a román állampolgárok legkevesebb egyharmad arányú jelenlétét az igazgatóságban és a felügyelő bizottságban. Márffy viszont azt remélte, hogy egy kizárólag idegenek céljaira alakult intézménnyel szemben ez elejthető szempont lesz. Az általa áttekintett szövetkezeti alapszabályok mindegyike előírta ugyanis, hogy tagjaik kizárólag ortodox vallású románok legyenek, észszerűnek tűnt tehát, hogy ne kifogásolják a magyarok saját szervezetének megalapítását akkor, ha a jogszabályok eleve kizárták, hogy másutt érvényes tagságuk legyen. Ezt a feltételezést az idegen fiókin intézmények létrehozásának megvalósult esetei is alátámasztották. A román idegenellenesség sodrását mutatja, hogy a szaktudósító

---

927 Uo.

azzal a megalkuvó javaslattal élt, hogy célszerűbbnek tartaná, ha az intézményi névadás annak „magyar jellegét feleslegesen nem jelezné”. Az adott helyzetet viszont alkalmasnak találta a cselekvésre, miután a népbankok alapítása éppen napirenden volt a dunai királyságban. Igaz, az erre vonatkozó törvényjavaslat csak azon népbankoknak és hitelszövetkezeteknek kívánt állami támogatást nyújtani, amelyeknek tagjai kizárólag román alattvalók. Arra az esetre, ha a román hatóságok zátonyra futtatnák a magyar pénzügyi intézet ügyét, Márffy egy tehetős magánszemély hitelkezelői megbízását is elfogadhatónak tartotta. Természetesen állami felügyelettel. Bízott azonban a hitelszövetkezet sikerében, amelyet a későbbiekben vidéki fiókszervezetekkel is bővíthetőnek gondolt. A szövetkezeti mozgalmat ismeretterjesztő előadásokon kívánta népszerűsíteni, azzal a személyes igénnyel, hogy tanácsadói szerepkörben az alapítás szövevényes folyamatát végigvihesse.⁹²⁸

Márffy ebben a kérdésben többször egyeztetett Pallavicini János követtel, s tudomásul vette, hogy a regáti magyar kulturális intézmények zavartalan működése elsőbbséget élvez az akcióban; azzal együtt, hogy meggyőződése szerint a román sovinizmus nem tesz különbséget magyar iskola, gyülekezet, vagy pénzügyi intézet között. S még azt sem zárta ki, hogy egy kivándorlók által alapított gazdasági szervezetet Bukarestben *politikailag* kisebb veszélyforrásnak tekintsenek. Különösen akkor, ha az általuk érvényesíteni kívánt viszonyosság elve is e mellett szól, márpedig a hazai románság Erdélyben virágzó pénzügyi intézményrendszert működtetett.⁹²⁹ Széll Kálmán kormányfő 1903 májusában Márffy javaslatait a külügyminiszter útján megküldte véleményezésre a bukaresti követségnek. Levelében ugyanakkor jelezte, hogy a tervezetet nem a közeljövőben kívánják megvalósítani, de a hosszú előkészítést igénylő ügyben az akció decemberi konferenciája döntést kíván hozni.⁹³⁰

A szakértői vitaanyag alapján az akció munkaértekezlete arra az álláspontra jutott, hogy a hitelgondokat már a teendők bizalmas természete miatt is egyet-

928 Uo.

929 Uo.

930 Széll Kálmán „titkos” levele Agenor Gołuchowski külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1903. máj. 20. MNL OL K 26 ME 744. cs. 2137/1903 XVIII. t. 406. asz.

len bank bevonásával orvosolják. Pallavicini ugyanakkor a személyi és tárgyi feltételeket borúlátón ítélte meg, különösen a szövetkezet jogi személyként való elfogadtatását. A kudarc kivédése érdekében azzal a javaslattal élt, hogy a Romániával kötendő kereskedelmi szerződés záradékába illesszenek egy erre vonatkozó pontot, egyetértésben a kereskedelmi miniszterrel. A hitelszövetkezet tervét azonban Khuen-Héderváry Károly kormányfő a követ érvei ellenére sem kívánta levenni a napirendről. Tette ezt abban a meggyőződésben, hogy a regáti magyarság gazdasági helyzete és műveltségi állapota szoros kölcsönhatásban van: „...azért hiányos a műveltség, mert hiányoztak [...] a megszerezhető-éhez szükséges gazdasági eszközök, a kellő jómód”. Ezért felkérte a tárcavezetőt, hogy – tájékozódó jelleggel – kezdjen bizalmas tárgyalásokat egy magánbankkal, „mert a nyilvánosság előtt szigorúan titokban kell tartani, hogy a dologban a kormány keze is benne van.”⁹³¹ A külügyminisztert viszont arról tájékoztatta, hogy a szaktudósító utasítást kapott „a bukaresti követ úr irányítása mellett” egy olyan szerződéskiegészítő tervezet elkészítésére, amely rögzíti, hogy az osztrák–magyar állampolgárok jogosultak jogi személyiséggel bíró szövetkezeteket alapítani.⁹³²

A kereskedelmi tárca részéről megkeresett *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* elnöke, Lánczy Leó eközben Márfy elképzelései alapján saját tervezettel állt elő. A hitelszövetkezet előnyének nevezte, hogy az adós nem idegen tőkésnek fizet, hiszen betétesként maga is tagja a szervezetnek. A szolid, majdhogynem altruista üzletvezetés a takarékos kisemberek szélesebb körének bizalmát is inkább elnyerheti, mint egy részvénytársaság. A barátságtalan román jogszabályi környezet miatt a bankelnök a hitelszövetkezet székhelyül a határ menti körzet gazdasági központját, Brassót jelölte meg. Természetesen állandó bukaresti képviselő mellett. A 3–5 fős igazgatóságba román vagy szász tagokat nem, legfeljebb örményt javasolt a magyarok/székelyek mellett; s a regátiak képviselőre egy lelkész, tanító, ügyvéd, vagy kereskedő személyét, aki a hiteligényeket

931 Khuen-Héderváry Károly „titkos” levele Lukács László pénzügyminiszternek. Tisztázat, 1903. szept. 13. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3408/1903 XVIII. t. 406. asz.

932 Khuen-Héderváry Károly levele Agenor Gołuchowski külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1903. szept. 13. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3408/1903 XVIII. t. 406. asz.

és hitelképességet felméri és ügyintézői feladatot is ellát. A tőkegyűjtéshez a Brassóba utalt, vagy egy kijelölt román bank közvetítésével befizetett betéteket, illetve törzs részvények kibocsátását ajánlotta. (Ezekből 20 000 koronát a kormány, 20 000 koronát a hiteligénylő regátiak, vagy helyettük az EMKE, s 10 000 koronát Kereskedelmi Bank jegyez.) Legfeljebb 300 fő számára üzlet-rész megszerzését is lehetővé kívánta tenni (heti 1 koronás befizetéssel). A szövetkezeti hitelnyújtásnak két formája szerepelt a tervezetben: a részletfizetős személyi hitel, kezes bevonásával, illetve az ingatlan vagy értékpapír fedezetű hitel. (Az anyaországban népszerű föld-jelzáloghitel nem szerepelt a kínálatban, miután a földtulajdon-szerzést a román alkotmány nem tette lehetővé külföldiek számára).⁹³³

A bankelnök fontosnak tartotta, hogy az igénylők a teljes hitelösszeget kézhez kapják, és abból előzetesen sem kamatot, sem részletet, sem kezelési költséget ne vonjanak. Az árfolyam-veszteséget – az adósságot lejben is nyilvántartva –, kettős számlavezetéssel kívánta kivédeni. Az éves nyereség a tagokat illetve jutalék formájában, ami a közös érdekeltség érzését, s a bizalmat erősíti. Forgótőkéül a kormánytól igényelt, kedvezményes 2%-os kamatra kapott egy millió koronás betéttel számolt, amelynek átlag 5%-os kamattal történő kihelyezését szánta a nyereség forrásául, illetve a költségek és a várható veszteségek fedezetéül.⁹³⁴

A pénzintézet üzleti filozófiáját Lánczy az olcsó hitel- és magas betéti kamattal jellemezte, amihez megfelelő politikai diszkréció társul. Az osztrák–magyar konzulátus támogatásával csupán a kezdetekkor számolt, mindenekelőtt a kivándoroltak jegyzékéből kiinduló ügyfélkör kialakítása érdekében. A közérdeklődésre számot tartó híreket az egyesületi élet csatornáin keresztül kívánta terjeszteni. S a kiszámíthatatlan politikai következmények miatt óvta az alapítókát a felesleges hírveréstől.⁹³⁵ Láng Lajos, kereskedelemügyi miniszter Lánczyék feltételeit mérlegelve, úgy határozott, hogy csupán állami garanciavállalással

933 Lánczy Leó: Tervezet a román határszállón létesítendő hitelszövetkezetről. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3673/1903 XVIII. t. 862. asz. (L. a 426/1908 XX. t. 234. asz.-nál)

934 Uo.

935 Uo.

hajlandó szerepet játszani a hitelszövetkezet megalapításában, az alacsony romániai kamatláb, a kedvezőtlen politikai környezet és a regáti magyar kivándoroltak leromlott erkölcsi állapota, azaz a feltételezhető rossz fizetési fegyelem miatt. Ez esetben a törvényhozás jóváhagyása is szükségessé válik, ami viszont megnöveli a titkos vállalkozás kockázatát.⁹³⁶

Tisza István kormányfő 1904 legelején az új minisztert, Hieronymi Károlyt arról értesítette, hogy a magyar iskolák ellen folyó hatósági zaklatások miatt a gazdasági akció elindítása kérdésessé vált, s döntést majd a soron következő miniszterelnökségi konferencia hoz. Mindenekelőtt Pallavicini követ álláspontjától tette függővé, hogy a hitelezési feltételek megteremtésével érdemes-e kockáztatni az akció kulturális ágának működését.⁹³⁷ Az új miniszter viszont elnézést kért a kormányfőtől, amiért a kereskedelmi egyezmény záradékául szánt nyilatkozattól eltekintett, amit csupán a gyanakvás felkeltésére alkalmas „messze fekvő kombinációnak” tartott. E helyett a két ország gazdasági kapcsolataiban egy kölcsönös, de korlátozott jogigényt rögzítő formulát mellékel. Egyúttal jelezte, hogy a Lánczy Leó által vázolt tervet milyen terhet ró a kormányzatra, ugyanakkor, mint a balkáni s így a romániai piaccal legszorosabb kapcsolatban álló pénzintézettel, velük javasolta az együttműködést.⁹³⁸ Tisza hajlott a szaktárca javaslatára, s felkérte miniszterét, tudakolja meg, hogy a bank hajlandó-e a hitelezésen túl „...általában a romániai magyarság gazdasági szervezését, a romániai magyar kolóniák gazdasági megerősítését a kezébe venni”, kiaknázva a *Marmorosch, Blank & Co.* betéti társaság (1904-től részvénytársaság)⁹³⁹ alatt működő bukaresti fiókja helyismeretét. Kerülve

936 Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter 1903. dec. 17-ei levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 5173/1903 XVIII. t. 406. asz.

937 Tisza István „igen bizalmas” levele Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszternek. Tisztázat, 1904. jan. 7. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3673/1904 XVIII. t. 862. asz.

938 A szaktárca egy nemzetközi szerződés záradékába a következő feltételeket javasolta belefoglalni: mindkét ország alattvalója a másíknál egyesületeket, egyházközségeket, szövetkezeteket, stb. alakíthat, de bennszülött honpolgár ezek munkájában nem vállalhat szerepet. A felsorolt egyesületek, intézmények nem működhetnek a fogadó állam törvényei ellenében, jogosultságuk pedig mindösszesen annyi, mint a külföldi állampolgárok egyéni jogai. Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter 1904. febr. 23-ai levele Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 862/1904 XVIII. t. 862. asz.

939 Tomka 2000, 73–74.

annak még a látszatát is ugyanakkor, hogy a budapesti kormánynak dolgozik. A kormányfő végül ismételten aláhúzta, hogy a kivándorolt magyarok csak úgy maradnak meg, ha biztosítják a művelődésüket, ám csak úgy fejlődnek, ha gazdaságilag is erősebbé válnak.⁹⁴⁰

A Lánczy-féle elképzelés leggyengébb pontja kétségtelenül az volt, hogy a regáti magyarok vajon képesek lesznek-e 20 000 korona részvényt jegyezni. (S ez az összeg még az EMKE lehetőségeit is meghaladni látszott.) A kereskedelmi miniszter aggályait nem is rejtette véka alá, ám az általa javasolt bank általi teherátvállalásra sem mutatkozott nagyobb esély...⁹⁴¹

Jó két év elmúltával a hitelintézet létrehozására vonatkozó miniszterelnökségi tervezet még mindig csak javaslati stádiumban volt.⁹⁴² Annak ellenére, hogy az iskolaépítési beruházások hitelét – a „szokásos feltételekkel” – rendre a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* folyósította,⁹⁴³ s a bank bukaresti fiókjintézte, a *Banca Marmorosch, Blank & Co.* jótékony adományaival a regáti magyar közösség pártfogóinak sorába lépett.⁹⁴⁴ Az áttekintett iratanyagban azonban a hitelszövetkezet megvalósulásának nem találtuk egyértelmű bizonyítékát.

940 A miniszterelnök levelében így fogalmazott: „Ez okból helyezek nagyobb súlyt a szlavóniai magyarság gazdasági szervezésére, s ez okból kívánom a romániai magyarság gazdasági helyzetét is a lehetőségekhez képest erősíteni.” Tisza István kormányfő titkos átíratá Hieronymi Károlynak. Tisztázat, 1904. ápr. 11. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1713/1904 XVIII. t. 862. asz.

941 Hieronymi Károly miniszter 1904. júl. 29-ei levele Tisza Istvánhoz. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3673/1904 XVIII. t. 862. asz.

942 Wekerle Sándor levele Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1906. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063/1906 XVII. t. 4042. asz.

943 Bandelier érseki titkár 1905. máj. 5-ei levele Szmracsányi Pál püspökhöz. MNL OL K 26 ME 744. cs. 2045/1905 XVII. t. 194. asz.

944 Söpkéz Károly igazgató 1905 őszén 500 lejt adományozott egy bukaresti magyar római katolikus templom céljaira. Miniszterelnökségi fogalmazvány Szmracsányi Pál püspöknek, 1905. szept. 18. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3978/1905 XVII. t. 194. asz.

7.5. A kereskedelmi- (és ipar)kamara terve

Az akció vezetése a regáti magyarság gazdasági felzárkóztatását a támogatások minél szélesebb kínálatával igyekezett szolgálni. Az erre irányuló tervek kimunkálásának során Márffy-Mantuano Rezső szaktudósító a hazai export-érdekeltségek számba vételével egy integráló hatású gazdasági szervezet létrehozását indítványozta. Ez voltaképpen egy kereskedelmi kamarát jelentett. A közös külügyminiszterhez intézett kormányfői átiratok tapintatos hangvételéhez képest azonban a Márffy 1902. december 19-ei jelentéséhez fűzött referensi megjegyzések az osztrák és magyar külügyi-külgazdasági érdekeltségek eltéréseire, sőt ellentéteire utaltak. A miniszterelnökségi fogalmazó szavá tette, hogy a külügyi tárca Alexandriában, Konstantinápolyban, Londonban és Párizsban kereskedelmi kamarákat segítse, így közjogi szempontból nem lehet kifogás az ellen, hogy a döntően magyar érdekességű regáti kivándoroltak viszonylatában ne egy „birodalmi”, hanem pusztán magyar szervezet alakuljon.⁹⁴⁵

A különféle árucikkek iránti keresletet, s a forgalmazásuk jogszabályi feltételeit csak helyismerettel bíró személyek, vagy szervezet közreműködésével lehetett felmérni, hogy a magyar áruk külföldi magyar fogyasztókhoz való eljuttatása kölcsönösen előnyös legyen mindkét fél számára. Márffy tervezete a romániai magyar exportérdekeket szolgáló *Bukaresti Magyar Ipari- és Kereskedelmi Kamara* létrehozásának számos előnyére rámutatott. Jelesül, hogy valamely magyar vállalkozás csődje esetén a magyar cégek együttes fellépéssel óvhatnák a magyar tulajdont és ügyfélkört, illetve segíthetnék, hogy újabb magyar cégek vessék meg a lábukat a román piacon. Márffy a Milánói Kereskedelmi Kamara eredményeire hivatkozott, amelynek működése jócskán túlmutatott a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság bukaresti fiókjának tevékenységén.

⁹⁴⁵ Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 744. cs. 406/1903 XVIII. t. 406. asz.

A gazdasági tudósító a szakmai irányításáért saját javadalmazására és egy titkárra fizetésére igényelt állami támogatást.⁹⁴⁶ A szaktárca a Márffy által ajánlott „kamara” kifejezést aggályosnak találta, s helyette a „kereskedelmi egyesület”, hangzásában is inkább egy magánjellegű, az érintettek alulról jövő kezdeményezését sejtető elnevezést javasolta. Álláspontjuk szerint a tiszteletbeli tagok között a külképviseletek tisztségviselői is helyet kaphatnak, de a minisztérium alkalmazásában álló szaktudósítóval a közvetlen kapcsolat fenntartását nem tartották tanácsosnak. Az állami szubvenció terheit a minisztérium magára vállalta, ám a módosított elnevezéssel is jelzett, „szűkített” működési körben. Vagyis kikötötte, hogy az egyesület küldetésnyilatkozatában ne szerepeljen a Magyarország romániai exportjának fokozására vonatkozó tétel, legfeljebb egy általános megfogalmazás a magyar kereskedelmi érdekek előmozdítására és a két ország gazdasági kapcsolatainak ápolására.⁹⁴⁷

A szaktárca óvatos taktikázását azonban túlhaladottá tették az események. 1904-ben a tervbe vett szervezet megalakult, ám a kormányzati szándékokkal ellentétben⁹⁴⁸ *Magyar Kereskedelmi Kamara* néven. Ezért Hieronymi Károly miniszter a kormányfő és a bukaresti követ álláspontját tudakolta arról, hogy – az elnökség kérelmére – nyújtson-e anyagi támogatást a szervezetnek.⁹⁴⁹ Tisza István miniszterelnök a szükséges értesítéseket a közös külügyminiszter közvetítésével a követségtől kérte meg. Ugyanakkor megragadta az alkalmat, hogy – a magyar közjogi felfogásnak megfelelően – a szóban forgó intézményt Gołuchowskinak úgy említse, mint az Ausztria által a nyugati nagyvárosokban alapított kereskedelmi kamarák magyar megfelelőjét.⁹⁵⁰

946 Saját fizetésére évi 1000 koronát kért. Márffy-Mantuano Rezső 1902. dec. 19-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 744. cs. 2583/1903 XVIII. t. 406. asz.

947 A kereskedelemügyi államtitkár 1903. jún. 15-ei levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz. Uo.

948 Pallavicini János egyszerűen azt tanácsolta: „halasszuk el”. Tisza István levele Agenor Gołuchowski külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1905. ápr. 5. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1334/1905 XVII. t. 271. asz.

949 Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter 1905. jan. 6-ai levele Tisza István kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 271/1905 XVII. t. 271. asz.

950 Tisza István miniszterelnök levele Agenor Gołuchowski külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1905. ápr. 5. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1334/1905 XVII. t. 271. asz. A kormányfő – csatolva a kamara alapszabályát és segélykérelmét – a támogatás feltételül arra várt választ,

A külügyminiszter azonban a hárommilliós Párizsban működő kamarát egyáltalán nem tartotta a százszor kisebb bukaresti magyar közösség érdekében alapított kamarához hasonlíthatónak, a francia fővárosban működő intézmény „osztrák” érdekűnek minősítését pedig határozottan visszautasította.⁹⁵¹ A darabont-kormány feje, Fejérváry Géza azonban elődjéhez hasonlóan határozottnak mutatkozott. A kereskedelmi miniszterhez intézett átiratában így foglalt állást: „A külügyminiszter úr ezt a lapsust [...] kihasználta, és olyan álláspontra helyezkedett, mely nézetem szerint tarthatatlan, s amelyet – bármiként határozzunk is a bukaresti kamara ügyében – szó nélkül hagyni nem lehet.” A szubvenció kérdését ugyanakkor minisztere „bölcs belátására” bízta; ahogy azt is, hogy támogatásával vállalja-e a nyílt szembefordulást a diplomatákkal.⁹⁵² Vörös László miniszter abban osztotta a Külügyminisztérium véleményét, hogy a Bukarestben alakult kamara nem tekinthető hivatalos egyesületnek, s így ügyében nem is kell feltétlenül lépniük.⁹⁵³ Nem értett azonban egyet azzal, hogy a külföldi kamarák a Monarchia vámközösségén alapulnak, ezért a magyar álláspont határozott védelmére tett javaslatot.⁹⁵⁴ A kormányfő „igen bizalmas” címzésű levélben vála-

---

hogy a szervezet csakugyan működik-e, kik a rendes és támogató tagjai, mennyi a tőkéje, s tevékenységét valóban a magyar érdekeknek megfelelően fejti-e ki?

951 Fejérváry Géza kormányfő levele Vörös László kereskedelmi miniszternek. Tisztázat, 1905. aug. 11. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3292./1905 XVII. t. 271. asz.

952 Igaz, a hatásköri vita esetére vállalta, hogy maga is képviselni fogja a magyar kormányok által már többször kifejtett véleményt a közös kamarák ügyében. Uo.

953 A miniszter azzal érvelt, hogy az 1899. dec. 28-ai 67039. sz. miniszterelnöki átirat is, mint nem hivatalos jellegű szervezeteket említi a kamarákat, amelyek ellentmondanak a kiegyezésnek. (Gólurowski ehhez képest azt állította, hogy azok a konzulátusok kiegészítő részei lennének.) Hasonló felfogást tükröz az 1900. máj. 28-ai 16376. miniszterelnöki átirat a közös külügyminiszterhez, mondván, hogy a vámszövetség jogcím, hogy az osztrák és magyar alattvalók egyesületei a külképviseletekkel hivatalosan érintkezessenek. Így viszont az új bukaresti szervezet is joggal hivatkozhatott erre, miután a tagjai közé léphettek osztrák állampolgárságú kereskedők is. Vörös László 1905. okt. 29-ei levele Fejérváry Gézához. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4704/1905 XVII. t. 194. asz.

954 Ezen szavakkal: „Magyarország a maga önrendelkezési jogát gazdasági viszonyai tekintetében sértetlenül fenntartja és semmiféle újabb alakulatokat a fennálló gazdasági viszonyokba belemagyarázni nem enged. E tekintetben nem lehetünk eléggé óvatosak és ezt annyival inkább kell minden alkalommal hangsúlyoznunk, mert Magyarország érdekei iránt – mint arról Nagyméltóságod meggyőződhetett – onnan vajmi kevés előzékenységet és jóindulatot tapasztalhatunk.” Uo.

szolt a külügyminiszternek. Elsőként megkövette a diplomácia vezetőjét, amiért a nyugati kamarákat „tévedésből” osztrák érdekeltségeknek nevezte, ugyanakkor leszögezte, hogy sem ő, sem az előző magyar kormányok nem osztják azt a véleményt, hogy a kamarák az osztrák–magyar vámközösséget szimbolizálnák (ilyenek tehát csak a két parlament egyetértésével, s együttesen szervezhetők). Ez – hangsúlyozta Fejérváry – ellentmond a kiegyezési alaptörvénynek, de a gazdasági kiegyezési törvények szellemének is. S minthogy a külföldi kamarák nem közös intézmények, így elvileg nyugodtan létrehozható magyar kamara is Bukarestben. A magyar kormány azonban mértéktartóan eltekint ettől, s „a magyar kir. kormány egyesülésüket teljesen magán és minden hivatalos jelleget nélkülöző egyesületnek tekinti...” Ezt azzal is kifejezésre kívánták juttatni, hogy a szaktárca csak abban az esetben volt hajlandó támogatni a szervezetet, amennyiben az eredeti elnevezését „Bukaresti Magyar Kereskedők Egyesülete”-re változtatja. Végül a kormányfő arra kérte Gołuchowskit – aki eddig annyi rokonszenvet tanúsított a magyar akció iránt –, hogy a külképviselet tagjait úgy tájékoztassa: amíg az Egyesület működése tisztességes és hazafias, addig nem tagadják meg tőle jóindulatú együttműködésüket.⁹⁵⁵

A magyar kereskedelmi kamara diplomáciai pengéváltást előidéző ügye végül a kereskedelmi tárca szaktudósítójának szolid beszámolójával jutott nyugvópontra. Marich Jenő 1906 nyarán röviden ismertette az egyesület alapítását, megállapítva, hogy befolyásos támogatók hiányában a szervezet életképessége kérdéses ugyan, a magyar kereskedelmi érdekeknek ugyanakkor mégis hasznára lehet egy helyismerettel bíró gazdasági szervezet a román fővárosban. Végezetül megjegyezte, hogy a „magyar” jelző használata a névadásban bármennyire is kifejezett igénnyel az alapítókna és a bukaresti magyaroknak, az hamarosan kiváltaná egy „osztrák” egyesület megjelenését, amely népesebb és tőkeerősebb voltában vélhetően gyorsan túlszárnyalná versenytársát...⁹⁵⁶

955 Fejérváry Géza kormányfő levele Agenor Gołuchowski külügyminiszternek. Tisztázat, 1905. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4704/1905 XVII. t. 271. asz.

956 A kamarát Löwenbach Alfréd gazdag és jó hírű szénkereskedő és Kálmán Oszkár ügynök, a Magyar Kereskedelmi Rt. bukaresti részlegének volt hivatalnoka alapította. Gyakorlatilag támogató tagság nélkül, s ilyenre – a szaktudósító szerint – nem is nagyon számíhattak. A jelentéstételkor az egyesület alapszabályterve sem Bukarestben, sem Budapesten nem volt

7.6. A regáti magyarok hazatelepedésének támogatása

Mint azt már említettük, a kormányzat hosszú távú elképzelése az volt, hogy az országhatártól „karnyújtásnyi” távolságra megtelepedett kivándorló magyarokat idővel hazatelepíti. Ez a nyilvánvalóan költséges, ám nemzetgazdasági szempontból mégis megtérülő vállalkozás közvetlenül is felvetett gazdasági kérdéseket. A legtöbb hazatérni szándékozó ugyanis csak abban az esetben vállalta romániai egzisztenciájának fölszámolását, amennyiben a magyar állam munkalehetőséget, vagy állami földparcellázásokkal megélhetésüket biztosító bérletet tud kínálni számukra. Bizonyos iparos szakmákban volt ugyan esély a képesítés szerinti életforma folytatására a szülőföldön is,⁹⁵⁷ de az áttelepedés jelentős költségei így is szükségessé tették bizonyos kormányzati ösztönzők alkalmazását.⁹⁵⁸ Hegedüs Lóránt afféle bizalomerősítő előfeltételként elsősorban is az igazságszolgáltatás szempontjából katonaszökevényeknek tekintett hadkötelesek büntetésének elengedését javasolta,⁹⁵⁹ s az útlevélilleték eltörlését. Együttal indítványozta, hogy az útlevél-kiállítás határszéli közigazgatási központokban (is) történjék, hogy az igénylők (utazási) terhei ez által is csökkenjenek.⁹⁶⁰ Poliány Zoltán 1904-ben írt terjedelmes emlékiratában jelzi, hogy bizonyos

---

beterjesztve. Marich Jenő bukaresti kereskedelmi szaktudósító 1906. júl. 7-ei levele Kossuth Ferenc miniszternek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4042/1906 XVII. t.

957 Ezt segitendő az agrártárca székelyföldi kirendeltsége a visszavándorlók számára több határ menti településen munkaközvetítőket állított fel. BMŰ, 1908. febr. 9. Ennél is biztatóbb volt a Szegedi Munkaadók Szövetségének felhívása, mely szerint Csongrád vármegyében „korlátlan számú” romániai kőműves, ács és fémipari munkás alkalmazására volt lehetőség előnyös feltételekkel. Felhívás romániai iparos honfi társainkhoz. BMŰ, 1907. máj. 23.

958 Ezt követelte a gyergyószentmiklósi székely kongresszuson a Szent István Király Egyesület nevében Szabó János titkár is. RMŰ, 1910. szept. 1.

959 A hadkötelesség mulasztóinak, egyben a hazatérésnek kedvező királyi amnesztia azonban csak évekkel később született meg. Királyi kegyelem a katonaszökevényeknek. BMŰ, 1907. nov. 28. és BMŰ, 1907. dec. 1.

960 Hegedüs 1901, 92.

támogatás mellett számosan a végleges hazatérés mellett döntenének.⁹⁶¹ Ennek érdekében ugyanakkor szükségessé vált a vámszabályok módosítása is.⁹⁶² A hazatelepítéseket eseti alkalmakkor – a Szlavóniai akció fedőszerve, a Julián Egyesület ellenőrzésével – Poliány Zoltán bonyolította, aki a főként iparos visszavándorlóknak azt sem mondhatta meg, hogy valójában honnan érkezik a támogatás. A Julián Egyesület ügyvezető igazgatójának, Klebelsberg Kunonak tett jelentésében az áll, hogy a hazátlan visszatelepülők pártfogójaként csak 1904-ben 70 fő magyar állampolgárságát tudta kijárni, miközben biztatására a hadkötelezettség regáti mulasztói közül mintegy 350 fő jelentkezett sorozásra a konzulátusokon.⁹⁶³ A hazatelepülők kérvényei és az utazási támogatást visszaigazoló bizonylatai a Julián Egyesület közvetítésével ezek után is folyamatosan érkeztek a Miniszterelnökségre.⁹⁶⁴ Az egyesület alelnöke, Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkár a sokadik eset után már szükségesnek ítélte, hogy az ügyfelek ellenőrzése végett kérjék be a célállomások rendőrségi jelentéseit az áttelepülések teljesüléséről.⁹⁶⁵

961 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-én kelt jelentése, 71–73. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

962 Gaál Gyula mezőgazdasági szaktudósító emlékirata, 1904. márc. 21. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

963 Sajti János cipész, aki 1904. ápr. 9-én családostul végleg visszavándorolt, csatolja az utazási támogatásról szóló elismervényét. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése Klebelsberg Kunonak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 850/1904 XVIII. t. 850. asz.

964 A Henter-család visszatelepülésének támogatására 50 koronát igényelt, és kapott. Miniszterelnökségi emlékeztető feljegyzés, 1904. aug. 19. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3860/1904 XVIII. t. 850. asz. Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4353/1904 XVIII. t. 850. asz. Kovács Albert cipész 21 évet élt Bukarestben. Három gyerekével Tusnádra kívánt visszaköltözni. Kérvényét 1904. szept. 12-ei dátummal Petri Pál miniszterelnökségi segédtitkár „támogatandó” jelzéssel látta el. A Julián Egyesület két családot ajánlott hazaköltözési támogatásra: Remsz Géza gépész napi béresként a szakmájában kapott munkát a szegedi MÁV üzletvezetőségénél, de Németh Gábor kántortanító már öreg volt egy képzettségének megfelelő poszt betöltésére. Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter 1905. márc. 2-ai levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1115/1905 XVII. t. Miniszterelnökségi emlékeztető: A Julián Egyesület továbbítja Poliány Zoltán kérelmét: Autkó József és családja, valamint Bán Sándor és családja hazatelepedésének 40 és 70 koronás támogatására. (Amit 1905. márc. 15-én utaltak is.) MNL OL K 26 ME 744. cs. 1342/1905 XVII. t. 1115. asz.

965 Az államtitkár bizonyára nem túlzott levelében, amikor a kormányfőnek a „romániai magyar családok visszatelepítésére indított akciónkról” számol be. Tarkovich József 1905. ápr.

Jellegetes a borszéki Molnár A. esete, aki a Csík vármegyei főispáni jelentés szerint önhibáján kívül jutott koldusbotra, s vándorolt ki az országból. Az időközben hontalanná lett férfi a bukaresti magyar lapokból értesült a támogatás lehetőségéről. A kormányfőhöz címzett levelében azt kérte, hogy két gyermekével az állami birtokparcellázások részese lehessen, amit ekképpen indokolt: „keblemből a hazaszeretet kioltani nem tudom s abból családomat elidegeníteni s édes magyar hazánktól megfosztani nem akarom.”⁹⁶⁶

A kormányzat összességében örvendetesnek tartotta a kivándoroltak immár százával kinyilvánított hazatérési szándékát, hiszen, mint Wekerle Sándor írta a kereskedelmi miniszternek: „...a külföldi actióknak is tulajdonképpeni végcéljuk az, hogy a kivándorlottakban a hazához való ragaszkodás érzetét táplálják, s hogy a visszavándorlásra irányuló hajlamot – nyelvükben, vallásukban és szokásaikban való megtartás által – állandóan ébren tartsák.” Majd úgy folytatta: „Nagy szolgálatot teszünk ugyanis a magyarságnak azzal, ha magyar munkások visszatelepítése által a nemzet munkaerejét és számbeli szaporodását elősegítjük.”⁹⁶⁷ Ehhez a maga részéről minden lehető támogatást megígért. A tárcavezetőt, Kossuth Ferencet ugyanakkor arra kérte, hogy csak munka és megélhetés biztosításával döntsön a jelentkezők hazahozataláról,⁹⁶⁸ s a konkrét igénylők listáját a katolikus és református iskolafelügyelők és a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztőjének segítségével állítsák össze, máskülönben – figyelmeztetett – „...nem érünk mást el, mint azt, hogy olyan elemek kerülnek haza, kik munka hiányában az elégedetlen proletárok számát fogják szaporítani.”⁹⁶⁹

22-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1961/1905 XVII. t.
 966 Az 53 éves férfi korábban iskolaszéki és képviselőtestületi tag is volt szülőfalujában. Csík vármegye főispánjának 1907. nov. 8-ai levele Wekerle Sándor kormányfőhöz, ill. Molnár A. 1907. júl. 16-ai kérelme. MNL OL K 26 ME 744. cs. 3671/1907 XX. t. A főispán Molnárék adatainak ellenőrzése után a családot érdemesnek tartotta a támogatásra. Wekerle Sándor levele Darányi Ignácnak, Tisztázat, 1907. nov. 16. MNL OL K 26 ME 744. cs. 5360/1907 XX. t. 3671. asz.

967 Miniszterelnökségi átirat a kereskedelmi miniszternek, 1907. okt. 2. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4205/1907 XX. t. 1609. asz.

968 Kossuth Ferenc ekként járt el, amikor utasította a Magyar Államvasutak igazgatóságát, hogy a vasútépítéseknél hazatért magyarokat alkalmazzanak. A kormány és a visszavándorlók. BMÜ, 1907. dec. 5.

969 Laskay Károly cipész hazatérési kérelme kapcsán Wekerle Sándor miniszterelnök levele

Természetesen tartani lehetett attól is, hogy valóban szocialista „politikai izgatás” hatása alá kerülnek, ami a korabeli közgondolkodásban állam- és nemzetellenes nézetekkel való azonosulást jelentett. De ugyanúgy a kezdeményezés kudarcát jelentette volna, ha a hazatértek megélhetés hiányában, továbbvándorolva immár az Egyesült Államokban keresik a boldogulásukat, „s akkor a magyarságra nézve még inkább elvesznek, mintha a magyar hazával határos Romániában élnének.”⁹⁷⁰ A magyar kormány által dotált bukaresti magyar sajtóban bizonyára ezért is jelent meg számtalan elrettentő erejű írás az amerikai magyarok hányattatásairól.⁹⁷¹

Természetesen akadtak olyan közvetítők is, akik az állami pénzeszközök forgó áramában a nemzeti (munka)erőtartalékok megőrzését és az óhazában való kamatoztatását igyekeztek kihasználni egyéni gyarapodásuk érdekében. Itt nem csak azokról a tanítókról, papokról van szó, akik a regáti tehetséges tanulók ösztöndíjhoz juttatásában személyes „befolyásuk” perdöntő jelentőségére hivatkozva ellentételezést vártak, vagy fogadtak el a kedvezményezettek szüleitől. A jó tollú véleményformálónak, egyúttal szemfüles vállalkozónak bizonyuló „bizalmi férfiú”, Poliány Zoltán is megpróbálta a hazaköltözés konjunkturális hullámát saját szolgáltató vállalkozása megalapításával kihasználni. Kossuth Ferenchez intézett levelében önmagát, mint a koalíciós kormány párt-sajtójának kipróbált munkását, s a hazatelepítés szakértőjét mutatta be, aki a protekcionista román gazdaságpolitika miatt páriává süllyedő magyar családok megmentéséért államilag támogatott felvilágosító kampányával sokat tehet.

Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszterhez. Tisztázat, 1907. okt. 2. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4205/1907 XX. t. 1609. asz.

970 Uo.

971 Már-már a horror műfajába tartozik az a hír, amely arról szól, hogy egy amerikai vasműben a sérülést szenvedett – név nélkül, csupán sorszám szerint nyilvántartott – bevándorolt munkásokat a kohókba vetették, hogy a biztosítási eljárásban (ugyanazon sorszámmal időközben felvett „utánpótlásra” tekintettel) elkerüljék a kártérítési veszteségeket. Amerikai magyarok veszedelme. BMŰ, 1905. máj. 28. A bányákban a fel nem robbant dinamit újra élesztése is leginkább a bevándorlók feladata volt. Ezt jelzi, hogy körükben igen magas volt a csonkulásos balesetek száma. Mit mondanak a kivándorlók? BMŰ, 1907. dec. 15. Egyetlen pittsburghi bányarobbanásnak 300 magyar áldozata volt. A kivándorolt magyarok veszedelme. BMŰ, 1907. dec. 22. Amerikai magyarok rabszolgaságban. BMŰ, 1908. jan. 31.

Tervezetét ugyan ad acta helyezték,⁹⁷² a kérdés miniszterelnökségi referense ugyanakkor Poliány felvetéseit tovább gondolva javasolta, hogy a hazai vállalatokat kötelezni kellene, hogy 1-2 regáti tanoncot is alkalmazzanak, akik hasznos állampolgárrá nevelve a szakképesítésük megszerzése után öregedő szüleiket is magukhoz vehetnék. Az ilyen típusú családdegysítés is alkalmas mód lehetett a regáti magyarok jelentős tömegének hazatérésére. A kivándoroltak gazdasági felkarolása nemzetpolitikai szempontból is érdemes „beruházás” volna – folytatta a szerző –, hiszen a regátiak a közhiedelemmel ellentétben a Himnuszon elérzékenyülő, erős nemzeti meggyőződéssel bíró emberek.

A hazatelepítés mellett felhozott érvek ellenére a létalapnak tekinthető földbirtokok és munkaalkalmak szűkössége miatt tömegek megmozgatásáról szó sem lehetett! 1908 tavaszán az agrártárca államtitkára kénytelen volt elutasítani a csángóföldi Dormánfalva (Dormanești) magyar iparosainak kérvényét, mondván: telepítési elképzeléseikben ugyan számolnak kiszolgáló iparosokkal is kedvező árfekvésű beltelkeken, ám ennek előfeltétele a telekár előzetes kifizetése.⁹⁷³ Az állami földparcellázások részese Marosludason, vagy Temesrékason is csak az lehetett, aki vállalta, hogy a kincstári telken záros időn belül házat emel.⁹⁷⁴ Csak-hogy a regáti magyarság döntő hányada ezeknek a feltételeknek nem tudott meg-

972 A szerkesztő 1908. jan. 7-én Budapesten tartott felolvasást a romániai magyar gyerekek hazatelepítéséről. Poliány Zoltán 1908. febr. 10-ei levele Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszterhez. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1322/1908 XX. t. 234. sz. Poliány a továbbiakban azzal érvelt, hogy a román vállalkozások kötelesek alkalmazottaik $\frac{3}{4}$ -ét román állampolgárokból kiválasztani. A magyar gyerekek pedig a román iparosok mellett kénytelenek a magyarokat lejárató véleményeket hallgatni, amelyek hatására nemzeti hovatartozásukban elbizonytalanodnak, s idővel beolvadnak. Ezzel elvész a magyar állam „befektetése”. Ezért a szerkesztő (és neje) felajánlotta, hogy lapjában társadalmi propagandát folytatna – évi 6000 korona, két szabadjegy és egy telefon ellenében – a magyarok, s főleg a gyermekek, visszavándoroltatásáért. E célra külön irodát nyitna, a magyar diaszpórát járná, s a gyermekeket egy országos szervezetbe gyűjtené az állami gondoskodás jegyében. A hazajutó gyermekek miatt visszaeső tanulólétszám – számításai szerint – két tanító fizetését tenné feleslegessé, ami elegendő fedezetet biztosítana szervező munkájához.

973 A kérvényező ács azonban vagyontalan ember volt! Molnár András földművelésügyi államtitkár 1908. márc. 20-ai levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1354/1908 XX. t.

974 Marosludason (ahová korábban bukovinai székelyeket is telepítettek) 300–600 négyszögöles telket 70 filléres öl-áron kínáltak egy összegű befizetéssel. Temesrékason 800 öles házhoz adtak 400 koronáért, 2 éven belüli beépítési kötelezettséggel. Uo.

felelni! Így Elek Ferenc tanítónak a giurgiui magyarság „válságos helyzetéről” tett jelentésében a baj orvoslására kínált receptje a „mindinkább összezsugorodó magyar telep hazahozatalára” is csak jámbor óhaj maradt.⁹⁷⁵ Ezzel együtt az önerős hazavándorlás a két Balkán-háború előestéjén már fokozatosan ritkította a romániai magyarság sorait. Amiként a folyamatos megszorítások hatására a câmpinai olajmezők magyar munkásai közül is sokan hazatelepedtek.⁹⁷⁶

Az 1912-es évben a hazaköltözés előfeltételeként az állampolgárság visszanyerésének támogatására a vidéki konzulátusokat is külön (összesen 1000 korona értékű) hitelkerettel látták el. Az általános tapasztalat az volt, hogy az igénylők jobbára maguk fedezik a költségeket, illetve nagy volt a szóródás a különböző hivatalok és megbízottak eljárásában.⁹⁷⁷ A sűrűsödő esetek alkalmasak voltak arra, hogy az eljárásmódokon finomításokat végezzenek, illetve hogy a Miniszterelnökség bizonyos fontossági sorrendet szabjon meg. Serényi Béla földművelési miniszter 1912 júliusában arra hívta fel a kormányfő, Lukács László figyelmét, hogy a hazatérni igyekvők között akadnak bizonyos „selejtelemek”. A miniszterelnök válaszában óvott az általánosító megfogalmazásoktól, s indítványozta, hogy kísérleti jelleggel folytassák a hazatelepítési programot, akár a *Székely Társaságok Szövetsége*, akár a bukaresti katolikus és református tanfelügyelők bevonásával, akik szavatolni tudják az „alkalmas” jelentkezők kiválasztását.⁹⁷⁸ A kapcsolatfelvétel az agrártárca székelyföldi kirendeltségének közvetítésével meg is történt.⁹⁷⁹

975 Miniszterelnökségi fogalmazvány Várady L. Árpád püspöknek, 1909. máj. 7. MNL OL K 26 ME 856. cs. 2441/1909 XVIII. t. 649. asz.

976 Újváry István 1911. jan. 21-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911.

977 Galac és Konstanca nem költötte el a 150, ill. 50 koronát, mert a folyamodók maguk fedezték a költségeiket. Brăila és Focșani alkonzulátusa együttesen 300 koronával rendelkezett, de csak 22 korona 60 fillért használtak fel. Bukarest 500 koronából 204 lej 20 banit költött, s 100 lej átengedett Ploieștinek, mely azt felhasználta, de kimutatás nélkül. A maradék mintegy 200 koronát Wodianer főkonzul részletes feljegyzés nélkül adta ki, de később megígérte, hogy megtéríti a hiányt. Ploiești-en Kriván konzul nem tudott elszámolni. Bukarest 104 lej 20 banit engedett át Újvárynak, s százat Baynovics Anna igazgatónőnek. Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 992. cs. 413/1912 XX. t. 414. asz.

978 Lukács László miniszterelnök válasza Serényi Béla földművelésügyi miniszter 1912. júl. 2-ai levelére. Tisztázat, 1912. aug. 29. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4301/1912 XV. t.

979 A földművelésügyi államtitkár 1912. szept. 30-ai levele Lukács László miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 945. cs. 5853/1912 XV. t. 4301. asz.

A hazaköltözések szaporodó eseteit a református iskolák jelenléti naplóiba bejegyzett látványos létszámapadás is tükrözi. Ennek a folyamatnak a pénzügyi fedezetét a kormányzat ügyfélbarát ügyintézással teremtette elő, amikor a hontalan kérelmezők visszahonosítási kérelmeit illetékbélyeg-mentesen befogadta. A meglehetősen bonyolult, három (a belügy-, a külügy és a pénzügy-) minisztérium együttműködését kívánó procedúrán a Miniszterelnökség javaslatára egyszerűsítettek, s lassan bevett gyakorlattá vált az ingyenes ügyintézés.⁹⁸⁰ A Belügyminisztérium is méltányolta az ügy hazafias jelentőségét, ám a „különös hivatali védelem alatt álló visszahonosítási mozgalom”-ban felmerülő költségeket a Miniszterelnökségre hárította.⁹⁸¹

Az illetékeknél nagyságrenddel nagyobb terhet jelentett egy megélhetést nyújtó földdarab, vagy munkahely biztosítása a hazatérőknek, és sokkal több törődést is kívánt az anyaországtól. Az effajta igények teljesítése terén bizonyosan magasabb volt az elutasítottak száma.⁹⁸² Pedig a Balkán-háborúkat lezáró bukaresti béke euforikus állapotra tüzelte a román közvéleményt. A túlhajtott nacionalista légkörben pedig már ezrek⁹⁸³ kerestek biztos menedéket a Kárpátok túloldalán, a szülőföldjükön...⁹⁸⁴

980 Hosszú Mária visszahonosítási kérvénye ügyében a közös Külügyminisztérium a kérvény felbélyegzésének elengedését javasolta. A kormányfő a Belügyminisztérium hozzájárulását várva azt kérte a pénzügyminisztertől, hogy az eddigi gyakorlatnak megfelelően ne követelje meg az illeték lerovását romániai kérelmezőitől. Indoklása szerint: „...ellenkező esetben az e helyről megindított, s ez eddig eredményesen folytatott visszahonosítási akció sikere, mely romániai magyar iskoláink sikeres működését is befolyásolja, veszélyeztetnék.” Lukács László kormányfő levele Serényi Béla pénzügyminiszterhez. Tisztázat, 1913. febr. 3. MNL OL K 26 ME 992. cs. 345/1913 XX. t. 46. asz.

981 A belügyminisztériumi államtitkár 1913. márc. 12-ei levele Lukács Lászlóhoz. MNL OL K 26 ME 992. cs. 1902/1913 XX. t. 46. asz.

982 A Kereskedelemügyi Minisztérium elutasította Ábrahám József kérvényét, amelyben fiának alkalmazását kérte valamelyik erdélyi gyárban. Tisza István levele Leopold von Berchtold külügyminiszterhez. 1913. dec. 20. MNL OL K 26 ME 992. cs. 7359/1913 XX. t.

983 1911 és 1913 között mintegy 200 „hontalan” visszahonosítási ügyet intézték a Külügyminisztérium közbenjárásával. Tisza István levele Leopold von Berchtold külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1914. ápr. 19. MNL OL K 26 ME 992. cs. 4474/1914 XX. t. 2369. asz. Ezt a számot bizonyosan jócskán túlszárnyalta az állampolgársággal bíró hazaköltözők száma, különösen a vidéki nagyvárosokból.

984 L. Magyarok menekülése. RMÜ, 1913. júl. 10.

8. ÖNSZEMLELET ÉS SZOMSZÉDSÁGKÉP. A SAJTÓ SZEREPE A NEMZETGONDOZÁSI PROGRAMBAN

8.1. A Bukaresti Magyar Újság létrejötte és integrálása a *Romániai akcióba*

A bukovinai és boszniai diaszpóra-magyarság gondozási programjaiban a sajtónak értelemszerűen nem jutott szerep (noha a Száva túloldalán 1911-ben történt egy elvetélt lapalapítás),⁹⁸⁵ a szlavóniai és regáti akcióban azonban elsőrendű feladatnak számított az intenzív magyarellenes szellemi hatások visszaverése, így ezekben a régiókban a kormányzat a tájékoztatás és befolyásolás hatékony eszközére – a sajtóra – fokozottan támaszkodni kívánt.

A kivándorlási célterületeken magyar sajtóhágyományról legfeljebb az egyesült román fejedelemségek esetében beszélhetünk, ahol az 1848/49-es szabadságharc emigránsai már a század derekán magyar nyelvű hetilapot alapítottak,⁹⁸⁶ amelyet aztán továbbiak követtek. Ezen „önerős” vállalkozások az anya-

985 Az 1911-ben alapított Bosnyák Hírlap néhány szám után megszűnt. Tarkovich József, a Julián Egyesület elnök-igazgatójának levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz, 1911. máj. 22. MNL OL K 26 ME 945. cs. 3117/1911 XVI. t. 359. asz.

986 A Hunnia olvasóegylet 1857-ben alakult, s ez az egyesület lett 1860-ban a Bukaresti Magyar Közlöny kiadója. A lapot Koós Ferenc református lelkész, majd a hajdani márciusi ifjú, Oroszhegyi Józsa doktor szerkesztette. L. Makkai 2004, 19–36.

országgal való kapcsolattartás és a kivándoroltak szellemi összefogása jegyében születtek, de rendszerint a befogadó nép és az anyanemzet történelmi ellentétének enyhítését is feladatuknak tekintették. (Ebbe a sorba tartozik az 1860-ban kiadott *Bukaresti Magyar Közlöny*,⁹⁸⁷ (s két évtizeddel későbbi „reinkarnációja”),⁹⁸⁸ a *Missiói Lapok* (1866–1867),⁹⁸⁹ a valamennyi közül legsikeresebb *Bukaresti Híradó / Gazetta de Bucuresci* (1876–1885),⁹⁹⁰ s a század végén kiadott rövid életű *Bukaresti Közlöny* (1884–1885; 1899), *Romániai Értesítő* (1900) és *Romániai Magyar Néplap* (1900).⁹⁹¹

A küldeteses szereppel ugyanakkor éles ellentmondásban állt a szakmai hozzáértés hiánya, a dilettantizmus. A nagyarányú írástudatlanság és a századfordulós gazdasági válságban jelentkező megélhetési gondok ráadásul erősen behatárolták e lapok terjesztésének lehetőségeit, noha a reménybeli olvasóközönség – a gyors ütemű asszimiláció ellenére – újabb és újabb bevándorlókkal gyarapodott. A regáti magyarság tudatállapotának formálásában – a káros folyamatok eredőjeként – egyre inkább teret nyert az erdélyi és bánsági román értelmiségiekkel „feltöltött”, s így mind kifejezettebben magyarellenésre hangolt román sajtó. Anyanyelvű hírforrás hiányában a bevándorolt magyarság az odahagyott szülőföldet a kenyéradó új haza sajtójának tükrében nem egyszerűen ellentmondásosnak, de – a nagyhatalmiság minden látszata ellenére – gyengének és riasztóan ellenszenvesnek láthatta.⁹⁹² A kereskedelmi tárca bukaresti tudósítója, Márffy-Mantuano Rezső írta 1901 telén: „[...] a rumán hírlapirodalom csaknem állandóan hamis és tendenciózus híreket közöl Magyarországról...”⁹⁹³ Márffy – jótékony ellensúlyképpen – egy hazai tőkével létrehozott, de széles romániai előfizetői bázison nyugvó mértékadó magyar lap megindítá-

987 Uo.

988 Az 1884-ben „feltámasztott” lapot Németh Gábor református kántor-tanító jegyezte.

989 Czelder Márton református lelkész szerkesztésében.

990 Makkai 2016, 27–50.

991 Míg előbbi kettőt Bartalus János református esperes, a Bukaresti Magyar Társulat elnöke szerkesztette, utóbbit ellenlábasa, Bálinth János katolikus lelkész. L. Makkai 2016

992 Márffy-Mantuano Rezső 1902. márc. 28-ai jelentése Láng Lajos kereskedelemügyi miniszterhez. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496/1902 XXII. t.

993 Márffy-Mantuano Rezső kereskedelemügyi miniszterhez írt 1901. febr. 22-ei jelentésének másolata. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz.

sára tett javaslatot.⁹⁹⁴ A feladat azonban meglehetősen összetettnek bizonyult. Számolni kellett többek között a szenzációhajhász és harsány magyarországi sajtóhíradások baljós diplomáciai következményeivel. A *Romániai akció* kezdetén a közös Külügyminisztérium a diplomáciai támogatást kérő magyar kormánynak azt a feltételt szabta együttműködéséhez, hogy tartsa kordában a hazai újságokat. (Már a craiovai és bukaresti magyar iskolák támogatása miatt 1901-ben kirobbant sajtópolémia is a felesleges diplomáciai bonyodalmak elkerülésére figyelmeztetett.)⁹⁹⁵ Széll Kálmán kormányfő egyik átiratában e szavakkal igyekezett megnyugtadni Agenor Gołuchowski közös külügyminisztert: „...a magam részéről a legnagyobb nyomatékkal figyelmeztetek minden itteni beavatott tényezőt a discretio szigorú szem előtt tartására, s a legjelentékenyebb magyar lapokat is felhívtam, hogy a romániai magyarság dolgaival egyáltalán ne foglalkozzanak.”⁹⁹⁶

Nemcsak a rossz és jó hírek egyaránt káros lecsapódásának veszélyét kellett kiküszöbölni, de a lapalapításnál tanácsos volt körütekintően eljárni a megfelelő személyek kiválasztásában is. Aggályos volt például zsidó származású szerkesztőt megbízni – „tekintettel a sajátos bukaresti viszonyokra.”⁹⁹⁷ Ezt a politikai klímát nem csak a heveny antiszemitizmus és katolikusellenesség, de a szabad véleménynyilvánítás akár tetteles korlátozása is jellemezte. Ugyancsak Márffy írta figyelmeztetőleg: „...a rumán kormány, vagy ha ez nem, a felizgatott deák-ság a neki nem tetsző zszurnalisztákat egyszerűen kiüldözi.”⁹⁹⁸

1901 decemberében – ha nem is Budapest várakozásainak megfelelően – egy katolikus pap indította útjára a *Bukaresti Magyar Újságot*⁹⁹⁹ módosabb iparosok

994 Márffy-Mantuano Rezső 1901. máj. 27-ei jelentése a kereskedelmi tárca vezetőjéhez. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274/1902 XXII. t. 1496. asz.

995 Wlassics Gyula kultuszminiszter 1901. júl. 4-ei levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2609/1901 XXII. t. 811. asz.

996 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1902. júl. 28. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2418/1902 XXII. t. 672. asz.

997 Korábban már utaltunk a Dâmbovița Takaré- és Hitelegyesület alapszabályzatára, amely nem engedte meg, hogy zsidó, vagy magyar tagokat vegyenek fel. Pesti Hírlap, 1902. okt. 30.

998 A Pester Lloyd bukaresti tudósítója is kapott ilyen fenyegetést. Márffy-Mantuano Rezsőnek a kereskedelmi miniszterhez, Láng Lajoshoz írt 1902. dec. 19-ei jelentése másolata. MNL OL K 26 ME 858. cs. 638/1903 XVIII. t. 405. asz.

999 A bemutatkozó lapszám a régi naptár szerint november 18-án (azaz december 1-én) gör-

támogatásával. Közülük Debreczi József volt az, aki Bartók György református [!] püspök és az EMKE anyagi és erkölcsi támogatásának elnyerésében közvetített.¹⁰⁰⁰ A főszerkesztői beköszöntő tömör programadása ekképpen szól: „A cél e heti lappal összetartani fajunkat, nyilvánosan a lap hasábjain beszélgetni szükségleteinkről...”, mint az anyanyelvű oktatás intézményrendszerének megteremtése, az állampolgári jogok és gazdasági (munkavállalási, adózási és kegyeleti) érdekek világos megfogalmazása és hatékony képviselése.¹⁰⁰¹ A közéleti fórum megteremtését a nemzeti azonosságtudat fenntartása és formálása legfőbb eszközeként Bálinth nagyon is komolyan gondolta. Ezt már az ugyancsak általa alapított, de a szükséges anyagi alapok nélkül gyorsan csődbe jutott *Romániai Magyar Néplap* korábbi eredményei is bizonyították.¹⁰⁰² Noha az új lap tipográfiai megjelenése (a magyar betűkészlet hiánya miatt?) igen kezdetleges volt, Bálinth hazafias és közösségépítő elkötelezettségével Budapesten is tisztában lehettek. Erre utal, hogy a lapot csakhamar a magyar kormányzat is felkarolta.

A támogatás elveit a *Romániai akció* munkatervének VIII. fejezete rögzítette,¹⁰⁰³ amely a sajtó kérdését szoros összefüggésben tárgyalta az egyesületi ügyekkel. Az akció vezetése abban bízott, hogy az újság révén „talán lehetne a bukaresti magyar társadalmat [...] oly irányban befolyásolni, hogy a különféle egyesületek lehetőleg a Magyar Társulat körül tömörüljenek”, s ezzel megszűnne a tucatnyi egyesület erőfecsérlő torzsalkodása. Az akcióhoz olyan eszes és kifogástalanul hazafias embert kerestek, aki a sokágú teendőket a magyar kormány és az osztrák–magyar követség útmutatása szerint végezné. A szakértők úgy ítélték meg, hogy erre a feladatkörre tanító, vagy lelkész nem alkalmas, hiszen

---

dült le a nyomdagépről. A szerkesztésbe Holló János tanító és Vizi Dénes nyugalmazott katolikus kántortanító segített be. BMŰ, 1902. júl. 6. A főmunkatárs „felsőbb utasításra” a református Kertész József lett, aki egy ideig (1903. jún. 14-ig) a felelős szerkesztői feladatkört is betölti. Kertész 1913, 74.

1000 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei emlékirata. 45–46. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. Kertész később úgy emlékezett, hogy a lapalapítás Pallavicini János bukaresti követnek köszönhető. Kertész 1913, 74.

1001 BMŰ, 1901. nov. 18./dec. 1.

1002 L. Makkai 2016, 67–76.

1003 Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása: Románia. MNL OL K 26 ME 548. cs. sz. n./1902 XXII. t. 672. asz.

a megbízatás bizonyosan elvonná őket saját közösségük eredményes szolgáltatától. Nem beszélve a bizalomvesztésről, amit a függelmi viszonyok keveredése sokakban kiválthat. S ez az érintett egyházi közösségnek, illetve a magyar iskolaügynek nagyobb kárt okozott volna a remélt haszonnál. Érvelésük szerint – a kormányzati szerep elkendőzése érdekében – egy független egzisztencia kisebb kockázattal töltheti be akár a bűnbak szerepét is, s bonyodalmak nélkül leváltható, illetve pótolható. A „bizalmi személy” feladatait a következőkben állapították meg: a legpatinásabb civil szerveződés, a Magyar Társulat fokozott támogatásával emelni kell a magyar köz- és kulturális élet színvonalát. Egy rátermett, nyelveket beszélő, keresztény ember a dotált titkári állásban az egyleti élet motorjává kell, legyen, s így később sikerrel léphet Bálinth János szerkesztő helyébe.

A Miniszterelnökség III. ügyosztályának keretében működő Sajtóiroda bármilyen alapossággal készítette is elő a regáti magyar lap megjelentetését, a katolikus lelkész által megindított újság arculatát közvetlenül nem befolyásolhatta. Noha a magyarellenés közhangulatban a lap romániai fogadtatása adott némi okot az aggodalomra. Az *Apărarea Națională* főszerkesztője a *Bukaresti Magyar Újság* megjelenését ügynökök mesterkedésének, a sajtószabadsággal való visszaélésnek, a szerkesztőket pedig „báránybőrbe öltözött farkasok”-nak nevezte, akiknek veszedelmes terve a csángók tudatának megzavarása.¹⁰⁰⁴ A negatív hangulatkeltésnek minden bizonnyal szerepe lehetett abban, hogy a magyar állameszme terjesztésében is elmarasztalt lapot a román posta számos moldvai (csángó) előfizetőnek nem kézbesítette.¹⁰⁰⁵ Holott az újdonsült magyar orgánus nem szolgált rá a vádakra. A lapot forgatva a románság ellen irányuló indulatoknak, és oldalvágásoknak nyomát sem találni. Ellenkezőleg! A kossuthi eszmék és a regáti magyar hagyományok ápolása,¹⁰⁰⁶ jól megfért a román társadalom és kultúra fejlődésének, eredményeinek bemutatásával!¹⁰⁰⁷

1004 Barna 1908, 18.

1005 Uo. 17–18.

1006 A regáti magyarság új nemzedékéhez intézett felhívásának kulcsmondata ez volt: „közös gonddal és fáradságtalan odaadással mentsük meg nemzetiségünket”. *BMŰ*, 1902. márc. 23.

1007 A lap foglalkozott a román ipartörvénnyel (*BMŰ*, 1902. ápr. 27.); az ország éves petróleum- (*BMŰ*, 1902. dec. 7.) és gabonatermelésével (*BMŰ*, 1902. máj. 18.); Bukarest villamo-

A lap szellemiségével és általános színvonalával a magyar fővárosban mégsem voltak elégedettek. A bukaresti kereskedelmi tudósító szakmai szempontból emelt kifogást a lelkész személye ellen. A lap közgazdasági kérdések iránti érdektelenségét a szerkesztő hozzáértésének hiányával magyarázta. (Később Pallavicini János követ is lépéseket tett a közgazdasági rovat elindítására.¹⁰⁰⁸ Márffy-Mantuan Rezső ugyanilyen szigorral ítélte meg a hetilap ellenzéki politikai vonalvezetését (pl. Kossuth visszahonosításának követelését, avagy a kormányzati felelősség – egyébként indokolt – felvetését a székelység gazdasági nyomoráért).¹⁰⁰⁹

Amint a magyar egyesületekben, a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztőségében is kizárólag ellenzéki lapokból tájékozódtak a nagyvilág és a két haza dolgairól. Ezen a tudósító oly módon kívánt segíteni, hogy a hazai társzerkesztőségeknek küldött lapszámok fejében igényelt cserepéldányokból Bukarestbe csak a „legmegfelelőbbeket” javasolta eljuttatni. Azok után, hogy Budapest a lap megjelenését végül évi 2000 koronával támogatta (ami a nyomdaköltségek felét fedezte), a lojálisabb viszonyulás méltán elvárható volt.¹⁰¹⁰ Később a Miniszterelnökség a cserekapcsolattól hűvösen elzárkózó fővárosi lapok közül jó néhányat

---

sításával (*BMŰ*, 1903. febr. 22.); a két szomszédos állam halászlai egyezményével (*BMŰ*, 1903. febr. 8.); miniszterek tevékenységével (Brătianuval, *BMŰ*, 1902. aug. 24. és Sturdzával, *BMŰ*, 1903. márc. 22.). Cikket szentelt a plevnai orosz–román győzelemnek (*BMŰ*, 1902. dec. 21.), s a román közvéleményt mélyen érintő kuco-vlachok macedóniai helyzetének (*BMŰ*, 1903. febr. 22.); s éltette az állami függetlenség kikiáltásának 25. évfordulóját (*BMŰ*, 1902. máj. 25.). Hírt adott a Dal- és Műkedvelő Kör bemutatójáról, s hogy Radu D. Rosetti *Lecke* című darabjának előadására a román szerzőt is meghívták. *BMŰ*, 1902. márc. 23.

1008 Széll Kálmán kormányfő levele Láng Lajos kereskedelmi miniszterhez. Fogalmazvány, 1902. júl. 9. MOL K 26 ME 858. cs. 2424/1902 XXII. t. 1496. asz. A posztra Márffy 1902. márc. 28-ai jelentésében a Kereskedelmi Részvénytársaság bukaresti alkalmazottját, Kálmán Oszkárt ajánlotta. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496/1902 XXII. t.

1009 Márffy-Mantuan Rezső miniszteri segédtitkár 1902. máj. 27-ei jelentése a kereskedelmi miniszterhez. MNL OLK 26 ME 858. cs. 1496./1902 XXII. t. Jellemző, hogy Holló János egyik írása a közgazdász Hegedüs Lóránttal vitázva megerősíti ugyan a regáti magyarok rohamos beolvadásának tényét, ugyanakkor cáfolja a román elnyomatás vádját. Azaz a riasztó statisztikák okát nem az idegen erőszakban látja, hanem az anyaország nemtörődöm magatartásában. S a magyar kormányzat szemére veti, hogy míg az amerikás magyarok számára impozáns templomokat és iskolákat épített „...mi itten Romániában, egy hajításnyira hazánktól mindezeknek hiányában pusztulunk, veszünk”. *BMŰ*, 1903. jan. 11.

1010 Márffy-Mantuan Rezső miniszteri segédtitkár 1902. máj. 27-ei jelentése a kereskedelmi miniszterhez. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496./1902 XXII. t.

előfizetett.¹⁰¹¹ Az agrártárca a *Földművelésügyi Értesítő* és a *Néplap* tiszteletpéldányaival bővítette a kínálatot.¹⁰¹² A gazdagabb híranyag – Márffy-Mantuanó megítélése szerint – kiemelte a lapot az érdektelenségből,¹⁰¹³ ám a magyar kormány azt mégsem kívánta megtartani eredeti formájában. Az ok, hogy a katolikus reverendát viselő Bálinth felelőtlenül szította a Magyar Társulat református vezetése és a zömmel katolikus tagság közötti ellentéteket. A szembenállásból hamarosan bírósági ügy lett, amiről a román sajtó leplezetlen kárörömmel számolt be.¹⁰¹⁴ A botrányossá váló helyzet gyors beavatkozást sürgetett... Bálinthnak azonban nem állt szándékában megkönnyíteni a hírlapírói karrierje végét jelentő „örsgévváltást”, noha a vészes tőkehiány először a kiadói feladatkör átruházását, majd egy másik nyomdához szegődést tett szükségesé.¹⁰¹⁵ Bálinth vergődése 1902 decemberében egy versenytársaknak szóló felhívással tetőzött, amelyben kétségbeesetten fogadkozott, hogy ha év végéig át is kell engednie a lap tulajdonjogát, mindenképpen folytatni fogja eddigi tevékenységét.¹⁰¹⁶ Bálinth címdalán megjelent közleménye nem csak a kegyeivel fukarkodó, ám annál kritikusabb budapesti magas támogatónak szólt, sokkal inkább a bukaresti sajtókörökben forgolódó Sebestyén Edének. Az újságíró az *Epoca* című lap ekkoriban csakugyan úgy emlegette, mint aki új magyar lapot

1011 Azzal a feltétellel, hogy a friss hírek „bedolgozása” után kötelesek azokat a magyar kaszinó olvasóközönségének rendelkezésére bocsátani. Ily módon juthatott el a Budapesti Hírlap, a Magyar Nemzet, a Budapesti Napló, az Egyetértés, a Magyarország és a Vasárnapi Újság stb. a bukaresti magyar olvasókhoz. Széll Kálmán miniszterelnök levele Láng Lajos kereskedelmi miniszterhez. Fogalmazvány, 1902. júl. 9. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2424/1902 XXII. t. 1496. asz.

1012 Márffy-Mantuanó Rezső 1902. márc. 28-ai jelentése a kereskedelmi miniszterhez. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496/1902 XXII. t.

1013 Márffy-Mantuanó Rezső 1902. dec. 19-ei jelentése Láng Lajos kereskedelmi miniszterhez. MNL OL K 26 ME 858. cs. 638/1903 XVIII. 405. asz.

1014 Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 40. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz.

1015 1902 júniusában a fejlécen már nem Bálinth neve szerepelt, hanem a Kiadói Hivatal (mégpedig a Bukarester Tagblatt) címe. A szerkesztő neve – súlytalanul – a 3. lap aljára került. BMŰ, 1902. júl. 6. A történetekre csak két hónap elteltével szolgált magyarázattal olvasóinak, egészségi állapotára hivatkozva. A szerkesztői közlemény a „Figyelmeztetés!” vészjósító cím alatt jelent meg. Ekkor már a szerkesztőség is a lapkiadóhoz költözött. BMŰ, 1902. aug. 31. Októberben pedig már egy másik nyomdában készült a lap. BMŰ, 1902. okt. 12.

1016 BMŰ, 1902. dec. 7.

és könyvkereskedést szándékozik alapítani Bukarestben – mégpedig a budapesti kormány-támogatással...¹⁰¹⁷ Mindebből annyi volt igaz, hogy Sebestyén a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztői székére áhítózva kormányzati támogatásért folyamodott a Miniszterelnökségen.¹⁰¹⁸ Az előfizetők megritkulása, s a díjhátralékosok magas száma¹⁰¹⁹ ugyanakkor olyan különös helyzetet teremtett, hogy Bálinth nem kevés önmegtagadással szerzőtársként fogadta lapjába riválisát.¹⁰²⁰ Az eset után bizonyosan meginduló szóbeszéd hatására a kilátástalan helyzetbe került Bálinth indulatos kirohanást tett, mondván, inkább „Meghal. De zsidókézzre nem fogja adhatni [lapját] maga a Herkó-Páter sem”.¹⁰²¹ A pap-szerkesztő nem tudhatta, hogy a rá is jellemző antiszemitizmus – mely a román társadalmi-politikai életben mély gyökeret eresztett – szerepet játszhat a magyar újság új szerkesztőjének kiválasztásában is. Abban az értelemben, hogy Budapesten ezzel a „kolonccal” még bajosabb feladatnak ítélték egy magyar szerkesztő beilleszkedését és működését Bukarestben.¹⁰²² Más kérdés, hogy a különben költséghatékony ajánlattal pályázó Sebestyén Ede megbízását Rákosi Jenő is határozottan ellenezte, mondván, hogy a sajtómunkás „egy hasonló vendégszereplése alkalmával már sok bajt csinált.”¹⁰²³

1017 Holló János: Egy régi átok. BMŰ, 1903. jan. 25.

1018 Sebestyén Ede 1903. jan. 2-ai levele Széll Kálmán miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 575. cs. 74/1903 XVIII. t. 74. asz.

1019 BMŰ, 1903. jan. 25.

1020 Sebestyén a pénz által uralt Egyesült Államoktól óvta cikkében tovább vándorolni szándékozó regáti honfitársait. BMŰ, 1903. márc. 22.

1021 Egy szenzációs hír. BMŰ, 1903. ápr. 5. Az otromba antiszemita élcekkal kitömött képes szórakoztató melléklet, a Herkó Páter decemberi közreadásával Bálinth már korábban megpecsételte kettejük „barátságát”. BMŰ, 1902. dec. 28.

1022 Hogy e félelmek nagyon is megalapozottak, mutatja a Romániai Hírlap és a Bukaresti Magyar Újság szerkesztőjének késhegyig menő, áldatlan vitája, amelybe (1909-ben) Székely Béla a Liga Antisemita című lapot is bevonta. Az újság lapjain méltatlan módon igyekezett lejáratni szakmai ellenfelét, Scheier Németh Ignácot. Az Antiszemita Liga-féle lap és a csavargók. RH, 1909. máj. 20. A zuglap szerkesztője nem csak őt, de a külképviselet egész hivatalnokai karát lezsídoztta. S helyt adott ugyan a cáfolatnak, de csak 20 frank lefizetése ellenében, „fizetett hirdetésként”. A román sajtószabadság lealázása. RH, 1909. máj. 27.

1023 Sebestyén ekkor már egy esztendő eltöltött a xenofób Romániában. Az újságíró mindössze 4000 korona támogatást kért; ugyanakkor már a kezdetekkor bensőséges miniszterelnökségi kapcsolataival kérkedett. Klebelsberg Rákosinál tájékozódott ügyében, aki a külföldi poszton nemkívánatosnak ítélte Sebestyén személyét. Klebelsberg 1903. márc. 22-ei jelen-

Mindemellett a forrásokból kiviláglik, hogy a Sajtóirodának hónapokkal az itt fejtegetett események *előtt* (már a *Romániai akció* 1902. decemberi konferenciáján) megvolt a saját kiszemelt, név szerinti jelöltje.

8.2. Szerkesztőváltás, növekvő közéleti befolyás

Az esélyes jelölt Poliány Zoltán lapszerkesztő volt, akit nem kisebb pártfogó, mint a sajtócézár és főrendiházi tag, Rákosi Jenő javasolt a posztra.¹⁰²⁴ A Külügyminisztérium 1903. februári álláspontja is az volt, hogy a teljes évig szemlézett lap a helyi magyar ügyekről megkívánt tájékoztatás alapvető igényeinek sem tud megfelelni, s Bálinthra inkább az oktatás terén kellene építeni...¹⁰²⁵ Poliány viszont a kivándoroltak körében végzendő misszióhoz meglehetősen magas árat próbált kialkudni.¹⁰²⁶ (Az uralkodóhoz jóváhagyásra felterjesztett anyagban azonban a regáti magyar sajtóorgánum céljaira eleve lényegesen többet, 35 000 frankot szántak.)¹⁰²⁷ Poliány programját

---

tése, továbbá a közös külügyminiszterhez címzett, márc. 26-án kelt fogalmazvány. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1006/1903 XVIII. t. 405. asz. De Wlassics Gyula is arra figyelmeztette a kormányfőt, hogy a nacionalista Epoca szerkesztője is megkörnyékezte a szerkesztőt. Sebestyén kereskedelmi tudósítóként sem végezte jól a munkáját Bukarestben, s ezért a szakárca is megszakította vele kapcsolatát. MOL K 26 ME 575. cs. 2011. és 2802. 1903XVIII. t. 74. asz.

1024 Pro domo. A Romániai akció 1902. dec. 15-ei ülésének határozatai. MNL OL K 26 ME 858. cs. 4887. 1902 XXII. t. 1496. asz.

1025 Miniszterelnöki átirat Agenor Gołuchowski közös külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1903. febr. MNL OL K 26 ME 858. cs. 405. 1903 XVIII. t.

1026 Az évi 4460 koronás szubvención s a 6000 koronás szerkesztői illetményen túl (feleségével együtt) vasúti ingenjegyét és 1000 koronás egyszeri letelepedési támogatást igényelt. Uo.

1027 Az akció pénzügyeit svájci frankban számították, mivel a 19. század második felében függetlenedő balkáni államok is ehhez az értékálló pénznemhez igazították saját valutáik árfolyamát. Érdekes, de nem egészen világos a magas költség indoklása, azaz, hogy a lap nemcsak a szellemi színvonal emelését, de „a romániai magyar kolóniák gazdasági

és írói stílusát ugyanakkor Berczik Árpád, a Sajtóiroda főnöke is igen meggyőzőnek találta.¹⁰²⁸

A megbízás feltételeiről Pallavicini János bukaresti követ úgy nyilatkozott, hogy a kinevezendő szerkesztőtől nem szabad sajnálni a pénzt, mert „...ha a kiküldötnök van mit féltene, így körültekintőbb és diszkrétbb, s mint ilyen bizalmas értesülések beszerzésére is használható.”¹⁰²⁹ Poliány igényét így csaknem változtatás nélkül elfogadták.¹⁰³⁰

A titkos megbízatást tehát a fél éve „menetkész” Poliány kapta, akinek 1903 nyaráig kellett berendezkednie Bukarestben.¹⁰³¹ A kormány elvi követelményei szigorúak és igen egyértelműek voltak: „Minden ízetlen hyperlojalitás elkerülésével – hangzott a kormányzati intelem – tartozik Ön Románia és intézményei iránt lojalitással viseltetni...”. Vállalnia kellett továbbá, hogy a hazai lapokban nem teregeti ki a romániai magyarok dolgait.¹⁰³² Ellentétben Sebestyénnel, aki a romániai magyar érdeksérelmekről a *Budapesti Hírlapban* megjelentetett, s diplomáciai bonyodalmakkal fenyegető cikkhez szolgált „pótolhatatlan” értesüléseivel.¹⁰³³ Feltehetőleg ezzel próbált törleszteni elutasításáért. A lapszerkesz-

---

consolidálás[át]” is szolgálná. Klebelsberg Kuno 1903. márc. 22-ei jelentése Rákosi Jenővel történt megbeszéléséről; valamint ennek alapján, s ugyanezen a számon (1903. márc. 25-én) kelt fogalmazvány a közös külügyminiszterhez. MNL OL K 26 ME 575. cs. 80/1903 XVIII. t.

1028 Pro domo. (Dátum nélkül.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 4953/1902 XXII. t. 1496. asz.

1029 Uo.

1030 5000 korona fizetés, 4000 korona támogatás a bevétel levonása után. A szállítási kedvezményt nem, de a letelepedési támogatást ugyancsak megítélte a Miniszterelnökség. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, válaszul Agenor Gołuchowski 1903. ápr. 28-ai levelére. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1871/1903 XVIII. t. 405. asz.

1031 Uo.

1032 Pro domo. Szóbeli utasítások Poliány Zoltán szerkesztőnek. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2981/1903 XVIII. t. 405. asz.

1033 Szmrecsányi Pál püspök, a katolikus akcióág vezetője a rosszízü hazai sajtóközlemény sugalmazójának egyik bukaresti beosztottját hitte, megkeresésére azonban Rákosi Jenő tudatta vele, hogy a „hírforrás” Sebestyén volt. Szmrecsányi 1903. máj. 8-ai levele Széll Kálmán kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 575. cs. 2005/1903 XVIII. t. 407. asz. A miniszterelnök átiratában azt kérte Gołuchowski külügyminisztertől, hogy utasítsa Pallavicini követet: a Bukaresti Magyar Újság szerkesztői posztjától elűtött, s bizonyára rendkívül csalódott Sebestyéntől óvakodjanak, s lehetőleg érvék el mielőbbi hazatérését. Fogalmazvány, 1903. máj. 17. Uo.

tői pályázat vesztese ezt még azzal tetézte, hogy a magyarellen *Epoca* szerkesztőjével mutatkozott, s a román sajtó – neki köszönhetően – csakhamar a titkos magyar segélyprogram híréből visszhangzott.¹⁰³⁴

A Kárpátokon túli olvasóközönség Poliány nevét ugyancsak hamar megismerte. A Bálinthtal való stafétaváltás 1903 kora őszen történt, ám nem volt egészen zökkenőmentes, ugyanis a lelkes nem tudott elszámolni támogató-sokról, s az anyaországi forrásokból alapított nyomda magyar betűkészletének is nyoma veszett.¹⁰³⁵ A Miniszterelnökség azonban tekintettel volt a lapalapító korábbi érdemeire, s hogy „...a derék pap el ne kedvetlenedjék”,¹⁰³⁶ méltányosságból a giurgiui plébániára helyezték át,¹⁰³⁷ de távozása sem zajlott le botrány nélkül...¹⁰³⁸

Miután Poliálynak ily módon sikerült ellenségeket szereznie, egy csapásra a kivándorolt magyar közösségeket pusztító viszály részesévé vált.¹⁰³⁹ Kellemetlenségei részben abból származtak, hogy elszántan belevetette magát a katolikus egyházközség megszervezésébe.¹⁰⁴⁰ A bukaresti magyarság egyleti életébe mégis viszonylag könnyű volt számára a beilleszkedés. Nem sokkal posztja elfoglalása után a Bukaresti Magyar Társulat díszelnökévé, feleségét pedig zász-

1034 Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, válaszul Agenor Gołuchowski 1903. ápr. 28-ai levelére. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1871/1903 XVIII. t. 405. asz.

1035 L. Poliány Zoltán 96 oldalas jelentése a Miniszterelnökségnek, amelyet 1904. febr. 7-én iktattak. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. A szerkesztő jelentésében az áll, hogy a pénzt hosszas és botrányos utánjárást követően találta meg, és fizette vissza Bartók György református püspöknek. Uo. 45–46.

1036 Miniszterelnökségi átirat Agenor Gołuchowski közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1903. márc. 26. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1006/1903 XVIII. t. 405. asz.

1037 Pro domo. MNL OL K 26 ME 742. cs. 3480/1904 XVIII. t. 1702. asz.

1038 A pap-szerkesztő búcsúlakomáján Holló – provokatív módon – részvételét jelezte, de ellenfelei őrizetbe vették a rendőrséggel (mégpedig azzal a váddal, hogy románellenes politikai fórumra igyekszik). Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése, 32. MOL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

1039 Poliány Zoltán 1903. szept. 24-ei félhivatalos levele a Miniszterelnökségnek. MNL OL K 26 ME 858. cs. ad 97/1903 XVIII. t. 405. asz. Mint írta: „Itt 4-5 ember gyűlölködésén és bosszúvágyán múlik minden. A népet ezek uszítják egymás ellen.”

1040 Ebbéli erőfeszítéseit azonban Pallavicini követ kifejezetten nagyra értékelte. Tisza István levele Agenor Gołuchowski közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. jan. 8. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5338/1903 XVIII. t. 405. asz.

lóanyává választották.¹⁰⁴¹ S ez nagyon is megfelelt az előzetes terveknek; az már kevésbé, hogy az egyleti pártoló tagság és a zászlóanyaság „költségeire” külön segélyt kért megbízóitól.¹⁰⁴² Forgolódása mégis meghozta az első eredményeket: 1903 szeptemberében arról számolt be, hogy sikerült visszaterelnie a korábban kivált dalárda tagságát a Társulatba; „majd később olvasztom a többi” – ígérte kissé kérkedően.¹⁰⁴³ Igyekezetét azzal jutalmazták, hogy a főkonzulátusi anyakönyvvezetőt arra utasították, hogy a házassági hirdetések Polány lapjában tegye közzé, ami természetesen keresettebbé tette a *Bukaresti Magyar Újságot*.¹⁰⁴⁴ Az általános elégedettség jelének tekinthetjük, hogy 1904 januárjában a kormány arra kérte az akcióban érintett egyházak képviselőit (Szmrecsányi Pál katolikus és Bartók György református püspököket), hogy minden beosztottjukat utasítsák a szerkesztővel való aktív kapcsolattartásra.¹⁰⁴⁵ Polányt viszont külügyi csatornákon arra hívták fel, hogy a lap gazdasági karakterének erősítése végett lépjen érintkezésbe a mezőgazdasági tárca alá tartozó *Székelyföldi Kirendeltséggel*, s feltűnés nélkül tegye közzé annak hirdetéseit.¹⁰⁴⁶

Alig egy éves működés után 120 előfizetője volt a lapnak, amely hetente 600-700 példányban gördült le a nyomdagépről, s jutott belőle nemcsak a moldvai csángóknak, de a bukovinai székelyeknek is.¹⁰⁴⁷ Polányt a szokványos gáncsokkodás ellenére sokan segítették, egyházközségi elnöksége tekintélyt

1041 BMÜ, 1903. szept. 27.

1042 Polány 1903. szept. 3-ai félhivatalos levele a Miniszterelnökséghez. MNL OL K 26 ME 858. cs. sz. n.[ad 97.]/1903 XVIII. t. 405. asz.

1043 Uo.

1044 Fogalmazvány Plósz Sándor igazságügy miniszternek (1903. okt. 11.), valamint a miniszter 32639/1903 I. M. rendelete (1903. okt. 23.). MNL OL K 26 ME 858. cs. 4191. és 4428/1903 XVIII. t. 405. asz.

1045 Tisza István levele Szmrecsányi Pál nagyváradai katolikus és Bartók György erdélyi református püspökökhöz. Fogalmazvány, 1904. jan. 21. MNL OL K 26 ME 858. cs. 410/1903 XVIII. t. 335. asz.

1046 Uo. De törődtek Polány személyes igényeivel is: Klebelsberg többször is közbenjárt érdekében Falk Miksánál, aki a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének elnöki tisztét is betöltötte. A külföldön működő Polánnyal azonban rendkívüli megbízatása ellenére sem tettek kivételt. Fogalmazvány Falk Miksa országgyűlési képviselőhöz (1904. ápr. 12.), valamint Pro domo (1904. dec. 9.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 718. és 5775/1904 XVIII. t. 335. asz.

1047 Kertész 1913, 73.

adott számára, s a friss lapszámokat olvasó magyarok hamarosan egyik szellemi vezérükként tisztelték. A sikerek hatására már ekkor tervbe vette az újság fejlesztését, mivel csak nagyobb példányszámban, több oldalon és mellékletekkel (naptárral, regényújsággal) gyarapodva látta biztosítva a talpon maradást a román versenytársakkal szemben. Legalábbis ezzel érvelt feljebbvalóinak, amikor pályázatot nyújtott be a felmerülő költségek fedezetére.¹⁰⁴⁸ 1904 tavaszán egy jelentősebb beruházási hitelkérelemmel állt elő, hogy a *Bukaresti Magyar Újság* előállításának teljes folyamata az ő – s általa a magyar kormány – ellenőrzése alá kerüljön. Természetesen az akció vezetésének is érdekében állt megtörni az egyetlen magyar (bár elavult) betűkészlettel rendelkező bukaresti nyomda monopóliumát, de fedezet hiányában a fejlesztést a következő pénzügyi évre halasztották.¹⁰⁴⁹ Ehhez képest Poliány még ugyanazon év őszén újabb pályázatot nyújtott be: a *Julián Egyesület*¹⁰⁵⁰ közvetítésével egy évi 200 koronás irodaátalány jóváhagyását kérve. Az egyesület ajánlása szerint ezt a romániai magyarok kalendáriumának közös munkálatai és Poliánynak a magyar családok hazatelepítésével és az ösztöndíjra jelöltek közvetítésével kapcsolatos sűrű teendői kellőképpen indokolták.¹⁰⁵¹ Az elmondottakból kiviláglik, hogy Poliány az eredeti várakozásoknak megfelelően a *Romániai akció* egyik kulcsfigurájává vált, s méltán rászolgált a „bizalmi férfiú” elnevezésre.

Ennek a személye iránt táplált bizalomnak a jele, hogy a romániai titkos akcióba akaratlanul és avatatlanul beavatkozó budapesti sajtó megfékezésében is szerepet kapott. A *Pesti Hírlap* egy 1905-ben megjelent közleménye – a *Magyar iskolák elrománosítása* címmel – éles szavakkal támadta nemcsak a román, de „felelőtlenségükért” a magyar kormányt és a bukaresti külképviselet tagjait is.¹⁰⁵² A bukaresti parlamentben csakugyan napirendre tűzték annak a törvény-

1048 Poliány Zoltán emlékirata Tisza István miniszterelnökhöz. (Iktatva: 1904. febr. 7-én.) MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t.

1049 Poliány Zoltán 1904. ápr. 26-ai levele Khuen-Héderváry Károly Miniszterelnökhöz, ill. fogalmazvány a közös külügyminiszterhez jún. 20-ai dátummal. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2806/1904 XVIII. t. 335. asz.

1050 A magyar kormány szlávóniai akciójának fedő szervezete. Ügyvezető igazgatója tíz eszten-deig (1914-ig) Klebelsberg Kuno volt.

1051 Pro domo (1904. nov. 14.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 5325/1904 XVIII. t. 335. asz.

1052 Magyar iskolák elrománosítása. *Pesti Hírlap*, 1905. márc. 12.

tervezetnek a tárgyalását, amely megtöbbszörözte volna a román nyelvőrak számát a magyar iskolákban (is). A harciasan élesre hangolt cikk a román nemzeti jellem árnyoldalait firtatta. A kormány a románellenes indulatok felszítására is alkalmas írás lehetséges diplomáciai következményeit egy higgadt hangvétellő sajtó-helyreigazítással kívánta mérsékelni.¹⁰⁵³ A megbízást a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztője kapta. Poliány tapintatos „bukaresti levele” Rákosi Jenő *Budapesti Hírlap*­jában látott napvilágot.¹⁰⁵⁴ A szerkesztő saját lapjában is rátermetten és tapintatosan kezelte a kényes kérdéseket – mint a két haza viszonyát/ait –, noha politikai kommentárok közlésére nem volt felhatalmazása.¹⁰⁵⁵ A politika útvesztőiben sikeresen manőverező Poliány szűk mozgásterére ellenére bizonyos érdekvédelmi szerepkört is betöltött.¹⁰⁵⁶ Működésének legfőbb értelmét mégis

1053 Miniszterelnökségi belső emlékeztető, ill. Berzeviczy Albert kultuszminiszter 1905. márc. 27-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 631. cs. 1542/1905 XVII. t.

1054 A romániai magyar iskolák ügye. Levél a szerkesztőhöz. *Budapesti Hírlap*, 1905. ápr. 21.

1055 A *Hírek* Magyarországból rovatban ismertette a budapesti kormány felelősségvállalását a külföldre szakadt honpolgárai iránt, a bukovinai székelyektől az amerikás magyarokig; amibe a nagyszámú szlovák és ruszin kivándoroltak megkülönböztetés nélküli támogatása is beletartozott. (Pl. ruszinok egy braziliai kávéültetvényre csábított, irgalmatlanul kihasználts és sakkban tartott csoportját a konzulátus útján kiszabadította, és a MÁV ingyenesen hazaszállította. BMŰ, 1904. márc. 6.). Az ország gazdasági, kulturális fejlődését bemutató statisztikák is ezt a kedvező képet erősítették. Az obstrukciót nem kurucos virtusnak, mint inkább az ellenzéki politizálás súlyos károkat okozó túlkapásának ítélte. BMŰ, 1904. nov. 13. A *Hírek Romániából* rovatban a miniszterelnökségi utasításnak megfelelően Románia demográfiai, ipari és kulturális fejlődéséről, a dinasztia működéséről, jótékonykodásairól esett szó. Poliány ebben a szellemben idézte, Dimitrie Sturdza kormányfő intelmét, miszerint Romániának tartózkodnia kell a Monarchia belügyeibe avatkozástól. (BMŰ, 1904. jan. 3.) S kölcsönösségi alapon a szerkesztő is óvakodott társadalomkritikát gyakorolni. Ezt csak a Jászvásár környéki parasztlázongásokról tudósítva engedte meg magának. (BMŰ, 1904. okt. 2.)

1056 Taktikusan elhárította az irredenta Kultúrliga elnökének parlamenti interpellációban elhangzott vádját, miszerint a regáti magyar iskolák gyűlöletet szítanak a románság ellen. BMŰ, 1904. dec. 25. Poliány válaszul leszögezte, hogy a magyar tanodák a román kultuszminisztérium engedélyével és szigorú szakmai felügyelete alatt működnek. A tantermekben ki van függesztve I. Károly arcképe, s az iskolai ünnepeken elhangzik a román himnusz és román nyelvű szavalatok. A tanulók nagy része egyébként is a befogadó hazában kíván maradni, ezért érdekük a jó viszony ápolása a román hatóságokkal. (Grădișteanu és a bukaresti magyar iskolák. BMŰ, 1905. jan. 1.) Az érdekvédelem körébe tartozik a kivándoroltak állampolgársági és munkavállalási ügyeinek eredményes intézését szolgáló részletes tájékoztatók közlése a *Tudnivalók* rovatban, de tágabb értelemben az életminőséget javító egészségügyi és életvezetési tanácsok kínálata is (az *Orvosi tanácsok* rovatban).

a regáti magyarság nemzeti azonosságtudatának megszilárdításában és építésében találta meg: mindenekelőtt ápolta az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékét, s Rákóczi földi maradványainak hazahozatalával kapcsolatosan a kuruc hagyományt. (Utóbbi eseménynek különszámot is szentelt.) Természetes törekvése volt a székely vonatkozású események és székely történelmi alakok, (mint Gábor Áron, a Tömösi-szorost védelmező Kiss Sándor ezredes, vagy a nyergestetői csata hőse, Tuzson János őrnagy) bemutatása.¹⁰⁵⁷ Fontosnak tartotta a kivándoroltak sorában hírnevet szerzett regáti szakemberek, művészek – mint példaképek – életpályájának megismertetését is. (Közöttük a Rómán Vöröskereszt helyettes elnöke, dr. Fialla Lajosét, Veress Sándor mérnökét, a néptanító Teleki Mózesét, vagy a „mindenes” lelkész Koós Ferencét).¹⁰⁵⁸

Mindezek fényében természetesnek tűnik, hogy a Miniszterelnökség nemcsak a 6000 frankos kamatmentes hitelt ítélte meg a szerkesztőnek, de fizetését is jelentősen megemelte.¹⁰⁵⁹ Viszonzásképpen azt várták tőle, hogy a lap egy éven belül heti két alkalommal jelenjék meg. A budapesti személyes egyeztetésen az akció illetékesei azonban arra az álláspontra jutottak, hogy – noha a regáti magyarság intenzív orientálása hosszútávon ezt kívánná – a *Bukaresti Magyar Újság* még nem alkalmas arra, hogy filléres napilappá váljon.¹⁰⁶⁰

A beruházások és a sikeres üzletpolitika eredményeként azonban a lap forgalma így is öröndetesen növekedett. A gyarapodó bevételek és a saját nyomda előnyei miatt – a bukaresti követ javaslatára – Poliány támogatását valamelyest mérsékeltek, s a Sajtóalap helyett a Külföldi Alap költségvetésébe illesztették.¹⁰⁶¹

1057 Rákóczi sírjánál. BMŰ, 1903. nov. 1. Emlékezés Gábor Áronra. BMŰ, 1904. júl. 10. Mindkét helyszín a regáti magyarok éves hazalátogatások „turisztikai” célállomásai közé tartozott, természetesen a csíksomlyói kegyhellyel együtt.

1058 BMŰ, 1903. okt. 25.; BMŰ, 1904. nov. 13.; BMŰ, 1904. febr. 28.; BMŰ, 1905. nov. 16. Szép gesztus volt Poliánytól, hogy az időközben fiatalon elhunyt elődnek, Bálinth Jánosnak is méltó emléket állított. BMŰ, 1904. nov. 13.

1059 Mégpedig 75%-kal 7000 frankra. A hiteltörlesztést Poliánynak csak egy évvel később kellett megkezdeni, évi 800 frankos részletekben. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1905. márc. 30. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1558/1905 XVII. t. 239. asz.

1060 Miniszterelnökségi belső emlékeztető, 1905. máj. 29. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2243/1905 XVII. t. 239. asz.

1061 Miniszterelnökségi belső emlékeztető, 1906. júl. 25. MNL OL K 26 ME 858. cs. 3327/1906 XVII. t. 310. asz.

Mindez 1906 derekán történt, amikor is a szakmai karrierjének csúcsára érkező Poliány az első nagyobb botlását elkövette. Lapja 47. és 48. számában elmarasztalta a *Romániai akció* református ágának vezetőjét, Újváry István esperest, azzal, hogy az nem látja a magyar egyesületek társadalmi integrálódásához milyen kiváló alkalmat kínál egy bemutatkozás Hohenzollern I. Károly 40 éves uralkodói jubileumán.¹⁰⁶² A megbántódott lelkész az erdélyi püspök révén nyilvános elégtételt követelt. A Miniszterelnökség a mindig tapintatos Pallavicini örgróf közvetítését kérte. A követség hamarosan kimerítő jelentést tett az ügyről, melynek végkicsengése az volt, hogy a kialakult helyzetért az érintettek egyaránt hibáztathatók. Miután azonban a maga posztján mindkettő hasznos munkát végezett, a Miniszterelnökség lezárta az ügyet azzal, hogy hasonló nyilvános összetűzést nem néz el a továbbiakban.¹⁰⁶³

A magyar egyesületek közös pavilonjában¹⁰⁶⁴ tett több mint félórás királyi vizit ugyanakkor kétségtelenül jó hatással volt a magyarság romániai megítélésére, amit a *Bukaresti Magyar Újságnak* odaítélt nagydíj is kifejezett.¹⁰⁶⁵ A kiállítás sikerének fényében sütkérező Poliány tehát nem minden alap nélkül nevezhette „diadalnak” az eseményt.¹⁰⁶⁶

Ebben a kivételes pillanatban a szerkesztő új fejezetet próbált nyitni a romániai magyar sajtó történetében, s azzal kereste meg a külföldi akciók szellemi atyját és motorját, Klebelsberg Kunót, hogy alkalmasnak látná az időt lapja napilappá fejlesztésére. A külügyi csatornán megérkező elutasítás azonban kijózanító tárgyilagossággal utalt a szűkös keresletre, és a vállalkozás felfuttatásának egyéb kockázataira. Ám Poliány távlatos terveihez makacsul próbált egyéb

1062 Bartók püspök Wekerle Sándorhoz írt jún. 2-ai levele szerint a szerkesztő hazugnak, provokátornak és a magyar ügy ellenségének nevezte az esperest. MNL OL K 26 ME 858. cs. 3366/1906 XVII. t. 310. asz. Újváry 1906. okt. 26-ai Bartók püspökhöz címzett levelében azt írta, hogy a nézeteltérés a „pavillonocska idétlen ötletéből keletkezett”. Egyébként Poliányt „hazug fráter”-nek nevezte. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5348/1906 XVII. t. 310. asz.

1063 Wekerle Sándor levele Bartók György református püspökhöz. Fogalmazvány, 1906. nov. 2. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5281/1906 XVII. t. 310. asz.

1064 A Poliány saját költségén megépült pavilon homlokzatán ez a jelmondat várta a látogatókat: „Légy hű honpolgára hazádnak, de kérdd Isten áldását erre az országra, ahol a kenyered[et] keresed.” A mi pavilonunk. BMŰ, 1906. jún. 14.

1065 BMŰ, 1906. nov. 22.

1066 BMŰ, 1906. jún. 28.

pártfogókra lelteni. Először ifjabb Andrassy Gyula belügyminiszternél ajánlkozott,¹⁰⁶⁷ majd 1907 tavaszán az agrártárca támogatását kérte.¹⁰⁶⁸ (Feltehetőleg a *Család* című vasárnapi melléklet megindításához, amely 1907 decemberétől indult felesége szerkesztésében.)¹⁰⁶⁹ Schönburg-Hartenstein herceg, az új bukaresti követ ekkor már arról tájékoztatta a kormányt, hogy – próbálkozásainak sikertelensége okán – Poliány hazatérését rebesgetik. Virágnyelven ezt a szándékot fejezte ki a szerkesztő újabb előterjesztése is, amelyben javadalma jelentős növelése mellett rendkívüli segélyért folyamodott. A csatolt orvosi szakvélemény pedig gyógyfürdő kúráját javasolt számára...¹⁰⁷⁰

Az akció vezetése – tekintettel a jelentős inflációra – nem zárkozott el az illetményemelésről, a gyógykezelés támogatásával azonban nem kívántak hivatkozási alapot teremteni. A kért „drágasági pótlék” kevesebb, mint felének jóváhagyáshoz azonban egy baráti figyelmeztetés is társult, nevezetesen, hogy hagyjon fel végre az ellenségeskedéssel Újváry esperessel, ellenkező esetben – nem tartóztatják...¹⁰⁷¹ A lap végül is 1908. július 1-én szűnt meg,¹⁰⁷² oly módon, hogy a magyar kormány Poliány tapasztalatait a szlavóniai akcióban kamatoztatta, a *Szlavóniai Magyar Újság* szerkesztőjeként.¹⁰⁷³

1067 Miután azt a hírt vette, hogy a tárca lapot kíván alapítani Romániában. Természetesen utalt külhoni tapasztalataira is. Poliány Zoltán levele ifj. Andrassy Gyulához. (A dátum nélküli levelet 1907. febr. 24-én iktatták.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 1757/1907 XX. t. 320. asz.

1068 Poliány Zoltán (dátum nélküli) levele Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez. (Iktatva: 1907. febr. 24-én.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 1614/1907 XX. t. 320. asz.

1069 Szándék szerint a melléklet elsődleges célközönsége az ifjúság és a női olvasók voltak, ám a történelmi témák és életrajzok sora (mint Mátyás király, Kinizsi, Tinódi Lantos, Bethlen, Bocskai, Zrínyi Ilona, Lórántffy Zsuzsanna, Mária Terézia, Türr István, stb.) a teljes magyar olvasóközönség szellemi épülésére szolgált.

1070 Pro domo (1907. júl. 2.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 3238/1907. XX. t. 320. asz.

1071 Budapest 2.400 frank helyett 1000 frank illetménynövelést tartott méltányosnak. Uo.

1072 Kertész 1913, 79.

1073 Makkai 2016, 164–165.

8.3. Kéretlen versenytárs: a Romániai Hírlap (1907–1910)

Ekkor lépett színre a tőkeerős¹⁰⁷⁴ laptulajdonos, Scheier Németh Ignác tájkerész és virágnagykereskedő,¹⁰⁷⁵ aki két évtizedes romániai tartózkodás után¹⁰⁷⁶ indította el a *Romániai Hírlap*ot 1907 novemberében. Hogy miért éppen ekkor? Csak sejthető. Az időzítést mindenesetre gyanússá teszi, hogy a több mint félszázzezernyi bevándorolt (és ugyanennyi csángó-) magyarnak ekkor már évek óta saját lapja volt. Nem meglepő tehát az új magyar orgánus összességében meglehetősen hűvös fogadtatása. Érthető ellenérzéssel viszonyult Poliány is a szűkös anyanyelvi olvasótábor megosztását jelentő lapalapításra.

A Miniszterelnökség sajtóosztályán ugyan nem volt ismeretlen a laptulajdonos személye, a romániai titkos akció vezetését mégis az óvatos távolságtartás jellemezte. Scheier Németh ugyanis *Irányelvek* címmel közzétett szerkesztői programjában az orgánus teljes anyagi és politikai függetlenségével kérkedett,¹⁰⁷⁷ ebből és más jelekből pedig kézenfekvően az következett, hogy az újságot a magyar kormány pártfogását élvező laptárs *ellenében* alapították. Scheier Németh lapja a Kárpátok másik oldalán ettől függetlenül ugyancsak ideges reakciókat váltott ki.¹⁰⁷⁸ A *Neamul Românesc* és a *Seară* című lapok sovinizmussal és titkos célok szolgálatával vádolták az „ellen-

1074 Erről állami megbízása tanúskodik, 1903-ban ugyanis Ilfov megye fásítási munkáit 15 000 lej értékben Seier [sic!] Németh Ignác kapta. BMÚ, 1903. márc. 8. Wodianer Rudolf, bukaresti főkonzul szerint a vállalkozó évi 60-70 ezer frank bevétellel rendelkezett. Pro domo. (1908. jan. 21.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 245/1908 XX. t.

1075 RH, 1908. nov. 29.

1076 Fogadják szíves köszönetemet. RH, 1908. dec. 20. A Miniszterelnökség ezzel szemben úgy tudta, hogy csupán egy évtizedes helyismerettel rendelkezik a laptulajdonos. Pro domo (1908. ápr. 30.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 825/1908. XX. t. 245. asz.

1077 A szerkesztő többek között azt írta a lap céljáról, hogy „részhajlás nélkül, fölfelé[!] és lefelé egyaránt függetlenül álljon szolgálatában a magyarság ügyének”. RH, 1907. nov. 17.

1078 Lásd az említett lapok vonatkozó cikkeinek magyar fordításait. MNL OL K 26 ME 858. cs. 245/1908 XX. t.

lap”-ot (utóbbi egyúttal elismerte, hogy a *Bukaresti Magyar Újság* soha nem volt románellenes).¹⁰⁷⁹

Akárhogyan ítélték is meg a kortársak a virágkereskedő kiadói vállalkozását, azt mindenképpen le kell szögezni, hogy a helyi igényeknek megfelelő és lojális hangvételű „kisebbségi” hetilapot adott közre, amelynek talán csak egy komoly hibája volt: hogy megátalkodottan próbálta lejáratni szakmai versenytársát.¹⁰⁸⁰ Először a Magyar Társulat lobogójának beszerzésében vállalt visszaszerepe örvén támadta Poliányt.¹⁰⁸¹ A pénzügyi elszámolás követelése ettől kezdve visszatérő jelszó lett a *Romániai Hírlapban*.¹⁰⁸² (1908/09 fordulóján Scheier Németh cikksorozatát is szentelt a kérdésnek.)¹⁰⁸³ Másutt a „vénasszonyok egyesületén” derült, amely hiába próbál szabadulni erkölcsi szembesítést követelő lapjától.¹⁰⁸⁴ Úgy tűnik, Scheier Némethet a közéletmegváltó küldetés betöltésétől semmi nem téríthette el, s ennek legfőbb eszközét Poliány további módszeres ostromozásában találta meg.¹⁰⁸⁵

A kellemetlen számonkérések és fenyegető víziók természetes következményének tekinthető, hogy Scheier Németh hamarosan nemkívánatos személlyé

1079 Uo.; Seara, 1908. nov. 19. Neamul Românesc, 1908. nov. 15. [28.] A Critica 1908. febr. 21-ei száma ugyancsak „dicséretes”-nek nevezte Poliány szakmai működését. Poliány gyakran hangoztatott románbarátságát az is alátámasztotta, hogy felesége kiválóan megtanulta a nyelvet, és fordított is románból. Pro domo (1908. ápr. 30.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 825/1908 XX. t. 245. asz.

1080 A Julián Egyesület úgy készítette fel Poliányt, hogy tudomást se vegyen az ellenséges vezércikkekről, hiszen a közöny mindennél sorvasztóbb hatású eszköz az új lap elnémitására. Pro domo (1908. jan. 21.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 245/1908 XX. t.

1081 Minthogy a vételár háromszorosan meghaladta az anyaországi beszerzés szokásos költségeit (300 korona helyett 900-ba került), elmarasztalta Poliányt abban, hogy a közvetítők súlyosan megkárosították az anyagi gondokkal küszködő egyesületet. Scheier Németh kijelentette, hogy a regáti magyarságot többé nem lehet az orránál fogva vezetni. RH, 1908. máj. 10.

1082 RH, 1908. máj. 17., RH, 1908. máj. 24. és RH, 1909. márc. 18.

1083 Elszámolás. 3. RH, 1909. jan. 17.

1084 RH, 1908. dec. 20.

1085 A fumei Tengerpart szerkesztője, Fodor Oszkár kisebb erkölcsi károkozásért is állásával fizetett – emlékeztetett Scheier Németh –, pedig ő nem hazudta a román királynak magáról azt, hogy doktor volna, mint azt Poliány tette. RH, 1908. máj. 24. Bevallása szerint saját lapkiadói vállalkozását is a „nagyra törő”-nek és felelőtlennek tartott Poliány megfélemezésének szándékával indította el. Poliány felelőtlenségét azzal próbálta bizonyítani, hogy karácsonyi szabadság címén volt mersze lapját 5 hétre felügyelet nélkül hagyni. RH, 1908. ápr. 5.

vált a bukaresti magyarság legpatinásabb egyesületében.¹⁰⁸⁶ Az pedig bizonyosan már a lap forgalmát is érintette, hogy a hírbe hozott egyesületi vezetők¹⁰⁸⁷ ellenlábasánál kerestek és találtak vigaszt. Így a román főváros magyarságának első számú média-partnerévé mégsem az újsütetű *Romániai Hírlap*, hanem a *Bukaresti Magyar Újság* – majd annak megszűnése után a *Romániai Magyar Újság* – lett. A kellemetlen „tényfeltáró riportok” hatására tehát a regnáló egyesületi vezetők elpártolnak Scheier Németh-től. Lehetséges ugyanakkor, hogy a negatív szenzációkban gazdag sajtókampány az elégedetlenkedők és a pikáns hírekre éhes közönség soraiból többeket mégis csak a lap hű olvasóivá tett. A felekezeti szempontból rendkívül megosztott romániai magyarság egy része feltételezhetően azt is kárörömmel nézte, hogy a szerkesztőtárs miként próbálja rásütni Poliányra az egyházellenesség bélyegét.¹⁰⁸⁸ Scheier Németh immár a katolikus egyház tekintélyének védelmezőjeként ajánlotta a magyar kormány figyelmébe a katolikus tanfelügyelő „elkормölés”-ével s a református presbitérium bujtogatásával vádolt Poliányt. A *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztőjét végül nem kevesebbért, mint egy küszöbön álló vallásháború előidézéséért kívánta vizsgálóbizottság elé állítani.¹⁰⁸⁹

1908 januárjára Poliány körül valósággal megfagyott a levegő. Az Újváry esperessel tovább mérgesedő ellentétére utalva Klebelsberg a gyors megbékülést ajánlotta, ellenkező esetben mindkettejük visszarendelését helyezte kilátásba.¹⁰⁹⁰ Legalább ilyen nyomasztó teher lehetett Scheier Németh szűnni nem akaró áskálódása. Az ellentéteknek két jól tapintható okát ismerjük: Poliány egyik jelentésében azt írta, hogy a jómódú és követségi kapcsolatokkal is rendelkező Scheier Németh azt híreszteli, hogy Bukarestben bárki csak addig lehet magyar vezető, amíg ő akarja.¹⁰⁹¹ Ha így is lett volna, Poliány megjelenésével ez a felállás gyöke-

1086 Poliány Zoltán levele Schönburg herceg bukaresti követhoz, 1908. febr. 11. MNL OL K 26 ME 858. cs.825/1908 XX. 245. asz.

1087 A Magyar Társulat új elnökét, Veress Jánost pl. „erkölcsi nullának” nevezi, és őt teszi felelőssé az eltűnt egyesületi javakért. RH,1908. dec. 20. és RH, 1909. márc. 18.

1088 RH,1908. ápr. 5.

1089 Uo.

1090 Pro domo. (1908. jan. 21.) MNL OL K 26 ME 858. cs. 245/1908 XX. t.

1091 Poliány Zoltán levele Schönburg herceg bukaresti követhoz, 1908. febr. 11. MNL OL K 26 ME 858. cs. 825/1908 XX. 245. asz.

resen megváltozott. A magyar kormány bizalmi embere – különösen katolikus körökben, de a Társulatban is – komoly befolyásra tett szert, ráadásul munkásságáért a román uralkodó, Károly királyi érdeméremmel jutalmazta.¹⁰⁹² Scheier Némethnek tehát presztízssokokból állhatott útjában a *Bukaresti Magyar Újság* szerkesztője, s virágkereskedőként bizonyára szakmai kisebbségi érzés is táplálta ellenszenvét. A másik lehetséges magyarázat az, hogy Scheier Németh a román érdekek kiszolgálójaként alapított lapot az – úgymond – román belügyekbe avatkozó *Bukaresti Magyar Újság* ellen. Ez a tétel ugyan évekig makacsul tartotta magát diplomáciai körökben és a Miniszterelnökségen, de Pallavicini János egykori bukaresti követ meggyőződésén kívül más tény nem támasztotta alá. (Sőt, a román sajtó is éles kirohanásokat intézett ellene, – ami természetesen nem zárja ki a román kormánykörökkel való kapcsolat lehetőségét.)

Az ellentétek élezése azonban nem csak Scheier Némethnek róható fel. Poliány maga is felelőtlenül járt el az *Egy szennylap* beszédes címet viselő vezércikkében, ahol alantas bulvárlapokkal rokonította, s „hasznos eszmékben vérszegény újságocská”-nak nevezte a laptársat. Scheier Németh persze nem maradt adós: Poliány „legitimitását” igyekezett megkérdőjelezni azzal, hogy a *Bukaresti Magyar Újság* egykori alapító-szerkesztője, Bálinth János katolikus pap érdekeit ecsetelte.¹⁰⁹³ Egyúttal azt bizonygatta, hogy a külképviselet erkölcsi, és a magyar kormány bőséges anyagi támogatása nélkül Poliány a bevándoroltak közösségi életét mételyszó tevékenységével már régen tönkrement volna. Ezt a piaci szabad verseny elvének ellentmondó helyzetet a két hetilap példányszámának szembesítésével próbálta megvilágítani. Állítása szerint ugyanis a *Híradó* 3000, míg Poliány lapja alkalmanként mindössze 500 példányban jelent meg.¹⁰⁹⁴

1092 Wekerle Sándor levele a közös külügyminiszterhez. Fogalmazvány, 1907. jan. 4. MNL OL K 26 ME 858. cs. 6276/1906 XVII. 310. asz. A kitüntetés bizonyos értelemben a romániai magyarság titkos pártfogójának, a magyar Miniszterelnökségnek az elismerését is jelenti, amely annak idején a román állammal szembeni lojális magatartásra intette a szerkesztőt. Feljegyzés a Poliáynak szóban adandó instrukciókról, 1903. júl. 13. MNL OL K 26 ME 858. cs. 3002/1903 XVIII. t. 405. asz.

1093 Poliány 50 frank felajánlásával gyűjtést kezdeményezett Bálinth arcképének megfestetésére. RH, 1907. nov. 24.

1094 RH, 1908. jan. 19.

A Miniszterelnökségen ekkor már megérett az elhatározás, hogy az áldatlan „belháborúba” bonyolódó, ám „megbízható és ügyes hírlapírónak bizonyult” Poliányt Horvátországba helyezik, hogy a *Szlavóniai akció*ban hasznosítsa szakmai, és a nemzeti ellentétek oldásában bizonyított képességeit, tapasztalatait. Távozásának valószínűsíthető közelsége azonban egy súlyos dilemmát vetett fel: vajon helyettesítésével, avagy az ellenlábas Scheier Németh Ignác lapjának támogatásával érdemes-e a romániai magyarságnak anyanyelvű újságot biztosítani?¹⁰⁹⁵ Az egyik költséges, a másik sokkal inkább kockázatos megoldásnak tűnt.

Poliány sorsa mindenestre 1908 nyarára eldőlt, amikor is *Szlavóniai Magyar Újság* elindítására Eszékre költözött.¹⁰⁹⁶ A megüresedett romániai állásra benyújtott pályázatokat a Sajtóiroda következetesen ad acta helyezte, s így a *Bukaresti Magyar Újság* végleg elnémult.¹⁰⁹⁷

Scheier Németh azonban nem tágított. 1908 szeptemberében egy ingyenes naptár kiadásáról tárgyalt a Miniszterelnökségen, s mivel a kormányfőnél nem kapott kihallgatást, a Sajtóiroda vezetőjével, idősebb Ábrányi Kornéllal találkozott. A megbeszélés során kiderült – legalábbis a szerkesztő szerint –, hogy Ábrányi javasolta számára a támogatási összeg megadását, de azt mégis megtorpedózták. Scheier Németh hitetlenkedve foglalta össze a történeteket: hazarúlással vádolják, miközben jelentős anyagi áldozatot hozott és hoz a regáti magyarokért. A „kintiek” szolgálatára rendelt papokra, pedagógusokra és a követség munkatársaira hivatkozott, hogy igazolják, nem tett mást, mint hűséget és tartást igyekezett plántálni honfitársaiba.¹⁰⁹⁸

Budapest egyeztetett is ez ügyben a romániai külképvisellel, s megfontolta annak lehetőségét, hogy a romániai titkos nemzetgondozási akcióban immár Scheier Némethre alapozzon. A követség azonban a regáti magyaroktól kapott beadványra hivatkozva úgy foglalt állást, hogy az ellentétektől tépázott magyar

1095 Pro domo (1908. ápr. 30.). MNL OL K 26 ME 858. cs. 825/1908 XX. t. 245. asz.

1096 Alois Lexa von Aehrenthal közös külügyminiszter 1908. júl. 27-ei levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 858. cs. 3396/1908 XX. t. 245. asz.

1097 Először Farkas Ferenc, Amerikát megjárta egri tisztviselő pályázott a megüresedett posztra. Farkas Ferenc 1909. febr. 19-én kelt kérvénye Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 858. cs. 942/1909 XX. t.

1098 RH, 1908. nov. 29.

közösség nem tudná visszanyerni nyugalját Scheier Németh megbízása esetén, ami viszont (főként, ha a szerkesztőnek csakugyan román megbízói vannak), további bonyodalmakat támaszthat.¹⁰⁹⁹

Scheier Németh a Sajtóirodának címzett levelében a lapalapítás előzményeit úgy foglalta össze, hogy a történetbe beleszötte, miként ajánlott a *Romániai akció* talán legtekintélyesebb alkalmazottjának, a református esperesnek méltányos honoráriummal szerkesztői megbízatást; amivel nem csak közéletmegújító törekvéseinek tisztaságát, de Újváry feltételezett megbízójával, a magyar kormánnyal szembeni lojalitását is igazolhatta. Tervezete egyébként több ponton kedvezőbb volt Poliány évekkel korábbi ajánlatánál. Vállalta például, hogy a lap 1000 példányát ingyen adná a legszegényebb olvasóknak, ahogyan kilátásba helyezte 240 tiszteletpéldány óhazába postázását is. Mindezek fejében csupán a nyomda- és postaköltségek térítését kérte. Ugyanakkor szóba hozta a személyét övező bizalmatlanságot s öntudatosan közölte: feljelentést tett önmaga ellen Visontai Soma udvari tanácsosnál – aki azonban nem talált rá nézve terhelő bizonyítékokat.¹¹⁰⁰ A Miniszterelnökség egy ideig tanácstalan volt, Scheier Németh ugyanis a Sajtóosztályon járva egyértelművé tette, hogy tudomása van a titkos akcióról. (Számos részletet illetően csakugyan megalapozott értesülései voltak.) A kérdés továbbra is úgy merült fel, hogy új szerkesztőt küldjenek-e Bukarestbe, akit Scheier Németh akár könnyedén leleplezhet; avagy kisebb támogatással a *Romániai Hírlapot* nyerjék meg a regáti akció szócsövének?¹¹⁰¹ Scheier Németh megpróbálta kiaknázni „birtokon belüli” helyzetét. Szívós próbálkozásai hátterében ugyanakkor érzékelhető az aggodalom, hogy amennyiben mégsem sikerülne hajdani ellenfele, Poliány örökébe lépni, akkor a kormányzati támogatást a Bukarestben ez idő tájt szerveződő nyomdai vállalkozás nyeri majd el, s ismét versenyhátrányba kerül a szűk regáti magyar sajtópiacon. Ismételt elutasítása után ezért is támadta megújuló erővel a hazai szászok által kiadott *Romániai Magyar Újságot*.¹¹⁰²

1099 Pro domo, 1909. ápr. 3. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1595/1909 XX. t. 942. asz.

1100 Scheier Németh kérelme Wekerle Sándor miniszterelnökhöz. (Iktatva: 1909. márc. 24-én). Uo.

1101 Pro domo, 1908. ápr. 30. MNL OL K 26 ME 858. cs. 825/1908 XX. t. 245. asz.

1102 Székely Bélát ő vezette be Bukarest magyar társadalmába, gyakran vendégül is látta. Székely a szíves látás után átpártolt a Magyar Társulathoz, s immár a szász nyomdának ajánlotta fel,

Újabb konkurencssal a sarkában a kikoszarozott Scheier Németh módszere-
sen nyomozni kezdte, hogy a kormány köreiben ki is áll (a többek által biz-
tosnak hitt¹¹⁰³) segélyezése útjában. Némi kutakodás után Klebelsberg Kuno
személyébe ütközött, aki osztotta Pallavicini őrgrof azon aggodalmát, hogy a
román kormány a szerkesztő által ellenőrzi a regáti magyarságot.¹¹⁰⁴ Az újságíró
ezért „szakmai” hitele visszaszerzése érdekében rágalmozási pert indított a fia-
tal gróf ellen.¹¹⁰⁵ Ezzel ugyan tovább rontotta viszonyát a Miniszterelnökséggel,
de bizonyos lehetett abban, hogy amennyiben nem képes eloszlatni az ügynök
voltával kapcsolatos gyanút, végképpen lemondhat az államsegélyről. Másfelől
a kellemetlen és kockázatos procedúra vállalásával az igaza védelmében akár
miniszterekkel is dacolni kész bajnok képét erősíthette regáti honfitársai sze-
mében. A bírósági eljárás végül is kedvező eredményt hozott számára. Néhány
hónap után elégtétellel közölhette olvasóival, hogy Klebelsberg Leo [sic!] a bí-
róság előtt elismerte tévedését és bocsánatot kért tőle.¹¹⁰⁶

A per kimenetele bizonyos értelemben szalonképesebb partnerré avatta
Scheier Némethet. Míg néhány hónappal korábban pénzhiány és a szerkesz-
tő személyi alkalmatlansága indokával irattárba helyezték az ügyet,¹¹⁰⁷ 1909

---

hogy közvetíteni fog a kormánysegély elnyeréséhez. RH, 1908. dec. 6. Hogy az új lap csök-
kentette Scheier Németh esélyeit a támogatásra, igazolja, hogy 1908. dec. 31-én kérelmet
nyújtottak be a Sajtóirodánál. Brozer Vilmos és Parzer Sándor kérelme a miniszterelnök-
höz. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1340/1909 XX, t. 942. asz.

1103 Id. Ábrányi Kornélt és a tiszteletpéldány-listáján ugyancsak szereplő Romy osztálytaná-
csost pártfogóiként tartotta számon. Scheier Németh kérelme Wekerle Sándorhoz. (Iktatva:
1909. márc. 24-én) MNL OL K 26 ME 858. cs. 1595/1909 XX. t. 942. asz. 1909. október
1-jén a Miniszterelnökségen vizsgálat is indult annak kiderítésére, hogy melyik főtisztvi-
selő bízta meg a műkertész-szerkesztőt. Miniszterelnökségi belső emlékeztető, 1909.
szept. 18. MNL OL K 26 ME 858. cs. 4708/1909 XX. t. 942. asz.

1104 Klebelsberg Kuno miniszteri osztálytanácsos feljegyzése, 1908. jan. 22. MNL OL K 26 ME
858. cs. 245./1908 XX. t.

1105 Keresetében három budapesti és saját lapjában közzétett bocsánatkérést követelt a becsületébe
gázolt fiatal gróftól. RH, 1908. nov. 29. A bírósági eljárást és Klebelsberggel történt találkozá-
sát szóba hozta Wodianer Rudolf bukaresti főkonzulhoz 1909 augusztusában írt levelében is,
újabb pályázata benyújtásakor. MNL OL K 26 ME 858. cs. ad 4708/1909 XX. t. 942. asz.

1106 RH, 1909. febr. 28.

1107 Az iraton – pro domo – az áll, hogy Németh semmit sem változott, s a bukaresti követ ál-
laspontjától függetlenül nincs pénz a Romániai akció sajtó ügyeire. MNL OL K 26 ME 858.
cs. 1595/1909 XX. t. 942. asz.

derekán a bukaresti követség új előterjesztésében a két bukaresti magyar lap összeolvasztására tehetett javaslatot, mondván, ez a megoldás elejét veszi a kicsinyes versengésnek, s a kormánynak jóval kisebb (évi 3000 frank) megterhelést jelent csupán. A tervet 1909 novemberében a bukaresti követséghez hasonlóan a közös Külügyminisztérium is támogatta, természetesen szigorú feltételekkel.¹¹⁰⁸ Az egyesülés, s az áhított béke azonban mégsem jött létre, sőt, a korábbi ellentétek fokozott erővel izzottak fel a két újság között. A magyarság szennyeseinek kitergetése az indulatok hevében sok kárt okozott a *Romániai akciónak* is, amelyről a csalódott, s türelmét vesztett Scheier Németh egyre kendőzetlenebbül szólt a nyilvánosságnak.¹¹⁰⁹ Az utóbb Újváry esperest is többszörösen hírbe hozó¹¹¹⁰ lap ellen Bánffy Dezső volt kormányfő, a református Konvent világi elnöke is fellépést sürgetett Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknél.¹¹¹¹ De erre már nem maradt alkalom. A hangnem eldurvulását jórészt Scheier Németh erkölcsi és anyagi talajvesztése és fokozódó kétségbeesése táplálta; a *Romániai Hírlapnak* ugyanis ekkor már csak hetei maradtak... Scheier Németh utolsó esélyét – időközben négyoldalra sorvadt – lapja megmenté-

1108 Uo. A Miniszterelnökség, a követség és a főkonzulátus szigorú utasításai szerint szerkesztett lapot hazafias, de Romániával szemben lojális szellemben kívánta megvalósítani, évi 2500 koronás állami szubvencióval, amit már június elejétől utalhatónak tartott – a megkívánt fúzió és a felsorolt feltételek vállalása esetén.

1109 Bánffy Dezső, a Református Egyetemes Konvent világi elnökének 1910. júl. 12-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 858. cs. 4010/1910 XX. t. 522. asz.

1110 Akit – a lelkes minden érdeme mellett nem oktanul – erkölcsi átvilágításnak kívánt alávetni. Nyíltan szólunk. RH, 1910. febr. 27.

1111 Scheier Németh A bőkezű ref. Convent című cikkében pazarlással vádolta a református egyház vezetését. (Amiért állami pénzen oda építtetett iskolát, ahol alig éltek magyarok, s így a református tanköteleseknek napi egy órát kellett gyalogolniuk a külső kerületekből. A szerkesztő Újváry esperest azzal vádolta, hogy egyedül lakik 8 szobás házában, holott számára bőségesen elegendő volna az 5 szobás lak a parókián, így lakását iskolaként is hasznosíthatnák. A szókimondó műkertész azt is nehezményezte, hogy az esperes évi 8000 frank fizetést kap a stólán kívül, s a románul is tudó, regáti ösztöndíjjal végzett tanítónók helyett saját pártfogoltjait (pl. Makkai Erzsébetet) alkalmazza. Végül azzal fenyegetőzött, hogy bizalmas értesüléseit a hazai sajtóban is megszéllőzteti. RH, 1910. jún. 26. Bánffy Dezső 1910. július 12-ei felháborodott levelének hátoldalán az a megállapítás olvasható, hogy hatalmi eszközzel a szerkesztőt nem képesek elhallgattatni, zsarolásainak ugyanakkor a Miniszterelnökség semmiképpen nem enged, ezért fel kell készülni a lap további kellemetlen támadásaira. MNL OL K 26 ME 858. cs. 4010/1910 XX. t. 522. asz.

sére a követség 1910 eleji sajtójelentése villantotta fel. A Külügyminisztérium Miniszterelnökséghez intézett átiratában azt kérte, hogy a végső döntés előtt a várják meg a Wodianer Rudolf főkonzul és Scheier Németh között folyó tárgyalások eredményét.¹¹¹² A konzultáció részleteit homály fedi, ám kimenetele nem kétséges: az állandó viaskodásban megfáradt Scheier Németh Ignác harmadfél évi ellentmondásos – de nem minden haszon nélkül való¹¹¹³ – működés után, 1910 első évnegyedében felszámolta kiadói vállalkozását.

8.4. A Romániai Magyar Újság (1909–1916)

A Kárpátokon túli magyarság mégsem maradt anyanyelvű orgánus nélkül. Még 1908 novemberében nyomdát alapított a román fővárosban Brozer Vilmos és Parzer Sándor. A két erdélyi szász vállalkozó a bukaresti magyar egyesületek ajánlásával ugyancsak megpróbált kormányzati támogatáshoz jutni. Kérelmüket azonban a Sajtóiroda a hitelkeretek szűkössége miatt elsőre elutasította.¹¹¹⁴ Ebben a kérelmezők személyében rejlő lehetséges kockázatok is játszhattak

1112 Pro domo, 1910. febr. 24. MNL OL K 26 ME 858. cs. 522/1910 XX. t.

1113 A hűtlen kezelés, személyi összefonódások és öntelt, hízelkedőket jutalmazó vezetői magatartás terhes hagyományát kárhóztatva az egyesületi élet megtisztításán munkálkodott, s a magyarság jellemhibáival is szembenézett. – Magyar betegségek. *RH*, 1908. márc. 29. A szétforgácsolt magyar közélet összefogására is volt józan programja – Egy akaratallal egy célra. *RH*, 1909. febr. 14. A *Hírek Magyarországból* rovatban tudósított pl. a debreceni székely kongresszus eseményeiről (*RH*, 1908. aug. 9. és *RH*, 1909. máj. 13.); Darányi Ignác legelőrendezési tervéről (*RH*, 1909. máj. 13.), a baróti mintaműhely megnyitásáról (*RH*, 1908. ápr. 12.). Elemezte a romániai túltermelési válságot, s a kárvaltott magyarok számára a kivezető utat az óhazába történő visszavándorlásban jelölte meg (*RH*, 1907. dec. 1.). S ennek érdekében – a hitbizományok terhére – *földosztást javasolt*, mondván, ezzel nemzeti célt is szolgál a kormányzat, mert a föld és az ország csakis így maradhat meg a magyarságnak (*RH*, 1909. febr. 11.). Említésre méltóak a hazafias kötődéseket erősítő, építő szemléletű írásai nagy magyarokról és történelmi eseményekről. A román nacionalista túlkapásokkal kapcsolatban viszont kifejezetten passzív, olykor meghunyászkodó magatartást tanúsított. L. Makkai 2016, 128.

1114 Pro domo, 1909. márc. 17. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1340/1909 XX. t. 942. asz.

némi szerepet. Székely Béla – aki kezdetben Scheier Németh lapjához kívánt szegődni, s neki kínálta fel miniszteriális körökkel való kapcsolatait –, elutasítása után az ellentáborhoz pártolt, s a Magyar Társulat ajánlólevelével¹¹¹⁵ nyújtott be pályázatot, immár az újonnan alapított lap szerkesztőjeként.¹¹¹⁶ A Miniszterelnökség tartózkodása annál inkább érthető, mivel a pályázóról nem csak Scheier Németh terjesztett elmarasztaló híreket,¹¹¹⁷ de a kitűnő magyar hírforrásokkal rendelkező regáti román sajtó is.¹¹¹⁸ Sajátságos, hogy a rágalmazásért körözött Székely¹¹¹⁹ a *Romániai Magyar Újság* főszerkesztőjévé előlépve idővel fontos szerephez jutott a bukaresti magyarság életében is. S nem is a Magyar Társulat kebelében, hanem az előkelő Osztrák és Magyar Honfiak Egyesületében, ahol egy időben titkári feladatokat látott el.¹¹²⁰ Okkal feltételezhető, hogy a Miniszterelnökségen az előkelő együletben betöltött szerepkör is nyomott a latban az újabb pályázat kedvező elbírálásakor; különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *Romániai Hírlap* megszűnése után Székelyék egyedüli¹¹²¹ magyar lapként igényelték Budapest figyelmét és pártfogását. Poliány távozásakor, mint említettük, a két magyar lap összeolvasztását latolgatva még évi 2500–3000

¹¹¹⁵ RH, 1908. dec. 6.

¹¹¹⁶ Székely Béla 1909. júl. 5-ei előfizetési kérelme a Miniszterelnökséghez. MNL OL K 26 ME 858. cs. 3669/1909 XX. t. 942. asz. Talán a kormányzattal való eredményes kapcsolatépítés érdekében Székelyt arra, hogy a későbbiekben Parzer Sándor helyett az ő nevét tüntessék fel a lap másik alapítójaként. Scheier Németh azonban úgy tudta, hogy Székelyt kezdetben havi 100 koronás fizetéssel alkalmazták a „szász” lapnál. RH, 1909. febr. 7.

¹¹¹⁷ RH, 1909. jan. 14. A szélhámos Rojti Aurél, alias Șoimeșcu tolmáccsal és titkosrendőrrel ápolt kapcsolatát szellőztette meg.

¹¹¹⁸ Universul, 1909. jan. 16. /29. Székely a Secolul című lapban igyekezett magát tisztázni, Scheier Németh Ignác azonban tudni vélte, hogy az óhazában körözött Székelynek egy aradi román molesztálása miatt a román igazságszolgáltatással is meggyűlt a baja. RH, 1909. febr. 4.

¹¹¹⁹ RH, 1909. jan. 31. Scheier Németh értesülései szerint a szerkesztőre Odescalchi Alinka hercegő rágalmazásáért fél éves fogházbüntetést és 1000 korona pénzbírságot szabott ki a magyar igazságszolgáltatás.

¹¹²⁰ RMÜ, 1914. szept. 4.

¹¹²¹ Nem tekinthető „valódi” magyar hetilapnak, a Márton Árpád református lelkész által szerkesztett vallásos tárgyú időszaki kiadvány – A Jó Pásztor. Antal Gábor püspök és Degenfeld József főgondnok 1911. ápr. 24-ei jelentése a Református Egyetemes Konventhez a romániai magyar református egyházmegye 1910-es esztendejéről. MNL OL K 26 ME 919. cs. 3672/1911 XIX. t. 138. asz.

frank folyósításáról esett szó. A magyar kormányzat céljainak megfelelő szerkesztési irányvonal megtartásához ez jutányos árnak tekinthető, még ha később – immár heti háromszori megjelenésre – ennél csaknem kétszer nagyobb összeg (4500 korona) jutott is a *Romániai akció* költségvetésében.¹¹²² Az adott viszonyok bonyolultságát jelzi, hogy a lapkiadó nem csak a budapesti kormányral került ily módon bizalmas kapcsolatba, de a háborítatlan működés érdekében a román belügyi hatóságokkal is... A román rendőrség (egy ármánykodó feljelentés miatt) már a kezdetekkor beidézte Székely Béla Albert főszerkesztőt. A bukaresti közbiztonsági igazgatónál lezajlott kihallgatáson a két haza iránti kölcsönös tiszteletre tekintettel a szerkesztő ígéretet kellett tegyen arra, hogy a továbbiakban nem ad okot a lapot „szemlésző” hatóságoknak hivatalos eljárást indítani a magyar újsággal szemben. Panaitescu főfelügyelő mindezt azzal az ígérettel ellentételezte, hogy a román sajtó téves, vagy igaztalan állításait – sajtó-helyreigazítással – hajlandó helyesbíteni...¹¹²³ Székely a román–magyar békés viszony ápolására e sajátos hűségnyilatkozatot a bukaresti rendőrfőkapitány előtt is megismételte. A Scheier Németh Ignác szerint nyilvánvalóan ügynöki beszerzésnek minősíthető eset¹¹²⁴ után a lap több sajtópert is kezdeményezett az ellenségeskedő román laptársakkal szemben.¹¹²⁵ A laptulajdonos feltehetőleg ezzel az alkuval szerzett védettségből meríthette a törvényszéki eljáráshoz szükséges bátorságot egy olyan országban, ahol a sajtószabadság legfeljebb romantikus ideálnak számított. A visszás alkuval Székelyék vélhetőleg nem csak a lap közel egy évtizedig tartó háborítatlan működésére nyertek biztosítékot, de egyúttal szilárd és gazdag állami hírforrásra is szert tettek a román belügyminisztérium rendőrségi osztálya jóvoltából.¹¹²⁶ A másik oldalon gyakorlatilag

1122 Hivatalból az 1917/18-as költségterv megtakarításairól. MNL OL K 26 ME 1174. cs. 3441/1918 XIV. t.

1123 Lapunk a romániai hatóságok előtt. RMŰ, 1908. dec. 26.

1124 A magyar sajtó Romániában. RH, 1910. nov. 20.

1125 Magy. honfi társaink jogtanácsosa. [Sic!] Kihez menjünk pörös ügyeinkkel? RMŰ, 1909. jan. 6.

1126 Ezt nem csak Scheier Németh állította (A magyar sajtó Romániában. RH, 1910. nov. 20.), de Bukarest központi hatalmak általi elfoglalása után, 1918-ban a magyar kormány számára is igazolást nyert. Arányi Olivér kultuszminisztériumi tisztviselő három oldalas jelentése a Kuczka vs. Székely ügyben. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 893/1918 XX. t.

ugyanazt a szerepet töltötte be – mint védhatalom – az 52 milliós Monarchia.¹¹²⁷ Amelynek Lajtán inneni kormányzata anyagi áldozatot is vállalt azért, hogy a *Romániai Magyar Újság* a regáti magyar olvasók igényeinek megfelelő tartalmas, „kisebbségi” szolgáltató- és érdekvédelmi lappá váljon. A politika hínáros vizein hanyóródó lap tulajdonosa és főszerkesztője ezért kezdettől fogva mindent elkövetett, hogy e kettős, egymásnak feszülő elvárás-rendszerben¹¹²⁸ a lehető legkevesebb csalódást okozza magas pártfogóinak...

A lap tartalmi kínálatában (még ha csupán nyers üzleti megfontolásból is) az előfizetők és olvasók kegyeinek elnyerése s a budapesti segélyezés érdekében, megkülönböztetett figyelmet élveztek az ó-haza, a szülőföld hírei. A *Mi újság otthon?* rovatban (néhány kritikusabb tudósítást leszámítva¹¹²⁹) kedvező képet festettek a magyar gazdasági-társadalmi folyamatokról,¹¹³⁰ beleértve a kormány (külföldön aránytalanul sokat bírált) nemzetiségi politikai gyakorlatát.¹¹³¹ A két erőtegyező közötti érzékeny egyensúly megtartása ugyanakkor megkívánta,

1127 A haditengerészet ütőerejének fejlődéséről (a Dreadnoughtok hadrendbe állításáról) szóló híradásokban, a birodalom megnövekedett presztízsétől elragadtattottan nyilatkozik a cikíró. *RMÚ*, 1911. jan. 14. Monarchiánk óriáshajói. *RMÚ*, 1910. dec. 15. és *RMÚ*, 1911. máj. 25.

1128 A szerkesztő programja már a kezdetekkor az volt, hogy a lap „a testvéri érzés fejlesztésének, a hon iránti hűség ápolásának és a kenyeret adó állammal szemben köteles tiszteletnek és szeretetnek lesz a hirdetője”. *RMÚ*, 1908. dec. 12.

1129 Például a Munkapártra is jellemző erőszakos választási kampányról. A magyarországi választások. *RMÚ*, 1910. máj. 22.

1130 A székelység érdekében megvalósult ipari beruházásokról. *RMÚ*, 1908. dec. 12. L. még: Magyar iskolások otthon. *RMÚ*, 1911. jún. 22. A rokonlátogatóba hazaküldött fiatalok lelkesült nyilatkozatait idézve dicsérte a Székelyföld szépségét. Magyarok a hazában. *RMÚ*, 1911. szept. 21. A székelyek megmentése. *RMÚ*, 1911. aug. 3.

1131 A szerkesztő a szlovák nemzetiségi vezetők által meghívott Seton-Watson kitiltását is természetes döntésnek nevezte, aki nyilvánvalóan magyarellenos tevékenységet fejtett ki. *RMÚ*, 1910. jún. 16. A kémkedési botrányok ellenére (*RMÚ*, 1909. márc. 3.) példának állítja a szomszédos népek érdekeltű, militáns nemzetpolitikáját. (Magyar sokol. *RMÚ*, 1909. jan. 6.). A kormány székelyföldi akcióját bemutató cikksorozat összefoglalta a szlovák és ruszin régiók felzárkóztatására irányuló erőfeszítéseket is. A Székelyföld fejlesztése (1.). *RMÚ*, 1911. febr. 19. Példaként említették Szászváros esetét, ahol a németek, magyarok és románok közgyűléseikről háromnyelvű jegyzőkönyvet vezetnek, s ahol a magyarok általában megtanulják a környezeti nyelveket. Igaz, alkalmazkodásuk látványos gyors beolvadásukat eredményezi. *RMÚ*, 1910. okt. 5. A Lex Apponyit övező nemzetközi tiltakozás hatására – s bizonyára a román vonatkozások miatt – némiképp kritikusabb hangot üt meg *A hittantánítás a román iskolákban* című írás. *RMÚ*, 1909. okt. 14.

hogy a befogadó hazáról is kellő súllyal és barátságos hangnemben szóljanak. S a két szomszéd ország között a nemzetiségi kérdésben gyakran felszikrázó ellentétek¹¹³² bőven adtak teendőt a békéltetésre a kétfrontos harc vállalt küldetésstudatával működő magyar lap szerkesztőségének. A szellemi hídverés egyik gondolatmérnöke dr. Szócs Géza tanár-történész volt, aki hosszabb bukaresti tanulmányútja során az újság külső munkatársa lett, és józan, eszméltető cikkeket írt a magyar–román közeledés ösztönzésére. Felfogása szerint „A nemzetiségi kérdést így lehet a legjobban és legszebben megoldani: jó neveléssel, a kultúra áldásának becsületes, jóindulatú és részrehajlatlan terjesztésével.”¹¹³³ Elkötelezett munkássága kedvező visszhangra talált a romániai sajtó egy tekintélyes részében,¹¹³⁴ ahogy a másik ideiglenes főmunkatársé, dr. Rejőd Alpáré is a határ mindkét oldalán.¹¹³⁵

Budapest várakozásainak természetesen sokkal inkább megfelelt a diaszpóra-magyarország érdekeinek következetes képviselője, amelyben ugyancsak elismerést érdemlő tevékenység jellemezte a *Romániai Magyar Újság* munkatársait. Amikor a gazdasági visszaesés, s a piacvédő kormányzati lépések következtében megsűrűsödtek a szerkesztőséghez címzett munkavállalói panaszok (amelyek egy része már nem az eseti túlkapások körébe tartozott, hanem a magyar alkal-

1132 Ilyen eset volt, amikor a hazai és regáti román értelmiség nemzetközi bojkottot szervezett a 16. (budapesti) orvos-világkongresszus ellen. (A romániai orvosok és a budapesti orvoskongresszus. RMÚ, 1909. jún. 12. A romániai orvosok körirata. RMÚ, 1909. jún. 30. Nyilatkozat-háború az orvosok között. RMÚ, 1909. aug. 11.) Ennek kiváltó oka az volt, hogy Aurel Vlad, erdélyi politikus nejét fogházbüntetésre ítélték a Himnusz és a magyar nyelv elleni agitációért (még ha büntetését nem is kellett letöltenie.)

1133 Magyar tanár és román aviatikus. RMÚ, 1910. nov. 3. Cikksorozatában (Magyarok és románok) megállapította, hogy a hazai tankönyvek egy része tapintatlanul és felelőtlenül szól a nemzetiségekről, noha kölcsönösen építő viszonyulással, s az elszabadult nemzetiségi hírvetés fékezésével „meg lehet csinálni a magyar–román békét és barátságot”. RMÚ, 1910. nov. 13. Még nagyobb visszhangot keltett 1911 őszén közreadott Történelmi igazság és nemzeti sovinizmus című hosszú cikksorozata, amelyben próbálta a két nép együttélésének történetét megtisztítani a kölcsönös előítéletek és téveszmék kergétől.

1134 A Romänischer Lloyd, a Bukarester Tagblatt és a Conservatorul szóló elismeréssel törekvéseiről. RMÚ, 1910. nov. 17.

1135 Rejőd 1912-ben Új Románia címmel saját költségén kiadott egy képes albumot, amelynek az Urániában tartott bemutatója nagy tetszést aratott a hazai közönség előtt is. Magyar ismertetés a román királyságról. RMÚ, 1912. márc. 28.

mazottak gazdasági hátrátételét mutatták),¹¹³⁶ a lap az önvédelem természetes igényével hallatta hangját a közoktatásban érvényesülő hasonló visszas hatások, s a kormányzati eszközökkel siettetett asszimiláció ellenében is.¹¹³⁷

Az újság „közzszolgálati” karakterét a konzuli ügyintézésről szóló tájékoztatók, s a regáti magyar munkavállalói érdekeket szem előtt tartó, a hadkötelesek jogait és kötelességeit rögzítő, a jog útvesztőiben eligazítást nyújtó írások mutatták.¹¹³⁸

Hogy mindezzel összességében elégedettek lehettek Budapesten, abból is kiviláglik, hogy a Miniszterelnökség 1913-ban Reszler Géza, galaci hajózási tisztviselő lapalapítási folyamodványát minden komolyabb mérlegelés nélkül elutasította.¹¹³⁹ (Amiben persze a korábbi „kétpólusú” sajtóélet ellentéteinek

1136 Felpozott magyar bérkocsitulajdonos. RMÜ, 1910. okt. 16. Egy magyar laboráns bérét megkurtító román orvos esetét a magyar idénymunkások életében is gyakran előforduló gyakorlatként idézte a cikkíró. A romániai magyar munkások. RMÜ, 1912. aug. 15. Az azugai magyarok bérének visszatartása tömeges tiltakozást eredményezett, amit a munkaadó elbocsájtással torolt meg. A lap szerkesztője a ploiești konzulátus megkeresését tanácsolta az érintetteknek egy eredményes munkajogi per lefolytatásához. RMÜ, 1910. nov. 24. Az 1911-es galaci kikötői bérharcokba már a kormányzat is beavatkozott a dokkmunkások oldalán. Ennek sikerén felbátorodva 1.200 magyar alkalmazott is előterjesztette követeléseit, velük azonban viszont nem egyezkedett a munkáltató, s a kormány sem közvetített. A galaci magyar sztrájk. RMÜ, 1911. júl. 9.

1137 A mértéktelen sovinizmus kurzusát megteremtő Spiru Haret elhunytakor azonban csak visszafogottan bírálta. Meghalt a volt közoktatási miniszter. RMÜ, 1913. jan. 2. Beszámoltak a főváros egyes kerületeiben román iskolákba kényszerült szórvány nyelvvesztése ellenében felállítandó magyar iskola tervéről a Tabaci negyedben. (Grand magyarjai. RMÜ, 1911. júl. 13. Még egy magyar iskola. RMÜ, 1913. aug. 31.) Mindeközben a cikkíró megütközve állította szembe a tények meghamisításától sem visszariadó román oktatáspolitikát, s az önsorsrontás példáit a magyar oktatási gyakorlatban. Nevezetesen, hogy míg a román tankönyvek – a demográfiai és történeti tényektől függetlenül – a Tiszáig terjedő földrajzi térben mutatják be a románság fejlődését, addig pl. Hunfalvy Pál meghökkentő gúnnyal beszél a magyar kultúráról. A nemzeti eszme ápolása a magyar középiskolai tanítás keretében. (3.) RMÜ, 1912. szept. 12.

1138 Kicsodák a konzulok? RMÜ, 1909. jún. 30. Magyar munkások Romániában. RMÜ, 1909. márc. 3. A romániai magyar iparosok érdeke. RMÜ, 1909. márc. 6. Magyar honfi társaink jogtanácsosa. RMÜ, 1909. jan. 6. A magyar bérkocsisok saját állapotbiztosításának előnyeiről, I. Új magyar egyet Bukaresten. RMÜ, 1909. jan. 23. Az annexiót követő háborús helyzetről, I. RMÜ, 1909. márc. 27. Miként keressük jogainkat? RMÜ, 1909. szept. 30. Az anyagi felelősségről, a jogi személy fogalmáról, intézményi hatáskörökről, I. Tanácsok magyar egyesületek számára. RMÜ, 1909. dec. 19.

1139 Fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1913. szept. 30. MNL OL K 26 ME 968. cs. 6380/1913 XX. t. A kérvényező a magyarsággal szembeni izgatások és a „phrázis-gyárak”

terhes tapasztalata is szerepet játszhatott.) Tartalmi jegyeit tekintve a háború időszakában sem történt sok változás, hacsak nem az, hogy a szerkesztők a korábbiaknál még hazafiasabb hírokat pengettek. „Hazátlan bitangok”-nak és „gyászkurucok”-nak nevezték azokat, akik „bűnösök módjára keresik az idegenben, Romániában is a menekvést” a hadi szolgálat elől.¹¹⁴⁰ A lap ugyanakkor lelkesen agitált a hadikölcsönjegyzés érdekében,¹¹⁴¹ s cáfolta a román sajtó Monarchia- és magyarellenes vádjait.¹¹⁴² Példákkal igazolta, hogy a románokat nem pusztán önvédelmi okok, hanem területtrábló szándékok hevítik szövetségesük, a Monarchia hátbatámadására.¹¹⁴³ – Amire a romániai viszonyok ismeretében már régóta számítani lehetett. A lap ugyanis időről időre beszámolt a magyarokat ért sérelmekről,¹¹⁴⁴ és sok évtizedes együttélés után kénytelen volt megállapítani, hogy a magyarellenes megnyilvánulások mindig is jellemezték – kivált a jelenben – a román mindennapokat.¹¹⁴⁵ A magyarok tömeges hazatérése éppen ennek volt egyenes következménye.¹¹⁴⁶ S noha ez a folyamat nem állt ellentétben a *Romániai akció* célkitűzéseivel, a regáti magyarságot sújtó mind gyakoribbá váló zaklatások mégis nehezen kezelhető problémát

---

felelőtlen manipulációinak ellensúlyozását, a kivándoroltak nemzettudatának tovább építését (s tőzsdei hírek közlését) ígéri; természetesen a kormány útmutatásainak megfelelően. Mindezek fejében 5-8 ezer korona éves támogatást kért.

1140 RMŰ, 1914. szept. 4. és RMŰ, 1914. okt. 7.

1141 RMŰ, 1914. nov. 29.

1142 Az *Universul* azon cikkét, amelyben a Monarchia bukovinai románokkal szembeni rossz bánásmódját taglalja, a román közvélemény feltűzéséért elmarasztalja. RMŰ, 1914. okt. 7. Az *Adevărul* egyenesen azt írta: „... kétségtelen, hogy a háborút Vilmos császár és Tisza provokálta”. A vádra a lap úgy válaszolt, hogy nincsen oka szerénykedésre a szomszéd országok politikusainak sem... RMŰ, 1915. dec. 29.

1143 A hódító szándékok egyértelmű jelének ítélte a lap szerkesztője a román sajtó felhívását Erdély térképének beszerzésére, úgymond „turisztikai” célokra... RMŰ, 1915. febr. 21. Haszonlóképpen kétkedéssel fogadta Pau, francia tábornok bukaresti útjának hírét, miután a főtiszt fogadására több tízezres tömeg verődött össze, élükön prominens személyiségekkel. RMŰ, 1915. febr. 26.

1144 Tóth Ferenc vívómester letartóztatása (RMŰ, 1914. nov. 29.), a magyar munkavállalók diszkriminatív elbocsátása. RMŰ, 1915. febr. 21.

1145 Szó szerint ekképpen: „már a háború előtt is voltak, akik történelmi okokból nem szimpatizáltak a magyarokkal, de a háború megkezdése után a magyarok elleni gyűlölet a legmagasabb fokra emelkedett”. RMŰ, 1914. nov. 29.

1146 A hazaköltözőket a lap az otthoni megélhetés és otthonteremtés lehetőségeiről is igyekezett tájékoztatni. RMŰ, 1915. nov. 14.

jelentettek az akció vezetői számára. A honfitársakat tényszerűen tájékoztató s józanságra intő *Romániai Magyar Újságra* azonban ezúttal is támaszkodni lehetett. Talán éppen ez volt az oka annak, hogy a háborús hisztériakeltésben higgadt hangot megütő lap azon újságok sorsára jutott, amelyeket – pusztán azért, mert közönséges rágalmakat cáfolni mertek – elkoboztak és nyilvánosan megsemmisítettek.¹¹⁴⁷

Ennek a feszült politikai légkörnek a fojtott levegője csap ki a lap 1916. újévi számából. A szerkesztőség a nyilvánvaló anyagi gondok, a lap fenntartásának nehézségei ellenére – a magyarellenes indulatok tetőzése idején is – hitet tesz a magyarság ügye mellett.¹¹⁴⁸ Noha ez a viszonyulás mind több kockázattal jár...

Az általunk ismert utolsó lapszám a felszított indulatok csillapítására, az együttélés elfogadott kereteinek megőrzése érdekében lojális magatartásra intette a romániai magyarságot;¹¹⁴⁹ ám az ekkor már nyilvánvalóan Erdély lerohanására készülő „semleges” Romániában¹¹⁵⁰ ez sem volt elegendő a lap életben maradásához...

A lap elnémulását Budapesten is komoly veszteségnek tartották, ami világosan kitetszik abból, hogy a kormány továbbra is szerepeltette a korábban megítélt támogatási összeget¹¹⁵¹ a *Romániai akció* költségvetésében, a lap újra indításának reményében. Az erre irányuló lépésekről Gagy József, az Abwehrstelle politikai csoportvezetője 1917 szeptemberében küldött tájékoztatást a Miniszterelnökségnek, csatolva Brozer Vilmos tőkehiányra panaszkodó özve-

1147 Az ilyen újságok olvasóit esetenként bántalmazták is. RMÜ, 1915. dec. 31.

1148 RMÜ, 1916. jan. 2.

1149 „A magyar fajról ez ideig nem is panaszkodtak Romániában. Kötelességtudó odaadással dolgozott [...] fajunk minden tagja azon, hogy összeütközésbe ne kerüljön a kenyeret és munkaalkalmat adó állam törvényeivel és szokásaival, amelyeket elsőrendű kötelessége tisztelőben tartani.” RMÜ, 1916. jan. 7.

1150 Tanulságos, hogy egy korábbi lapelőd a támadás esélyét örökösen bagatellizáló magyar közfelfogással egybevágóan kezdetben ugyancsak tagadta a román területre szándékok létezését. Megszűnése előtt nem sokkal azonban már a román irredenta veszélyre figyelmeztetett. Ilyen fenyegetések hatására, már a '80-as évek elején többször szünetelt a lap megjelenése. Nyilatkozat. BH, 1885. aug. 23. és Miért szünetelt lapom? BH, 1885. okt. 3.

1151 A fel nem használt 4500 koronás keretösszeg megjelent még a *Romániai akció* 1917/18. évi zárszámadásában is. Hivatalból az 1917/18-as költségterv megtakarításairól. MNL OL K 26 ME 1174. cs. 3441/1918 XIV. t.

gyének a kérelmét, aki az előfizetési és hirdetési díjak beszédéséig 2500 korona előleget igényelt vállalkozásuk életre keltéséhez.¹¹⁵² A működési engedély elnyerése azonban halasztást szenvedhetett, így az 1918/19-es pénzügyi évre előírányzott – immár 6000 koronás – támogatás¹¹⁵³ ellenére a háború végjátékában a *Romániai Magyar Újság* megújulása helyett az erőből-időből már csak a kérészeletű *Bukaresti Magyar Hírlap* epizódjára futotta...

8.5. A Bukaresti Magyar Hírlap (1918)

A *Bukaresti Magyar Hírlap* a *Romániai akció* sajtó-ágának utolsó hajtása. A lap ugyancsak kritikus időkben, Európa hatalmi átrendezésének végső fázisában kellett, hogy a regáti magyarság „iránytűje” s egyben szószólója legyen. Noha a gigászi küzdelemben az erőarányok mindinkább az antant javára tolódnak el, az orosz kolosszus kidőlésével a keleti fronton látványos hadi sikerek késleltetik a központi hatalmak bukását. Az 1916-os pálfordulása megtorlásaként legázolt és átmenetileg a moldvai területre viaszorított román kormányzat 1918 májusában kénytelen békét kérni egykori szövetségeseitől. A központi hatalmak fennhatósága alatt így teremtdőnek meg a *Bukaresti Magyar Hírlap* megjelenésének előfeltételei.¹¹⁵⁴

Egy bukaresti magyar nyelvű orgánnum elindításának a háború foratagában politikai szempontból még sürgetőbb okai voltak. A frontszolgálat viszonytagai között a katonák szomjazták a (jó) híreket, s a világ feltorlódott bajaiban eligazítást nyújtó tájékoztatást. Már 1916 őszén – nem sokkal a románok kiszorítása előtt Erdélyből – felmerült, hogy a Fabritzky Antal főhadnagy által szerkesztett 1200 előfizetővel bíró bráilai *Tábori Újság*ot helyezték Bukarestbe.

1152 Miniszterelnökségi belső feljegyzés (Gagy József 1917. szept. 6-án kelt jelentése alapján). MNL OL K 26 ME 1186. cs. 3883/1918 XX. t.

1153 Az 1918/19-es költségtervezet kiadási melléklete. MNL OL K 26 ME 1233. cs. 2390/1919 X. t. 555. asz.

1154 BMH, 1918. ápr. 27.

A német al-dunai hadsereg vezetése nem örült a magyar sajtóterveknek, mert tartott a hasonló bolgár és török igények benyújtásától, s ezeknek a lapoknak a cenzúrázásához nem volt megfelelő emberük. 1916. december 6-án Mackensen tábornagy elfoglalta Bukarestet, s idővel enyhült a sajtószigor: a *Lumina* című lap engedélyezése további működési kérelmek jóváhagyását valószínűsítette.¹¹⁵⁵

De ekkor még csak keresték a feladat ellátására alkalmas szerkesztő személyét. A már említett tábori lapot jegyző Fabritzky a szegedi katonai kórház bukaresti részlegében sebesülten feküdt, így további jelöltek kerültek szóba: mint a *Szegedi Friss Újság* segédszerkesztője, Wenner Sándor gyógyszerésztiszt, vagy az Abwehrstelle alkalmazásában álló olyan kiváló értelmiségiek, mint Jancsó Benedek, vagy Györffy István, valamint Ajtay József, s maga, a jelentést tevő Gagyi József, akik mind vállalták volna a megbízatást. A döntést a román fronton ezrével jelen lévő magyar bakák zúgolódása is sürgette. Annál is inkább, mert még az orosz hadifoglyoknak is volt saját lapja, miközben ők a hazai újságokhoz csak rendszertelenül és igen drágán juthattak (a 10 banis árhoz képest 25 baniért).¹¹⁵⁶

A jelöltek névsorában szerepelt a végül kinevezett Feleky József hadnagy is, akit a német hivatalos *Bukarester Tagblatthoz* neveztek ki a Monarchia érdekeinek képviselőjévé. 1918 áprilisában Feleky évi 8000 korona állami szubvenció birtokában láthatott munkához.¹¹⁵⁷ Igaz, a sárgás háborús papír, s a magas előfizetői díjak¹¹⁵⁸ s a takarékosági okokból használt apró betűk utaltak a szerkesztői lehetőségeinek korlátaira, s a tény, hogy saját nyomda helyett a lap a *Bukarester Tagblatt* gépsorain készült, kezdetben 8, később már csak 4 oldal terjedelemben. A szorító gazdasági körülményekhez szigorú politikai felügyelet társult, amit az is szemléltet, hogy a lapnak a bukaresti mellett egy második szerkesztősége is volt, mégpedig Budapesten.¹¹⁵⁹

1155 Miniszterelnökségi belső feljegyzés (Gagyi József 1917. szept. 6-án kelt jelentése alapján). MNL OL K 26 ME 1186. cs. 3883/1918 XX. t.

1156 Uo.

1157 Az 1918/19-es költségtervezet kiadási melléklete. MNL OL K 26 ME 1233. cs. 2390/1919 X. t. 555. asz.

1158 Az inségre nem csak a háborús papír, de a magas előfizetői díj (12 lej/év) is utal.

1159 A str. Särindar 8. szám alatt és Budapesten a VII. kerületben, a Wesselényi utca 58-as számmon.

A *Hírlap* programja a regáti magyar sajtó hagyományait követte: „magyar-ságunk, s hazánkhoz való hűséges ragaszkodásunk erősítésére akarjuk oktatni testvéreinket, honfitársainkat, mindazokat, akiket megélhetés gondja, a kötelesség ide vetett egy idegen ország földjére. Összetartó kapcsot akarunk teremteni honfitársaink között állásra, foglalkozásra és hitre való tekintet nélkül, csak azt az egyet akarjuk, hogy magyarok maradjanak.”¹¹⁶⁰ A közelmúlt zaklatott történései után a román állammal szembeni lojalitásra – érthetően – kisebb hangsúly esett, s Feleký József főszerkesztő a román–magyar együttélés távlatait is borúlátóbban ítélte meg. A román „hítségés” következményeinek levonása, s a szomszédsági kapcsolatok új alapokra helyezésének igénye¹¹⁶¹ elmozdulást jelent a magyar kormányzat által korábban megszabott iránytól. Ezt a benyomást erősíti az is, hogy a szerkesztő a háborús vereség árnyékában honfitársait (hazaiakat és kivándoroltakat) az éberség és akcióképesség fokozására figyelmezteti. Ugyanakkor hivatkozik a magyarság bosszúállástól mentes, toleráns karakterére,¹¹⁶² amivel nemcsak övéi önbecsülését igyekszik erősíteni, de egyúttal – utalva a román alkotmányosság számos hiányosságára – igazolni próbálja a különbsége szigorú rendelkezéseit.

Feleký a rekvirálások és internálások sajtó emlékét felidézve szembesíti magyarjait a román vendégszeretet tévesnek bizonyult mítoszával (amely nemzedékeken át szívósan tartotta magát a regáti bevándoroltak körében), s minden érzelműsség nélkül leszámol vele.¹¹⁶³ Szász István tanító egyik vezércikke az

1160 BMH, 1918. máj. 5. Másutt jelszószerűen („Ha magyarnak születél, légy magyar!”) is megfogalmazta ezt a programot, egyúttal arra figyelmeztetett, hogy az évekig kozmopolitaként lézengő magyarokat a kritikus pillanatban ugyancsak idegennek bélyegezték és internálták. BMH, 1918. aug. 4.

1161 Mint mondta: „A román csak abban részesült, amit őnmaga keresett.” A feltételek között a történetileg kialakult határok elismerése, az irredenta kampány beszüntetése, a romániai magyaroknak (beleértve a csángókat is) a hazai románsághoz hasonló jogok biztosítása szerepelt. A budapesti keltezésű cikk Románia – Magyarország címmel jelent meg. BMH, 1918. máj. 5.

1162 BMH, 1918. máj. 12.

1163 BMH, 1918. aug. 4. A továbbiakban a lap élénk érdeklődést mutatott az internált és bebörtönzött magyarok ügyei iránt. Felrótta ugyanakkor, hogy amíg a magyar Belügyminisztérium megszüntette a rendkívüli eljárást a hazai románsággal szemben, Moldvában a magyarokat változatlanul kémkedési ügyekkel zaklatják és megfélemlítik. BMH, 1918. aug. 18. és BMH, 1918. szept. 22. Másutt az internáltak élelmézését és orvosi ellátását veszélyeztető korrupciós ügyekről tudósított a lap. BMH, 1918. szept. 1.

anyagi javakért idegenbe szegődött honfitársait már sarkosan kihasználta „munkás barmok”-ként láttatta.¹¹⁶⁴ S a végkövetkeztetés mindebből az, hogy a méltatlan bánásmód egyetlen ésszerű döntés lehetőségét hagyta nyitva a magyar kivándoroltak számára: a hazatérést.

Ez az okfejtés aligha tekinthető másnak, mint a *Romániai akciónak* a „faji erő” megóvását és tömörítését célzó távlati programja melletti kiállásnak. Nem kétséges viszont, hogy a tételt éppen a magyar–román kapcsolatokban időközben bekövetkezett gyökeres változások tették időszerűvé. A lapot forgatva mégis arról győződhetünk meg, hogy Feleky magyarságszolgálati elképzelései nem szorítottak a budapesti kormányzattól nyert ó-hazába „terelési” programra, a szerkesztő ugyanis hűvös tényként számolt az idegenben (egy élet munkájával) megteremtett egzisztencia megtartó-visszatartó erejével. A Romániát választók számára ugyanakkor világossá tette, hogy a kenyéradó ország nem feltétlenül pótolja az odahagyott hazát, s amennyiben az új kötelek mégis erősebbnek bizonyulnának,¹¹⁶⁵ a régieket is érdemes ápolni, hiszen az anyaország felelősségvállalásának számos tanújelét adta a vészterhes időkben.¹¹⁶⁶

A Kárpátokon túli létbe gyökerezett, „maradó” magyarok egymással való kapcsolattartásának kíváncsú formáját a lap a tornyosuló ellentétek feloldásában és a szoros együttműködésben jelölte meg.¹¹⁶⁷ A szerkesztő hite szerint

1164 Ugyanakkor azzal is számolt, hogy „a sok méltatlanság feledésbe megy” s a hazátlanokban felülkerekedik a sorsukba beletörődés. A magyar kormányzatot ezért arra intette, ha a visszafogadásukra kínálkozó kedvező alkalmat nem akarja elszalasztani, akkor letelepedés előfeltételeit meg kell teremtenie a hazatérőknek. Települjünk haza! BMH, 1918. jún. 30. Bizony László írása ugyancsak az állami kötelezettségvállalás fontosságára mutatott rá. A székely és hétfalusi csángók számára a Deliblát környéki ármentesített területen kívánt földet igényelni örökbérletek formájában. BMH, 1918. júl. 7.

1165 BMH, 1918. jún. 9. Hasonló, de még önkritikusabb gondolatok fogalmazódtak meg az 1918. júl. 17-ei lapszámban.

1166 A legtermészetesebb módon fogalmazta meg pl. a magyar állam felelősségét a moldvai csángók megmentésében. BMH, 1918. ápr. 27. A csángók magyar nyelvhasználatára és hitéletére vonatkozóan egyébként a különféle világos követeléseket tartalmazott. A lap említette a román határszélen tervezett telepítési programot is, megállapítva, hogy az államnak akár örökbérletek juttatásával biztosítani kell a hazahívott székelyek és csángók megélhetését. BMH, 1918. júl. 17.

1167 BMH, 1918. jún. 9. és BMH, 1918. júl. 17.

mindez csupán az egymásra utalt két szomszéd nemzet megbékélésével¹¹⁶⁸ együtt jelenthet biztosítékot a romániai magyarság megmaradásához.

Feleky diagnózisa és cselekvési programja csaknem hibátlan volt; legfeljebb azzal a letaglózó eshetőséggel nem számolt, hogy a Monarchia népei közül éppen a magyar lesz a háború legkiszolgáltatottabb¹¹⁶⁹ vesztese.

1168 L. a Magyarok és románok című cikkben. BMH, 1918. aug. 4. A Magyar–román barátkozás című vezércikkben a következőket írta: „Egymáshoz simuló országunk, a kelet és délkelet felé irányuló őrökös, a kereskedelmi élet azt követelik, hogy félre téve sehol meg nem alapozott tanokat és eszméket, adjunk egymásnak alkalmat és módot arra, hogy a békés viszony, tartós, maradandó barátság fejlődjön ki közöttünk.” Felvetette végül a Román–Magyar Szövetség megalapításának gondolatát is. BMH, 1918. okt. 6. Ez a gondolat a két háború közötti korszakban is tovább él, lehangosabb szószólója Szabó Dezső. Kovács D. 2008, 66.

1169 Pontosabban a háború utolsó napjaiban éppen erre döbbsen rá: A „magyar nemzetnek széles e nagy világon nincsen senkije.” BMH, 1918. okt. 27.

9. A ROMÁNIAI MAGYAROK NAGY KÉPES NAPTÁRA

A gyakran megbízhatatlan magyar hetilapok szolgáltatásainak kiegészítésére, s a kétkezi tömegek mindennapi szükségleteire szánta az akció vezetése azt a különleges kalendáriumot, amely pár év után a „tömegtájékoztatás” legelfogadottabb, és talán leghatékonyabb eszközévé vált. (Nem csak Romániában, de Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában is.¹¹⁷⁰)

A naptárkészítésre vonatkozó döntés a *Romániai akció* 1904. márciusi értekezletén született. Minthogy azonban ez a közszükségletre szánt sajtótermék a fel-fellángoló hitviták miatt csak felekezetszemléettel kerülhetett forgalomba, ezért elkészítésére az a *Julián Egyesület* kapott megbízást,¹¹⁷¹ amelyet efféle kényes feladatra kellően körültekintőnek és tapintatosnak tartottak. A miniszterelnökségi útmutatás szerint a kiadvány elsődleges célja a magyar ipari és általában vett gazdasági érdekek képviselője, a kint élő magyarokat érintő és közelebbről érdeklő témák taglalása, együttműködve a Földművelésügyi Minisztérium Székelyföldi Kirendeltségének megbízottjával. Mindezt a román állammal szemben a magyar lapoktól is elvárt lojális megközelítésben és tapintatos hangnemben. A szerkesztési munkákra és a nyomdaköltségekre 6000 frankot irányoztak elő.¹¹⁷²

1170 1916-ban (és 1915-ben is) Horvát-Szlovónországokban a naptár 29 000, Bosznia-Hercegovinában 2000, Romániában 4000, Bukovinában 2500, és az al-dunai hajósok számára 2000 példányban készült. Tarkovich József, a Julián Egyesület alelnöke levele Tisza Istvánnak, 1916. jan. 11. MNL OL K 26 ME 1184. cs. 289/1916 XVI. t. és MNL OL K 26 ME 1184. cs. 758/1915 XVI. t.

1171 RZsL, 2. f. Külügyi ir. 50. d. 866/1904.

1172 A levélben az állt, hogy „...a székelyföldi kirendeltség közleményei közül csak is olyanok vétessenek fel, illetve dolgoztassanak bele a naptárba, melyek a különben túlérzékeny romániai körökben nyugtalanságot nem idéznek elő.” Miniszterelnökségi levéltisztázata a Julián Egyesülethez, 1904. ápr. 13. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1712/1904 XVIII. t. 1712. asz.

Érdekes, hogy a kiadvány céljairól és hasznáról milyen érveléssel tájékoztatták a közös Külügyminisztériumot. A kormányfő Gołuchowski Agenorhoz intézett levelében az indoklás úgy szól, hogy a szegények szinte egyedüli olvasmánya a kalendárium, noha a „nyerészkedésre dolgozó naptárírodalom valósággal megmérgezi a köznép gondolkozását és erkölcsi érzését”, ám egy jól szerkesztett, olcsó, de tartalmas naptár „rendkívüli szolgáltatásokat tehet.” A kormányt fedezni hivatott Julián Egyesület megbízása mellett érvként a választmányában sorjázó kiváló személyiségeket, s azt a tényt hozták fel, hogy „a reklámmot és nyilvánosságot a legszigorúbban kerüli”. Azaz, esetében nem kell tartani a felelőtlen sajtóhírek okozta kellemetlenségektől.¹¹⁷³

A szerkesztést és kiadást¹¹⁷⁴ szakavatott emberre bízták, Poliány Zoltán személyében, aki a Regátban (s majdan Szlavóniában is) sikeres újságírói és kiadói tevékenységet fejtett ki. A naptár tartalmára vonatkozó tervekről a közös külügyminiszternek szóló levélből tájékozódhatunk. Az előzetes elképzelések szerint a kiadvány egy világkrónikát, irodalmi betéteket s a romániai magyarság számára egy hiánypótló, hasznos tudnivalókkal szolgáló blokkot tartalmazott volna. Ez utóbbiban a követség és konzulátus és működésének bemutatása, az állampolgárság és házasságkötés lehetőségei és módjai, a hadkötelezettség és a visszavándorlás kérdései szerepeltek; valamint a román cseléd-, kereskedelmi- és ipartörvények, a postai- és vámdíjszabás közérthető ismertetése, végül a romániai és székelyföldi vásárok adatai.

Az elmondottakból következik, hogy a szerkesztésben jogi szakismeretekre is szükség volt. Ezt a külképviseltek referenseinek együttműködésével kívánták biztosítani. A pontos és szakszerű tájékoztatás mellett, az érzelmi kötődés és olvasási kedv fokozása érdekében egy külön fejezetet szenteltek a kivándoroltak mindennapi életének (iskolák, egyesületek, a *Bukaresti Magyar Újság* stb.) bemutatására. A gazdag képanyaggal bevallottan a kivándoroltak állampolgári lojalitását kívánták erősíteni, ezért az uralkodók képmása mellett az akció

1173 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1904. júl. 18. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3459/1904 XVIII. t. 1712. asz.

1174 A címlapon legalábbis ez szerepelt – Szerkeszti és kiadja: Poliány Zoltán (a „Bukaresti Magyar Újság” szerkesztője és tulajdonosa).

szervezésében jelentős munkát végző Pallavicini János osztrák–magyar követ fényképét is közölni szándékoztak. Ezen kívül szóba került a liberális párti román miniszterelnök, a királyi palota és sinaiai nyári lak, valamint a Monarchia követségi épülete képének közzététele. A tervekhez természetesen kikérték a közös Külügyminisztérium véleményét.

Az előállítást – megfelelő nyomda hiányában – az anyaországban tervezték a kinti tanítók és lelkészek, mint szerzők közreműködésével (akik munkájukért jutalékot kapnak). A 200 oldalas kiadványt próbaképpen 2000 példányban, 50 baniért szánták piacra vinni, októberi megjelenéssel.¹¹⁷⁵

A fogyasztói igények és az megfelelő példányszám felmérését a lelkészekre bízták. A Miniszterelnökség azonban sietett leszögezni, hogy a kalendárium nem vallási célokat szolgál, ám szem előtt tartja az arányos és méltányos szerkesztés elveit.¹¹⁷⁶

A Külügyminisztérium a felkérésnek eleget téve azt javasolta, hogy a kiadványban a román uralkodóról ne csak fénykép, de egy ismertetés is helyet kapjon. A Miniszterelnökség a róla szóló írás lektorálását Pallavicini követtől kérte.¹¹⁷⁷

Poliány a befejező munkálatok elvégzésére a tervezettnél tovább időzött Budapesten,¹¹⁷⁸ ám a kiadvány mégis határidőre megjelent. A közös Külügyminisztériumnak küldött tiszteletpéldányok mellé a Miniszterelnökség csatolta az időközben szükségesnek ítélt változtatások indoklását is. A kötet tartalmát eszerint újragondolták az *Amerikai akcióban* sikerre vitt zsebkönyv mintájára. A szépírodalmi fejezetben helyet kapott az a céltudatos intellem, amely „...a székelyek azon szokásos tulajdonsága ellen fordul, hogy ha Romániába kivándorolván, ott rosszul megy is dolguk, *hamis szégyenérzettől vezettetve azt írogatják haza, hogy jó sorsuk van s ez által újabb rajokat csalogatnak a kivándorlásra.*” [Kiemelés a szerzőtől – M. B.] „Azon célból pedig, hogy a naptár terjesztése elé román részről

1175 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1904. júl. 18. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3459/1904 XVIII. t. 1712. asz.

1176 Fogalmazvány Szmrecsányi és Bartók püspökökhöz, 1904. jún. 18. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3460/1904 XVIII. t. 1712. asz.

1177 Fogalmazvány Gołuchowski Agenor közös külügyminiszternek, 1904. aug. 19. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3852/1904 XVIII. t. 1712. asz.

1178 Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4689/1904 XVIII. t. 1712. asz.

ne gördítsenek akadályokat”, képes riport ecsetelte a román királyi nyaralóhely, Sinaia szépségeit. Iskolák és templomok ábráin túl a királyi pár és Dimitrie Sturdza miniszterelnök képét is közölték. Természetesen jeles magyar személyiségek mellett. Ám hogy az akcióról bizalmas értesülések ki ne derüljenek, Szmracsányi püspökről nem említették, hogy tiszte szerint egyúttal a Szent László Társulat elnöke.¹¹⁷⁹ A kiadvány a Franklin Társulat nyomdájában készült 11 ív terjedelemben. A példányszám 50%-os emelése helyes döntésnek bizonyult, ugyanis a 3000 példány igen gyorsan elkelt, mégpedig a román sajtó tetszésétől kísérvé.

A vártnál kedvezőbben alakultak a kiadási költségek is, hiszen az árbevétel és a hirdetési díjak levonásával a tervezett összegnek még a felét sem érték el.¹¹⁸⁰ A Miniszterelnökség ezzel az eredménnyel oly mértékben elégedett volt, hogy a szerkesztőnek, egyéb érdemeire is tekintettel 500 korona jutalmat hagyott jóvá.¹¹⁸¹ A hasznos kiadvány a kivándorolt magyarok körében hamar közkedvelté vált. Kedvező fogadtatásról tanúskodik, hogy az 1906. évi naptárat már 5000 példányban adták közre, igaz a közreműködők körét is bővíteni kellett.¹¹⁸²

A sikerhez ugyan kétség sem férhetett, a Miniszterelnökség azonban a továbbiakban láthatóan a kiadások mérséklésére, illetve a bevételek növelésére törekedett. A Julián Egyesület vezetése ezzel szemben előterjesztésében úgy foglalt állást, hogy egyik megoldás „s[n]em válnék a romániai akció javára.” Helyesebbnek véli egy tartalmas és „fogyasztóbarát” naptár megjelentetését, még ha az többletkiadással járna is. Feltéve, hogy a Miniszterelnökség hajlandó az így jelentkező hiány megtérítésére.¹¹⁸³

1179 Miniszterelnökségi fogalmazvány Gołuchowski Agenor közös külügyminiszterhez, 1904. okt. 20. MNL OL K 26 ME 859. cs. 5135/1904 XVIII. t. 1712. asz.

1180 Számszerűen: 2.425 korona 71 fillér. Tarkovich József 1905. márc. 8-ai levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1234/1905 XVII. t. 1234. asz. Érdemes megjegyezni, hogy a kiadások mintegy fele a szerzői díjakra jutott, cikkenként 50 koronás (összesen 3.541 K 59 fillér) tiszteletdíjjal.

1181 Fogalmazvány a Julián Egyesülethez, 1905. márc. 18. Uo.

1182 Polány Zoltán szerkesztő a tanítók közreműködését kérte a hatékony terjesztéshez. A Miniszterelnökség pedig a két egyházi akció-ág vezetőjénél a gyülekezetek előjáróinak közreműködéséért járt közben. Miniszterelnökségi fogalmazvány Szmracsányi és Bartók püspökhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4010/1905 XVII. t. 1234. asz.

1183 Ez esetben 2500 koronáról volt szó. Tarkovich József Julián egyesületi alelnök levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, 1906. ápr. 21. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2189/1906 XVII. t.

A pénzügyi feltételek áttekintését nem csak az 1906. évi kiadvány elszámolásában mutatkozó mintegy 40%-os költségnövekedés indokolta, hanem Poliány számlakezelésének kisebb hiányosságai is.¹¹⁸⁴ Klebelsberg viszont a naptár legfontosabb fejezete, a *Hasznos tudnivalók* tartalmi frissítésére hívta fel az illetékesek figyelmét, hogy az abban idézett rendeletek, jogszabályok „meg ne kövesüljenek”, mondván, a kivándorlóknak éppen a gyorsan változó regáti (és anyaországi) törvények hiányos ismerete okozza a legtöbb gondot és kellemetlenséget.¹¹⁸⁵

Az összehangolt munka – amelyben a szokásosnál nagyobb mozgásteret élvezve Poliány gondoskodott a célközönség megnyeréséről¹¹⁸⁶ – mégis gyümölcsözőnek bizonyult. A hatékony terjesztés érdekében a szerkesztő Románia beutazására is vállalkozott.¹¹⁸⁷ Hogy erőfeszítéseinek milyen járulékos haszna volt, nem tudjuk, szerkesztői tevékenysége azonban, ahogy a magyar közösségek, úgy a román királyi udvar elismerését is kivívta. A fejedelem, majd király, Hohenzollern Károly 40 éves uralkodói jubileumára rendezett nemzetközi kiállításon lojális hangvétele elismeréseként a kalendárium (is) nagydíjat nyert, amiről a román sajtó is beszámolt.¹¹⁸⁸

1184 Az 1906-os naptár összköltsége mintegy 4100 koronára rúgott: Poliány budapesti útja 150 K, a szerkesztés 600 K, a tartalmi ellenőrzés és korrektúra 210 K, valamint a Franklin nyomdának 4819 példány-ra helyesbített megbízása 3167 K 11 fillér. A bevétel ezzel szemben 934 K 85 fillér. Tarkovich 1906. szept. 17-ei levelével nyújtotta be Wekerlének a Julián Egyesület elszámolását. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4585/1906 XVII. t. 2189. asz.

1185 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1906. máj. 29. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2963/1906 XVII. t. 2189. asz.

1186 Nota bene: Poliány beadványban kért enyhítést a tételes elszámolás helyett, s a Miniszterelnökség hajlott is némi engedékenységre. A Julián Egyesületet ezért arra intette, hogy a társadalmi munkában segítő püspököktől aprólékos pénzügyi kimutatásokat nem várhatnak, így a Poliánnyal szemben követett eljárás – noha a szoros kontroll helyes törekvés –, valamilyes korrekciót igényel, hogy a szerkesztő odaadása ne lankadjon. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4810/1906 XVII. t. 2189. asz. A Számvevőség azonban korántsem volt ilyen elnéző Poliánnyal szemben, elszámolását a hiányzó dátumok és bizonylatok miatt több ponton kifogásolta. Tarkovich József jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek, 1906. nov. 9. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4585/1906 XVII. t. 2189. asz.

1187 Poliány ajánlatában az általa szerkesztett hetilap terjesztését is szem előtt tartotta. A Miniszterelnökség azonban az út feltételül szabta, hogy a magyarság általános létviszonyairól is készítsen látéletet. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2805/1907 XX. t. 81. asz.

1188 Amiként a Romániai Magyar Újság is. Tarkovich József 1906. dec. 29-ei levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 81/1907 XX. t. 81. asz.

Az 1907-es naptár érkezését a Poliány szerkesztette *Romániai Magyar Újság* idejekorán beharangozta, és részletesen ismertette.¹¹⁸⁹ A nemzeti azonosság-tudat ápolására szánt kiadványban éppen a hazafias öntudat erősítését szolgálta a magyar főváros mutatós, új épületeinek (a Halászbástya, a Szent István-szobor és a ma ugyancsak a nevét viselő székesegyház, a tőzsdepalota és a Mezőgazdasági Múzeum) fényképe, a hun és magyar mondák, s a kincses Kolozsvár rövid ismertetése hat fényképpel (köztük Fadrusz Mátyás-szobra és a Kolozsvári-fivérek Szent György-szobra). A Romániáról szóló fejezetben a királyi családról öt kép, a román nemzeti kiállításról kilenc, Bukarest belvárosáról négy, a modern kikötővárossá fejlődött Konstancáról két kép kapott helyet. Az új kötet megemlékezett a regáti magyarok jeles vezetőiről, Koós Ferenc református és Bálinth János katolikus lelkészekről képeket is közölve. Ismertette a romániai magyarok egyházi és iskolai szervezetét, az előző tanév krónikájával, névjegyzékkel – képekkel gazdagon. Végül a megfáradt, kétkezi olvasóknak 12 oldalnyi adomát kínált szórakozásul.¹¹⁹⁰

A kalendárium első kézbe vehető darabja éppen az 1907. évi, így megállapítható, hogy a 220 oldalas kiadvány az említetteken túl is gazdag tartalommal került az olvasók kezébe. A nyitó oldalon a magyar és a román dinasztia tagjai szerepeltek a legfontosabb életrajzi adatokkal. Alább három felekezet egyházi ünnepnapjai sorjázta, különös tekintettel a sűrű ortodox munkaszüneti, és vigalmi rendezvényektől mentes böjti napokra (amelyek oly sok fejtörést okoztak a magyar iskolák tantervének teljesítésében). A csillagjegyek részletes leírása után a magyar királyok és fejedelmek jegyzéke következett, időrendben. A 3–4-ik oldal fontos bejegyzések céljára „üresen” maradt, a bevételek és kiadások rögzítésére viszont vonalazott rovatok szolgáltak. Az 5-iktől a 16-ikig terjedő oldalakat illusztrált naptár töltötte ki a név- és ünnepnapokkal, a Nap és Hold járásával. A 21-ik oldaltól a naptári év fontosabb közéleti eseményeit foglalták össze. A kormánykoalíció vezéralakjainak arcképeit a nagy előd Kossuth Lajos érsekújvári és kecskeméti szobrai követték, valamint a kassai honvédszobor, és a madéfalvi székely emlékmű leleplezését megörökítő fény-

¹¹⁸⁹ Mit tartalmaz a R. M. N. K. Naptára? (Sic!) BMŰ, 1906. nov. 18.

¹¹⁹⁰ Uo.

képfelvétel. A 33. oldalon az ellenzéki tulipános mozgalomról olvashattak a regáti magyarok, majd – egy külföldi blokkba sűrítve – a természeti csapások és társadalmi robbanások (pl. az 1905/07-es orosz forradalom) rémisztő eseményeiről. A 47–48. oldalon az 1906-ban elhunyt főnemesekről, tudósokról, művészekről emlékeztek meg. (Bartha Miklós, Szász Károly stb. fényképeivel.) Az általános részt Poliány *Hazafiság és politika* című írása és Petőfi örökbecsű *János vitéze* zárta.

A romániai fejezetet az uralkodó pár (arcképes) bemutatása nyitotta, majd a jubileumi országos kiállítás részletes ismertetése következett. Nem meglepő, hogy az eseménynek a regáti magyarok kiállítási pavilonjának kezdeményezője, Poliány terjedelmes írást és számos képet szentelt. A 138-ik laptól húsz oldalon át a magyar egyházi-, oktatási- és közművelődési intézményekről, azok alkalmazottairól és működésükről tájékozódhatott az olvasó. A *Hasznos tudnivalók* című fejezet ugyanilyen terjedelemben igyekezett megvilágítani a magyar állampolgárság fontosságát, visszaszerzésének módját, a követség és konzulátusok feladat- és hatáskörét (feltüntetve az ügykezelés díjtételeit); de hosszasan taglalta a visszavándorlás feltételeit, s a honvédelmi kötelezettséggel járó teendőket, a külföldön élők sorozása gyakorlatában érvényesíthető könnyítésekkel. A megélhetési feltételek javítása érdekében ismertették a munkavállalókkal a román cseléd törvény tudnivalóit, s a szövetkezet alapítás előnyeit. Természetesen nem maradhatott el a kivándoroltakat fokozottan érintő vám-, vasúti- és postai tarifákról, illetékekről szóló tájékoztatás, a folyamodványok helyes kitöltésére vonatkozó útmutatással.

Az egyházi és oktatási intézmények helyi képviselői jóvoltából a naptár kilenc vidéki városban is kapható volt, igaz, Focșani, Sinaia és Azuga mindennapjaiban ekkoriban (már, vagy még) semmiféle magyar kulturális intézmény nem játszott szerepet.¹¹⁹¹ Ezzel együtt a kiadvány mindenütt szépen fogyott.

¹¹⁹¹ Buzău-n Tremmel János katolikus igazgató-tanító, Craiova-n Mihály Jacobi, Focșaniban Incze, Pitești-en Erős Gyula katolikus tanító és Turóczy László református levita, Târgoviște-en Sente Gyula katolikus lelkész-tanító, Sinaia-n Frindt, Giurgiu-n Elek Ferenc katolikus tanító, Brăilán Koncz Ferenc református lelkész és Vadász Zoltán katolikus igazgató-tanító, végül Azugán Gosuly András. BMŰ, 1907. okt. 27.

A Julián Egyesület székházában 1907. május 22-én megtartott naptár-értekezleten ennek ellenére a takarékosági szempontok kerültek előtérbe.¹¹⁹² Klebelsberg Kuno ügyvezető igazgató hangsúlyozta, hogy az esetleges költésztúllépés csak akkor vállalható, ha a kiadvány csakugyan megfelel a romániai magyarok sajátos igényeinek. (Ennek persze a gyakorlatban a vásárlási hajlandóságban is tükröződnie kellett volna. A gazdasági válság, és a magyar diaszpóra mind mostohább anyagi helyzete miatt azonban a kereslet-kínálati viszonyokban közvetlen összefüggés mégsem mutatkozott.) Az akció vezetése tisztában volt azzal, hogy a kelendőség elsősorban a romániai viszonyokat taglaló fejezettől függ. Az aktuális (1908-as) terveket Poliány Zoltán ismertette a beavattakkal: az általános részt a Franklin Társulat többi naptárából emelték át változatlan szöveggel. Az irodalmi blokkban többek között helyet kapott egy nagyvárosi cseléd lány hányattatásait elbeszélő Gaál Mózes-vers, s hasonló nevelő szándékkal egy amerikai magyar tragédiába torkolló életútja, valamint Arany-balladák, Tompa Mihály virágénekei, a kuruc-korról szóló ismertetés, II. Rákóczi Ferenc fejedelem képével és a hamvai hazahozatalát követő ünnepségekről szóló híradással, végül egy Szeged és Petőfi kapcsolatát fejtegető írás *A Tisza* című verssel.¹¹⁹³

Már a romániai magyarság „belső” világával foglalkozó szerkezeti egységhez vezet át a nagyváradi *Szent Vince Intézet* ismertetése, melynek ekkor számos romániai ösztöndíjas bentlakó tanulója volt. A szerkesztő ebben a blokkban kívánta közölni Schönburg-Hartenstein herceg, az új romániai követ és Szapáry Lőrinc követségi tanácsos arcképét, valamint a Carmen Silva álnéven alkotó román királyné *Intimitások* című kötetének magyar vonatkozásait elemző írást. A *Bukaresti Magyar Társulat* fél évszázados jubileumának nem csak történeti összefoglalóval, de fényképpel is adózott a szerkesztő. A magyar egyesületek működésének leírásában a tízéves betegségyezőre jutott a legtöbb figyelem, amely közkedvelt volt a hazai kivándorolt románok körében is. A magyar iskolák módszeres bemutatása, statisztikai számsorok felvonultatásával történt,

1192 Az 1908-as naptárról 1907. máj. 22-én tartott értekezlet jegyzőkönyve. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2920/1907 XX. t. 81. asz.

1193 Uo.

mellékelve a kiemelkedő diákok névsorát is. A vidéki enklávék sorában ezúttal Brăiláról (és Giurgioról) készült fényképes beszámoló. A romániai magyar ipari létesítmények ismertetése az anyaország gazdasági jelenlétének tudatosítását szolgálta, amiként a hazafias öntudat erősítésére alkalmas volt a bukaresti kórházakról, illetve a közgyógyászatról szóló összefoglalás, amely a kivándorolt magyar orvosok (pl. dr. Fialla Lajos) szerepét méltatta. Hasznos tudnivalók körében a már korábban ismertetett romániai törvények módosításai és értelmezése mellett, a hazai iparos iskolák bemutatása, s a magyarországi munkavállalás törvényi szabályozása kapott helyet. Külön cikk hívta fel az idegenbe szakadt magyarok figyelmét az óhazába történő visszatelepülés erkölcsi parancsára, és megélhetési lehetőségeire.¹¹⁹⁴

Poliány ismertetőjéből természetesen számos mozzanat kimaradt, ami akár a kortárs, akár a jelenkori olvasó számára fontos lehet(ett). Mint Rákóczi zólyomi, Kossuth rozsnói, vagy idősebb Andrássy Gyula budapesti szobra, Petőfi soproni emléktáblája, a Zeneakadémia és Szépművészeti Múzeum látványos épületei. Az 1908-as kalendáriumban a magyar világ mellett a világesemények nagy hatalmú formálóiról is szó esett.¹¹⁹⁵ S Vörösmarty Honszeretet című verse jól megfért Jókai elbeszélésével és Arany Ágnes asszonyával; a regáti kivándoroltak sorsa a bukovinai sziget-magyarságával.¹¹⁹⁶

A romániai fejezetben az „alapító atyák” egyikének, Nagy Józsefnek az élet-története nyitotta meg a félszáz éves Bukaresti Magyar Társulatról szóló részletes krónikát,¹¹⁹⁷ amit a jelentősebb magyar egyesületek ismertetése követett. Az oktatási blokkban¹¹⁹⁸ az iparostanonc oktatás megszervezését, valamint a lányoknak szervezett kézimunka-oktatást övezte a legnagyobb elismerés, a miatt, mivel az iskolapadból kikerülő fiatalok román mester, vagy művezető keze alatt

¹¹⁹⁴ Uo.

¹¹⁹⁵ Mint G. Washington, a Bosznia annexióját eltervező közös külügyminiszter, Alois Lexa von Aerenthal, a merénylet áldozatává lett Pjotr Sztolipin orosz miniszterelnök, vagy a magyarok körében akkor még kevesek által ismert radikális francia politikus, Clemenceau, s az új perzsa sah. Naptár 1908, 25–44.

¹¹⁹⁶ A bukovinai csángó magyarokról. Fazekas Ede Józseffalva-i tanító tudósítása. Naptár 1908, 96.

¹¹⁹⁷ Uo. 120–131.

¹¹⁹⁸ Uo. 136–145.

gyorsan felejtettek magyarul... Az anyanyelven okító szakiskola pedig nem csak kötődést jelentett a magyar kultúrához, de kiegészítő jövedelmet, s akár szerény életpályát is kínált a román fővárosban élő magyar fiatalok számára.

A romániai fejezetben nem lehetett szó nélkül hagyni a század utolsó európai parasztfelkelését, a mértéktelen kizsákmányolást és fájdalmas veszteségeket, s hogy a sebek gyógyításaképpen a kormányzat közkegyelmet hirdetett.¹¹⁹⁹

A naptárt záró számozatlan hirdetési oldalakon újdonságot jelentett a *Közhasznú könyvek* kínálata, amelyek nem csak a hivatali ügyintézés, de az egészséges életmód, a jövedelem-kiegészítés és a mindennapi életvezetés terén szolgáltak hasznos és közérthető tanácsokkal.¹²⁰⁰

Az utolsó oldalt a szerkesztő – bocsánatos módon – a Bukaresti Magyar Újság nyomdája népszerűsítésének szentelte, hirdetve a nyájas olvasónak, hogy azt a befogadó ország egyetlen magyar nyomdájaként kell becsülniük és támogatniuk megrendeléseikkel.

A kalendáriumkészítésben is kellő rátermettséget mutató Poliány érdemeit azonban időközben mindinkább beárnyékolta az Újváry esperessel elmérgesedő viszonya. A kölcsönösen táplált, s immár az akcióra nézve is botrányos végkifejlettel fenyegető viszályt csak a szerkesztő Eszékre helyezésével lehetett megfékezni. Poliány eltávolítása – tapintatosabb megfogalmazásban a szlavóniai magyar szórvány szolgálatára rendelése – miatt azonban a naptár terjesztése nem várt nehézségekbe ütközött. A csekély árbevétel és a sokágú értékesítési teendők megoldatlansága láttán vetette fel a Julián Egyesület vezetősége, hogy az 1909-es naptárat ingyen bocsássák a regáti magyarság rendelkezésére; miként ezt tették a kevésbé tehetős szlavóniai magyar szórványban.¹²⁰¹ Egy költségta-

1199 Uo. 146–147.

1200 Az ajánlott irodalomban olyan könyvcímek szerepeltek, mint a Magyar levelező (szerk.: Brankovics György), a Házi titkár (Farkas Elek tollából), Lengyel Dániel Orvosi tanácsadója, valamint az Ügyes-bajos ember könyve, a Házinyúl-tenyésztés és értékesítés, a Kertész-könyv, a Házi kincstár és az elmaradhatatlan Magyar konyha. Uo. 200–201.

1201 A Hrvatska című lap Szlavónia magyarok által történő elfoglalása egyik jeleként értékelte a Julián-naptárak térítésmentes szétosztását. Hrvatska, 1909. okt. 9. A kapós kiadványból egyesek illetéktelenül nagyobb mennyiséghez jutottak, s pénzt tudtak kicsalni a lelkes olvasóktól. Szlavóniai Magyar Újság, 1909. dec. 12.

karékos, karcsúbb (13 helyett¹²⁰² 7,75 ívnyi, azaz 108 oldalas) kalendáriumot terveztek, amelynek előállításí árát a színes borítóláp elhagyása, s a Franklin Társulat állandó hirdetésí tétélei mérsékelték.¹²⁰³

Az elszámolásban azonban a hiány a vártnál mégis magasabbra szökött,¹²⁰⁴ már a miatt is, mert a kiadvány a tervezettnél valamivel testesebb formában került forgalomba.¹²⁰⁵

Az 1909-es naptár szakszerű terjesztését Hertz Ignác bukaresti könyvkereskedő vállalta. A készletből négyezret vett át, darabonként 25 fillérért, amit aztán háromszoros áron, 80 baniért értékesített.¹²⁰⁶ A kiadvány használati értékét mutatja, hogy a készlet java a 60%-os áremelés ellenére elfogyott... A maradék 680 példányt pedig a Szent László Társulat közvetítésével katolikus papok osztották ki a regátiaknál mostohább körülmények között élő bukovinai székelyek között.¹²⁰⁷

A kalendárium ügye mégsem költségvetési szempontból szenvedte meg leginkább Poliány távozását, bajosabbnak tűnt, hogy szakavatott szerkesztő nélkül miként lehet a regáti magyar közgondolkodásra „megfelelő” szellemi-erkölcsi befolyást gyakorolni. A Miniszterelnökség átmeneti megoldásként a külképviseleten keresztül utasította az akció katolikus és református ágának vezetőit, hogy az előző tanév legfontosabb eseményeiről szóló beszámolóikat június 15-éig juttassák el Budapestre. A közös külügyminiszter figyelmét külön

1202 Az 1908-as naptárról 1907. máj. 22-én tartott értekezlet jegyzőkönyve. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2920/1907 XX. t. 81. asz.

1203 A miniszterelnökségi emlékeztető szerint az új struktúrában 1 ív hagyományos naptári információ csillagászati ismeretekkel és időjárásí útmutatóval, 1,5 ív hasznos tudnivaló, 1 ív vásári „menetrend” adomákkal és 1,75 ív szépirodalmi részből állt volna. MNL OL K 26 ME 859. cs. 2036/1908 XX. t. A Miniszterelnökség a Julián Egyesületnek adott 1908. ápr. 4-ei válaszában 2500 koronáig vállalta a fedezetlen kiadások megtérítését. Uo.

1204 Az 1908-as hiány 2714 K 37 fillér lett. Vargha Gyula 1908. júl. 11-ei jelentése Wekerle Sándor miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3110/1908 XX. t. 2036. asz.

1205 Az 1909-es naptárát ugyan nem sikerült megtalálnunk, ám a későbbi, hozzávetőleg fele résznyi terjedelemben forgalmazott évfolyamok is olykor 20 oldalas különbséget mutatnak. Míg az 1911-es 146 oldalon, az 1914-es 126, az 1915-ös 148 oldalon jelent meg.

1206 Ez az 1909-es naptár az előzetes tervek ellenére 8,75 ív terjedelemben készült. Tarkovich József Julián egyesületi alelnök 1908. dec. 14-ei levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 5748/1908 XX. t. 2036. asz.

1207 Tarkovich József, dec. 28-ai levele Wekerle kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 859. cs. 5977/1908 XX. t. 2036. asz.

felhívták arra, hogy a közvélemény az elhagyott, illetve árva magyar gyermekek anyaországi támogatásáról is megfelelő tájékoztatást kapjon, amennyiben ezt nem keresztezik diplomáciai szempontok.¹²⁰⁸ Ez a fajta aggály meglehetősen erős lehetett, ugyanis az iraton Klebelsberg kézírásával ez olvasható: „Minthogy a cikkírás irányítását külügyi szerveink kezébe kívánom letenni”, – a román közvéleménnyel és hatóságokkal kapcsolatos tapintatos eljárás fontosságát nem látta szükségesnek tovább ragozni. A megjegyzésből azonban világosan kitűnik, hogy Poliány távoztával az akció alkalmazottainak körében nem találtak olyan személyt, akitől diplomáciai bonyodalmaktól mentes szerkesztői munkát várhatnak, s értékítéletében megbíznának. A különféle témák szakszerű feldolgozását így az akcióágak felelősségébe utalták: Várady L. Árpád püspök (az akcióban a kultuszminisztérium delegáltja) a Szent László Társulat történetének feldolgoztatására kapott felkérést, míg a református konvent világi elnöke a romániai protestáns hagyományok felelevenítésére; a mezőgazdasági tárca pedig az égisze alatt zajló „székelyföldi akció” bemutatására – *lévén a kíváncsoroltak kevés kivétellel maguk is székelyek*. A naptár szerkesztésének, és a szükségesnek tartott „népies cikkek” megírásának feladatára ekkor merül fel a szlavóniai naptár készítőjének, Ágoston Sándor eszéki lelkésznek (egyben a Julián Egyesület református tanfelügyelőjének) a neve.¹²⁰⁹

A Külügyminisztérium a terveknek megfelelően utasította a követséget a naptárral kapcsolatos teendők elvégzésére, viszontválaszában pedig tudatta a kormányfővel, hogy a bukaresti követ határozottan kiállt a kalendárium megtartása mellett. Egyúttal tolmácsolta a tanfelügyelők kérését, miszerint a cikk leadási határidejének kitolása biztosítaná az iskolai záróvizsgák eredményeinek közlését, benne a kiemelkedő teljesítményt nyújtott tanulók névsorával. Ami közérdeklődésre tartott számot. Figyelmeztettek ugyanakkor az iskolai eredmények közlésének lehetséges hátulütőire is, nevezetesen a román hatóságok és sajtó rosszsallására, esetleges retorziókra, illetve ezek kívánatos elkerülésére.¹²¹⁰

1208 Fogalmazvány a közös külügyminiszterhez, 1909. ápr. 10. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1902/1909 XX. t. 313. asz.

1209 Miniszterelnökségi fogalmazvány a Julián Egyesülethez. Uo.

1210 A külügyminisztérium 1909. jún. 8-ai magyar nyelvű átíratá Wekerle miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3098/1909 XX. t. 313. asz.

Az új helyzetben a tartalommal kapcsolatos igények nem sokat csorbultak, miután a különböző szakterületek érintett intézményei kellően elkötelezett magatartást tanúsítottak. Várady L. Árpádtól a Szent László Társulat történetéről kaptak ismertetést.¹²¹¹ A református konvent világi elnöke, Bánffy Dezső, ex-kormányfő ugyancsak gazdag anyagot küldött az 1910. évi naptárhoz.¹²¹² Kísérőlevelében felhívta a kormányfő figyelmét, hogy a némelyek által vaskalaposnak tartott református egyház a Konvent megalakulásával, s 9 egyházi törvény elfogadásával megújult. A naptárba szánt kézirat részletesen ismertette az egyház új felépítését és működési elveit. A közlemény kiemelten foglalkozott a Konvent hatáskörébe utalt külhoni gyülekezeteket érintő kérdésekkel. Megemlékezett az idegenben élő magyarság gondozásának egyik főszereplőjéről, Antal Gábor püspökről, a Ferenc József Rend nagykeresztjének kitüntetettjéről; egyszersmind tájékoztatta a protestáns felekezeti tagokat a 400 éves Kálvin-évfordulón Genfben felállítandó emlékmű (központi helyen Bocskai alakjával) alapkövetételéről. A blokkot Bánffy, Antal Gábor és Kun Bertalan fényképei „színesítették”.¹²¹³

1909 áprilisában történt egy levélváltás a kormányfő és a külügyminiszter között az árvaságra jutott, vagy elhagyott 15 év alatti gyermekek felkarolása ügyében. A magyar álláspont az volt, hogy a bukaresti főkonzul által felügyelt kezdeményezést a naptárban is érdemes ismertetni.¹²¹⁴ Ezzel szemben diplomáciai aggályok nem merültek fel, hiszen a Földművelésügyi Minisztérium júniusban már postázta is a megrendelt cikket, Állami gyermekmenhely Marosvásárhelyen címmel. Az írásból kiderül, hogy az intézménynek mintegy 400 regáti gondozottja van, akik ily módon „...meg vannak mentve a magyarságnak, az életnek, a jövőnek”.¹²¹⁵

1211 Miniszterelnökségi fogalmazvány, 1909. ápr. 10. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1902/1909 XX. t. 313. asz.

1212 Bánffy Dezsőnek, a Református Konvent világi elnökének jún. 15-ei levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 3512/1909 XX. t. 313. asz. Az iraton Klebelsberg felhívja a referensek figyelmét a felekezeti arányok betartására.

1213 Uo.

1214 Miniszterelnökségi fogalmazvány, 1909. ápr. 10. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1902/1909 XX. t. 313. asz.

1215 A gyermekvédelem Széll Kálmán által megteremtett intézményi kereteit friss neveléstani elvek szerint úgy kívánták átalakítani, hogy a gyermekeket a túlszűfolt, rideg menhelyeknél életszerűbb pedagógiai környezetet kínáló teljes családi közegbe helyezték ki, ami úttörő megoldásnak számított Európában. A Földművelésügyi Minisztérium 1909. júl. 28-i átirata

Az így összegyűlő anyagokat a kiadó szeptemberben küldte nyomdába.¹²¹⁶ Ám az 1910. évi naptár csupán 2000 példányban jelent meg, s – mint a Julián Egyesület elszámolásából kiderül – a korábbiaknál jóval mérsékeltebb áron.¹²¹⁷

A kiadvány fogyasztókhoz történő eljuttatásáról csak egy évvel későbből van adatunk, s csupán a református akcióág részéről. Amennyiben az 1911-es naptár is 2000 példányban gördült le a nyomdagépről, akkor a készlet felével gazdálkodhatott Újváry esperes, aki lelkészek és egyházközségi gondnokok útján juttatott a református iskolák tanulóinak (családjaiknak) és a szórványgyülekezetek tagjainak. A fővároson kívül 18 településen terjesztették a példányokat, de néhány esetben a kézbesítés megghiúsult a közvetítő elköltözése, vagy megbízhatatlansága miatt.¹²¹⁸ Több helyütt a kapott mennyiséget jócskán meghaladták a fogyasztói igény(lés)ek. Máshol bírálták a szerkesztő munkáját, mondván a felekezeti kölcsönösség elve nem érvényesült kellőképpen, holott a szórványgondozásban a Szent László Társulatnak sincs több érdeme, mint a református egyháznak. (Ha így is volt, azt rögzítenünk kell, hogy a protestánsok regáti magyarságon belüli felekezeti arányát a rendelkezésükre bocsájtott naptári példányszám több mint kétszeresen meghaladta.) Ezzel együtt mindenhol nagy örömmel és hálával fogadták az újévi ajándéknak (!) tekintett köteteket.¹²¹⁹

Wekerle kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4046/1909 XX. t. 313. asz.

1216 Uo.

1217 Franklin az előállításért 780, a szállításért 61 korona 26 fillért számított fel. A vámvizsgálat, a szállítás a célállomásokra és szétosztás költsége további 33 korona 90 fillérbe került. Tarkovich József levele Khuen-Héderváry Károlyhoz, 1910. febr. 14. MNL OL K 26 ME 859. cs. 758/1910 XX. t.

1218 A bukaresti fiúiskolában 120, a bukaresti lányiskolában 166, az óvodában 23, a lelkészi hivatal útján 200, az esperesi hivatalban 3 naptárt osztott ki. Brăila lelkésze 90, Galacon Maksay gondnok 18, a pitești-i levita 80, a ploiești-i levita 90, Csiki Károly Câmpinán és vidékén 18, Kiss Ferenc Sinaian 14, Nagy Sándor Bușteniben 30, Péter Márton Azugán 30, Cseh Ferdinánd Buzăun 15, András István Focșaniban 10, Muzsnai Domonkos Aknáváron 25, Mészáros Lázár Tecuci-on 5, Újváry Targoviștén 20, Bihari István Mizilben 5, Dobai György Szászkuőon 3, Iváti Ferenc Craiován 20, Gál Sándor Giurgiuon és vidékén 15 példányt juttatott a helyi magyaroknak. Câmpulungból a küldött példányokat, az ottani megbízott elköltözése miatt a posta visszaküldte. Calarașba, Konstancára, és Turnu-Severinbe nem is küldtek, mert a megkeresettek nem jeleztek vissza. Újváry István 1911. jan. 12-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 376/1911.

1219 Uo.

De tekintsük át, hogy 1911-ben milyen tartalmú és szemléletű kiadványt vehettek kézbe a regáti magyar olvasók?

A naptári rész után (a 17. oldalon) az elbocsájtó és befogadó haza királyának arcképe, s alatta a szokványosnak aligha mondható szöveg a *két társtalan keleti népről*, s a kalendárium elvi célkitűzéseiről, ami nem volt más, mint a *nemzeti érzés és öntudat ébren tartása*, valamint a *magyar–román barátság ápolása*.

Mindezek jegyében az első fejezetet a Hohenzollern-dinasztia romániai ágának hercegi fotói, és a romániai magyarok anyaországi kötődéseit karbantartani hivatott, kissé patetikus, hazafias írások nyitották meg. Majd a „vallásos hazaszeretet” elmélyítése szándékával egyházfők fényképei és a Szent László Társulat történetét részletező írás következett (22–24.). S ami protestáns körökben visszatetszést keltett – hosszabb beszámoló foglalkozott a bräilai katolikus magyar közösséggel (24–28).

A hazai szociálpolitikai kezdeményezés, a különféle (pl. állami) földparcellázások kérdését a kalendárium a kivándorlás szélesebb távlatába helyezve tárgyalta. Elrettentő példaként idézve az amerikás magyarok gyári rabszolgamunkáját, avagy az Argentínába csalogató ingyen-birtokok kockázatait, *hazatelepedésre* biztatta a regáti magyarságot. Ugyanakkor tárgyilagosan figyelmeztette a legkevesebb 4000 korona saját erővel bíró igénylőket az üzerek által állított csapdákra, és a célravezető ügyintézés ajánlott lépéseire. Néhány oldallal hátrább az útleveligénylés- és hosszabbítás egyszerűsített módját, és az árjegyzék – szegények számára csaknem tizedére mérsékelt – díjtételeit ismertették.¹²²⁰ A 32–39. oldalak az iskolák személyi- és teljesítményadatait közölte felekezeti bontásban. Ezt követően a kormányzat kivándorlókkal szembeni el-

¹²²⁰ Az útleveleket meghosszabbításra – a korábbiakkal ellentétben – már nem kellett Magyarországra küldeni, az érvényesítést a konzulátus is elvégezhetette. Útlevelet 6 korona plusz 2 korona illetékbélyeg (szegényeknek 70 fillér, plusz 30 fillér) fejében lehetett igényelni az illetékes külképviseleten. A meghosszabbítás 2 korona 25 fillérbe, nincsteleneknek 50 fillérbe került. Az útleveligénylés illetőségi vagy községi bizonyítvány, munka- vagy cselédkönyv, adókönyv, cs. kir. konzuli ügynökség igazolása (matricula), tartózkodási engedély és katonakönyv benyújtásával vált érvényessé. A hadköteles férfiak 42 éves korig nem kaphattak 3 éves útlevelet; akkor is csak úgy, ha már letöltötték a szolgálati idejüket. Naptár 1911, 40.

kötelezett felelősségvállalása bizonyoságaképpen felhívták az olvasók figyelmét, hogy a konzulátus hazaviszi a munkaképtelen vagy előregedett kivándorlókat, akkor is, ha időközben elvesztették állampolgárságukat. A felhívás így szólt: „A haza nem mond le egyetlen fiáról sem, és mindig és mindenkinek módot nyújt, hogy ha az élet küzdelmei elsodorták szülőhelyétől, bármikor visszatérhessen a helyre, hol bölcsőjét ringatták...” Ez a komoly elvi nyilatkozat bizonyára nem maradt visszhangtalan a regáti magyarok körében. Az írás ugyanakkor a „kölcsonösség” jegyében, a letelepedett életmód, az adózás és vérrel adózás, azaz a katonai szolgálat kötelmeit is számba vette. Ahogy más család- és munkajogi kérdéseket is, jelesül a hazainál szigorúbb, ám a kivándorlóknak jó kereseti lehetőséget biztosító 1892-es román cseléd törvényt.¹²²¹

A kivándorló-sors párhuzamos esetét tárta a romániai olvasók elé az Új Amerika című írás, amely Szlavónia százezres magyar diaszpóráját és a nemzeti gondozásukra alakult *Julián Egyesület* működését mutatta be, azzal a végzővel, hogy otthon maradásuk volna a legjobb megoldás, ám Amerika helyett még mindig jobb, ha a Dráva túlsópartján, azaz a Magyar Királyság területén szaporítják a magyar birtokállományt.¹²²² A hazafias érzés ébren tartását a *Talpra magyar!* vagy Benedek Elek: *A honvágy* című verse, az Erzsébet királyné emléket őrző János-hegyi emlékmű, a Boszniába látogató uralkodó képe, s a „legnagyobb magyarról” szóló írás szolgálta. De valójában ebbe a körbe tartoztak a magyar technikai fejlődést reprezentáló rövid életrajzok a repülő Zsályi Aladárról,

1221 Cselédkönyvet (candicuța) csak útlevelemmel kaphattak 3 évre, 3 lej lefizetése ellenében. Az okmányt azonban évente láttamoztatni kellett a rendőrségen (1 lej), gazdaváltás esetén 48 órán belül (1 lej). Ez esetben a cseléd köteles volt az okmányt visszaadni, de legalább letétbe helyezni a rendőrségen, s záros időn belül (15 nap) újjólag el kellett szegődnie, ellenkező esetben csak új cselédkönyv (és új befizetések után) dolgozhatott. Amennyiben a munkavállaló elhelyezkedése meghiúsult, s nem tudta igazolni megélhetését, a külföldieket kitoloncolták. Kiskorú csak gyám beleegyezésével szegődhetett el dolgozni. Dajka munkakörben pedig csak házas asszonyt alkalmaztak, a férje beleegyezésével, egészségügyi igazolással. A felmondási idő 15 nap volt. Amennyiben a gazda mondott fel, a cselédet a munkabér erre az időre is megillette. A felmondás nélküli távozás rendőrségi ügynek minősült. A cselédkönyv nem csak a szolgálati időt és kialakított bért tartalmazta, de a cseléd magaviselésére vonatkozó munkáltatói észrevételeket, véleményt is. A cikk végül megállapította, hogy a magyar cselédek keresettek és jó munkás hírében állnak a román munkaerőpiacon. Uo. 44–45.

1222 Uo. 46–47. A kérdésről bővebben l. Makkai 2003.

Semmelweisről és a Tokaji utóérésének és tartósításának problémáját megoldó Preysz Mórról, akik Kempelen Farkas, Irinyi, Petzval József, és Jedlik Ányos névéhez hasonlóan gazdagították a magyar kultúrát, akár az intézmények sorában a Műegyetem. (Melynek új, Duna-parti épületét is fénykép örökítette meg.)¹²²³ A Theodor Roosevelttel monarchiabeli látogatásáról készült összefoglalóból természetesen nem hiányzott a magyarság erényeinek felmutatása; s a könyvajánlóból sem (benne az 1848/49-es szabadságharcnak emléket állító kötettel).

Az 1911. évi naptárt forgatva a testi egészség megőrzéséről is találunk hasznos tanácsokat,¹²²⁴ noha a lélek formálására a szerkesztő ennél lényegesen nagyobb hangsúlyt fektetett...

Márpedig a hangsúlyok és érzékeny tartalmi egyensúlyok nagyon is számítottak! A református esperes már említett bírálata a következő év naptári munkálataira is rányomta a bélyegét. Az esetnek az adott különös jelentőséget, hogy a kalendáriumot ekkor már egy református lelkész szerkesztette, akitől a legkevésbé sem várták, hogy a felekezeti semlegesség már-már tabunak számító elvét a protestánsok rovására megsértheti. Újváry esperes azt jelentette a Konventi Elnökségnek, hogy a továbbiakban is szívesen küld egyházi és iskolai statisztikákat, helyi témákról szóló cikkeket a naptárba, amennyiben a szerkesztő bukkaresti látogatása során végre világos instrukciókkal látja el. Ugyanakkor méltatlannak ítélte, hogy szerkesztő lelkésztársa azt tartja róla, hogy cikkek helyett csupán kifogásokkal tud szolgálni.¹²²⁵ Újváry a bräilai tudósítás örvéen megkeverte a Julián Egyesület vezetőségét is, hogy a protestáns felekezeti tagokat két éve botránkoztató hasonló „túlkapásoknak” a továbbiakban elejét vehessék. Az akció elnöksége azonban a levélváltás után arra utasította az esperest, hogy a továbbiakban csupán a közvetítésükkel érintkezzék az Egyesülettel (és Ágoston Sándorral, a naptár szerkesztőjével).¹²²⁶

1223 Naptár 1911, 81–89.

1224 Az Életmentés dióhéjban című írás a vérzéscsillapítás, ficam, a görcs, az ájulás, a mérgezés, a fagyás, a fulladás és napszúrás tüneteinek és kezelésének rövid leírását adta. A szerkesztő külön felvilágosító írást szentelt az alkoholizmus problémájának. Uo. 76–78. és 97–98.

1225 Újváry 1912. máj. 11-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 338/1912.

1226 Újváry 1912. okt. 24-ei levele a konventi elnökséghez. Uo.

A kellemetlen közjáték feltehetően mégsem befolyásolta érdemben a naptár megjelenését és széles körű terjesztését. A szórványossá váló levéltári forrásokból ugyanis annyi kiderül, hogy az 1914. évi naptár református akcióágra eső 1000 példánya zökkenőmentesen eljutott a célközönséghez.¹²²⁷

S ez, az utolsó békeév őszen nyomdába adott kötet zárta a sorozatban a „civil” jellegű összeállításokat, noha a nagyhatalmi fegyverkezés és a szomszédságban zajló két Balkán-háború baljós árnyat vetett a jövőre. Ezért is tehette meg a szerkesztő, hogy a naptári fejezetet követő első oldalon I. Ferenc József és I. Károly szokásos páros portréja alá azt a bombasztikus kíséző szöveget helyezte, hogy ők ketten egy világháborútól mentették meg az emberiséget... (Ágoston azonban aligha sejtette, hogy a haladék csupán néhány hónapra szól.)

A romániai magyar egyházi és iskolai élet híreit csak ritkásan szakították meg az óhazából tallózott hírek (mint az új hercegprímás, Csernoch János hivatalba lépése, vagy a Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum külföldi áruforgalmat élénkítő hírszolgálatának eredményei). Újdonság ugyanakkor a figyelemztető felhívásoknak, nemzeti orientációt kínáló jelmondatoknak a szövegbe iktatása, amelyek vagy a láblécen, vagy két cikk elválasztására, vastagon és dőlten szedve óvták, buzdították, tanácsolták a Kárpátok túloldalára sodródott honfitársakat.¹²²⁸ Jellegzetesen „kétfrontos” magatartásra ösztönözve a kíváncsiorolt székeket. Az anyaországgal fenntartott bensőséges viszonyt feltételezi ez a mondat: *„Ügyes-bajos dolgaiddal fordulj bizalommal a magyar konzulátushoz, papodhoz, tanítódhoz.”* Míg a kenyéradó hazában való boldogulás előfeltételeként volt tanácsos megszívlelni ezt a tanítást: *„Ha idegenben vagy, ne élj viszsza az idegen nép vendégszeretetével: Tartsd tiszteletben szokásait, törvényeit.”*¹²²⁹ [Kiemelések a Naptárban.] S ez utóbbit illetően nem is volt vita a kormányzat és külföldön élő, gyámolítani kívánt honpolgárai között. Előbbi a Hármas Szövetségnek 1883-ban tagjául szegődött szomszédal, utóbbi a – kalendáriumban is tényként ismertetett – magasabb munkabér „forrásával” ápolta az új keletű

1227 Degenfeld József és Baksa Lajos 1914. máj. 12-ei levele a Konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914.

1228 „Ütlevedet, ha lejár, újítsd meg, mert elveszíted honpolgári jogodat s visszaszerzése esetleg nehézséggel jár.” Naptár 1914, 24. A láblécen.

1229 Uo. 28.

barátságot, még ha az idegenellenesség eseti megnyilvánulásai, s a Balkán-váltsággal napi gyakorlattá váló incidensek meg is terhelték a szövetség idilljét. A két ország (nép) érdekellentétnek azonban a szerkesztő jóhiszeműsége, s a *Romániai akció* vezetésének paternalista ízű „mértéktartása” folytán a kalendáriumban mégsem találni nyomát. Pontosabban csak nyomait fedezheti fel a figyelmes olvasó, amikor egymás mellé helyezi a *Románia és a háború* című írást, s a Magyar Vöröskeresztnek az „ellenséges” Szófiába küldött ápolóiról készült fényképet (avagy a Monarchia által „fegyver nélkül felszabadított” – valójában gyámság alá vont – Albániáról szóló összefoglalást).¹²³⁰ A küszöbön álló háború előtt tehát volt miért erősíteni a regáti kíváncsoroltak nemzeti tudatát...

S ezt – miként a korábbiak – az 1914-es naptár is megtette magyar történelmi nagyságok és tudósok alakjának megidézésével, s Petőfi, Eötvös József, Vörösmarty és Jókai jeles munkáiból szemezgetve.¹²³¹ Az olvasói igényeknek megfelelően azonban a kínálatot az iparosélet, a kubikusság, és Dankó Pista dicsérete is élénkítette. Az egész kötet tömör és érzelmes összegzése mégis leginkább Tompa Mihálynak a *Levél egy kibujdosott barátom után* című munkájából vett idézet: „Szívet cseréljen az, a ki hazát cserél.”¹²³²

Nos, a választás ideje igen hamarosan elkövetkezett! A viszonyok feltartóztatathatatlán változását mutatta az 1915. évi naptár, amelyben I. Károly és Antal Gábor püspök, (mint „a romániai akció református ágának vezetője”) képe jelent meg gyászkeretben; az orosz és román titkosszolgálat közreműködését is felvető debreceni bombamerényletről kelt írással együtt,¹²³³ mintegy „ráhangolódásul” a világot felforgató szarajevói merénylet feldolgozásához. A trónörökös pár nekrológjának különös felhangot adott a mayerlingi tragédia, Rudolf főherceg halálának huszonötödik évfordulója.¹²³⁴ A merénylet vészterhes kö-

1230 Uo. 47., 57., 54–56.

1231 A Thurzó-család, Lórántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György, Mikes Kelemen, Kőrösi Csoma, Vámbéry, báró Korányi Frigyes kapott helyet a jeles névsorban.

1232 Uo. 69.

1233 A Miklósy István hajdúdorogi püspök ellen irányuló, s több halálos áldozattal járó 1914. febr. 23-ai merénylet az önálló magyar görögkatolikus püspökség megszervezése elleni „politikai” tiltakozás, bosszú volt. Naptár 1915, 111.

1234 Uo. 49–54., 62–64.

vetkezményeit Potiorek, Conrad és Hindenburg tábornokok s Bülow, volt kancellár, az antant részéről Joffre és Kitchener tábornok portréja,¹²³⁵ valamint az első magyar Dreadnought, a Szent István csatahajó és egy 420 milliméteres ágyú-monstrum sziklaerődön okozott rombolását bemutató fénykép érzékelte.¹²³⁶

A kivándorolt magyarok ösztönösen szorosabbra zárták soraikat: Brăilán és Târgoviște új magyar egyesület alakult (a kikötővárosban minden bizonynyal az új iskola átadása is szerepet játszott ebben). A bizonytalan időkben az anyaország is jelezte, hogy kész segítő kezet nyújtani a kivándoroltaknak, s nem csak a közművelődés, de a szakoktatás támogatásával is. Az anyaországban való képzés, ekkor már nem csak a szilárd egzisztencia megteremtését, de az érintett ösztöndíjasok számára nagyobb fizikai biztonságot is jelentett. Az 1915-ös naptár talán ezért is villantotta fel a továbbtanulás számos lehetőségét,¹²³⁷ de beszámolt arról az új kezdeményezésről is, hogy az anyaország támogatásával regáti diákok Brassóba látogathattak.¹²³⁸ S az adott helyzetben a tanulmányi kirándulásnak is jelképes üzenete volt: az óhaza tárt karokkal vár... S ha valaki még habozott volna, a kételyek eloszlatására kiváló ösztönzőnek bizonyult megidézni a sokszor csakugyan drámai kivándorolt életrsokat. A kötetben ugyan amerikai magyarok hányattatásairól esik szó,¹²³⁹ az

1235 Uo. 55., 71., 75.

1236 Uo. 92–93., 66. Voltaképpen ide sorolható Zrínyi Miklós és bajtársai 1566-os szigetvári hőstettének felelevenítése is. Uo. 103–107.

1237 Uo. Az Ipari kiképzés címszó alatt sorolták a hazai szakiskolák címlistáját (p. 24–25.) Míg a 25–27. oldalon némely intézmény felvételi követelményeiről tájékoztatták az érdeklődőket. A 28–30. oldalon a Fővárosi ipar-rajziskola című írás az intézmény hasznát, s a bekerülés feltételeit világította meg. A Kinizsi utcai Iparművészeti iskola tananyagáról, felvételi követelményeiről és az elnyerhető kedvezményekről a 33–37. oldalon kaptak eligazítást az olvasók. A kertészet iránt érdeklődőknek egy éves szaktanfolyamot kínált a naptár 39–40. A kolozsvári állami ipari szakiskoláról a 38–39., a mechanikai és órásiipari szakiskoláról a 42–43., a szövőipari szakiskoláról a 43–44., míg a temesvári fa- és fémipari szakiskoláról a 44. oldalon olvashattak.

1238 A (többségében már bizonyára idegenben született) 30 gyermek 4 napot töltött Dél-Erdély központjában. Uo. 23.

1239 Uo. A 83. oldalon Eladó magyar gyerekek címmel a Saint Louis-i Goda István hirdetését olvashatták a Globe Demokratából, aki 6 éves Margit leányát 2000, 8 éves Pista fiát 1000 dollárért kínálta megvételre olyan személynek, aki jó körülményeket biztosít számukra...

„üzenet” értelmezése azonban nem jelenthetett gondot a csavaros észjárású regáti székelyeknek sem.

A szerkesztő helyes arányérzékkel a kivándoroltak küzdelmeinek elismérésével sem fukarkodott. Az 1908 óta voltaképpen „belföldnek” tekinthető boszniai Vučijak-on erdőirtással új életet teremtő magyar pionírok példáján¹²⁴⁰ mégis túltett az a Párizst járt asztalos, aki szorgalmának és értelmének köszönhetően nem csak úriemberré küzdötte fel magát, de – hazatérve, az Orosházi Inasotthon megalapításával – a mindennapok hazafiságából is példát mutatott.¹²⁴¹

Az elbocsájtó hazához való lojális kötődés további felértékelődését mutatja az 1916. évi naptár, amely teljesen a „nagyverekedés”-nek rendelte alá mondanivalóját, s ez a „háborús üzemben” működő felekezetekre és az iskolákra is igaz. A témák – a leányiskolák kötszer- és meleg ruha készítése a fronton harcolóknak, az óráközi szünetben „orosz-verést” játszó diákok, a hadifoglyok felkutatására szegődött tanítónő esete, a kivándoroltak (köztük számos erdélyi román) önkéntes bevonulása a K. u. K. hadseregbe, a hétköznapi emberek milliárdos békekölcsön-jegyzései, a magyar huszárok gyalogrohama és limanovai diadala, s a szomorú sorsú Gyóni Gézától idézett versek – mind a burkolt háborús propaganda részét képezték. A szövetségesek, mint a török „testvér”, vagy Mackensen (s Kövess tábornok) dicsérete, és a magyarhoz képest bosszúálló természetűnek tartott franciák szembeállítását már leplezetlenül jókra és rosszakra tagolta a világégés szereplőit.¹²⁴²

Ebben a vészterhes helyzetben érthető, ha a naptár, a semleges államokat (köztük a segítségnyújtást elmulasztó vonakodó szövetségeseket) kiszámíthatatlan lesben állóknak és lelketlen nyereszkeskedőknek bélyegezte.¹²⁴³ S az olva-

---

Radó Antal: Pittsburgh című versét ugyanakkor egy bányaszerencsétlenség magyar áldozatai ihlették. Uo. 93–94.

1240 Uo. 48.

1241 „A méltóságos asztalos”, Thék Endre a Prónay-kúria gazdája lett. Uo. 94–95.

1242 Naptár 1916, 78. Igaz, az orosz nép jóra valószínűségéről vallott felfogást a háborús erőszakoskodásaikról szóló sajtóhírek sem ingatták meg, ezekért a tettekért a cikkíró jórészt a kozákokat és különféle „vad” kaukázusi népeket okolta. Uo. 76–77.

1243 A semlegesek. Uo. 67–68.

sóknak semmi kétsége nem lehetett, hogy mindez Romániára is értendő. Annál kevésbé, mert a regáti magyarok ekkor már nem csak tanúi, de gyakran elszenvedői voltak a románok antantbarátságának és Monarchia-ellenes tüntetéseinek. S 1916 augusztusában, pár hónappal a kalendárium kézhez vétele után, bekövetkezett, amire az anyaországi politikusok szinte egyáltalán nem, a regáti kivándoroltak viszont annál inkább számítottak: a „semleges” Románia Erdély elleni támadása...

Az általunk ismert utolsó romániai magyar naptár szerkesztője kifinomult ösztönökkel mindezt megsejthette, hiszen a korábbi években hosszú oldalakra rúgó *Adomák*-ra az 1916-os kötet végén mindösszesen tíz sor jutott.

10. ÖSZTÖNDÍJAS ANYAORSZÁGI KÉPZÉSEK

Az akció vezetése számára nem volt kérdéses, hogy a túlnyomórészt kétkezi, iskolázatlan kivándoroltak szellemi vezetőrétegét – az új haza idegenellenes, nacionalista politikája miatt – csak mesterséges módon, anyaországi ösztöndíjas képzéssel lehet megteremteni. Így volt ez évtizedekkel korábban is.¹²⁴⁴

S a regáti magyarság számára ez volt az elbocsátó haza gondoskodásának az egyik legmeggyőzőbb formája. S nem csak a jelképes visszafogadás gesztusa miatt, de főképpen a hosszútávra szóló „beruházás” áldozat-átvállalása miatt, hiszen könnyen belátható volt, hogy az iskolázott ifjak szakértelmük révén biztosabb megélhetéshez jutnak, s idővel szüleik támaszává válhatnak. Az akció vezetésének szándéka ettől részben eltérő volt: az óhazával való szorosabb kapcsolat megteremtése, s a családi kötelékek révén a hazatérés esélyének megteremtése, másfelől iskolázott, a román munkaerőpiacon nagyobb megbecsülésre, saját közegükben pedig vezetői szerepre hivatott hazafiakat nevelni, hogy ez a pallérozott, nemzeti azonosságában szilárdabbá érő réteg lépjen mielőbb azok helyébe, akik az egyesületi vezetői posztokon kudarcot vallottak.

1244 Az 1860/61-es tanévben a bukaresti református iskola végzősei közül 9 protestáns és egy katolikus fiatal kapott anyaországi ösztöndíjat. Sárospatakon Bernát Zsigmond 1000 forintos alapítványának terhére 5 fiatal tanulhatott, Nagenyeden 2, Sepsiszentgyörgyön ugyan csak 2, míg a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban 1 ifjú nyert ingyenes elhelyezést. BMK, 1860. júl. 21. A sárospatakiak között volt Debreczi József (BMK, 1860. aug. 25.), aki később a legnagyobb bukaresti egyesület elnöke lett. A Bukaresti Magyar Közlöny szerkesztői további két, ploiești-i végzést támogattak (Vida Albertet és Virág Józsefet), akik Sepsiszentgyörgyön tanulhattak. BMK, 1860. aug. 11. A 1880-as évek elején Nagy Istvánnak, a Bukaresti Magyar Társulat elnökének jóvoltából egy diák Brassóban, egy másik a hétfalusi Hosszúfalú felsőbb népiskolájában tanulhatott tovább. BH, 1882. okt. 1. Emberöltőnyi idő múlva számuk megtízszereződött, amikor a Ferenc József jubileumi alapból (45 211 frank tőke kamataiból) 12 tanulónak ítélték oda 200-200 frank/lej ösztöndíjat. BK, 1899. nov. 14/26.

A távlati célok mellett azonban a regáti magyarok legkiszolgáltatottabb rétegeinek életébe „tűzoltó” jelleggel is be kellett avatkozzanak, nevezetesen az árvák, félárvak hazahozatalában, illetve a kistelepülések szórványainak felkarolásában, amelyek az anyanyelvű oktatás lehetőségétől megfosztva morzsolgatták mindennapjaikat.

10.1. A predeáli szórvány-internátus

Az iskolaszervezések előrehaladtával hamar kiderült, hogy a szórványban számos olyan település van, amelynek tankötelesei sem vonaton, sem hajóval nem tudnak eljutni a legközelebbi magyar tannyelvű iskolába. Külön iskolát építeni viszont a tankötelesek elenyésző száma miatt gazdaságtalan lett volna. A leküzdhetetlenül nagy távolság, vagy a rossz közlekedési viszonyok így százakat készítettek arra, hogy legjobb szándékaik ellenére román iskolába írássák tanköteles gyermekeiket. Ennek végzetes következményeivel a szülők és az akció vezetése is tisztában voltak. Ilyen esetekben az anyanyelv ápolásához és a nemzeti kultúra alapjainak elsajátításához az egyetlen „gazdaságos” lehetőséget a bentlakásos tanintézet kínálta, mégpedig anyaországi helyszínen, ahol nem kellett tartani a román hatóságok zaklatásaitól.

Erre a célra a Hétfalusi Székely Társaság ajánlotta a kormányzat figyelmébe a Brassótól 25 kilométerre, délre fekvő magashegyi települést,¹²⁴⁵ amelyet kettévágott az országhatár. Román oldalon volt a község nagyobbik fele, a nyaralók többsége és a vasútállomás. A település magyar része úgyszólván az iskola kerítésénél kezdődött,¹²⁴⁶ ahová 1903 őszén az első két tucat diák megérkezett.

Ellátásukról kezdetben a Miniszterelnökség gondoskodott, de közoktatási intézményről lévén szó, a kormányfő a kultuszminisztérium gondjaira bízta a 30 fő

1245 Khuen-Hédervéry Károly levele Wlassics Gyula kultuszminiszternek. Tisztázat, 1903. júl. 17. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3060/1903 XVIII. t. 404. asz.

1246 Magyarok a végeken. RMÜ, 1911. dec. 10.

befogadására tervezett intézmény kialakítását és további fenntartását.¹²⁴⁷ A várományos kollégistákat egy vasúti tisztviselő írta össze a 7 kilométerre fekvő Azuga és a 9 kilométernyi távolságra lévő Bușteni iparos- és munkáscsaládjában. Az intézmény csak fiúkat tudott fogadni, mert a városkában az egy tantermes iskola és a 30 fő elhelyezésére alkalmas szálláshely céljaira csak egy-egy építmény állt rendelkezésre. A magashegyi határátkelő ellátása az átlagosnál magasabb költségeket igényelt, beleértve a Brassóból kijáró orvos szolgálatát. Az intézmény célját a fenntartó a nemzeti nevelés és gyakorlati képzés fogalmaival határozta meg, de a szülőknél kikötötték, hogy beleegyeznek az áthozott gyerekek továbbképzésébe is. A teljes ellátás fejében a szülők gondoskodtak ágyról és ágyneműről, evőeszközökről és a mosatásról. A Hétfalusi Székely Társaság képviselőjével felálló gondnoki testület viszont teljes felelősséget vállalt az ifjakért. Követni kívánták a tanulók életpályáját tanulmányaik megkezdésétől egészen a munkába állásukig, ami ugyan nem szolgált teljes biztosítékkal a tanulmányok sikeres folytatására, de a boldogulás reményét kínálta az érintett családoknak.¹²⁴⁸

A férőhelyek feltöltése a takarékos gazdálkodás jegyében zajlott. Szándékosan kerülni kívánták a fényűzést, „ami bennük jelenlegi társadalmi helyzetükből való kiemelésnek csak a látszatát is keltené, mert ez későbbi korokra az elégedetlenség csírait hinti el lelkükben.” Ezért a gyermekek ruháztatása is a szülők gondja maradt. A felvételnél viszont döntő szempont volt a rászorultság, s így a regáti gyakorlattól eltérően tandíjat sem kértek, sőt, a tankönyveket is ingyen biztosították a tanulóknak.¹²⁴⁹ Az intézmény megszervezése után a „maga-

1247 Miniszterelnökségi emlékeztető feljegyzés. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3181/1903 XVIII. t. 404. asz.

1248 Erdődiné házának éves bérleti költsége 600 korona volt, az intézmény teljes fenntartása évi 5000 korona körül alakult, diákonként havi 16 koronát tett ki az elhelyezés és 4 koronát az ételmezés költsége. Az intézmény vezetésével a felső-tömösi Kóti Sándor iparost és nejét bízták meg. A gondnok, mint valami családfő együtt étkezett a gyerekekkel, az épületben is aludt, ahová – ellenőrzésképpen a tanítónak minden nap el kellett látogatnia. A vallás- és közoktatásügyi államtitkár 1903. júl. 25-ei levele Khuen-Héderváry Károly kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3181/1903 XVIII. t. 404. asz.

1249 A felvételt a gondnok bonyolította a tanító felügyeletével. Az internátus konyháját is a gondnok, mint vállalkozó volt köteles felszerelni. Berzeviczy Albert kultuszminiszter szept. 14-ei levele Khuen-Héderváry Károlynak. Mellékelve Brassó vármegye tanfelügyelőjéhez írt utasítását. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3965/1903 XVIII. t. 404. asz.

sabb szempontok” kerültek előtérbe. A kormányfő azzal fordult szakminiszteréhez, hogy vajon külpolitikai szempontból nem kifogásolható-e az intézmény, ugyanakkor biztosítottak-e a sikeres nemzeti nevelés feltételei?

Az persze nem volt kétséges, hogy a feltételek kedvezőbbek az anyaországban, s az itthon töltött évek – várakozás szerint – a kötődések fonalát is szorosabbra fonják, „így honn maradásukra is elég nagy a remény.” Khuen-Héderváry Károly a kísérlet eredményétől tette függővé egy második bentlakásos intézmény felállítását. Ennek előkészítését a bukaresti református segédlelkész-től várta, aki a szórványgondozás szolgálatára hivatkozva feltűnés nélkül bejárhatta a szétszórtságban élő magyar családok lakhelyeit.¹²⁵⁰ A felmérés eredményéről szóló beszámolót már utódja, Tisza István kapta kézhez. Eszerint a Duna-völgyi településeken 10–30 fős szórványokat, s a Vöröstorony-szoros alatti Lotru-völgyben, Brezoiun 140 magyart találtak. Jobbára a hétfalusi csángó népszigetről szivárgott le népesség a Tömösi-szoros alatti Azuga (200 fő), Bușteni (50 fő), Predeal (30 fő) Comarnic (10 fő), és nagyobb számban (125 fő) Sinaia településekre (bizonyára a külföldi diplomaták gyakori jelenléte miatt). A követség katolikus papja ezzel szemben Sinaian 415 magyar állampolgárt jelentett, akiknek vélhetően legalább fele magyar nemzetiségű. A református részről elvégzett adatgyűjtés a felsorolt ipartelepeken 250–300 protestáns jelenlétét rögzítette.¹²⁵¹

Az intézménybe a várakozásoknak megfelelően mintegy 50 gyerek jelentkezett, akik 1904 februárjában kezdték meg tanulmányaikat. Noha harmaduk egyáltalán nem, a többiek hibásan, vagy alig beszéltek magyarul, a fegyelmi helyzet és a tanulmányi előmenetel is kielégítőnek bizonyult. A fokozott érdeklődés miatt már az év végén döntés született arról, hogy a tanítói lakást második tanteremmé alakítják. A magas diáklétszám és a pedagógiai felügyelet igénye szükségessé tette egy bent lakó tanító alkalmazását, azaz szükségessé vált egy második tanítói állás szervezése is.¹²⁵²

1250 Khuen-Héderváry Károly kormányfő levele Berzeviczy Albert kultuszminiszternek. Tisztázat, 1903. szept. 24. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3965/1903 XVIII. t. 404. asz.

1251 Uo.

1252 Berzeviczy Albert kultuszminiszter levele Tisza Istvánhoz, 1904. okt. 21. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5050/1904 XVIII. t. 345. asz.

A felekezeti megosztottság miatt felmerült a kérdés, hogy a határ mindkét oldalán fontos központnak számító Predeál kulturális kisugárzását nem volna-e hasznos egy katolikus és református templommal erősíteni? A kérdés eldöntésére a kormányfő utasította a Brassó vármegyei főispánt, s ugyanerre kérte a „túloldalon” a külügyminiszter útján a bukaresti követet, hogy készíttessen pontos felmérést a Tömös-vidék magyarságának nemzeti, felekezeti megoszlásáról, különös tekintettel a tanköteles korosztályra. Az ismételt igényfelmérést az tette szükségessé, hogy a fokozott érdeklődés miatt a fiatal intézmény bővítése 50 fő befogadására halaszthatatlanná vált.¹²⁵³ Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter a földművelési tárcától kapott tájékoztatás alapján a településen egy katolikus templom megépítését hasznosnak és indokoltnak ítélte, mondván „előmozdítaná ezen telepen a magyarság megizmosodását”. A Pénzügyminisztérium viszont kifogásolta az erre alkalmas telek hiányát, s úgy nyilatkozott, hogy más telepítő tényezőkhöz és a várható nemzetpolitikai előnyökhöz viszonyítva a beruházás nem kifizetődő. A kormányfő a tárca aggályait kincstári telekkiutalással és az akció keretei közötti finanszírozás ígéretével próbálta eloszlatni.¹²⁵⁴ Nem sokkal ez után befutott a Miniszterelnökségre Brassó megye főispánjának jelentése, amely „égető szükség”-nek nevezte a magyar templom(ok) megépítését a határvárosokban. Álláspontját azzal az érveléssel támasztotta alá, hogy ily módon „exponált helyen” erősítenék a magyarság helyzetét. A vármegye rendőrfőkapitányának jelentése egyébként kisszámú magyar népességet jelzett a környéken.¹²⁵⁵ A megye előjáróságának álláspontját a külügy is osztotta, ám Pallavicini követ erről másképpen vélekedett. Meggyőződése szerint ugyanis a terv „csak akkor részesíthető támogatásban, ha azt külügyi szempontok teszik kívánatos-sá.” Márpedig a követ éppen ezt nem látta igazoltnak. A pénzügyi tartalékok

1253 Tisza István kormányfő levele Agenor Gołuchowski, közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. dec. 14. (jan. 10.) MNL OL K 26 ME 793. cs. 4228/1904 XVIII. t. 345. asz.

1254 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4828/1904 XVIII. t. 345. asz.

1255 Dr. Székely György főispán 1905. jan. 30-ai jelentése a miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 793. cs. 617/1905 XV. t. 108. asz. A Tömös-völgyben 170 magyart írtak össze: 95 római katolikus, 31 református, 50 evangélikus, 7 unitárius, 7 izraelita, 13 görögkeleti. A vallási ellentétek elkerülése végett az internátusban egy protestáns imaház kialakítását javasolta. A fellelt 35 tankötelesből 8 máris a predeáli intézmény tanulója volt.

kimerülése ugyancsak a fejlesztés ellen szólt.¹²⁵⁶ A külpolitikai megfontolások nem annyira az építkezés, mint inkább az elért eredmények megtartásának kérdésében vetődtek fel nagyobb hangsúllyal. Még 1904 őszén ugyanis Emil Ghika román követ kifogásolta, hogy a predeáli tanintézetben előforduló fertőző betegségekről a román hatóságok a magyar féltől nem kapnak hivatalos értesítést, ami súlyos közegészségügyi kockázatot jelent a szomszédos román települések lakossága számára. A szakértők a kényes szomszédsági kapcsolatok miatt nem tudták kizárni, hogy a román fél csupán így akar közelebbi értesüléseket szerezni az internátusról, s éppen a kért tájékoztatással tudomásukra jutó hírek birtokában nyílnék lehetőségük arra, hogy a regáti magyar fiatalokat eltiltsák az intézmény igénybe vételétől.¹²⁵⁷ Az orvosi szempontból indokolt információcsere mégis megvalósult, talán azért is, hogy ne keltsenek felesleges gyanút a határinternátus iránt, különösen akkor, amikor bővíteni kívánták ezt a fajta szolgáltatást a sajátjaiktól elszigetelten élő romániai magyar tankötelesek számára. Gołuchowski Agenor külügyminisztert a magyar kormány arra kérte, hogy érje el román partnereinél, hogy a határszéli Predeál, Azuga és Buzău egészségügyi hatóságai is értesítsék a predeáli vasútállomás szolgabírói kirendeltségét, amennyiben a határ közelében járványos megbetegedések (diftéria, skarlát, kolera vagy pestis) történnek.¹²⁵⁸ E fékező hatású történések ellenére az intézmény 1905 nyarára 12 férőhellyel tovább bővült. Ezt a moldvai magyar tankötelesek számára (immár Bereckre) tervezett internátus megszervezésének csúszása tette szükségessé. Az akció vezetése ugyanis el kívánta kerülni, hogy azoknak a szülőknek (és környezetüknek) a bizalma megrendüljön az óhaza intézményeiben, akik már hozzájárultak gyermekük anyaországi taníttatásához. A kormányfő tehát azt kérte a közös külügyminisztertől, hogy a pályázókat összeíró konzuli tisztviselő tájékoztassa az érintetteket a kialakult helyzetről, s tudakozódják, hogy a módosult

1256 Miniszterelnökségi fogalmazvány Berzeviczy Albert kultuszminiszternek, 1905. ápr. 17. MNL OL K 26 ME 793. cs. 1261/1905 XV. t. 108. asz.

1257 Miniszterelnökségi emlékeztető, ill. átirat a belügyminisztériumhoz, fogalmazvány, 1904. okt. 19. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5121/1904 XVIII. t. (*Itt köszönöm meg Seres Attila szíves segítségét a követ azonosításában.* – M.B.)

1258 MNL OL K 26 ME 631. cs. 2340/1905 XVII. t. 2340. asz.

feltételek ellenére név szerint mely családok tartják fenn jelentkezésüket.¹²⁵⁹ Az egyenes beszéddel a helyzet jórészt menthetőnek bizonyult: a 41 Bereckre váró diákból 27 vállalta a predeáli elhelyezést. A Miniszterelnökség pedig átvállalta a legrászorultabbak utaztatását.¹²⁶⁰ A bővítési munkálatok miatt azonban egy hónapot csúszott az évkezdés, ami a családok egy részét elbizonytalanította,¹²⁶¹ így a jelentkezőknek csupán 2/3-a kezdte meg tanulmányait az intézményben.¹²⁶² A beiskolázott tanulók közül 29-en a Tömösi-szoros körzetéből érkeztek, míg a Keleti-Kárpátok térségéből 18-an. Érdekes, hogy 4 diák német anyanyelvűnek vallotta magát,¹²⁶³ noha [közülük] kettő magyar nevet viselt.¹²⁶⁴ A moldvai gyerekek átirányítása költségvetési szempontból sem volt zökkenőmentes. Tóthpál János igazgató-tanító ugyanis a tanfelügyelőségen keresztül azt jelentette, hogy a moldvai diákok saját ruházatukon kívül semmilyen felszerelést nem hoztak magukkal, amit 300 kilométer távolságból bajos lett volna pótolni. A kultusztárca a Miniszterelnökségtől várta a mintegy 1000 korona többletkiadás megtérítését.¹²⁶⁵ A visszalépések, figyelmen kívül hagyott megállapodások mellett, a tanulmányok megszakítása, az előmeneteli, vagy beilleszkedési nehézségek miatti lemorzsolódás is rontotta a szórványból érkező diákok felkarolásának mérlegét. A jobb élet reménye, az óhaza utáni honvágy, a tudásszomj, vagy a fenyegetett

1259 Fejérváry Géza levele Agenor Gołuchowskihoz. Fogalmazvány, 1905. júl. 18./22. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3077/1905 XV. t. 108. asz.

1260 Miniszterelnökségi levél Lukács György kultuszminiszternek. Tisztázat, 1905. aug. 17. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3534/1905 XV. t. 1215. asz.

1261 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3656/1905 XV. t. 108. asz. A Miniszterelnökség csak 8 gyerek után fizetett teljes ellátást, a késés miatt 182 koronát személyenként. N. B. uo.

1262 Az intézménybe végül 19 „berecki” kollégista érkezett meg. Fejérváry Géza miniszterelnök levele Lukács György kultuszminiszterhez. Tisztázat, 1905. dec. 4. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5131/1905 XV. t. 108. asz.

1263 Lakhely szerint: Azuga 13 fő, Bușteni 11, Sinaia 4, Predeál 1. Moldvából: Ászó (Așău) 6, Focșani 5, Gorzafalva 3, Aknavásár 3, Râmnicu Sărat 1 fő. Kivonat Brassó vármegye tanfelügyelőjének névjegyzékéből. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5346/1905 XV. t. 108. asz.

1264 Kimutatás a predeáli diákokról az 1904/5-ös tanévben. MNL OL K 26 ME 793. cs. 108/1905 XV. t. Benedek Róbert Bușteniből és Vizi Dénes Azugáról német anyanyelvűnek vallotta magát.

1265 Apponyi Albert 1906. ápr. 30-ai levele Wekerle Sándor miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2317/1906 XV. t.

helyzetből való szabadulás ösztöne azonban mindig termett új vállalkozókat, akik többnyire gyermekfejjel léptek először az anyaország földjére, hogy benne megkapaszkodjanak, és – szerencsés esetben – idővel gyökeret verjenek.¹²⁶⁶

10.2. A berecki bentlakásos iskola

A predeálihoz hasonló, de a moldvai magyar szórvány számára Kézdivásárhelyen létesítendő bentlakásos iskola terve már 1903 őszén foglalkoztatta a Miniszterelnökséget. Mivel a keleti határszakasz román oldalán több régi, de sorvadó református gyülekezet létezett. Khuen-Héderváry Károly kormányfő Bartók György erdélyi református püspöktől kérte a határ közeli vidékek magyar telepeinek feltérképezését.¹²⁶⁷

A költségek tervezésébe és az alkalmas székhely kiválasztásába a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium természetesen bevonta a Háromszék vármegyei tanfelügyelőt is.¹²⁶⁸ Egy 30 főre tervezett intézmény éves költségvetését, a kultusztárca évi 5077 koronában határozta meg, melyet a vállalkozás bizalmas természetére tekintettel a népnevelési intézetek közös szükségletei címen lehetett a leginkább elrejtetni a költségvetésben az avatatlanok szemei elől.¹²⁶⁹

Az építkezés lehetséges iránya lehetett volna az is, hogy a hagyományos református közösségeket erősítik, mi által a román tengerben mélyebben el-

1266 Brassó vármegye tanfelügyelője 1907. ápr. 12-én tudatta Apponyi miniszterrel, hogy Predeálra 2 növendék nem tért vissza, de helyüket a várakozó listáról novemberben másokkal betöltötte. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2736/1907 XV. t. 803. asz.

1267 Khuen-Héderváry Károly kormányfő 1903. szept. 28-ai levele Bartók Györgyhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 1077/1903.

1268 Berzeviczy Albert miniszter 1903. okt. 29-ei levele Khuen-Héderváry Károlynak. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4448/1903 XVIII. t. 404. asz.

1269 A tárcsa a dicsőség ellenére nem kívánt osztozni a fenntartásban, a kormányfő azonban ragaszkodott a közös tehervállaláshoz. A miniszter így állandó kiadásként a XXI. fejezet 22. címén kívánta szerepeltetni az összeget. Berzeviczy Albert 1903. okt. 29-ei levele Khuen-Héderváry Károlyhoz. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4450/1903 XVIII. t. 404. asz.

merült szórvány igényeit is jobban figyelembe vehették volna. Aknavásáron és Szászkuuton volt kérdéses, hogy újra szervezzenek-e hitoktató-tanítói állásokat, hiszen, amennyiben ez megtörténik, a második határinternátust katolikus jelleggel szervezik tovább. Ellenkező esetben csak egy „felekezetiileg semleges” állami intézmény jöhetett szóba.¹²⁷⁰

Az igényfelmérés munkájába a hírszerzési gyakorlattal rendelkező bukaresti követség is bekapcsolódott. A szórványban mintegy 3000 embert vettek számba, 500-600 tankötelessel, akik a nagypolitikai tilalmak miatt semmiképpen nem lehettek csángók, noha a szemle részben csángó településeket is érintett. Csak a jászvásári konzul 60 román iskolába járó gyermeket jelentett. Szászút környékén 50 „az eloláhosodás útján” „vadon nővő” tankötelest találtak. Róluk, s a Focșani vidékiekről a miniszterelnökségi fogalmazó azt jegyezte meg, hogy a „tapasztalás szerint sok gyermekkel megáldott romániai magyar családok gyermekeiktől az esetben készséggel meg fognak válni, ha neveltetésükről ingyen gondoskodunk...” Az intézményt az Ojtoz vagy a Gyimes völgyében, jó közlekedési feltételekkel kívánták létrehozni.¹²⁷¹

Erre 1904 őszén még Kézdivásárhely tűnt a legesélyesebbnek, s az illetékesek a felekezeti semlegességről is egyezsége jutottak, hogy „lehetőleg mindkét felekezet ki legyen elégítve”. Formailag arra is ügyeltek, hogy az érintett szülők kérelmezzék gyermekük beiskolázását, természetesen nem a magyar kormánytól, hanem a Julián Egyesülettől, vagy felekezeti alapon a katolikusok a Szent László Társulattól, míg a protestánsok az erdélyi református püspöktől. Az igények összeírását a kormányfő a külügyi szervektől kérte, s javaslatot arra nézve is, hogy milyen módon történjék a diákok és felszerelésük feltűnés nélküli áthozatala.¹²⁷²

1270 Miniszterelnökségi fogalmazvány Gołuchowski Agenor közös külügyminiszternek, 1904. aug. 19. MNL OL K 26 ME 703. cs. 1725/1904 XVIII. t. 1703. asz.

1271 A bejárt települések: Aknavásár, Szászút, Tatros, Ónfalva, Gorzafalva, Gura Slănicului, Jászvásár, Focșani, Adjúd, Odobești, Panciu. A Külügyminisztérium jelentését összegző miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4556/1904 XVIII. t. 345. asz.

1272 Tisza István tapintatosan jelezte, fontosnak tartja, hogy az intézet elindítását „valami hiba vagy szerencsétlen véletlen meg ne zavarja”. Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1904. okt. 1. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4556/1904 XVIII. t. 345. asz.

A második határinternátus biztonságos „feltöltéséhez” elegendő szélesebb merítés végett mintegy 180 iskolakötelest vettek nyilvántartásba, akik közül 7 nem magyaros hangzású nevet viselt. Most már csak az volt kérdéses, hogy Sósmező két-tanítós, vagy az Ojtozi-szorosban Bereck öt-tanítós iskolája alkalmasabb-e az 50 fős internátust anyaintézményként befogadni.¹²⁷³ Közlekedési okokból azonban az utóbbi tűnt jobb választásnak.¹²⁷⁴ A településen 2 hálótér, étkezdé, éléskamra és tanítói lakás céljaira alkalmas épület is rendelkezésre állt.¹²⁷⁵ Pallavicini követ ugyanakkor azt javasolta, hogy a tanulókkal ne hozassanak ágyat és ágyneműt, mert ez a szülőket elriasztja, s csak nehezíti a szervezést.¹²⁷⁶

1905 januárjára Batschi György bráilai konzul 41 jelentkezőt gyűjtött össze több moldvai településen, így az intézmény megalapítása halaszthatatlanná vált.¹²⁷⁷ Az őszi kezdést azonban már nem lehetett szavatolni. Erről a bráilai konzulnak kellett megnyugtatni a főképpen háromszéki származású jelentkezőket, akik legfeljebb egy év múltán remélhették meglátni atyáik szülőföldjét.¹²⁷⁸ A kultusztárca időközben azt jelentette, hogy az intézmény beindításához nincsen fedezete, ami további egy év csúszást jelentett volna. Tisza István miniszterelnök azonban – hogy a teljes bizalomvesztést elkerüljék – az őszi félév költségét megelőlegezte a tárcának.¹²⁷⁹ Az ellenzéki koalíció küzdelmei azonban a költségvetési vitára is befolyással voltak, így Fejérváry Géza „darabont” kor-

1273 Berzeviczy Albert kultuszminiszter levele Tisza Istvánhoz, 1904. okt. 21. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5050/1904 XVIII. t. 345. asz.

1274 Miniszterelnökségi átirat a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Fogalmazvány, 1904. nov. 4. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5050/1904 XVIII. t. 345. asz.

1275 Berzeviczy Albert 1904. okt. 21. levele Háromszék vármegye tanfelügyelőjének. MNL OL K 26 ME 793. cs. 109/1905 XV. t. 108. asz.

1276 Klebelsberg az iraton megjegyezte, hogy a szállítás díja többre rúgna, mint a szállított érték maga. Miniszterelnöki átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1905. jan. 12. Uo.

1277 A 34 katolikus, 6 református, 1 evangélikus jelentkező között volt Ágostonné két gyereke is. Az özvegy jelezte, hogy nem tudja ruházni fiait, erre végül a Miniszterelnökség nyújtott fedezetet. Miniszterelnökségi átirat Berzeviczy Albertnek. Tisztázata, 1905. febr. 3. MNL OL K 26 ME 793. cs. 422/1905 XV. t. 108. asz.

1278 Miniszterelnökségi fogalmazvány a kultuszminiszternek, 1905. ápr. 18/21. ill. Berzeviczy Albert ápr. 7-ei levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 793. cs. 1770/1905 XV. t. 108. asz.

1279 Tisza István levele Berzeviczy Albertnek. Tisztázata, 1905. máj. 16. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2188/1905 XV. t. 108. asz.

mánya ugyancsak fedezet nélkül találta a berecki internátust, ezért utasította a tárcavezetőt, hogy 1906 őszére teremtsen meg a beiskolázás feltételeit Berecken. A jelentkezését továbbra is fenntartó 12 moldvai diákot pedig – némi bonyodalom árán – átirányították a kibővített predeáli intézménybe.¹²⁸⁰ A koalíciós kormány (már elvi okokból is) újólag felmelegítette az intézmény ügyét, minthogy a Predeálra beiskolázott moldvaiak szépen helytálltak. Másfelől Wekerle Sándor miniszterelnök arra is felhívta az oktatási tárca vezetőjének figyelmét, hogy az eddigi rendszer eltekintett a leánytanulók képzésétől, márpedig – érvelt a kormányfő – „...a leánygyermekек ilyenén elhanyagolása nemzeti szempontból valósággal veszélyes, mert a család nemzeti jellegének megőrzése szempontjából tulajdonképpen az anya a fontosabb tényező.”¹²⁸¹ Néhány hónap elteltével a kormányfő a fokozott beolvadási veszélyre hivatkozva ismét sürgette a berecki beruházást, s Apponyi Albert miniszter figyelmébe ajánlotta, hogy a növendékek áthozatala tapintatos legyen, hogy az akció ne okozzon nemzetközi hullámvérést. Ebből a szempontból a legfontosabb kérdés a diákok honpolgárságának kérdése volt. Az 1879:L. tc. 31. §.-a szerint ugyanis, amennyiben a külföldön élő magyar megszakítja távolléte folytonosságát s bejelenti állampolgársága fenntartását, új útlevelet kér, vagy „tartózkodási jegyet” kap az osztrák–magyar konzulátuson, illetve konzuli anyakönyvi hatóság veszi nyilvántartásba, akkor a román fél nem támaszthat jogi akadályokat hazatérésükkel szemben. Wekerle levelében önkritikusan idézte fel az állampolgársági ügyek hibás gyakorlatát, ami azt jelentette eddig, hogy a gondatlan kivándorlók, akik hagyták elvülni állampolgárságukat, ne kapjanak mentőövet az anyaországtól, amelynek hátat fordítottak. Csak később szembesültek a ténnyel, hogy zömében nincstelen tömegek ragadtak vándorbotot, akiknek nem volt iskolázott tanácsadójuk, hogy honosságuk fenntartására ösztönözze őket. Ily módon a kivándoroltakat az elbocsájtó haza valójában „expatriálta”, azaz kitagadta a nemzeti közösséghez tartozás jogi lehetőségéből. Egy átgondoltabb állampolgársági törvény megal-

1280 Fejérváry Géza levele Lukács György miniszterhez. Fogalmazvány, 1905. júl. 18. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3077/1905 XV. t. 108. asz.

1281 Wekerle Sándor levele Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Tisztázat, 1906. szept. 27. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4547/1906 XV. t. 2317. asz.

kötésáig a kormányfő rugalmasabb, ügyfélbarát konzuli ügyintézással kívánt javítani a kialakult helyzeten. S ez végre a „hazátlanok” „minden veszély nélküli” távlati visszafogadását is jelentette a nemzetpolitika jogi sáncai közé. Ezt az új, okszerűbb eljárást ígérte a regáti iskolapolitikában is, amelynek jótékony hatásait a kivándoroltak óhazához fűződő kapcsolataiban is remélni lehetett.¹²⁸² A kultuszminiszter ezek után utasította Háromszék vármegye tanfelügyelőjét, hogy az 1907/08-as tanévre 50 moldvai gyerek beiskolázásáról gondoskodjon Berecken (a predeálihoz hasonló puritán feltételekkel), hogy a kivándoroltak fiai a magasabb képzés megszerzésének reményében majd tovább folytassák tanulmányaikat az óhazában.¹²⁸³

1907 májusában még az volt a rendelkezés, hogy a tehetősebb családok hozzanak magukkal ágyakat és evőeszközöket, vagy pénzt ezek beszerzésére, azonban ez a megoldás nem lett volna méltányos a kedvezményezettek első csoportjára nézve, hiszen rájuk terhelte volna az egyszeri beruházási tárgyak teljes költségét.¹²⁸⁴ 1907 augusztusában intézkedtek a Predeálra beiskolázott moldvai növendékek áthozataláról és a maradék férőhelyek feltöltéséről.¹²⁸⁵ A várható lemorzsolódás miatt természetesen a reménybeli kollégisták névsora hosszabb volt, mint a befogadó helyek száma, hiszen több szülő olykor az utolsó pillanatban nem tudta magát rászánni, hogy gyermekétől megváljon.¹²⁸⁶ S csakugyan, az 55 jelentkezőből 39-en foglalták el helyüket a második határinternátusban. Batschi konzul ezt az intézmény kapunyitásának két hónapos csúszásával magyarázta. Az épület különben sem volt 50 fő befogadására alkalmas.¹²⁸⁷ A Mi-

1282 Wekerle Sándor levele Apponyi Albert kultuszminiszterhez. Tisztázat, 1907. ápr. 6. MNL OL K 26 ME 793. cs. 1832/1907 XV. t. 803. asz.

1283 Az utasítás azt is tartalmazta, hogy az 1904-ben már szóba került kapitányi lakást évi 800 koronáért 10 évre bérelje ki, amennyiben a tulajdonos hozzájárul a melléképület konyhává, ebédlővé és kamrává alakításához. Apponyi Albert kultuszminiszter 1907. szept. 5-ei levele Háromszék vármegye tanfelügyelőjéhez. Uo.

1284 Miniszterelnökségi fogalmazvány Alois Lexa von Aehrenthal külügyminiszternek, máj. 17/29. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2342/1907 XV. t. 188. asz.

1285 Miniszterelnökségi fogalmazvány Háromszék vármegye tanfelügyelőjének, 1907. aug. 17. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4121/1907 XV. t. 803. asz.

1286 Miniszterelnökségi átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1907. szept. 7/23. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4436/1907 XV. t. 803. asz.

1287 Legfeljebb az étkeztetési vállalkozó szobájának használatba vételével, s az egyházi kollégium-

niszterelnökség nem csak a férőhelyek szerény növelésének lehetőségeit vette számba, de arra is felhívta a szaktárca vezetőjének figyelmét, hogy a nyári szabadságolással „...a tömeges ide-oda utazgatás Romániában előbb-utóbb feltűnést fog kelteni.” S már a tanulók nagy részének mostoha megélhetési viszonyaira utalva javasolta, hogy azok a gyerekek nyáron is maradhassanak az intézményben, akiknek hazaéréséhez a vakáció idejére a szülők nem ragaszkodnak.¹²⁸⁸ A szociális helyzet fokozott figyelembevétele nagyon is indokolt volt, hiszen már a beiskolázások alkalmával voltak családok, akik az utazási költségeiket is csak a fogadó fél támogatásával tudták fedezni.¹²⁸⁹

1908 őszétől a bräilai konzulátus helyett a Háromszék vármegyei tanfelügyelő feladatkörébe utalták a második határinternátus üres helyeinek feltöltését. A szűkös adatok fényében azonban az látszik, hogy az 50 fő befogadására alkalmas intézmény még évekig nem a befogadó képességének megfelelő kihasználtsággal működött. Az intézménynek még 1912-ben is csak 39 moldvai magyar diák lakója volt.¹²⁹⁰

A férőhelyek teljes feltöltését egy drámai fordulat hozta el: a világháború kitörése után a százával eleső székely honvédek félárvaínak megsegítése, amire az intézmény gondnoksága és a megyei tanfelügyelő tett javaslatot. Nevezetesen, hogy a keretszám felére hozzanak csupán regáti fiatalokat, a maradék helyet a háború kárvallottjainak tartsák fenn.¹²⁹¹ Az ekkor már kultuszminisztériumi államtitkárként működő Klebelsberg azonban a tömeges hazavándorlással megcsappanó regáti magyarság érdekeit nem engedte háttérbe szorítani. A félárvák és rokkantak ügyeinek majdani kormányzati főmegbízottja a felvetésre

---

mok gyakorlata szerint a fal mellé helyezett további ágyakkal. Csánczi (?) Gyula tanfelügyelő 1907. dec. 2-ai levele Apponyi miniszternek. MNL OL K 26 ME 793. cs. 6029/1907 XV. t. 803. asz.

1288 Miniszterelnökségi átirat Apponyi Albertnek. Fogalmazvány, 1908. jan. 8/27. Uo.

1289 Schönburg követ német nyelvű levelében kérte az egyik bräilai kollégista és az őt kísérő anya úti költségének (50 lej) megtérítését. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5764/1908 XV. t. 188. asz.

1290 Miniszterelnökségi emlékeztető a Romániai akcióról. MOL K 26 ME 945. cs. 4301/1912 XV. t.

1291 Klebelsberg Kuno 1916. máj. 8-ai bizalmas levele a református konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 2257/1916.

így válaszolt: „A háború súlyos veszteségei még szorosabb feladatunkká teszik, hogy a Romániában nagy számban lakó magyarságra figyelmünk fokozottabb mértékben ráirányíttassék.”¹²⁹² Az államtitkár ugyanakkor abban kérte a református egyház vezetőinek segítségét, hogy az asszimilációnak kitett magyarok között szolgáló lelkészek és leviták közbenjárásával – vallásuktól függetlenül legalább 50 helyre a Moldvában élő kivándorolt magyarok gyermekei kerülhessenek. Akik így ingyenes szállást, ellátást (ruhamosást is) és gyógykezelést kaphatnak, s a marosvásárhelyi ipar- és kereskedelmi kamara révén a tanoncképzés kereteiben szakmai továbbképzésük is biztosított.¹²⁹³

10.3. Az ösztöndíjas „elitképzés”

A szórványból kiemelt, a határinternátusokba gyűjtött ifjak esetében is az volt a megállapodás a szülők és az anyaországi hivatalosság között, hogy az alapiskola elvégzése után a továbbtanulás lehetőségével is élhetnek majd a kiválasztottak. A tehetséggondozás és elitképzés távlatai még inkább nyitva álltak a román főváros magyar iskolásai előtt, ahol egy előzetes szűrés után a tanítók, lelkészek és tanfelügyelők véleménye alapján vehették igénybe az anyaország által kínált kedvezményeket. A nagyobb létszám, a magasabb oktatási színvonal, a sokféle szakértői vélemény a jelöltek kiválasztását biztonságosabbá tette ugyan, de lehetőséget kínált az elfogult pártfogolásra, s akár a befolyással való üzérkedésre is – gondoljunk csak a felekezeti ellentétek egyik típusává váló „csábítgatások” gyakorlatára. Az ó- és új haza közötti átjárás mezsgyéi olykor mégis meglehetősen szűkösnek bizonyultak. Remények és csalódások, kitérés és megfutamodás egyaránt jellemezték az elszánt kísérletet, amely az elszármazottak hazatérítésének az egyik „legszerveesebb”, mégis igen ellentmondásos útjává vált.

---

¹²⁹² Uo.

¹²⁹³ Uo.

Az első áthozott ifjak bizonyosan papnövendékek voltak, akiket az esztergomi érsek, vagy a Szent László Társulat által megszemélyesített katolikus főpapság kegye emelt ki a „hazátlan” másodrendűség állapotából. Ezekről az életsorsokról azonban nincsenek közelebbi ismereteink, hiszen már a függelmi viszonyok sajátosságai sem engedték, hogy szolgálatukat a kibocsájtó közösségükhöz visszatérve végezzék. Karriertörténetük legfeljebb a felemelkedés, az „úrrá” válás reményének éltetője lehetett, ám egy hosszabb távon beolvadásra kárhoztatott közösség esetében ez sem lebecsülendő eredmény.

Az 1860–1880-as években az erdélyi tanügyigazgatásban felbukkanó Koós Ferenc jóvoltából jutottak regáti magyar fiatalok anyaországi ösztöndíj-lehetőségekhez.¹²⁹⁴ 1902-ben Hornstein érsek vette papnövendékei közé Horváth Árpád buzăui fiatalembert, noha taníttatásáról az anyaország, pontosabban az esztergomi érsek gondoskodott, hogy biztosítva lássa a bukaresti katolikus magyarság lelki gondozását.¹²⁹⁵

A kérdést a *Romániai akció* 1902. évi decemberi munkaértekezlete tárgyalta, amely arról határozott, hogy a lehető legkisebb feltűnést keltve, egyházi csatornákon keresztül folyik majd a szervezés. Ezen a fórumon hangzott el, hogy a gyakorlatias „termelési pályáktól nagy az idegenkedés”, amin a kormányzat változtatni kívánt. A pályaválasztás „arányosítása” jegyében kereskedő, iparos, tanító, katona és lelkeszi hivatásra kívánták felkészíteni a legtehetségesebbeket. Ahogyan Khuen-Héderváry Károly kormányfő tudatta Bartók György püspökkel: nem tanoncokat és segédeket, hanem majdani középvezetőket kívánnak képezni. Szerény keretek között (tíz hónapra számítva 500 koronás költséggel, de tandíjmentesen és ingyen tankönyvekkel), hogy minél több család részesülhessen a kedvezményből.¹²⁹⁶ Bartók püspök az egyházkerület puritán kollégiumait ajánlotta a kormányfő figyelmébe, de ragaszkodott a személyenkénti 500 koronás kerethez, amely így szerény ruházkodási költséget is magában foglalt.¹²⁹⁷

1294 Barabás 1901, 452.

1295 Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3380/1902 XXII. t. 540. asz.

1296 Khuen-Héderváry Károly 1903. júl. 10-ei levele Bartók György püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 700/1903.

1297 Bartók György 1903. júl. 15-ei levele Khuen-Héderváry Károlynak. MNL OL K 26 ME 792. cs. 3060/1903 XVIII. t. 404. asz.

A kormányfő azonban igyekezett meggyőzni őt, hogy az 5000 koronás keret terhére tíznél több diák is támogatható.¹²⁹⁸ Az első református ösztöndíjasokat Kolozsvár és Nagyenyed kollégiumaiba várták. A kormányfő udvarias gesztussal (mondván „...az ev. ref. tanintézetek mindenkor elől jártak az igaz magyar hazafiság ápolásában...”) adta beleegyezését elhelyezésükbe, az ellátmány összegét azonban személyenként 300 koronára és az utazási költségek megtérítésére mérsékelte.¹²⁹⁹ A várakozások ellenére 1903 augusztusáig azonban jeles bizonyítvánnyal mindössze 6 református és egy evangélikus végzős gyermek jelentkezett a kedvezményre,¹³⁰⁰ igaz, folyamatosan újabb igények érkeztek.

Két, tanulmányait befejező ösztöndíjas helyére újakat vettek fel, sőt a miniszterelnök egy harmadik tanítóképzős növendék támogatását is megelőlegezte. Újdonság, hogy ezek a jelentkezők leányok voltak, akiket a brassói leány polgári iskolába írtak.¹³⁰¹ Németh Sándor esperes 1903. évi zárszámadásából tudjuk, hogy további 6 református ösztöndíjas a nagyenyedi tanítóképzőben végezte tanulmányait.¹³⁰²

Az új kormány az új évre további 10 helyet kínált fel protestáns ifjak anyaországi képzésére, ám kikötötte, a kiválasztásukat ne pusztán a tanítók és lelkészek végezzék, a folyamatot Pallavicini követ felügyelje. Rögzített elv volt továbbá, hogy csak magyarok, (egyelőre) csak fiúk, és kiváló előmenetelűek részesülhetnek a kedvezményből, a szociális rászorultság másodlagos szempont. Tisza István miniszterelnök ugyanakkor igyekezett kiaknázni az ösztöndíj-ügy propagandisztikus lehetőségeit. A szélesebb körben elindított felvilágosító-meggyőző kampányt alkalmasnak tartotta arra, hogy az anyaország ragaszkodó gondoskodását bizonyítsák a regátiak előtt.¹³⁰³

1298 Khuen-Héderváry Károly 1903. júl. 17-ei levele Bartók püspöknek. Uo.

1299 Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök 1903. júl. 18-ai levele Bartók György püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 735/1903.

1300 Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök 1903. aug. 17-ei levele Bartók György püspöknek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 887/1903.

1301 A kedvezményezettek: Márk Anna, Erdő Vilma és Mátéfi Rózsi voltak. Khuen-Héderváry Károly 1903. aug. 22-ei levele Bartók Györgynek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 945/1903

1302 Bartók György 1904. jan. 20-ai levele Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 631. cs. 434/1904 XVIII. t. 110. asz.

1303 Tisza István 1904. ápr. 19-ei levele Bartók Györgynek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 448/1904.

Az ösztöndíjakció kínálati oldala tovább bővült, amikor az agrártárca Tor-dán, az állami kertmunkás iskolában egy növendék képzését biztosította, aki azonban nem számíthatott internátusi elhelyezésre – nem lévén ilyen szolgálta-tás.¹³⁰⁴ A kereskedelmi tárca ennél lényegesen több lehetőséget kínált, miután 28 felszabaduló ingyen helyet bocsájtott az akció rendelkezésére, Zalatnán, Brassó-ban, Kolozsvárt és Marosvásárhelyen. A szakközépiskolák felvételi követelmé-nyeit azonban a regáti iskolások már szervezeti okok miatt sem tudták teljesíte-ni, hiszen még az ismétlő iskola V–VI. osztályainak megszervezése is halasztást szenvedett. Így csupán arról született döntés, hogy a felsőbb iskolákban rosszul teljesítő ösztöndíjas diákokat fogják átirányítani a kereskedelmi tanintézetek-be.¹³⁰⁵ A bővülés anyagi hátterét részben a takarékoság biztosította, hiszen az áthozott diákok fenntartási költségei az előzetes tervekhez képest a személyen-ként évi 300 koronás szinten alakult. Erre utal, hogy 1905-ben a kormány 9000 koronás keretéből 29 protestáns ösztöndíjast taníttattak. Az alacsony „tartásdíj” is arra enged következtetni, hogy a végzősök jövőjét az akció vezetése ekkor a Romániába visszatérésben látta. Klebelsberg Kuno miniszteri titkár, a nemzet-gondozási program kulcsfigurája megállapította, hogy nem elegendő, hogy a regáti kivándoroltakat immár magyar papok és tanítók, újságírók vezetik, mert „...egyfelől nem ismerik úgy a romániai magyarság észjárását, sajátos helyze-tét, másfelől a nép sem viseltetik irányukban kellő bizalommal.” Nekik olyan középosztályra van szükségük, amely soraikból sarjadt ki, s amely hazatérve is osztozni kíván az ő sorsukban.¹³⁰⁶ Idáig azonban göröngyös út vezetett, hiszen a diákok egy része nem tudott megfelelni az anyaországi gimnáziumok magas követelményszintjének. S a szülők még elégedettek lehettek, ha gyermekeiket iparos iskolába irányították át, hiszen így még válhatott belőlük módos ember, s nem kellett visszafizetniük a félbehagyott tanulmányok után számított oktatási

1304 Gaál Gyula mezőgazdasági szaktudósító 1904. márc. 23-ai emlékirata. MNL OL K 26 ME 659. cs. 3111/1906 XVII. t. 1641. asz.

1305 A Kereskedelemügyi Minisztérium tanácsosának 1905. máj. 19-ei levele Tisza Istvánhoz. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2349/1905 XV. t. 1215. asz.

1306 Klebelsberg Kuno miniszterelnökségi titkár belső feljegyzése. MNL OL K 26 ME 792. cs. 4791/1905 XV. t.

költségeket sem.¹³⁰⁷ A diákok tanulmányi eredményéről mindenesetre minden félévben tüzetes beszámolót kellett készíteni. Ettől tették függővé további sorsukat. Az eltelt évek alatt ugyanakkor hangsúlyosabbá vált a szegény, sok gyermekes családok támogatása, s a korábbi egyoldalúságon is javítani kívántak azzal, hogy a vidéki szórványból nagyobb merítéssel hoztak át pályázókat.¹³⁰⁸

A képzésüket 4 esztendőre tervezték. A reformátusok körében évi 10 új diák kapott lehetőséget. A kiugróan tehetségesnek mutakozó növendékek esetében a képzési időt további 4, esetleg 8 évvel is meghosszabbították. A folytatás azonban nehezen volt tervezhető a lemorzsolódások miatt. A közepes tanulókat alacsonyabb szintű középiskolákba irányították, a gyengéket eltanácsolták.¹³⁰⁹ Az utak sokszor messzire elágaztak. A legtöbb tanulót gimnáziumba írták (noha a lemorzsolódás is itt volt a legjellemzőbb), a lányokat inkább polgárba, vagy tanítóképzőbe. De Márk Anna posta- és távirdai tanfolyamot, Szörnyű Béla jogakadémiát végzett, Bíró Béla viszont a gimnázium helyett a sárospataki teológiai akadémiára jelentkezett, ezért kiejtették az ösztöndíjasok köréből. S volt, aki rossz előmenetele ellenére csökönyösen elutasította az alacsonyabb szintű képzés lehetőségét.¹³¹⁰ Lemorzsolódás természetesen a katolikus ösztöndíjasok között is előfordult. A (szegedi) Szent Vince Internátus igazgatója 1906 tavaszán 12, a polgári iskola második osztályát kijárt tanulóból 3-at – akik „nem ütik meg a mértéket” –, ipari iskolai továbbtanulásra javasolt. Várady L. Árpád pedig utasította Kuczka Ágost tanfelügyelőt, győzze meg az érintett szülőket, hogy csemetéiket a „kétes értékű theoretikus pálya helyett az ipari oktatásra adják.”¹³¹¹

1905/06-ös tanévben a peremmagyarság életteréből összesen 101 ösztöndíjas kapott lehetőséget az anyaországban tanulni. Közülük 68 volt romániai, 7 bukovi-

1307 Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkár 1905. jún. 7-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 630/1905.

1308 Fejérváry Géza kormányfő levele Bartók György püspökhöz. 1905. júl. 4. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 755/1905.

1309 Márffy Albin államtitkár 1906. febr. 12-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 43/1906.

1310 Bartók György püspök miniszterelnöknek címzett levelének másolata, dátum nélkül. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 165/1906.

1311 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2655/1906 XV. t. 81. asz. A kormányfő ez ügyben 1906. május 8-ai levelében egyeztetett Váradyval. Uo.

nai, és 26 horvát-szlavónországi. A diákok 90%-a fiú volt. A felekezeti megoszlást tekintve feltűnően magas, mintegy 45% volt a protestáns növendékek aránya, ami a népességen belüli arányok három-négyszeresét jelenti. A tanulók csaknem fele polgári iskolát járt, negyede gimnáziumot, tizede földműves és kertmunkás iskolát, tanítóképzőbe, illetve főiskolára 8-8 tanuló iratkozott, a többiek kereskedelmi, vagy iparos pályákra szakosodtak.¹³¹² A rostán azonban sokan kihullottak. Márffy Albin miniszterelnökségi államtitkár egyik levelében azt írta, hogy „...a külföldi magyarsággal szemben méltányos ugyan az enyhébb mértékkel való mérés...”, de „abbamaradt egzisztencia” csak terhet jelentene a családjának és a kibocsájtó közösségnek.¹³¹³ A gimnáziumban, vagy polgáriban gyengén teljesítő tanulók számára a „menekülési útvonal” a tanítóképzőbe vezetett.¹³¹⁴ Az ipari szakiskolába történő átirányítást azonban több család egyszerűen nem fogadta el, így előfordult, hogy „a szülők érthetetlen magatartása” miatt a helyek egy részét nem tudták igénybe venni.¹³¹⁵ A tanulmányi előmenetelt a félévi eredmények bekérésével szigorúan nyomon követték. A több tárgyból elégtelent szerző diákoktól azonnal megvonták a támogatást.¹³¹⁶ A felkínált ösztöndíjak számát a regáti magyar oktatási intézményrendszer kereslet-kínálati viszonyai elvileg érdemben befolyásolták. Erre Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelő fel is hívta az illetékesek figyelmét, amikor a bukaresti polgári- és varróiskolák elindítása eldöntötté vált. Érvelése szerint, amennyiben nem szűkítik az anyaországon képzettek számát, a két új iskolatípus megfelelő képességű növendék híján elsorvadhat a román fővárosban.¹³¹⁷

1312 A növendékek közül 89 volt fiú, 12 lány. Felekezet szerint: 55 katolikus, 37 református, 7 evangélikus, 1 unitárius, 1 ismeretlen. Márffy Albin levele Bartók György püspöknek, 1906. jún. 10. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 130/1906.

1313 Márffy Albin 1906. jún. 10-ei levele Bartók Györgynek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 129/1906.

1314 Márffy Albin államtitkár 1907. szept. 4-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 231/1907.

1315 1906-ban 3 reformátusoknak fenntartott ösztöndíj maradt kihasználatlan. Romy Béla osztálytanácsos levele Bartók György püspökhöz, 1906. aug. 31. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 234/1906.

1316 1906 végén 29 ösztöndíjas közül 8-tól. Márffy Albin államtitkár 1907. jan. 4-ei „bizalmas” levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 5/1907.

1317 Kuczka Ágost katolikus tanfelügyelő jelentése az 1908. évi költségvetésről. MNL OL K 26 ME 743. cs. 5853/1907 XVIII. t. 598. asz.

Az ösztöndíjas képzéssel szemben nem csak „szakmai” érvek merültek fel, de előfordult, hogy a kiközvetítő pedagógus, vagy a fogadó tanintézet (kollégium) olyan pályaválasztásra ösztönözte a diákokat, amivel szüleik semmi szín alatt nem tudtak megbékülni. Ilyen eset volt, amikor a craiovai kocsigyártó, Vajczi Gábor panasszal élt, amiért leánya – a nagyváradi apácák csábításának engedve – hátat kívánt fordítani a világi életnek. A Miniszterelnökség azonban világossá tette, hogy a cél az, hogy a növendékek „Romániába visszakerülvén a magyarságnak józan, tanult és megfontolt vezetőivé váljanak.” Ezért a szülő kérését teljesíteni kell, már amiatt is, mert az ügy felekezeti viszályt támaszthat, s hogy hasonló esetek ne riasszanak el másokat attól, hogy gyermekeiket az óhazában taníttassák.¹³¹⁸

Az ösztöndíjas élet szerény, évi 300 koronás támogatás mellett sokak számára nehezen kezelhető létfenntartási gondokkal volt terhes. A nagyenyedi református kollégium vezetője 1906-ban ruhasegélyért folyamodott romániai növendékei javára, mert a bevett jótékonyági támogatások elégtelennek bizonyultak a diákok téli viseletének biztosítására.¹³¹⁹ Anyagi természetű igényekkel az ösztöndíjasok szülei is előálltak,¹³²⁰ talán azokon az eseteken felbátorodva, hogy végzős hallgatóktól romló teljesítmény mellett sem vonták meg már a támogatást, vagy kiemelkedő tanulmányi eredmény esetén 300-ról 400 koronára emelték a példás diák ellátmányát.¹³²¹ Az akció vezetése azonban világossá tette, hogy az ösztöndíjasok más kedvezményre nem számíthatnak. Ezzel együtt az ösztöndíjak iránti érdeklődés nem lanyhult. Az első végzős évfolyamok eredményeinek ismeretében az akció egyik felelőse, Márffy Albin államtitkár bizakodva jelenthette ki: „... akciónk ezen – talán legnehezebb – ága is immár szép eredményt mutat...”¹³²²

1318 MNL OL K 26 ME 744. cs. 1104/1908 XX. t. Vajczi Vilma végül letett arról, hogy apáca legyen, s helyette a tanítónői pályát választotta. Romy Béla levele Várady L. Árpádnak. Tiszta-
tázat, 1908. jún. 2. MNL OL K 26 ME 744. cs. 2922/1908 XX. t. 1104. asz.

1319 A Bethlen-kollégium főgimnáziumának igazgatója, Fogarassy Béla 1906. jan. 16-ai levele. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 21/1906.

1320 Márffy Albin 1908. jún. 5-ei levele Bánffy Dezsőnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 3299/1908.

1321 A katolikus ágon pl. Gaál Antal és Szabó Antal. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 3933/1907 XV. t. 8. asz. Református oldalon pl. Bibó Béla és Kholen Albina. Wekerle Sándor miniszterelnök 1908. jan. 15-ei levele Bánffy Dezső konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 355/1908.

1322 Márffy Albin államtitkár 1907. szept. 4-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 53. d. 231/1907.

Az 1907/08-as tanévben a protestáns növendékek keretszámát némileg túl is lépték,¹³²³ amiben az is szerepet játszott, hogy az ösztöndíjasokat közvetítő Újváry István esperest nem akarták hitelteleníteni azzal, hogy ígéreteit nem tudja beváltani.¹³²⁴ 1908-ban így előállt az a kifogásolt helyzet, hogy a protestáns ösztöndíjasok száma 36-ra emelkedett, míg a négyszer több regáti magyar katolikusra csak 30 támogatott növendék jutott.¹³²⁵ A jelentkezők ekkor már valóban sok lehetőség közül választhattak: Kolozsvárt a Református Teológiai Akadémia, a Jogi Tudományi Akadémia, az Orvostudományi Kar, a Gazdasági Akadémia, valamint Nagyenyed, Fogaras, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Brassó, Nagyvárád, Hosszúfalú (később Eperjes, Szamosújvár) középiskolái fogadták a regáti magyar diákok legjavát. A szerencsésebbek akár Bécsben a jogi fakultásra járhattak, s volt, aki részképzésen Londonban is megfordult.¹³²⁶ A katolikus ösztöndíjasok Nagyvárádon, illetve Szegeden, a budapesti Pedagógiumban, Baján, Léván, Kolozsváron és Déván (majd Nagyszebenben és Sopronban) végezték iskoláikat.¹³²⁷

Az akció alkalmazásában álló lelkészek, tanítók természetesen élveztek bizonyos versenyelőnyt a pályázatok elbírálásakor. Többük gyermeke az akció ösztöndíjasa lett. A minőségi követelmények alól azonban ők sem kaptak felmentést. Ha valamelyikük tanulmányi eredménye huzamos ideig alatta maradt a jó szintnek, akkor ugyanúgy alacsonyabb követelményű iskolatípust kínáltak fel számukra, s amennyiben ezt nem fogadták el, vagy továbbra is gyenge ered-

1323 Wekerle Sándor 1908. aug. 8-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 4459/1908.

1324 Márffy szónvá tette, hogy Újváry bizonyosan elhamarkodott ígéretet tett két családnak, de nincs kifogása az ellen, hogy tekintélyét óvandó, a folyó évre kettővel több ösztöndíjast küldjön, a többlet kiadásra azonban nincsen fedezet, csak az új tanév költségvetéséből tudják levonni. Márffy Albin államtitkár 1908. szept. 17-ei levele Bánffy Dezső konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 4961/1908.

1325 Wekerle Sándor 1908. aug. 8-ai levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 4459/1908.

1326 Újváry István 1908. szept. 23-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 5221/1908.

1327 Nagyvárádon 12 fő, Szegeden, Baján, Léván 2-2 fő, a többi városban 1-1 diák végezte iskoláit az 1911/12-es tanévben. A 4 lemorzsolódott diák helyére csupán 3 új jelentkezőt fogadtak. Várady L. Árpád 1911. aug. 16-ai levele Khuen-Héderváry Károlyhoz. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 4789/1911 XV. t. 3250. asz.

ményeket mutattak fel, megvonták az ösztöndíjukat.¹³²⁸ A több év támogatás után kimaradók esetében – félművelt „értelmiségi proletárrá” válásuktól tartva – az akció vezetése utolsó esélyként ingyenes internátusi elhelyezést kínált fel számukra. Így nagyobb egyéni-családi erőfeszítéssel ugyan, de végül mégis szerezhettek valamilyen képzettséget.¹³²⁹ A befektetések megtérülését szolgálta, hogy ha valaki szorgalmi okok miatt kiesett a támogatottak köréből – bűnbánó fogadkozások után – egy „próbaévre” ismét elnyerhette az ösztöndíjat.¹³³⁰ Azoknak a kéréseknek azonban Budapest nem engedett, amikor valaki sikerrel befejezett tanulmányai után egy magasabb presztízsű középiskolába akart – ösztöndíjjal – beiratkozni.¹³³¹ Volt, aki nem tudott beletörődni ösztöndíja elvesztésébe, és minden követ megmozgatott, hogy ismét támogatáshoz jusson. S minthogy ezek az esetek így szélesebb körben ismertté váltak, esély volt arra, hogy egy-egy ellentmondásos „karriertörténet” alapján a magyar tanügyi szerveknek, vagy magának az anyaországnak rossz hírért keltsék. A helyzeten az is rontott, hogy a bukaresti polgári- és szakiskolák beindulása után az ösztöndíjas keretszámot a Miniszterelnökség jelentősen csökkentette. (A reformátusok esetében három év alatt 36-ról 21-re).¹³³² Az anyaországi képzést igénylők

1328 Ez történt többek között Kertész József, református tanító Elemér nevű fiával, aki a gimnáziumból kiszorult, de nem fogadta el a felkínált polgári, vagy tanítóképzései helyet. Márffy Albin államtitkár 1908. szept. 17-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 4961/1908.

1329 Mint Szász Jenő Kiskunfélegyházán, vagy Sípó Samu a temesvári tanítóképzőbe átiratva. A kultuszminisztérium segédtitkárának 1909. júl. 29-ei levele Kun Bertalan Tiszán inneni református püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 6480/1909.

1330 Pl. Dávid György nyolcadikos gimnazista esetében. Márffy Albin államtitkár 1909. nov. 15-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 69. d. 9505/1909.

1331 Mint Simon Samu, aki a tanítóképző után polgáriiban szeretett volna tovább tanulni. A református esperes panaszkodott, hogy az ilyen törekvő családok részéről nagy nyomás nehezedik rá. Levelében ezt írta: „...jó volna, ha az [ösztöndíjasok] [...] a már végzett pályával megelégednének, és nem táplálnának messzebbmenő igényeket.” Újváry István 1910. máj. 20-ai levele Bánffy Dezső főgondnoknak. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 4005/1910.

1332 Az 1910/11-es tanévben már csak 25 református ösztöndíjas tanult az anyaországban, miközben jelentősen megnőtt a lányok aránya (11) a fiúkkal szemben (14). Két fiú befejezte tanulmányait, öt leányt tanítóképezdébe irányítottak át (s ezzel kiesett az ösztöndíjasok köréből), míg három kolozsvári főiskolás (Bíró György, Dávid György és Miklós Viktor) támogatását 1/3 összeggel megemelték, ami egy diák egyéves ellátását fedezte volna, így az új tanévben 17 diák tanult tovább, kiknek száma csak 4 új pályázóval gyarapodott. Az új

köre azonban nem csökkent, mi több, a családok informálisan a visszalépések, és lemorzsolódások eseteiről is értesültek, így sokkal nehezebben fogadták el a visszautasítást. Zúgolódásukat a református tanfelügyelő is nehezen viselte, mint írta: „unos-untalan háborognak, elannyira, hogy az ember irtózik velük vagy hozzátartozóikkal találkozni.”¹³³³ Az elégedetlenséget azonban nem csak az esetleges elutasítás miatti csalódottság, de a végzetek esetében az álláskeresési kudarcok is táplálták.¹³³⁴

A „vesztesek” egy részének sorsa olykor mégis jobbra fordult. A nagyenyedi kollégiumból kikerült Bíró István ügyében figyelembe vették, hogy: „Eddigi tanulmányai túlnevelték azon, hogysem valamely gyakorlati pályára lépni hajlandóságot mutatott volna.” S mivel képességeiről volt tanárai kedvezően nyilatkoztak, és teljesítményének leromlásában közismerten szerepet játszottak megélhetési gondjai, Újváry esperes visszafogadását javasolta.¹³³⁵ Nagyobb megértéssel kezelték tehát, ha valaki rossz anyagi helyzete miatt volt kénytelen munkát vállalni a tanulás mellett, vagy hosszas betegség okozta a tanulmányi eredményének romlását, de remélni lehetett, hogy majdan javítani tud.¹³³⁶ A közvetítők a sikeres beiskolázás biztosítékát látták abban is, ha egy jól teljesítő ösztöndíjas után a fiatalabb testvérének is lehetőséget kínálnak, amivel természetesen a sokgyermekes családokon is segítettek. Talán ezért találunk számos testvérpárt az ösztöndíjasok névsorában.¹³³⁷ S bizonyosan a szűkülő „merítés” miatt! Az ösztöndíjra pályázók megritkulását részben a lőporfüstös balkáni légkörben nagy számban hazatérő magyar családok kiesése okozta! A református tanfelügyelő a csökkenő gyermeklétszám gondjáról már 1911 őszén beszámolt feletteseinek. Sajátos azonban a mód, ahogyan a nehézségekre megoldást ke-

---

tanévre tehát a keretszám 21 főre zsugorodott. Degenfeld József és Antal Gábor konvenci elnökök 1911. aug. 11-ei levele Újváry István esperesnek. MNL OL K 26 ME 1114. cs. 4551/1911 XV. t. 1252. asz.

1333 Újváry István 1909. júl. 9-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 5255/1910. 1334 Uo.

1335 Újváry István 1910. szept. 30-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 6362/1910.

1336 Újváry István 1909. júl. 9-ei levele Bánffy Dezső főgondnokhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 5255/1910.

1337 Uo.

restek: jelentkezőket toboroztak immár a vegyes felekezetű és katolikus magyar családok körében is, ami természetesen kiváltotta a Szent László Társulat tiltakozását.¹³³⁸ A felekezeti váló vitában végül Tisza Istvánnak kellett csitítania a református konventi vezetést. Közvetlen hangú magánlevelében a református államférfi jelezte, ha Várady L. Árpád püspök kifogásolta, hogy Kállay Kálmán a tehetségek kellő megválogatása nélkül tett ígéreteket a szülőknek, azt kár volna református „hitoktatónk” [sic!] személye elleni áskálódásnak tekinteni.¹³³⁹ Már a miatt sem, mert a jelentkezők tárgyilagos rostálása a beiskolázási eljárásban elejét vehette későbbi bonyodalmaknak és mérsékelte az anyagi veszteségeket is. A figyelmeztetés mindenképpen indokolt volt, hiszen az ösztöndíjasok körében érzékelhetően megnőtt a bukásra állók, vagy gyengén teljesítők aránya.¹³⁴⁰ Annak ellenére, hogy számos tanintézetben a határon túliak különös figyelmet élveztek, mondhatni kivételes elbánásban részesültek.¹³⁴¹ S az ösztöndíjasoknak nem csupán a megkülönböztetett elbánás okozta visszatetszés ódiumát kellett viselnie, az érvényesülésnek számos egyéb tehertételével is meg kellett küzdeniük. Kezdve azon, hogy tanulmányaik idején teljesen elszakadtak a családjuktól, megszokott környezetüktől (volt, aki a szünidőt is az internátusban töltötte). S nem lehetett könnyű a beilleszkedés sem számukra egy tekintélyelvű és szokatlanul magas teljesítményi követelményekkel jellemezhető közegben.

A nagy nehézségek árán képesítést szerzett végzősök munkába állása sem volt csalódásoktól mentes. Romy Béla miniszterelnökségi osztálytanácsos ve-

1338 Újváry arra panaszkodott, hogy a katolikusok eltiltják a katolikus gyerekeket attól, hogy református közvetítésével jussanak ösztöndíjhoz. Ezt példázza, hogy a ploiești-i katolikus tanító egyszerűen hazavitte családjához a reformátusok által „kiközvetített” katolikus növendékét. Az ügyben konzuli vizsgálat zajlott. Újváry István 1911. nov. 2-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 8035/1911.

1339 A református Tisza a katolikus Várady védelmében tapintatosan megjegyezte: „Azt hiszem, Várady sokkal szélesebb látókörű és hazafiasabb gondolkodású ember, semhogy a romániai akciót felekezeti torzalkodás által megzavarni akarná.” Tisza István 1911. aug. 6-ai magánlevele. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 74. d. 8104/1911

1340 A református tanfelügyelő jelentése 6 diákot is említ (Tamás János, Bedő Dénes, Bíró György, Bartha Jenő, Erdő Sándor, Vajda Mihály), aki valamely tárgyból megbukott, vagy csupa kettesekkel tengődött. Sorsukat a Konventi Elnökség belátására bízta. Újváry István 1912. febr. 16-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 1439/1912.

1341 Újváry István 1912. márc. 9-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 1866/1912.

tette papírra 1912-ben: „a tanítónői pályán [...] olyan túltermelés mutatkozik, hogy legtöbb esetben a kiképzett növendékek álláshoz juttatása nagy nehézségekbe ütközik.”¹³⁴² S nem volt egyedül, aki egyéb okok miatt sem helyeselte a leányok ösztöndíjas anyaországi képzését. Újváry István előljáróinak úgy nyilatkozott, hogy „tapasztalás szerint az itt ilyen irányban kenyérkeresethez jutott leányoknak vagy tisztessége, vagy magyarsága jut eminens veszélybe.”¹³⁴³ A Miniszterelnökség ezért hitet tett a mellett, hogy „lehetőleg a vég elhelyezésükről is gondoskodjunk...”¹³⁴⁴ Olykor egy püspök, de akár a miniszterelnök személyes közbenjárásával.¹³⁴⁵ A leányok áthozatalának, s majdani munkába állásának fokozott nehézségei és általában a sorsukkal kapcsolatosan felmerülő erkölcsi aggályok miatt a Miniszterelnökség 1913-ban létszámukat korlátozta, s kilátásba helyezte támogatásuk teljes megszüntetését.¹³⁴⁶ Újváry esperes azonban kivételes esetekben, de kizárólag az ipari és kereskedelmi ágazatban számukra is nyitva hagyta volna az anyaországi képzés lehetőségét. Csakhogy még a piacképesebb gazdasági pályákon képesítést szerzett férfi növendékek sem boldogultak feltétlenül, noha élvezték a kormányzat pártfogását. Mint Demeter Jenő, aki a Kárpátok Egyesület támogatásával az óhazában járta ki a középiskolát, s az akció keretében szerzett kereskedelmi diplomát, magas rangú ajánlással kapott állást a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* bukaresti leánybankjánál, a *Marmorosch, Blank & Co*-nál. A volt ösztöndíjas mégis visszatért

1342 Romy Béla 1912. ápr. 19-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 2904/1912. Miközben 1912-ben csak katolikus ösztöndíjas 24 járt tanítóképzőbe. Miniszterelnökségi átirat a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Tisztázat, 1912. jún. 12. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 3640/1912 XV. t. 153. asz.

1343 Újváry István 1913. jún. 28-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 4013/1913

1344 A miniszterelnökség 1912. aug. 26-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 5865/1912.

1345 Sinka Anna állami tanítónővé kinevezését a Konventi Elnökség azért kérte, mivel a Regátban „képzettségének megfelelő olyan állást, hol magyarságát megőrizheti, jelenleg nem találhatna”, s így ösztöndíja kárba vesznék. Miniszterelnökségi átirat Jankovich Béla kultuszminiszternek. Tisztázat, 1913. dec. 12. MNL OL K 26 ME 1114. cs. 8206/1913 XV. t. 1008. asz.

1346 Újváry István 1913. júl. 3-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 4120/1913.

az anyaországba, hogy joghallgatóként folytassa tanulmányait.¹³⁴⁷ Az egyéni életútnak ez a fordulata szöges ellentétben állt az akció vezetése által leszögeezett elvekkel. Jeszenszky Sándor szavai szerint: „A Romániában élő magyarság legnagyobb része a munkás osztályhoz tartozván nemzetünk számára leginkább úgy tartható meg, ha körében művelt, hazafias, intelligens vezetőket talál.” S a miniszterelnökségi államtitkár ezzel az érveléssel utasította el Demeter újabb ösztöndíjpályázatát.¹³⁴⁸

A végzetek regáti „bevetésével” kapcsolatos felfogás azonban a kereslet-kínálati viszonyok szerint fokozatosan megváltozott, s mint a kivándoroltak „családegyesítését” ösztönző jelenség a végzős ösztöndíjasok munkavállalása és letelepedése az óhazában egyre elfogadottabbá vált.¹³⁴⁹ Újváry István ezzel kapcsolatosan felhívta a Konventi Elnökség figyelmét arra, hogy a helyi magyar társadalom ismeretében nem szabad teljesíthetetlen feltételeket szabni a végzett ösztöndíjasoknak, hiszen a korábban soraikból kiemelkedettek nagy része sem tért vissza, az esperes szerint főként azért, mert a regáti magyarság „nem fogja akceptálni a saját sarjadékainak szánt vezető szerepet.” S éppen Demeter Jenő példáját hozta fel arra, hogy az óhazában tanultak a Regátban két lehetőség közül választhatnak: értékrendben és mentálisan vagy visszahanyatlanak a „kisebbségi” léhelyzetbe, vagy – kiszakadva onnan – a többségi közegben keresnek kapcsolatokat a felemelkedéshez, s a gazdanemzet „egyívású” tagjaival tartanak. Az érvényesülésért azonban rendszerint súlyos árat fizettek, óhatatlanul meghasonlottak önmagukkal. Az esperes szavaival: „...itt a kenyérkereseti érdek, amivel mindenki számol a hazai kivándorlottak intelligensebb elemei közül már többeket, mondhatnám sokakat tett fajukhoz hűtlenné.”¹³⁵⁰ S ez

1347 Újváry István 1912. okt. 5-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 6634/1912.

1348 Jeszenszky Sándor államtitkár 1912. okt. 26-ai levele az Egyetemes Konventnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 7045/1912.

1349 A Demeter pályáját egyengető református tanfelügyelő szavai is ezt tükrözik: „az akciónak sem lehet célja az, hogy az innen neveltetett, de az itteni életfelfogásból a hazai neveltetés által sem kiemelt tanulók ide visszaküldessenek”. Újváry István 1912. okt. 5-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 6634/1912.

1350 Újváry István 1912. nov. 29-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 7682/1912

végtere is természetes igénynek tekinthető, hogy a végzettek a képzettségüknek megfelelő szellemi/megélhetési szinten kívántak létezni. Hiszen az anyaországban idegen szokásokat és személyiségjegyeket felvett szakmunkásoknak és diplomásoknak – a velük szemben megnyilatkozó idegenkedés miatt – sem kedvük, sem lehetőségük nem volt arra, hogy saját anyanyelvi közösségük érdekében kiemelkedő aktivitást fejtsenek ki. Ezt ugyanis a személyükben veszélyes versenytársat sejtő egyesületi vezetők sem nézték jó szemmel. (Nem beszélve az iskolázatlan tagság tanult emberekkel szembeni ösztönös bizalmatlanságáról, amiről már esett szó a korábbi fejezetekben.) Budapest és a Miniszterelnökség távolából ezek a személyes döntéseket nagyban befolyásoló tényezők szóba sem kerültek, vagy ha igen, akkor nem a súlyuknak megfelelő nyomatékkal. A Miniszterelnökség referense az egyik iraton lejegyezte: ha az ösztöndíjprogram küldetéses feladatköreit a kitanított ösztöndíjasok nem tudják, vagy nem akarják beteljesíteni, az Újváryék hibája, mert nem képesek jól megszervezni és „karban tartani” a regáti magyarságot. Romy Béla osztálytanácsos itt ceruzásan beszúrta, hogy a katolikus tanfelügyelőnek Újváryéhoz hasonló tapasztalatai vannak.¹³⁵¹ Ezek az aggodalmak mindenesetre azt tükrözték, hogy a Regátba hazatérők nem érvényesülnek megfelelően kibocsátó közegükben, s főként azért, mert a szegény sorból kiemelkedőknek nincs tekintélyük rokonaik, ismerőseik körében.

Ezen új tapasztalások és felismerések is arra vezették a budapesti kormányzatot, hogy zöld utat adjanak korábban nem támogatott diplomák elnyeréséhez, „...daczára azon elvi kijelentésnek, hogy az actionak nem czélja voltaképpen felsőbb tanulmányokra neveltetni...” De tisztába jöttek azzal, hogy visszautasított, kedveszegett pályázók és családtagjaik nem lesznek elszánt építői a hitfelekezeti, s tágabb értelemben a nemzeti közösségnek.¹³⁵² Így elfogadott tételé vált, hogy a végzés előtt álló növendékek kezét már nem szabad elengedni, nehogy addigi erőfeszítéseik veszendőbe menjenek. S világossá vált az is, hogy

1351 A Konventi Elnökség küldi Újváry jelentését. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1114. cs. 7405/1912 XV. t. 1267. asz.

1352 Újváry István 1912. márc. 2-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 1672/ 1912.

az alkalmas jelölt mind ritkábban kerül a rendszerbe. 1912 őszén a protestáns ösztöndíjas helyek 1/3-a már betöltetlen maradt!¹³⁵³

A nehézségeket csak növelte a világháború előestéjén magasba szökő infláció, amit eseti segélyek kiutalásával próbáltak enyhíteni.¹³⁵⁴ S visszaütött – a Várady püspök által is szóvá tett – engedékenység az ösztöndíjasok rostálásában: a tanári pályán a reformátusok igényeihez képest jelentős túlképzés mutatkozott, míg a katolikus iskolákban a tanárhiány okozott gondot.¹³⁵⁵ Ugyanakkor számos poszton megtörtént a tervezett „örösváltás”,¹³⁵⁶ noha ennek eredményével az akció vezetése legfeljebb részben lehetett elégedett. Tisza István miniszterelnök 1916 nyarán Várady L. Árpád püspök szavait idézte, aki „...arra a meggyőződésre jutott, hogy az actionnak magasabb iskolát végzett volt növendékei [...] alkalmazva kevés kivétellel inkább ártanak, mint használnak a missiónak”, mert jócskán akad közülük, aki „kitartó szorgalom, vagy tehetség híján néhány osztály elvégzése után visszamegy Bukarestbe s ott a proletárság számát növeli a magyar kolónia nem kis kárára.” Ezért jobb meg-

1353 18 helyből 6 volt betöltetlen. Ezek egyikére az a Bedő Dénes pályázott, akitől gyenge osztályzatai miatt megvonták a támogatást. A döntéshozóktól azt kérte, ha önjelöltől megfelelő eredményt tud elérni, akkor a Bethlen Kollégium nyolcadikosaként ismét ösztöndíjat kapjon. Szívszorító levélben ugyanezt kérte 35 lej havi cselédbérből tengődő édesanyja, aki háziurától kapott előleget a fiú beiskolázására, de a kollégiumi férőhelyre már így sem futotta. Uo. Újváry István 1912. szept. 26-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 6401/1912. A fiú végül „jó” eredménnyel érettségizett. Újváry István 1913. júl. 3-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 4120/1913.

1354 A lévai tanárképzőt befejező 3 ösztöndíjas és szakmunkásképzőbe járó katolikus növendékek kaptak segítyt. Várady L. Árpád 1913. aug. 25-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 5547/1913 XV. t. 4229. asz.

1355 Várady L. Árpád püspök 1913. aug. 25-ei levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 5549/1913 XV. t. 4229. asz.

1356 1914. július 1-vel a románul kitűnően beszélő Kányádi Béla, az akció neveltje váltotta Pi-tești-en Varga Lajos lévita-tanítót, aki nem tudta nélkülözhetetlenné tenni magát vidéki „örhelyén”. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 992. cs. 4653/1914 XX. t. 1471. asz. Várady L. Árpád püspök 1913. aug. 25-ei levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 5549/1913 XV. t. 4229. asz. Ugyanakkor 1914-ben református részről már csak 8 fiú és 1 leány kapott ösztöndíjat, igaz, többeket ingyenes internátusi helyekre ajánlottak be. Degenfeld József és Baksa György elnökök 1914. máj. 12-ei levele az Egyetemes Konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2749/1914. A katolikusok közül viszont 1915/16-ban 16-an nyertek ösztöndíjat. Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 1959/1916 XV. t.

oldásnak nevezte, ha a végzősök az anyaországban állnak munkába, s később az így szerzett vértettséggel, magabiztossággal próbálják ki magukat a regáti viszonyok között.¹³⁵⁷

A világháború sodrában ezt az érvelést a református Konventi Elnökség is magáévá tette, az ösztöndíjasok ügyét a kivándoroltak hazatérésének távlatába állítva. Erről Degenfeld József főgondnok a következőket írta Baltazár Dezső püspöknek: „...a konventi elnökség eddig elfoglalt álláspontja szerint romániai iskoláinknál magyarországi származású tanerők alkalmaztatnak, a romániai származású tanítók és tanítónők ugyanis nem képviselnék ott kellő súllyal és tapintattal akciónkat, s ottani alkalmazásuk csak még jobban Romániához fűzné őket hozzátartozóikkal együtt. Ellenkező esetben, ha t. i. hazai iskoláknál helyezzük el őket, bár kis mértékben, de mégis előmozdítják a romániai magyarok visszatérését.”¹³⁵⁸ Ugyanezt a célt szolgálta Nagy István, egykori bukaresti iparos 4000 koronás alapítványa, amely a brassói főreáliskolához telepítve ösztönözte szegény sorsú, de jó előmenetelű bukaresti székely diákok – s általuk családtagjaik – „hazahozatalát”.¹³⁵⁹

A kivándoroltak hazaáramlását azonban a különféle állami és alapítványi ösztönzőknél sokkal hatékonyabban „szolgálta” a háború, s a románok 1916-os erdélyi betörése.¹³⁶⁰

1357 A miniszterelnök Várady jún. 23-án kelt levelét idézte. Tisza István 1916. júl. 9-ei levele a református Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 3698/1916. Csakhogy az anyaországban a pedagógus pálya annyira telítetté vált, hogy boldogulásuk ugyancsak megkérdőjeleződött. A kultuszminisztérium közlése szerint 180 tanítói állásra 2000 feletti jelentkező jutott. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1114. cs. 2362. 1916 XV. t. 1308. asz.

1358 Degenfeld József, a református konvent világi elnöke levele Baltazár Dezső püspöknek, 1918. máj. 23. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 2528/1918.

1359 Jeszenszky Sándor államtitkár 1914. szept. 11-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 5446/1914. Az évi 168 koronás támogatás egy fél ösztöndíjjal volt egyenértékű.

1360 Még ha az ösztöndíjas képzést inkább hátráltatta is. 1916 őszén a hosszúfalusi állami polgári fiú- és leányiskola internátusa nem nyílt meg a román betörés miatt, így nem tudták fogadni az ide jelentkezett 3 új regáti diákot. Neményi Imre kultuszminisztériumi tanácsos 1916. okt. 9-ei levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1114. cs. 3465/1916 XV. t. 1308. asz.

10.4. Az anyaországi iparos(szak)képzés

Az iparostanonc-képzés fontosságáról a magyar egyesületek háza táján már évtizedekkel az akció megindulása előtt élénk eszmecsere folyt, s a hatvanas-nyolcvanas években sikerült is kedvezményes továbbtanulási lehetőséget biztosítani a regáti fiataloknak a hazatérése után tanfelügyelőként működő Koós Ferenc közvetítésével. Ez a hagyomány azonban megszakadt, sőt feledésbe is merült.¹³⁶¹

A *Romániai akció* teendőit összefoglaló 1901-es emlékirat ezen a téren is az asszimilációs hatások ellensúlyozásának lehetőségét érzékelte, ezért sürgette az anyaországi szakemberképzést, internátusi elhelyezéssel. Kezdetben 5-10 fő számára. Ekkor még feltétlen elvárás volt, hogy a végzett mesterek visszatérjenek a kibocsájtó közösség szolgálatára, ám az óhaza itt sem kívánta elengedni a támogatottak kezét, hiszen a szakértők tisztában voltak azzal, hogy kedvezményes hitelforrás nélkül nem fogják bírni a kiélezett piaci versenyt a Regátban.¹³⁶² Az első romániai ösztöndíjas szakmunkások képzése 1903 őszén kezdődött el budapesti és hódmezővásárhelyi műhelyekben.¹³⁶³

A Miniszterelnökség a bejáratás időszakában különös figyelmet szentelt arra, hogy a fiatalok megbízható mesterektől sajátítsák el a szakmai ismereteket, és arra is, hogy elhelyezésük megfelelő legyen. Ezen újabb kezdeményezés sikerétől azt remélték, hogy az elbocsájtó haza iránti bizalom a kiábrándult regáti iparosság körében is erősödni fog. Khuen-Héderváry Károly kormányfő a jó cél érdekében azt az ígéretet tette, hogy „észrevétlenül szemmel fogom tartani”¹³⁶⁴ a fiatalok sorsának alakulását.

¹³⁶¹ Barabás 1901, 452.

¹³⁶² Emlékirat a romániai magyarok nemzeti szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

¹³⁶³ A fővárosban 3 bráilai fiút képeztek. Miniszterelnökségi fogalmazvány Bartók György püspöknek, 1903. szept. 4. MNL OL K 26 ME 792. cs. 3652/1903 XVIII. t. 404. asz. Az alföldi városban 8 fiatalot fogadtak, de már 20 jelentkezőt tartottak nyilvántartásban. BMÚ, 1903. aug. 23.

¹³⁶⁴ Khuen-Héderváry Károly levele Bartók György püspöknek, 1903. szept. 9. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 48. d. 961/1903.

Az első kedvező tapasztalatok hatására a kínálat tovább bővült. A Kereskedelemügyi Minisztérium az 1904/05-ös tanévre 28 szakiskolai ingyenhelyet ajánlott fel regáti ifjak szakképzésére. A területet felügyelő miniszteri tanácsos a négy éves szak(közép)iskolai tanulmányok helyszínéül Zalatnát, Brassót, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt jelölte meg, ahová az elemi iskola 6 osztálya, vagy a 4 éves alapiskolát követően kijárt 2 osztály polgári, illetve jó eredménnyel elvégzett 3 éves tanonciskola után jelentkezhetnek a jelöltek. A képzéshez a műhelyek 6 korona letétet, egyes helyeken a tanulóktól vizsgadíjat, másutt önképzőköri tagdíjat is kértek. A jelentkezés további feltétele volt kifejtett és ép test, orvosi- és oltási- (a kedvezményhez szegénységi-) bizonyítvány, valamint keresztlevel, anyakönyvi kivonat, szülői hozzájárulás.¹³⁶⁵ A regáti fiatalok azonban nem tudták teljesíteni a műveltségi követelményeket, mivel ekkoriban az elemi iskola V–VI. osztálya (az úgynevezett ismétlőiskola) még a bukaresti iskolákban sem indult el, s a tanonciskola is később szerveződött meg. Ezért felmerült, hogy a kedvezményes szakképző helyeket a gyengébb tanulmányi eredményt felmutató ösztöndíjas középiskolásokkal lehetne feltölteni.¹³⁶⁶

Fejérváy Géza a hátráltató tényezőkre tekintettel kellő rugalmasságot kért a kereskedelmi tárcától, azzal az indoklással, hogy a vezetői posztokon csak ez esetben biztosítható az utánpótlás folytonossága. A kormányfő ugyanakkor azt is jelezte, hogy a magas belépési követelmények talán arra ösztönzik majd a regáti szülőket, hogy a hat teljes évfolyamot kijárássák gyermekeikkel, s ne adják elhamarkodottan inasnak őket. Végül megjegyezte, hogy a kevésbé eredményes ösztöndíjasok átirányítása az tanonciskolai internátusi ingyen-helyekre lehet, hogy nagyobb áldás a kedvezményezetteknek, „mert a külföldi magyarság gyermekei nemcsak taníttatást, hanem többnyire még neveltetést is igényelnek.”¹³⁶⁷ 1905 nyarán – a szülők tárgyilagos meggyőződéssel – 3 gyengén teljesítő gimnazistát léptettek át a szakképzés rendszerébe.¹³⁶⁸

1365 A kereskedelemügyi minisztérium 1905. máj. 19-ei értesítése a Miniszterelnökségnek. MNL OL K 26 ME 793. cs. 2349. 1905 XV. t. 1215. asz.

1366 Miniszterelnökségi fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1905. jún. 6. Uo.

1367 Fejérváy Géza kormányfő levele Vörös László kereskedelemügyi miniszternek. Tisztázat, 1905. nov. 27. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5139/1905 XV. t. 1215. asz.

1368 Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkár 1905. jún. 7-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 51. d. 630/1905. [2349 ME]

A felvételi keretszámok viszonylag korlátozottak voltak. Négy évfolyamon 10–10 regáti diák számára nyílt lehetőség a brassói faipari, a székelyudvarhelyi kő- és agyagipari, a kolozsvári és marosvásárhelyi fa- és fémipari, és a zalatnai kőfaragó és -csiszoló szakintézetben 240 korona évi ellátmánnyal. A férőhelyeket azonban a leszakadó magyarországi középiskolai ösztöndíjasok átirányításával nem tudták feltölteni, ezért a kormányfő egy felvilágosító kampányhoz kérte a diplomáciai szolgálat bukaresti tisztviselőinek közreműködését.¹³⁶⁹ További ösztönzésül a Romániából érkezettek számára a felvételi- és önképzőköri díjat, valamint a műhelyi letét összegét is elengedték¹³⁷⁰ (ami bizonyára okot adott a protekciót kárhoztató szóbeszédre is).

Az akció vezetésének ugyanakkor feltett szándéka volt, hogy azoknak a családoknak az igényeire tekintettel, amelyek nem vállalják a távoli taníttatás nehézségeit, fokozott gondot fordítanak a román fővárosban is a fiatalok szakképzésére, legalább esti oktatás formájában. Már csak azért is, mivel a korlátozott számú ösztöndíjas nem biztosított elegendő számú szakképzett fiatalt a kibocsátó közösségnek. Az ismétlőiskolát valójában a kezdettől jobbadán iparos szakismeretekkel működtették. Arra is tekintettel, hogy ez a lehetőség önmagában nem elégíti ki majd a helyi családok igényeit, nyitva hagyták a lehetőségét egy bukaresti iparos tanonciskola szervezésének.¹³⁷¹

A követség két ponton kért módosítást az anyaországi szakképzés feltételeit illetően: Magasabb (300 koronára kiegészített) éves ellátmányt a kedvezményezetteknek, másfelől költségtérítést a szegény sorsú diákok utaztatásában. Wekerle Sándor kormányfő végül beleegyezését adta, hogy Bukarestben az otthon maradóknak ipari irányú tanonciskolai tanfolyamot szervezzenek, napi 3-4 órás mérsékelt időkeretben.¹³⁷² Újváry István református tanfelügyelő ugyan nemzeti

1369 Miniszterelnökségi fogalmazvány Alois Lexa von Aehrenthal közös külügyminiszternek, 1906. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063/1906 XVII. t. 4042. asz.

1370 Márffy Albin álltitkár 1906. febr. 12-ei levele Bartók György püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 44/1906.

1371 Miniszterelnökségi fogalmazvány Aehrenthal külügyminiszternek, 1906. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063/1906 XVII. t. 4042. asz.

1372 Wekerle Sándor kormányfő levele Aehrenthal külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1907. máj. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1609/1907 XX. t.

szempontból előnyösebbnek tartotta volna, ha a szakképzés is hazai közegben történik,¹³⁷³ a helyi igényeket azonban nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A miniszterelnöki jóváhagyással ugyanakkor a magyar iskolarendszer kínálata egy további iskolatípussal gyarapodott, s ezzel a regáti iparostársadalom régi vágya teljesült.

Az anyaországi szakképzési tervek szervesen illeszkedtek a magyar kormányzat Székelyföldre vonatkozó kistérségi iparfejlesztési elképzeléseibe. Vörös László kereskedelemügyi miniszter a kormányfő megkeresésére jelezte, hogy az ipari szektor munkahelyteremtő beruházásait egy brassói ipariskolai központ létrehozásával kívánja kiegészíteni, amely bentlakásos elhelyezést nyújtana a körzet fiataljai mellett az elszármazott székelység gyermekei számára is. Az effajta – teljes szolgáltatást kínáló – intézmény ritkaságnak számított a székely-medence térségében. A brassói faipari és a székelyudvarhelyi kő- és agyagipari szakiskolai internátusban 2-2 ingyen helyet kínált fel regáti fiatalok számára, valamint évi 240 korona ösztöndíjat további 2-2 diáknak a zalatnai kőfaragó-csiszoló, a kolozsvári és marosvásárhelyi asztalos és géplakatos képző helyen.¹³⁷⁴

1907 nyarán még nem volt világos a növendékek közvetítésében szerepet játszóknak számára sem, hogy miként kellene az iparos pályára igyekvőket az óhazában kínálkozó lehetőségekről tájékoztatni. Poliány Zoltán a *Bukaresti Magyar Újságban* szerette volna népszerűsíteni a „gyakorlati pályákat”, de kérdéses volt, hogy kinek a nevében is közölje a hirdetéseket. S egyelőre az sem dőlt el, hogy a katolikus részről befutó jelentkezéseket a *Szlavóniai akció* ösztöndíjait gondozó Julián Egyesület, vagy a lapszerkesztő terjessze-e fel a Szent László Társulathoz, illetve a Miniszterelnökséghez. Noha erre a célra (is) a külügyi csatorna ígérkezett a legbiztonságosabb megoldásnak.¹³⁷⁵ Idővel kikristályosodtak

1373 Újváry azzal indokolta álláspontját, hogy „a román állam és közfelfogás ezen szívós és következetes irányzatával, mely az állam nyelvét és azzal együtt a román jelleget minden vonalon, tehát ipari életében is, minden áron érvényesíteni törekszik...”. Újváry István esperes 1907. febr. 6-ai levele a bukaresti osztrák–magyar követségnek. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1609/1907 XX. t.

1374 A miniszter ajánlata a szokásos felvételi díj, műhelyletét és önképzőköri tagdíj elengedését is tartalmazta. Vörös László kereskedelemügyi miniszter levele Fejérváry Géza kormányfőhöz, 1906. jan. 3. MNL OL K 26 ME 793. cs. 138/1906 XV. t. 81. asz.

1375 A Julián Egyesület felterjeszti Poliány Zoltán 1907. jún. 22-ei levelét Wekerle Sándor kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3297/1907 XV. t. 297. asz.

a megfelelő eljárás módok, s a bonyolult – olykor sajnálatos késést,¹³⁷⁶ és néhány betöltetlen helyet eredményező – többlépcsős „közvetítés” rendszere is egyszerűsödött.¹³⁷⁷

A szakmunkásképzés anyaországi rendszerét nem csak szervezési, de személyi,¹³⁷⁸ s bizonyos elvi problémák is terhelték. Az áthozott ipari tanulók fokozatosan növekvő létszáma már egyfajta ellentételezés igényét is felvetette. 1908 nyarán a kereskedelemügyi tárca államtitkára – tévesen – feszítő gondnak nevezte, hogy 4 éven belül az állami ipari szakiskolai diáklétszámnak 15%-a regáti lesz. Ráadásul úgy, hogy a többség fémipari foglalkozást választ, ami hátrányosan hat a honi fiatalok szakosodására, holott a regáti diákok előképzettség híján általában nem tudnak lépést tartani az anyaországban magasabb követelményekhez szokott társaikkal. A „befektetés” megtérülése kérdésesnek látszott amiatt is, mert féltő volt, hogy a visszatérő képzett, „fegyelmezett ifjakra” felfigyel a román szakma, és jobb ajánlatokkal eltéríti őket saját közösségük szolgálatától. Ezért felmerült, hogy a szülőktől olyan nyilatkozatot kérjenek, mi szerint gyermekük tanulmányai végeztével az anyaországban marad. Hogy a kivándoroltak tisztán lássák – fogalmazott az államtitkár – „...hogy fiaikat hazájuk számára kívánjuk megmenteni.”¹³⁷⁹

1376 Egy esetben a református tanfelügyelő hitelvesztést szenvedett el „a külképviselet mulasztása miatt”. Újváry esperes 1912. okt. 30-ai levele a Konventi Elnökségnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 7136/1912

1377 Wekerle Sándor arra kérte a diplomácia vezetőjét, hogy értesítse a két akció-ág vezetőjét, hogy a tanfelügyelők a továbbiakban a követség mellőzésével terjesszék fel a szakiskolai kérvényeket. Fogalmazvány Aehrenthal közös külügyminiszternek, 1909. jan. 27./ febr. 11. MNL OL K 26 ME 793. cs. 671/1909 XV. t. 383. asz.

1378 1908-ban egy a székelyudvarhelyi szakképzőbe felvett ifjú nem jelent meg az intézményben, egy másik pedig Temesváron „kilépett”, és hazatért. A Kereskedelemügyi Minisztérium levele Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, 1908. szept. 28. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4445/1908 XV. t. 18. asz. A Nagyváradon iskolázott Murka Béla álkulccsal ajtókat nyitogatott és lopott, illetve kétes üzleteket bonyolított a helyi suhancokkal. Havéria, nagyváradi irlalmas nővér 1907. máj. 4-ei levele Murka Béla iparos tanuló apjához. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4591/1907 XV. t. 297. asz. Az 1912/1913 tanévben pl. 4 főt elbocsátottak, 2 ösztöndíjas pedig elhalálozott. A hazai állami ipari szakiskolákon nevelt külföldi magyar ifjak névsora. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 3022/1913 XV. t. 500. asz.

1379 A kereskedelemügyi államtitkár 1908. júl. 14-ei levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3228. 1908 XV. t. 18. asz.

A kimutatások azonban rációfoltok ezekre az aggodalmakra. Az akció hét esztendeje alatt a rendelkezésre álló 40 helynek csupán a felét tudták betölteni. A divatszalmák aránytalansága is könnyen kiküszöbölhető volt, s a Miniszterelnökség a regáti veszteségek esélyét sem látta túlzottnak, mondván, hogy az óhazába (vissza)térés szándéka nagyon is erős az érintettekben. Ha másért nem, mivel „...az e helyről intézett actiók egyik célját ép[p]en az képezi, hogy e velük született érzésüket ébren tartsák, sőt élesszék.”

A kérdés kulcsát azonban az anyaország által kínált munkalehetőségek jelentették!¹³⁸⁰ Kedvező megélhetési feltételek esetén a szülők/család hazatérése nagyon is valószínűsíthető volt. S amennyiben az anyaország csupán a szak tudás megszerzését biztosítja, de a kenyérkeresetet legjobb szándékai ellenére sem, ez esetben életbe lép a regáti hazatérés választása, a hiányzó középosztály megalapozásának „küldetése”. Vagyis nemzetpolitikai szempontból – várakozásaik szerint – a befektetés mindkét esetben megtérül valamiképpen.¹³⁸¹ Természetesen azzal a feltétellel, hogy amennyiben a kedvezményezett a 4 éves képzési idő lejárta előtt megszakítja tanulmányait, köteles a támogatást megtéríteni.¹³⁸² S ez az összeg 1909 januárjától évi 300 koronára emelkedett. Azaz a szakiskolások költségeit az elméleti képzés támogatási összegeihez, és a romló létfeltételekhez igazították.¹³⁸³

Érdekes, hogy a gyakorlati képzésre aránylag többen érkeztek a szórványból. Az 1909/10-es tanévben 26 romániai támogatottból 1 Ploiești-ből, 2 Gi-

1380 A feltételezés az volt, ha munkát kapnak „nem vágnak majd vissza, sőt azon lesznek, hogy ha itthon biztos egzisztenciára tettek szert, szüleiket is maguk után hozzák.” Fogalmazvány a kereskedelemügyi miniszternek, 1908. aug. 7. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3228/1908 XV. t. 18. asz.

1381 „Nézetem szerint tehát reversálisokkal megkötni az itthon nevelt romániai gyermekeket [...] nem tartanám célszerűnek” – szólt a levél, legfeljebb akkor, ha sokan hazatérnének Romániába. Uo.

1382 Fogalmazvány Várady L. Árpádnak, 1909. júl. 2. MNL OL K 26 ME 793. cs. 3479/1909 XV. t. 383. asz.

1383 A 60 koronás emelés a Kolozsvárt, női ipariskolában államsegéllyel tanuló Pakulár Lujza ellátmányára is vonatkozott. Így az 1909-es évben összesen 21 szakközépiskolás tanult az anyaországban: Kolozsváron 6, Marosvásárhelyen 3, Temesváron 1, Brassóban 7, Debrecenben 2, Zalatnán 1 fő. Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter levele Wekerle Sándornak, 1909. jan. 20. MNL OL K 26 ME 793. cs. 383/1909 XV. t.

urgiu-ból, 1 Brăiláról, 1 Câmpinából származott.¹³⁸⁴ S bővült az ipari tanulmányok folytatására alkalmas szakintézetek köre is: az 1911/12-es tanévben már a homonnai faipari szakiskolában, Iglón és Ungváron is tanult egy-egy fő, Debrecenben pedig hárman.¹³⁸⁵ Minthogy bentlakásos elhelyezést csak Brassó, Gölnicbánya és Székelyudvarhely szakiskolái kínáltak, igen körütekintően kellett eljárni az albérletek megválasztásánál. A gondokon a szaktárca egy miskolci és egy pécsi internátus megépítésével igyekezett enyhíteni.¹³⁸⁶ 1914/15-ben az időközben elkészült miskolci internátusba 1, a pécsibe 4 romániai fiatalot vettek fel, de albérletben már Eperjesen, Pozsonyban és Ungváron is találunk regáti ipari szakiskolásokat.¹³⁸⁷ A befogadó állami szakintézmények köre aztán még Győr és Szatmárnémeti helyszínekkel bővül, de a háborús viszonyok miatt számos hely már betöltetlen marad...¹³⁸⁸

10.5. Árvák, félárvák menhelyi befogadása az anyaországban

A regáti (fél)árvák állami gondozásba vétele az anyaországban már túlmutat pusztán taníttatásuk programján, s elsősorban nem is nevelésügyi igények hívták életre, sokkal inkább szociális megfontolásokból kezdeményezte a magyar kormányzat. Mégis, a „hazahozatal” ténye, és annak szándéka szerint mindkettőt egyazon nemzetpolitikai cél eszközeként vehetjük számba. S talán nem téve-

1384 Kimutatás az ipari ösztöndíjasok 1909/10-es viszonyairól. MNL OL K 26 ME 793. cs. 4588/1909 XV. t. 383. asz.

1385 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 2451/1912 XV. t. 157. asz.

1386 Jeszenszky Sándor államtitkár 1903. máj. 18-ai levele a Konventi Elnökségnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 70. d. 3529/1913

1387 A Kereskedelemügyi Minisztérium tanácsosának levele Tisza Istvánhoz, 1915. máj. 12. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 1739/1915 XV. t. 1536. asz.

1388 Miniszterelnökségi levél a Konventi Elnökségnek. 1917. ápr. 25. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 1458/1917.

dünk, ha azt állítjuk, hogy a szembesülés az ösztöndíjasok életviteli gondjaival irányítja rá az illetékesek figyelmét a regáti magyarság új nemzedékének legkiszolgáltatottabb csoportjára. A két terület – oktatás- és szociálpolitika – ebben a vállalkozásban szerves kölcsönhatásban áll egymással. A lelkészek, tanítók, tanfelügyelők miközben a rájuk bízott közösség gondjaiban osztoznak, nem hunyhatnak szemet a csonka családok, nevelőszülőknél kallódó kitartott gyermekek testi-lelki bajai felett. Jól ismert a megesett cseléd lányok kálváriája, akik egyedül küszködnek törvénytelen gyermekük eltartásával, s nem sokkal kedvezőbb némely sokgyermekes kétkezi házaspár családi élete sem. Közöttük is jócskán akadt, amelyik egy, vagy több gyermekét az óhaza gondozásába ajánlotta, mert számukra a pusztá létfenntartás is nehezen viselhető terhet jelentett. Végül szerencsés körülmény, hogy gyermekgondozás ügyét az a Széll Kálmán alapozta meg, akinek miniszterelnöksége alatt a nemzetstratégia új elvi rendszerét kidolgozták, s a külföldi nemzetgondozási akciók közül kettőt elindítottak. A 17 hazai gyermekvédelmi intézményben közel 40 000 fiatalról gondoskodtak. Ennek a hálózatnak a Romániához legközelebb eső „fogadóállomása” volt az 1904 novemberében megnyíló marosvásárhelyi gyermekmenhely.¹³⁸⁹

Az első, 15. életévüket még be nem töltött romániai árvák valószínűleg 1908 őszén érkeztek ebbe az intézménybe. Az áthozatalt – kényes családjogi és állampolgársági vetületei miatt – csak a konzulátusok által kiállított perdöntő hivatalos igazolások birtokában engedélyezte a Miniszterelnökség. A szervezés jószolgálati feladata, külön díjazás nélkül, elsősorban a lelkészekre hárult. Márffy Albin államtitkár utasításaiból az is kiderül, hogy nem kizárólag (fél) árvák számára kínálták fel ezt a lehetőséget, mondván: ha szülők „...vannak is, de olyan szegénységben élnek, hogy gyerekeiket alig, vagy egyáltalában nem képesek tartani”, tehát ez is elegendő volt az igényjogosultsághoz. Az egész eljárást a legnagyobb tapintattal kellett végezni, hogy a román hatóságok figyelmét ne vonják magukra.¹³⁹⁰ Ez utóbbi szempontnak némiképp ellentmond, hogy

1389 A földművelésügyi miniszter 1909. júl. 28-ai levele Wekerle Sándornak. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4046/1909 XX. t. 313. asz.

1390 Márffy Albin 1908. szept. 7-ei levele Bánffy Dezső konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 4921/1908.

az igények felmérését a Romániai Magyarok Nagy Képes Naptárában közzétett híradással is segíteni próbálták, igaz, csak a külügyi szervekkel történt egyeztetés után. A diplomáciai szempont fontosságát jelzi, hogy a gyermekvédelmi akció felügyeletére, vezetésére a bukaresti főkonzul kapott megbízást.¹³⁹¹ A szóban forgó írás hamarosan elkészült. Innen tudhatjuk, hogy 1909 nyarára már 400 regáti magyar gyermek nyert elhelyezést Marosvásárhelyen. Azaz csaknem minden harmadik bentlakó kivándoroltak leszármazottja volt. Az írás siet leszögezni, hogy itt nem valami zárt mamutintézményről van szó, hiszen a nevelési tapasztalatok azt igazolták, hogy összezsúfolva a gyerekek nem fejlődnek jól, a család nélküli lét a boldogtalanság melegágya. Ezért gazdálkodó, vagy iparos nevelőszülőkhöz adják ki őket, ahol a munkás hétköznapiakba beleszoktatva elkerülhető, hogy az intézetbeli teljes ellátás után csalódottá váljanak, ha később saját erőből nem tudnak hasonló életkörülményeket teremteni maguknak, mert az önmagával és a társadalommal meghasonlott fiatal társadalmi beilleszkedése kérdésessé válna. A „munkaterápia” az effajta gondok megelőzését szolgálta, ami természetesen jól megfért az iskolai képzéssel-neveléssel, s kiegészült egészségügyi és közigazgatási felügyelettel is. (A betegek számára ugyanakkor az intézmény hosszú távú elhelyezést biztosított, vagy tegnapi lakóit fenntartások nélkül visszafogadta.) Az így nevelkedő fiatalok később iparostanoncok lettek, s szakmunkásként a társadalom hasznos tagjává válhattak. Azaz inaktív, avagy elzüllött eltartottak helyett magukról gondoskodni képes felnőttekké váltak. Ezt a gyakorlatias nevelési rendszert külföldi partnerek is elismerően méltatták. A gyermekvédelmi gondozásba kerülést az intézmények azzal igyekeztek könnyíteni, hogy a levelezés útján megismert rászorult gyermekeket és kísérőiket ingyenjeggyel utaztatták a menhelyre.¹³⁹²

Valószínűleg a nyomorúság az oka, hogy ilyen nagyszámú gyermek került rövid időn belül a magyar állam gondozásába. A református tanítók és lelkészek állomáshelyeiken mindenütt találtak rászorult személyeket. A ploiești-i

1391 Miniszterelnökségi fogalmazvány Aehrenthal külügyminiszterhez, 1909. ápr. 10–17. MNL OL K 26 ME 859. cs. 1902/1909 XX. t. 313. asz.

1392 Az írás címe: „Állami gyermekmenhely Marosvásárhelyen”. A földművelésügyi miniszter 1909. júl. 28-ai levele Wekerle Sándornak. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4046/1909 XX. t. 313. asz.

levita, Bereczki János például 1909-ben 17-et.¹³⁹³ Kertész József tanító visszaemlékezéseiben azt írja, hogy az Országos Gyermekvédelmi Liga közreműködésével két esztendő alatt csak maga 350 (!) elhagyott romániai gyereket helyezett el a marosvásárhelyi menhelyben, amiért belügyminiszteri pénzjutalmat kapott.¹³⁹⁴ A konzulátusi tisztviselők némelyike már helytelenítette is ezt a (túl) buzgó elszántságot, a két akció-ág alkalmazottjai ugyanis szinte versengtek a kiközvetített gyermekekért.¹³⁹⁵ A mértéktartás hiánya az évekig mindkét felekezet részéről botránymentes és eredményes közvetítést 1910-ben megakasztotta. A román származású Roska János tanító egy hazai egyesület megbízásából a moldvai Tarkő (Tarcău) gyári iskolájában éppen ez ügyben fáradt, ám feltűnő magatartása szemet szúrt a román hatóságoknak. Az ügyet aztán a román és francia sajtó is felkapta. A Miniszterelnökség attól tartott, hogy a sajtó okvetetlenkedése az árvaügynek, „esetleg a nagy munkával felépített romániai actio ref. és rom. kath. ágának is kárára válhat.” Ezért felhívta a belügyminisztert, hogy utasítsa a menhely vezetését, senkinek ne adjon megbízást az árvák felkutatására és hazahozatalára, s a legnagyobb óvatosság jegyében kizárólag a bukaresti főkonzulátussal tartson kapcsolatot.¹³⁹⁶ S való igaz, korábban magánszemélyek és társadalmi szervezetek (mint a Tulipán Szövetség Magyar Védő Egyesület) is részt vettek a gyermekek hazahozatalában.¹³⁹⁷ Kuczka Ágost tanfelügyelő és katolikus munkatársai viszont egyre tartózkodóbbá váltak. A vikárius, aki megtiltotta, hogy a katolikusok körében gyámügyben hírverés folyjon,¹³⁹⁸ helytelenítette, hogy a marosvásárhelyi menhelyre hozottak olyan rossz ellátást és bánásmódot kaptak, hogy többeket hozzátartozóik hazavittek. Elmondása szerint

1393 Újváry esperes 7, Szász István bukaresti tanító 1, Koncz Ferenc brăilai lelkész 4, Turóczy László pitești-i tanító 1 gondozásra szoruló gyermeket talált. Újváry István 1909. dec. 28-ai levele Bánffy Dezső konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 11200/1909.

1394 200 koronát. Kertész 1913, 145.

1395 Név szerint Ciurciu alkonzul. Újváry István 1909. dec. 28-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 11200/1909.

1396 Wekerle Sándor 1909. dec. 31-ei levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 235/1910.

1397 Újváry István 1910. dec. 8-ai levele Bánffy Dezsőhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 7668/1910.

1398 Ploiești-en ezért az érintettek a református levitához, Bereczki Jánoshoz fordultak segítségért. Újváry István 1911. jan. 21-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 4492/1911.

a közvetítők még jómódú szülőket is megtévesztettek, hogy gyermekük milyen remek elbánásban részesül, ha ide jut. Az ügyben belügyminiszteri vizsgálat indult, amely az intézet orvosának dicséretes működését rögzítette. A továbbiakra mégis azt javasolták, hogy kizárólag romániai állampolgársággal és illetőséggel nem rendelkező teljes árvákat fogadjanak be.¹³⁹⁹

A megtorpanás és a természetes lemorzsolódások ellenére a gyámügyi program sikeresnek mondható. 1913-ban több intézetben összesen 517 romániai gondozottat tartottak nyilván,¹⁴⁰⁰ akiknek sorsáról a szociális kérdések iránt tán legérzékenyebb kortárs miniszter, Darányi Ignác lelkesülten azt írta: „így meg vannak mentve a magyarságnak, az életnek, a jövőnek.”¹⁴⁰¹

1399 Jeszenszky Sándor államtitkár 1912. márc. 31-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 80. d. 3221/1912. A menhely igazgató-főorvosa ugyanakkor szóvá tette, hogy számos papi személy eddig is azzal utasította el a kérelmezőket, hogy az intézet nem is fogad regátiakat. Ennek háttérében bizonyára a díjazás nélküli többletmunka és a felekezeti versengés próbatétele állhat.

1400 A bukaresti evangélikus református egyházközség 1913. évi értesítője. 5. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 4769/1914

1401 A földművelésügyi miniszter 1909. júl. 28-ai levele Wekerle Sándornak. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4046/1909 XX. t. 313. asz.

11. A VÁLASZTÁS KÉNYSZERE A VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN. AZ AKCIÓ MEGSZŰNÉSE

11.1. Új kihívások: menni, vagy maradni?

A regáti magyarok szerény civil szervezetei nyilvánvalóan nem, de még az ötvenmillió Monarchia diplomáciája sem tudta elérni, hogy a kivándoroltak az esélyegyenlőség jótékony közegében alakítsák életüket új hazájukban, noha lojális magatartásukkal és általában szorgos munkálkodásukkal erre rászolgáltak. Ellenkezőleg, a Balkán-háborúk időszakában a hatóságok eseti kirekesztő-zaklató intézkedései mindinkább rendszeressé váltak.¹⁴⁰² S az 1913. évi bukaresti békével területi gyarapodást hozó katonai-diplomáciai sikerek további tápot adtak az Erdélyt „bitorló” magyarsággal szembeni támadásoknak, amelyek a világháború küszöbén már durva retorziók formáját öltötték.¹⁴⁰³ S különösen vidéken, ahogy a bevándorlókkal szembeni kilengések rendészeti megtorlás nélkül maradtak, a hatóságok passzivitása csak bátorította az Ausztria–Magyar-

1402 A változó román attitűdre világít rá, hogy a korábbi sikeres szereplések ellenére 1895-ben a magyar kocsigyártókat már nem hagyták a francia világkiállításon és a bukaresti ipari vásáron kiállítani. Barabás 1901, 430. A diszkriminatív intézkedések között a székely bérkocsisok ismételt fogatelkobzásai keltették a legnagyobb visszhangot. (RMŰ, 1913. júl. 31.) s a magyar gyári munkások elbocsátása is sűrű gyakorlattá vált. RMŰ, 1915. febr. 21.

1403 Magyarok rovására elkövetett rongálások, testi sértések mellett (Incidensek a külvárosokban. RMŰ, 1913. júl. 10. és RMŰ, 1913. júl. 31.) a világháború idején a magyarellenesség hangos utcai tüntetéseken és háborús uszításban is megnyilvánult. RMŰ, 1916. jan. 2. és RMŰ, 1915. dec. 29.

ország ellen tüntetőket is.¹⁴⁰⁴ Mindez értelemszerűen fordulatot hozott a regáti magyarság gazdaállammal szembeni viszonyulásában. E változás hű lenyomatát őrizi a *Bukaresti Magyar Hírlap*, amely egyik hazatelepedésre buzdító cikkében tárgyilagos szembenézésre hívta fel olvasóit. Emlékeztetve a „honvédelem érdekében” történt kisajátítások (vagyonvesztés) és nemzeti(ségi) zaklatások tényeire, honfitársai idegenben eltöltött évtizedeinek mérlegét sarkos megállapításokkal vontta meg. Mégpedig úgy, hogy a korábban változatos formában idegenbe csábított, s jó hírnévre szert tett magyar munkavállalók fokozatosan „senkiházi” *banghinokká*, kihasználta „munkás barmok”-ká silányodtak.¹⁴⁰⁵

A regáti magyarság szórványos hazaáramlása, amit a budapesti kormányzat titkos csatornákon anyagilag is támogatott¹⁴⁰⁶ 1913-ra érzékelhetően felgyorsult. A különben örvendetes visszatérést azonban jelentősen fékezte az elévült állampolgárság visszaigénylésének procedúrája.¹⁴⁰⁷ A „hontalan” kérelmezők ugyanis számos feltételnek kellett volna, hogy megfeleljenek: mint az évenkénti hazalátogatás, a népfelkelői, vagy hadköteles nyilvántartásba vétel, s a hazai illetőségi jog visszanyerése.¹⁴⁰⁸ Kuczka Ágost katolikus iskolafelügyelő szerint a honosítás nem csak sok utánjárást és várakozást kíván az igénylőktől, de szerencsétlen módon a román hatóságok előtti megjelenést is. Ez utóbbi feltétel a „menni, vagy maradni” kérdésfelvetéssel járó vívódásokat csak fokozta, s nem tette rokonszenvessé az anyaországot, amely a javára meghozott döntés ellenére

1404 Bukaresti tüntetések. RMŰ, 1913. júl. 10.

1405 Akiket épp csak, hogy „igába nem fogtak”. – Települjünk haza! BMH, 1918. jún. 30.

1406 A kormány kezdetben eseti alkalmakkal segítette a hazatérőket. Sajti János cipész 1904. április 9-én a kormány támogatásával végleg hazatért családjával. A közvetítő Poliány Zoltán azonban az instrukciók szerint nem verte nagydobra az ügyet, mert akkor – amint írta – „ostrom alá fogtak volna”. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei levele Klebelsberg Kunonak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 850/1904 XVIII. t. 850. asz. Egészen más fordulatot vett Bakcsy Gyula iparos ügye, aki a főkonzulátuson kért támogatást visszavándorlásához, az idegen iparosság megnehezült helyzetére, s gyermekei beolvadásának veszélyére hivatkozva. A katonai osztály vezetője azonban elutasította magyar kérvényét és románul oktatta ki arról, hogy csak a nyomorékok szoktak segínyt kapni. Az ügyet végül elfekették. Bakcsy Gyula 1901. júl. 30-ai kérvénye. MNL OL K 26 ME 859. cs. 4390/1910 XX. t.

1407 Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei levele Klebelsberg Kunonak. MNL OL K 26 ME 744. cs. 850/1904 XVIII. t. 850. asz.

1408 Tisza István levele Leopold von Berchtold külügyminiszterhez. Magyar nyelvű fogalmazvány, 1914. ápr. 19. MNL OL K 26 ME 992. cs. 4474/1914 XX. t. 2369. asz.

regáti magyarjainkat kellemetlen szembesítésre szorította a román hatóságokkal. Kuczka a nyers tények ismeretében megkockáztatta azt a véleményt, hogy a hazátlanná lett kivándoroltak éppen e miatt döntenek a román állampolgárság felvétele mellett. Amit a román állam – taktikusan szakítva korábbi kirekesztő gyakorlatával – most a pusztá igénybejelentés és csekély 40 bani illeték ellenében lehetővé tett minden területén élő „hazátlan” idegen számára.¹⁴⁰⁹ Az anyaország ehhez képest hazatérő állampolgárait még világnézeti alapon is rostálni kívánta.¹⁴¹⁰ Ez az ellentmondás köszön vissza Wekerle Sándor miniszterelnök egyik, Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszterhez intézett átiratából is. E szerint a visszatelepítés csak akkor kecsegtet megfelelő eredménnyel, amennyiben az óhaza munkát és megélhetést tud biztosítani megtért polgárai számára, különben tartani lehet attól, hogy a lecsúszó, elégedetlen emberek szélsőséges politikai eszmék hatása alá kerülnek.¹⁴¹¹ A „selejtes elemek” kiszűrésének igénye az agrártárca birtokparcellázási tervei¹⁴¹² kapcsán is élesen felvetődött.¹⁴¹³ Az anyaországi munkavállalás és földhöz jutás lehetőségeit hasonlóképpen kereső bukovinai székelyek hazatelepítésének is nyers gazdasági kerékkötői voltak. A szakképzetlen hadikfalvi igénylőkkel szemben a hazai munkavállalók élveztek elsőbbséget, s az időközben elfogadott törvényből (1911:XV. tc.) is kimaradt az idénymunkával összekapcsolt telepítés eshetősége.¹⁴¹⁴ A parlamenti képviselők lelkes támogatása¹⁴¹⁵ s a kereskedelmi tárca jó szándékú állásfoglalásai ellenére – a jelentős munkanélküliség és az alacsony ipari munkabérek miatt – a

1409 A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai beszámolója. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

1410 Ennek háttérében jórészt a bevándorlók soraiban is terjedő szocialista eszmék fenyegetése állt. Barabás 1901, 436.

1411 Miniszterelnökségi átirat a kereskedelmi miniszternek. Tisztázata, 1907. okt. 2. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4205/1907 XX. t. 1609. asz.

1412 MNL OL K 26 ME 919. cs. 1923/1909 XVII. t.

1413 Miniszterelnökségi átirat a hazatelepítésről a földművelésügyi miniszterhez, 1912. aug. 29. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4301/1912 XV. t. A kormányfő a szűrés módszer kikísérletezése érdekében a tárca székelyföldi kirendeltsége, valamint a Székely Társaságok Szövetsége bevonását javasolta, de felajánlotta a Romániai akció helyi felekezeti vezetőinek (Újváry és Kuczka) közvetítését is.

1414 MNL OL K 26 ME 945. cs. 3779/1912 XVII. t. 1252. asz.

1415 MNL OL K 26 ME 945. cs. 1252/1912 XVII. t. külön sz.

regátiakhoz hasonló közegben élő bukovinaiak hazahozatala mégis zátonyra futott.¹⁴¹⁶ Így sűrűn rajaik az anyaország helyett immár a tengerentúlra vették az irányt.¹⁴¹⁷ Holott a kormányzat már évekkel korábban aggodalmasan érzekelte, hogy efféle nem kívánt fordulat hiábavalóvá teheti a nemzetgondozásnak a határok mentén eddig sikereket hozó erőfeszítéseit.¹⁴¹⁸ A budapesti kormányzat, amely a határokon túlra szakadt magyarok számára továbbra is képtelen volt szavatolni a biztos megélhetés feltételeit, a hazatérés sokak által melengetett vágyát legfeljebb jogszabályi könnyítésekkel táplálhatta, s a magyar újságok verbális ösztönzéseivel.

Miközben a háborús feszültség egyre inkább magával ragadta a két katonai szövetség, s egyúttal két nagyhatalom közé ékelődött Romániát. A Monarchia bukaresti követe, Ottokar Czernin 1913-ban arra igyekezett rávenni a román uralkodót, I. Károlyt, hogy a hármas szövetséggel 1883-ban megkötött, s azóta többször megújított és kiegészített szerződést ratifikáltassa a parlamenttel, amely tudvalevőleg a franciákkal rokonszenvezett.¹⁴¹⁹ A világháború liberális párti kormányfője, Ion I. C. Brătianu, azonban a központi hatalmak által „zsákmánynak” ajánlott elmaradott és oroszosítással tudathasadósossá tett besszarábiai románok helyett sokkal inkább kívánt egyesülni a dák-román bölcsőnek tekintett, és jóval fejlettebb (gazdagabb!) Erdély latin ajkú többségével. S erre 1914. július 29-én – semlegessége fejében – „lefegyverző” garanciát kapott Szentpétervártól.¹⁴²⁰ Az egy napja tartó háború kimenetele nagyon is kérdéses volt, ezért érthető, hogy Románia a németbarát politikusok közvetítésével miért hagyott hadianyagot szállítani területén keresztül Törökországba.¹⁴²¹ mert mindenáron el kívánta kerülni, hogy a második Balkán-háborúban általa megcsónkított Bulgária, és a szövetségi szerződés semmibe vételével felingerelt Monar-

1416 MNL OL K 26 ME 945. cs. 4011/1912 XVII. t. 1252. asz.

1417 RZsL 2. fond, Külügyi ir. 47. d. 4033/1911. 1912-ben az andrásfalvi református lelkész jelentett veszélyes mértékű kanadai kivándorlást. RZsL 2. f. Külügyi ir. 47. d. 3999/1913

1418 Wekerle Sándor miniszterelnök levele Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszterhez. Tisztázata, 1907. okt. 2. MNL OL K 26 ME 744. cs. 4205/1907 XX. t. 1609. asz.

1419 Durandin 1998, 196.

1420 Uo. 208.

1421 Uo. 209–210.

chia harapófogójába kerüljön. A román kormánynak ez az óvatos taktikázása kétvényi haladékot biztosított Budapest regáti nemzetvédelmi programjának...

11.2. Egyleti élet a világháborúban

A budapesti kormányzat „szigorúan bizalmas” listáján szereplő 11 regáti magyar civil szervezet¹⁴²² 1914-ben a *Turnu Severin-i Osztrák–Magyar Segélyegylettel* egészült ki, amelynek 100 koronás tételével az egyletek éves előirányzata 2000 koronára növekedett.¹⁴²³

Minthogy a Balkán-háborúk idegenellenes légkörében¹⁴²⁴ az összefogás igénye már nem csupán erkölcsi útmutatás, de mondhatni, elfogadott túlélési stratégia,¹⁴²⁵ báró Bornemissza Gyula konzul, az *Osztrák és Magyar Honfiak Egylet*ének elnöke még 1912-ben konzultatív találkozót kezdeményezett a társ-szervezetekkel. Elsőként a *Bukaresti Magyar Társulat* mondott igent, majd a *Betegsegélyező és Közművelődési Egylet*, végül a *Szent István Király Egyesület* közgyűlése is a szorosabb együttműködés mellett tett hitet.¹⁴²⁶ A másutt *Osztrák–Magyar Segítő Egylet*nek nevezett társulás a román fővárosban élő mintegy 60 fős „intelligenciát” (főtisztviselő, mérnök, ügyvéd, orvos, gyáros, bankár), tömörítette. Köztük olyanokat, akik „részben megtagadták magyar voltukat”, vagy nem szívesen érintkeztek szegényebb honfitársaikkal. Az egyesület célja, hogy az idős és elesett, gondozásra szoruló Monarchia-beliek szülőföldjük-

1422 Romy Béla államtitkár 1914. ápr. 17-ei levele Tisza István kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2967/1914 XX. t. 85. asz.

1423 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 6664/1914 XX. t.

1424 A magyar lap szerkesztősége arra figyelmeztette olvasóit, hogy ne provokálják a Monarchia ellen tüntetőket, szidalmaikra ne válaszoljanak, végső esetben a konzulátushoz forduljanak védelemért. A biztonságérzetüket veszített magyarok panaszai mégis elárasztották az újságot. L. Incidensek a külvárosokban. Bukaresti tüntetések. Magyarok menekülése. RMÜ, 1913. júl. 10. Román katonák rálöttek egy magyar gőzösre. RMÜ, 1913. júl. 17.

1425 A romániai magyarság kötelességei. RMÜ, 1912. nov. 7.

1426 RMÜ, 1912. dec. 1.

re való visszatérését anyagilag támogassa. Magyarok ugyan kisebb számban vettek részt az egyesület munkájában, a kivándorlási arányokhoz igazodva a segélyezettek döntő többsége ($\frac{3}{4}$ -e), mégis magyar állampolgár volt.¹⁴²⁷ Az egyelet a békekorszakban az uralkodó, Ferenc József születésnapján tartott fényes összejöveteleiről volt ismert,¹⁴²⁸ a harcok kirobbanásával azonban jószoigálati tevékenysége vált hangsúlyossá.¹⁴²⁹ Azonban az 1915-ös, segélyosztással egybekötött karácsonyi ünnepélyén szinte kizárólag németek voltak jelen! A *Romániai Magyar Újság* szerkesztője, (aki még 1914 őszén jegyzőkönyv-vezetőként tűnt fel a nevezett egyesület választmányi gyűlésén¹⁴³⁰) nem is hagyta szó nélkül az esetet, mondván a Monarchia polgárai a legnagyobb számú külföldi kolóniák sorába tartoznak, de idegenben, különösen válságos időkben „nem szabad érzéketlennek lennünk érdekeink iránt, keressük egymás társaságát”.¹⁴³¹ A szervezeti tagsággal rendelkező kivándorolt magyarok emelkedő létszáma,¹⁴³²

1427 Bálinth 1901, 54–55. A Bornemissza konzul által elnökölt prominens egyesületben 1915-ben a tiszteletbeli elnök: Chudenitzi Czernin Ottokár követ volt. Tiszteletbeli tagok: Aloys Lexa von Aehrenthal, Karl Emil Fürstenberg, madridi követ, Agenor Gołuchowski, Pallavicini János és Maglódi Wodianer Rudolf rendkívüli követ. A tagság soraiban Csáky, követségi titkár, Pap Béla konzul, Harkay Margit, Kövály Zoltánné tanítónő, Székely Béla újságíró, a bankár Söpkéz Rezső igazgató, Szent Ivány Mór követségi tanácsos, Taxis báró, alkonzul, Vadas Anna igazgatónő, Czetz György irodaitkár neve olvasható különböző tagdíj hozzájárulásokkal. De itt találjuk Goldschmidt Gyula bankigazgatót, Auner Károly helytörténész-kanonokot, Hartmann Frigyes építész is. Bornemissza konzul jelentése a bukaresti Osztrák–Magyar Segélyegylet 1915. évi tevékenységéről. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2318/1916 XX. t.

1428 Bálinth 1901, 137.

1429 Az egyeleti vagyont ugyan hazafias meggyőződésből a 2. hadikölcsönbe fektették (5,5%-os kamatozás reményében), ám 1915 karácsonyán így is 112 gyermeknek teljes ruházatot és 20 árvaházi gyermeknek ajándékokat osztottak. Az özvegy Erzsébet királynő adományát tűzifára fordították (95 fő kapott 300 kg-ot). A Wodianer-alapítvány 10 000 lej feletti része 110 gyermek teljes felruházását fedezte. Az 50 éves Ferenc József jubileumi alapítvány 13 ösztöndíjat és 7 rendkívüli segélyt fedezett 2254 lej értékben, a 60 éves alapítvány 12 árva segélyét 1860 lej értékben. A segélyegylet 1915. jún. 17-ei közgyűlésén egy idős/munkanélküli menhely tervéről határoztak. Bornemissza Gyula konzul küldi A bukaresti Osztrák–Magyar Segélyegylet választmányára 1915. évi tevékenységének jelentését. MOL K 26 ME 1082. cs. 2318/1916 XX. t. RMŰ, 1916. máj. 31.

1430 RMŰ, 1914. szept. 4.

1431 RMŰ, 1915. dec. 29.

1432 Csak a Szent István Király Egyesületbe az 1915-ös naptári évben 106 új tag iratkozott. Egyleteink köréből. RMŰ, 1916. febr. 18.

s a legelőkelőbb Egylet körüli tömörülésük¹⁴³³ jelezte, hogy a magyar lap (akár rovatcímnek is tekinthető) tanítása, *Tartsunk össze*,¹⁴³⁴ nem maradt visszhangtalan... A Segélyegylet Bulevardul Elisabeta 17. alatti helyisége a konzul vezetésével mindinkább a Monarchia pallérozottabb polgárainak közös találkozóhelyévé vált.¹⁴³⁵

1916-ban a közös hazából érkezettek összekovácsolásának alternatív útját vázolta a Betegsegélyező és Közművelődési Egylet titkára, aki sokak lecsúsztatását, vagy beolvadását megakadályozandó azt javasolta, hogy képezzenek hazavándorlási alapot, illetve a megélhetési gondok enyhítésére a regáti magyarság tömörüljön fogyasztási szövetkezetbe, még pedig egy *Nemzeti Népszövetség*nek nevezett ernyőszervezet alatt.¹⁴³⁶

A bukaresti magyar egyesületek valójában a háború alatt kétféle tevékenységre szorítkoztak: szórakoztató rendezvényekkel igyekeztek elterelni a résztvevők figyelmét a mindennapok nélkülözéseiről és a háború szörnyűségeiről, másfelől segélyeket gyűjtöttek és osztottak a fronton szolgálóknak és a háországban sínylődőknek. A bevonulások azonban olyan mértéket öltöttek, hogy a Bukaresti Római Katolikus Legényegyesület és a Pitesti Magyar Dal- és Olvasókör kénytelen volt beszüntetni működését.¹⁴³⁷ Ennek ellenére a Bukaresti Magyar Hírlap szervezeti egybeolvadást sürgető felhívása mégsem keltett kedvező visszhangot a megmaradt egyletekben,¹⁴³⁸ noha a közös sors és a közös teendők erre ösztönöztek...

1433 Az elnök, báró Bornemissza Gyula konzul hívásának elsőként a Magyar Társulat engedett, majd a Betegsegélyező- és Közművelődési Egylet, aztán a Szent István Király Egylet is. Magyar egyleteink és az Osztrák és Magyar Honfiak Egylete. RMÜ, 1912. dec. 1.

1434 *Tartsunk össze*. RMÜ, 1916. jún. 9. Kovács Lajos: *Tartsunk össze*. RMÜ, 1916. jún. 11.

1435 RMÜ, 1916. máj. 31.

1436 Kovács Lajos: *Tartsunk össze*. RMÜ, 1916. jún. 11.

1437 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2637/1916 XX. t.

1438 A javaslat úgy szólt, hogy hívják össze közgyűléseiket és szavazzanak az egyesülésről, válasszanak egyesülési bizottságokat, s tegyék közzé együttműködési szándékukat, hogy együttes értékük és súlyuk meghatározódjon. Magyar egyesületek Bukarestben. BMH, 1918. júl. 21.

11.3. Egyházi élet a háború idején

A háború első évében s az apadó gyülekezetek eltartóképeségének megrendülése miatt a vidék lelkészi posztok némelyike megüresedett. Koncz István pótlására Brăilán már nem lelkészt, csupán Varga Lajos pitești-i levitát alkalmazták, kinek helyére az egykori ösztöndíjas, Kányádi Béla lépett. Bukarestben a többeket érintő személyi botrányban a vád tanújaként fellépő Kocsis János helyett Kállay Kálmán kapott segédlelkészi megbízatást.¹⁴³⁹ A bizalmi posztokon jelentkező bonyodalmak újabb epizódját jelenti a református Márton Árpád és a katolikus Fáy Róza felekezeti ellentéteket gerjesztő kapcsolata, amiért a tanítónőt eltávolították állásából. A zenei képesítéssel is rendelkező asszonyt (aki időközben vőlegénye hitére tért) ugyanakkor a református gyülekezet tanítónővé választotta. Kinevezését azonban – a katolikus akció-ág érzékenységre tekintettel – a kormányfő nem hagyta jóvá. Degenfeld József főgondnok azonban a döntés felülvizsgálatát kérte azzal, hogy az élettársa munkába állását ellehetetlenítő szándékok miatt okkal neheztelő lelkész már amúgy is elesett az esperességtől, s így teljesen elidegenednék az akció céljaitól. Miközben Újváry eltávolítása és Koncz brăilai állásának megszűnése óta ő volt az egyetlen felszentelt református lelkész a Regátban.¹⁴⁴⁰ Várady L. Árpád kalocsai érsek ezzel szemben úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a pár kapcsolata már eddig is nagy visszatetszést keltett katolikus körökben, és sokat ártott a felekezeti békének, ezért házasságuk esetére nyomatékosan kérte Márton áthelyezését.¹⁴⁴¹ A kormányfő ezt a reformátusok érvei alapján kénytelen volt elutasítani,¹⁴⁴²

1439 Degenfeld József konventi elnök levele Tisza István miniszterelnökhöz, 1915. júl. 8. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2422/1915 XIX. t. A követség munkatársai különben visszaigazolták a vádakat. Miniszterelnökségi (magyar nyelvű) fogalmazvány a közös külügyérminiszternek, 1914. jún. 18/21. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 4446/1914 XIX. t. 27. asz.

1440 Degenfeld József főgondnok 1914. nov. 2-ai levele a kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 8197/1914 XX. t. 28. asz.

1441 Várady L. Árpád kalocsai érsek 1915. júl. 14-ei levele Tisza Istvánhoz. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 2560/1915 XX. t. 142. asz.

1442 Tisza István kormányfő 1915. aug. 12-ei levele Várady L. Árpádhoz. Uo.

ugyanakkor – a vallásbéke fenntartása érdekében – a fővárosba visszatért tanítónő kinevezésétől is elzárkózott...¹⁴⁴³ A feszítő ellentmondásokat ebben a helyzetben bajos lett volna feloldani, azonban a vitázó feleket a Miniszterelnökség más esetekben igyekezett kárpótolni. Ez a kiegyenlítő szándék nyilatkozott meg Újváry István özvegyének támogatásában. A volt esperes idegszanatóriumi kezelését a kormányzat nem csak rendkívüli segélyek kiutalásával, de később ingyenes klinikai férőhely biztosításával is támogatta.¹⁴⁴⁴ A katolikus akcióág megbékítése azonban kevésbé volt sikeres. Erre utal a Fáy Róza alkalmazása kerüli huzavona mellett az is, hogy az ösztöndíjasok áthozatalában felmerült felekezeti aránytalanságok miatt a bukaresti katolikus fiúiskola igazgatója benyújtotta felmondását.¹⁴⁴⁵

A református egyházvezetés ettől függetlenül minden alkalmat megragadott, hogy szóvá tegye Újváry hiányát. Részben az évi két vizitáció elmaradása és ennek következtében a vidéki gyülekezetekről szóló tájékoztató jelentések nélkülözése miatt.¹⁴⁴⁶ A tény azonban, hogy még nem került pont a Regátban működő/működött személyek fegyelmi ügyének végére, s ez beláthatatlan időre meghosszabbította az esperesi poszt betöltetlenségét. A közvetlen ellenőrző eljáró hiánya viszont a háború zűrzavarában súlyos nehézségeket okozott. A református Tisza Istvánhoz ez ügyben intézett tiltakozó levélben már az áll, hogy a kialakult helyzetért „mely eddigi munkánk minden eredményét lassanként semmissé teszi, a konventi elnökség a felelősséget tovább nem viselheti.” S minthogy Márton Árpád lelkész – felesége alkalmazásának megtagadása okán – passzív

1443 Márffy Albin államtitkár 1915. okt. 16-ai levele a Konventi Elnökséghez. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3502/1915 XX. t. 142. asz.

1444 Klebelsberg Kuno félhivatalos levele Tisza István kormányfőhöz, 1915. márc. 2. MOL K 28 ME (Kisebbségi és Nemzetiségi Osztály) 380/1915 XIX. t. Klebelsberg indoklásában így írt a súlyos elmeállapotban a Schwartzer-intézetben kezelt Újváryról: „Nem állt mindenben a helyzet magaslatán, de mindent, ami tőle telt, mindig megtett.” A kolozsvári klinikán szerzett számára ingyenes elhelyezést, de a kezelések 2 koronás napi különbözeti költsége miatt a későbbiekben még öt alkalommal utaltak az özvegynek 300 koronás rendkívüli segélyt. MOL K 28 ME 2762/1915 XIX. t. 849. asz

1445 Várady L. Árpád kalocsai érsek levele Tisza Istvánhoz, 1916. jún. 23. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1937/1916 XX. t. 1638. asz

1446 Degenfeld József világi és dr. Kenessey Béla lelkési elnök beszámoló jelentése a Református Konventnek, 1916. máj. 22. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 1982/1916 XIX. t.

ellenállásba vonult, javaslatot tettek a miniszterelnöknek, hogy helyébe Kállay Kálmán hitoktató segédlelkész léphessen, a kormány fizetés-kiegészítésével.¹⁴⁴⁷

Újváry iskolafelügyelői feladatkörét a háború időszakában végül is a bukaresti leányiskola igazgatónője, Vadas Anna látta el, jó eredménnyel.¹⁴⁴⁸ A nemzetvédelmi programban létrehívott egyházi intézményrendszer tehát minden nehézség ellenére sikeresen megfelelt az új kihívásoknak.

A katolikusoknál Horváth Árpád öt intézményben végzett hitoktatást, s hétvégeken és ünnepnapokon a Cuza Vodă utcai Szent Ilona templomban misézett. A fiúiskolában Schmidt Péter tartott hittanórákat és magyarul misézett a Baráczin, a ferences templomban, ahol (nagyapja nyomdokain) Vizi János látta el a kántori feladatokat. A Cantacuzino utcai kápolnában Pátz Erzsébet és Vizi János felváltva teljesített szolgálatot. A *Szent István Király Egylettel*, a *Gyermekegylet*zővel és *Katolikus Mária Egylettel* (ahol Csiky Gyula igazgató-tanító volt a titkár) Schmidt Péter tartott kapcsolatot. A *Mária kongregáció*val, a *Bukaresti Magyar Társulattal* és az *Osztrák–Magyar Honfiak Egyesületével* pedig Horváth Árpád ápolta a jó viszonyt, minek eredményeként az egyesületi élet pangása ellenére a jótékonykodás a háborúban is megfelelően működött.¹⁴⁴⁹

Romániának a titkos magyar nemzetgondozási akciót csaknem derékba törő 1916-os „orvtámadása” nem volt előzmények nélküli, s a regáti magyarok számára voltaképpen még váratlannak sem nevezhető fordulat. A román sajtó egyik ingerkedő/árulkodó megnyilatkozása volt, hogy Erdély-térképek beszerzésére szólította fel a honi hadsereget. Az okokat firtató kérdésre pedig a „turisztikai célból” cinikus indoklást adta.¹⁴⁵⁰ Hogy esetünkben nem holmi ártatlan tréfákozásról van szó, erről tanúskodik Pau francia tábornok 1915. februári látogatása a román fővárosban. A százezres tömeg által ünnepelt an-

1447 A konventi elnökség világi elnöke Tisza István miniszterelnökhöz. Fogalmazvány, 1916. aug. 13. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 4135/1916. A lelkész fizetése 4800 lej, természetbeni lakás és 1000 lej úti átalány lett volna, ám minthogy 3600 lej megtakarítás már rendelkezésre állt, a kormánytól csupán 1200 korona fedezetét igényelték.

1448 MNL OL K 26 ME 1039. cs. 2555/1915 XIX. t.

1449 A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai jelentése. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII.

1450 Erdély térképe. RMÜ, 1915. febr. 21.

tant delegáció fogadóbizottságában neves politikusok mellett a Román Kulturális Egység Ligája és az Erdélyi Légio nevű irredenta szervezetek képviselői is jelen voltak.¹⁴⁵¹ Mindez ékes cáfolata volt annak, hogy a semlegességét őrző Romániát a „magyar intrika” kényszeríti a háborúba. A történész Nicolae Iorga, az egyik legnagyobb példányszámú lapban egyenesen Magyarországot és első számú államférfiját, Tisza István grófot kárhóztatta a világháború kirobantásáért.¹⁴⁵² Míg a hivatalos román tájékoztatás önáltató módon a központi hatalmak súlyos vereségeit harsogta,¹⁴⁵³ s a félrevezető híradásokat cáfolni merő lapokat elkobozták, nyilvánosan megsemmisítették, olvasóit bántalmazták.¹⁴⁵⁴ Mindezek fényében a magyar újság 1915. szilveszteri száma azt a szomorú megállapítást tette, hogy „a háború megkezdése után a magyarok elleni gyűlölet a legmagasabb fokra emelkedett”.¹⁴⁵⁵ A háborús uszítás azonban csak a Bruszilov-offenzíva kezdetére érte el a tetőfokát. A felheccelt tömegek – éltetve az oroszokat, s átkozva a magyar barbárságot – országszerte ismét a köztereken tüntetettek,¹⁴⁵⁶ szent háborúra készen, szövetségesük, az Osztrák–Magyar Monarchia ellen.¹⁴⁵⁷ 1916 nyarán már a parlamentben is ebben a szellemben terjesztett elő Cappa képviselő a zajos tapssal kísért indítványt: „Felszólítom a kamarát, hogy örök gyűlöletet fogadjon Ausztriának.”¹⁴⁵⁸ Olaszország 1915-ös

1451 A vendéglátók részéről felszólaló Pilat tábornok beszéde bővelkedett az „idegen járom alatt” sinylődő románokat megidéző fordulatokkal. RMŰ, 1915. febr. 26.

1452 Az *Universul* 1915. december 28-ai számában Tisza A pesti atléta című írásban úgy jelenik meg, hogy ez a fékezhetetlen, a népével együtt bizonyosan a vesztébe rohanó, önhiit ember „Provokálja a világot. Győzni, uralkodni, parancsolni és gyarmatosítani akar.” RMŰ, 1915. dec. 31.

1453 A rémhírek között a nyugati német offenzíva teljes kudarca, a már Budapestet fenyegető orosz áradat és a Dardanellák zárlatának feltörése volt a legkedveltebb fordulat. RMŰ, 1915. dec. 31. Az *Adevărul* című lap a tengelyhatalmak kiheverhetetlen vérvesztéseiről cikkezett. Megint Csernovic. RMŰ, 1914. szept. 4. Az *Epoca* szenzációi. RMŰ, 1916. febr. 11. Bolyongás az ábrándok világában. RMŰ, 1916. márc. 1.

1454 RMŰ, 1915. dec. 31.

1455 Uo.

1456 A helyzetet a magyar újság szerkesztője finom iróniával értékelte: „A pillanat elérkezett, s az utcai csöcselék megindítja szent harcát... az ablakok ellen és övék lesz a dicsőség.” „Elérkezett a pillanat!” RMŰ, 1916. jún. 18.

1457 Alaptalan rágalmak konzulátusunk ellen. RMŰ, 1916. febr. 25.

1458 Örök gyűlölet. RMŰ, 1916. júl. 7.

pálfordulása és ilyen alapos lélektani előkészítés után már csakugyan számítani lehetett arra, hogy Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök évek óta hangoztatott aggodalmai a Monarchia déli szomszédjainak irredenta szándékairól várokozásokon fölül beigazolódnak! S a Brătianu-kormány az 1916. augusztus 17-én az antant nagyköveteivel megkötött titkos bukaresti szerződésben az egyenlő fegyvertársi jogviszony és a „területegyesítés” fejében vállalta, hogy a folyó hónap 28-áig támadást indít Erdély keleti és déli hágóin át volt szövetségese ellen. Ezt – még a hadüzenet megküldése *előtti* napon – meg is tette.¹⁴⁵⁹

A lelkeseket, levitákat és az iskolaszolgákat még a katonai akció előtt inter-nálták (Márton a holland követség közbenjárására szabadult). Kállay és Márton hamarosan katonai behívót kaptak és tábori lelkeszként működtek. Utóbbi azonban a központi hatalmak ellentámadását követően visszatért állomáshelyére.¹⁴⁶⁰ Márton a gyülekezet háborús hányattatásairól hosszú jelentésben számolt be a Konventi Elnökségnek: a frissen renovált templomot német repülőbomba találat érte, ezért a fiúiskola emeleti termében tartották az istentiszteleteket. (Amely zsúfolásig megtelt aggódó asszonyokkal és gyerekekkel). A bukaresti magyarok szinte mindegyike gyászolt és nélkülözött, s a bajt a testvéregyházi kapcsolatoknak köszönhetően csak a holland követség segélyei és Papp Béla konzulátusi ügyvivő támogatása enyhítették, valamint Stojanovich báró civil segélyakciója. A román hadsereg rekvirálásai és a fosztogatások miatt a híveknek már a mozgósításkor szinte mindenük odalett.¹⁴⁶¹ Ploiești-en a templom-építési alap önmegtagadó takarékosággal szerzett értékpapírjait egyszerűen lefoglalták.¹⁴⁶² A kalandos úton hazamenekített Vadas Anna igazgatónőtől vi-

1459 Ám az orosz előrenyomulás kifulladt, s 50 napos véres közjáték után az Erich von Falkenhayn és Arz Artúr vezette erdélyi és a Mackensen tábornagy parancsnoksága alatti német-bolgár-török hadsereg december 6-ára elfoglalta Bukarestet. A kormány és a királyi család az orosz csapatok által uralt Moldvába (Jászvásárra) menekült. Durandin 1998, 210–211.

1460 A Konventi Elnökség jelentése 1916-ról Esterházy Móric miniszterelnöknek, 1917. máj. 16. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2726/1917 XIX. t.; valamint a Konventi Elnökség 1917. máj. 16-ai levele az Egyetemes Konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 1626/1917.

1461 Márton Árpád, tábori lelkes 1917. márc. 19-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 1251/1917.

1462 Bereczki János (ekkor már) pitești-i levita jelentése a Konventi Elnökségnek, 1919. nov. 21. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 43. d. 747/1919.

szont a református oktatásügyi irattárat kobozták el, ami a pénzügyi elszámolást is csaknem lehetetlenné tette.¹⁴⁶³ A gazdátlanul maradt egyházi tulajdon herdálását, fosztogatását a Külügyminisztérium is jelentette,¹⁴⁶⁴ ami ellen a román hatóságok által kilakoltatott gondnokok (vagy családtagjaik) megbízásával, őrző-védő szolgálatával próbáltak védekezni.¹⁴⁶⁵

A Szent László Társulat által kezelt katolikus ingatlanok részben ugyancsak hadműveleti területen feküdtek. Legtöbbjüket idegen (román, orosz; majd német) katonaság használta. Az állagromlás és az akció katolikus alkalmazottjainak hazaszervezése, majd visszahelyezése, valamint a behívottaknak és helyettesítőiknek folyósított segélyek felborították a költségvetési tervet. Nagyraduzzadt a rendkívüli kiadásokból származó hiány,¹⁴⁶⁶ még ha jelentős megtakarítások voltak is a hosszan szünetelő oktatás miatt.¹⁴⁶⁷

A központi hatalmak győzelmei után kezdődhetett a hónapokra megbénult magyar intézmények anyagi megszilárdítása és a személyi feltételek megteremtése. A bevonultatásokkal ugyanis a gyülekezetek nemcsak legtevékenyebb

1463 Degenfeld József, konventi világi elnök levele Tisza Istvánhoz, 1916. okt. 28. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 3664/1916 XIX. t. Az időközben Kállayval házasságra lépő igazgatónő csak emlékezetből tudott számadást készíteni. Ezek szerint 6113 lei 50 bani kiadást jelentett, ami 7550 koronával terhelte meg a költségvetésben a romániai református egyházmegye segélyalapja rovatot.

1464 Miniszterelnökségi kivonat (N. B.), Ottokar Czernin volt bukaresti követ (1913–1916), külügyminiszter 1917. márciusi leveléből. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 823/1917 XX. t. 464. asz.

1465 Márton Árpád, tábori lelkész 1917. márc. 19-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir.73. d. 1251/1917. Ploiești-en Kovács Zsigmond gyülekezeti gondnok az egyházi javak védelmére egy asszonyt fogadott fel. Pro domo. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3322/1917 XX. t. 1265. asz.

1466 Az 1916/17-es költségvetési évben a katolikus akció-ág papírforma szerint 198 000 koronával gazdálkodhatott. Miniszterelnökségi belső feljegyzés. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2374/1917 XVIII. t. 48. asz. Az 1915/16-os pénzügyi év kiadásainak csökkentésére a Miniszterelnökség javasolta az ortodoxvallású gyerekek (500 koronás) hitoktatási tételének törlését. Azzal az indoklással, hogy az ilyen magyar gyerek igen ritka, a románok felvétele pedig nemzeti szempontból sok eredménnyel úgysem kecsegtet. Miniszterelnökségi fogalmazvány Várady L. Árpádnak, 1914. ápr. 10/25. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 3996/1914 XVIII. t. 2269. asz.

1467 Ezt tükrözik az új költségvetési terv csökkenő keretszámai. Az 1917/18-as évre a katolikusok 152 215 K 97 fillér, a reformátusok 109 651 K 49 fillér kiadással zártak. Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1174. cs. 3441/1918 XIV. t.

tagjaikat veszítették el, de távollétükkel az önfenntartáshoz szükséges adományok, bevételek is megcsappantak. A jelentős pénzromlás és politikai bizonytalanság miatt azonban sokan nem vállalták a visszatérést. Bizonyára ez is, és a református esperes kiesésének terhes tapasztalata is szerepet játszott abban, hogy a Miniszterelnökség 1917 februárjában honosítással kívánta biztosítani a katolikus akcióág vezetőjének együttműködését, mégpedig királyi különengedéllyel.¹⁴⁶⁸ A Belügyminisztérium azonban az előterjesztés előkészítése során Kuczka Ágostnak a magyar érdekekkel nehezen összeegyeztethető magatartására hívta fel a kultusztárca figyelmét. A kifogásolt esetek között szerepelt, hogy a vikárius nem tűrte a református intézményekre jellemző magyaros szellemet, s ezért tiltotta el a katolikus tanítókat protestáns kollégáiktól. Az elhatárolódás különösen érzékelhető volt a leányiskolában, melynek igazgatónője, Baynovics Anna „Bene Merenti” érdemrendet kapott a román kormánytól (a háborús helyzetben ez olyan értelmezést nyert, hogy ezt nem a magyar érdekek képviseletével szolgálta meg). S noha Kuczkanak jó kapcsolatai voltak a magyar kormánysszervekkel, közeli viszonyt ápolt Vankai Gyula görögkatolikus lelkésszel és dr. Balán Sándor görögkatolikus esperessel is, akik a jelentés szerint „...úgy papi, mint politikai körökben engesztelhetetlen magyarellenes agitációt fejtenek ki és az oláh politikai közélet és közoktatási fórumok vezető elemeit a magyar egyházi és politikai ügyekben állandóan tájékoztatták.”¹⁴⁶⁹ Ennek részleteit a hírszerzési adatközlő, Székely Béla újságíró nem vizsgálta, minthogy feladata az erdélyi román politikai emigráció vezetőinek megfigyelése volt. Szükségének ítélte azonban a német katonai elhárítás közreműködését, hogy a nevezett román egyházi személyek irataiban fellelhető esetleges bizonyítékokhoz hozzájussanak. A feltételezéseken nyugvó vádak a kultusztárca referense hosszasan cáfolta, megállapítva, hogy a prelátus 15 éve áll az akció alkalmazásában, amiről tudomása van a román hatóságoknak is. S mivel a román kormány meggyőző-

1468 Minthogy Kuczka az 1879 L. tc 17.§-ának nem tudott megfelelni, hiszen nem lakott huzamosan legalább öt évig Magyarországon, az örökbefogadást pedig nem tartotta elfogadható megoldásnak. Miniszterelnökségi fogalmazvány a belügyminiszternek, 1917. febr. 15. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 458/1917 XX. t.

1469 Miniszterelnökségi belső feljegyzés a Belügyminisztérium 1918. jan. 22-ei jelentéséről. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 893/1918 XX. t.

dése, hogy minden bukaresti katolikus pap a Monarchia álsruhas katonatisztje,¹⁴⁷⁰ a kompromittálódott Kuczkának ezért nem lehet más választása, mint elfogadni a megbízói által felkínált védelmet. S ez közös érdek – szól a levél –, minthogy a békekötés utáni nehéz időkre készülve a helyismerettel rendelkező vezetőkre a bukaresti magyar kolónia fokozottan rá lesz utalva.¹⁴⁷¹

A háborúban ideiglenesen felülkerekedő Monarchia egyházi téren is növelni kívánta befolyását a Román Királyságban, amit egy a Szentszékkal kötendő konkordátummal kívánt megalapozni. Az alku tervében Kuczka Ágost, Hering Gyula és Páskó János állásának francia minorita misszionáriusokra hagyása mellett¹⁴⁷² magyar püspököt kívántak állítani a jászvásári egyházmegye élére. Az újonnan kialakított román katolikus egyházszervezet keretei között ugyanis csökkent a magyar minoriták befolyása, amit Budapest a jelentékeny számú csángó hívekre tekintettel mindenképpen ellensúlyozni kívánt.¹⁴⁷³ A háború kitörésekor megüresedett püspöki széket az eddig meglehetősen ellenséges olasz papok helyett (vagy velük felváltva) magyar anyanyelvű püspökkel látta elérkezettnek betölteni. A külügyminiszternek küldött átirat szerint már a Tisza-kormány is egyeztetett arról a püspöki karral, hogy itt a ritka alkalom, amikor a

1470 E vélekedés hátterében az áll, hogy egy iskolatestvérek által vezetett bukaresti német fiúiskola igazgatóját besorozták, amikor is az tisztí egyenruhában lefényképezkedett. Noha a szerzetest gyorsan le is szerelték, a fénykép Duka miniszter kezébe került, aki magyarázatot követelt a bukaresti érsektől. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Arányi Olivér?) 1918. jan. 15-ei levele a Belügyminisztériumhoz. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 893/1918 XX. t.

1471 A referens talált magyarázatot a többi vádra is, mondván, hogy a két felekezet alkalmazottjainak összejárása csak a korhelykedésre és pletykára adott volna alkalmat... Baynovicsot így is a lelkiismeretes, túlfeszített munka, és kollégái kicsinyes torzsalkodása vitte sírba. Román kitüntetésének hátterében pedig az állt, hogy az evangélikus németek (valamint a franciák) jelöltje is várományosa volt ilyen kitüntetésnek, ezért Netzhammer érsek is felterjesztett az övéi közül egy magyart ... A levél végül megállapítja, ha már a feljelentő házkutatást javasol Kuczkánál, érdemes volna megvizsgálni az újságíróról keringő mendedmondák megalapozottságát is az Abwehrstelle levéltárában. Uo. Kuczka végül is 1918. febr. 27-én letette a magyar állampolgári esküt. A Belügyminisztérium 1918. jún. 22-ei átirata a Miniszterelnökségnek. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2991/1918 XX. t.

1472 A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Arányi Olivér?) 1918. jan. 15-ei levele a Belügyminisztériumhoz. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 893/1918 XX. t.

1473 Az aradi minorita rendfőnök, Lakatos Ottó 1918. ápr. 10-ei levele gr. Apponyi Albert kultuszminiszterhez. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2813/1918 XX. t

győztes feltételeket szabhat. Az ügyirat mellékleteként becsatolták Vodicska Imre címzetes apát, belügyminisztériumi titkár emlékiratát a bukaresti érseki és a jászvásári püspöki poszt betöltéséről. Az előterjesztésből és a körülötte zajló egyeztetés során azonban kiderült, hogy a kérdéses pozíciókba leginkább olasz jelöltek jöhetnek szóba (Antonio Bolognini padovai provinciális, illetve Cipollini Ulderik minorita tartományi főnök). A közös külügyminiszter pedig a megszólított berni ügyvivő (a Vatikánban szolgáló diplomata) értesülései alapján nyilvánvalóvá tette, hogy a Monarchia nincs abban a helyzetben, hogy saját jelölttel a siker reményében pályázzon. Legfeljebb egy ellenjelölt pártfogolásával befolyásolhatja a történéseket, ám azzal a veszéllyel, hogy az olasz jelöltek kiejtése akár a – még kevésbé kívánt – román vallási vezetők kinevezését „eredményezi”.¹⁴⁷⁴ Csaknem bizonyosnak látszott azonban, hogy óvatosságból a pápa sem kívánja betölteni a háború végéig a kérdéses vezetői állásokat. Csernoch János esztergomi érsek maga is csak igen tapintatos formában ajánlotta a magyar jelöltek nevének következetes emlegetését az egyházdiplomáciai fórumokon. Mondván, ha Róma a lelkeség alapján választ, akkor nem tagadhatja meg, hogy az egyházmegye döntően csángó-magyar hívei anyanyelvükön szóló püspököt kapjanak, ám a Kúriának a román állam szempontjaira is tekintettel kell lennie, s így nem hagyhatóak figyelmen kívül Bukarest magyarelleses motívumai. A hercegprímás Vodicska érvelésére hagyatkozva úgy vélekedett: siker csak akkor remélhető, ha a magyar fél biztosítékot tud kínálni arra, hogy jelöltje nem szítja fel a nemzeti ellentéteket a két szomszéd ország egyházi viszonyai-ban. Ennek előfeltételét abban látta, hogy a román fél a készülő békeokmány-ban kinyilatkoztassa, hogy a regáti magyaroknak szíve joga, hogy kulturális és vallási ügyekben érintkezzenek anyaországukkal, s ha igényelik, magyar egyhá-zi joghatóság alá kerüljenek. Ami magyar püspökök, de legalább püspöki hely-nökök kinevezésével valósulna meg. Reményei szerint ez esetben Róma sem zárkozhatna el a magyar ajkú egyházi vezetők megbízásától.¹⁴⁷⁵

1474 Wekerle Sándor 1918. máj. 24-ei levele Zichy János kultuszminiszterhez. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2813/1918 XX. t.

1475 Csernoch János levele Apponyi Albert kultuszminiszterhez, 1918. febr. 1. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 2813/1918 XX. t.

Mint ismeretes, a háború végkimenetele a bukaresti békét többszörösen felülírta, s az itt vázolt egyházdiplomáciai törekvések gyümölcse nem érett be. Csupán a református akcióág vezetésében született egyezés az egyházi és világi hatóságok között: az ifjú Kállay Kálmán eszéki lelkész (emelt összegű) esperesi előterjesztésével.¹⁴⁷⁶ A menekülés ösztöne, vagy a gazdaállam politikai szándékai szerint azonban a személyi feltételek drámai gyorsasággal megváltozhattak, és változtak is. A békealku és határát szabások viszonyai között már csak az egyházi építmények kőfalai álltak szilárdan Brăilán, Galacon, Ploiești-en, Pitești-en. S a román fővárosban: a belvárosi Calvineum a régi nevén Lutherana u. 13./b. (Știrbei Vodă 9.) és a Șoseaua Viilor 97. szám alatt, amelyek – a ferences Barácia és 1916-tól a Cuza Vodă utca 102. szám alatt megépült Szent Ilona templomhoz¹⁴⁷⁷ hasonlóan – továbbra is igazodási pontul szolgáltak több tízezer gyanakvással szemlélt magyar számára.

1476 A Konventi Elnökség 1918. ápr. 17-ei jelentésében ismételtlen kérte Wekerle kormányfő hozzájárulását az espereskérdés megoldásához. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2211/1918 XIX. t. A kérést (személyi és pénzügyi javaslattal) a konvent világi elnöke néhány hét múlva megismételte. A korábban Kállaynak ajánlott 4000 koronás fizetéséhez képest a lelkész Szlavóniában már 10-12 ezer koronás jövedelemmel bírt, így magasabb beosztásban ennél magasabb összeget kellett kínálni számára. Degenfeld József 1918. jún. 17-ei levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2617/1918 XIX. t. 1918 őszén a konzulátus is támogatón foglalt állást a kérdésben, de takarékosági és személyi okokból Márton Árpád visszahívása mellett javasolták a kissé fiatalnak tartott Kállay esperesi megbízását. Pro domo. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 3980/1918 XIX. t. 2617. asz.

1477 A bukaresti magyar katolikusság számára egy méltó hajlékot (a későbbi Szent Ilona templom?) kívánt emelni a Szent István Király Egyesület. E célra már 1909-ben 60 000 koronás pénzalappal rendelkezett, amelyet a magyar kultusztárca adományával kívántak gyarapítani, ám ebben az évben a magyar kormány és a Szent László Társulat támogatása is elmaradt. [Husztai János elnök 1909. júniusi – ad acta tett – levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 856. cs. 3107/1909 XVIII. t. 649. asz.] A templomot végül 1914. június 3-án kezdték építeni és 1916. január 7-én Netzhammer érsek szentelte fel, Czernin követ, Bornemissza konzul, Jeszenszky Hering Gyula kanonok (a Turnu Severin-i iskola volt igazgatója), valamint Horváth Árpád György missziói pap jelenlétében. Kuczka Ágost – vélhetően az akció forrásaiból – 80 000 lej adománnyal és festett üveglablakkal járult hozzá a vállalkozás sikeréhez. A 12 festett szentet (köztük Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet és Szent Margit) ábrázoló kép adományozóinak nevét feltüntették (az amúgy latin feliratos) ablakokon. Ez az egyetlen jelzés manapság a templom magyar eredetére. Netzhammer érsek, dr. Várady kalocsai érsek, Kuczka pápai prelátus, Nagymarosi Söpkéz Margit, Söpkéz Richárd Károly, Baumann József, Zwoelfer Ágoston, Budanjlaki Abonyi Béla, Szent László Társulat, B-pest, A. R. K. Gyermeksegélyző Egyesület. Szent István képe alatt 1921-ben a Bukaresti Magyar Társulat nevét átjavítják Szt. Istvánnal egyesült Magyar Társulatra. Hencz 2009, 38.

11.4. Az oktatás helyzete a világháborúban

Az 1914-es esztendőnek mondhatni csapásszerű eseménye volt, hogy a román főváros minden református férfitanítója katonai behívóparancsot kapott,¹⁴⁷⁸ holott az akció vezetése ezt mindenképpen el kívánta kerülni. A Református Egyetemes Konvent elnöksége már 1913-ban a Miniszterelnökség közbenjárását kérte, hogy a honvédelmi törvény 82. §-a szerint az alkalmazásukban álló katonaköteles férfiak – fontos nemzeti érdekből – felmentést kaphassanak a fegyveres szolgálat alól. Ezt az indoklást azonban a honvédelmi hatóságok nem fogadták el sem az amerikai, sem a romániai segélyakció résztvevőire. A kedvezményt csak egyéni elbírálás szerint voltak hajlandók megítélni, ezért a Miniszterelnökséget arra intették, hogy az elkövetkezőkben csak olyan férfiakat alkalmazzanak, akik már szolgáltak, vagy eleve nem alkalmasak katonának. A póttartalékos állományba sorolást pedig a Miniszterelnökségen keresztül külön kellett kérvényezni.¹⁴⁷⁹ Néhány hónappal később ezt Rajniss Ferenc giurgiui katolikus tanító esetében a Szent László Társulat meg is tette. Hivatkozva arra, hogy (akár csak Szlavóniában és Boszniában, az ott működő Julián egyesületi tanítók esetében) „az actio keretében nagy zavart idézne elő a tanítók behívása.”¹⁴⁸⁰ A legényember Rajnisszt azonban – református kollégáihoz hasonlóan – mégis bevonultatták.¹⁴⁸¹

1478 Degenfeld József konventi elnök levele Tisza István miniszterelnökhöz, 1915. júl. 8. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2422/1915 XIX. t.

1479 Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkár 1913. dec. 6-ai levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 79. d. 7420/1913.

1480 Várady L. Árpád 1914. júl. 5-ei levele Tisza István miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 992. cs. 5093/1914 XX. t. – A pártfogolt tanító a későbbiekben szélsőséges nézeteket valló újságíróként, és mint a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere vált ismertté.

1481 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 992. cs. 6039/1914 XX. t.

Az anyaországban tanuló ösztöndíjasok a háborús viszonyok miatt nagyrészt nem tudtak eljutni a képzés helyszínére, illetve az iskolai- vagy munkaköpenyt katonai zubbonyra cserélték.¹⁴⁸²

A regáti katolikus iskolák tanulóitól nyert értesülések szerint 1916 nyarán 391 magyar családapa szolgált a K. und K. hadseregben, de csaknem ugyanennyi (314) alkalmatlan volt a szolgálatra, 64 felmentést nyert, 199 már túlkoros volt, s 6-an elesetek a harcokban. További 42 szülő pedig katonaszökevénynek számított, minthogy nem tett eleget az óhazából kapott behívóparancsnak. S miként az óhazában képzett ösztöndíjasokat, a romániai magyar tanodák végzettjeit is elragadta a háború fogószele: az inasiskola diákjaiból 41, a katolikus legényegyletből 45 fő öltött csukaszürke egyenruhát.¹⁴⁸³

Az utolsó békeév oktatási mutatói természetesen ezeket a veszteségeket még nem tükrözték. Csupán a harcok elültével lett nyilvánvalóvá, hogy a regáti magyar iskolarendszer a legjobb eredményt a háború kitörésének évében érte el. A katolikus iskolákba jelentkezett diákok létszám az 1913/14-es tanévben a megelőző tanévhez képest 117 fős többlettel szép növekedést mutatott (7,2%), s megközelítette a 2000 főt. Ez a tendencia különösen Galacon volt jellemző, de a brüilai varróiskolában is fejlődés mutatkozott. A főváros többlete jórészt a négyosztályossá fejlesztett Cuza Vodă utcai tanodának, és a közkedvelté váló inasiskolának volt köszönhető.¹⁴⁸⁴ 1914-ben a költségvetés számoszlopai is némi emelkedést mutattak: a katolikus akcióág keretösszege 150 000 koronára rúgott, amit az új tanév előirányzata mintegy 10%-kal nötte túl,¹⁴⁸⁵ s ez a szám

1482 A szakiskolákba várt 34 romániai magyar fiatal helyett mindössze 5 fő jelent meg felvételi vizsgát tenni, vagy tanulmányai folytatására. A Kereskedelemügyi Minisztérium tanácsosának 1917. ápr. 5-ei levele Tisza István miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 1175. cs. 1370/1917 XV. t.

1483 A katolikus iskolák 1915/16. évi működéséről szóló jelentés. Miniszterelnökségi belső összefoglaló. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559. 1916 XVIII. t.

1484 Miniszterelnökségi belső feljegyzés az 1913/14-es tanév katolikus iskolastatisztikájáról. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 5408. 1914 XVIII. t. Beiratkozott 1978 fő. Az év végi 1740-es létszámból óvodába 294-en jártak, elemi iskolába 1144-en, a polgári leányiskolába 66 tanuló járt, a varróiskolába 144-en, az inasiskolába 92-en. Közülük magyar volt 86,33% (1502 fő), román 6,84%, katolikus 1337.

1485 Miniszterelnökségi emlékeztető a katolikus akcióág 1915/16-os pénzügyi tervéről. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 3996. és 2604. 1914 XVIII. t. 2269. asz. A többletkiadások javát a

nem tartalmazta a ploiești-i iskolára szánt 54 000 lejes jóváhagyott tételt.¹⁴⁸⁶ Az öröndetes fejlődés azonban a hadicselekmények kezdetétől hirtelen a viszájára fordult. Az első háborús tanév végére a református tanintézetekbe járó tankötelesek száma mintegy 10%-kal visszaesett.

	1912/13	1913/14	1914/15
Brăila vegyes iskola	37	24	20
Bukarest fiúiskola	145	139	136
Bukarest lányiskola	168	157	152
Bukarest varróiskola	34	28	26
Bukarest fiúiskolai óvoda	50	50	42
Bukarest lányiskolai óvoda	83	84	82
Pitești vegyes iskola	22	18	19
Ploiești vegyes iskola	28	33	25
Összesen:	567	543	502
magyar	534	507	476
protestáns	444	443	413

6. tábla¹⁴⁸⁷

A katolikus iskolák tanulóinak száma hasonlóképpen alakult, s 1915 nyarára 1515 főre apadt.¹⁴⁸⁸

Cuza Vodă utcai ebédlő beindítása és ingyen tej szolgáltatása, valamint a târgoviște-i iskola a leány- és polgári iskola kiadásai és az újonnan átadott tanítói lakások tételei tették ki. A teljes összeg 174 814 korona volt, amiből a Vallásalap 20 000, míg a Szent László Társulat 5000 koronát fedezett.

1486 MNL OL K 26 ME 1120. cs. 363. 1914 XVIII. t. 129. asz.

1487 Degenfeld József világi és Baksa Sándor lelkészi elnökök 1915. máj. 22-ei levele a Református Egyetemes Konventhez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 2382/1915.

1488 Miniszterelnökségi feljegyzés a katolikus iskolák 1914/15-ös iskolastatisztikája kapcsán. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559. 1915 XVIII. t.

város	iskola	beíratva	kimarad	magyar	román	német + más	katolikus (római+gör.)	református evangélikus	görögkeleti	izraelita	1914/15 végén	eltérés (%)
Bukarest	óvoda	114	17	63	25	9	67	15	13	1	106	-8,49
Bukarest	leányiskola	184	24	122	30	8	118	23	17	-	214	-25,23
Bukarest	polgári leányiskola	82	8	70	2	1	43	27	3	1	61	+21,31
Bukarest	varrőiskola	82	16	48	7	11	48	13	5	-	89	-25,84
Bukarest	fiúiskola Cantuzino u.	247	31	190	19	7	158	40	17	-	265	-18,40
Bukarest	inasiskola Cantuzino u.	63	7	54	2	-	39	14	2	-	36	+55,50
Bukarest	óvoda Cuza Vodă u.	81	5	55	7	6	43	20	8	5	99	-23,23
Bukarest	vegyes iskola Cuza Vodă u.	181	22	139	6	7	115	34	9	-	177	-10,16
Brăila	óvoda	47	5	38	2	1	35	5	2	-	43	-2,32
Brăila	vegyes iskola	128	17	86	8	10	102	3	6	-	129	-13,95
Brăila	varrőiskola	23	4	18	-	-	16	2	1	-	24	-20,83
Craiova	vegyes iskola	58	5	41	5	7	39	7	7	-	54	-1,85
Galac	óvoda	41	10	31	-	-	29	2	-	-	37	-16,20
Galac	fiúiskola	68	16	52	-	-	52	-	-	-	53	-1,88
Giurgiu	vegyes iskola	36	9	11	8	-	9	1	13	4	38	-28,94
Ploiești	vegyes iskola	55	11	36	6	2	36	2	6	-	63	-30,15
Târgoviște	vegyes iskola	27	3	18	-	2	22	1	1	-	27	-11,11
Összesen:		1517	210	1072	127	71 +37	971	209 6 unitár.	110	11	1515	-13,72

7. tábla¹⁴⁸⁹

¹⁴⁸⁹ Kuczka Ágost 1915/16-os iskolastatisztikája, 1916. jún. 30. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

A számok mögötti viszonyokról Kuczka Ágost részletes beszámolójából alkothatunk képet.¹⁴⁹⁰ E szerint szívós küzdelmek árán le tudták szerelni a román szakhatóság kellemetlenkedéseit, sőt, a képesítés nélküli helyettesítő tanító(nő)k alkalmazását is sikerült elfogadtatni.¹⁴⁹¹ Nem engedélyezték viszont a polgári leányiskola egyik tankönyvét, ezzel együtt az ötfős tantestület Puchó Paula vezetésével sikeresen működtette az intézményt.¹⁴⁹²

Az alsófokú ipariskolában (varróiskola) a háborús anyagihiány miatt jelentősebb lemorzsolódás következett be, pedig az iskolakomplexum oktatói kapacitását hatékonyan használták ki: az elméleti órákat az elemi- és polgári iskola tanítónői tartották meg.¹⁴⁹³

A leány elemi iskola és az óvoda pedagógusi kara a személyi változások ellenére teljes maradt.¹⁴⁹⁴ A fiúiskolában hasonló volt a helyzet, az inasiskolában azonban a növendékek közel negyede a harctéren szolgált.¹⁴⁹⁵ A Cuza Vodă

1490 A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai 18 oldalas jelentése. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

1491 A „románna” lett családfelek, „katonaszökevények” gyerekei közül csak Bukarestben 55 tanuló kérvényét kellett elutasítani. Miniszterelnökségi emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 4020/1915 XVIII. t.

1492 Az 1907 óta működő intézmény igazgatója ekkor Puchó Paula volt, a magyart és történelmet Pátz Erzsébet tanította, a román nyelvet óraadóként heti 6 órában Bálint Róza, a munka-mesternő Gherzmann Emília volt. A tantestület Albert Vilmával egészült ki, akit az alsó ipariskolában is alkalmaztak részmunkaidőben. A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai 18 oldalas jelentése. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

1493 Az igazgató Hegedűs Gizella, a főhírnemű-részleg vezetője Kovács Irén, majd az ő betegszabadságolása után Bacsó Viktória lett. Könnyű felsőruhát Szotyori Nagy Irén, a nehezebb felsőruhákat Stefkő Júlia útmutatásával készítették a tanoncok (gyakran a katonák szükségleteire). Uo.

1494 Az első osztályban Scheiderné, Pette Rózsi, a másodikban a fiúiskolához átirányított Csikyné Jaklovsky Ilona helyett a kisegítő Pette Karolin, harmadikban Hegedűs Etel, majd szabadságolása után Albert Vilma polgári iskolai tanítónő oktatott, a negyedik osztályban Hegedűs Gizella. A román óraadó Bálint Róza volt. Az óvodában sűrű személyi változások után Horváth Gizella gondozta a gyermekeket, majd helyet cserélt a galaci Cipuné Hajdú Ilonával. Uo.

1495 Csikyné az elsőök, Szabó Matild az egyenruhát öltő Kistály István helyett a második osztály, Vizi János a harmadik, Csiky Gyula igazgató-tanító a negyedik, míg Kiss Károly az ötödik és hatodik osztály tanítója volt. Utóbbi a szépen gyarapodó szakiskola vezetését látta el, Vizi János közreműködésével. Az 56 inasból 15-en töltötték katonai szolgálatukat, de az előző évfolyamok tanítványi körét is számítva már 41 tanoncuk viselt mundaert. Uo.

utcai koedukált iskolában mérsékelt, az óvodában jelentős (több mint 20%-os) visszaesés volt tapasztalható.¹⁴⁹⁶

A berecki határinternátusban is jelentős üresedés állt be. A gondokság ezért a regáti szórványból érkező növendékek mellett fele részben székelv hadiárvának adott helyet az intézményben.¹⁴⁹⁷

Băila mindhárom oktatási intézménye sűrű személycserék közepette ugyan, de eredményesen működött.¹⁴⁹⁸ A craiovai hat évfolyamos, egy tantermes (!) koedukált iskola beteg tanítója, Ferenc Béla helyére Vejtz Vilmát szerződtették. A galaci fiúiskola papja, Surányi László ugyancsak betegség miatt esett ki az oktatásból, tanítója, Nagy Kálmán pedig szerb hadifogoly lett. Őket Gaál Franciska munka-mesternő és a Bukarestből átirányított Erdélyi Jolán igyekezett pótolni. Az óvodát Cipuné Hajdú Ilona, majd Horváth Gizella vezette. Giurgiu vegyes iskolájának tanítója, Rajniss Ferenc orosz fogságba esett. Pótlására itt sem találtak férfi tanítót. A polgárit végzett Léderer Jozefin munkáját azonban a magyar és román tanfelügyelet egyaránt kiválóra értékelte. Târgoviște koedukált iskolájában a behívót kapott Zólya Márton helyett Jugáné Varga Júlia, majd Kiss Róza, a polgári iskola végzettje tanított. Ploiești kéttanítós koedukált iskolájában a giurgiuihoz hasonló látványos létszámapadás feleslegessé

1496 Az elsőben Erdő Vilma, a másodikban a fogságba esett Vadász László helyett Bacsó Viktória, majd Nagy Ilona óvónő tanított. A harmadik-negyedikes lányosztályt Nagy Jolán, a fiúkat Balgy Irén oktatta. Vadász helyett az igazgatói tisztet Horváth Árpád hitoktató lelkész töltötte be. Az óvodában Buna Mária okleveles óvónő működött, a román tanfelügyelet teljes megelégedésére. Uo.

1497 Klebelsberg Kuno kultuszminisztériumi államtitkár 1916. máj. 8-ai bizalmas levele a református konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 71. d. 2257/1916.

1498 A vegyes iskola tanára, Ábrahám Árpád hadifogságba esett. Kezdetben Pál Berta munkamester helyettesítette, majd a rokkant Tokay Gyula vette át az első osztályt, akikkel az „engedetlen” Dobra Róza fejezte be a tanévet. A második-harmadik osztályban Hajdú Erzsébet, az összevont felső tagozatban Szarka Gyula megbízott igazgató tanított. A varróiskolát Hajdú Róza vezette, az elméletet Huber Sebestyén és Szarka Gyula oktatta. Az óvodát 1916 novemberéig Ábrahám Jaklovszky Rózi vezette. Hazaköltözése után helyét a menedékházvezető képzésű Belle Vilma foglalta el. A hitoktatást Huber Sebestyén segédlelkész végezte, a kántori teendőket Szarka Gyula látta el, aki a „délköz” otthont is vezette (amelyet 99 gyermek vett igénybe). A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai 18 oldalas jelentése. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

tette az egyik tanítói állást. Az alkalmatlannak bizonyult Dobra Rózát Jankovits Valéria követte, az önkéntesként szolgáló György Mihályt pedig Tokay Gyula helyettesítette. Nagyrészt sikeresen pótolni tudták tehát a kieső férfitanítókat, de a frontszolgálatos, vagy hadifogságot szenvedő munkatársakról továbbra is gondoskodtak. Illetményüket továbbra is folyósították hozzátartozóiknak,¹⁴⁹⁹ akár csak a Magyarországra menekültek fizetését.¹⁵⁰⁰ A nélkülöző lelkészek és tanítók ezen felül külön hadisegélyekben részesültek. Később az igényjogosultak számára családi pótlékot is jóváhagytak.¹⁵⁰¹

A létbizonytalanságban mégis mind több tanító és óvónő kényszerült elhagyni állomáshelyét. A hadbavonultakat helyébe lépő tanítónők a túlóra terhek miatt gyakran betegállományba kerültek, ami újabb helyettesítéseket, és további színvonalesést eredményezett. Az ellátási zavarok és a szegénység következtében többször rendelték el járványszünetet. S a háború során (ellen)őrzésre kirendelt román katonák jelenléte is zavarta az iskolák megszokott rendjét, s tantervi anyag teljesítését, s a fenntartási költségeket is jelentősen megnövelte.¹⁵⁰²

A háború romló feltételei között is előrelépés történt új tankönyvek engedélyeztetésében, s a hatodik osztályos záróvizsgáztatás előkészítésében.¹⁵⁰³ Utóbbira azért fordítottak különös figyelmet, mivel a Regátban, a külföldi magániskolákban végzetek csak különbözeti vizsgával szerezhettek államilag elismert bizonyítványt. Az akció vezetése ezt nem is bánta, hiszen a képesítés hiánya jó-

1499 A honvédelmi miniszterhez eljuttatott júniusi kérvény kudarcát próbálták ily módon orvosolni. (Lakpénzt és működési pótlékot azonban nem kaptak.) Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 992. cs. 6039/1914 XX. t.

1500 Miniszterelnökségi fogalmazvány Teleszky János pénzügyminiszternek, 1916. márc. 14. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 580/1916 XX. t. és MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3040/1916 XX. t.

1501 Miniszterelnökségi tisztázat Várady L. Árpádnak, 1915. jan. 3. MNL OL K 26 ME 992. cs. 9428/1914 XX. t. 5093. asz.

1502 Két román katonatiszt és egy mérnök a református leány- és fiúiskolát megvizsgálta, s a tanítói lakások kivételével – háború esetére – katonai célokra a kantinnal együtt lefoglalta. Degenfeld József levele Tisza István miniszterelnökhöz, 1915. jan. 11. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 141/1915 XIX. t. A fiúiskolában a beszállásolt katonák miatt a kantint, tornatermet állandóan fűteni kellett a vésszes szénhiány ellenére. Degenfeld József 1915. nov. 1-ei levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 4019/1915 XIX. t. 141. asz.

1503 MNL OL K 26 ME 1185. cs. 1982/1916 XIX. t.

tékonyan befolyásolta a visszavándorlást. A hazatérők beilleszkedéséhez azonban mégis fontossá vált az iskolai végzettség igazolása. A választójog elnyerését ugyanis már az 1908:XLVI. t. c. műveltségi cenzushoz, az iskolai végbizonyítvány feltételéhez kötötte. Igaz, a törvény végrehajtási utasítása előfeltételként csak az elemi iskola sikeres befejezését tanúsító, a tanintézet igazgatójának aláírásával hitelesített végbizonyítványt írt elő, a tantárgyak részletezése nélkül. Az 1913:XIV. törvénycikket módosító törvény (1913:XXXVII. t. c.) azonban már a tanfelügyelő jelenlétében letett vizsgát, s a bizonyítványban a tantárgyak, osztályzatok felsorolását, valamint a tanfelügyelő aláírását is kikötötte. A jogszabály 8. §-a ugyanakkor az egyenértékűvé nyilvánított iskolák között a horvátországi és boszniai Julián-iskolákat, valamint a külföldi magyar tanintézetek legfelsőbb osztályát is figyelembe vette.¹⁵⁰⁴ A kultuszárca engedékeny jogértelmezésével szemben a Miniszterelnökség szükségesnek tartotta az esetleges viták és jogvesztés megelőzése érdekében, hogy egy tájékoztató utasításban hívják fel a regáti magyarság figyelmét a záróvizsga és végbizonyítvány fontosságára.¹⁵⁰⁵ Miközben a román ó-királyságban törvényellenesnek számított a külföldi fenntartású, nyilvánossági jog nélkül működő magániskolákban a vizsgáztatás, a háború menetében 1916 késő nyarán beálló váratlan fordulat sok ezer magyar számára tette létkérdéssé a hazai törvényekhez való alkalmazkodást...

A hadi helyzet viszontagságai között számos regáti magyar család nem talált megfelelő igazodási pontokat. Az iskolaválasztás bizonyos értelemben szakitópróbát jelentett az önazonosság vállalása kérdésében. Részben a szigorodó román idegenrendészeti törvények miatt, amelyek külföldi fenntartású iskolák esetében tartózkodási igazolványt követeltek a beíratások előfeltételül. A magyar családfők azonban nem szívesen járultak a közigazgatási hatóságok elé.¹⁵⁰⁶ (Mint már szóltunk róla, hasonló ellenérzéseik voltak a magyar honosság viszszerzése miatt a román hivatalossággal megkívánt utolsó találkozással szemben!) Mindennek a természetes oka az volt, hogy a személyazonosság megállá-

1504 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 1593/1916 XIX. t.

1505 Miniszterelnökségi fogalmazvány a Kultuszminisztériumnak és a Belügyminisztériumnak, 1916. máj. 30. Uo.

1506 Miniszterelnökségi feljegyzés a katolikus iskolák 1914/15-ös iskolastatisztikája kapcsán. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1915 XVIII. t.

pítása, vagy annak nagyon is gyakori bizonytalanságai (pl. névformák eltérései, állampolgárság elavulása, igazolások hiánya) olyan helyzetet teremthettek, hogy az igényelt okmányok sikeres beszerzése helyett a folyamodó magyar családapát nyilvántartásba vették, s talán kisvártatva be is rukkoltatták az új haza védelmére – a régi ellenében! A K. u. K. hadseregbe, vagy a honvédség kötelékébe kerülő visszavándorlókkal szemben nem is kevesen próbáltak meghúzódni. A kivárás, a nem csekély áldozatot kívánó elköteleződés hárítása olvasható ki abból a jelentésből is, amely éppen a beiskolázási mutatók javításának céljából elindított családlátogatási kampány tapasztalatait foglalta össze. 1914 nyarán a református iskolák tanulóinak, vagy várományos diákjainak családjait látogatták végig a tanítók. A mintegy félezer család zömét Bukarestben keresték fel, de Brăila, Pitești és Ploiești magyar otthonaiba is bekopogtattak. A Konventi Elnökség jelentése szerint számos helyen panaszkodtak a szülők, hogy az utcai zavargások miatt félnek iskolába járattni csemetéiket. Ami éppúgy lehetett igaz, mint amennyire meggyőző kifogás. Brăilán viszont a szemlélő tanítóval kifejezetten ellenségesen viselkedtek a megszólított szülők. A jelentés azt is rögzítette, hogy a maradó családok gyermekei (Bukarestben) nagyrészt igénybe veszik a napközi szolgáltatásait, a nagy szegénység miatt.¹⁵⁰⁷ Mindebből az látszik, hogy a regáti magyarság bizonyára érzelmi okokból is, de szociálisan még inkább ragaszkodott a magyar iskolához, ám sokak viszonyulását jogi helyzetük tisztázatlansága, s az ebből fakadó kockázatok miatt távolságtartás jellemezte. A harsány háborús uszítás, a sűrűsödő zaklatások sokakat arra indítottak, hogy fizikai biztonságuk érdekében román állampolgárságért folyamodjanak. (Ily módon az is elkerülhetőnek látszott, hogy egy ellenséges állam polgáraiként záróják, vagy kisajátítsák sok törődéssel megszerzett vagyonkájukat.) Amint azt Kuczka Ágost idézett jelentésében olvashattuk, a mindennapossá váló inzultusok sokakat késztettek a gyakorlatiasnak tűnő lépésre, a román állampolgárság felvételére.¹⁵⁰⁸ Ezzel azonban lehetetlenné vált, hogy gyermekeik magyar isko-

1507 Miniszterelnökségi emlékeztető a Református Egyetemes Konvent elnöksége által bemutatott családlátogatási jegyzőkönyvekről. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 8934/1914 XVIII. t.

1508 Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai jelentése a katolikus iskolák 1914/15-ös iskolastatisztikája kapcsán. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1915 XVIII. t.

lában tanuljanak, amit nem csak a román hatóságok tiltottak! A közös Külügyminisztérium állásfoglalása is az volt, hogy e „katonaszökevények” gyermekeit ki kell zárni az anyanyelvi oktatás áldásaiból.¹⁵⁰⁹ Degenfeld József, a Református Konvent világi elnöke azonban ennél életszerűbb álláspontra helyezkedett. Tisza István miniszterelnökhöz intézett levelében Vadas Anna igazgatónő mellett kiállva a külügy álláspontját aggályosnak nevezte, mondván, az apák vétkéért ne a gyermek bűnhődjék. Kedvezőnek ítélte azt is, ha egy családfő politikai pálfordulása ellenére gyermekét továbbra is anyanyelvén kívánja taníttatni, amit a magyarságához való ragaszkodás biztos jeleként értékel. Pedagógiai értelemben annak is jó esélyt adott, hogy az „ilyen” diákokból is jó magyarokat lehet nevelni.¹⁵¹⁰ Hasonlóan vélekedett a katolikus iskolák felügyelője is, mondván „az itteni magyaroknak [a háborús időszak] valósággal a megpróbáltatás évei voltak, mert szinte hősiesség kellett ahhoz, hogy magát magyarnak nevezhesse és gyermekeit a magyar iskolába küldhesse.”¹⁵¹¹

Némi késedelem árán ugyan, a Miniszterelnökség magáévá tette a Konventi Elnökség javaslatát, noha a Külügyminisztérium jó ideig mereven ragaszkodott ellentétes álláspontjához.¹⁵¹² 1916 nyarán kezdeményezte, hogy a bukaresti konzulátus a behívóparancs megtagadóinak gyermekei számára – visszahonosításukig – a magyar voltukat igazoló ideiglenes honossági bizonylatokat állításon ki.¹⁵¹³ Vitatott esetekben azt is lehetővé tették, hogy a tankötelesek édesanyjuk révén, vagy saját nevükben folyamodjanak magyar állampolgársági okmányokért. A Külügyminisztérium hozzájárulásával a kedvezményezettek köréből immár csak a román állampolgárságot igénylők rekedtek ki.¹⁵¹⁴

1509 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1937/1916 XX. t. 1638. asz.

1510 Degenfeld József 1915. okt. 7-i levele Tisza Istvánhoz. Uo.

1511 Kuczka Ágost 1917 júl. 8-i jelentése a katolikus iskolákról. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 2601/1917 XX. t. 1265. asz.

1512 Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2093/1916 XX. t. 1638. asz.

1513 A külügyminiszter 1916. jún. 27-ei átiratára válaszul készült magyar nyelvű fogalmazvány. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 4189/1918 XX. t.

1514 Tisza István 1916. júl. 6-ai levele a Konventi Elnökséghez. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 2093/1916 XX. t. 1638. asz.

Az 1916. augusztus végi román invázió egész menekültáradat elindítója lett. Öt katolikus tanítót internáltak,¹⁵¹⁵ de református lelkészek és leviták is osztoztak sorsukban. A protestáns tanítónők egy csoportját több hetes kerülővel Orosz- és Svédországon át a Külügyminisztérium különvonatával menekítették haza.¹⁵¹⁶ Mindkét felekezet tanítói karából akadtak azonban, akikről nem kaptak semmi hírt.¹⁵¹⁷ A menekültek elhelyezése és álláshoz juttatása nem várt nehézségeket okozott, hiszen a román betörés elől Erdélyből is tanítók ezrei húzódtak az ország belsejébe, így pedagógusokból csakhamar túlkínálat mutatkozott. Várady L. Árpád, mint a *Romániai akció* katolikus ágának vezetője részletes beszámolót készített a Miniszterelnökségnek alkalmazottjaik sorsáról. A hadi szolgálatot teljesítők számára, de a hazamenekülteknek, és a szolgálati helyükön kitartóknak is az eredeti bérek utalását szorgalmazta, lakhatási támogatással és háborús segélyekkel. (Beleértve Kuczka Ágost tanfelügyelőt is, aki minden egzisztenciális háttér nélkül Budapesten rekedt.) A munka nélkül tengődő tanítói kar alkalmazására a horvátországi magyar szórványgondozásban, a szlavóniai társakció keretei között látott lehetőséget.¹⁵¹⁸ A kormányfő (a

1515 Kis Károly, Horváth Árpád, Szarka Gyula, Huber Sebastian (sic!) és Tokay Gyula. Miniszterelnökségi kivonat a Külügyminisztérium német nyelvű jelentéseiből. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 1183/1917 XX. t. 464. asz.

1516 Vadas Anna igazgatónő, Kőváriné, Hadnagy Imréné és Jakab Ilona tanítónő, valamint Jung Irma óvónő a hányattatásai ellenére még szerencsésnek mondhatta magát a kinn rekedtekhez képest. Degenfeld József és Kenessey Béla elnökök 1917. máj. 16-ai jelentése az Egyetemes Konventnek a romániai református egyházmegye 1916. évi állapotáról. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 56. d. 1626/1917.

1517 A reformátusok közül Bereczki János, Szász István, és Varga Lajos [Uo.] a katolikusok közül a ploiești tanító, Tokay Gyula hollétéről nem tudtak. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3040. 1916 XX. t.

1518 Katonai szolgálatot teljesített: Kristály István, Vadász László, Nagy Kálmán (Galac), Rayniss Ferenc (Giurgiu), György Mihály (Ploiești), Ábrahám Árpád (Târgoviște). Belle Vilma óvónő Brăilán, Gáll Franciska munkamester Galacon, Léder Jozefina segédtanítónő Giurgiun, Kiss Róza segédtanítónő Târgovișten helyettesített az iskolában, s rajtuk kívül még 7 dada, óvónő és munkamester különböző posztokon. Szolgálatátételre eddig nem jelentkezett: Horváth Árpád lelkész, Vizi Dénes nyugalmazott kántor-tanító, s unokája, Vizi János tanító, Stefko Júlia munkamester, Bálinth Róza nyelvtanár, Csiky Gyula igazgató, Kiss Károly Julián-tanító, Buna Mária óvónő, Erdő Vilma és Nagy Jolán tanítónők Bukarestből. Huber Sebestyén lelkész, Szarka Gyula igazgató, Hajdú Erzsébet tanítónő, Hajdú Róza munkamester, Dobra Róza tanítónő Brăiláról, és Erdélyi Jolán tanítónő, Horváth Gizella házvezetőnő Galacról, valamint Tokay Gyula tanító Ploiești-ről. Várady L. Árpád 1916. szept. 10-ei

külföldi pótlékot nem számítva) javaslatait a méltányosság jegyében, a hadifogságba esett tanítókra is kiterjesztve, jóváhagyta.¹⁵¹⁹ A kint maradtak illetményét a holland nagykövetségen keresztül tervezeték eljuttatni a címzetteknek, de diplomáciai csatornákon kísérletet tettek a fogvatartottak kiszabadítására is.¹⁵²⁰ A román katonai parancsnokság két hónap múltán elengedte a fogva tartottakat, ugyanakkor később többeket újra internáltak.¹⁵²¹

Az anyaországba visszatérő pedagógusok egy része a szűkebb Magyarországon,¹⁵²² sokan viszont csak Szlavóniában jutottak kenyérkereseti lehetőséghez. Utóbbi esetben a megszokottakkal sok hasonlóságot mutató viszonyok között (azzal a különbséggel, hogy itt nehézségeik támadtak az autonóm társországokban hivatalos horvát nyelvismeret hiánya miatt.)¹⁵²³

Időközben nem csak az alkalmazottak, de a magyar kormányzat kulturális befektetéseinek sorsa is aggasztóvá vált az ellenséggé lett Romániában. Noha 1916 őszén a bukaresti tanügyigazgatás a magyar iskolaépületek felügyelőjévé azt a román állampolgárságú Bálint Rózát nevezte ki, aki az államnyelv óraadó tanára-

jelentése a katolikus tanítói kar helyzetéről. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3040/1916 XX. t.

1519 Az állomáshelyükön maradtakkal szemben a kormányzat csupán azt kötötte ki, hogy mindent megtegyenek feladatuk további lelkiismeretes ellátására, illetve annak lehetetlensége esetén a hazatérésre. Tisza István kormányfő 1916. okt. 4-ei válaszeleve Várady L. Árpádnak. Uo.

1520 Várady L. Árpád 1916. okt. 2-ai levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3293/1916 XX. t. 3040. asz.

1521 Kányádi Béla pitești-i levitát 1916. aug. 30-án internálták Jalomica megyébe. Szabadon bocsájtása után vonaton tilos volt utaznia. Szolgálati helyére visszajutva az istentiszteleteket dec. 3-án kezdhette el, míg a tanítást egy hónappal később, 1917. jan. 6-án indította újra 19 diákkal. Tőle tudjuk, hogy Bereczki Jánost, Varga Lajost és Szász Istvánt újra internálták a román hatóságok. Kányádi Béla 1917. jan. 20-ai levele a Konventi Elnökséghez. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 464/1917 XX. t.

1522 A katolikus oktatók közül Erdő Vilma, Erdélyi Jolán és Nagy Jolán Sümegen, a Csiky házaspár Pécsen állt munkába. Várady L. Árpád 1916. dec. 2-ai levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 4194/1916 XVIII. t. 132. asz.

1523 1916 őszén Fehér Gy. Kata (Kórógy), Hadnagy Imréné (Szentlászló), Harkay Margit (Mara-dék), Jakab Ilona (Brekinjska), Kővári Zoltánné (Vukovár) és Szász Istvánné (Koreničan) református iskolákban helyettesítettek. Miniszterelnökségi leirat a Konventi Elnökségnek, 1916. okt. 27. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3513/1916 XX. t. 3040. asz. A kormányfő a Romániai akció kényszerszünetére hivatkozva magánlevélben kérte a bán jóindulatát, ígéretet téve arra, hogy a Konventi Elnökség a társországokban hivatalos horvát nyelv oktatásáról mindenképpen gondoskodni fog. Tisza István 1916. okt. 27-ei levele Skerlecz Iván bárnak. Uo.

ként az akció alkalmazásában állt.¹⁵²⁴ Ez kétségtelenül bizonyos védelmet jelentett a szóban forgó iskoláknak. Nem szavatolta viszont a jelentős vagyoni és erkölcsi értéket képviselő intézmények háborítatlan működését és fennmaradását.

A magyar kormány 1916 tavaszáig csak a Cuza Vodă utcai katolikus intézményközpont fejlesztésére 300 000 lejt fordított, ezért a Miniszterelnökség a román támadás után lázasan kereste az oktatási ingatlanvagyon átmentésének biztosítékait. Az épületegyüttes tulajdonjogát a Szent László Társulat elnöke, Várady L. Árpád nevére jegyezték be, míg az összes többi katolikus intézmény a könyvelésben elődje, néhai Szmrecsányi Pál püspök tulajdonaként szerepelt. A fennálló viszonyokat Várady (tán az anyagi felelősség nagyságrendje miatt is) ideiglenesnek tekintette, s rendezésére azt a javaslatot tette, hogy a bukaresti magyar hitközség jogi személylé válásával „vegye át” a román főváros teljes magyar katolikus ingatlanvagyonát. Javaslatát a romániai görög közösség ez irányú sikeres eljárásával igyekezett alátámasztani. Az állami tulajdonlást mindenképpen el kívánta kerülni, tartván attól, hogy Ausztria jogigénnyel állhat elő, noha költségvetési szempontból tőlük teljesen független beruházásokról volt szó. (A Társulat elnöke a fenntartási költségek felének megtakarítása, az intézmény belső nyugalma és biztonsága érdekében fellevenítette Szmrecsányi korábbi elképzelését, vagyis, hogy az új iskolaközpontot apácák működtessék. Ami kiválthatta volna a leányiskola jól teljesítő, de a társas kapcsolatoktól elzárt, s e miatt kedélytelen és sokat civódó tanítónők munkáját is.)¹⁵²⁵ A Miniszterelnökség azonban tartani kívánta magát a korábbi gyakorlathoz, miszerint a katolikus ingatlanok formális tulajdonjoga a Szent László Társulatra, a reformátusoké a Konventi Elnökségre ruházandó. Várady javaslatát aggályosnak tartották, hiszen az egyházközségek és – jó esetben magyar – papjaik a bukaresti érsek alárendeltjeiként igen korlátozott mértékben képviselhették a valódi tulajdonos, a magyar állam céljait, s a mindenkori magyar érdekeket.¹⁵²⁶

1524 Várady L. Árpád 1916. okt. 2-ai levele Tisza Istvánnak. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 3293/1916 XX. t. 3040. asz.

1525 A görög állam egy kereskedelmi szerződés mellékleteként tudta elérni az ortodox (!) egyházközség jogi státusának kiteljesítését, aminek nem volt hagyománya a román jogrendben. Várady L. Árpád 1916. máj. 17-ei levele Tisza Istvánnak MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1721/1916 XX. t.

1526 Miniszterelnökségi belső feljegyzés. Uo.

Pedig az ellenséges indulatok, vagy a pusztá gondatlanság oktan pusztításokat és jelentős károkat okoztak a magyar tulajdonú vallási és oktatási intézményekben! Az iskolákat és parókiákat az átvonuló csapatok katonai célokra használták, s több városban a magyar tanintézetek kétszer, háromszor is gazdát cseréltek. A református tanodák közül a bukaresti leányiskola kezdetben kocsiállomásként működött,¹⁵²⁷ majd a románok kifosztották (a padokat elhordták, a könyveket az udvaron szétszórták), az iskolaszolgát kilakoltatták. Hogy aztán kórházként használhassák, az épületet kimeszelték és bevezették a villanyáramot is. A központi hatalmak ellentámadása után falai között 200 hannoveri katona talált átmeneti otthonra... A fiúiskola anynyiban szerencsésebb volt, hogy a padokat nem vitték el. Mint kémek és internáltak szálláshelyét azonban, ablakait lemeszelték. Az óvodát, az igazgatói lakást és a kantint teljesen kifosztották, a tornaterem felszerelése jórészt eltűnt.¹⁵²⁸ A katolikusok központi iskolájában a Román Vöröskereszt kórházát rendezték be. A leány- és polgári iskola épületébe viszont a szegedi katonai tartalék kórház költözött.¹⁵²⁹ Brăilán és Giurgiun az iskolákat kifosztották és megrongálták, Ploiești-en a református iskola berendezése a beszállásolások miatt elpusztult.¹⁵³⁰

1916 végére a központi hatalmak nem csak felszabadították Erdélyt, de August von Mackensen sikeres dunai offenzívája eredményeként a román fővárost is elfoglalták. A győzelmek hatására 1917 tavaszán az anyaországban menedéket talált tanerőket visszarendelték a regáti szolgálatba. Elsődleges feladatuk az iskolák állagvédelme, felszerelésük leltározása, valamint a szükséges javítások és pótlások elvégzését követően a tanodák újraindítása volt.¹⁵³¹ Miközben

1527 Kállayné Vadas Anna 1917. júl. 8-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 2697/1917.

1528 Márton Árpád, tábori lelkész 1917. márc. 19-ei levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 1251/1917.

1529 Leitgeb Imre császári és királyi polgári biztos 1917. júl. 14. jelentése Esterházy Móric miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 2601/1917 XX. t. 1265. asz.

1530 MNL OL K 26 ME 1121. cs. 1868/1917 XX. t. 1265. asz.

1531 Degenfeld József főgondnok 1917. máj. 12-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 1726/1917 XX. t. 464. asz.

a hadi helyzet továbbra is rendkívüli hullámmást mutatott,¹⁵³² Kállayné Vadas Anna igazgatóhelyettes május 13-án, három héttel a katolikus tanítók érkezése után tért vissza Bukarestbe, ahol sanyarú állapotokat talált.¹⁵³³ Június elsejétől azonban mindkét intézményben óvoda és 6 osztályos alapiskola kezdte meg a működését, hogy a tömegközlekedés szünetelése miatt ne kelljen a gyermekeknek nagy távolságokat megtenniük. A napközi nem indulhatott újra a drága élelem és a fűtőanyaghiány miatt, de az óvodások ingyenes tejellátását próbálták megszervezni. Három összevont osztályt alakítottak a megcsappant gyereklétszámból (sokan ugyanis a katolikus, vagy a német iskolába iratkoztak). Így hat tanítónőből kettőt átcsoportosíthattak a később induló fiúiskolába.¹⁵³⁴ Az újrakezdés viszontagságait a bukaresti magyar polgári biztos némileg eltérő módon foglalta össze. Leitgeb Imre jelentésében az áll, hogy nem a katolikus, hanem a református iskolák indultak három héttel korábban; a gyermeklétszám azonban mindkét felekezet esetében jelentősen visszaesett. 1917 júliusában 293 protestáns és 711 katolikus tanulót mutatott ki a megszállt román fővárosban, miközben az előző tanévben még összesen 1258-an voltak. Ráadásul sok tanuló családjában az apák még valahol az orosz ellenőrzés alatt álló Moldvában voltak internálva. A pedagógusok is sokat nélkülöztek.¹⁵³⁵ Ellátásuk javítására azonban csak szerény eszközök álltak rendelkezésre. A legnagyobb eredmény az volt, hogy a katonai raktárakból beszerzési áron juthattak élelmiszerhez.¹⁵³⁶

1532 Az 1917 nyári Kerenszkij-offenzíva mulékony sikereket hozott az antantnak, a bolsevik hatalomátvétel azonban – Oroszország kiejtésével – rendkívül kiszolgáltatott helyzetbe hozta Romániát, amelynek kormánya 1917. dec. 9-én tűzszünetre kényszerült. Durandin 1998, 212.

1533 A Voivoda utca 50. alatti lányiskolában katonákat és néhány padot, széket, szemléltető eszközöket talált, s egy harmóniumot – mindent megrongálva. A vízvezetékek, a WC-k használhatatlanok voltak. A mennyezeti lécek, kiszedhető gerendák feltűzelve, a vaskályhák eltűntek. A bukaresti konzul (olvashatatlan) 1917. máj. 18-ai levele a konventi elnökséghez (máj. 26-ai másolat). RZsL, 2. f. Külügyi ir.73. d. 1915/1917.

1534 Kővári Zoltánné, Hadnagy Imréné, Harkay Margit, Szász Istvánné, Jakab Ilona, Kállay Kálmánné és a két óvónő, Simó Ágnes és Jung Irma alkotta a tanítói kart. A fiúiskolába várt tanítónőktől 200 ábécékönyvet és ugyanennyi atlaszt és 2–2 vezérkönyvet és táblát kértek, hogy érdemi munkát végezhesenek. Uo.

1535 Leitgeb Imre császári és királyi polgári biztos 1917. júl. 14-ei jelentése Esterházy Móric miniszterelnöknek. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 2601/1917 XX. t. 1265. asz.

1536 Pallavicini János államtitkár 1917. okt. 12-ei levele a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 73. d. 3517/1917.

A református vidéki iskolák közül a pitești-i állt talpra a legkorábban (Kányádi Béla már 1917 januárjában tanított), a jelentős kárt szenvedett ploiești-i viszont csak október derekán. A leghosszabb megszállást elszenvedő Brăilán Varga Lajos levita csak 1918 tavaszán tudott munkába állni.¹⁵³⁷ Nem meglepő, hogy a háború utolsó évében éppen itt volt a legnagyobb arányú a diáklétszám csökkenés, így a varróiskola meg is szűnt.¹⁵³⁸ A súlyos ellátási gondok miatt nem tudták újjá szervezni a napköziket sem, ezért jutányos áron kenyeret és gyümölcsöt próbáltak kialakítani a hatóságoktól, hogy a 7-8 órán át az iskolában tartózkodó diákok némi táplálékhoz jussanak.¹⁵³⁹

A ploiești-i iskola levita-tanítója, Bereczki János hosszú veszteséglistával ostromolta a bukaresti Kárrendezési Hivatalt. Félő volt azonban, hogy az okozott károkat a központi hatalmak hadseregének pillanatnyi fölénye ellenére a román államon nem sikerül majd behajtani. Az igények végül nagyrészt csakugyan teljesítetlenek maradtak.¹⁵⁴⁰

A katonai összeomlás után Brătianu miniszterelnök átadta a kormányrudat a németbarát Alexandru Marghilomannak abban a reményben, hogy az előnyösebb alkut köthet a központi hatalmakkal. A Focșaniban 1917. december 9-én aláírt tűzszünet után azonban csak három hónap elteltével állapodtak meg az előzetes békefeltételekben. A különbéke katonai és gazdasági szankciókon túl a kárpáti vízválasztókig területeket rendelt a Monarchiához, s visszaszármaztatta Dél-Dobrudzsát Bulgáriának; kárpótlásul viszont hallgatólagosan jóváhagyta Besszarábia bekebelezését.¹⁵⁴¹

1537 A pitești-i Kányádi Béla ügybuzgalmaért a Polgári Hadi Érdemkereszt III. fokozatát nyerte el. A Konventi Elnökség 1918. ápr. 17-ei jelentése Wekerle Sándor kormányfőnek. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 2211/1918 XIX. t.

1538 A 30,6%-os visszaesés kiugróan magas a többi magyar intézményhez viszonyítva. Katolikus iskolastatisztikák 1918 év végén. MNL OL K 26 ME 1185. cs. 3517/1918 XVIII. t.

1539 A Konventi Elnökség 1918. júl. 20-ai levele a kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 3245/1918 XX. t.

1540 A ploiești-i iskola különösen megrongálódott, 61 méteres kerítését feltűzelték, s még a paplakban is beszállásolt katonák állomásoztak. Bereczki János 1918. máj. 10-ei levele a konventi elnökségnek. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1930/1918 Ráadásul 1918 szeptemberében mind az iskolába, mind a templomba be is betörték. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 4089/1918.

1541 Az előzetes béke 1918. márc. 5-én Buftéában kötött, s csak 1918. május 7-én írták alá a különbékét Bukarestben – ami az antanttal kötött román titkos szerződés megszégését jelentette. Durandin 1998, 212.

Ezalatt magyar részről is folyt a tervezgetés arról, hogy milyen kedvezményeket akarnak viszontlátni az aláírandó békeokmányban. Jancsó Benedeket, a román ügyek szakértőjét Kállayné Vadas Anna tájékoztatta az orvoslást igénylő sérelmekről. Arról, hogy az iskolákban olyan tankönyveket kénytelenek használni, amelyekben a magyarságot lekicsinylik, sőt gyalázzák, s még ezeket is szinte minden kormányváltás alkalmával újraíratják a fenntartóval. Néha tévedésből, de gyakran szándékosan a román hatóságok által kibocsájtott keresztleveleken úgy elferdítik a diákok neveit, hogy magyar származásuk ne derüljön ki. A panaszlistán az is szerepelt, hogy a magyar tanodák kinevezett vezetőit a román szakági felügyelet nem ismeri el, s maga állít igazgatókat az intézmények élére. S a régi sérelem, hogy folyamatosan emelik a kötelező román órák számát, de legalábbis minden évben, alkudozni kell követeléseikről. Végül az az igény is megfogalmazódott, hogy a továbbiakban mindkét református tanodát hatosztályos koedukált iskolaként működtessék, annak érdekében, hogy a katonának állt, vagy fogságba esett kollégák posztján helyettesítő tanítónők a fiúiskolák felsőbb osztályaiban is taníthassanak.¹⁵⁴²

Az események azonban hamarosan új irányt vettek: a háború idején trónra került Ferdinánd király nem volt hajlandó szentesíteni a bukaresti békét, amelyet Wilson elnök 1918. szeptember 27-én igazságtalan és megalázó békének minősített, s nevezetes pontjai közül az Ausztria–Magyarország föderális berendezkedését rögzítő tizediket októberben akként módosította, hogy a Monarchia népei további sorsukról maguk döntsenek. 1918. november 5-én antant jegyzék érkezett az ideiglenes fővárosba, Jászvásárra, amely jóváhagyta a román területi követeléseket. Természetesen egy újabb mozgósítás igényével, amit már a francia Berthelot tábornok irányításával hajtottak végre, s az antant balkáni hadserege is támogatott.¹⁵⁴³ Miközben Zágrábban, Budapesten és Bécsben Nemzeti Tanácsok alakultak, s a háborúba belekeseredett Európa forrongott.

1542 Rendszerint az apa keresztnévét használták vezetéknevként, természetesen romános formában, s a román tanfelügyelő e szerint követeli az okmányok (pl. félévi értesítő) kiállítását. Ami természetesen szöges ellentétben állt az útlevelekben szereplő névformával. Degenfeld József konventi világi elnök csatolja Wekerle Sándor kormányfőnek Kállayné Vadas Anna 1918. márc. 1-ei és márc. 26-ai jelentéseit. MNL OL K 26 ME 1210. cs. 1531/1918 XX. t. 157. asz.

1543 Durandin 1998, 213–214.

A drámai végkifejletben, 1918 novemberében a regáti magyar „tanszemélyzet útra készen állt”. A világháború utolsó előtti napján (!) ugyanis Románia ismét hadviselő félnek nyilvánította magát, s másodszor is megindult a Tisza vonaláig neki ígért két Erdélynyi magyar föld elfoglalására. Miközben újólagn internálta a területén tartózkodó német és osztrák–magyar állampolgárokat. Ez utóbbi különösen a katolikus tanítószemélyzetet sújtotta. Szabadulásuk után ők is, miként az akció többi alkalmazottja rendkívüli hadisegélyekből és hitelek-ből tengették életüket. Nem véletlen, hogy a követség által bekért névsoron – csak katolikus részről – 13-an kérték végleges hazamenekítésüket.¹⁵⁴⁴ Miközben 5 hadifogságba esett kollégájuk hollétét továbbra is homály fedte. Néhányan az évek alatt gyűjtött ingóságuk eladására vártak (ami ekkor tiltott tevékenységnek számított), s csak 1919 februárjában, diplomáciai különvonattal tértek haza. Míg a vegyes házasságban élő, s megbízhatóságát illetően gyanúba keveredett Cipuné Hajdú Ilona,¹⁵⁴⁵ s az érseki iskolán, a Barácián megöszült kántor-tanító, Vizi Dénes maradt. Amiként az Angolkisasszonyok egykori magyar tanára, a románok által a magyar iskolák élére állított Bálint Róza is, aki nem lehetett bizonyos abban, hogy az anyaország tárt karokkal fogadja majd...¹⁵⁴⁶ Holott a Szent László Társulat vezetője, Várady L. Árpád éppen ezen fáradozott. Persián Ádám kormánybiztostól és a kultuszminisztériumtól a regáti tanítóság tervszerű fogadását, Károlyi Mihály kormányfőtől pedig a hazatérők sorsának méltá-

1544 21 600 koronányi ruhasegély azonban, amelyet a katolikus tanszemélyzet kapott, arányában kevesebbet ért, mint a reformátusoknak lebben nyújtott támogatás, amelynek értéke egyre nőtt a Monarchia fizetőeszközének árfolyamesése miatt. Várady L. Árpád 1918. nov. 15-ei levele Károlyi Mihályhoz. MNL OL K 26 ME 1174. cs. 5718/1918 XIV. t. 5688. asz.

1545 Csak román nyelvtudása miatt lett óvónő a Leon-vodă utcában. A református konventi előadó értesült róla, hogy férje román, s gyerekeit is román iskolába járattja „tehát hazafiságában nem lehet feltétlenül bízni”. Noha a Szent László Társulat ezt cáfolta – nem véglegesítették. Miniszterelnökségi belső emlékeztető. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 8190/1913 XX. t. 385. asz. Kockázatkerülésből – a konzul javaslatára – Galacra helyezték át. Bornemissza Gyula konzul 1913. dec. 30-ai levele Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkárnak. MNL OL K 26 ME 1121. cs. 105/1914 XX. t. 28. asz.

1546 A hadifogságból 1919-ig nem tért vissza Vadász László, Ábrahám Árpád, Nagy Kálmán, Rajniss Ferenc és György Mihály. A Buzăuban született s idős édesanyjával élő Horváth Árpád hitoktató 1919-ben munkanélkülivé vált. Számára 3000 korona évi támogatást kért Várady. Várady L. Árpád 1919. febr. 15-ei levele Berinkey Dénes kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 1210. cs. 2172/1919 XV. t. / 601. fol. 2/XV. 2172.

nyos rendezését kérte, s a külképviselet védelmét a kinn maradottaknak. Arra hivatkozott, hogy döntően nekik köszönhető, hogy a kivándorolt magyarokban „a már-már kialvó nemzeti öntudat föléledt, sok család visszatért a hazába.” A szóban forgó aktát azonban a Károlyi-féle forradalmi kormányzat elintézetlenül irattárba helyezte.¹⁵⁴⁷

A győztesekhez csapódó Románia maga részéről pontot kívánt tenni a régi magyar oktatásügy végére. A katolikus iskolaépületeket a francia és román hatóságok bezáratták és lefoglalták.¹⁵⁴⁸ A református intézmények zárva tartásáról pedig 1918/19 telén a tüzelőanyag hiány „gondoskodott”. Ekkor már postaforgalom sem volt a két ország között.¹⁵⁴⁹

Az akció további sorsáról a néhány héttel később kitört bolsevik forradalom vezetése – a román törekvésekkel összhangban – rendelkezett... A Forradalmi Kormányzótanács 1919 áprilisában ekként fordult a Közoktatásügyi Népbiztossághoz: „ezen actiót a létrejött nagy átalakulás szellemének megfelelően véglegesen megszüntetni kívánom...” Mentségükre szolgáljon, hogy a hazatért tanerőket április 1-vel az államiakkal azonos feltételekkel munkáltatni kívánták.¹⁵⁵⁰ A *Szlavóniai-, Boszniai- és Bukovinai akció* menekült alkalmazottjaival együtt 230 lelkészről és tanítóról kellett gondoskodniuk. Ám a bekért névjegyzékekből eleve kimaradtak a megszállt területeken kitartó munkatársak.¹⁵⁵¹ S még inkább az így mindenfajta szellemi és erkölcsi vezetés nélkül maradt kétkézi magyarok tömegei...

A megroppanó magyar közösségek aztán – különösen a szórványban – drámai gyorsasággal süllyedtek el a román „tengerben”, s csak a legszívósabbak

1547 Várady L. Árpád 1918. nov. 15-ei levele Károlyi Mihályhoz. MNL OL K 26 ME 1174. cs. 5718/1918 XIV. t. 5688. asz.

1548 Várady L. Árpád 1919. febr. 15-ei levele Berinkey Dénes kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 1210. cs. 2172/1919 XV. t. / 601. fol. 2/XV. 2172.

1549 Kállay Kálmán Bukarestben tartózkodó nejétől kapta értesüléseit. 1919. febr. 1-én Pozsonyban kelt levelét Degenfeld József csatolta a Miniszterelnökségnek küldött 1919. febr. 11-i jelentéséhez. MNL OL K 26 ME. 1210. cs. 1158/1919 XVI. t.

1550 Tisztázat a közoktatásügyi népbiztos elvtársnak, [sic!] 1919. ápr. 8. MNL OL K 26 ME 1210. cs. 2172/1919 XV. t.

1551 Az 1918. VIII. néptörvény fizetési átsorolásait a külföldön működő tanítókra nem terjesztették ki. A Közoktatási Népbiztosság 1919. máj. 6-ai levele a Forradalmi Kormányzótanács elnökéhez. MNL OL K 26 ME 1210. cs. 2640/1919 XV. t. / 601. fol. 2/XV. 2640.

tudták tartani magukat, immár az anyaországtól elszakított erdélyi egyház-szervezetek életerejére hagyatkozva.¹⁵⁵² A kivándorolt magyarok számára a monolit nemzetállamot építő, soknemzetiségű Nagy-Romániában – a magyar kormányzat elkeseredett utóvédharcai közepette – kezdetét vette a mostoha kisebbségi lét.

---

¹⁵⁵² Szerencsés körülmény, hogy pl. az új református esperes, Tőkés Ernő saját ingatlanjaikra sikerrel elfogadtatta az egyházkerület tulajdonjogát. RZsL, 2. f. Külügyi. ir. 57. d. 3245/1921.

12. NEMZETTÖREDÉK ÉS NEMZETPOLITIKA. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

12.1. Nemzetpolitikai kihívások és a *Romániai akció terve*

Emberek és kultúrák évezredes áramlása a Kárpátok szorosain keresztül a magyar–román viszonylatban is mintegy nyolcszáz éves múltra tekinthet vissza. A biztonsági, világnézeti, vagy megélhetési okokból a két román fejedelemség valamelyikében megtelepedő magyarok közül azonban csak azok tudták megőrizni nyelvüket és kulturális hagyományaikat, akik az ortodox vallású lakosság tengerében a katolikus csángó sziget-magyarsághoz kötötték sorsukat. (Mint a madéfalvi veszedelem kárvallott székelyei.) A többiek – székely vitézek, huszita „tévtanok” hitvallói, vagy szökött jobbágyok – beolvadtak a románság tömegébe. Emléküket csak a krónikákban is rögzült magyar földrajzi- és személynevek, vagy a városi köztemetők elmosódó betűsorai őrizték meg. S noha a kivándorlás okai (az 1848-as szabadságharc leverése, demográfiai robbanás, stb.), és a befogadás körülményei (pl. a függetlenné váló, egyesült fejedelemség munkaerő- és szakemberhiánya) módosultak, az mit sem változott, hogy a politikai menedéket, vagy/és átmenetileg kedvezőbb létfeltételeket találó kivándorlók néhány évtized múltán feloldódnak a gazdanemzetben. Ezt a szikárényt rögzítette a kor szónokias modorában Thirring Gusztáv, amikor a Kárpátok túloldalán a „magyarság temetőjének” nevezte a szomszédos Romániát.¹⁵⁵³

¹⁵⁵³ Thirring 1904, 6.

Ennek a lényegileg természetesnek mondható jelenségnek a leírásához azonban – szakmai hiányosságok és politikai célzatosság miatt – hiába kerestünk támpontokat a Román Statisztikai Hivatal kimutatásaiban. Az adatsorok nemzetiségi, illetve anyanyelv szerinti bontását az intézmény nem tartotta érvényes vizsgálati szempontnak egy etnikai összetételét illetően „egyneműnek” nevezett államban. Elegendő azonban az idegen többségű moldvai vagy dobudzsai városok nemzeti összetételére utalnunk ahhoz, hogy belássuk, ez a hivatali magatartás egy soknemzetiségű ország valóságos viszonyainak elkendőzését szolgálta. Az egyenrangúság jogosult igénye, s a hátrányok, hiányosságok leplezésének és adminisztratív módokon remélt kiküszöbölésének szándéka a közigazgatásban éppúgy tetten érhető a korabeli Romániában, mint az oktatáspolitikában,¹⁵⁵⁴ a protekcionista gazdaságpolitikában, nem beszélve a külföldön élő románság „integrálását” szem előtt tartó diplomáciai törekvésekről. Ennek a politikának a mérlegét a párizsi békemű centenáriumának vitafórumaira hagyva, e helyt azt kívánjuk megállapítani, hogy a függetlenségét csak 1877/78-ban elnyert kicsiny Románia, nagyhatalmaktól fenyegetve, nem tett egyebet, mint természetes életösztönrel, eszközökben nem nagyon válogatva, de elszánt következetességgel próbálta megerősíteni pozícióit államhatárai között éppúgy, mint a nemzeti szállásterület kiterjedtebb koordináta-rendszerében.¹⁵⁵⁵

Sokkal inkább meglepő, hogy a saját országában csak fele részt kitevő magyarság politikai elitje miért nem mutatta e nem túl elegáns, de nemzetpolitikai szempontból nagyon is indokolt „vészreakciót” a nemzeti bázis erősítése és az ország területi épségének megóvása érdekében? Holott erre nyomós okai lettek volna! Igaz, Eötvösék még őszintén hittek az 1848/49-ben véres polgár-

1554 1899-ben Romániában a 15 éven felüli népességen belül csak 19,7% tudott írni-olvasni. Barna 1908, 74. A tanköteles korosztálynak még a fele sem járt iskolába (39,9%). Uo. 77. Miközben a 3 milliós magyarországi románság 1880-ban 2756 román tanítási nyelvű és 394 magyar–román kétnyelvű, nagyobb részt felekezeti fenntartású iskolát működtetett Magyarországon, állami támogatással. Ez jócskán meghaladta a 6 milliós Romániában működő iskolák számát. Igaz, ez a magyarországi mutató 1913-ra jelentős csökkenést jelez, 2170 román tannyelvű iskolával. Hanák 1983, 1007.

1555 Kertész József igazgató-tanító nem véletlenül írta lelkesült elismeréssel: „...a román nép szigorú ragaszkodása minden nemzeti ügy iránt bármely nemzetnek példányképül [sic] szolgálhat.” RH, 1907. dec. 8.

háború alanyaivá lett nemzetiségek megbékítésében. Szándékaik egyenességét jelzi a teljes jogegyenlőség és a széles vallási-kulturális autonómia biztosítása az ország nem magyar ajkú népeinek. Az Európában példátlanul nagyvonalú 1868-as nemzetiségi törvényben csupán „az egységes magyar politikai nemzet fogalma” utal az ország területi épségét óvó elővigyázatosságra, ami a veszély növekedésével az offenzív francia államnemzeti példa kockázatos követésévé torzul.¹⁵⁵⁶

Az 1848/49-es szabadságharc erőfeszítései és az önkényuralomban tanúsított szívós helytállás biztosították a magyarság átmeneti révbe érkezését az 1867-es kiegyezéssel. Csakhogy a „balsors” által sokat tépázott, de immár kedvezményezett nemzet elitje a dinasztia oldalán a birodalom erőtartalékait, lehetőségeit túlbecsülve lassan talonba tette Kossuth vészjósló Kasszandra-leveletét, s a nemzetiségekkel való kiegyezés több nehézséggel és kevesebb haszonnal kecsegtető alternatíváját. Ez akkor is nehezen menthető, ha rögzítjük, hogy a dunai államszövetségnek az adott viszonyok között nem sok realitása volt. Többek között azért, mert a Szent István-i hazában zajló párhuzamos nemzetépítéseknek fenyegető távlatot nyitott a független anyaországok (Szerbia, Románia) megjelenése és etnikus érintkezése a peremvidékek nemzetiségi tömbjeivel az ország politikai határai mentén. Az ő kétely nélküli nemzetegyesítő törekvéseik ellenszerének lázas keresése helyett a Monarchia külpolitikai doktrínájában pusztán a „nagy délszláv államalakulás” megakadályozása kapott helyet. Ám még ezt a korlátozott célt szolgáló okkupációt is éles bírálatok érték (pl. a Lajtán túli Delegáció részéről), noha azt Andrássy Gyula közös külügyminiszter kedvező diplomáciai légkörben, előnyös feltételekkel tudta kialkudni a berlini nagyhatalmi kongresszuson. Érthetetlenül sokáig késett a balkáni orosz terjeszkedés „hídfejének” tartott Bulgária potenciális szövetségessé minősítése is – szomszédjai(nk) sakkban tartására. A román, szerb (és olasz) irredenta elhárításának, igaz, radikális módját, csak Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök konokul ismételt jegyzékei szorgalmazták. Míg a magyar honatyák többségének tisztánlátását elhomályosították a mutatós birodalmi díszletek. Beérték

¹⁵⁵⁶ Ugyanakkor a nemzet minden tagját – nemre, fajra, vallásra való tekintet nélkül – egyenlő jogok illették meg.

azzal, hogy a nemzetiségek parlamenti képviselőtét szűk korlátok közé szorítják, s a vármegyei közgyűlésekben helyi alkukkal érvényesítik a magyar politikai hegemoniát, a nemzetiségi szervezetek és sajtó szükség szerinti megrendszabályozásával. Makacsul remélve, hogy a modernizáció, a látványos gazdasági-kulturális fejlődés néhány évtizeden belül meghozza a magyarság számbeli és mentális megerősödését, amittől a veszélyes nemzeti/ségi törekvések elvesztik jelentőségüket. A kor parlament-centrikus felfogásában túlértékelték a nemzetiségi pártok által meghirdetett passzivitás politikájának a magyarságra nézve kedvező hatásait is. Az etnikai gondok változatlan keretek közötti kezelhetőségének tévhitén sarjadtak a magyarság „balkáni hivatását”, „a Nyugat és Kelet közötti történelmi közvetítő szerepét” hirdető szóvirágok, s torzóban maradt kezdeményezések. S ritka kivételnek számít a Beksics Gusztáv által javasolt közigazgatást és földtulajdonlást is megújítani hivatott „birtokáttolási” terv, vagy a többszörös agrárminiszter, Darányi Ignác „szerves” peremvidék-felzárkóztatási programja. (A „hegyvidéki”, felvidéki és kiterjesztett székelyföldi akciók a nemzetiségi ellentétek oldására is alkalmat kínáltak.) A Millennium eufóriájában azonban a közvélemény vágyképeket ringatott, a vonzó távlatokhoz azonban nem társultak átgondolt cselekvési tervek és célirányos erőfeszítések. Ebből pedig egyenesen következik, hogy a vámháború idején a hazai sajtóban gőgösen „pigmeusnak” nevezett Románia¹⁵⁵⁷ Erdély elszakítására irányuló, sokasodó manővereit sem illett komolyan venni.¹⁵⁵⁸ Ezért a közbeszédben a kivándorlást is elsősorban közgazdasági veszteségei miatt kárhoztatták. A hírlapíróktól csupán a honpolgári hűség számonkérésére, s a „lelketlen” kivándorlási ügynökök elmarasztalására futotta; míg a kormányzattól a határátlépések szigorítására. A magyarság létszámarány szerinti kritikus helyzetéről viszont elmélyült elemzések alig születtek,¹⁵⁵⁹ noha az ország vezetése ismerte a KSH erre vonatko-

1557 Pesti Hírlap, 1886. máj. 15.

1558 Vándory Lajos bukaresti újságíró 1876-ban még „téveszmének” nevezte, hogy a románság csak az alkalomra vár, hogy országa határait a román szállásterület nyugati határának tartott Tiszáig terjessze ki. BH, 1876. okt. 1.

1559 L. Beksics 1895. Klebelsberg pedig úgy összegezte számvetését, hogy az ország vezető nemzete „saját határain belül is [...] mostoha helyzetben van”. Idézi: Makkai 2012, 10.

zó drámai adatsorait.¹⁵⁶⁰ (A fiatal Bethlen István csak a világháború előestéjén kongatta meg a vészharangot a román kisbankok által nagy tételben felvásárolt erdélyi magyar birtokok ügyében.)¹⁵⁶¹

A kialakult helyzet óhatatlanul felveti a magyar politikai elit felelősségét, minthogy nem vette komolyan, hogy a passzivitás politikájával immár szakító nemzetiségi mozgalmak erős demográfiai bázison, szép gazdasági gyarapodást és a magyarokénál homogénebb politikai arculatot mutatnak, s a vallási-kulturális autonómiák révén egységes fellépésre képesek. Ezen felül számíthatnak olyasmire is, amiről később derült csak ki(!), hogy a magyarság nem: külső szövetségesekre. Ebből a nézőpontból a Bánffy-éra nagy visszatetszést keltő „nemzetvédelmi” intézkedései ugyan demokratikusnak aligha, viszont feltétlenül okszerűnek nevezhetők, hiszen a bomlasztó szándékok letörésére, az államegységet veszélyeztető centrifugális erők megfékezésére irányultak. Kendőzetlenül magyar érdekű lépései és nyers módszerei azonban tovább gyengítették a nemzetiségek közös hazába vetett bizalmát. Holott a *belső összetartás* erősítése talán további haladékot adhatott volna a Szent István-i állam területi épségének megőrzéséhez.

Ennek megfelelő eszközeül leginkább egy nagyvonalú szociálpolitika kínálkozott. Otto von Bismarck kancellár korszakos népjóléti intézkedéseinek meglepő kudarca, vagy Giovanni Giolitti olasz kormányfő törekvéseinek részsikerei ugyanakkor megmutatták a korlátait ennek a politikának is. Ez azonban nem menti a magyar születési arisztokráciát és gazdasági elitet, amiért gyakorlatilag meg sem próbálta ily módon enyhíteni a belső ellentéteket, s „osztályöznésből” megakadályozták a tulajdoni viszonyok „arányosítását” (pl. a kötött birtokok százezer holdakra rúgó rendszerének érintetlenül hagyásával). Egy nagyszabású földreform érdekegyesítést szolgáló gesztusával pedig talán megindulhatott volna a tömegek öntudatos honpolgárokká zárkóztatásának építő folyamata. Jó esetben a nemzetiségek számára is. A biztos létalapot nélkülöző tengődés ezzel

1560 A KSH kimutatásai alapján elsősorban az erdélyi nyelvhatárról állapította meg a kultuszminiszterhez intézett miniszterelnökségi átirat, hogy „a végbeli magyarság az egész vonalon súlyos vereséget szenvedett.” 1908. márc. 27. MNL OL ME 1908 XXV. t. 102. Idézi: Szász 1986, 1641.

1561 L. Bethlen 1912

szemben a leszakadás, a közös cél nélküli „elszéledés” medrébe terelte a népese-
dési és társadalmi folyamatokat. Még ha a kivándorlás nagyobb rendet vágott is
a nemzetiségek soraiban, s ezzel némiképp javítani látszott a magyarság helyze-
tén. Az eltaszító haza egykori polgárai közül a szlovákok és ruszinok a pánszláv
propaganda hatása alá kerültek az Egyesült Államokban, aminek nem csak dip-
lomáciai, de káros belpolitikai következményei is lettek, a hazatérő aktivisták
tevékenysége folytán. De nem csak a nemzetiségek, a Romániában megélhetést
kereső székelyek is nagy számban fordítottak hátat Budapest nemzetpolitikájá-
nak, paradox módon azzal érvelve, hogy a mandátum-realizálási okokból tá-
mogattott nemzetiségi peremvidékek előbbre valók a kormányzatnak, mint az
ellenzékhez húzó, de a történelmi erőpróbák idején mindig helyt álló székely-
ség megtartása szülőföldjén.¹⁵⁶² Ezért írhatta az egyik regáti magyar tisztviselő,
hogy míg a kivándoroltak a kenyéradó országgal túlságosan szervilisnek, az el-
bocsátó hazával szembeni tiszteletük látványosan megcsappant.¹⁵⁶³

A regáti konzulátusok hivatalnokai és a Miniszterelnökség némely referen-
se ezt a dacos „hütlenséget” a kivándoroltak alacsony műveltségi és erkölcsi
szintjével hozták összefüggésbe, s a jog sáncaiból kivetett, s a „bőség kosarától”
is elütött iskolázatlan honfitársaikat „söpredék”-nek bélyegezték.¹⁵⁶⁴

E rideg és igaztalan jelző is arról tanúskodik, hogy micsoda távolság feszült
a nemzet gondját-baját érteni és megoldani hivatott politikai elit, és az általa
vezetett nemzeti közösség tagjai között. A *Romániai akció* előtt nem is mond-
ható általános meggyőződésnek, hogy az archaikus magyar nyelven beszélő
csángók, a szapora bukovinai székelyek, vagy a Regátban tömegével munkát
vállaló hétfalusi csángók, székely idénymunkások és cselédlányok több törő-
dést érdemelnének. Ha másért nem, hát „önvédelmi” okokból! A 19. század

1562 A Regátban született Barabás Endre úgy ítélte meg, hogy míg az óhaza a nemzetiségek
megbékítésével bajlódik, nem biztosít megélhetést saját anyanyelvű polgárainak. Románia
ezzel szemben legalább munkát ad a jövevényeknek. Barabás 1901, 427.

1563 Putnik 1901, 827.

1564 A kultuszminisztérium 16 oldalas javaslata a Romániai akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548.
cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz. A kifejezést később a Miniszterelnökség fogalmazói is át-
vették. L. Fogalmazvány Fejérváry Géza ideiglenes kereskedelemügyi miniszternek, 1905.
nov. 27. MNL OL K 26 ME 793. cs. 5139/1905 XV. t. 1215. asz.

utolsó harmadában gombamód szaporodó magyarságmentő egyletek segítőkészsége néhány buzgó ünnepi szónoklat és lelkesült akció után alábbhagyott, s hamarosan működésüket is beszüntették. A „keleti magyarság” felfedezése és (pl. az éhező bukovinaiak 1866-os) segélyezése ugyan elegendőnek bizonyult a hazafias érzelmek demonstrálására, de nem fakadt belőle a nemzet egészével sorsközösséget vállaló, és érte nagyobb áldozatok meghozatalára is kész felelős civil és kormányzati magatartás.

Nos, a Széll-kabinet hivatali idejében kiérlelt újszerű nemzetpolitikai megközelítések éppen e téren hoztak jelentős előrelépést! Köszönhetően annak is, hogy a román befogadó haza egyre kevésbé mutatta korábban megszokott szebbik arcát. A gazdasági nehézségek miatt bevezetett protekcionista megszorító intézkedések elsődlegesen a bevándorolt idegeneket sújtották, s a romló létfeltételek mind több magyart szorítottak a társadalom periferiájára. Százával tévedtek a züllés útjára a székely cseléd lányok, míg a korábban megbecsült magyar gyári munkások úgy próbálták elkerülni a diszkriminatív szabályzókkal rájuk mért elbocsátást, hogy románnak vallották magukat. A magyar munkavállalókkal szembeni elbánás a politikai propagandának is köszönhetően a századfordulóra olyannyira megromlott, hogy a románság befogadói magatartását már az a mondat jellemezte a legtényszerűbben, hogy Romániában „*a magyar-nál csak a zsidót gyűlölik jobban*”.¹⁵⁶⁵

Mindezen tényezők sürgetően szükségessé tették nem csak a kivándorlás- és nemzetiségi politika elveinek és gyakorlatának újragondolását, de felvetették a szomszédságpolitika bizonyos korrekciójának igényét is. A 19–20. század fordulójára – Bánffy Dezső kormányának asszimilációs törekvéseivel szakítva – tehát egy új nemzetpolitikai irányvonal volt formálódóban, amely ugyan nem fordult szembe a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepének, „balkáni/keleti küldetésének”¹⁵⁶⁶ hagyományával, a megvalósítás lehetséges módzatait illetően azonban új elvi álláspontra jutott. Tárgyilagos elemzéssel ugyanis világossá vált, hogy hiábavaló minden igyekezet a kiforrott öntudattal és szilárd

¹⁵⁶⁵ L. Románia és a magyarok, Pesti Hírlap, 1902. okt. 30.

¹⁵⁶⁶ Széchenyi Béla, a Julián Egyesület elnöke 1911. okt. 9-ei levele Khuen-Háderváry Károly miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 918. cs. 5905/1911 XIV. t.

saját egyházi-kulturális intézményrendszerrel bíró nemzetiségek beolvasztására, az erőviszonyok javítása érdekében viszont fontos a porladó-széledő magyarság fokozott támogatása és kulturális felemelése. Ennek a felfogásnak az egyik legvilágosabb kifejtése „Az idegenben élő magyar honosok nemzeti gondozása” programja, amelyet Széll Kálmán kormányának szakértői öntöttek formába. E soktényezős és hosszú távú cselekvési terv szellemi atyja, *Klebensberg Kuno* miniszterelnökségi titkár volt, aki a magyarság kiegyezés utáni demográfiai, gazdasági és kulturális fejlődését tervszerűen, kormányzati eszközökkel kívánta meghatározni. Tervezetében a hangsúly a nemzetiségi peremvidékek magyarítása helyett a „belső faji erő” megóvására, gyarapítására került.¹⁵⁶⁷ Első lépésben a magyarság kivándorlásának megállítását, majd az idegenbe szakadt több százezernyi magyar hazatelepítését jelölte meg célul; s e visszavándorlási többlet révén, hosszabb távon tervbe vette a nyelvhatárokon élő magyar szórványok tömbökbe kovácsolását, a magyar etnikum szállásterületének fokozatos megszilárdítását, első sorban az Alföld és Székelyföld tömbmagyarságának összekapcsolásával.¹⁵⁶⁸ Az idegen ajkú peremvidékek leszakadása ellenében a nemzetiségek magyarságét meghaladó kivándorlására és *spontán* asszimilációjára épített.¹⁵⁶⁹ Ez az *aktív, de* késztetéseit tekintve inkább önvédelmi nemzetpolitikai program azt mutatja, hogy miközben a nemzethalál szorongató herderi víziója elhalványult (igaz, a Deák–Eötvös-féle megbékítési gondolat is), a politikai elit szűkebb köreiben az ország-test megbontásával fenyegető nemzetiségi törekvéseket kezdték jelentőségüknek megfelelően megítélni, s egy ártértékelt kivándorláspolitikai és a külhoni magyarság-gondozás eszközével megpróbálták fékezni, illetve mederben tartani azokat.

Ennek a felfogásnak a kezdeteit mutatják az 1880-as évek kísérletei. A bukovinai székelyek buktatókkal teli hazatelepítése után ugyan a figyelem főként az amerikai magyarokra terelődött, de ezzel párhuzamosan elindultak a szomszédos területek kivándoroltjait követő-támogató programok is. 1901-től a Ro-

¹⁵⁶⁷ Huszti 1942, 35.

¹⁵⁶⁸ Idézi Huszti Józseftől: Makkai 2012, 10.

¹⁵⁶⁹ Széll Kálmán levele Agenor Gołuchowski közös külügyminiszternek. Tisztázata, 1903. márc. 6. Kemény 1964, 530.

mániai, 1904-től a *Szlavóniai*,¹⁵⁷⁰ 1905-től a *Bukovinai*¹⁵⁷¹ és 1909-től a *Boszniai akció*¹⁵⁷² vette kezdetét. Csakhogy esetünkben a távlati tervek alanya nem a Monarchia egyik tartományának szigetmagyarsága volt, hanem egy szuverén ország fennhatósága alatt élő diaszpóra! Ellentétben tehát a később elindított, s a Monarchia államhatárain belül zajló akciókkal, egy idegenben tervezett támogatási program esetében kiemelt jelentősége volt a gondos diplomáciai előkészítésnek. Azzal együtt is, hogy Románia „baráti” államnak számított, miután 1883-ban a Hármas Szövetség tagjává lett. Ez a politikai elköteleződés azonban nem garantált felhőtlen kétoldalú kapcsolatokat. Bukarest részéről a döntés elsősorban a Besszarábiát elszakító, s a Kelet-Balkánon nyomasztó befolyást szerzett Oroszország fékezését szolgálta, s közel sem jelentette azt, hogy diplomáciai szinten engedékenyebb magatartást tanúsítana a nemzeti érdekek képviselőjében. Ezt nem csak a két ország között hamarosan kirobbanó *vámháború* fejleményei mutatják, de a magyarországi román sajtó, az ortodox és unitus egyházak és intézményeik támogatásának gyakorlata, s a nacionalista-irredenta szervezetek – mint a *Kárpátok Egyesület*¹⁵⁷³ és a *Román Kulturális Egység Ligája* – befolyásos politikai tényezővé válása is. Az olyan újságok, mint utóbbi egyesület lapja, a *Țara*, s főtítkárának orgánuma, a *Neamul Românesc* éber tekintettel felügyelték a romániai magyar diaszpórát,¹⁵⁷⁴ de hevesen bírálták saját kormányzatukat is, ha azt az ország idegen ajkú lakosságával szemben „bűnös engedékenységen” érték. Bizonyára ennek is szerepe volt abban, hogy a román kormányzat a diplomáciai kapcsolatokban a reciprocitás elvét igyekezett érvényesíteni, és segítette a hazai román egyházi, kulturális és politikai szerveze-

1570 L. Makkai 2003

1571 L. Makkai 2000

1572 L. Makkai 2003

1573 A Societatea Carpații Bukarestbe emigrált román fiatalok egylete. 1882-ben alakult Ion Slavici közreműködésével erdélyi fiatal értelmiségiek segélyezésére. 1883-tól a bukaresti kormány felügyelte. Irredenta céljaikkal egybevágtott Axente Sever volt prefect terve, aki az érchegységi mócokból kívánt hadsereget szervezni. 1885-ben ügynökeik fegyveres felkelés kirobbantása céljával lázították Erdély nemzetiségi vidékeit. Az akciót a hatóságok megghiúsították, 6 szervezőjét kiutasították az országból. Szász 1986, 1654–1655.

1574 Nicolae Iorga lapja sötét üzelmekkel vádolta a romániai magyar lapok szerkesztőit. RH, 1907. dec. 1.

teket. Mindaddig, amíg a Monarchia a maga – erre „feljogosító” – segélyezését le nem állította Romániában.¹⁵⁷⁵

S Budapest éppen a közel 3 milliós hazai románság feletti gyámkodás jogalapját kívánta szűk határok közé szorítani azzal, hogy legjobb szándékai ellenére lemondott a rohamos asszimilációnak kitett moldvai *csángók* gondozásáról. Könnyelműségnek ítélve azt, ha a (családi körben még az anyanyelvüket használó) magyarok segélyezése okán Bukarestnek – nyilvánvaló egyesítési szándékai ellenére – teret engedne a hazai románság politikai szervezésében. Nem véletlen, hogy ez a jelentőségteljes mozzanat az uralkodónak jóváhagyásra megküldött titkos romániai akcióterv előterjesztésében is hangsúlyt kapott.¹⁵⁷⁶ Annál is inkább, mivel a kormányzat már a korábbi, kisebb léptékű, és sajnálatosan csekély eredményt hozó akciók (pl. az al-dunai székely telepítés) miatt is kínos magyarázkodásra kényszerült. A birodalom nemzetközi tekintélyére kényesen ügyelő Ferenc Józsefet mindenekelőtt arról kellett meggyőzni, hogy nem a magyar nacionalizmus kalandor kezdeményezéséről van szó, amely kellemetlen diplomáciai afférok sorát zúdíthatja a Monarchiára. A csángók támogatotti körből való kiejtésével a Miniszterelnökség éppen ezt az önkorlátozó mértéktartást kívánta demonstrálni. Ezen túlmenően arra is hajlandónak ígérkezett, hogy a nemzetvédelmi program örvén kipattanó nagyobb horderejű diplomáciai bonyodalom esetén akár felhagy a regáti kíváncsioroltak támogatásával. A „jósomszédi viszony” prioritását mutatja azonban, hogy ilyen helyzet az akció két évtizedes történetében nem állt elő.¹⁵⁷⁷

1575 Az indoklásban ez állt: „...minthogy [...] az erdélyi román iskoláknak Romániából történő segélyezése ellen a leghatározottabban tiltakoztunk, sőt nincs kizárva, hogy annak meggátolására a legerélyesebb rendszabályokat fog kelleni alkalmazásba vennünk...”. Bánffy Dezső miniszterelnök 1897. szept. 15-i levele Wlassics Gyula kultuszminiszterhez, ill. Wlassics 1897. nov. 6., 16. és nov. 27-ei átiratai Bánffyhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 690. ill. 8069/1897res XXXI. t.

1576 MNL OL K 26 ME 548. cs. 305/1902 XXII. t.

1577 A nemzetvédelmi program uralkodónak ígért mértéktartó lebonyolítása azonban nem jelentette azt, hogy a kormány kirívó esetekben ne nyúljon a diplomáciai nyomásgyakorlás eszközéhez. Budapest a román kormány „akadékoskodása” esetén el is várta a közös Külügyminisztériumtól, hogy a bizalmas természetű akciót teljes határozottsággal fedezze. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2609/1901 XXXI. t. 811. asz.

12.2. A *Romániai akció* célkitűzései és megvalósításának eszközei

A *Romániai akció* elvi alapjait rögzítő tervezet az állami segélypolitika elsődleges célját abban jelölte meg, hogy a magyar ajkú népességet ne hagyják a természetes és szándékolt asszimiláció martalékává válni. A nemzeti azonosságtudat megőrzését a kor felfogása szerint a nemzeti kultúrjavak átadásától, vagyis az anyanyelvű iskolától és a vallásos neveléstől várták. A nemzeti kötődéseikben ily módon megtartott távozottakat aztán a gazdasági fejlődéssel megfelelően bővülni remélt munkalehetőségekkel kívánták *hazavonzani*, hogy általuk is gyarapodjék a nemzet fogyatkozó ereje. Ennek a hön vágyott pillanatnak a beköszöntéig kellett gondoskodni a külhonba szakadt magyarok szellemi és erkölcsi gyarapodásáról.¹⁵⁷⁸

Ez a célkitűzés ugyan lényegileg a kormányzat és a honpolgárok általános érdekközösségén alapult, de a távozottak fizikai állóképességének és nemzeti önazonosságának megőrzésére irányuló elképzelések mégsem értelmezhetők az állami gondoskodás önzetlen programjaként. Máskülönbem nem maradt volna el a tömegek által áhított földreform és egyéb szociálpolitikai intézkedések. A kivándoroltak fizikai „állagmegőrzése” a munkaerő-gazdálkodási szempontokon túl elsősorban a honvédelem igényeit szolgálta. Azaz a teljes katonaképes korosztály hadrafoghatóságát. Csakhogy a kivándorolt hadkötelesek jó része messziről elkerülte a konzulátusokat a külképviseletek idegen ajkú hivatalnokainak barátságtalan ügyintézése, a magas sorozási díj, az utazás költségei és munkahelyi szabadságolás-igénye miatt.¹⁵⁷⁹ De nem csak ők. A kivándoroltak megélhetési gondjaikért nagyrészt okkal hibáztatták az elbocsátó haza kor-

1578 A katolikus akció-ág 1901. nov. 20-án megtartott értekezlete harcot hirdetett a vadházaságok, a honvédelmi kötelezettségek elmulasztása és a honpolgárság elvesztése ellen. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4524/1901 XXXI. t. 811. asz.

1579 Miniszterelnökségi átirat a Külügyminisztériumnak Poliány Zoltán ügyfélbarát javaslatairól. MNL OL K 26 ME 631. cs. 637/1905 XVIII. t.

mányzatát, ami nyilvánvalóan lazított az óhazához fűződő kötelékeken. Ezért, ha az akció vezetése meglepetve szembesült is a ténnyel, a kivándoroltak jelentékeny része jogilag már nem volt a magyar nemzet tagjának tekinthető,¹⁵⁸⁰ vagy rövidtávon számolni kellett magyar honosságuk elévülésével. Márpedig az állampolgárság a majdani hazatelepedésük legfőbb előfeltétele volt. A tíz év huzamos külföldi tartózkodás után automatikusan elvesző magyar állampolgárság megtartásának, illetve visszanyerésének megkönnyítését csak több éves jogi vita után sikerült biztosítani. Először is el kellett érni a közös külügyminiszternél, hogy a konzulátusok – létszámarányosan – több magyart alkalmazzanak. Akik nem csak nem ellenségesek az ügyfelekkel, de anyanyelvükön könnyebben „szót értenek” honfitársaikkal, hogy visszatérésük érdekében ne égessenek fel minden hidat az anyaországi hatóságokkal.¹⁵⁸¹

A konzulátusi tisztviselők szerepén a lelkészek és tanítók személyének jelentősége messze túlmutat, minthogy ők alkották a javarészt (idény)munkásokból, cselédekből és néhány ezer iparosból álló magyar diaszpóra iskolázott rétegét. A kivándoroltak szellemi-erkölcsi vezetése hárult rájuk, hiszen a gazdag vállalkozók, művészek és a külképviselvek zsinóros-mentés tisztviselői nem tartottak szoros kapcsolatot a hétköznapi embereket tömörítő művelődési és karitatív egyesületekkel. Az előkelő „úriemberek” távolságtartása részben a kisszerű presztízsharcokban állandósuló belviszályoknak volt betudható. Az akció vezetése ezért idejekorán arra az elhatározásra jutott, hogy keresztülviszi a képzett és a közösség szellemi vezetésére alkalmas emberek „őrségváltását” a regáti diaszpórában. Ehhez azonban sem elegendő helyismerete, sem kellő számú alkalmas jelöltje nem volt!¹⁵⁸² A személyzeti politika rossz hatékonysága

1580 Poliány Zoltán 118 oldalas jelentésében bizonyos újságírói túlzással azt állítja, hogy a regáti magyarok 70-80%-a állampolgárság nélküli munkavállaló. 1904. ápr. 14. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz. 63–64.

1581 Az 1904:XXXVI. törvénycikk a külképviselvek anyakönyvezési jogkörét szabályozta. Ploiești, Craiova, Turnu Severin, Giurgiu alkonzuljain kívül még Focșani, Bârlad és Tulcea tiszteletbeli konzuljainak is biztosítani kívánták ezt a jogkört (amit ugyan hátráltatott a kérdéses személyek magyar nyelvtudásának hiánya). MNL OL K 26 ME 659. cs. 4283/1904 XVIII. t. 411.asz.

1582 Ez utóbbit Széll Kálmán miniszterelnök is elismerte. A kormányfő levelében nehezményezte, hogy amiként az amerikai szlovák kivándoroltak számára sem találtak alkalmas katoli-

nem csak a hibás személyi döntésekkel, de az alulszervezettséggel is magyarázható, ami jórészt az alulfinanszírozottságból fakadt. A lelkészek és tanítók szerény jövedelmi és létfenntartási viszonyai nem engedték meg, hogy felkészült és alkalmas személyek kerüljenek a sok tapintatot és áldozatot kívánó feladatkörökbe. Klebelsberg felfogása ez ügyben az volt, hogy a „bizalmi személyeknek” (például az esperesi poszt várományosának) magas jövedelmet kell biztosítani ahhoz, hogy életformája és külső megjelenése alapján kellő tekintélye legyen kollégái és a román hatóságok előtt. Ám óvott attól, hogy a szükségest meghaladó ellátmány eltérítse az esperest a közösségért végzett odaadó munkálkodástól.¹⁵⁸³ Nos, a helyes egyensúlyt e józan elvek ellenére is igen nehéz volt megtalálni. Ezt sejteti az akció alkalmazottjainak sűrű cserélődése is. Az állampolgárság lazuló kötelékei, s az idegen közeg sodrása ugyanis nagyra növelték az egyéni ambíciókat, amiben sértettség, bizonyításvágy, s a könnyű élet csábításaival szembeni esendő engedékenységek egyaránt szerepet játszhatott. Ez a „tünetegyüttes” éppúgy magában hordozta egy cselédlány erkölcsi lezüllesztésének esélyét, mint egy jámbor iparos egyesületi vezetővé emelkedésének kisszerű ármánykodással és képmutatással kikövezett karrierútját. A sajnálatosan gyakori elhajlások is arra intették az akció vezetőit, hogy a versengésektől, belső vitáktól tépázott regáti magyar „civil társadalom” nem alkalmas arra, hogy biztos szervezeti háttérrel nyújtson a támogatási programnak. Már a miatt sem, mivel az egyesületek nem számítottak jogi személyeknek Romániában, így a hatóságok egyetlen tollvonással ellehetetleníthették működésüket. Az *Amerikai akcióhoz* hasonlóan ezért döntött a kormány az egyházi csatornák mellett. A katolikus és református egyház tekintélye, intézményi hálózatának szilárdsága kínálta azt a biztosnak számító medret, amelyben e döntően kulturális közösségépítési program sikerrel megvalósulhatott.

Bizonyos kockázatokkal természetesen így is számolni kellett. A katolikus egyház esetében hiába volt a hívek kétharmada (a csángókat is számítva) ma-

---

kus papokat, a Romániába küldendőket megtalálása is „tömerdek nehézséggel jár”. Átirat a közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1903. ápr. 8. MNL OL K 26 ME 744. cs. 1547/1903 XVIII. t. 406. asz.

1583 L. Makkai 2012, 12–13.

gyar,¹⁵⁸⁴ a német ajkú érsekek megértő, s majdan segítő partnerre válását hosszas diplomáciai előkészítéssel és jelentős anyagi áldozatok árán lehetett elérni. S a kapcsolatok így sem alakultak felhőtlenül. Hornstein érsek személyes „hálapénzén” túl a magyar hívekkel működő vegyes eklézsiák anyagi támogatására próbált Budapesttől egy a megajánlott többszörösét kitevő summát kicsikarni. Menesztese után az új érsek hivatalba lépésének kockázatai gyűrtek ráncokat a magyar egyházfők homlokán. Netzhammer érsek viszont a magyar katolikus iskolák lelki felügyelete jogcímén vívott presztízsvitát az akció vezetésével. Majd az egyházi ingatlanok tulajdonjogának kérdése okozott gondot a partneri együttműködésben, minthogy annak idején Hornstein a magyar pénzen épült ingatlanokról, mint „saját fejlesztésekről” adott számot vatikáni meghallgatásán.¹⁵⁸⁵ Végül a magyar állam inkognitóját biztosító *Szent László Társulat* neve került tulajdonosként a földhivatali nyilvántartásokba. A ferences egyházi központ, a *Barácia* sorsa, azonban mindvégig viták forrása maradt! A magyar alapításúnak tartott, s korábban az etnikus arányoknak megfelelően magyar befolyás alatt álló intézményben a századfordulótól kezdődően a nagyobb gazdasági és kapcsolati háttérrel rendelkező németek váltak hangadóvá, ami abban is megnyilvánult, hogy az önálló magyar eklézsia megalakítását is hosszabb ideig blokkolni tudták.

A hitfelekezeti azonosság közös nevezője más esetben sem volt elégséges a kiegyensúlyozott együttműködéshez. Amikor a katolikus fiúiskolákban oktató *Iskolatestvérek* munkájával szemben minőségi, és részben erkölcsi¹⁵⁸⁶ kifogások merültek fel, ügyüket – hazai főhatóság hiányában – nem lehetett tapintatosan kezelni (még eltussolni sem), csupán az együttműködés felmondásával.

A „közös érdekből” támogatott katolikus egyházzal való kapcsolattartásban érvényesülő pragmatista felfogást példázza, hogy a román „*Kultur-*

1584 Gaál Gyula 1904. márc. 23-i emlékirata. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

1585 Noha a nevére telekkönyvezett bukaresti és târgoviște-i iskolákat kész volt átíratni a Szent László Társulat nevére. Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztázat, 1904. dec. 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz.

1586 A magyar tanítónőkkel létesített párkapcsolataik rossz fényben tüntették fel a magyar tanintézeteket.

*kampf*¹⁵⁸⁷ idején Budapest a Bukaresti Érsekségtől való taktikai eltávolodás mellett döntött, mert a Sturdza-kormány megosztó manővere nagyobb esélyt kínált további iskolai engedélyek elnyerésére.¹⁵⁸⁸ (S ily módon a magyar katolikus intézmények kikerültek a sajtótámadások kereszttüzéből.)

A református egyház autonóm működése amennyivel nagyobb mozgásteret biztosított az akció céljainak teljesüléséhez, annival bajosabbnak bizonyult a teendők összehangolása. Az egyházkerületi főhatóság a távoli Kolozsváron nem mindig mérte fel helyesen a regáti viszonyokat. Gyakran elhamarkodott személyi döntések születtek, aminek egyenes következménye volt, hogy a romániai egyházmegye hivatali ügykezelése, belső személyközi viszonyai sok kívánnivalót hagytak maguk után. Ez kihatással volt a bukaresti magyar kolónia egészére, miután a román hivatalság – mint a Bukaresti Magyar Társulat mindenkori elnökét – a református esperest tekintette a magyar közösség első számú szellemi vezetőjének. Ám e felelősségteljes szerepre sokáig nem találtak megfelelő személyt. A hivatali adminisztráció és gazdálkodás csak Újváry István kinevezésével vált rendezetté, s szilárdult meg az egyházmegye tekintélye. A református tanodák tanfelügyelőségét is ellátó esperes nyilvánvaló szellemi fölénye, konok hazafisága és „bizantinikus” vezetési stílusa azonban számos esetben ellentétek forrása lett. Beosztottjaival, a *Magyar Társulat* iskolázatlan tagságával éppúgy, mint katolikus ellenlábasaival, vagy a román hatóságokkal. Miközben elévülhetetlen érdemeket szerzett a református iskolarendszer kiépítésében, s a vidéki diaszpórák szervezésében. A felekezet sokágú gondjaihoz képest természetesen az ő személyiségének ellentmondásai jelentőségüket veszítik. Az említett nehézségek a vallásos életszemlélet sokszínűségéből eredtek, s részben felekezeten belüli, részint felekezetközi formában jelentkeztek.

1587 A miniszterelnökségi levelezésben felbukkanó kifejezés utal Bismarck katolikus egyházellenes kampányára az 1870-es/’80-as években. Estünkben ez pl. az apácaiskolák megrendszabályozása idején a bukaresti sajtó a csángók állítólagos vallási fanatizmusát a tulceai mohamedánok veszélyesnek mondott törekvéseihez hasonlította, egyúttal szorgalmazta Netzhammer érsek görögkatolikus templomépítési kezdeményezésének azonnali leállítását. Vallásos propagandák Romániában. RMŰ, 1909. jún. 5. A lejárato hírverés a katolikus és görögkatolikus papok elleni támadásokkal folytatódott. Baud kanonokot és dr. I. Balán görögkatolikus lelkészt pellengéreztek. Baud még kísért. RMŰ, 1910. ápr. 21.

1588 Pallavicini 1904. okt. 21-ei magánlevele Szmezsányi Pál püspökhöz. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5477/1904 XVIII. t. 1702. asz.

A bukaresti református gyülekezet belső életét például az evangélikus hétfalusi csángók és református székelyek, magyarok szembenállása is terhelte. A román nyelven kiválóan boldoguló, s az anyagi gyarapodást és társadalmi karriert mindenek fölé helyező hazai csángók létfelfogása, s nemzeti kötődéseik viszonylagos gyengesége szálla volt a többségi reformátusság szemében. A csángók ugyanakkor a csekély áldozatkészséget róhatták fel – okkal – református gyülekezeti társaiknak, ami az egyházi hozzájárulás teljesítésének különbségében mutatkozott meg. Versengésük tétjét a szász karakterű erdélyrészi egyházkerületből 1886-ban kivált magyar ajkú *Brassó-vidéki Lutheránus Egyházmegye*¹⁵⁸⁹ hatványra emelte, amikor a kettős gyülekezeti tagsággal bíró kivándorolt csángókat – soraikat erősítendő – elszármazási lakhelyük szerint kívánta integrálni.¹⁵⁹⁰ A hétfalusi csángók esetleges elpártolását az eklézsia költséghatékony működése erősen megkönnyítette volna. Ezért az egyházvezetés – a megbékítés jegyében – a gyülekezeti tisztségek betöltésében tehervállásuknak megfelelő befolyást engedett számukra, és szabad utat adott sajátos egyházi szertartásaik, szokásaik követésére. Tisza István azonban már az akció elején aggodalmát fejezte ki a közös külügyminiszternek a miatt, hogy a nagynémet orientációjú berlini *Oberkirchenrat* jelentős befolyásra tett szert a balkáni evangélikusok körében, s támogattottjaik között – felekezeti hovatartozástól függetlenül – szép számmal vannak osztrák–magyar állampolgárok. A miniszterelnök természetesen döntően a hazai szászok és svábok állampolgári hűsége felett kívánt örködni, s leszögezte, hogy kormányának nem célja idegen állampolgárok beolvasztása (ami a német államról aligha mondható el).¹⁵⁹¹ Tisza kijelentését a regáti magyar tanodák beiskolázási gyakorlata is visszaigazolta. Az államnemzet-koncepció jegyében, s az iskola megnyitásához szükséges gyermeklétszám elérése érdekében ugyan nem zárkóztak el saját, idegen ajkú polgáraik gyermekeinek felvételétől,¹⁵⁹² a nem ma-

1589 Brassó vidékének magyar istentiszteleti nyelvű egyházközségei a tiszai egyházkerülethez csatlakoztak. Wiczián–Sólyom 1948, 39.

1590 Újváry 1911. dec. 23-ai levele a konventi elnökséghez. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 55. d. 8987/1911.

1591 Tisza István levele a közös külügyminiszternek. Tisztázat, 1904. febr. 1. MNL OL K 26 ME 604. cs. 529/1904 XVIII. t. 130. asz.

1592 A katolikus tanfelügyelő a magyar állampolgárságú ortodox vallású tankötelesek beiskolázását azzal indokolta, hogy a szülők nagy része csak ideiglenesen tartózkodik Románi-

gyar állampolgárságú gyermekek *elnemzetlenítését* pedagógiai és nemzetpolitikai szempontból is értelmetlen *erőfecsérlésnek tekintették*.¹⁵⁹³ Ez az elv azonban nem szolgált mindig megfellebbezhetetlen útmutatásul, hiszen a kezdetekkor komolyan szóba került a moldvai csángó-magyar falvaknak szánt galaci egyházi központ létrehozásának terve – részben bizonyára oktatási funkcióval.¹⁵⁹⁴ A viszonyosság diplomáciai elve azonban felülírta ezeket az elképzeléseket, s ha már „külső” merítési lehetőségek nem jöhettek szóba, a saját erő megnövelésének egyetlen módja az összefogás maradt. A megosztó hitfelfogások ellenére! S miután a vidéki diaszpórában olykor csak rendkívüli erőfeszítésekkel sikerült a magyar iskola megnyitásához szükséges tanulót összetoborozni, a lelkészeket arra utasították, hogy a magyar tanköteleseket – felekezeti hovatartozástól függetlenül – „tereljék be” a legközelebbi (rend szerint egyetlen) magyar iskolába,¹⁵⁹⁵ ezzel gyermekek százait mentve meg a román iskolától, azaz a gyors beolvadástól.¹⁵⁹⁶ Az érintettek azonban nehezen fogadták el a nemzeti szempontok elsődlegességét a felekezetiekkel szemben. A vallásos meggyőződés korabeli súlyát, intenzív megélését figyelembe véve, ez nem is lehetett olyan magától értetődően egyszerű! Különösen, ha meggondoljuk, hogy az ily módon vegyessé vált tanintézetek a felekezeti villongások melegágyává válhattak, akár a kötelező hitoktatás kölcsönös tapintatot igénylő lebonyolításának buktatói miatt. S ezzel elérkeztünk az egyházon *belüli* feszültségek kérdésétől az egyházak *közötti* versengés, a gyakran békíthetetlennek tűnő szembenállásukhoz.

ában, s a hazatérés utáni érvényesülést segíti, ha gyermekük az államnyelven végzi az iskolát. Kuczka Ágost 1914. május 11-i levele Várady L. Árpádhoz. MOL K 26 ME 945. cs. 6930/1912 XVIII. t. 29. asz.

1593 Mint a ploiești-i vegyes iskola estére utalt a miniszterelnökség referense: „keverék lenne, amelytől nemzeti szempontból semmit sem várhatunk”. MNL OL K 26 ME 575. cs. 3999/1903 XVIII. t. 407. asz. A Szmrecsányi püspökhöz intézett levélben a Miniszterelnökség jelezte, hogy Ploiești-en a református iskola fejlesztése egy magyar–német–román tannyelvű „Bábel”-t eredményezne, idegenek kétes értékű elhódításával. MNL OL K 26 ME 742. cs. 3797/1904 XVIII. t. 1702. asz.

1594 Bálinth 1901, 153. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4650/1901 XXXI. t. 811. asz.

1595 RZsL, 2. f. Külügyi ir. 49. d. 453/1904. Pl. a katolikusokat Targovișten és a reformátusokat Pitești-en. MNL OL K 26 ME 575. cs. 407/1903 XVIII t. 407. asz.

1596 A román iskolák szelleméről Poliány Zoltán azt írta 1904. ápr. 14-ei jelentésében, hogy azokban a magyar gyerekek csak gyűlölni tanulják meg saját fajtájukat. 78. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

Az akció sikere érdekében ugyan a kormányzat kezdettől önmérsékletre intette a feleket, a hamu alatt parázsló ellentétek azonban minduntalan felizzotak. Mint a századfordulón, amikor egy eldurvuló hírlapi vita után a Bukaresti Magyar Társulat református vezetésével elégedetlen csoport a Barácia magyar papját, Bálinth Jánost követve önálló katolikus egyesületet alapított.¹⁵⁹⁷ Ettől kezdve változó hevességgel ostromozták egymást, s ezzel sajnálatosan támadási felületet kínáltak a román sajtó lejárató híradásainak is.

A túlhevült viták háttérben gyakran olyan megkerülhetetlen körülmények álltak, amelyek alkalmasak voltak a saját hibák önigazult mellőzésére, s akár a túloldal „indokolt” bírálatára is. Ilyen volt a magyar diaszpórán belül a katolikus vallásúak meghatározó számszerű túlsúlya.¹⁵⁹⁸ S ezért figyelmeztetett még a segélyezés kezdetén Wlassics Gyula kultuszminiszter, hogy óvakodniuk kell a részrehajlástól.¹⁵⁹⁹ A regáti magyarságnak legfeljebb ötödét kitevő reformátusság ugyanakkor okkal hivatkozhatott történelmi szerepére a nemzeti érzés ápolásában, hogy esetükben „...a felekezet és faj fogalma egy és ugyanaz.”¹⁶⁰⁰ S ezt miniszterialis körökben sem vitatták, sőt, elismeréssel emlegették,¹⁶⁰¹ s tán ezért is mutattak annyi engedékenységet a galaci református törpeiskola – különben észszerűtlen – fenntartására. A rohamosan fogyatkozó diáklétszám azonban megkerülhetetlenné tette a népesebb katolikus iskolával történő egybeolvadást. S különös szerencse, hogy Pitești-en hasonló folyamatok játszódtak le,¹⁶⁰² csak

1597 A tőkeerős és román (görögkatolikus) egyesületi tagokat is szép számmal soraiba fogadó Szent István Király Egyesületről van szó.

1598 Ezért mondhatta a református Tisza István, miniszterének, hogy az akció „tulajdonképpen eminens katolikus érdekeket szolgál.” Miniszterelnökségi átirat Apponyi Albert kultuszminiszternek. Tisztázat, 1906. jún. 9. MNL OL K 26 ME 743. cs. 3497/1906 XVII. t. 121. (L. az 1907. 598-as alapszámnál.)

1599 Pontosan ezen szavakkal: „...nagyon kell vigyáznunk arra, miszerint a katolikus érdekek egyoldalúlag ne állíttassanak ezen actióban túlzott mérvben előtérbe...” MNL OL K 26 ME 548. cs. 3899/1901 XXXI. t. 811. asz.

1600 Jegyzőkönyv a romániai református egyházmegye 1909. nov. 27-i értekezletéről. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 54. d. ad 412/1909 sz. (a Miniszterelnökségen: 6093/1909.)

1601 A kultuszminisztérium referense erről a következőket jegyezte fel: „... dicséretes kitartással buzgólkodnak a magyarság faji öntudatának és nemzetiségének fenntartása, megvédése körül.” A kultuszminisztérium javaslati az akcióhoz. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2198/1901 XXXI. t. 811. asz.

1602 Az 1910-es költségvetés januári tárgyalásán Pitești, mint a legkisebb katolikus tanoda meg-

fordított szereposztásban, mert így a vallásbéke nem borult fel végérvényesen. Noha az eltérő felekezethez tartozó diákok hitoktatása ugyancsak próbára tette a hívek, de az akció vezetésének türelmét is. Ennek veszélyeit nehéz volna túlbecsülni, hiszen könnyen belátható, hogy míg a felnőtt korosztályok hitbéli és nemzeti kötődéseit – ugyan nem kevés nehézség árán – de összességében sikerrel gondozták a romániai magyar egyházi közösségekben, a tanköteles korosztályok erkölcsi és hazafias nevelése útjában viszont megannyi akadály tornyosult. Mindenekelőtt az anyanyelvű tanodák hiánya!

Az akció kezdetén a magyar gyermekek *nagyobbik része már a Regátban született*, s legtöbbjük csak a rokonság elbeszéléseiből ismerte az otthoni viszonyokat. A mindennapokban a román volt az általánosan használt nyelv, s csak a szülők állhatatosságán múlott, hogy anyanyelvüket milyen szinten sajátítják el. A nyelvi hasonulás feltartóztathatatlan folyamatát tehát csupán a rendszeres anyanyelvi kultúraátadás akaszthatta meg a katolikus, vagy református magániskolákban. A külföldiek számára szervezett iskolák azonban nem voltak felruházva a végbizonyítvány kiállításának jogával. S amennyiben a szülő a választott hazában való érvényesülést tartotta szem előtt, akkor zokszó nélkül román iskolába kellett írassa gyermekét. E mellett szólt az is, hogy a lakóhely közelében nagyobb valószínűséggel találtak állami oktatási intézményt, mint magyart. Ráadásul utóbbiakat nem csak nagyobb távolságban, de nagyobb anyagi tehervállalással vehették igénybe, hiszen az akció megindulásától hosszú évek teltek el, mire (1912-ben) a magyar iskolák is tandíjmentessé váltak. Akkor hát mi volt az a többlet, ami miatt érdemes volt, formailag a Szent László Társulat, s a református gyülekezetek, valójában a magyar állam által fenntartott iskolákat választani? Eszményi esetet alapul véve ennek érzelmi „előfeltétele” a mélyen megélt *hazaszeretet* volt (annak nem kívánt mellékhatásával, a honvágygal). Hogy micsoda erő lakozott ebben az érzésben, hirdeti a regáti kivándoroltak által állíttatott nyergestetői honvédemlékmű, s az éven-

---

szüntetéséről döntöttek, azzal a feltétellel, hogy a reformátusok galaci iskolája is beolvad az ottani katolikus magyar iskolába. Várady L. Árpád, 1910. febr. 11-ei levele Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz. MNL OL K 26 ME 856. cs. 698./1910 XVIII. t. 129. asz. és Khuen-Héderváry Károly kormányfő 1910. febr. 23-ai levele Bánffy Dezső főgondnokhoz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 42. d. 1788/1910.

kénti népes csíksomlyói zárandoklataik. De a szülőföld megtartó erejét mutatja a jótékonyági akciók sokasága, amellyel a regátiak az odahagyott hazában történt természeti katasztrófák kárvallottjain próbáltak segíteni, vagy akár a Tudományos Akadémia javára gyűjtött adományaik.¹⁶⁰³ S ezt az áldozatos viszonyulást nem írta fölül az ellenzéki pártkötődés, s a kormányzati politika nem szűnő bírálata sem.

A magyar kultúra melletti elköteleződést ugyanakkor nagyban segíthette egy lelkiismeretes oktatói gárda, amely a beiskolázási időszakban személyes találkozásokon tájékoztatta (s tán győzködtte is) az érintett családokat a haza felé mutató döntésük előnyeiről. Mert voltak ilyenek: mint a bérépületeket kiváltó modern, világos (tornateremmel s a fővárosban vízőblítéses WC-vel, színházteremmel, orvosi szobával, tanítói- és gondnoki lakással is ellátott) iskolaépület. Benne a jutányos étkeztetést (a háború idején legalább meleg tej- és kenyérszítást) és délutánonként a pedagógiai felügyeletet is biztosító szolgáltatásokkal. Ehhez járult még a rászorultak ellátása téli ruházattal, s ingyen iskolaszerekkel, tankönyvekkel. A szórványban élők pedig várta a predeáli és berecki bentlakásos iskola, szerény, de teljes ellátással. A továbbtanulni vágyó lányok a varróiskolákban, vagy a román főváros polgári iskolai tanfolyamán képezhették magukat; a fiúk a tanonciskolában nyerhettek szakmai képzést, de tizenéves korosztály még tovább is élvezhette a közösség óvó-védő gondoskodását a vásárnapi iskolában, ahol gyakorlatias ismereteket, erkölcsi útmutatást és életvezetési tanácsokat nyerhettek. A tehetséges diákok az anyaországban szakiskolai, vagy felsőfokú ösztöndíjas képzésben részesülhettek. Wekerle Sándor kormányfő viszont egyszerűen a fokozott törődésben és képességfejlesztésben jelölte meg azt a többletet, amitől az anyanyelvi magániskolaik versenyképessé váltak a román állami intézményekkel szemben.¹⁶⁰⁴

S a regáti magyar oktatás általános színvonala jónak mondható, még ha jelentős különbség volt is egy koedukált vidéki katolikus vegyes iskola, vagy

1603 BMK, 1860. jún. 16. és BMK, 1860. szept. 22. A magyar egyesület az Akadémia épületére 664 piaszter 30 parát ajánlott fel. 587 piaszter 10 parával támogatták a magyar opera- és színtársulatot is. BMK, 1860. nov. 17.

1604 Kivonatos másolat Wekerle Sándor kormányfő 1909. márc. 14-ei leveléből, 1909. ápr. 6. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2759/1909.

egy fővárosi emeletes leány-, vagy fiúiskolai komplexum eredményei között. A román fővárosban a református egyház előadás-sorozatokon pallérozta oktatói gárdáját, illetve évente vizsgatanítással egybekötött pedagógustanácskozást is szervezett. A katolikus tanítói kar viszont a személyes kapcsolattartás terén és a családgondozásban mutatott fel elismerésre méltó eredményeket.¹⁶⁰⁵ A magyar iskolahálózat – közmegelegedésre – kettős szakfelügyeleti rendszerben működött (a protestáns gyülekezeti iskolákat a református esperes, a katolikus iskolákat pedig Kuczka Ágost, érseki helynök felügyelte). Ugyanakkor növekvő gyakorisággal fordult meg a magyar állam pénzén működő magániskolákban a román szakfelügyelet is. Ezeken a szemléken ritkán jeleztek szakmai hiányosságokat, sokkal inkább a kiszolgáló egységek komfortfokozatát, vagy az osztálylétszám előírásoktól eltérő mértékét kifogásolták. Az iskolai adminisztrációt és a tananyag minőségét illető észrevételeiket azonban gyakran *zaklató* jelleggel, az iskolák ellehetetlenítésének nyilvánvaló szándékával rótták fel a formális fenntartónak.¹⁶⁰⁶ A román szaktárca beavatkozási kísérletei közül tán a leginkább visszatetsző a tantervi egységek és tankönyvek anyagának cenzúrázása volt. A román szempontból sérelmezett tankönyveket nem ritkán betiltották, illetve az igazgatókat újak megíratására kötelezték, akár mondvacsínált „hibák” miatt (mint hogy Romániát balkáni országnak nevezték,¹⁶⁰⁷ vagy ha egy matematikakönyv feladatsorában magyar városok szerepeltek – román „helyett”).¹⁶⁰⁸ S nem riadtak vissza attól sem, hogy irredenta szemléletű román tankönyvek használatára kötelezzék a magyar iskolákat.¹⁶⁰⁹

1605 Éppen ezért kapott mindkét hazától magas kitüntetést a katolikus leányiskolai központ igazgatója, Baynovics Anna. Előterjesztés a király személye körüli miniszternek a Külügy-minisztérium támogatásával. MNL OL K 26 ME 1039. cs. 2662/1915 XVIII. t. 1205. asz.

1606 Ezek sorába tartozik a magyar honpolgárságot elvesztett szülők gyermekeinek kitiltása, a román nyelvben nem kellően járatos tanulók osztályisméltésre utasítása, a kétnyelvű adminisztráció megkövetelése, a számos román egyházi és állami ünnep megtartásának és a román történelmi szemléltető ábrák kifüggesztésének megkövetelése.

1607 A könyvet a román Oktatási Minisztérium 1905. szeptember 30-ai 39588. számú rendelete érvénytelenítette. Barna 1908, 61.

1608 Egy számtanfeladatnál a Pozsony–Budapest távolságot vették példának. Uo.

1609 A 3 földrajzkiadvány „bevezetéséről” a bukaresti követség tett jelentést. Tóth Lajos kultuszminisztériumi államtitkár 1909. jan. 6-ai levele Wekerle Sándorhoz. MNL OL K 26 ME 919. cs. 285/1909 XX. t. 126. asz.

A magyar nyelv kötelező iskolai oktatását szorgalmazó 1904. évi Berzeviczy-féle törvényjavaslat nagy felháborodást váltott ki a kulturális autonómiához szokott hazai románság köreiből. Spiru Haret román kultuszminiszter, ennek visszahatásaként, egy tervezetet dolgoztatott ki, amellyel a külföldi magániskolákban kötelező román nyelvórák számát heti kettőről hat órára kívánta emelni. S ez a javaslat már a tantervi célok teljesülését veszélyeztette, ezért a Miniszterelnökség a közös külügyminiszter közbelépését kérte, egyúttal – a tanszabadság jegyében – olyan engedékeny törvénymódosításokat helyezett kilátásba, amelyek hivatkozási alapot teremthettek a Monarchia diplomatáinak, hogy Bukaresttől egy kedvezőbb szabályozást tudjanak kialakítani.¹⁶¹⁰ Mégsem a „politikai példamutatás” sikeréhez fűzött naiv várakozás hozott fordulatot az ügyben, csupán a pusztán szerencsének köszönhető, hogy a román parlamenti választásokon végül alulmaradó Liberális Párt nem tudta törvényerőre emelni a kultuszminiszter javaslatát. A zaklatások ellenére a magyar iskolák mégsem jutottak a Duna-deltában működő görög iskolák sorsára, amelyek közül többnek a működését felfüggesztették. (Igaz, a hozzávetőleg nyolcvanezres romániai görögség tanintézményei vélhetően nem álltak a befogadó országgal szemben elvárható lojalitásnak azon a szintjén,¹⁶¹¹ mint a román törvényi előírásoknak és szokásoknak mindenben megfelelni igyekvő¹⁶¹² magyar iskolák.)

1610 „Titkos” levél Wlassics Gyula kultuszminiszterhez, amelyben a kormányfő az akció sikerének zálogát abban látja, hogy a külföldi kormányzatok és közigazgatás ne vezessen be olyan szabályzókat, „melyek egyházilag, iskolákra, egyesületekre és szövetkezetekre csapást mérne[k].” Ennek fejében nem csak kockázatosnak, hanem egyenesen károsnak nevezte az idegen állampolgárokkal szembeni asszimilációs oktatáspolitikát, mondván, „...mert a köztünk élő kevés külföldinek megmagyarosítása elég kétes sikerű vállalkozás volna.” Tisztázat, 1904. márc. 14. MNL OL K 26 ME 631. cs. 1193/1904 XVIII. t. 337. asz.

1611 Pl. betiltott tankönyvek további használatával vonták magukra a román tanfelügyelet haragját. Vizsgálat a romániai görög iskolák ellen. BMÜ, 1905. nov. 16. A Kulturliga elnöke, Grădișteanu szenátor 1910-ben azt nyilatkozta: „egyetlen görög templomot, egyetlen görög iskolát, egyetlen egy görög lábat se kellene megtűrnünk Romániában.” Kiutasítják a görögöket. RMÜ, 1910. jún. 26. Románia és Görögország. RMÜ, 1910. jún. 30.

1612 A magyar diaszpóra 9 egyesületének lojalitását a Károly király uralkodói jubileumát ünneplő országos kiállítás magyar pavilonjának jelmondata is jól érzékelteti: „Légy hű honpolgára hazádnak, de kérdd Isten áldását erre az országra, ahol a kenyered[et] keresed.” A mi pavilonunk. BMÜ, 1906. jún. 14.

Az államnyelv ismeretét a saját idegen ajkú polgáraitól is megkövetelő magyar törvényjavaslat végül a sokat kárhoztatott 1907. évi Lex Apponyiban öltött testet. A jogszabály elleni hazai, sőt nemzetközi felháborodás láttán okkal jegyezte meg egy regáti magyar pedagógus-újságíró, hogy mennyivel békésebb volna a két nemzet viszonya, ha a magyar állampolgárságú románok legalább annyira ismernék a magyar nyelvet, mint a Regátban letelepedett magyar állampolgárok a román.¹⁶¹³ Amennyiben az államnyelv ismeretét a többségi nemzettel szembeni lojalitás mércéjének fogadjuk el, akkor érdemes rögzíteni, hogy míg a külföldi állampolgárságú magyarok mindnyájan megtanultak románul, addig a magyar állampolgárságú hazai románságnak 1910-ben csupán 12,1%-a ismerte az államnyelvet,¹⁶¹⁴ ami legalábbis erősen megkérdőjelezi a „brutális magyarosítás” vádtanát. A befogadó nemzet iránti lojalitást munkáló, mégis a nemzeti önazonosság megtartását szolgáló támogatáspolitikai mindezesetre időlegesen zárójelbe került, de a hivatalosan vissza nem vont román törvényjavaslatra is tekintettel, kénytelen volt további eszközöket igénybe venni önvédelmi céljai eléréséhez.

A tájékoztatás és tudatformálás elsőrendű eszközének, de a román hatósági és politikai támadásokkal szembeni leghatékonyabb fegyvernek is a sajtó számított. Annál is inkább, mivel a „felnőttek iskolájának” tartott templom a katolikus többség számára csak szórványosan kínált anyanyelvű igehirdetési alkalmakat. Az iskolai célzott, módszeres és nagyon intenzív pedagógiai hatásgyakorlás pedig csupán néhány évre korlátozódott a tanköteles korosztály számára, miközben a gyermekkor legérzékenyebb szakaszában pusztán a vasárnapi iskola gyűrűlő sugarú impulzusai adtak némi iránymutatást az életben való eligazodáshoz, s az anyanyelvi kultúra ápolásához. S noha az újság elvileg minden regáti magyar otthont elérhetett hazafias, építő tartalmakkal, ám számos okból mégsem válhatott az *akció* „csodafegyverévé”. A hőskorszakban, a 19. század derekán a nagyfokú írástudatlanság képezett nehezen leküzdhető akadályt. A századforduló gazdasági nehézségei viszont a fizetőképes kereslet

1613 A „bukaresti ref. iskolák”. BMH, 1918. júl. 17.

1614 Miközben a németek háromszor, a horvátok kétszer ilyen arányban tudtak magyarul. MSK 64. 1920, 164.

beszűkülését hozták, így a csökkenő példányszámokkal lehetetlen volt „lefedni” a magyar ajkú olvasóközönség egészét. A diaszpóra műveltebb tagjai amúgy is a hazai és román vezető lapokból tájékozódtak. A színvonalbeli különbségek ezt kellőképpen indokolták is. A szakképzett újságíró ritka madár volt a regáti magyar „közéletben”, s ha értették is a mesterségüket, a hírforrások elérésében és – anyagi hátterük függvényében – a megjelenés gyakoriságában sem versenyezhetek az országos lapokkal. A pár százas vagy néhány ezres példányszám és heti két-háromszori megjelenés ellenére mégis jelentős kört tudtak megszólítani, köszönhetően az ellenzékies, ugyanakkor mindkét hazához lojális hangvételnek, a kivándoroltakat közelebből érintő témáknak, a hasznos, eligazító tanácsoknak, s a néplapokra jellemző közérthető nyelvezetnek.

Nagyon hasonló felfogásban készült a *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára*, amely a kalendáriumok mindennapi életben jól hasznosítható híryanagán kívül átfogó képet próbált adni a magyar történelemről, s az óhaza (némiképp megszépített) társadalmi valóságáról. A kínálatot irodalmi szemelvények, életvezetési útmutatás és adomák gazdagították; de a hír- és képanyagában helyet kaptak prominens románok is – sűrű utalással a két nép sorsközösségére. S innen nézve nem is olyan meglepő, hogy a magyar lap szerkesztője 1906-ban a legmagasabb elismerést kapta Károly királytól a 40 éves uralkodását ünneplő országos kiállításon, amelyen a kalendárium is nagydíjat nyert.¹⁶¹⁵ Tény ugyanakkor, hogy az ország külföldi kolóniai közül elsőként a magyar egyesületek állítottak saját pavilont a jubileumra.¹⁶¹⁶ Az előzékeny gesztust a királyi pár fél órás látogatással vizionozta, amiről a román sajtó is beszámolt, még pedig szokatlanul barátságos hangnemben.¹⁶¹⁷ Az eset után a magyarság közmegítélése látványosan javulni látszott. – A kedvező változás azonban nem bizonyult hosszú életűnek.

1615 BMŰ, 1906. nov. 22. A Romániai Magyar Újság és a kalendárium nagydíjat nyert, míg szerkesztőjük aranytollat kapott a királytól. Tarkovich József 1906. dec. 29-ei levele Wekerle Sándor kormányfőhöz. MNL OL K 26 ME 859. cs. 81/1907 XX. t. 81. asz.

1616 BMŰ, 1906. jún. 14. A Románischer Lloyd a bizalomerősítő lépést nem csak gyanakvással fogadta, de arra biztatta olvasóit, hogy hogy gyűjtsák fel magyar kiállítóhelyet, ezzel tiltakozva erdélyi testvéreik „elnyomói” ellen. BMŰ, 1906. ápr. 22.

1617 Az Universul, a Dimineața, a Conservatorul és a Țara is rokonszenvező híradásokat közölt. A romániai magyarok ünnepe. BMŰ, 1906. jún. 21.

12.3. Az akció és a magyar–román viszony

A magyarokkal szembeni előítéleteket több tényező is éltette. Mindenekelőtt az „ezeréves elnyomás” hamis képze, ¹⁶¹⁸ ami a magyar nemzetiségi politika ellentmondásai és aktuális túlkapásai fényében *visszamenőleg* megingathatatlan igazsággá szilárdult. Ezt a tételt erősítették az Erdélyből az anyaországba kívándorolt román értelmiségiek, akik képzettségükkel, s esetleges sérelmeik miatti harcos álláspontjukkal jól fizető állásokhoz jutottak a kiművelt emberfőknek még szűkében lévő fiatal román államban. Ahol ez idő tájt kétkezi magyarok tízezrei kopogtattak megélhetési okokból, s megítélésüknek aligha használt, hogy a „gögs, elnyomó földesúrnak” tételezett magyar „jöttment szolga” képében jelent meg a regáti munkaerőpiacon. S hogy e két képzet némiképp ellentmond egymásnak, nem zavarta sem a politikusokat, sem a román néplélek avatott formálóit, a tanítókat és újságírókat. ¹⁶¹⁹ Ellenkezőleg. Elégtétellel nyugtázhatták, hogy erkölcsi értelemben a magyarok fölé magasodnak, amire meggyőző bizonyyságnak tűnt a kiszolgáltatott magyar házicselédek lezuillása (*hungarák*), s a magyar egyesületek háza tájáról érkező viszályok híre. S ezt a meggyőződést nem ingatta meg a magyar uradalmi intézők, gyógyszerészek, orvosok, mérnökök és udvari festők/fényképészek hozzájárulása Románia felemelkedéséhez, s nem szívódtak fel a román köztudatban a birodalmi keretek között fejlődő Magyarország látványos modernizációs eredményei, mint például a minden

1618 Szöcs Géza is felhívta olvasói figyelmét arra a tényre, hogy a magyar földbirtokos arisztokrácia (amelybe a román vezetőréteg is beolvadt) éppen úgy kizsákmányolta a magyar jobbagyot, mint nemzetiségi sorstársait. Történelmi igazság és nemzeti sovinizmus (4.) RMÜ, 1911. nov. 30.

1619 Spiru Haret 1897. április 22-i miniszter körrendelete az alábbi útmutatást adta a román pedagógusoknak: „Legyenek rajta, hogy a gyermekek történelmünk eseményeit sokkal többre becsüljék, mint más nemzetekét [...], higgyék, hogy a román nemzet a legvitézesebb és a legelőkelőbb minden nemzetek között. Ne féljenek attól, hogy túlzásokba esnek...” Kádár 2013. A Bukaresti Magyar Társulat tiszteletbeli elnöke mondotta: „...a toll emberei a hírlapi hézagokat ellenünk való epekedésekkel töltik be. Mi vagyunk szerintük Európának műveletlen, türelmetlen barbárjai.” BH, 1877. febr. 13./25.

tökéletlensége ellenére is a „boldog békeidőket” mintázó szabadabb politikai rendszere.¹⁶²⁰ Sőt, épp ez utóbbi megítélésében (különösen az 1894. évi Memorandum-per óta) a román politikai elit homlokegyenest eltérő véleményen volt, így aztán az 1906-os országos kiállításon a magyar pavilonban tett királyi látogatással beállt „fegyvernyugvást” csakhamar megtörte a két ország (benne az erdélyi románság) hírharsónáiból felzúgó verbális csatazaj.

Az ellentétek ismételt fellángolásának közvetlen oka az volt, hogy a jubileumi kiállításra százával kilátogató hazai román diákok tanárait – a tanévkezdés elmulasztása miatt – a kultuszminiszter, a hiányzás mértéke szerint, 4 napos fizetéslevonással büntette. A román kormány félhivatalos lapja heves kirohanást tett a „vad magyarosítás” újabb megnyilvánulása miatt.¹⁶²¹ A fölkorbácsolt kedélyek tehát a határ túldoldára is át- és továbbgyűrűztek. A *Romániai akció* eszköztárában így a sajtóra, mint önvédelmi fegyverre is számítani kellett. Amely azonban *kétfrontos küzdelemre* kényszerült, részben a bevándorló magyarok védelmében. Ugyanakkor mégis a két szomszéd nép megbékítésén fáradozott, már a miatt is, mivel hosszabb távon ez volt fennmaradásának a legfőbb biztosítéka. E kettős érintettség okán lett a mindenkori regáti magyar újság a magyar–román viszony tükré, s – mindkét irányban – konstruktív békéltetője.¹⁶²² Sajnálatos módon azonban a regáti magyar lapszerkesztők törekvései a Kárpátok egyik oldalán sem találtak követőkre. A két szomszéd országban továbbra is mindennapos gyakorisággal jelentek meg felelőtlen, gyakran uszító hangvételű írások, amelyek az előítéletek oldása helyett az ellentétek kiélezését és a botránykeltést hasznos módnak ítélték hazafias helytállásuk

1620 Ezt a képet aligha erősíti a tény, hogy – politikai felforgatástól tartva – a magyar belügyminiszter megtiltotta a legharsányabb román sajtóorgánumok behozatalát. Románia nem viszonzta a lépést. A kereskedelmi tárca bukaresti tudósítója, Márffy-Mantuano Rezső a romániai sajtóviszonyokról mégsem rajzolt kedvező képet, mondván a közvéleménynek és a kormánynak nem tetsző újságírókat küldözik az országból. Márffy 1902. dec. 19-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 638/1903 XVIII. t. 405. sz. Egy másik jelentésében pedig azt a megállapítást tette, hogy a Kárpátok túldoldarán még kivételképpen sem találni tárgyilagos sajtóterméket. Márffy-Mantuano Rezső 1902. márc. 28-ai jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 1496/1902 XXII. t.

1621 A *Megveszett magyarok* című írás bagatellizálta a tanítók vétségét, megállapítva: „a vad magyarosítás műve teljesen a megvalósulás felé közelget az öntudat elnyomásával, a faji, nemzeti érzés és nyelv brutális elnyomásával”. Barna 1906, 168.

1622 L. Makkai 2016.

igazolására, s az eladott példányszámok növelésére.¹⁶²³ S ezzel cseppet sem könnyítették meg a diplomaták dolgát. Az akció kezdetén ezért tett ígéretet a magyar miniszterelnök a közös külügyminiszternek, hogy a vezető lapokat arra fogja inteni, hogy még a jó hírek közlésétől is tartózkodjanak (hiszen a túloldalon ezzel is gyűanyagot szolgáltatnak az ellenségeskedéshez).¹⁶²⁴ A román sajtóvilág és a magyar orgánumok viszonyának leírásához még a hűvös semlegesség jelzője is megszépítően túlzónak hat. A legharsányabban magyarelles romániai lapokat kitiltották a magyar olvasói piacról,¹⁶²⁵ a hazai román sajtómunkások pedig gyakorta szenvedtek el rövidebb fogházbüntetést a közös hazával ellenséges közleményeik miatt. S persze, idézhetjük a román laptársak barátságtalan megnyilatkozásait a „báránybőrbe öltözött farkasok”-nak¹⁶²⁶ nevezett regáti magyar szerkesztőkről, akiknek pusztán működését a sajtószabadsággal való „visszaélésnek” tekintették.¹⁶²⁷ S hogy elvetemült céljaikat – mint „a csángók tudatának megzavarását” – el ne érhessék, a Román Posta olykor nem talált módot arra, hogy csángóföldi előfizetőknek magyar lappéldányokat kézbesítsen...¹⁶²⁸ S nem volt túlzó a kereskedelmi tárca bukaresti tudósítójának azon állítása, hogy a román hatóságok, vagy a feltűzött diákság a nekik nem tetsző újságírókat kiűzik az országból.¹⁶²⁹ A bíráló hangok elnémítására azonban finomabb eszközök is kínálóztak: Scheier Németh Ignácot a magyar olvasópia-

1623 Mint a kereskedelmi tárca bukaresti tudósítója írta „a rumán hírlapirodalom csaknem állandóan hamis és tendenciózus híreket közöl Magyarországról...”. Márffy-Mantuano Rezső 1901. febr. 22-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 2274. 1902 XXII. t. 1496. asz. Magyar oldalon pedig ezt példázza az alaptalanságokat közlő indulatos írás: Magyar iskolák elrománosítása Pesti Hírlap, 1905. márc. 12.

1624 Agenor Gołuchowski külügyminiszter arra kérte Széll Kálmánt, hogy fékezze meg a hazai sajtót. A kormányfő válaszában azt írta: „a legjelentékenyebb magyar lapokat is felhívtam, hogy a romániai magyarság dolgaival egyáltalán ne foglalkozzanak.” Miniszterelnökségi fogalmazvány 1902. júl. 28. MNL OL K 26 ME 548. cs. 2418/1902 XXII. t. 672. asz.

1625 Szász 1986, 1654.

1626 A Bukaresti Magyar Újság szerkesztőit minősítette így az Apărarea Națională főszerkesztője. Barna 1908, 18.

1627 Uo. és MNL OL K 26 ME 858. cs. 2424/1902 XXII. t. 1496. asz.

1628 Barna 1908, 17–18.

1629 Márffy-Mantuano Rezső 1902. dec. 19-ei jelentése. MNL OL K 26 ME 858. cs. 638/1903 XVIII. t. 405. asz. A román állami kitüntetésben részesített Vándory Lajosnak például menekülnie kellett az országból, amikor az oroszokkal formálódó politikai szövetséget helytelenítette írásaiban. BH, 1885. aug. 9.

cot megosztó lapalapításáért csak megvádolták a román belügyi hatóságokkal való együttműködésért, Székely Béla viszont részben önmagát leplezte le, illetve Bukarest elfoglalása után bizalmas levéltári iratok igazolták román (pontosabban kettős) ügynök voltát.¹⁶³⁰ A román titkosszolgálat elhárító manőverei, mondhatni indokolatlanok voltak, minthogy a magyar lapoknak elemi érdekük fűződött ahhoz, hogy ne húzzanak ujjat a román hatóságokkal. Az akció kezdetén a *Bukaresti Magyar Újság* új szerkesztőjét is a Romániával szembeni lojális hangütésre utasította az akció vezetése,¹⁶³¹ de annak nem is volt oka változtatni az előtte járók konstruktív gyakorlatán. (Mi több, Poliány Zoltán volt az, aki – felettesei megbízásából – a magyar iskolák elrománosításáról szóló, rémhírterjesztéssel felérő budapesti híradást cáfolta.¹⁶³²) Nem volt könnyű dolga a Lex Apponyi elfogadását követő éles politikai pengeváltások időszakában az „utódlap” *Romániai Magyar Újság* szerkesztőinek sem. Akkor, amikor a román sajtó a bevándorolt magyarok kiutasítását követelte,¹⁶³³ a nagy nyilvánosságot kapott vitás kérdésekben kellett tényszerű és higgadt beszámolókat közölnie,¹⁶³⁴ s amennyiben hírforrásai a mértéktartás és a tárgyilagos tájékoztatás követelményeinek nem feleltek meg, nem közölte azokat.¹⁶³⁵ Közölte viszont a lap főmunkatársa által a gyors léptekkel fejlődő Romániáról készített országismereti album sikeres budapesti bemutatójának hírét,¹⁶³⁶ s történész munkatársuk negatív előítéleteket és politikai téveszméket oszlató cikksorozatát,¹⁶³⁷ s a

1630 Miniszterelnökségi tisztázat a belügyminiszterhez, 1915. máj. 28. MNL OL K 26 ME 1082. cs. 1724. 1915 XX. t. 42. asz. és Arányi Olivér jelentése. MNL OL K 26 ME 1186. cs. 893/1918 XX. t.

1631 „Minden ízetlen hyperlojalitás elkerülésével tartozik Ön Románia és intézményei iránt lojalitással viseltetni...” Pro domo. MOL K 26 ME 858. cs. 2801/1903 XVIII. t. 405. asz.

1632 Magyar iskolák elrománosítása. Pesti Hírlap, 1905. márc. 12. A cáfolat A romániai magyar iskolák ügye. Levél a szerkesztőhöz címmel a Budapesti Hírlapban jelent meg. Idézi, Mak-kai 2016, 95.

1633 Mint a regáti és erdélyi viszonyok összemosásával tette az Epoca című lap. Idézem: BMŰ, 1906. okt. 21. L. még: Hencz 2009, 40.

1634 Ilyen volt Aurél Vlad nejeének a magyar nyelv és a Himnusz elleni kampánya és (le nem töltött) fogházbüntetése, amelyet a hazai és anyaországi román sajtó a budapesti orvos világkongresszus meghívására is megpróbált kiaknázni. RMŰ, 1909. jún. 12.

1635 A magyar beszámolók közül ezért csak két fővárosi lapot idézett. RMŰ, 1909. jún. 15.

1636 Magyar ismertetés a román királyságról. RMŰ, 1912. márc. 28.

1637 Tényfeltáró-elemző cikksorozata *Történelmi igazság és nemzeti sovinizmus* címmel közel húsz folytatást ért meg.

közös (pl. a törökellenes) *múlt* epizódjait a köztudatba visszaemelni próbáló építő írásait.¹⁶³⁸ Ugyanebbe a sorba tartoznak román modernizációról és kulturális értékekről szóló szemelvények, s a dinasztia tagjai előtt tisztelgő írások.¹⁶³⁹ A kiegyensúlyozott szomszédsági kapcsolatok alakításában azonban a magyar lapok mellett a magyar egyesületek is kivették a részüket, s nemcsak az említett jubileumi kiállítás szereplőiként, de mint a román kultúra „fogyasztói”,¹⁶⁴⁰ s mint közadakozók is (a többségi társadalom javára).¹⁶⁴¹

A bevándorlók szószólóinak és orgánumainak békítő megnyilvánulásai és konstruktív magatartása ellenére a román közvélemény továbbra is gyanakvással tekintett a magyarokra. *Valójában a kapcsolatok rendezése nem volt összeegyeztethető a román többségű Erdély elszakításának bukaresti programjával.* (S ezt egy Herczeg Ferenczel folytatott beszélgetésében Ion Slavici maga is elismer-
te.¹⁶⁴²) A román külügyi apparátus ez irányú erőfeszítéseinek mértékére Bukarest 1916. decemberi elfoglalása után derült fény,¹⁶⁴³ a különböző irredenta szerve-

1638 A Magyarok és románok című cikksorozatában írta, hogy a magyarországi tankönyvek egy részében sok felesleges bántás mérgezi a két nép viszonyát, pedig a túlhajtott nemzeti/ségi agitáció fékezésével „meg lehet csinálni a magyar–román békét és barátságot”. RMŰ, 1910. nov. 13.

1639 L. A fejlődő Bukarest. RMŰ, 1909. jan. 6. Romániai városok fejlődése. RMŰ, 1909. máj. 1. Szócs Géza: Petőfi és Eminescu. RMŰ, 1912. márc. 31. Romániai fiatal festők és szobrászok együttes kiállítása. RMŰ, 1910. máj. 1. A királyné, „Carmen Sylva” versei is olvashatóak voltak magyar fordításban. RH, 1909. febr. 21. Carmen Sylva (6.) RMŰ, 1910. júl. 14.

1640 A Magyar Ifjak Köre Eminescu költészetét népszerűsítő előadásokat tartott. Bukaresti magyarok Eminescuért. RMŰ, 1909. máj. 22. RMŰ, 1912. márc. 31. A Szent István Király Egyesület névadó ünnepségén D. R. Rosetti vígjátékát mutatták be a magyar közönségnek. RH, 1908. júl. 26.

1641 A Szent István Király Egyesület pl. 500 lejes alapítványt tett a bukaresti vakok intézete javára, amit a királyné oklevéllel és saját dedikált fényképével honorált. RMŰ, 1909. jan. 13. Később a Resicában történt bányaszerencsétlenség kárvallottjainak küldtek 200 lej támogatást, függetlenül attól, hogy az áldozatok románok, vagy magyarok. RH, 1909. febr. 11.

1642 Herczeg Ferenc írta, hogy Ion Slavici megbékítésére tett kísérletére az író-politikus ekképpen reagált: „Ne higgye, hogy minket okossággal, vagy jóssággal meg lehet nyerni. Mi nem is akarjuk, hogy a magyar kormány jól bánjon a román néppel, jobban szeretnők, ha minél kegyetlenebbül elnyomná. Mert mi nem a megegyezést keressük, nekünk a jövőnk érdekében viszályra van szükségünk.” Idézi: Raffay 2015, 56.

1643 Az Erdély elszakításáért zajló, nyugati közvéleményt is elérő propaganda a Marghiloman-kormány közleménye szerint közel 2,5 millió svájci frankba került Romániának. A Gazeta Bucureștilor szerint e célra 2 350 000 leit (azaz svájci frank értéken ugyanennyit) költött a Brătianu- és Ionescu-kormány. Románia és az erdélyi agitáció. BMH, 1918. júl. 21.

zetek hangulatkeltő, olykor megbotránkoztató akciói viszont tudatosan szították az ellentéteket.¹⁶⁴⁴ A vallási,¹⁶⁴⁵ gazdasági diszkriminációnak,¹⁶⁴⁶ hatósági,¹⁶⁴⁷ sőt rendőri túlkapásoknak,¹⁶⁴⁸ magyar kárvallottjai (is) voltak, ám az idegenellenesség számos megnyilvánulása ellenére a hazai közbeszédben forgó „elnyomás” váddal egy regáti magyar tanító mégis vitába szállt. A befogadó országot nagy olvasztókemencéhez hasonlította, ám a magyarok beolvadását a természetes asszimilációval magyarázta, amiben a magyar kormányzat mulasztásai is közrejátszottak. A szerző felróta, hogy amíg az Egyesült Államok kivándorolt magyarjainak fényes templomokat és iskolákat emelnek, addig ők „itten Romániában, egy hajításnnyira hazánktól mindezeknek hiányában pusztulunk, veszünk.”¹⁶⁴⁹ Csakhogy e vitacikk megírásakor az anyaország már nem csak Amerikában, de a határ mentén élő honpolgárai megtartása, védelme érdekében is fellépett. A regáti diaszpóra immár a magyarellenesség megnyilvánulásokat, s az iskolai vegzá-

1644 A Kultúrliga elnöke az osztrák–magyar konzullal keveredett szóváltásba, amiért védelmére kelt egy pincérnek, aki magyar vendégét anyanyelvén szolgálta ki. A Kutschera–Gradisteanu affér. BMŰ, 1906. szept. 9. Az inzultált magyar–osztrák konzul. BMŰ, 1906. szept. 13.

1645 Vallásos propagandák Romániában. RMŰ, 1909. jún. 5.

1646 A magyar cselédek és idénymunkások bérét (vagy annak egy részét) gyakran visszatartották. A kormány utasította a délkeleti határmegyék főispánjait, hogy tájékoztassák a kivándorlókat a munkaalkalmakról, de – a visszaélések ellen – a szerződéseket az osztrák–magyar konzulok felügyeletével kössék meg. A romániai magyar munkások. RMŰ, 1912. aug. 15.

1647 Az anyakönyvi hivatalokban az adatközlő állítása ellenére ortodox vallást, vagy román nemzetiséget jegyeztek be a kérelmező igazolványába. Az útlevéllal nem rendelkezők neveit gyakran romános írásmóddal rögzítették, s ilyen „ellentmondásos” esetekben a magyar diákokat akár kitilthatták a magyar iskolákból. Újváry István 1910. okt. 29-ei levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 6809/1910.

1648 Egy magyar bérkocsist a feleségével egy étteremben inzultáltak, majd a rendőrsőn nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket okoztak neki. Bántalmazott bukaresti magyar ember. RMŰ, 1910. okt. 13. Minthogy Bartha János orvosi látleletet vettetett fel, s a konzulátuson jegyzőkönyvbe vették az esetet, a feljelentett rendőr ügyében Brătianu kormányfő vizsgálatot rendelt el. Felfofozott magyar bérkocsi tulajdonos. RMŰ, 1910. okt. 16.

1649 Holló János így érvelt: „Nem áll az, h. valóságos elnyomás történik a romániai magyarsággal – és fájdalom, mégis áll az, hogy az eddig kivándorolt magyarság fele elveszett a magyar hazára nézve örökre, visszavonhatatlanul és kipótolhatatlanul, mert elnemzetlenedett, mert elvesztette anyanyelvét, mert többé nem tud arról, hogy ő magyar volt...”. Majd így folytatta: „ő az oka mindennek, mert kivándorolt, mert az idegenben Romániában e nagy olvasztókemencében összeolvadt az idegen anyaggal, a románsággal, nem erőszak útján, hanem templom, iskola és vezető hiányában.” El vagyunk nyomva? BMŰ, 1903. jan.11.

lások esetén is számíthatott az óhaza hivatalosságára – ha nem is a túlhevült sajtó és az ellenzék hangadói által elvárt kardcsörtető formában.¹⁶⁵⁰ Amikor Grădișteanu szenátor a román belügyekbe avatkozással vádolta a regáti magyar intézményeket segélyező budapesti kormányzatot, s követelte a református iskolák megrendszabályozását (mondván, hogy Budapest sem tűri az erdélyi román iskolák bukaresti segélyezését). Tisza István kormányfő azonban a *reciprocitás* elvének emlegetését azzal utasította vissza, hogy a viszonyosság alapján a szenátor legfeljebb a *moldvai csángókra* hivatkozhatna. Azzal a különbséggel, hogy míg a hazai románságnak két egyháza és érseksége, több püspöksége és saját anyanyelvű iskolarendszere van, amelyek a magyar állam anyagi támogatását élvezik, addig Románia a csángókkal szemben „a legnagyobb nemzeti türelmetlenséget tanúsítja, s e népelemnek egyetlen magyar iskolája sincs.”¹⁶⁵¹

A *belügyekbe történő beavatkozás* vádját a katolikus érseki utódlást befolyásoló lobbitevékenység, s a jászvásári püspöki szék magyar (csángó) személylyel való betöltésének szorgalmazása veti fel komolyabban.¹⁶⁵² Igaz, Hornstein érsek – jelentős magyar anyagi támogatást élvezve – Budapesten is részt vett a katolikus intézményrendszer átalakításáról folyó egyeztetéseken, ahol magáévá tette azt az elvet, hogy a magyar többségű eklézsiák és (vegyes) iskolák élén lehetőleg magyar, vagy magyarul értő személyek álljanak, ám az egyházfő „magyar ügynök” voltáról szóló vádat a magyar miniszterelnök képtelenségnek nevezte, mondván, együttműködésük éve alatt politikáról szó sem esett.¹⁶⁵³

1650 Tisza István kormányfő megköszönte a diplomácia vezetőjének, „...hogy a bukaresti magyar iskola ügyében igazunkat határozott fellépésével a román kormánnyal szemben sikeresen megvédte.” MNL OL K 26 ME 575. cs. 333/1903 XVIII. t. 80. asz.

1651 Hiszen míg a román kormány magyar állampolgárságú románokat próbált támogatni, addig Budapest saját kivándorolt állampolgárait vette védelmébe. Miniszterelnökségi levél-tisztázat Gołuchowski Agenor, közös külügyminiszternek, 1904. jan. 3. MNL OL K 26 ME 631. cs. 5337/1903 XVIII. t. 5737. asz.

1652 Utóbbi a csángók katolikusságon belüli magas részaránya „jogalapján”, s a világháború rendkívüli viszonyai között történt. Tegyük hozzá, a remélt eredmény mindkét esetben elmaradt. A bukaresti katolikus érsekek és Kuczka vikárius dotálása is legfeljebb a magyar ajkú hívek vallási szükségleteinek biztosítását, illetve gyermekeik számára az anyanyelvű iskolák zavartalan működési feltételeinek megteremtését szolgálták.

1653 Tisza István levele Agenor Gołuchowskihoz. Tisztázat, 1904. dec. 2. MNL OL K 26 ME 742. cs. 5646/1904 XVIII. t. 1702. asz.

Annak egyéb indoka és célja nem volt, mint a katolikus egyház minél hatékonyabb működése és védelme az ortodox államvallású Romániában. Ez a mértéktartás méltánylást érdemel, amikor Klebelsberg Kuno a Monarchiától, mint nagyhatalomtól a diplomáciai kapcsolatokban, elvben megengedhetőnek tartott olyan lépéseket is, amelyeket az másoktól nem tűrt volna el.¹⁶⁵⁴ Az erődemonstráció ésszerű mértékéről mégis sokat elárul, hogy a szomszédsági viszonyt tovább mérgező öntelt diplomáciai lépések mégsem jellemezték az akció lebonyolítását. Ezt tükrözik a magyar érdekek markáns képviselőt számonkérő hazai újságírói kirohanások épp úgy,¹⁶⁵⁵ mint egyes „bizalmi személy”-eknek a külképviselet óvatos, „megalkuvó” manővereit kárhoztató bírálatai.¹⁶⁵⁶

Ezen álláspontokat mindenesetre érdemes figyelembe venni, amikor mérlegre helyezzük, hogy a magyar kormány titkos nemzetvédelmi programja milyen hatékonysággal szolgálta kivándorolt honpolgárainak érdekvédelmét, s az akció mennyiben érte el kitűzött céljait?

12.4. A Romániai akció mérlege

Döntően kulturális akcióról lévén szó, elsőként az új nemzedékek nemzeti azonosságtudatát leginkább formálni képes oktatásügyet kell megvizsgálnunk. Nos, a fővárosban jelentős beruházások révén mindkét felekezet nagy iskolaközponthoz jutott, tanári lakásokkal, tornateremmel, kantinnal, s a vi-

1654 Klebelsberg 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153/1901 XXXI. t. 811. asz.

1655 Az egyik budapesti lap azt állította, hogy a Kárpátok túloldalán a nemzeti érdekeket nem képviseli senki, s hogy a Monarchia „meghunyaszkodik a kicsiny, de vakmerő Románia előtt.” Pesti Hírlap, 1905. márc. 12.

1656 Újváry 1910. márc. 16-ai levele Bánffy Dezső főgondnok, konventi világi elnökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 72. d. 2163/1910. és Újváry István jelentése az 1911-es évről a Konventi Elnökséghez. RZsL, 2. f. Kül. ir. 74. d. 7863/1911.

láháború kezdetére a külvárosi katolikus központ is megnyitotta kapuit a Cuza Vodă utcában. A szétszórtságban élő családok gyermekei a határ menti bentlakásos magyar közegben iskolázódhattak, a továbbtanulás lehetőségével; miután a regáti képzés az iparos továbbképzés, a tanonc- és polgári iskolai oktatás megszervezése ellenére *zsákutcás* maradt. A magyar diákok ugyanis csak terhes különbözeti vizsgák letétele után folytathatták tanulmányaikat a román iskolarendszerben, amely a képzett vezetői réteg kinevelésének kockázatos útját kínálta, hiszen kizárólag a román kultúra értékeit közvetítette. Az anyaország által kínált ösztöndíjas képzés ezzel szemben csak erősíthette a saját kultúrához, s az óhazához való kötődéseiket. Ideális esetben. Az ösztöndíjas „vetés” ugyanis nem mindig szökött szárba, s ha igen, akkor sem hozott mindig jó gyümölcsöket... Az eltérő követelményszint, szokások, életfenntartási körülmények éppúgy eltéríthették a jelölteket pályájukról, mint a kellő alkalmazkodási készség, szorgalom, vagy erkölcsi állóképesség hiánya. Voltak, akik effélék miatt pályaelhagyók lettek. Mások sikeresen vették ugyan az akadályokat, de kedvező álláshoz jutva nem tértek vissza a diaszpórába, s ezzel a képzésükre fordított „beruházási javak” a kintiek számára nem hasznosultak. Az alapvető gondot tehát a „*menni, vagy maradni?*” választása okozta. A távlati célt, a hazatérést nyilvánvalóan keresztezte a saját kisközösség erősítésének, s majdani vezetésének aktuális igénye. Csakhogy erre sem volt mindig megfelelő fogadókészség! A társadalmi ranglétrán feljebb jutó végzett ösztöndíjasokat a kibocsájtó regáti közösség új minőségükben gyakran nem fogadta el. Szakértelmüket megkérdőjelezték, megváltozott magatartásukat, stílusukat fölényeskedésnek, legalábbis hűtlenségnek érzékelték. S valamegyest ennek is tulajdonítható, hogy az a kormányzati szándék, hogy az önjelölt egyleti vezetők, a magyar közélet sokszor méltatlan hangadói helyébe jól képzett, kiegyensúlyozott személyiségek lépjenek, csak részben teljesült. A megvalósult gyakorlatot egyébként a túlképzés és alulképzés egyaránt jellemezte. Az okleveles tanítónők létszáma például csakhamar meghaladta az elfoglalható állások számát, míg a hiányszakmákban idomulni kellett a kínálati viszonyokhoz – amelyek ritkán kedveztek a regáti magyar közösségek szükségleteinek. Az ösztöndíjprogram tehát igen ellentmondásos eredményeket hozott.

Az országhatáron belül zajló szlavóniai társakció mérőszámaihoz képest¹⁶⁵⁷ a regáti beiskolázási arányok többek között ezért sem voltak kiugróan jók. Ha azonban figyelembe vesszük a külföldi működési feltételek szorító nehézségeit, akkor már kedvezőbb mérleget vonhatunk. Mégis, némiképp jogosultnak tűnik az akció egyik bizalmi férfinak megállapítása, miszerint tévedés volt a regáti magyar tankötelesek iskoláztatását az elért szintre emelni, hiszen így a magyar állam – nem csekély ráfordítással – csak képzetesebb munkaerőt bocsájtott a román gazdaság rendelkezésére.¹⁶⁵⁸ S ezzel a gyakorlatias felvetéssel cseng egybe a református akció-ág mindenésének, a hitéleti és közösségszervezési küzdelmek egyik főszereplőjének, Újváry Istvánnak az a súlyos aggálya, hogy vajon nem hiábavaló-e a „szétszórt csontok összeszedésére és felélesztésére” irányuló minden erőfeszítés?¹⁶⁵⁹ Nos, ezzel az esperes lényegileg a diaszpóra-gondozás örök dilemmáját fogalmazta meg – amennyiben csupán a ráfordítások és a „megtérülés” rideg számoszlopaait vizsgáljuk. A magyar kormány szándékait azonban a népesség- és munkaerő megtartás mellett egyfajta együttérzésből fakadó felelősségvállalás is jellemezte. Klebelsberg Kuno még az akció kezdetén a kívándoroltak támogatásáról azt írta: „elvitathatatlan jogunk, sőt kötelességünk”.¹⁶⁶⁰ S évtizedeken keresztül ugyanezt gondolták a regáti magyarok is, míg végre kézzelfogható segítség érkezett a Kárpátok túloldaláról. „Magyarországnak érettünk áldozni erkölcsi kötelesség” – írta a magyar újság szerkesztője, Vándory Lajos még a „nagy keleti válság” idején.¹⁶⁶¹ Csakhogy jól kimunkált szociálpolitikai program nélkül sikeres nemzetpolitikát folytatni már akkor sem lehetett. A birodalmaktól határolt és egy fél országnyi, saját állami létre vágó nemzetiséggel küszködő magyarság erejét gyarapítani a politikai bázis kiteljesítésének reformkori receptjével lett volna lehetséges. Feltéve, ha a jogkiterjesztés együtt jár a biztos

1657 Az autonóm Horvátországban – igen ellenséges közegben – több mint 100 iskolában 250 fős tanítói karral mintegy 12 000 magyar diák anyanyelvi képzése valósult meg, ami a tanköteles korosztály 80-85%-át jelentette. Makkai 2003, 348.

1658 Érdekes tanulmányok. RMÜ, 1910. júl. 10.

1659 Újváry 1906. aug. 22-ei egyházlátogatási beszámolója Bartók püspökhöz. RZsL, 2. f. Külügyi ir. 52. d. 222/1906.

1660 Klebelsberg 1901. szept. 17-ei emlékirata. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3153./1901 XXXI. t. 811. asz.

1661 BH, 1877. márc. 27./ápr. 8.

megélhetés lehetőségével. Amiként az Oszmán Birodalom szorításából kibontakozó szerb és bolgár politikai elit próbálta a kisbirtokos parasztság szilárd bázisán.¹⁶⁶² Valójában a bojárok vezette Romániában is a paraszti világot tekintették a nemzet romlatlan ősforrásának, s (Kogălniceanutól¹⁶⁶³ Mihalachéig¹⁶⁶⁴) népbárát törvénykezéssel igyekeztek javítani életlehetőségeiken, különösen a ketős bérleti rendszer katasztrofális hatásaként kiobbant 1907. évi parasztfelkelés után. Az, hogy az effajta felfogást általában szemérmes hallgatás övezte, nem jelenti azt, hogy egészen idegen lett volna a magyar politikai gondolkodásban.¹⁶⁶⁵ A szocialista agitációban sürgetett társadalmi gondoskodás azonban nem vált a nemzetpolitika egyik vezérfonalává.¹⁶⁶⁶ A születési arisztokrácia (és a gazdasági elit) a visszatérés bizonyossága nélkül eresztette szélnek a magyarság sűrű rajait (s persze ruszinok, szlovákok tíz- és százazeireit is). Sok százezer holdas birtokaikra nem a nemzet megmaradásának zálogaként tekintettek, csupán, mint a haszonszerzés forrására.¹⁶⁶⁷ Szemléletük nélkülözötte a belátást, hogy a kétkezi kismemberek életminőségének javítása hosszabb távon saját érdekeiket is szolgálja. *S a nemzeti érdekközösség belátása, avagy hiánya perdöntő tényező lett a triano-*

1662 Szerbiában a hosszan kormányzó Radikális Párt volt a paraszti érdekek szószólója. Bulgáriában Alexandar Sztambolijszki Földműves Szövetsége, későbbi nevén, a Bolgár Földműves Népi Szövetség (Bălgarskijat zemedelski naroden sąjuz – BZNSz) a hatalmi berendezkedés radikális átalakításával is megpróbálkozott, de politikai egyensúlyt teremteni nem tudott. Jelavich 1996/1. 21–22., 39–40.

1663 Mihail Kogălniceanu román miniszterelnök, 1864-ben fogadtatta el földreformját egy erős kisbirtokos osztály (végül sikertelen) megteremtése érdekében. Jelavich 1996/1. 258–259.

1664 Ion Mihalache a regáti Román Parasztpárt vezetője, agrárminiszter a Vaida-Voevod kormányban. Jelavich 1996/2. 145–146.

1665 Ezt tanúsítják a Gyáriparosok Országos Szövetségének 1907. évi tanácskozásán elhangzott elemzések. A kivándorlás (II.) BMŰ, 1907. jún. 30. (III.) BMŰ, 1907. júl. 1. (IV.) BMŰ, 1907. júl. 7. S a konzervatív Klebelsberg Kuno is halaszthatatlan teendőnek nevezte a földosztást. Huszti 1942, 32. Neményi Bertalan? [Imre? MB], aki 1911-ben egy MTA pályázatra foglalta össze elképzeléseit a földéhség miatt, ugyancsak a parcellázást, belső gyarmatosítást és telepítést jelölte meg elsődleges teendőnek. Puskás 1982, 46. Hegedüs Lóránt is mélyreható föld- és erdőreformot kívánt, Hegedüs 1902, 73., 94–96.

1666 A baloldali osztályharcos agitáció sem volt ellentmondásokról mentes, hiszen a marxizmusban meggyökeresedett „reakciós tömeg”-elmélet cseppet sem kedvezett a munkás-paraszti szövetség kiteljesedésének.

1667 Erről tanúskodik, hogy még 1913-ban is olcsó ruszin és román munkaerőt alkalmaztak a Csík megyei erdőgazdálkodásban, miközben a székelyek ezrei földönfutóvá lettek. Miért pusztul a székelység? RMŰ, 1913. febr. 16.

ni amputáció idején, amikor az elszakadó nemzetiségi és anyaországi elitek első dolga lett a magyar tőkejavak és nagybirtokok kisajátítása és szétosztása – nem utolsó sorban saját kisparaszti tömegeiknek, a méltán „demokratikusnak” nevezett utódállami földreformokban...

Történt mindez annak ellenére, hogy már az akció kezdetén elfogadottá vált, hogy a nemzetgondozási célok nem teljesülhetnek a kivándoroltak gazdasági támogatása nélkül.¹⁶⁶⁸ Mi több, ennek a „befektetésnek” hosszabb távú hasznaival is számoltak.¹⁶⁶⁹ A túlzott várakozásokhoz képest a magyar kormányfő a valós viszonyokhoz igazodott, amikor 1906 őszén hitet tett amellett, hogy a regáti magyar kulturális intézményháló megteremtését gazdasági lépések követik, hogy a létfenntartásukban is segített és megtartott kivándorlók egy kedvezőbb gazdasági helyzetben visszatérhessenek az óhazába.¹⁶⁷⁰ S ha ennek jogszabályi feltételeit tekintve volt is előrelépés,¹⁶⁷¹ a gazdasági környezet vonatkozásában érdemi javulás nem történt. Erről tanúskodtak az 1910-ben tartott gyergyószentmiklósi székely kongresszus munkalehetőséget és a hazaköltözés támogatását¹⁶⁷² követelő, vagy a regáti bérektől változatlanul elmaradó hazai keresményekről szóló¹⁶⁷³ indulatos felszólalásai. Az iparosokat viszont a hazai gyáripár termékeinek magasabb minősége és mérsékeltebb árai tartóztatták, hiszen a kiélezett verseny szülőföldjükön nem sok esélyt kínált a megkapaszkodásra. A budapesti cselédbérek ugyan hamarosan utolérték a bukarestieket, s a mindennapi élet is megdrágult a román fővárosban, ám (a csökkenő inten-

1668 Románia, 1902. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz.

1669 A kivándorolt németek gazdasági magatartását tanulmányozva a mintegy harmincezres bukaresti magyarságot fogyasztópiaci tényezőként vették számba a magyar külkereskedelmi forgalom balkáni bővüléséhez. Miniszterelnökségi bizalmas átirat Láng Lajos kereskedelemügyi miniszternek Fogalmazvány, 1903. febr. MNL OL K 26 ME 744. cs. 406/1903 XVIII. t. 406. asz.

1670 Wekerlének a közös külügyminiszterhez intézett átirata. Tisztázat, 1906. nov. 14. MNL OL K 26 ME 744. cs. 6063/1906 XVII. t. 4042. asz.

1671 Poliány már 1904-ben az élethosszig tartó állampolgárság nyugati gyakorlatát ajánlotta a kormányzat figyelmébe, s a visszahonosításban az ügyintézés teljes illetékmentessége mellett érvelt. Poliány Zoltán 1904. ápr. 14-ei jelentése. 65. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

1672 A Székelyföldi Kirendeltség működését is több felszólaló hevesen bírálta. RMŰ, 1910. szept. 1.

1673 Érdekes tanulságok. RMŰ, 1910. júl. 10.

zítású) munkaerő-áramlás irányát mindez nem tudta megfordítani. A beígért gazdasági intézkedések elmaradtak, illetve megrekedtek egyes hazai nagyvállalatok részéről a székely iparosságnak kínált alkalmazási kvóták megállapításánál és néhány államilag támogatott, ám önerős földparcellázási akciónál.¹⁶⁷⁴ A kormányzat kénytelen volt belátni, hogy a kiáltó szociális bajokon célszerű volna közérzetjavító intézkedésekkel enyhíteni.¹⁶⁷⁵ Ezért került be a *Romániai akció* programjába is a *cseléd- és munkásotthonok* felállításának terve a lecsúszás veszélyének leginkább kitett társadalmi csoportok védelmében.¹⁶⁷⁶ Noha voltak (pl. a statisztikus Vargha Gyula) akik a *szociálpolitikai gondokat nemzetpolitikai eszközökkel* (pl. tömeges telepítéssel) kívántak orvosolni.¹⁶⁷⁷ Azonban ennek inkább a fordítottja hozott korlátozott eredményeket. Nevezetesen a „*faji erő megóvása*” szempontjából helyes döntés született a regáti magyar árva- és félárva gyermekek hazahozataláról, és gyermekmenhelyi, illetve nevelőszülői ellátásáról. A szórványban élő tanulók magyarként való megmaradásához is vélhetőleg az utolsó szalmaszálát jelentette a predeáli és berecki bentlakásos intézet, amelyek további boldogulást kínáltak neveltjeik számára az óhazában, rendszerint „családegyesítéssel”, a szülők és családtagok hazatérésével. A kivándoroltak tömeges visszatelepedésének azonban sajnálatos módon nem az anyaország szociális kedvezményeinek kínálata, még kevésbé a csábítóan vonzóvá tett munkaerő-piaci feltételek adtak lendületet, hanem a gazdasági diszkriminációval súlyosbított regáti megélhetési gondok, s a politikai helyzet megromlása a térségben, amely Bosznia vészterhes annexiójától gyűrűzött a két Balkán-háborún át a világégésig.

A világháború kirobbanása után a *szövetséges* Románia „semlegességet” hirdetett és magasra csaptak a Monarchia, illetve Magyarország elleni in-

1674 MNL OL K 26 ME 919. cs. 1923/1909 XVII. t.

1675 Az akciónak egyik fórumát kizárólag a húsba vágó szociális kérdéseknek szentelték. Tisza István kormányfő átirata Agenor Gołuchowski külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. jan. 8. MNL OL K 26 ME 858. cs. 5338/1903 XVIII. t. 405. asz.

1676 Átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. ápr. 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz. Klebelsberg Kuno 1917. április 1-ei programbeszédében földreformot és munkásotthonok felállítását javasolta. Makkai 2012, 13.

1677 A kivándorlás (IV.) BMÜ, 1907. júl. 7.

dulatok. Hatására felgyorsult a magyarság hazaáramlása. Az óhaza azonban most sem a hamisítatlan anyaország képében mutatkozott: a visszatelepedési támogatást feltételekhez kötötte (saját erő vagy szakképzettség, hazafias értékrend). A hazatérőknek politikai szűrőn is át kellett esniük, hogy a „selejtés elemek” ne fertőzzék a honiakat a szocializmus tanaival.¹⁶⁷⁸ Az egykori kibocsátó önkormányzatok is csak vonakodva kapcsolódtak be a visszahonosítás folyamatába.¹⁶⁷⁹ (S ezek az ellentmondások meglehetősen zavart keltettek a regáti magyarok körében, miközben nem kevesebbről, mint romániai egzisztenciájuk, kötelékeik végérvényes felszámolásáról kellett döntenüik.) Bukarest ezzel szemben gyors és engedékeny lépéseket tett az oly sokáig blokkolt román állampolgárság megadására¹⁶⁸⁰ – hogy a hontalanok munkaereje, adója és „vére” a választott hazáé legyen. Ám attól, hogy a kenyéradó új haza végül eltaszította, vagy beolvasztotta idegenből jött polgárait, még nem lett édesebb az anyaország megkéséset, tétova ölelése! A dualista magyar állam vezetése továbbra sem gondoskodott állampolgárai százezreinek megélhetéséről, így nem csoda, hogy a regáti magyar férfiak közül sokan, különösen a „hontalanná” lettek nem tettek eleget az óhazából érkezett behívóparancsnak. Próbáltak túlélni, s egerutat nyerni a zavaros időkben, még ha a hirtelen megnyíló román állampolgárság elfogadásával „gyászhuszár” vagy „katonaszökevény” lett is belőlük (s gyermekeiknek sem volt helye többé a magyar tanintézetekben). A sors íroniája, hogy a két hon közötti hányódás számukra úgy ért véget, hogy – immár „állampolgári jogon” – késlekedés nélkül román katonazubbonyba bújtatták. Amikor a határ túloldalán a frontról hazaözönlő erdélyi román sorstársaik éppen kivetkőztek a csukaszürke K. u. K. egyenruhából s a várva várt *elcsatolás/egyesülés* fejleményeit figyelték; a bukaresti magyar iparossegédek talán ép-

1678 Miniszterelnökségi átirat a hazatelepítésről a földművelésügyi miniszterhez, 1912. aug. 29. MNL OL K 26 ME 945. cs. 4301/1912 XV. t.

1679 Poliány a beszédett konzuli díjak átcsoportosításával javasolta érdekelte tenni a vonakodó érintett önkormányzatokat. Poliány 1904. ápr. 14-ei jelentése. 66. MNL OL K 26 ME 604. cs. 636/1904 XVIII. t. 636. asz.

1680 Pusztai igénybejelentés és 40 bani illeték volt az állampolgárság elnyerésének feltétele. A romániai római katolikus magyar missio záró jelentése az 1915/16. iskolai évről. Kuczka Ágost 1916. júl. 3-ai beszámolója. MNL OL K 26 ME 1081. cs. 2559/1916 XVIII. t.

pen az óhaza ellenében vagoníroztak, hogy a világháború utolsó előtti napján megüzent hadiállapotban Nagy-Románia megszületésének kényszerű részesei legyenek... S az efféle abszurd helyzetek ellen 1918 őszén már nem volt orvos-ság. Az ezeréves Magyarországot a világháború maga alá temette, s a történelem nem kínált több esélyt Klebelsberg 30 évre kidolgozott nemzetpolitikai programjának teljesüléséhez. A kiegyezéstől számított fél évszázad, a „boldog békeidők” haladéka gyorsan lepergett, de a mutató gazdasági és kulturális eredményeket nem tetőzte be egy sikeres érdek- és értékharmonizáció magyar és nem magyar, tehető és nincstelen között. A Kárpát-medence természetes földrajzi és gazdasági egységét képmutató nagyhatalmak és mohó szomszédok a győztes jogán s a „kárpótlás” okán új erőterekbe próbálták tagolni. (Tegyük hozzá, mostanáig épp oly sikertelenül, mint amennyire kudarcot vallott a dualista korszak magyar elitje is az itt élő nemzetek kölcsönös tiszteleten alapuló megbékítésében.)

A vereség és felbomlás előérzetével (még az 1916. évi első román betörés idején) Klebelsberg ezért ostromozta indulatos szavakkal a sajtóit, s kérte számon rajtuk a *nemzeti összetartás és áldozatvállalás* hiányát: „A harcolók jó része paraszt és mezei munkás; ezek nem értik meg, miért kell a románok ellen harcolni, akiket békében a nagyurak, hogy olcsóbb munkaerőt kapjanak, való-sággal becsalogatnak.”¹⁶⁸¹ A Kárpát-medence peremvidékeinek nemzetiségi túlsúlyt mutató valóságát így nyilvánvalóan nem lehetett a nemzetállami normák szerint átformálni. S a 20. század első éveiben elindított nemzetgondozási akciók nem is ezen a csapáson fejtették ki üdvös hatásukat. Mint láttuk, a *Romániai akciónak* ennél korlátozottabb céljai is csak részlegesen teljesültek, mégis fontos nemzetpolitikai eredménynek számít, hogy a korábbi éra önelégült és nemtörődő viszonyulásán túllépve egy tervszerű, részletekig kidolgozott és végigvitt programmal próbáltak a magyarság meggyengült térségi pozícióin javítani. S ezzel a kormányzat érdemi választ adott az ellenzék elmarasztaló kritikájára. Lukáts Gyula képviselő még az akció kezdetén okkal vetette a kormányzat szemére, hogy a szomszédos Szerbia és Bulgária is többet áldoz határon kívül élő

1681 Idézi: Makkai 2012, 12.

honfitársaira, mint Magyarország.¹⁶⁸² Az anyagi ráfordításokat illetően csakugyan megállapítható, hogy a *Romániai akcióban* mindvégig tervszerű takarékoskodás¹⁶⁸³ érvényesült. Ennek ellenére a kormányzat nem zárkózott el a feladatkörök bővítésétől, noha e differenciálódás fedezetét esetenként pénzügyi átcsoportosítással, elvonásokkal teremtette meg. Ezeket a döntéseket a romló feltételekkel és a külhoni magyarok önerős szerveződésének „pedagógiai” elvével¹⁶⁸⁴ indokolták. A széthullás küszöbén azonban a kortársak már egészen más nézőpontból értékelték az elvégzett munkát. Petri Pál, a délszláv területeken zajló program egyik irányítója 1919 végén önkritikusan azt írta a külhoni akciókról, hogy „Az e célra fordított anyagi eszközök [...] sohasem állottak arányban a cél fontosságával.”¹⁶⁸⁵

Az utókor bírálatai részben annak tulajdoníthatóak, hogy a program titkos jellege miatt nem értesültek kellő részletességgel a nemzetgondozási akció szervezeti és gazdálkodási hátteréről. A bukaresti reformátusság két világháború közötti elszánt vezetőjének, Nagy Sándornak arról sem volt tudomása, hogy a protestáns intézményhálózatot nem a hívek adományaiból és egyházi költségvetésből fejlesztették, hanem kormányzati forrásokból.¹⁶⁸⁶ A lelkész ugyanakkor – a diplomáciai viszonylatok jelentőségét alábecsülve –, a román állampolgárságú csángók kirekesztését a támogatásokból tudatos „feláldozásnak” és „árulásnak” nevezte.¹⁶⁸⁷ Véggkövetkeztetéseit tekintve Petri Pál, érintett volta ellenére, hasonlóan szigorú álláspontra jutott, mondván, hogy az akció legfőbb célja, a kivándoroltak nagyobb arányú hazatelepedése, a földreform elszabotálása miatt maradt el. S a másodlagos cél, a választott hazában élők

1682 MNL OL K 26 ME 548. cs. 944/1902 XXII. t. 672. asz.

1683 Gaál Gyula, a Földművelésügyi Minisztérium szaktudósítója – ismerve felettesei elvárásait – a kikötői munkásoknak és a cselédeknek tervezett szociális ellátó intézményeket mérsékelt költségvetésből javasolta megvalósítani. Átirat a közös külügyminiszternek. Fogalmazvány, 1904. ápr. 14. MNL OL K 26 ME 659. cs. 1710/1904 XVIII. t. 411. asz.

1684 Románia, 1902. MNL OL K 26 ME 548. cs. 4644/1902 XXII. t. 672. asz.

1685 Petri 1919. dec. 11-ei emlékirata a Propaganda Minisztérium liquidálásáról. MOL K 26 ME 1240. cs. sz. n./1920 XLIII./C. t. Petri Pál a Julián Egyesület ügyvezető igazgatója, s majdan Klebelsberg államtitkára volt.

1686 Nagy S. 2000, 232. A lelkész 1922-től 1941-ig szolgált Bukarestben.

1687 Nagy S. 2000, 238.

nyelvi-nemzeti azonosságának ápolása és megtartása pedig a helyi vezetők alkalmatlansága s a „külföldi telepekkel való személyes érintkezés hiánya” miatt szenvedett kudarcot.¹⁶⁸⁸ S noha okfejtését a Tanácsköztársaság kimúlása után néhány hónappal politikai mellézköngék terhelték,¹⁶⁸⁹ láttele a lényeket ragadja meg, hiszen az önfenntartás képessége, s az anyagi javak „megfelelő” arányú birtoklása csakugyan az egészséges öntudat alapja, egyben a nemzeti öntudaté is. A másik fontos tényező, a kulturális javakból való részesedés, hogy a honpolgár képes legyen sorsközösséget, de legalábbis szoros kötődést érezni és kölcsönös felelősséget vállalni nemzettársaival. Ám a mulasztás éppen itt tűnik súlyosabbnak. A magyarul nem tudó,¹⁶⁹⁰ mogorva szász és román konzulátusi alkalmazottak és az akciót ugyancsak hűvös távolságtartással intéző miniszterelnökségi és egyházi tisztviselők leereszkedő magatartása,¹⁶⁹¹ de a tanítók, lelkészek gyakori szereptévesztése is sok hibás döntés, és eljátszott esély okozója lett. A való élet visszásságai, s az akcióban szerepet játszó megbízottak, közreműködők emberi esendősége mindenesetre meglehetősen ellentmondásban álltak a támogatáspolitikai alapelvekkel, amelyeket a kezdetekkor emelkedett felfogásban írtak körül; az eljárásmódot illetően ilyen lefegyverző hitvallással: „A romániai magyarok dolgait erős faji szeretet és igazán önfeláldozó hazafiúi buzgóság nélkül intézni nem lehet.”¹⁶⁹² S Nagy Sándor, a trianoni nemzedék bukaresti gyülekezeti pástora ugyancsak „a megtartó szeretet”¹⁶⁹³ lelkületével kívánt a jelképes elkőborolt „századik bárány” nyomába eredni, félresöpörve elődjének, Újvárynak az „elszórt csontok életre keltésével” kapcsolatos kételyeit. Azt azonban maga is látta, hogy a „pásztorlás” teendőihez

1688 A földreformról ezeket írta: „Kint tartózkodó véreink között a visszavándorlás direkt előmozdítására irányuló akció, főleg a hazai birtokviszonyoknak a parasztság terjeszkedését meggátló kialakulása következtében nem is indulhatott meg.” Petri 1919. dec. 11-ei emlékirata. MOL K 26 ME 1240. cs. sz. n/1920 XLIII./C. t.

1689 Diagnózisában effélék is szerepelnek: „itt is a magyar faj pusztulását okozó destruktív elemek ragadták kezükbe a kolóniák szellemi vezetését, külföldi magyar egyesületeink nagyrésztben nem faj-magyarok által vezetett reklámizű alakulások.” Uo.

1690 MNL OL K 26 ME 659. cs. 4283/1904 XVIII. t. 411. asz.

1691 Nagy S. 2000, 234.

1692 Emlékirat a romániai magyar kivándoroltak szervezése tárgyában, 1901. júl. 12. MNL OL K 26 ME 548. cs. 3879/1901 XXXI. t. 811. asz.

1693 Nagy S. 2000, 240.

nem mindenki érzett kellő elhívást. Így az ösztöndíjas képzésből visszatértek egy része sem, akiknek közösségépítő elszántságáról a lelkész azért festett lehangoló képet, mert a „pártfogók” már kiválasztásukat sem (vagy nem csupán) szellemi-erkölcsi értékeik szerint végezték.¹⁶⁹⁴ S a diaszpóra-magyarok társadalmi együttműködését nem csak a *protekció* torzította, de az a felelőtlen hozzáállás is, hogy a szellemi-lelki hatásgyakorlás célcsoportjai közül hagyták kihullani a fokozott gondoskodást igénylő rétegeket.¹⁶⁹⁵ Márpedig éppen az ő érdekükben lett volna szükség türelmes és kitartó munkálkodásra! A szerencsétlen sorsú *hungarák* megmentéséért hiába rendeztek nemzetközi büntetőjogi konferenciát, s vezettek be az emberkereskedelem korlátozására határátlépési szigorításokat – a megélhetési okok változatlanul hagyásával, s a személyes odafordulás híján nem lehetett a székely kongresszusok egyik fő követelését teljesíteni: megfélekezni a cselédlányok ezreinek külföldre széledését. Akik az idegenben, végtelenített munkaidejük miatt a honfitársak táncmulatságaira is bajosan jutottak el, még kevésbé templomba, vagy a Magyar Társulat olvasótermébe – magyar szóra, egy jó tanácsra. Nincsen tudomásunk arról, hogy enyhült-e a regáti magyarok legnépesebb csoportjának¹⁶⁹⁶ a fizikai kiszolgáltatottsága a tervezett *cselédotthonok* jóvoltából. Vélhetően legtöbbjük számára az „intézményes” és „felebaráti” segítség egyaránt elmaradt, így hát sodorta őket az élet szennyos árja, s lettek jó esetben is bojárak kitartottjai, vagy kereskedő- és kocsmáros-feleségek,¹⁶⁹⁷ akikről névváltoztatásuk után már

1694 A lelkész csak abban téved, hogy az ösztöndíjakról valahol magas szinten, hozzá nem értő bürokraták döntöttek, holott jobbra éppen azok a lelkészek és tanítók, akik megbízóik felhatalmazásával helyismeretük és józan mérlegelésük szerint kellett volna, hogy a legalkalmasabbakat javasolják a kedvezményre. Nagy S. 2000, 235–236.

1695 Mint tette ezt a Romániai Magyar Újság vezetése, mely azzal az indoklással próbált szabadulni a kormánytámogatás fejében vállalt ingyen lappéldányok előállításának költségétől, hogy a kedvezményezettek nem csak szegények, de műveletlenek is, akiknek a hazafiságán így a lap sem tudna érdemben javítani. Fogalmazvány a közös külügyminiszternek, 1913. márc. 20. MOL K 26 ME 1082. cs. 1795/1913 XX. t. 581. asz.

1696 A cikk írója szerint a székelyföldi kivándorlók 67%-a fiatal nő és leány volt. Veridicus: A kivándorlás mocsaraiból. (1.) RMŰ, 1911. júl. 27. Hasonló, de tényyszerűbb adatokat közölt a galaci konzulátus munkatársa: az itteni magyar kolónia mintegy 60%-a nő volt (kb. 1500 fő). S közülük 1232 (81%) cselédként szolgált. (Hatvanan 15 év alattiak!) A galaczi magyarok száma (2.) BMŰ, 1902. szept. 21

1697 Kertész József, bukaresti tanító szerint „Görög, szerb, bolgár sok esetben román vagy német

csak kevesen tudták, mert (sebzett önérzettel, és/vagy a neofiták friss öntudatával) váltig tagadták, hogy – magyarnak születtek...

A regáti magyarok megtartásáért zajló titkos kormányzati segélyprogramot tekinthetjük úgy is, mint a darwinista létharc egyik kelet-európai epizódját, s ebben az összefüggésben érvényes a neves demográfus megállapítása, miszerint a két dunai fejedelemség, s az 1859-es egyesülésükkel megszülető Románia „*a magyarság évszázados nagy temetője*” volt.¹⁶⁹⁸ Ez esetben a magyar történettudomány nem térhet ki az elől, hogy összehasonlító vizsgálatok egész sorát végezze el annak megállapítására, hogy regionális viszonylatban milyen hatékonysággal működött a dualizmus kori magyarság önvédelmi mechanizmusa. Megismerve egyúttal az állam fedőszerveként működött Szent László Társulattal (és a Julián Egyesülettel) rokon Román Kulturális Egység Ligája, az osztrák-német Deutscher Schulverein, az olasz Lega Nazionale, a horvát Družba sv. Ćirila i Metoda, a szerb Društvo Sveti Sava, vagy akár a görög Ethniki Etaireia törekvéseit, sajátos módszereit és ezek eredményét a nemzeti közösség anyaországi joghatóságon kívül élő tagjainak gondozásában.

S mennyivel célra vezetőbb lenne, ha egy ilyen széles körű kutatást a szomszéd népek tudományosságával karöltve végeznénk el, s jutnánk szélesebb összefüggésekben olyan dialektikus felismerésekre, hogy saját kulturális örökségét ápolva melyik náció milyen sikerrel szerzett érvényt saját politikai érdekeinek; s ugyanakkor mennyire volt megengedő, elfogadó más népek hasonló törekvéseivel szemben.

Ám sajnálatos módon nem lehetnek illúzióink afelől, hogy e vizsgálódások eredményeit régióink tudományos és politikai fórumai – rövidlátó érdekektől vezetve – mennyire másként értékelnék... Az önigazolás készítése, s a bűnbakkeresés ösztöne ugyanis igen mélyen van kódolva a nagyhatalmaktól szorongatott Duna-völgyi népek habitusában, hiszen tagadhatatlanul szükségük volt bizonyos önszuggeszcióra, bocsánatos öncsalásra a pusztta túléléshez. Ám gyökeresen megváltozott viszonyok között, manapság ugyanehhez őszinte

---

korcsmárosnak, kereskedőnek többnyire mind magyar származású neje van, de erről tudni már egyik sem akar.” BMŰ, 1902. máj. 25.

1698 Thirring 1904, 6.

szembenezésre volna szükség – a kettős kötődésű diaszpórák és történelmi kisebbségek közvetítésével, az őket eltető „megtartó szeretet”-től¹⁶⁹⁹ katalizálva.

Mert a közös munka így válhat tárgyilagos (kár)felméréssé saját mulasztásainkról, túlkapásainkról, s olykor elbukó, de akár követésre méltó kezdeményezéseinkről is. Eredményeinket szembesítve így juthatunk előítéletektől mentesített, érvényes ön- és szomszédságismerethez. Mert évszázadok óta hiába ítéltettünk együttműködésre, ha a trianoni békediktátum 100 éves évfordulóján még mindig egy legyőzött nép, és revánstól tartó győztes szomszédjai méregetik egymást a Kárpát-medencében. Mert az első világháború után felelőtlen békecsinálók az önrendelkezés elvére hivatkozva, de a népszavazást mellőzve parcellázták szét a soknemzetiségű Magyarországot, s ezzel egy rőfnyi és múlékony előnyt adtak az ugyancsak soknemzetiségű utódállamoknak a darwini létharc lokális megvívásához. Ugyanakkor a régiót – ezúttal a visszajáról – újól a nemzeti kizárólagosság gyötrelmes útvesztőjébe taszították. S elgondolkodtató, hogy a sorstárs nemzetek elitjeit a német, majd szovjet expanzió sem döbbsentette rá öngyilkos versengésük hiábavalóságára. Még aggasztóbb, hogy mindmáig – roppant világméretű homogenizációs erők árnyékában – sem jutottak sokkal előbbre a regionális érdek-harmonizációban...

A reményteljes visegrádi együttműködést leszámítva, amely abból a józan politikai belátásból született, hogy napjaink súlyos globalizációs kihívásai idején *a régió népei egymásnak feszülve aligha, ellenkezőleg, csakis kötelékben küzdve őrizhetik meg sajátos értékeiket és önazonosságukat.*

¹⁶⁹⁹ Nagy S. 2000, 240.

IRODALOMJEGYZÉK

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 26. Miniszterelnökség iratai, A *Romániai akció* katolikus és református ágának iratai
- A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára: 2. fond, Külügyi iratok, III. A külföldön élő magyar reformátusok lelki gondozása A. Oláh-moldvai misszió, 42–46. és 48–80. doboz (iratcsomó)

Egyéb források

- Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989) / Szerk.: Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány – Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest – Kolozsvár, 2004. (A magyarságkutatás könyvtára XXVII.)
- [A] balkáni eseményekre vonatkozó diplomáciai ügyiratok, 1912. augusztus 13. – 1913. november 6. Wien, 1914. Cs. és Kir. Külügyminisztérium
- [A] Bukaresti ev. ref. egyházközség 1908. évi értesítője. Bukarest, 1909. A presbitérium kiadása
- [A] Bukaresti ev. ref. egyházközség 1913. évi értesítője. Bukarest, 1914. A presbitérium kiadása
- [A] Bukaresti Szent István Király Egyesület alakulási Emlékkönyve. A bukaresti magyar egyházak és társulatok rövid ismertetésével. Szerk. és kiad.: Bálinth

- János bukaresti főegyházmegyei áldozó pap. Bukarest, 1901.
- Colescu 1905.** Colescu, Leonida: *Recensământul general al populațiunei României din 1899*. Serviciul Statisticii Generale, București, 1905.
- Diplomáciai ügyiratok. Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914. VII. 22 – 1916. VIII. 27. terjedő időben (Osztrák–magyar vörös könyv)* Athenaeum, Budapest, 1916.
- A bukaresti evangélikus református egyházközség 1913. évi értesítője.* Bukarest, 1913. A presbitérium kiadása.
- Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992 között.* Összeáll.: Varga E. Árpád, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest–Csíkszereda, 1998.
- MSK 64.** *Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, Az 1910. évi népszámlálás, Magyar királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1920.*
- [A] *magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913.* Budapest, 1918. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 67.)
- Naptár 1908.** Poliány Zoltán (szerk.): *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára.* Budapest, 1907.
- Naptár 1911.** Ágoston Sándor (szerk.): *Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára.* Méhner Vilmos, Budapest, 1910.
- Naptár 1914.** Ágoston Sándor (szerk.): *A Romániai Magyarok Nagy Képes Naptára (1914).* Méhner Vilmos, Budapest, 1913.
- Pándi 1995.** Pándi Lajos (összeáll.): *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény.* Osiris–Századvég, Budapest, 1995.
- [A] *Romániai missziói egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve, 1902. (szept. 25.) okt. 8.* Bukarest, RZsL, 2. f. Külügyi iratok 48. doboz 512/1902
- Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva–Oláhhonban, 1868; Kovács Ferencz Úti-naplója, 1868.* Imreh Sándor ny., Maros-Vásárhelyt, 1870. [Reprint – Szerk.: Vincze Gábor, Státus, Csíkszereda, 2004.]

Sajtóforrások

- BK:** *Bukaresti Közlöny*
BMH: *Bukaresti Magyar Hírlap*
BMŰ: *Bukaresti Magyar Újság*
BH: *Bukuresti Híradó*
BMK: *Bukuresti Magyar Közlöny*
RH: *Romániai Hírlap*
RMN: *Romániai Magyar Néplap*
RMŰ: *Romániai Magyar Újság*

Felhasznált irodalom

- Auner 1908.** Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlata*. Szent László Társulat, Temesvár, 1908.
- Balaton 2004.** Balaton Petra: *A székely akció története. I/1. munkaterv és kirendeltségi jelentések*. Cartofil, Budapest, 2004.
- Bálinth 1901.** Bálinth János (szerk.): *A Bukaresti Szent István király Egyesület alakulási emlék-könyve. A bukaresti magyar egyházak és társulatok rövid ismertetésével*. Szerk. és kiad.: Bálinth János bukaresti főegyházmegyei áldozó pap, Bukarest, 1901.
- Barabás 1901.** Barabás Endre: A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. *Közgazdasági Szemle*, 25. (1901. jún.) 25. köt. 424–452.
- Barna 1908.** Barna [Barabás] Endre, középajtai: *Románia nemzetiségi politikája és az oláhajkú magyar polgárok*. Az EMKE kiadása. Kolozsvár, 1908.
- Barna 1906.** Barna [Barabás] Endre: *Magyar tanulságok a bukaresti kiállításról*. Stief Jenő és társa, Kolozsvár, 1906.

- Bányai 1992.** Bányai László: A bukaresti magyar egyházzól. Az Ige [Kovácsna] 3. (1992) 1. = 20. sz.
- Beke 1976.** Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*. Testamentum, Bukarest, 1976.
- Beksics 1895.** Beksics Gusztáv: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon*. Az Athenaeum irod. és nyomdai r. társ. kiadása, Budapest, 1895.
- Bethlen 1912.** Bethlen István: *Az oláhok földvásárlásai Magyarországon az utolsó öt évben*. Budapest, 1912.
- Boia 2015.** Boia, Lucian: *Románia elrománosodása*. Koinónia, Cluj [Kolozsvár], 2015.
- Domonkos 2001.** Domonkos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Fekete sas Kiadó, Budapest, 2001.
- Durandin 1998.** Durandin, Catherine: *A román nép története*. Maecenas, Budapest, 1998.
- Egán 1886.** Egán Ede: *Román szomszédaink*. Kilián Frigyes kiadása, Budapest, 1886.
- Hegedüs 1902.** Hegedüs Lóránt: *A székelők kivándorlása Romániába*. Franklin, Budapest, [Klny. a Budapesti Szemléből]. 1902.
- Hanák 1983.** Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918*. MTA, Budapest, 1983. 2. köt.
- Hencz 2009.** Hencz Hilda: *Magyarok román világban. A Kárpáton kívüli román térségben élő magyarok és a bukaresti magyar sajtó (1860–1941)*. = *Maghiarii în universul românesc. Maghiarii din spațiul extracarpatic românesc și presa maghiară bucureșteană (1860–1941)*. Carocom '94 Kft. Bukarest/București, 2009.
- Hory 1913.** Hory András: *Románia termelési viszonyai*. Erdélyi Gazda, Kolozsvár, 1913.
- Husztai 1942.** Husztai József: *Klebensberg Kuno életműve*. MTA, Budapest, 1942.
- Jelavich 1996.** Jelavich, Barbara: *A Balkán története I–II*. Osiris–2000, Budapest, 1996. (Europica varietas)
- Kádár 2013.** Kádár Gyula: „Tiszta” Romániát! (2.) *Háromszék* [Sepsiszentgyörgy], 2013. júl. 20. <https://www.3szek.ro/load/cikk/61830/> (a letöltés

ideje: 2015. október 30.)

- Kemény 1964.** Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez*. III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Kertész 1913.** Kertész József: *Tíz év a romániai magyar misszióban*. Stiff Jenő és társa, Kolozsvár, 1913.
- Kovács 1870.** Veszely, Imets és Kovács utazása Moldva-Oláhhonban, 1868. Kovács Ferencz úti-naplója, 1868. Maros- Imreh Sándor ny. Vásárhelyt, 1870.
- Kovács 2008.** Kovács Dávid: Szabó Dezső Kelet-Európa koncepciója, *Kút*, 7. (2008) 4. sz. 65–81.
- Kovács 2012.** Kovács Dávid: Reformkonzervatív nemzetkonceptió. Klebelsberg neonacionalizmusa. *Rubicon. Történelmi magazin*, 23. (2012) 9–10. sz. = 235/236. sz. 23–27.
- Kovács 2017.** Kovács Dávid: Közös hagyomány és érdekegyesítés. Klebelsberg Kuno reformkonzervatív nemzetkonceptiója, In *Uő: Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017. 95–96.
- Makkai 1996.** Makkai Béla: A magyar kormányzat „Bosniai actio”-ja (1909–1919). *Századok*, 130. (1996) 2. sz. 341–381.
- Makkai 2000.** Makkai Béla: Magyarság-gondozás Bukovinában. *Kisebbségkutatás*, 9. (2000) 3. sz. 446–477.
- Makkai 2002.** Makkai Béla: A kivándorolt magyarság anyaországi támogatása a 20. század elején – Ploiești példáján. *Századok*, 136. (2002) 1. sz. 3–30.
- Makkai 2003.** Makkai Béla: *Végvár vagy hídfő? „Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása” Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában 1904–1920*. Lucidus, Budapest, 2003. (Kisebbségkutatás könyvek)
- Makkai 2004.** Makkai Béla: Az első magyar nyelvű újság Ó-Romániában. *Pro Minoritate*, 2004/tavaszi, 19–36.
- Makkai 2004/b.** Makkai Béla: *Idegenben. Tanulmányok a magyar–magyar kapcsolatok korai történetéből*. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2004.
- Makkai 2009.** Makkai Béla: A magyar–román szomszédságkép alakulása Ó-Romániában a XIX–XX. század fordulóján. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle*, [Kolozsvár] új. sor. 14. (2009) 3–4. [53–54.] sz. 213–235.

- Makkai 2012.** Makkai Béla: Klebelsberg nemzetkonceptiója a dualista korokban. *Rubicon. Történelmi magazin*, 23. (2012) 9–10. sz. = 235/236. sz. 10–13.
- Makkai 2016.** Makkai Béla: *Határon túli magyar sajtó – Trianon előtt. Bukaresti és eszéki magyar lapok az identitásörzés és kisebbségi érdekvédelem szolgáltatában (1860–1918)*. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2016. (Médiatudományi Könyvtár, 23.)
- Nagy B 2010.** Nagy Botond: Székely elvándorlás 2. Székely vendégmunkások Romániában. Határszéli migráció a Székelyföldön. *Transindex*, 2010. szept. 18. <https://multikult.transindex.ro/?cikk=12479> (a letöltés ideje: 2014. május 15.)
- Nagy M 1997.** Nagy Mariann: A növénytermelés regionális szerkezete Magyarországon a dualizmus korában. In: Hanák Péter – Nagy Mariann (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 1997.
- Nagy M 2007.** Nagy Mariann: Közösség vagy egyén? A szász-román régió és Dél-Erdély a 20. század elején. In: Dévényi Anna – Rab Virág (szerk.): *Receptek válságra. Pénz és gazdaság a 20. század első felében*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2007.
- Nagy M 2008.** Nagy Mariann: Nemzetiségi régiók, agrárregiók. *Közép-Európai Közlemények*, 2. (2008) 1. sz. 86–98.
- Nagy M 2015.** Nagy Mariann: *Agrárregiók Magyarországon a 20. sz. elején*. PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs 2015.
- Nagy M 2017.** Nagy Mariann: Közös haza vagy magyar ország? A soknemzetiségű ország realitásai és mítoszai. In: Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2017.
- Nagy S 2000.** Nagy Sándor: *A regáti magyarság. Tanulmány a havasföldi és moldvai szórványmagyarságról*. Sajtó alá rend. bev. és jegyz.: Sz. Nagy Csaba. Kalota Könyvkiadó – Zé Könyvkiadó, Kolozsvár–Sopron, 2000.
- Oberding 1940.** Oberding József György: *Az ó-romániai magyarság*. (A pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványa, 11.) Pécs, 1940.

- Pákéi 1910.** Pákéi Sándor József: *[Az] EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910.* EMKE, Kolozsvár, 1910.
- Puskás 1982.** Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Putnik 1901.** Putnik Béla: Magyar kivándorlók Galaczon. *Közgazdasági Szemle*, 25. (1901) 26. köt. 826–832.
- Raffay 2015.** Raffay Ernő: Goga Octavian a magyar kultúra nemzeti karakterének sorvadásáról és ennek okairól. In: Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére.* Károli Gáspár Református Egyetem – L Harmattan Kiadó, Budapest, 2015. 51–66.
- Seres 2002.** Seres Attila: „Csángómentés” Moldvában a XIX-XX. század fordulóján. *Pro Minoritate*, 2002/tél, 17–47.
- Seres–Dömötörfi 2010.** Seres Attila – Dömötörfi Tibor: Magyar iskolakérdés Brailában a két világháború között. *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle* (Kolozsvár), új sor. 15. (2010) 3–4. 167–224. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/pdf/007muhely.seres-domotorfi.pdf> (a letöltés ideje: 2017. december 16.)
- Szász 1986.** Köpeczi Béla (főszerk.) Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története (1830-tól napjainkig)*, III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Szinnyei 1899.** Sinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, VI. Hornyánszky Nándor Kvk. Budapest, 1899.
- Thirring 1904.** Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság.* Budapest, 1904.
- Tomka 2000.** Tomka Béla: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története, 1836–1947.* Aula, Budapest, 2000.
- Wiczián–Sólyom 1948.** Wiczián Dezső, dr. – Sólyom Jenő, dr.: *Az egyház története. Evangélikus vallásnevelési tankönyv*, II. köt. *A türelmi rendeletről napjainkig.* (Átdolgozott kiadás) A magyarországi evangélikus egyházegyetem kiadása, Győr, 1948.

További szakirodalom

- Ábrahám Barna: *Az erdélyi románság polgárosodása*. Xantus, Budapest, 2004.
- Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Baka András: A magyar nemzetállamiság teoretikusai (Grünwald, Concha, Beksics), *Állam- és Jogtudomány*, LIX. évf. 2. sz. (1985), 327–358.
- Balaton Petra: A székelyföldi (erdélyrészi) kirendeltség tevékenységéről. *Magyar Kisebbség*, Új sorozat, 8. (2003) 2–3. = (28–29.) 82–90.
- Balogh Sándor (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek, 1848–1993. Dokumentumok, I-II*. Napvilág, Budapest, 2001.
- Bartha Júlia (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. Terebess Kiadó, Budapest, 2001.
- Bánffy Dezső: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, 1903.
- Bányai László: A bukaresti magyar egyházzól. *Az Ige* [Kovácsna] 3. (1992), 1. = 20. sz. 7.
- Bárdi Nándor: A Keleti Akció. *Regio. Kisebbségi szemle*, 6. évf. 1995/3. 89–134. 1995/4.
- Bárdi Nándor – Fedinecz Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- Beke György: *A Kossuth-emigráció Bukarestben*. Közdok, Budapest, 1998.
- Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. (Testamentum sorozat)
- Beksics Gusztáv: *A nemzeti politika Erdélyben és a Székelyföldön*. Budapest, 1896.
- Beksics Gusztáv: *Nemzeti akció*. Budapest, 1902.
- Benkő András: A Bukeresti Magyar Dalárda/Dalkör. *Művelődés* [Kolozsvár] 41. (1992. ápr.), 4. sz. 10.
- Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

- Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940).* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989.
- Bíró Sándor: *A Tribuna és a magyarországi román közvélemény.* Kolozsvár, 1942.
- Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
- Borsi-Kálmán Béla: *Stádiumok. Fejezetek a román–magyar kapcsolatok történetéből.* Osiris, Budapest, 1998.
- Borsi-Kálmán Béla: *Illúziókergetés vagy ismétléskényszer? Kriterion – Balassi (Gordiusz), Bukarest – Budapest, 1995.*
- Buday Barna: A kivándorlási törvényjavaslat. *Budapesti Hírlap*, 1908. máj. 29.
- Csортán Ferenc: *Bukarest/Látó Körkép a két háború közötti bukaresti magyarokról* [BukarestLátó – 2009. április] <http://www.lato.ro/article.php/K%C3%B6rk%C3%A9p-a-k%C3%A9t-h%C3%A1bor%C3%BA-k%C3%B6z%C3%B6tti-bukaresti-magyarokr%C3%B3l/1278/> (a letöltés ideje: 2016. október 14.)
- Dávid György, dr. – Nagy Zoltán: *Magyarok a Kárpátokon túl.* Ifjú Erdély kiadás, Kolozsvár, 1935.
- Demény Lajos: Kálvinista magyarok Bukarestben a XIX. század első felében. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 2004. 80–93.
- Demény Lajos: Sükei Imre lelkipásztor gyűjtései a bukaresti református templom és iskola építésére. *Debreceni Szemle*, (1998), 3. sz. 508–521.
- Deér József – Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok. I-II.* Budapest, 1943., 1944.
- Dupcsik Csaba: *A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- Egry Gábor – Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a XX. században. Tanulmányok.* Napvilág, Budapest, 2005.
- Egyed Ákos: *Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században.* Pallas – Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004.

- Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1975.
- Egyed Ákos: A földtulajdon Erdélyben a XIX. században. (A polgári földtulajdon megszületése). *Korunk*, 3. folyam, 2. évf. (1991) 6. sz. 769–773.
- Egyed Ákos: Kivándorlás Erdélyből a századfordulón. *Korunk*, 3. folyam, 2. évf. (1991) 12. sz. 1495–1500.
- Fehér György (szerk.): *Darányi Ignác válogatott dokumentumok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Fialla Lajos, Dr.: *Háborús emlékek 1877/78-ból*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1977.
- Garda Dezső: *A székely közbirtokosság. I–II*. Státusz Kiadó, Csíkszereda, 2002.
- Gegő Elek, Nicophor [P]: *A moldvai magyar telepek*. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Buda, 1838.
- Geréb Béla: *A kivándorlás és útlevélügy*. Budapest, 1904.
- Gidó Csaba: Az 1902-es tusnádi székely kongresszus és a székely kivándorlás. In: Hermann Gusztáv Mihály – Róth András Lajos (szerk.): *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok I*. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 51–67.
- Gunst Péter (szerk.): *Kelet-Európa agrárfejlődése a századfordulón (1880-1914)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. (Agrártörténeti tanulmányok, 15.)
- Halász Antal: *Hazatértek. A bukovinai magyarok kétszáz esztendeje*. Nagyvárad, 1941.
- Hankó Vilmos: *A székely ásványvíz-ipar fellendülésének feltételei*. Kolozsvár, 1902.
- Havass Rezső: *Magyarország és a Balkán*. Budapest, 1913.
- Hegedüs Lóránt: *A kivándorlási congressusok eredménye* Budapest, (Klny. a Budapesti Szemléből), 1904.
- Hegyí Jenő: *A magyarsági kivándorlás állapota, és rendezés*. Fiume. 1902.
- Hegyí Jenő: *A kivándorlási törvény revíziója*. Budapest, 1904.
- Hencz Hilda: *Magyar Bukarest*. FOKUSZ Egyesület – Magyar Napló – Hármask Alapítvány, Budapest – Sepsiszentgyörgy, 2016.
- Hory András: *Románia termelési viszonyai*. Erdélyi Gazda, Kolozsvár, 1913.
- Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról. A kárpát-medencei magyar szórványok kialakulása, asszimilációs, integrációs, nyelv- és*

- nemzetváltási folyamatai*. Gondolat, Budapest, 2005.
- Imets Fülöp Jákó: *Mit tegyünk csángóügyben?* Szabad Egyház 1870.
- Incze István: *A székely kivándorlás. Emlékirat*. Ajánlva az igazságügyi s az összkormány figyelmébe. Sepsiszentgyörgy, 1901.
- István János: *A kivándorlás és közgazdasági vizsgálata*. Csíkszereda, 1912.
- Jakabffy Elemér: *A románok hazánkban és a román királyságban*. Budapest, 1918.
- Jakabffy Elemér: *Astra és EMKE. Magyar Kisebbség*, 2. (1923), 705–711.
- Jancsó Elemér: *A bukovinai magyarok*. Kolozsvár, 1938.
- Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Bocskay Szövetség Budapest, 1920.
- Jancsó Benedek: *A székelyek. Történeti és néprajzi tanulmány*. Attraktor Könyvkiadó, Budapest, 2013.
- Katus László (szerk.): *Magyarország története, 1848–1890*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Kánya József: *A székelyek kivándorlása a Román Királyságba a dualizmus korában. A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben*. Csíkszereda, 2001. 187–200. (Székelyföld 2000 Könyvek, 1.) http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12589.pdf
- Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, I–VI*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952–1971.
- Koós Ferenc: *Visszaemlékezések Veress Sándorra*. Brassó, 1890.
- Koós Ferenc: *Életem és emlékeim*. [Brassó, 1890.] Kriterion, Bukarest, 1971.
- Kovács Alajos: *A kivándorlás statisztikai okai*. Budapest, 1910. (Klny. Közgazdasági Szemle)
- Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Budapest, 1879.
- Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Laky Dezső: *A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899–1913*. M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918.
- Lányi Mór: *A bácskai kivándorlás. Jelentés és javaslat*. Szeged, 1902.
- László Gyula: *Székely kivándorlás*. Budapest, 1900.

- László Gyula: *Székely és csángó leányok*. Marosvásárhely, 1899.
- Lipcsey Ildikó: *Utak és tévutak az erdélyi magyarság huszadik századi történetében*. [A szerző kiadása], Budapest, 2008.
- Magyar élet a régi Bukarestben. *Levelestár a XIX. század második feléből*. Bev. tanulm., jegyz.: Kovách Géza. ELTE BTK, Román Filológiai Tanszék, Budapest, 1996.
- Magyar Gyáriparosok Szövetsége: A kivándorlás és visszavándorlás ügye. *Közlemények*, 38. 1908.
- Majláth József gróf: *A kivándorlásról*. Budapest, 1907. (Klny. Katholikus Szemle)
- Makkai Béla: A református magyarság Ó-Romániában. *Pro Minoritate*, 16. évf. 2005/Tavaszi, 69–81.
- Makkai Béla: A sajtó szerepe a magyar kormány ó-romániai nemzetgazdálkodási programjában. *Századok*, 140. (2006), 1. sz. 3–24.
- Makkai László: *Magyar–román közös múlt*. Héttorony, Budapest, 1989.
- Matlekovics Sándor: *Vám és kereskedelmi politika*. Budapest, 1914.
- Máthé József: *Székely kérdés*. Marosvásárhely, 1901.
- A megindult falu. Tallózás a régi erdélyi faluirodalomban, 1849–1914*. Vál., bev., jegyz.: Egyed Ákos. Kriterion, Kolozsvár, 2001.
- Mercator: *A nemzetiségi kérdés és a magyar birodalmi eszme*. Ráth, Budapest, 1908.
- Mikecs László: *Csángók*. Budapest, 1945.
- Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, 1944.
- Miskolczi Ambrus: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*. Bereményi – ELTE BTK Román Filológiai Tanszék Budapest, 1994. (Disputa)
- Miskolczi Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*. Lucidus, Budapest, 2004.
- Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*. Lucidus, Budapest, 2004.
- Molnár Józsiás: *A székelyföldi arányosítás*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. Budapest, 1902.
- Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története, 1890–1918*. Akadémiai Kiadó,

- Budapest, 1983.
- Nagy Imre, T.: *A székely kivándorlás*. Budapest, 1895.
- Nagy Imre: *Csík vármegye közgazdasági állapota és a székely kivándorlás*. Sepsiszent-György, 1891.
- Nagy Botond: Megélhetési taktikák válság idején: Kézdivásárhelyi csízmadia- és cipésmesterek az osztrák-magyar-román vámháború körülményei között. In: *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2010. 417–443.
- Niederhauser Emil: *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 1977.
- Niederhauser Emil: *Kelet-Európa története*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 2001.
- Nyárády R. Károly: *Erdély népesedéstörténete*. Budapest, 2003.
- Oberding József György: *Idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása – Románia*. Budapest, 1902.
- Palotás Emil: *A Balkán-kérdés az osztrák-magyar és az orosz diplomáciában a XIX. század végén*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 1972.
- Pataki Ferenc – Ritoók Zsigmond (szerk.): *Magyarságkép és történeti változásai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- Pászka Imre: *A román hivatáselit. Identitás és legitimitásválság*. Osiris, Budapest, 1999.
- Petri Pál: *A Julián-Egyesület története 33 év küzdelme és munkáj. Julián barát magyar kutató útjának 700-ik évfordulójára*. Budapest, é. n. [1937.]
- Polonyi Nóra: *A Liga Culturala és az erdélyi román nemzetiségi törekvések*. Budapest, 1939.
- Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Farahó János – Putnik Béla: Magyar kivándorlók Canadában és Romániában. *Közgazdasági Szemle*, 25. (1901). 26. k. 809–832.
- Rác István: *A paraszti emigráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914*. Akadémiai Kiadó – Zrínyi Könyvkiadó. Budapest, 1980. (Agrártörténeti tanulmányok, 8.)
- Raffay Ernő: *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története*. JATE, Szeged, 1989.

- Ring Éva: *Államnemzet és kultúrnemzet válaszütaján. A modern nemzetek születése Kelet-Közép-Európában*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.
- Benedek József (szerk.): *Románia. Tér, gazdaság, társadalom*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriterion, Kolozsvár, 2011.
- Román eszmetörténet 1866–1945. Önismeret és modernizáció a román gondolkodásban*. Vál., utószó: Pászka Imre. Aetas – Századvég, Budapest, 1994.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség, állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág, Budapest, 1998.
- Romsics Ignác (főszerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919–1944*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1995. [A magyarságkutatás könyvtára, XVI.]
- Scheffler János: A katolikus egyház jogi helyzete Romániában. In: *Notter Antal emlékkönyv*. Budapest, 1941. 965–984.
- Sebess Dénes: *A székelység pusztulása*. Marosvásárhely, 1902.
- Sebestyén Ede: *A romániai magyarok élete*. Kolozsvár, 1904.
- Sebestyén Ede: *A román nemzetiségi politika*. Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata, Budapest, 1905.
- Seres Attila: A magyarországi segélyezés szerepe a moldvai csángók egyházi oktatásában a XIX. század végén. *Székelység*, 8. (2004) 6. sz. 85–118.
- Seres Attila: Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19–20. század fordulóján. In: Egri Gábor – Feitl István (szerk.): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2005. 17–47.
- Seres Attila: A moldvai csángók és a magyar etnikai tér megerősítésének kérdése az I. világháború idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 3. sz. 686–707.
- Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993*. Napvilág, Budapest, 2002.
- Sugar, Peter F.: *East European nationalism, politics and religion*. Ashgate, cop. Aldershot. Brookfield, 1999.
- Szabó A. Ferenc: Népesedés, telepítés a századfordulón. Beksics Gusztáv néze-

- tei. *Századok*, 126. (1992) 2. 227–258.
- Szádeczky-Kardoss Lajos: *Az oláhok Erdélybe törése és kivezetésük 1915–1917.* Budapest, 1932.
- Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Ister Kiadó, Budapest, 1998.
- Szász Domokos: *A romániai misszió története, tekintettel Czelder Márton működésére.* Kolozsvár, 1870.
- Szász Zoltán: *A románok története.* Bereményi, Budapest, é. n. [1993.] (Népek hazája)
- Szegh Dezső: *Magyarország a Balkánon.* Budapest, 1908.
- Szemes József: *A Szent László Társulat története.* Veszprém, 1942.
- Szili Ferenc: *Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860–1914.* Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár, 1995.
- Téglás Károly: *A legelőkérdés erdőgazdasági és közgazdasági szempontból.* (Klny. Erdészeti Lapok) Budapest, 1902.
- Timon Zoltán: *Magyar kivándorlás és a nemzeti megújulás politikája.* Arad, Réthy L. és fia, 1904.
- Tornyai Ferenc: *Száműzetésem ideje, vagy miért hagytam ott Oláhországot.* Marosvásárhely, 1899.
- Tóth Sándor: *Veszendő magyarok. Politikai röpirat.* 1907.
- Tóth Zoltán, I.: *Magyarok és románok.* Budapest, 1966.
- Trócsányi Zsolt – Miskolczy Ambrus: *A fanariótáktól a Hohenzollernekig.* Budapest, 1992. (Encyclopedia Transylvania)
- Vasas Géza: *Magyar nemzetfelfogások a dualizmus korában I-II. Magyar Szemle*, 10. (2001) 1–2. sz. 99–128. és uo. Uő: 5–6. sz. 9–128.
- Várady L. Árpád: *A kivándorlásról.* Budapest, 1941. (Klny. a Katholikus Szemleből)
- Várnai Sándor: *Kivándorlás és telepítés.* Budapest, 1905.
- Veress Sándor: *A Magyar emigration a Keleten.* Budapest, 1878.
- Vetési László: *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág. Sorskérdések a nyelvhátáron.* Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001. (Ariadné Könyvek)
- Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban. Az erdélyi*

magyarok és románok nemzeti identitásának sajátosságai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. (Magyar kisebbségi könyvtár)

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

Magyarok temetője, Ó-Románia

A szerző jelenlegi munkájában – a szlavóniai, a boszniai és bukovinai nemzetgondozási program után – az ó-romániai társ-akció történetét dolgozta fel. E programmal a magyar állam a Kárpátok túloldalára távozott 100-150 ezrenyi, döntően székely polgárának nyújtott segítő kezét nemzeti azonosságtudata megtartásához: templommal, iskolával, anyanyelvű újsággal, ösztöndíjjal. Az ifjú Klebelsberg által kidolgozott munkaterv hosszú távú célja az volt, hogy az ország gazdasági erejének növekedésével lehetővé váljék a kivándoroltak visszatérése. Ez természetes ellensúlyt jelenthetett volna a nemzetiségi peremvidékek leszakadásának veszélyével szemben.

A kötet a dualista korszak birodalmi átélésű nemzetfelfogását szembeesíti a „külmagyar” önszemlélettel a trianoni békediktátum centenáriumán, tetemes levéltári és sajtóforrás feltárásával. Az így leszűrődő tudományos eredmények építő hatást gyakorolhatnak a magyar nemzetpolitika régi-új alanyaira, a kisebbségi magyar nemzetrészek önképére. E munka révén árnyaltabb ismereteket szerezhetünk a modern kori nemzettudat formálódásáról, valamint a szórványgondozás és a szomszédságpolitika alakításáról is.

A kötet imponáló ismeretanyagát egy olyan tudástárnak tekinthetjük, amelyből nemcsak a hazai történészszakma képviselői meríthetnek, hanem a kormányzati, közigazgatási döntéshozók is levonhatják a megfelelő nemzetpolitikai tanulságokat.

Seres Attila

